

A MÓRA FERENC MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

Zolnay László, Péter László, Tóth Ferenc, Felföldi László, Bálint Sándor, Juhász Antal, T. Knotik Márta, Börcsök Vince, Hegyi András, Rapcsányi László, Dömötör János, Molnár Béla, Szónoky Miklós, Gallé László, Manfred Pertlwieser, Lipták Pál, Trogmayer Ottó, Kőhegyi Mihály, Jakab Béla és Horváth Ferenc tanulmányaival

1974/75-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1974—75

I

SZEGED, 1975

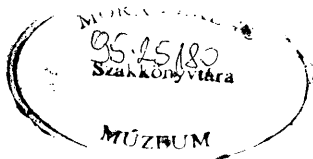

069
SZ 43

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Barna László, Dömötör János, Juhász Antal, Gallé László és Szelesi Zoltán
közreműködésével

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

1988

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

A borítólapot *Mayer Gyula* tervezte

Kiadásért felel a Mórá Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 625 — Terjedelem 33,25 A/5 ív
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány
szerint
76-5059—Szegedi Nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ

INHALT

SOMMAIRE

Zolnay László: Szeged-környék néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről	5
<i>Einige kulturgeschichtliche Dokumente vom Herbst 1500 der Stadt Szeged und ihrer Gegend</i>	9
Péter László: A Hunyadi János sugárút története	11
<i>Die Geschichte der János Hunyadi-Strasse in Szeged</i>	24
Tóth Ferenc: A makói rév és híd	25
<i>Die Fähre und die Brücke in Makó</i>	63
Felföldi László: Írásos dokumentumok egy mezőváros tánc kultúrájáról	65
<i>Schriftliche Dokumente über die Tanzkultur eines Markt fleckens</i>	75
Bálint Sándor: Az égitestek és természeti jelenségek szegedi hagyományvilága	77
<i>Mit Himmelskörpern und Naturerscheinungen verbundenes Überlieferungsgut in der Szeged-der Gegend</i>	104
Juhász Antal: A parasztság tárgyi ellátottsága	105
<i>Die gegenständliche Versehenheit des Bauerntums</i>	166
T. Knotik Márta: Dél-alföldi szőtteskendők	169
<i>Bundgewebene Tücher der Süd-Tiefebene</i>	192
Börcsök Vince: Adatok a pinceépítés, szőlőfeldolgozás és bortárolás hagyományaihoz a Szeged környéki homokon	193
<i>Beiträge zu den Traditionen der Kellerbauweise, der Weinkelterung und -Lagerung im Sandgebiet um Szeged</i>	214
Hegyi András: Szeged gyáripára a Gömbös-kormányzat idején 1932—1936	215
<i>Die Fabrikindustrie von Szeged zur Zeit der Gömbös-Regierung 1932—1936</i>	226
Rapcsányi László: Kelt levelém Ambrózfalván... (Szociográfiai rádióriport)	229
<i>Gegeben mein Brief zu Ambrózfalva... (Radioriport)</i>	239
Dömötör János: Negyedszázados a Zentai Művésztelep	241
<i>25 Jahre der Künstlerkolonie zu Senta (Jugoslawien)</i>	254
Molnár Béla—Szónoky, Miklós: On the Origin and Geohistorical Evolution of the Natron Lakes of the Bugac Region	257
Gallé, László: Die Flechtenvegetation der jugoslawischen Woiwodina (Eine floristische und flechten-cönologische Abhandlung)	271
Pertwieser, Manfred: Die „Berglitzl“ von Gusen. Ein neolithisch-frühbronzezeitlicher Opferplatz	299
Lipták Pál: Neolitikus csontvázmarmadványok Deszk mellett	311
<i>Neolithische Skelettreste bei Deszk</i>	315
Trogmayer Ottó: A Maros-vidék bronzkorának néhány temetkezési szokásáról	317
<i>Über einige bronzezeitliche Bestattungsbräuche in der Maros-Gegend</i>	321
Kőhegyi, Mihály: Район первого населения языгов в Венгрии	323
Jakab Béla: Avarkori sírok tojáshéjleteinek tanúságtétele	327
<i>Erfahrungen mit Eierschalen in Gräbern aus der Avarzeit</i>	342
Horváth Ferenc: Szer plébániatemploma és a település középkori története	343
<i>Die Pfarrkirche von Szer und die Geschichte der Siedlung im Mittelalter</i>	374
T. Knotik Márta: Táblácskás szövésű szalag-törödékek	375
<i>Tafelchenartig gewebene Textilreste</i>	378

SZEGED-KÖRNYÉK NÉHÁNY MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI EMLÉKE 1500 ŐSZÉRŐL

ZOLNAY LÁSZLÓ

(Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)

Jagello Zsigmond herceg, II. Ulászló magyar és cseh király öccse 1500 és 1505 között hosszabb időt töltött Magyarországon. Testvérei közül — úgy látszott — csak neki nem jut trón vagy érseki szék. Így aztán fivérei apanázsaiból Budán „lengyelkedett”. Végre 1506-ban, két — a lengyel trónon ülő — bátyjának halála után, a lengyelek őt választották királyukká. És Zsigmond — a lengyelek Öreg Zsigmondja — 1548-ig uralkodva, nemzetének egyik nagy királya lett. Sok magyar főurat fogadott barátságába. Itt töltött évei alatt elesettjeinket, szegényeinket buzgón támogatta. Első felesége magyar nő volt, Szapolyai Borbála. Leánya pedig, a Sforza Bonától született Jagello Izabella, János királynak felesége, a magyar Izabella királyné volt...

Zsigmond herceg kicsiny udvartartásának fiatal tagjairól és róla azt írja 1502-ben Pierre Choque, Bretagnei Anna francia királynő fegyvernöke [aki II. Ulászlónak Anne de Foix francia hercegnével tartott menyegzőjén ismeri meg őket]: „*a legkedvesebb emberek s a legjobb táncosok, akiket valaha is hátán hordott a föld...*”¹

Nos, a Magyarországon elégedő fiatal herceg bennünket ezúttal annyiban érdekel: udvarmesterével, Szydłowiczki Kristóffal, Lengyelország későbbi kancellárjával szerény jövedelméről, kiadásairól — fillérről fillérré — terjedő számadást vezetett. (S amíg annyi tízezer középkori iratunkat a törökkori seregjárások megsemmisítették, Zsigmond herceg számadáskönyvei, szerencsénkre, Krakóban megmaradtak.) Mivel pedig Zsigmond herceg 1500 év őszén — bátyjának, II. Ulászlónak kíséőjeként — részt vesz a király török elleni portyának szánt délvidéki körutazásán, eljut *Szegedre* s annak környékére is. Számadáskönyveinek néhány adata Szeged-vidék akkori művelődési képét tükrözi. Zsigmond herceg és kísérete a Délvidékre induló II. Ulászló korteziájaként, hosszas előkészületek, fegyvervételek és más vásárlások után, 1500. október 8-án hagyja el Buda városát.

Nagytétény után *Dunaföldvár* (okt. 10.), *Paks* (okt. 11.), *Tolna* (okt. 13.), a Bátaszék közelében állt — s a török világban eltűnt — *Kesztölc* (okt. 15.), *Bátmonostor* (okt. 17.) érintésével október 23-án érkeznek *Bácsra*. November 16-ig időzik itt a király, a királyi sereg s velük Zsigmond herceg.

Ekkor II. Ulászló király — a tél közeledtére való hivatkozással — lefűjja, s a következő év tavaszára halasztja a török elleni hadjáratot. A sereg széteszlik, a király és Zsigmond herceg is — udvarostól — Buda felé cihelődik.

*Csantavér*² (november 19/20.) után november 21-én érkeznek *Szegedre*. — De álljunk meg egy napra ezen a csantavéri Erzsébet-napon! Jellemző: miképpen veri agyon a mulandó időt a két királyi testvér.

¹ *Zolnay L.*, Data of the Musical Life of Buda in the Late Middle Ages. *Studia Musicologica* Tomus IX. fasc. 1—2. Budapest, 1967. 99.

² *Szilágyi—Baróti*, A magyar nemzet története IV. kötet Budapest 1896. 370.

Zsigmond herceg mindjárt Csantavéren elköltött reggelijekor két lengyel udvarnokával — Karwattal és Pothmanskival — leül kártyázni; rövid idő alatt fél forintot veszít.

Este a herceg királyi bátyjával pörgettyűs szerencsejátékot játszik. Úgy látszik, Zsigmond a szerelemben lehet szerencsésebb; ezúttal a király nyeri el fél forintját.

Másnap — még mindig Csantavéren — Zsigmond herceg kemény nyolc forintért egy sötétszürke lovat, egy redariust vásároltat; a lószerszámért — zablá — és a kellő takarmányért tíz magyar dénárt fizet; a lovat hozó lovásznak ostoráért négy magyar dénár üti a markát.³

A következő számadáskönyvi bejegyzést már november 21-én Szegeden⁴ rója papírra a hercegi sáfár.

A szekereken szállított málhától független a herceg — s a király — lóháton vonuló kíséretének útja és menetteljesítménye is. A két Jagelló — a hadat követve, vagy vezetve —, Budától Bácsig, majd Szegedig a következő távokat a következő idők alatt teszi meg:

<i>Buda—Dunaföldvár</i>	82 km	2 nap
<i>Dunaföldvár—Paks</i>	22 km	1 nap
<i>Paks—Tolna</i>	23 km	2 nap
<i>Tolna—Keszthöl</i>	23—25 km	1 nap
<i>Keszthöl—Bács</i>	100 km	4 nap
<i>Bács—Csantavér</i>	80 km	3 nap
<i>Csantavér—Szeged</i>	50 km	2 nap

A napi menetteljesítmény tehát — a „futamodásnyi” táv, a török „konak” — a középkori gördülő sereg szokásos átlaga, a körülbelül 23 km. Ez volt — a római kortól az újkorig — a lóváltóállomások átlagtávolsága; annyi, amennyit egy ló egy futamodásra megtesz.⁵

A herceg nov. 21-én — alighanem estefelé — érkezik Szegedre. Nyomban felkeresi a város fürdőjét. Aranybetűs ünnepe ez a szegedi fürdősöknek! A sáfár a hercegi fürdő balneátorának fejedelmi borralalót, másfél forintot fizet; a fürdőmester inasai [*in balneo duobus pueris balneatoris, qui serviebant domino principi in balneo*] fél forintot kapnak.

Másnap reggel egy pap keresi fel a hercegi szállást *cum haspersorio*, vagyis szenteltvíztartóval (hat dénár). Valószínűleg a herceg imahelyét szenteli fel. Reggeli után — a kor szokásához képest — *hegedűs* keresi fel Zsigmondot s szerény negyed forintért muzsikával köszönti őt.

Még ugyane napon, délelőtt egy pálos kolostor remetéi⁶ keresik fel őt és almával ajándékozzák meg. A herceg arra utasítja sáfárát, hogy egy forinttal jutalmazza meg a barátokat.

Szegeden azidétt a kor kedvelt szobaillatosító szere, a — suffugiumhoz kellő, pézsmaillatot árasztó — trucuszkusz is kapható. *Gyermek*, a herceg embere hat dénárért vásárol belőle.

³ *Divéky A.*, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500—1502, 1505.). Budapest, 1914. 75. A helység neve a latin-lengyel herceg szövegű számadáskönyvben: Czomthafegier villa.

⁴ „Szegedzyn”, *Divéky*, i. m. 75.

⁵ *Jankovich, M.*, Pferde, Reiter, Völkerstürme. München 1971., 142—153, 223.

⁶ „...monachis de ordine Sancti Pauli, poma ... portaverunt...” *Divéky*, i. m. 76 — *Gyéressy Béla* szíves tájékoztatása szerint valószínűleg a sajlóádi páloskolostor remetéiről van szó; nekik van birtokuk Szeged vidékén.

A lengyel királyfi jöttének hírére a szegedi domokosrendi barátok is megjelennek szállásán; az alamizsnát kérő szerzeteseknek vacsoratájban negyed forintot juttat a sáfár.

A lengyel kíséret tagjai közül betegen ér Szegedre a herceg udvari bolondja [alighanem a részeges Czowch] és Jurek, Zsigmond szabója. A bolondnak két dénárt utalnak ki — borra. A beteg szabó, Jurek, járandóságára egy forintot kap.

November 23-án az egyik — oláh földről érkező — inasnak süveget és magas-szárú cipőt, vagy csizmát vásárolnak Szegeden, 31 dénárért.

Kisvártatva egy szegedi iskola rekordáló diákjai dallal köszöntik szállásán Zsigmond herceget. Negyven forintot kapnak.

Hamarosan megérkeznek a *másik* iskola énekes diákjai is. Ugyanannyi a jutalmuk.

Ugyane napon 15 dénárt fizetnek ki a herceg fehéreneműi mosatására.

Indulófélben — 8 dénárért — újabb illatosító és füstölőszereket vesznek az útra. Azután Karuat — a herceg lengyel útımarsallja — magához vesz egy forintot és elindul Északra, Szer felé, szállást csinálni.

A sáfár még gyorsan (hat dénárért) papiroost vásárol a kincstár számára. Aztán a hercegi csapat is felkerekedik.

November 24-én már Szeren — [Pusztaszer] — vannak.⁷

Szer városában egyetlen, de fontos adatot jegyez fel a hercegi sáfár. November 24-én Szeren is rekordálók keresik fel Zsigmondot, énekekkel köszöntik. Amiért is egy negyed forintot — egy ortot — kapnak.

A következő állomás: *Kyeczkiet oppidum*. Ez is iskolás város! A kecskeméti rekordálókat — csakúgy mint szeri társaikat — ugyancsak negyed forinttal jutalmazták.

Este azután — és itt, Kecskeméten, ennél a bejegyzésnél tudjuk meg, hogy Zsigmond herceg mind Szegeden, mind Szeren, mind pedig Kecskeméten II. Ulászló királynak útítársa — : maga a herceg kér sáfárától egy negyed forintot. A két Jagelló ugyanis — a királyi bátya s a hercegi öccs — pörgettyús játékkal⁸ üti agyon a kecskeméti estét.

És lassan vége a királyi testvérpár — hadjáratként indult — békés országjárásának.

November 28-án már *Pesten*, másnap *Budán* vannak. Pár hét—, és 1501 január 5-én „jóemberek” jelennek meg Budán Zsigmond herceg szállásán. Jóféle borok hordóit emelik le szekerekükről. A szegedi polgárok újévi ajándéka ez Jagelló Zsigmondnak.⁹ Úgy látszik szívükbe zárták a herceget.

Ez a pár adat középkori oklevelekben oly szegény tájunknak értékes mozaikja.

Rekordálók szerepe a legjelentősebb művelődéstörténeti emlék.

Szegednek eszerint 1500-ban két iskolája is volt.¹⁰ De van egy-egy — alkalmasint triviális iskolája — Szer és Kecskemét városának is.

⁷ A lengyel sáfár „Sek oppidum” néven tünteti fel Szer városát. Abból azonban, hogy Szeged és Kecskemét közé esik — itt pedig semmilyen Szék nevű városunk nincs — csakis Szerről lehet szó. „Valószínűleg tévesen írta Szer (Pusztaszer) helyett; 27 km Szegedtől” — írja *Divéky Adorján* i. m. 76. 2. jegyzet.

⁸ „ludus cryzolkí”. *Divéky*, i. m. 77.

⁹ *Divéky* i. m. 85. — „Item a depositione vini in celarium domini principis dati a civibusde Segedino per manus Chroberski dedi I. ort.”

¹⁰ Adatunk kiegészíti *Reizner* monográfiájának (III. 224.) feltételezéseit Szeged iskoláinak számáról. Ő négy — szerzetesrendi — iskolát tételez fel. Kettő bizonyosan volt!

A városnak — fejedelmi személyek igényeit kielégítő — közfürdője is van, fürdőmesterrel, inasokkal.

A csantavéri lóvásárlás a hetven évvel korábbi burgundi utazónak, Bertrandon de la Brocquière-nek 1432 évi jegyzetét idézi fel, szegedi és alföldi méneseink gazdagságáról.¹¹

A kisebb szegedi beszerzések a hajdani itteni piac kereskedelmi árucikkeinek bőségét mutatják.

S megjelenik Szegeden középkori város- és faluéletünk kedves alakja, a kóbor hegedűs — a *cytharedus* — is.¹²

E törökverésnek indult s kártyázásokba fulladt országjárásnak történetkéje annyiban értékes, hogy néhány olyan emléket idéz fel, amelynek más dokumentuma, történelmünk mostohaaságai okán, megsemmisült. Bács vára, ahol II. Ulászló király és Zsigmond herceg 1500 őszen közel egy hónapot töltött, már csak romjaiban áll, Zombortól délre, a Mosztonga kanyarulatában. Valaha nagyobb várost védett; káptalana — amely görög szerzetesrendi kolostor helyére települt — 1229-ben már hiteles hely. 1234-ben ciszterciek gondozzák Bács ispotályát, 1316-ban már a ferenceseknek kolostora is ékesíti e városkát. (Sőt, — hogy régi zenetörténeti emlékeket is idézzünk — : káptalanának már a XIII. században említik éneklőkanonokát is, egy 1274 évi összeírás során pedig Bács lakójaként sorolnak fel bizonyos Ladislaus Sypust.) Ma Jugoszlávia városa.¹³

Csantavér neve sem túl sokat szerepel. Csánki¹⁴ két középkori említését idézi csupán.

Valamennyi adat között azonban mégis Szer énekes deákjainak említése a legfontosabb. Hiszen Szernek, mint oppidumnak neve sajnos éppen a fontos 1522. évi tizedjegyzéknek abban a három kerületében volt, amely — szemben a három megmaradt Csongrád megyei tizedkerületével — elveszett.¹⁵

Fontosnak érzem ezt — éppen 1974-ben, Horváth Ferenc szeri plébániai templom-feltárásának évében — azért, mert amíg Szer monostorának kisebb archívumot megtölthet levéltári anyaga, s lassan könyvtárnnyivá növekedik irodalma, Szer oppidumáról, annak plébániatemplomáról és — nyilván templomi iskolájáról — jószerevel semmit nem tudunk. Erről talán legfeljebb az az 1233. évi oklevél szól, amely az *ecclesia de Zerr*-t említi,¹⁶ meg az 1332/37. évi pápai tizedlajstrom. (Eszertint Ladislaus sacerdos de Sers, egyháza után két márkát fizet.)

¹¹ *Jankovich, M.*, i. m. 136.: Bertrandon de la Brocquière szerint 1432-ben Szegeden — ahol akár három-négyezer lovat is lehetne venni —, akad már kitünő csödör tíz jó magyar forintért. Csantavéren 1500-ban Zsigmond herceg lovát 8 forintért vesztegetik. Egyébként a szegedi (és pesti) lóvásár temérdek lova okkal tűnik fel de la Brocquière-nek. Ne feledjük: Anglia Erzsébet királynő idején (1533—1603) képtelen háromezernél több lovat nyeregbe ültetni; annyira csekély a loállományuk.

¹² 1522-ben Szegeden öt sípost, négy dobost, négy lantost, két hegedűst, egy trombitást, egy pulzátort (harangozót), és két kántort irtak össze. *Reizner J.*, Szeged története, III. Szeged, 1890. 400. 2. jegyzet. Vö. *Kubinyi, A.*, Spielleute und Musiker von Buda (Ofen) in der Jagelló Epoche. *Studia Musicologica*, 9. (1967) 1—2. füzet, 72—97.

¹³ *Győrffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest, 212. 1963.

¹⁴ Chontafeyer címen 1462-ben és az 1520/21. évi tizedjegyzékben említik. *Csánki D.*, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. 680.

¹⁵ *Szabó I.*, Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Budapest, 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 86. sz.) 5.

¹⁶ *Knauz, F.*, Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I. 294. — A többi adat — zömmel a szeri monostorról —: *Csánki D.* i. m. I. 678. — *Karácsonyi J.*, A pusztaszeri monostor kegyurai, Budapest, 1897. — *Győrffy Gy.*, Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest, 1964. 904—905. — *Győrffy Gy.*, Pusztaszer, Műemlékvédelem, 1959. 193—.

Így tehát meglehet s valószínű: 1500-ban Szer oppidumának azok a rekordáló-diákjai köszöntik Zsigmond herceget s királyi bátyját, akik az 1974-ben feltárt kicsiny plébániához tartozó városi iskolában tanulhattak.

EINIGE KULTURGESCHICHTLICHE ANGABEN IN BEZUG AUF SZEGED UND IHRE UMGEBUNG VOM HERBST 1500

von

László Zolnay

In seiner kurzen Abhandlung ergänzt Verf. das kulturhistorische Bild der Umgebung von Szeged — und auch das der Stadt selbst — um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts mit einigen interessanten bis jetzt unbekanntem kulturgeschichtlichen Daten.

Ulászló II. hatte einen Feldzug gegen die Türken vor, und sein jüngerer Bruder, Prinz Sigismund, der in seinem Hof in Buda lebte, begleitete ihn auf diesem Weg. Statt eines Feldzuges umwandelte sich aber die Reise in eine friedliche Rundfahrt im Lande. Da die Urkundesammlungen der damaligen Zeit der türkischen Verwüstung verfallen sind, lernt man die Reiseroute der königlichen Brüder und ihren Zeitvertreib aus den Eintragungen des im Archiv von Krakkau bewahrten königlichen Abrechnungsbuches kennen.

Im Hintergrund entfalten sich — wenn auch blass — die Umriss der spätmittelalterliche Urbanisierung von Szeged wie auch manche kulturelle Beziehungen einiger im Raume von Szeged liegenden, kleineren Ortschaften.

A HUNYADI JÁNOS SUGÁRÚT TÖRTÉNETE

PÉTER LÁSZLÓ

(Szeged, Somogyi-Könyvtár)

Nevét 1522-től ismerjük: Szentháromság utca volt, s ez maradt egészen 1961-ig. Valószínűleg a benne állott Szentháromság-szoborról. Bizonyos azonban, hogy sokkal régebbi; 1432-ben már megvolt, mert Bertrandon de la Brocquière burgundi lovag megemlékezik róla: „*Szeged városának csak egy utcája van, mely — nekem úgy tetszik — egy mérföldnyi hosszú.*” (A régi francia mérföld [lieue] 4,45 km.)

Nyomvonalá maig azonos: összekötötte a Palánkot és a Várat az alsóvárosi templommal és rendházzal. Ez keletkezésének alapja is. Cs. Sebestyén Károly ezt a folyamatot így jellemzi: „*Az alsóvárosi ősi településű falut a középkori várral összekötő országút mentén sorjában letelepedtek a mindenféle árusok és iparosok, vagy azért, mert nem fértek el a Palánk körülkerített területén, vagy azért, mert üzleti érdekeik Alszeged gazdavárosához fűződtek. Mert ott a faluban magában nemigen volt hely ilyeneknek. Ebből a kettős házsorból lett idővel a két városrészt összekötő utca.*”

Több forrásból ismerjük különféle időpontokból lakóit is.

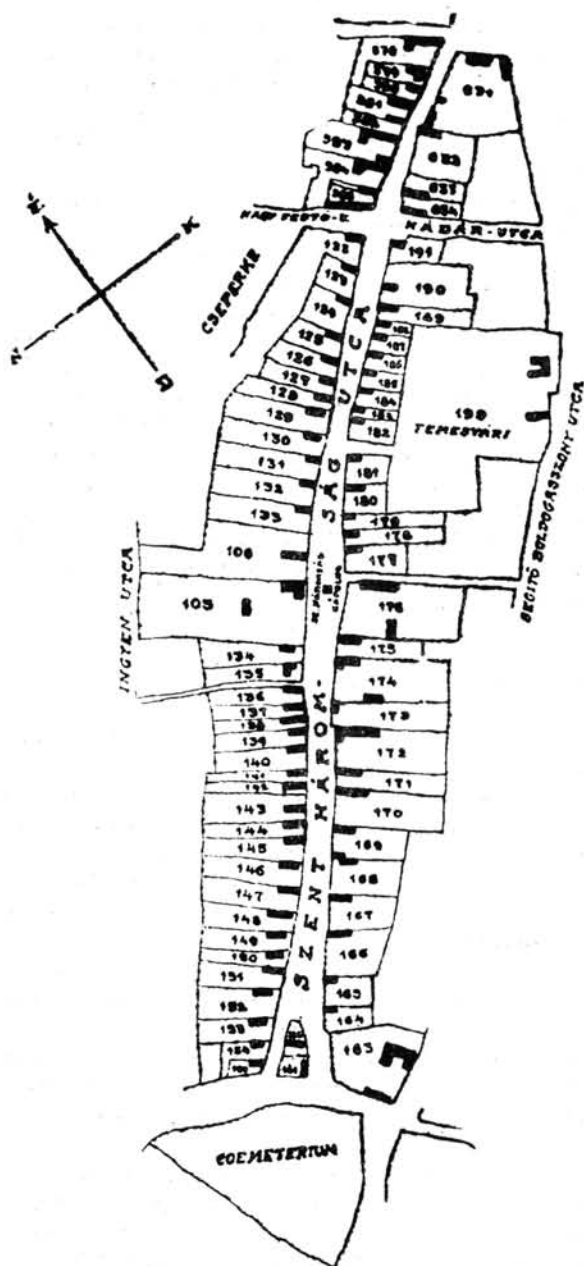
1. Az 1522. évi tizedjegyzék 61 házat, háztulajdonost sorol föl:

Telek János, Kalomár Barnabás, Horváth János, Szekercés Mihály, Deák Bálint, Telekes Illés, Szalay Tamás, Varga Péter, Csapó György, Varga Ambrus, Borothy Tamás, Jannó György, Bácsmegyei Tamás, Hógye Ferenc, Szalacs Péter, Nagy Gellért, Kiss Mihály, Szűcs [Zys] Fülöp, Skolasztikus [?] István, Vékony György, Szalag (Sallak) János, Deres Benedek, Puzs Péter, Varga György, Tóth János, Vid Benedek, Kis Ambrus, Kis Bertalan, Orvos György, Mészáros Miklós, Peyckendy Péter, Fekete (Niger) Ferenc, Becsey János, Kápolnás János, Kis Adorján, Csomor Tamás, Szabó János, Molnár János, Baltazár Tamás, Nagy Bertalan, Tarka Mihály, Török Tamás, Zentay Tamás, Aranyas Vince, Somogyi Balázs, Hagyó Mihály, Hajas Balázs, Deák György, Szitás András, Tóth Bálint, Nemes (Nobilis) Ágoston, Szakáll Pál, Dobos Péter, Kádár János, Finta István, Végi Mihály, Kővágó (Lapicida) Vince, Olajos Bertalan, Bíró László, Bácsmegyei Miklós, Nesze János, Dékán Gellért.

Közülük Telek Jánost és Finta Istvánt juhos gazdának tünteti fel az összeírás, Becsey János és Kádár János nevével meg azt közli, hogy fél hold gabona után adózik, míg a többieknek 6-6 dénárt kellett fizetniük egyházi tizedként.

Az 1553. évi török összeírásból, defterből, annyit tudunk, hogy 74 ház állott benne, tehát a megszállás során nem érhetett pusztulás, mégha a gyarapodás valószínűleg nem ekkor, hanem még a török előtt következett is be. Az utcakapitányunk ismerjük a nevét; gyökeres szegedi vezetéknev, előfordul már 1522-ben is, bár nem ebben, hanem a Szent Dömötör utcában: Babarczy Tamás.

1578-ban már csak 34 házat sorol föl a defter, tehát megfogytakozott a népesség. Lakói ekkor a következők voltak:

Cs. Sebestyén Károly rajza Balla Antal térképe alapján

Kir Máté és fia, János, Tóth Miklós, Tóth János és fia István, Kucsora János és fia, Benedek, Tóth István és fia, Miklós, Mészáros Pál, Sebes István és fiai, János meg Lőrinc, Nagy Ambrus, Igaz Márton és fia, János, Rabos István és fia, ugyancsak István, Petkó Mihály, Gyékény Benedek és fia, Pál, Bojta Dömötör, Kirsta Bakity és fiai, György és István, Suhay János és fia, Pál, Kucsora Berta (azaz Bertalan) és fiai, Máté meg János, Szabó István, olvashatatlan vezetéknevű Miklós és fia, Jakab, Szíjártó János és fia, Mátyás, Barcsi Márton és fia, János, meg a testvére, Mihály, Aracsi Tamás meg a fia, György, és a testvére, Atyim, Jure Rajity és testvérei, György, István és Nikola, Mészáros Márton és fia, János, Simon Mátyás, Angyal Lukács és fiai, György és Bálint, Tóth András és fiai, János meg Gáspár, Hegedűs Gergely és fiai, Mihály meg Bálint, Tóth Péter és testvére, Kelemen, valamint fiai, Péter és Gáspár, Kocsonya András és fia, Máté, Gyöngye István, olvashatatlan vezetéknevű Ferenc, Gergely Mátyás, Tura István és Farkas Pál.

A névsortanulmányosan mutatja, hogy az utca lakossága fél évszázad alatt alaposan kicserélődött, s azt is, hogy megjelentek benne a török elől idehúzódttszerek. Aracsi Atyim neve pedig már arról tanúskodik, hogy megkezdődött beolvadásuk a magyarságba.

2. Majdnem kétszáz év telt el, amikor 1776-ban a neves térképész, Balla Antal, elkészítette Szeged tüzetes belterületi térképét, s rajta a Szentháromság utcáét, föltüntetve a telkek formáit és tulajdonosaik nevét is. Mégpedig igen érdekes, hogy a tulajdonosok közt sajátos írásmódjával nemzetiségi és szociális különbséget is tesz. A bennszülött szegedi pol-

gárok, földmívelők neve magyarul; a hivatalt viselő uraké latinul (nevük előtt a Dominus 'úr' rövidítésével, amely elé — valószínűleg az egyházi személyek esetében — még a pater 'atyá' titulus rövidítése is járult); az iparosoké, a kereskedőké pedig németül volt a telek rajzába beírva. A térkép másolati példánya — talán helyesbítésül, de esetleg az időközben bekövetkezett változásokat is tükrözve — itt-ott nevekből eltér az eredetitől.

Cs. Sebestyén Károly és Csongor Győző olvasása néhány helyen eltér egymástól; magam is meggyőződtem róla, hogy jogosult mind a kettő: olykor eldönthetetlen, hogy melyik a helyes. Nyomukban az utca ekkori lakóit így vehetjük számba, az Aradi vértanúk teréről a bal — mai számozás szerinti páros — oldalon indulva, majd az utca végétől a másikon — a mai páratlanon — haladva visszafelé:

Az első telek, a 631. helyrajzi, egyben házszámú hatalmas porta, átnyúlt a mai Április 4. útjára is. (Ma kb. a Hunyadi János sugárút 6. és 8. , valamint az Április 4. útja 1. és 3. sz. házak telkeit foglalja magában.) A trapéz alakú portán négy kisebb-nagyobb épület állott, tulajdonosa Gottlieb Wagner volt. Ő és a pár házzal arrébb, a 175.sz. alatt lakó Leopold Wagner Cs. Sebestyén szerint valószínűleg annak a neves szegedi mészáros dinasztiának volt a tagja, amelyről Reizner János Szeged történetében is megemlékezik. Wagner Bertalan pl. 1718-ban a szegedi mészáros-céhnek „remekelt tagja” volt, Wagner Fülöpöt pedig 1730-ban 2 forint bírságra ítélték, mert a font húsból 5 latnyit „elspórolt”. Az 1848-i helyi eseményekben is részt vett a Wagner család. Hogy ezek a későbbi Wagnerekkel milyen rokonságban voltak, Cs. Sebestyén sem tudja, csak azt, hogy a Klauzál téri gazdag Wagnerek nem az ő leszármazottaik.

A 632. számú nagy porta Grosz Pálé volt. Északi szélén állt a ház, végével a Szentháromság utcára. Valószínűleg Grosz Pál (†1810) tanítóé és szintén tanító feleségéé (†1838) volt. Azt is Reiznertől tudjuk, hogy Grosz Pál volt az akkor új, nemzeti iskola III. osztályának tanítója.

Ezután következett a 633. számú keskenyebb telek. Déli szélén állt egy hosszú ház, véggel kifelé: *Cittis*, azaz civitatis (a városé) van beírva, tehát a város tulajdona volt. Rendelgetése ismeretlen; lehetett mészárszék vagy kocsmá is.

A 634. számú ugyancsak keskeny telek háza már a Kádár (a mai Partizán) utca sarkán állott. Tulajdonosa Kolb Ferenc; talán Kolb Ádám városi jegyzőnek (1846-48) vagy Kolb Antal polgármesternek (1871) volt az őse.

Eddig tartott ekkoriban a *Kilpalánk*, az a Külső Palánk, s innen kezdődött Alsóváros. Ez a telekszámozásban is tükröződött. A következő ház már a túlsó sarkon állt, a 191. számú telken. (Ma a 16. sz. ház áll rajta.) Tulajdonosa Szakmári Ádám volt. Ezután következett megint egy nagyobb telek, a 190. számú, Benedek Grim (vagy Grün?) van tulajdonosként feltüntetve, de nem lehet tudni, melyik a vezeték- s melyik a keresztnéve. A 189. számú hosszú, keskeny telek és a rajta levő ház Halász Ferencé volt.

A következő telek rendkívüli kicsinységével tűnik ki: nemcsak az utcafront, hanem a telek mélysége is igen csekély volt, mégpedig azért, mert mögöttük terpeszkedett *P. D. Josephi Temesvári* tulajdona. Ez azonban már a 199. számot viselte, és a Segítő Boldogasszony utcára (a mai Április 4. útjára) szolgált. A 182. és 181. sz. telek között volt egy keskeny kijárója a Szentháromság utcára: ebből lett a későbbi a Kernyi, majd Környe, a Víz (1879) után Zerge, ma Batthyány utca. Temesváry József, Temesváry András városi tanácsnok fia, 1760-ban lett városi postakezelő. Az említett kisebb telkek tulajdonosai pedig a következők voltak: 188. Jenei István, 187. Kecskés István, 186. Boldizsár Antal (Csongor Gy. olvasása szerint András), 185. Kis Samu, 184. Kovács Pál, 183. Tóth Ferenc, 182. Tóth Máté (Csongor Gy.

ezt Mártonnak olvassa). E telek és a következő között volt az átjáró a Temesváry-féle nagy telekre. 181. Varga János, 180. Horváth Ádám, 179. Bihatsi (Biacsi) Ferdinánd (a másolaton Ferenc), 178. Bihatsi József, 177. Tóth István.

Az ezután következő keskeny köz ma is megvan, kiszélesítve: ez a Bokor utca. 1776-ban azonban még nem így, hanem Hajós utcának nevezték. Nyilván azért, mert az utca túlsó végén, 205. sz. alatt, volt Hajós Istvánnak, a bizonyára tekintélyes gazdának nagyobb telke és háza. Mai nevét hasonlóképpen egy másik tekintélyes utcabeliről, Bokor Antal (1771 – 1845) csizmadia céhmesterről, alsóvárosi bíróról kapta. Háza a 46. sz. sarki ház helyén állott.

A Szentháromság utca széles volt: 20-24 m, legszűkebb részén is 18-19 m, és a Hajós utca torkolatánál volt a legszélesebb: 32 m. Külber János szegedi polgár 1721-ben a kiszélesedett utca kellős közepére a Szentháromság tiszteletére kápolnát építtetett. Mivel engedély nélkül fogott hozzá, a hatóság betiltotta az építkezést, ámde gróf Nádasdy László csanádi püspök, aki akkoriban Szegeden székelt, mégis megadta az egyházi engedélyt „*a jó katolikus embernek, ki csak szíve együgyűségében ejtett formai hibát*”. A kápolna azonban mégis útban volt, s utóbb eltűnt, a későbbi térképeken nincs rajta.

A Szentháromság utca elejétől a Bokor utcáig tehát 19 telek és ház volt, ma pedig ugyanezen a szakaszon 23 ház van. 1938-ban még csak 16 volt; minthogy a Batthyány utca kb. egy telek szélességű, a telekbeosztás nagyjából 1938-ban még olyan volt, mint 1776-ban.

A Hajós utca és a Szentháromság utca sarkán következő nagy telek, a 176. számú, Bontz Mihályé volt. Szokatlan hosszú épület állott rajta a mellékutca vonalában, bizonyára nem lakóház, hanem műhely vagy gazdasági épület. Az udvar mélyében állott a rendes méretű lakóház. Eza a telek elfoglalta a mai 46., 48., és 50. sz. házak helyét egészen a nagykörútig.

Ennek a teleknek a szomszédja volt, sokkal kisebb portán, a már említett Leopold Wagnernak a 175. sz. háza. Neki Fölsőtanyán, a mai Őszeséken volt 98 hold földje és a 371. sz. tanyája. A következő megint nagyobb telek a 174. számú volt, sarkos lakóházzal és az udvarban egy második épülettel. *P. D. Joann. Liszka* szerepel a térképen tulajdonosként. Liszka János bizonyára rokona vagy esetleg a testvére lehetett Liszka Gáspárnak (? —1790), a minoriták házfőnökének és a fölsővárosi plébánosnak (1771—1774, 1780—1783).

A rendesenél nagyobb telkek következtek most egymás után:

173. Bakó Ferenc kis lakóháza a telek északnyugati sarkában, fordított irányban, mint a városi házak, homlokzatával az utca vonalában. Ez a szokatlan elhelyezés, mutat rá Cs. Sebestyén, újítás volt annak idején.

A 172. sz. ház Szegi Ferencé: ez még modernabb volt, mert a hosszú, befelé nyúló házához az utca vonalában épített egy rövidebb szárnyat, L alakúvá téve a házat. A 171. sz. Ladányi Gáspáré, a 170. sz. Sebők Ferencé; a 169. telek rajzában *P. D. Gut. Jan.* szerepel; ezt Csongor Gy. Gál Jánosnak olvassa. A 168.sz. Tóth Antalé, a 167. Bózsó Ferencé, a 166. Hódi Ferencé, a 165. Egresi Ferencé, a 164. sz. pedig Engi Ferencé.

A következő, az utcának ezen az oldalán már az utolsó telek, a 163. számú, megint nagyobb, és három utcai vonala volt: délről már az alsóvárosi templom körül elterülő temető határolta, keletről pedig az itt véget érő Segítő Boldogasszony (később Apáca, ma Lumumba) utca. A keleti szélén volt egy nagyobb U alakú épület, talán kastély, talán a város hódoltságkori tanácsháza; a déli kerítés mellett pedig egy hosszabb, egyenes, valószínűleg gazdasági épület állott. Ez volt az egész utca legtekintélyesebb háza. Ma itt a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola épülete, az

egykori apácazárda és iskola áll. Valószínű, hogy a zárda Lumumba utcai épülete 1873-ban a régi épület fölhasználásával készült.

Ez a telek és a rajta levő két ház ismét valami uraságé lehetett, mert a neve latinul van ráírva. Bár csak ennyi olvasható el: *Dn... Splis Andrasiana*, Cs. Sebestyén szerint ez Andrassy Zsigmond Csongrád megyei alispán házáat jelölheti. A török kitarodása után, 1715-től Szeged volt a megye székhelye, itt laktak a megyei tisztviselők, így Andrassy alispán is. Övé volt egyébként Ányás pusztja, és 1729-ben nádori adományozás címén igényt szerzett Kereset, Csorva és Ötömös pusztákra is, de ezeket egyezség útján átengedte Szeged városának. Andrassy alispán jelentős szerepet játszott Szeged történetében, többek között a kun pusztákért Dorozsmával folytatott nagy pörben is: benne volt 1726-ben a határmegállapító bizottságban.

Az utca a végén tölcésrszerűen 60 m szélességre tágult. Ebbe a deltába volt ékelve két kisebb telek egy-egy házzal. A fölsőnek, a 162. számúnak a rajzában *Andr.* szerepel, tehát valószínűen a szomszédos Andrassy-birtokhoz tartozott. A másíknak, a 161. számú teleknek tulajdonosa Sárkány Mihály volt. A családé volt már a hódoltság óta. (Bálint Sándor közlése.)

A már említett temető, cinterem (coemeterium), amelyben a hagyomány szerint Dózsa György levágott feje porlad, hatalmas háromszögben terült el a templomtól északkeletre. 1860 tájt a falai még megvoltak, noha már 1776-ban a mai alsóvárosi temetőbe temetkeztek. Amikor a templom körül megszűnt a temetkezés, Barátok terének nevezték el a térséget; a Víz után kapta a hamis történeti alapon kifundált Mátyás király tér nevet.

Valahol itt, a mai Rákóczi utca táján, „a téглаégető házak között” lehetett 1726 körül az a „mulatóház”, amelyet a tanács „a piarista atyák szórakozására és az ifjúság üdülésére”, ahogy Reizner mondja, az általa adományozott kertségben építeni engedélyezett, azzal a korlátozással, hogy kocsmát nem nyithatnak benne.

3. A Szentháromság utca nyugati oldalán délről észak felé, a páratlan oldalon visszahaladva a következő telektulajdonosokat találjuk:

155. Vecsernyés Pál kis háza apró telekkel, 154. Onozó József, 153. Szegi (ma Szögi) József, 152. Hódi Mihály, 151. Csányi György, 150. Palotás József, 149. Palotás Gergely, 148. Kazi István, 147. Szekeres János, 146. Ladányi Ferenc, 145. Bite Mátyás, 144. Ladányi Mihály, 143. Lukás Krozinger, 142. Tóth Jakab, 141. Török István, 140. Losontz János, 139. Gábor István, 138. Szabó Pál, 137. Losontz József, 136. Jenei Ferenc. A 136. és 135. sz. telek közt volt egy keskeny átjáró a nyugatra eső Ingen (ma Alföldi) utcába. Ezt a mai Bécsi körút táján levő átjárót később Kürt köznek nevezték. Ezen vezetett keresztül még a múlt század 40-es éveiben a plébániahatár a Palánk és az Alsóváros között.

Az utca végétől idáig fölsorolt telkeken mindegyiken egyformán volt egy-egy lakóház, egyenes, keskeny végével az utca felé, a telek északi határvonalán. A legtöbbnek a vége az utca vonalában állott, de a 154, 152, 149, 148, 146. és 140. számú házak valamivel hátrább álltak az utca kerítésénél.

A Kürt közön túl következő 135. sz. ház is kivétel volt, minthogy Farkas Gáspár L alakú háza nem az utca vonalán, hanem beljebb állott. A következő, 134. számú, Hutzka (valószínűleg Huszka) Imre tulajdonában volt háznak a helyzete megint olyan, mint a többségé.

Ezt követően két nagy méretű telek ékelődött a sorba, de ezek — számozásuk szerint — nem a Szentháromság utcába, hanem a túlsó oldalon húzódó Ingen (ma Alföldi) utcába tartoztak. A 105. számú telek, amely a *D. Ladislai Pétsi* fölírást.

viseli, nagy, két utcára szolgál, és 32 öl széles; északkeleti sarkában, a Szentháromság urtcán, egy L alakú épület, a mélyén pedig még egy kisebb. Pécsi László talán Pécsi Gergely mészárosnak lehetett leszármazottja; Pécsi Gergely 1597-ben volt tagja a szegedi mészároscéhnek. A 19. század elején ezen a telken utcát vágtak keresztül: 1844-ben már Bátor vagy Bátorság utca a neve; Bálint Sándor szerint ingoványos volt, ezért bátorság kellett oda építkezni. A Víz után eltűnt ez a kis utcácska.

A 106.szám alatt megint nagy telket látunk egy házzal a Szentháromság utcára. Tulajdonosa szintén úr: *D. Petri Kászonyi*. Cs. Sebestyén is csak annyit tud róla, hogy tőle kaphatta a nevét a Kászonyi-hegy, mert akkoriban az új szőlőtelepítések az első vagy a legnagyobb ültetőről nevezték el. Ezt a földet éppen akkor telepítették be szőlővel, s Inczeffi szerint a Kászonyi-hegy írásban először 1811-ben bukkan föl.

Ezután sorban tizenkét telek következett; valamennyin egy-egy épület állott, mind a telek északkeleti sarkában, véggel az utca felé. Tulajdonosaik: 133. Bite Mihály, 132. Kiss Gergely, 131. Révész Mátyás, 130. Földi Mihály, 129. Tóth András, 128. Tóth Péter, 127. Lippai Márton, 126. Tóth Jakab, 125. Vég József, 124. Jósó Tamás, 123. Dér Márton, 122. Pitti (Csongor olvasata szerint *Pilli*) Mihály.

Ez utóbbi már saroktelek volt a Kádár (ma Partizán) utca folytatásaként ezen az oldalon nyíló Nagy festő (ma szintén Partizán) utcán. A mai Ady (korábban Szukováthy, még előbb Korcsolyázó) tér helyén nagy tó vagy pocsolya volt: *Lacuna Cseperke dicta*, ahogy a fölírat mondja, azaz a Csöpörkének nevezett tó. Ez valaha kapcsolatban állott a Tiszával: abból az árokból, amely ezt az összeköttetést szolgálta, lett — a benne lakó Nagy Ferenc festőről — a Nagy festő utca, a mai Partizán utcának ez a szakasza.

Az utca túlsó oldala, amint a számozásból kitűnik, már ismét a Külpalánkhoz tartozott: 585. sz. alatt egy 20 öl hosszú ház volt, de tulajdonosa az eredeti térképen nem szerepel. Másolatáról Csongor közli a fölírást: *Szekeres Pista*. Az 584. sz. telek rajzában az első példányon *Harus Michl* olvasható, a másodpéldányon azonban *Hans Michl Schnepacher*, (avagy Csongor olvasatában *Sennepadler*). Az iparosféle tulajdonosnak telke L alakban átnyúlt a Nagy festő (ma Partizán) utcára, a végében kisebb pocsolya volt. Két ház is állott a telken: a telek mélyén egy kisebb, az utcára pedig az L alakú nagyobb. Az 583. sz. Pálffy Józsefé volt: nagy telken 35 m hosszú, L alakú lakóház, szemben vele egy egészen kicsi házikó, szintén az utca vonalában. Pálffy József 1763 és 1765 közt Szeged főbírája volt, s arról nevezetes, hogy később, városi tanácsnok korában, 1785-ben kitették hivatalából, mert nem tudta a kitűzött határidőre a német nyelvet megtanulni. II. József ugyanis fölfüggesztette a megyék önkormányzatát, Szegedet a nagyváradi kerülethez csatolta, s a latin helyett a németet tette meg hivatalos nyelvvé. Akkor már Szeged belvárosa, a Palánk, német iparosokkal és szerb kereskedőkkel volt tele. A kalapos király halála után Pálffy József fényes elégtételt kapott: visszahelyezték állásába. Őt és két társát, Hódy Imrét és Rózsa Vincét, akik „30 s több esztendőig telt hív szolgálatjuk után a német nyelv nem tudása miatt kitétettek volt a belső tanácsból, most újra előbbeni székeiknek elfoglalására, a külső tanács szószólójául, örömkialtások között bévezetettek.” Az új magisztrátusnak — Dugonics Ádám polgármestersége alatt — első intézkedése volt, hogy a jogaiba visszahelyezett latin helyett a magyar nyelv használatát rendelte el. Ettől fogva a város iratait Szegeden magyarul írták!

A Pálffy család Szeged egyik legrégebbi családjára: már az 1522-i tizedjegyzékben szerepel Albertus Pálffy, akinek a Kislatrán utcában, a mai Roosevelttér táján volt háza; Pálffy Benedeknek pedig a Dömötör-templom közelében, a Szántó ut-

cában. Pálffy Balázs juhtartó gazdát a Prédikátor utcában írták össze. 1578-ban Pálffy Pál és hasonnevű fia a város Kuviktó nevű részében lakott.

Ezen a Pálffy-féle telken volt egyébként az utca utolsó Víz-előtti háza. Bejárata oly mélyen volt a járdaszint alatt, hogy kapujához lépcsőn kellett lemenni. 1957-ben tűnt el, hogy helyet adjon a 19 lakásos háromemeletes lakóháznak, Borvendég Béla Ybl-díjas építész első önálló szegedi munkájának. Ez az épület (11. sz.) egyben az első, nem „szocreál” stílusú, modern szegedi lakóház.

Az utca következő, 582. számú, házának birtokosa Franz Rab, azaz valószínűleg Rabe vagy Raab. Az 581. sz. telek tulajdonosa Johann Adamovits. Mint látható: Külpalánkban már több az idegen; ez utóbbi valószínűleg szerb kereskedő lehetett. Az 580. sz. telek Andreas Reiszneré; a Sopron megyei Rusztról származó és Szegeden 1776-ban polgárjogot nyert iparos a nagyapja volt Reizner Jánosnak, Szeged történetírójának, a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum első igazgatójának. (Ezért is választotta írói álnévül a *Ruszi J.* nevet.)

Az 579. sz. telek ismét Franz Rabé, akár az 582. számú; az 578. számú pedig Sida Mihályé. Ez nagy saroktelek a Kis, a későbbi Nagy Péter (ma Földváry) utca sarkán. Ez volt az utolsó ház a Szentháromság utcában: a következő már a Búzapiac (a mai Dugonics tér terjedelmesebb elődje) házsorához tartozott.

Reizner közléséből tudjuk, hogy azt a házat és telket, amely a mai nyolcemeletes Anna-presszós ház helyén állott, 1857-ben az akkor önállósult református egyházközség megvásárolta, imaházzá és iskolává alakította. A Kálvin téri *kakasos templom* fölépültéig (1883) ez volt a szegedi kálvinisták gyülekezeti helye.

Tömörkény István *A harang beszéde* című emlékezésében az 1879. évi nagy árvízről írva följegyezte: „*A Szentháromság utcában olyan erős játék volt a hullámnak, hogy felszaggatta még a régi, nehéz kövezetet is. Volt ott egy házunk, szép, magasszintes, kétszárnyú épület, szárazkapuval; a hetvenes évek elején onnan kezdtem iskolába járni, hát nagyon jól tudtam, hogy hol van. Mégis, mikor az utcából a víz letakarodott, nem tudtam megmondani, hogy hol volt, a romhalmazt annyira egymás tetejére hányta az áradat.*”

4. Az árvízkor 86 ház volt az utcában, a Tisza pusztítása után csupán 17 maradt meg belőlük: ezek épültek téglából. A többi 69 vertfalú volt vagy vályogból készült, s elmosta őket a víz.

Az újjáépítés keveset változtatott az utca képén: itt-ott kiegyenesítették, párhuzamossá és egyenlő szélességűvé tették házsorait.

A Vízig ez volt Alsóváros főutcája. 1847-ben a Bokor közig, a vasút megindulása (1854) után pedig végig kikövezték. A nagyállomás fölépültéig (1860) a mai rendező — az alsóvárosiak ajkán *randzsér* — töltötte be a személypályaudvar szerepét is. A hozzá vezető út a belvárosból a Szentháromság utcán és folytatásán, a mai Földmíves utcán és Sárkány utcán át vezetett. A távol eső állomáshoz Molnár Antal nyergesmester négy bérkocsit járatott; 1857-től pedig egy ideig omnibusz közlekedett itt. Az utcában igen régi falazott csatorna van, gáz is elég korán volt; mindezek a lakókat ide vonzhatták. A Víz után azonban az utca forgalmát a nagyállomás miatt a mai Április 4. útja, a Szabadka felé irányuló forgalom révén pedig a Petőfi Sándor sugárút hódította el.

A legutóbbi időkig az utca nagykorúton túli vége az alsóvárosi búcsú napján (aug. 5.) sátrakkal volt tele. 1940-ben Móríz Zsigmond is végigsétált rajta, és Bálint Sándor társaságában betért abba a duttyánba, amelynek tulajdonosa Bálint Sándorné volt. (Véletlen névrokonság, nem is alsóvárosi, hanem móravárosi asszonyság.)

5. Az utcában műemlék, műemlék jellegű vagy városképi jelentőségű épület nincs. Az utolsó Víz-előtti házat (11.sz.), mint említettem, 1957-ben bontották le. Olyan ház, amely a Víz előttiinek közvetlenül a Víz utáni újjáépítésével és azóta történt meg-megújításával még ma is áll, a levéltárban őrzött Építési törzskönyvből (1880—1951) következtetve lehet a 29., 34., 57., 58., 60., 62. és 75. számú.

Az utca épületeinek zöme, főképpen a nagykörúton túli szakaszon, közvetlenül a Víz után épült. Ezek jórészt földszintesek, némelyik magasföldszintes alagsorral (ilyen lehetett Tömörkényéké a Víz előtt, s ez lehetett akkoriban az utca módosabb háztípusa); egy-kettő már egyemeletes. 1880-ban épült a 19., 31., 33., 35., 37., 40., 44., 46., 49., 50., 58., 66. és 70. számú; 1881-ben a 9., 16., 23., 27., 51., 53., 61., 63. számú; 1882-ben a 24., 30., 67., 74. számú; 1883-ban a 7., 47. (a mostani MÁV napköziotthonos óvoda), 69., 71. számú; 1884-ben a 32. számú; 1885-ben a 28. számú; 1887-ben a 62. számú; 1889-ben az 5. és 12. számú; 1891-ben a 25. számú; 1892-ben a 13. számú; 1893-ban a 42. számú; 1898-ban a 36. számú. Közöttük még négynek a kapubejárata fölött látható az alsóvárosi parasztházak jellegzetes napsugárdíszje (24., 35., 62., 69. sz.)

A századfordulótól már csak emeletes házak épültek, és ekkoriban kezdődtek az emeletrá húzások is. 1899-ben a 33. számú, 1910-ben az 5., 9., és 25., számú házat bővítették emelettel. 1900-ban épült föl a Miasszonyunkról elnevezett iskolanőnővérek tanítóképző intézetéül a 76. sz. alatti épület (ma a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola 2. sz. gyakorló általános iskolája), az utcai fronton egyemeletesnek; az udvari szárnyépület már akkor kétemeletes volt. 1913-ban kapott az utca felől is újabb emeletet. 1905-ben épült a 17. és 55. sz. egyemeletes lakóház.

A régi apácaiskolák a 76. sz. alatt (1873—1900)

Az első kétemeletes bérházat az utca és az akkori Gizella tér jellegadó sarkán 1910-ben Raichl J. Ferenc szabadkai építész emelte; ez a mai Bolyai kollégium épülete. Ezt követte 1912-ben Szatmári Mihály kazánkovácsnak a 41. sz. alatt fölépített kétemeletes lakóháza. (1960-ban följújtották, a szecessziós homlokzatot levették, és simára vakolták.) 1926-ban épült a 10. sz. egyemeletes ház, Wottreng Péter szabóé. Ugyanebben az évben építette föl a város az utca első háromemele-

Szentháromság utca 42 számú ház
adásvételi szerződése.

tulajdonosban volt 95 éven át

Siet Andrá's nő Róscimk,
örv Benke Kálmanné

BADKIR. SZER-

GED VÁROSÁNAK FŐ-BIRÁJA,

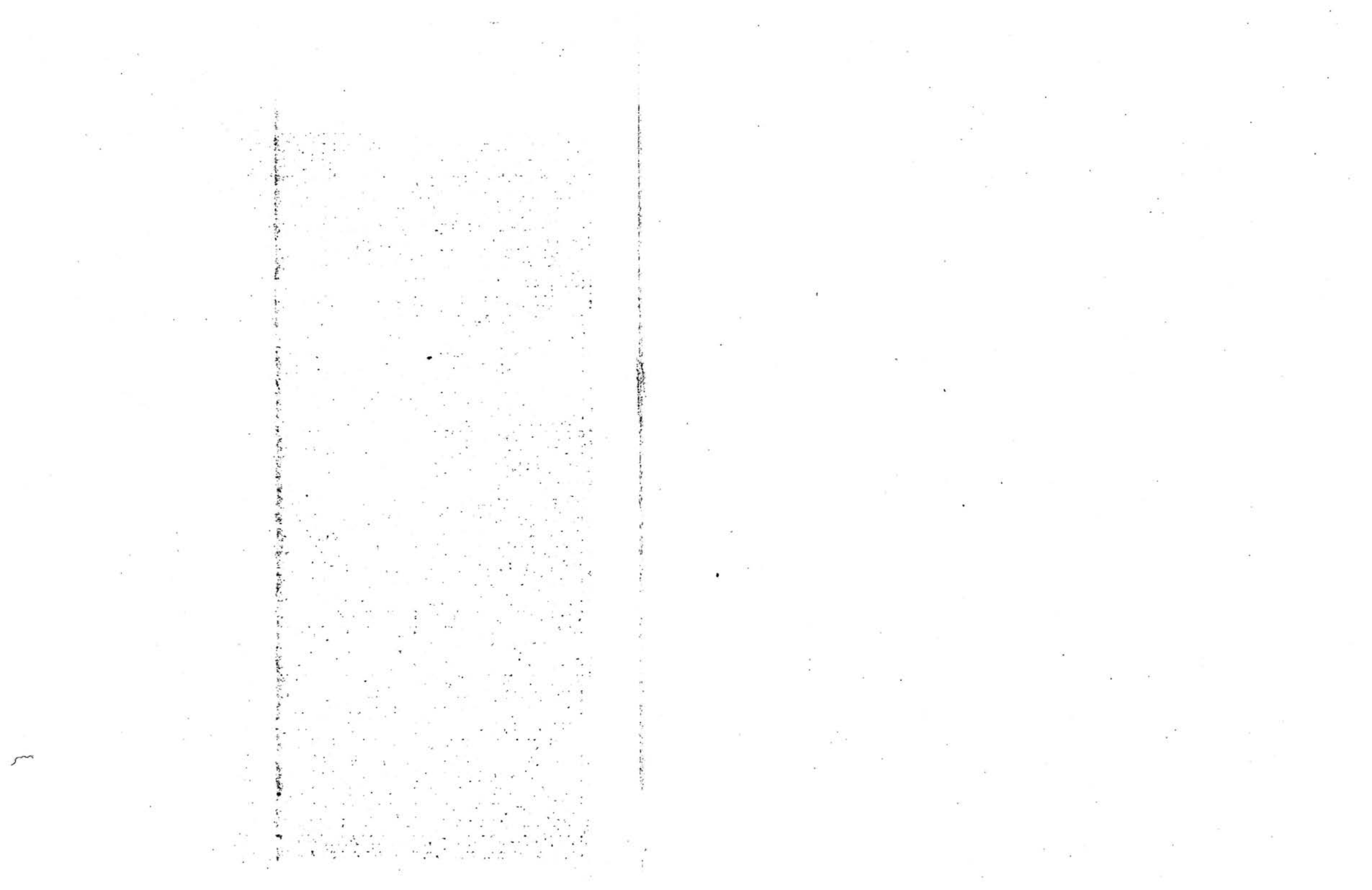
POLGÁRMESTERE ÉS TANÁCSA ADJUK TUDTÁRA JELEN LEVELÜNK ÉRTELMÉVEL MINDENEKNEK A' KIKNEK ILLIK: HOGY MINEKUTÁNA

dicsőségesen uralkodó királyi koronás Fejedelmünk szolgálatját, a' köz jót 's ezen szabad királyi városnak további megmaradását érdeklő tárgyaknak folytatása 's elintézése végett e' mai alolirt napon 's esztendőben Tanács-Házunkba összegyülekezve együtt lettünk volna; akkoron köbe-

Mint látjuk, Szentháromság utca 42 számú ház, melynek tulajdonosa Siet Andrá's nő Róscimk, örökös Benke Kálmanné, a' fentebb említett tulajdonosban volt 95 éven át, a' köz jót 's ezen szabad királyi városnak további megmaradását érdeklő tárgyaknak folytatása 's elintézése végett e' mai alolirt napon 's esztendőben Tanács-Házunkba összegyülekezve együtt lettünk volna; akkoron köbe-

Szentháromság

Mellynek Szentháromság utca 42 számú ház, melynek tulajdonosa Siet Andrá's nő Róscimk, örökös Benke Kálmanné, a' fentebb említett tulajdonosban volt 95 éven át, a' köz jót 's ezen szabad királyi városnak további megmaradását érdeklő tárgyaknak folytatása 's elintézése végett e' mai alolirt napon 's esztendőben Tanács-Házunkba összegyülekezve együtt lettünk volna; akkoron köbe-

tes bérházát a 4. sz. alatt. 1927-ben épült Zöld Jenő törvényszéki bírónak ugyancsak háromemeletes bérháza a 15. sz., Víz-előtti ház helyén. 1928-ban a 22. sz. alatti háromemeletes lakóházat Vidákovits Kamilló sebészprofesszor építtette. 1929-ben a 8. sz. alatt kétemeletes lakóházat emeltetett — bizonyára saját tervei alapján — Czigler Arnold építészmérnök. Ugyancsak 1929-ben épült föl a Hámán Kató utca sarkán a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola mai épülete: ekkor költözött ide a szomszéd 76. sz. alól a tanítóképző intézet. 1931-ben épült a 43. sz. egyemeletes ház, Farkas Béla egyetemi tanáré, s a mellette levő 45. számú, Báló Istváné.

1937-ben készült el az 1. sz. ház helyén az OTI (később SZTK, ma Városi Szakorvosi) Rendelőintézet (Kopeczky Raoul tervei alapján). 1942-ben épült a 20. sz. alatti háromemeletes lakóház (tervezője és tulajdonosa Méder Dániel). A mellette levő 18. sz. házat szintén ő alapozta, és építtette az első emeletig. Az ötvenes években húzták föl rá a többi. Ezek az építkezések alaposan megváltoztatták az utca elejének képét.

A főlzabadulás után, kisebb följúításokat nem számítva, csak 1957-ben épült az utca első új háza, a már említett 11. számú. 1958-ban SZTK-bővítés címén épült föl a szintén Víz-előtti 3. sz. ház helyén az orvosi ügyeletnek és a felnőtt ideg-gondozónak a rendelőintézettel egybeépült kétemeletes épülete, Illés Lajos építész tervei alapján.

1960 és 1962 között épült föl a 33—47. sz. házak mögötti tömbbelsőben 3 háromemeletes lakóház Komáromy Jánosné építész tervei szerint. (Ezt a háztömböt a 41. sz. házban négy évtizeden át lakott Csefkó Gyuláról, nyelvünk és művelődéstörténetünk nagy tudósáról *Csefkó udvarnak* kellene nevezni.) Ugyanekkor épült be a 39. sz. foghíj a mai háromemeletes lakóházzal Rátky György építész és Szélpál Jenő tervei szerint.

Az 52—66. sz. házak mögötti tömbbelső 2 négyemeletes épületben 144 lakást jelent. 1965-ben lett készen, Kakuszi József tervei szerint. 1965—66-ban újabb 3 négyemeletes, 240 lakásos lakóépület emelkedett a 49—63. sz. házak mögött; tervezőjük Rédei Ferenc. Végül a negyedik tömbbelső beépítésére 1967 és 1972 között került sor a 65—77. sz. házsor mögött: Kakuszi József tervei szerint 5 négyemeletes 194 lakásos ház épült ide.

Az utca legnagyobb épülete az 1967-ben fölépült 52—54. sz. nyolcemeletes, 32 lakásos ház a Bécsi körút sarkán, a már szintén említett Anna-presszóé. Bocskai (Bachesz) János építész eredetileg négyemeletesre tervezte, majd Kellner János és Szögi Ferenc építész nyolcemeletesre dolgozta át.

1975-ben épült a 21. sz. alatti háromemeletes társasház Takács Máté építész tervei szerint.

6. Az Építési törzskönyvből és különféle címtárakból összeállítottam az utca 1883 és 1947 közötti lakóinak névsorát. Az adatok esetlegességei, hiányai, pontatlanságai ellenére tanulságosan bontakozott ki, hogy társadalmi színekében a Víz után miként vált a még mezőgazdasági jellegű utca a század elejétől egyre gyorsuló ütemben értelmiségi és alkalmazotti arculatúvá. Eltűntek a gazdálkodók, csak hírmondó maradt mára belőlük, el a bormérők, kovácsok, bognárok, kékfestők; helyükbe vasutasok, postatisztviselők, bírók, katonatisztek, egyetemi tanárok települtek. Ez egyszersmind jelzője annak is, hogy meggyorsult az utca lakóinak, az ide-oda helyezgetett tisztviselőknak, az albérletüket gyakran változtatgató alkalmazottaknak cserélődése is: meglepő, hogy néhány év leforgása alatt is mennyire kicserélődtek egy-egy ház lakói.

A 2. sz. házban, a mai Bolyai kollégiumban, a század elejétől a húszas évek

közepéig különféle elnevezésű katonai parancsnokságok működtek (1919 elejétől 1920. március 1-ig ott székelte a megszálló francia csapatok városparancsnoksága is), és vonzásukra egyre több katonatiszt költözött az utcába. A mostani Ady téri egyetem épülete 1912-ben a MÁV leszálló hivatalának épült: ennek és a nagyállomásnak, a rendező pályaudvarnak vonzására az államvasutak sok dolgozója húzódott ide, majd Trianon után, amikor Szegedre, főként Alsóvárosra és a különféle vasutas telepekre (Hattyastelep, Gyula püspök telep) tömörültek a kicsiny, de biztos fizetésüket, állásukat féltő délvidéki vasutasok, beköltöztek a Szentháromság utcába is, sőt egyesületeik is itt találtak otthonra. A Bécsi körút sarkán levő 47. számú ház, a régi kocsmá, a mai MÁV napköziotthonos óvoda adott helyet nemcsak az Alsóvárosi Iparoskörnek, hanem a Szegedi MÁV nyugdíjasok, Nyugberek és Kegydíjasok Egyesületének, a MÁV Szolgásemélyzet Önszegélyző és Temetkezési Egyletének is. (Mindkét elnevezés társadalomtörténeti tanulságú!) A húszas-harmincas években föltűnően megnőtt a nyugdíjasok és nyugdíjas özvegyek aránya az utca lakói között.

Egy-egy ház is sajátos összetételűvé vált. A 4. számú majdnem kizárólag értelmiségiek (városi vezetők, katonatisztek), a 15. számú főként jogászok, bírók, a 22. számú egyetemi tanárok lakóhelye lett: mindezeket az épített háztulajdonosok vonzották.

A 9. sz. házban volt 1899-től Szeged három ún. gyertyámsi konviktusának egyike, „a magyar nyelvterjesztő intézet”: délvidéki katolikus sváb leányok diákotthona, amely Trianon után Szent József fiúnevelő intézetként működött a főlzabadosulás utánig. 1950-től néhány évig az Orvostudományi Egyetem kollégiuma volt; ma lakóház.

Az utca jellegére az iskolánővérek említett zárdája és sokféle iskolája (elemi, polgári, ipari, tanítóképző) szintén rányomta bélyegét. Néhány más iskola tanítói, tanárai is laktak az utcában.

Nemcsak a Víz előtt, hanem utána is, sőt még a főlzabadosulás után is, sajátos iparként élt az utcában a szappanfőzés. A mai Ady, a régi Korcsolyázó tér, azaz a hajdani Csöpörke vizének közelsége miatt fejlődött ki a környéken a kékfestő, szappanfőző és gyertyamártó mesterség. A Szentháromság utcában az Ivánkovits család több tagja is jeleskedett ezekben: Albert (18. sz.), Gyula (23.), Ferenc (27.). Ez utóbbinak cégét vitte tovább 1947-ig (!) Prágai Sándor.

Nagyobb ipari vagy kereskedelmi vállalkozás, vendéglő vagy szálloda sohasem volt az utcában. Az első világháború körüli években a 2. sz. sarki házban működött az Apolló mozi. A kisipar itt jellegzetesen szolgáltató ipar volt mindig: állandóan volt 2-3 borbély, szabó, varrónő, cipész, pék. A kereskedelmet főként kis szatócüzletek jelentették; utóbb a régi polgári borkimérések helyett két-három sarki kocsmá adott teret a mérsékelt élvezeteknek.

7. Az utca nevesebb lakóit érdemes név szerint is megemlíteni. A 2. sz. alatt lakott 1933 körül Miskolczy Dezső egyetemi tanár, az idegklinika igazgatója, Juhász Gyula kezelőorvosa, Állami-díjas orvostudós. A 4. sz. ház falán az 1926-tól haláláig ott alkotó Dinnyés Ferenc (1886—1958) festőművész emlékét hirdeti a márványtábla. Ugyanitt lakott 1930-tól deportálásáig Vér György (1904—1944), a Délmagyarország művelt, kitűnő tollú munkatársa, Juhász Gyula és Móra Ferenc baráti körének a tagja. Szomorú társadalomtörténeti tanulság, hogy 1942-ben már nem újságíróként szerepel a címtárban, hanem tisztviselőként: az „örésgváltás” őt is elűldözte két évtizeden át kiválóan szolgált hivatásától. Egyébként korábban, a húszas években is ebben az utcában lakott: a 16. sz. alatt.

A 12. sz. ház a harmincas évek óta Pálffy-Budinszky Endréé (1901—1968), a város főmérnökéé volt: az ő nevéhez fűződnek Szeged első átgondolt városfejlesztési tervei. 1948-tól haláláig itt lakott Kukán Ferenc (1898—1971) szemézőprofesszor. A 22. számú házban, mint említettem, kiváló professzorok laktak: Darányi Gyula (1888—1958) a közegészségtan; Förster Aurél (1876—1962) a klasszika-filológia; Hermann Egyed (1895—1970) a történelem; Purjesz Béla (1884—1959) a belgyógyász; Széll Kálmán (1884—1952) az elméleti fizika, Vidákovits Kamilló (1879—1967) a sebészet tanára. A 30. sz. háznak a múlt század végétől Kelemen Kálmán (1839—1918) árvaszéki ülnök volt a tulajdonosa: Kelemen Lászlónak, az első magyar színiigazgatónak unokája, a könyvtáralapító Somogyi Károly unokaöccse, a szegedi közéletben szerepet játszott Kelemen Béla nagybátyja. A 37. sz. alatt lakott a harmincas-negyvenes években Heksch Nándor (1886—?) szobrász- és ötvösművész. A 39. sz. alatt állott régebbi házban dolgozott a húszas években Dobó Miklós (1897—1962) cipész, a főlsszabadulás előtti forradalmi munkásmozgalom neves harcosa.

A 40. sz. házban szerkesztette Hungara Esperantisto című folyóiratát a harmincas években Thurzó Péter (1870—1934) MÁV főintéző, az eszperantó tanításának világszerte ismert apostola. Ugyanitt lakott Baranyai Gyula (1858—1932) ny. polgári iskolai igazgató: felesége Bartók Béla édesanyjának barátnője, s e révén a család Bartók szegedi vendéglátója 1906-ban. (Akkor még nem itt, hanem a mai Április 4. útja 6. sz. alatti iskolában, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola mostani épületében laktak.)

A 41. sz. ház falán emléktábla hirdeti, hogy negyven éven át, haláláig ott élt és alkotott Csefkó Gyula (1878—1954), a magyar szólásfejtés klasszikus tudósa. A 44. sz. házban lakott a Víz után Menner János (1864—1923) zeneiskolai zongoratanár, a helyi zenei élet érdemes munkása, a Szegedi Polgári Dalárda karnagya. A 47. sz. alatt lakott a tízes években Szász Gyula (1864—1944) tanító, később a Szent György téri (a mai Dózsa György) iskola igazgatója, aki a szegedi múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozásában Tömörkény mellett mint a múzeum külső munkatársa említésre méltó érdemeket szerzett.

Az 53. sz. házban nevelkedett 1902 és 1906 között özvegy édesanyja szárnyai alatt Vasváry Ödön (1888—), a későbbi amerikai református lelkész, az amerikai magyarság történetének kutatója, aki egyedülállóan gazdag dokumentum-gyűjteményét szülővárosának, a Somogyi-könyvtárnak hagyományozta.

Tudósokon, művészekon, egyetemi tanárokon kívül is volt néhány jellegzetes alakja az utcának. Ilyen mindjárt Vasváryék szomszédságában, az 51. sz. alatt, Hajnal István bérkocsis, törvényhatósági bizottsági tag. 1911-ben még itt lakott fia is, szintén Hajnal István (1886—1961) ügyvéd, tartalékos főhadnagy; az első világháború végén két magyar írónak is, Tamási Áronnak, és Kahána Mózesnek századparancsnoka volt. Mind ketten fölemegették kíméletlenségét. Később a Széchenyi térre tette át irodáját.

Az 55. sz. ház hosszú időn át (1911—1942) volt Hattyasi Gyula neves lakatosmesteré. Vasmunkái iparművészeti értékűek voltak. Hasonlóan híresek a harmincas évektől az ötvenes évekig az 58. sz. házban dolgozó Fejős Pál lakatos kovácsoltvas munkái. A házat díszítő hatalmas cégére ma is az udvarban látható.

Az utca leghosszabb ideig ott élő lakója Hrazdil Ede lehetett. A 29. sz. ház bizonnyára már a Víz előtt az övé volt; az 1883. évi címtár kovácsként, az Építési törzskönyv puszkaművesként emlegeti, de ugyancsak 1883-tól 1933-ig valamennyi forrás ecetgyárosnak mondja. Több mint fél évszázadon át! Özvegye még 1947-ben is ott

élt mint ecetkereskedő. A mai lakók közül Jász Tivadar megyei sportfőorvos négy évtizede él a 28. sz. házban.

Érdekes, hogy országosan vagy akár csak helyben jelentős személyiség szülőházáról nem tudunk ebben az utcában. Újabban pedig a nagy emberek is a klinikán születnek. A nemzetközi hírnevű Erkel-díjas zeneszerzőnek, Durkó Zsolt-nak (1934—) szülei az ő születésekor a 15. sz. alatt laktak; a jótollú publicista, költő és elbeszélő, Iszlai Zoltán (1933—) pedig születésétől 1950-ig a 41. sz. házban nevelkedett. Ennek a háznak légkörét idézi *Kompánia* című kötetének (1976) elbeszélés-fűzére.

8. Cs. Sebestyén Károly 1928-ban ezt írta a Szentháromság utcáról:

„Valami különös véletlen mentette meg ezt az utcát attól, amiben valamennyi utcája a városnak részesült, hogy ti. nevét más útvonalra adják, vagy átkereszteljék más névre. Úgy látszik, csak a tiszta véletlennek köszönhetette, hogy immár négyszáz év óta megtartotta eredeti nevét.”

Nem sejtette, hogy a Szentháromság utcán még ezután teljesedik be a többi szegedi utca általános végezte. Miután az ötvenes évek közepén pár évig néme-lyek önkényesen Felszabadulás útjának próbálták nevezni, de ez nem vált hivata-lossá, 1961. március 3-án megdondolatlanul, elhamarkodottan Hunyadi János sugár-útra változtatták a nevét.

Semmiféle szempont nem tette megokolttá, hogy Szeged legjelentősebb múltú, legősibb utcájának nevét, amely átvészelte a törököt, osztrákot, Horty-rendszert, Rákosi-korszakot, éppen most, amikor múltunk értékeit már tudatosan őrizzük, védjük: hagyjuk elveszselődni. Hunyadi Jánosnak van tere Szegeden, a Hunyadi tér; az új elnevezés tehát azért is elhibázott volt, mert a párhuzamos neveket éppen-séggel csökkenteni kell, nem pedig szaporítani. A *sugárút*nak különben is egyenes-nek kell lennie, ez az utca pedig kissé megtörik a közepén, tehát helyesebb volna az *utca* elnevezésnél maradni. (Az Április 4. útja viszont visszakaphatná *sugárút* nevét, mert ez viszont rászolgál egyenességével, szélességével.)

Az át nem gondolt, elsietett intézkedéssel Szegednek az 1522-i tizedjegyzékben szereplő és 450 éven át fennmaradt utolsó utcanéve is eltűnt.

IRODALOM

Reizner J., Szeged története. Szeged, 1899—1900. 1—4. köt.

Cs. Sebestyén K., Szegedi utcák. Szeged, 1928.

Cs. Sebestyén K., Szeged legrégebbi utcája: a Szentháromság utca 160 év előtt. *Délmagyarország*, 1938. december 25, 1939. január 1.

Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei. Bp. 1960.

Bálint S., Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Bp. 1963.

Csongor Gy., Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. II. rész. Alsóváros. MFMÉ 1969/1. 269—286.

Csongor Gy., Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképe. III. rész. Vár és Palánk. MFMÉ 1970/1. 213—226.

Péter L., Szegedi személynevek 1578-ban. Néprajz és Nyelvtud. 17—18. 1973—1974. 231—263.

GESCHICHTE DER JÁNOS HUNYADI-STRASSE IN SZEGED

von

László Péter

Die János Hunyadi-Strasse (bis zum Jahre 1961 Strasse der Heiligen Dreieinigkeit genannt) ist die älteste Strasse der Stadt, die bis heute ihre ursprüngliche Spurlinie behalten hat. Sie verband das Zentrum (Planke 'Palánk' und Burg) mit dem Stadtteil Alsóváros (Unterstadt). Namenslisten ihrer Bewohner sind uns aus dem Zehntenregister des Jahres 1522, dem türkischen Defter aus dem Jahre 1578, dem Ballaschen Stadtplan des Jahres 1776, ferner in den Jahren 1887—1947 aus verschiedenen Adressbüchern überliefert worden.

Nach der Überschwemmungskatastrophe im Jahre 1879 verlor sie im Stadtverkehr zugunsten der heutigen Strasse „Der 4. April“, und der Sándor Petőfi-Strasse an Bedeutung. Da sind keine Baudenkmäler aufzuweisen; das letzte Gebäude aus der Vorkatastrophenzeit (Nummer 11) wurde im Jahre 1957 abgerissen. Vier von ihren Häusern (Hausnummern 24, 35, 62, 69) haben heute noch das typische Sonnenstrahlmuster. Seit Jahrhundertwende wurden hier Mehrstockwerkhäuser errichtet; der erste Zweistöckerbau wurde im Jahre 1900, ein Dreistöckerkhaus im Jahre 1926 erbaut.

Das Ambulatorium unter Hausnummer 1 entstand im Jahre 1937, das Gebäude Nummer 3 erfuhr im Jahre 1958 eine Erweiterung. Das größte Haus der Strasse ist das Achtetagengebäude (Hausnummer 52—54), erbaut im Jahre 1967, und zuletzt wurde die Nr. 21. im J. 1975 gebaut.

Vom Jahrhundertsbeginn an wurde die Strasse landwirtschaftlicher Prägung allmählich zur Wohnstätte von Beamten, Angestellten. Als später charakteristische Bewohner, wurden hier Eisenbahner, Militärs, Kleinbeamte und Universitätsprofessoren ansässig — unter letzteren auch viele weltberühmte Wissenschaftler.

A MAKÓI RÉV ÉS HÍD

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó határa sohasem terjedt ki a Marostól délre fekvő területekre, így napi élete nem kívánta az állandó kapcsolatot a folyam túlsó partjával; de kereskedelmi kapcsolatai, gazdasági viszonyai mégis szükségessé tették a rendszeres átkelés biztosítását. A helység története elszakíthatatlan a Marostól és az azon bonyoló-dó átmenő forgalomtól. Jól tanulmányozható rajta a hazai rév- és hídtörténet minden fázisa: a gázlótól a révecskéig és a köteles kompig, a fahídtól az acél és vasbeton hidakig. Így a makói rév és híd múltja a magyar folyami átkelő közlekedés fejlődése szempontjából is tanulságos.

RÉV

Gázló

Makó tiszteletre méltó történetírói — helytelen etimológia alapján — romantikus legendát szöttek a makói rév jelentőségéről. Reizner János szerint Völnek — Makó eredeti neve — az itteni gázló veszélyes természetétől nyerte hajdankori nevét.¹ Borovszky Samu igen elterjedt, tetszetős elmélete szerint pedig ugyanez a szó révészt jelent, és már a magyarok megjelenése előtt nevezetes átkelőhely volt itt a Maroson.² Mindkét szómagyarázat nélküli a nyelvészeti megalapozottságot, véletlen hangtani hasonlóságokból vannak le messzemenő következtetéseket. Minden oka megvolt Bátky Zsigmondnak, hogy az érdekes Borovszky szófejtését naivnak mondja.³ Az itteni átkelőhelynek ugyanis korántsem volt ekkora jelentősége. Bár a Hód-Vásárhely felől jövő hadi út az Árpád-korban érintette Makót, de ez Csanádnál vezetett át a Maroson. Itt mindössze helyi jelentőségű út és átkelés lehetett.⁴

Az államalapítás után a marosi révek felett Ajtony gyakorolt hatalmat. „A folyó révein a Tiszáig vámosokat és öröket tartott és mindent megvámoltatott.”⁵

Az átkelésről az 1488. évi oklevél szól legrészletesebben: „Ac totale vadum super fluvium Maros vocatum, in dicta possessione Wewlnek, omnino in Comitatu Chanadiensi.”⁶ Ebben szó sincs révről, mindössze gázlót említ, amiből az is következik, hogy itt állandó átkelés nem lehetett, hiszen a gázló csak alacsony vízállásnál használható, és ilyenkor is veszéllyel járt a rajta való közlekedés. Noha a

¹ Reizner J., Makó város története. Szeged, 1892. 2. l.

² Borovszky S., Csanád vármegye története 1715-ig II. Bp. 1897. 349.

³ Bátky Zs., Arad-Hrad? Föld és Ember 1928. 8. évf. 116.

⁴ Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. 1963. Térképmelléklet.

⁵ Gálos R. (ford.), Szent Gellért legendája. Makó 1928. Csanád vármegyei Könyvtár: 14. 19.

⁶ Idézi Reizner i. m. 11.

15. század a fejlődés időszaka a helység életében, a Maroson történő átkelés viszont még igen kezdetleges.

A makói rév és vámszedőhely szerepéről több középkori oklevél tesz még említést, így az 1360, az 1449, az 1495. évi. Haszonélvezői a helység földesurai.

Szerepét a törökök is felismerték, 1552-től a török kincstár hasznosította.⁷

A 18. század első felében valóságos demarkációs vonalnak számított a Maros, dél irányban szinte minden közlekedés szünetelt. Ezt a politikai helyzet sem tette lehetővé; 1718-ig a török birodalommal való szomszédság, ezt követően 1744-ig a katonai határőrvidék, 1778-ig a Temesi bánság kamarai igazgatása miatt.

A politikai körülményeken túl — az 1699-ben újjátelepülő — Makó gazdasági helyzete sem tette lehetővé a marosi rév különösebb használatát. Az ellenséges betörésekre számítva, nem a földművelés fejlesztésére törekedtek, hanem az állattartás növelésére, az állatállomány ugyanis az esetleges futások során lábön elhajtható. Így a legfőbb jövedelemforrásnak az állattartás bizonyult. 1720-ban a malmokból 105, a kocsmákból 100, a jószágeladásból 500 forint jött be.⁸

Az újjátelepülés idején minden lakos ott és annyit szánt, ahol és amennyit akar. A megművelt szántóterület 1715-ben 54, 1720-ban 2337 köblös. A nagyarányú növekedés elsősorban azzal magyarázható, hogy 1718-ban felszabadult a Marostól délre eső Bánát a török elnyomás alól, így most már a pihent földeket nyugodtan feltörhették és a földművelés egyre növekvő hasznot biztosít a lakosságnak.⁹

A szőlőművelés is meghaladta a helyi szükségletet. 1715-ben 510 kapás területet írtak össze, egy kapás termését 3 cseberre becsülték.

Az idegen marhakereskedők által felvásárolt jószágot az ún. Rác úton hajtották nyugati piachelyre, a gabona és a bor szállítása vízi úton, a Maroson történt.

A 18. század évtizedeiben jelentkező gyérnek mondható átkelést a vízimolnárrok bonyolították le.¹⁰

A 18. század végére már jelentős fejlődést mutat a város. A lakosság száma 1717-ben 400, 1756-ban 2590, 1801-ben 6845, a házak száma pedig a jelzett időpontban 84, 260, 1732. 1779-ben a szállásföldek 31 728 holdat tesznek ki, az ugar földek 1498, a kukorica földek 355, a dohánytermő kertföldek 469, a szőlő 672 holdat.¹¹

Az udvar 1719-ben Nádasdy László csanádi püspök személyének adománozza Makót. A várossal kötött szerződésben a püspök a kisebb haszonvételekről lemond, így a rév is a makóiak használatában állott. Mária Terézia 1743-ban a mindenkori csanádi püspök javadalmazására adja Makót, de a regáléjövdelem — így a rév haszna is — a várost illeti meg.

Révecske

Christovics Imre csanádi püspökkel 1780-ban kötött szerződés kimondja, hogy a révecske a *communitás*, a város kezelésében maradjon.¹²

Az átkelés a 18. században a helységtől távol, a szugolyi hajlatnál történt.

⁷ Kelemen F., Makó vázlatos története. 15. lap. Kézirat a makói József Attila Múzeum Adattárában.

⁸ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. kötet. Bp. 1896. 44. l.

⁹ Bohdaneczky Edvin ennek kezdetét tévesen csak az 1730-as évekre teszi. Csanád vármegye nemzeti és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Makó. 1940. 49. l.

¹⁰ A vízimalmok száma 1720-ban 3, 1791-ben 11.

¹¹ Makói városi Levéltár (a továbbiakban MVL) Vertics J. felmérése. A holdat 1100 □-ölben számolták.

¹² Reizner i. m. 126. l.

Az első katonai felmérés (Colonne XIX. Sectio 30. számú térképlapja) szerint: „Szár az időben az „A” jelzetnél lehet a folyón áthajtani és gyalog átmenni.” A felméréshez készült országleírás megjegyzi: „A város alatt Zugoly kivételével, ahonnan Zomborba lehet kocsin vagy gyalog eljutni, sehol sem lehet átkelni rajta”¹³ (1. kép).

Az átkelőhely fogalmán eredetileg gázlót illetve a vízimolnárok alkalmi ladikos révészkedését kell érteni. Az 1770-es években szerezték be az első dereglyét, ugyanis a Christovics-féle szerződésben (1780) az áll, hogy a révecské forgalmát „mostanában ott levő hajóval”¹⁴ bonyolítják le.

A paraszti áruterelés termékei a 18. században még nem vagy alig irányulnak Bánátba, a gazdasági kapcsolatok döntően kelet-nyugat irányúak, a rév szerepe sem jelentős. A 19. század elejétől már rendszeresen felkeresik a makóiak a temesvári, nagyszentmiklósi, kikindai, zombolyai piacokat és vásárokat. Útjuk a 19. század első felében a csanádi kompon át vezet, a század közepétől a kiszomborin is. A bánátiak — főleg német kofák — szintén rendszeresen megjelentek a makói piacokon, árusító helyüket *svábpia*cnak hívták.

A révből származó jövedelem megszerzése régtől kezdve foglalkoztatta a kiszombori Rónay-családot. A család birtokszerzője, Oexel Mátyás 1792-ben a királyhoz fordul a kiváltság elnyeréséért, de ez ekkor még meghiúsul.¹⁵

Kőszeghy László püspökkel 1821. évben, Lonovics Józseffel 1836-ban kötött úrbéri szerződés szerint mindennemű regálé beneficium egyedül a földesuraságot illeti meg.¹⁶ Az 1699-ben újjátelepülő Makó lakói királyi szabadosokból fokozatosan jobbágysorba süllyednek, ezzel párhuzamosan veszíti el a város a révhasználat jogát is.

A révecské haszonbérloje igen hosszú időn át a Túri-család volt, ezért „nevezetett ezen átkelés Túri-révnék”¹⁷ (2.kép). Az 1794-ben kötött haszonbérleti szerződés az alábbiakat tartalmazta:

„Az alább írottak adjuk tudtára mindenkinek, akinek illik, hogy a Maros vizen eddig is szokásban volt révetskét, melyen a gyalog emberek csónakon által vitetni és hozatni szoktak, városunk lakosának, Túri Istvánnak újra kiadtuk árendába, mátul fogva egy esztendeig 15 vagyis tizenöt forint fizetésért, mely árendát az esztendőnek eltelte előtt tartozik a város cassájába hiba nélkül befizetni, a mellett pedig arra is szorgalmasan és hűségesen vigyázni, hogy azon a réven valami gyanús és kártevő személy által ne jusson, sőt ha olyan rossz embert észrevenne, azt a város házánál azonnal megjeleníteni köteles lézen.

Én is Túri István megesmérem, hogy azon marosi révet az fõnt írott és előmbe adva condiciók szerént Makó városátul bírák uraimékkal tett alku mellett árendába vettem, mely teljesítésére magamat kötelezem nevem aláírása mellé tett keresztvonással.

Makó, 24. április 1794.

P. Makó város Birája és Tanácsa
× Túri István árendás”¹⁸

Az úri jog elismeréséül az átkelés haszonvevője — a Túri-család — évenként egy aranyat fizetett a püspöki uradalomnak.¹⁹

¹³ Eperjessy K., Csanád megye az első katonai felvétel (1782—1785) idején. A Makói Múzeum Füzetek: 7 Makó, 1971. 23. l.

¹⁴ Reizner., i. m. 116. l.

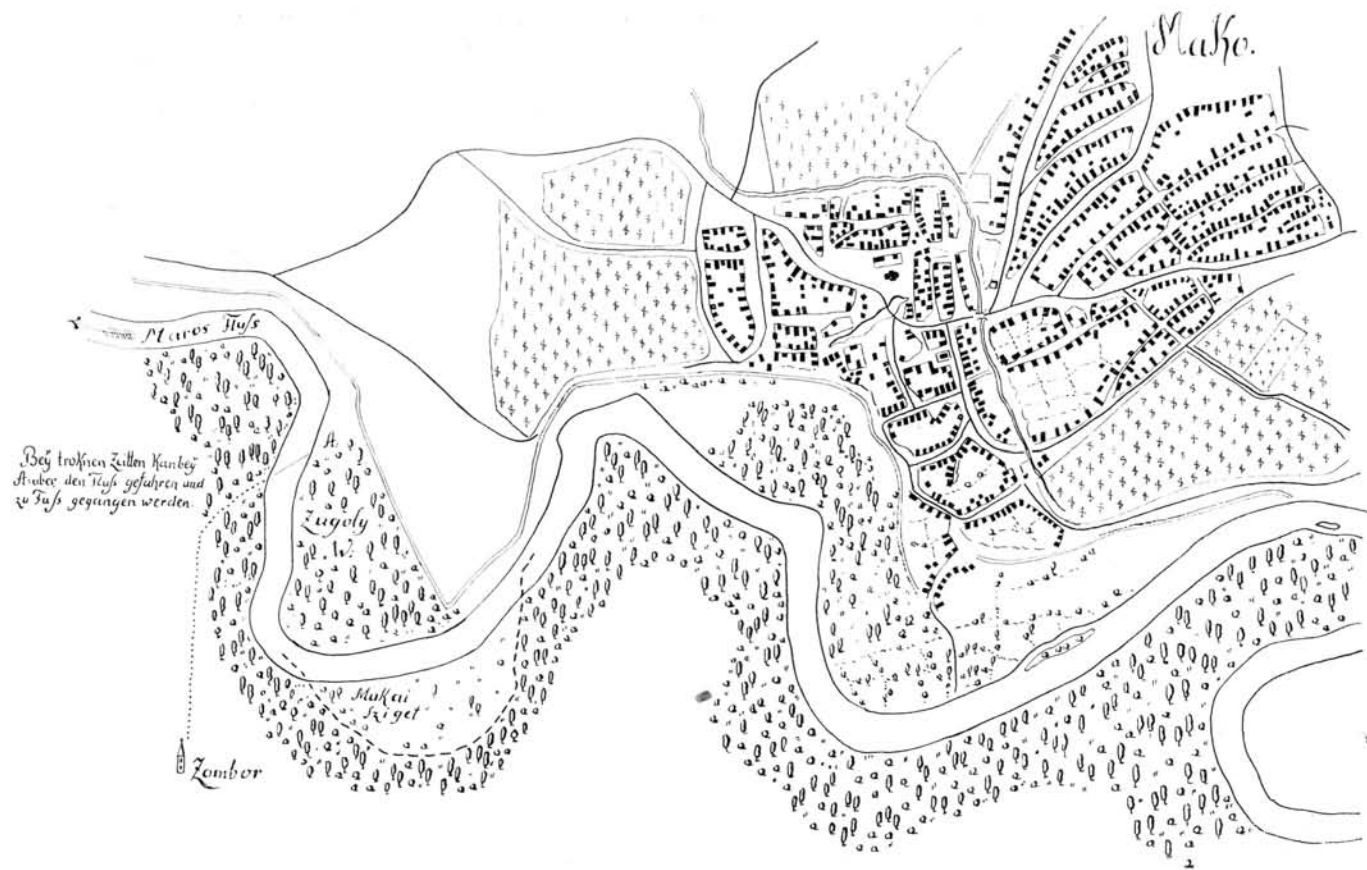
¹⁵ MVL Tanácsülési (Továbbiakban Tü.) jkv. 1792. 16.

¹⁶ Reizner i. m. 132, 139. l.

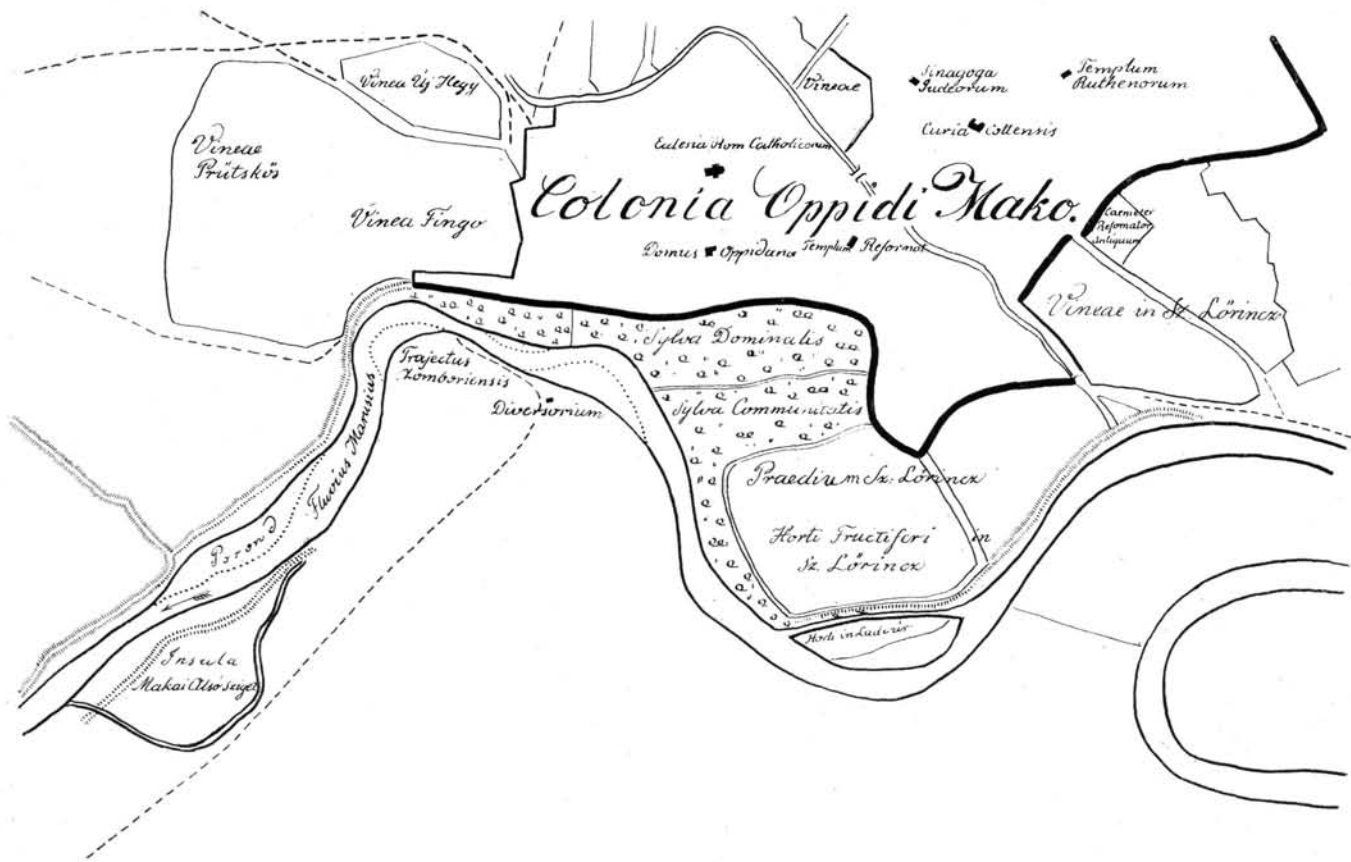
¹⁷ Balku Gy., Emékirat Makó városa és annak határáról. MVL 1864. 502.

¹⁸ MVL Tü. jzk. 1794. 17.

¹⁹ Balku Gy. idézett emlékirata.

1. A révecske az első katonai felmérés (1784), idején. Collone XIX. XX. Sectio 30. alapján.

2. A „Türi-rév”. Vertics József: Makó város belső legelőjének térképe. 1805. Részlet. (József Attila Múzeum)

Időközben az átkelés helye is megváltozott. Gázlóra — a természeti viszonyoknak megfelelően — nyugalmas, szétterülő folyószakaszon bukkanhatnak. A város alatt a Maros az erős kanyarok következtében igen gyors folyású volt, ide csak azután helyezhették az átkelőhelyet, amikor már dereglyés rév működött. Az 1805. évi térkép Baranyásnál, a mai Révész utca közelében tünteti föl. Mivel a révecské kizárólag személyforgalmat bonyolított le, az esetleges kocsiforgalom céljára alacsony vízállás mellett valószínűleg továbbra is a gázlót vették igénybe.

A Helytartótanács 1840-ben indítványba hozza Makó és Szeged között a Maros bal partján egy új postaútvonal kiépítését. Ehhez a Maroson Zombor és Makó térségében egy olyan révre van szükség, „amelyen mind az ordinális, mind a sebespostát... nappal és éjjel minden hátráltatás nélkül átviessék, maga a rév pedig szelek ellen erős kötél által” biztosíttassék.²⁰

A Helytartótanács levelére a megye a rév akkori állapotáról nem túl biztató jelentést tud adni. Leírják, hogy az átjárást a Túri Tódor-család igen régi időktől fogva egy kötél nélküli komp által eszközli, „itt tulajdonképpen rév nincs, hanem csak átjárás”. Mindaddig nem tud érdemi intézkedést tenni, „míg a szomszédos makai és zombori uradalmak egyike vagy közösen mindketteje királyi kiváltság mellett az érdekelt átjárásra rendes révjogot nem nyerendenek”.²¹

Lonovics László püspök az itteni rév jövőbeli jelentőségét nem ismerte föl, de a kiszombori Rónay-család annál inkább. Csanád és Torontál vármegyék között 1845-ben a marosi folyamszabályozás kapcsán kötött egyezkedés egyik pontja alapján a püspöki uradalom lemond a rév használatáról.²² A Rónay-családnak — több mint fél évszázados eredménytelen kísérletezés után — sikerül 1846. pünkösd hava 28-án kiváltságos királyi révjogot szereznie.

Köteles komp

A Maros szabályozása miatt a rév helyét is meg kellett változtatni; a makói oldalon a ludvári erdő mellé tették át, a folyó azon szakaszára, ahol megmaradt az eredeti széles folyómeder (3. kép). A révhez vezető út a mai Gőzmalom és Liget utcán át a strand felé vezető út volt, maga a rév az ún. Kovács-tanya közelében állt. Az út mentén az ártérben kiépültek a fakereskedők elárúsító helyei és a mészégető kemencék. A part közelében állt a révkocsmá és Csolnakosi Dienes révész lakása (4. kép). A bánati oldalon a Rónayak saját birtokukon kastélyuk mellől egy 12 öles utat nyitottak, melyet ma *Régi makai útnak* neveznek. A Rónay-család az átkelést korszerűsítette. Köteles révszabadalmat vásárolt, és ezzel biztonságosabbá tette a közlekedést.

A rév felszerelése állt egy 1200 forintos kompból és egy 80 forintot érő ladikból. Az évi kötélszükségletük 60 forintot tett ki, az evezőké pedig 7-et. Ebből az összegből következtetni lehet a komp nagyságára, ugyanis 14 ladik előállítási költsége megegyezik egy kompéval. Az akkori becslések szerint a komp és a ladik 10 esztendő alatt használódik el. A révnél 2-2 legény dolgozott évi 120-120 forint bérért és egy biztos, aki 350 forintot kapott.²³

A Rónay-család kérésére Torontál vármegye megállapította az 1. sz. táblázatban feltüntetett vámtarifát.

²⁰ Csongrád megyei Levéltár (továbbiakban CsmI) Csanád megyei kgy. jzk. 1840. 1155.

²¹ U. o.

²² *Balku Gy.* idézett emlékirata, de ő az egyezkedést tévesen 1839-re teszi.

²³ MVL Az állandó híd tárgyában tartott 1868. április 17-i értekezlet. A marosi fahíd kigyűjtött aktái.

1. táblázat

Zombori révbért szabályozó tábla

Kiadta Nemes Torontál vármegye 1846. évi január 19-i gyűlésből²⁴

<i>Vasas üres</i>	<i>Az itteni szokás szerint félig terhelt vasas kocsitól, kivéven a kereskedők nagyon terhelt kocsijátul</i>	<i>Egészen terhelt vasas kocsitól a milyenek a külföldi na- gyobb kocsik mint a steziai és erdélyi megterhelt kocsik</i>
×	×	×
6 ígás fuvartól 24 5 ígás fuvartól 20 4 ígás fuvartól 16 3 ígás fuvartól 12 2 ígás fuvartól 8 1 ígás fuvartól 4	6 ígás kocsitól 30 5 ígás kocsitól 25 4 ígás kocsitól 20 3 ígás kocsitól 15 2 ígás kocsitól 10 1 ígás kocsitól 5	6 ígás kocsitól 42 5 ígás kocsitól 35 4 ígás kocsitól 28 3 ígás kocsitól 21 2 ígás kocsitól 14 1 ígás kocsitól 7
<i>Vasalatlan üres</i>	<i>Vasalatlan félig terhelt</i>	<i>Vasalatlan egészen terhelt</i>
×	×	×
6 ígás kocsitól 18 5 ígás kocsitól 15 4 ígás kocsitól 12 3 ígás kocsitól 9 2 ígás kocsitól 6 1 ígás kocsitól 3	6 ígás kocsitól 24 5 ígás kocsitól 20 4 ígás kocsitól 16 3 ígás kocsitól 12 2 ígás kocsitól 8 1 ígás kocsitól 4	6 ígás kocsitól 36 5 ígás kocsitól 30 4 ígás kocsitól 24 3 ígás kocsitól 18 2 ígás kocsitól 12 1 ígás kocsitól 6

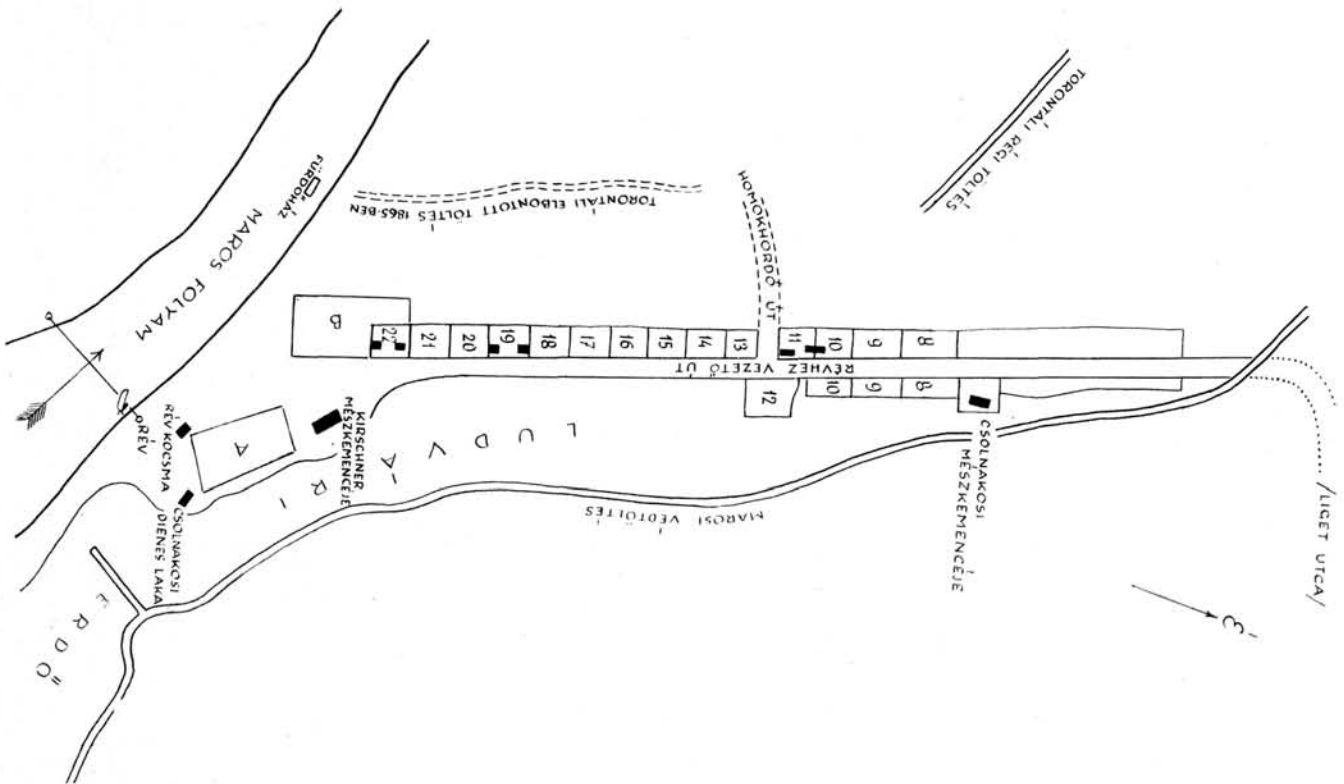
Gyalogos személytől, akár terhelten, akár üresen megy, 1 krajcárt, kisebb jószág után (borjú, juh, kecske, bárány, malac) szintén 1 krajcárt, nagy lábas jószágért (ökör, ló, tehén, szamár) 4 krajcárt kellett fizetni. Áradások idején, mikor a teljes árteret előntötte a Maros, a megnövekedett távolság miatt kétszeres révbért szedtek. A fennálló törvények értelmében a marhák és barmok úsztatását e helyen is megengedték.

A paraszti árutermelés növekedése, a piaci kereslet szélesedése következtében a Makó-Kiszombor közötti rév forgalma rohamosan emelkedik. Ennek mértékére jól lehet következtetni azokból a szerződésekből, amelyeket a Rónay-család kötött a rév bérbeadásakor. A haszonbérlet összege:

1846	2 vft
1847	246
1848	800
1849	800
1850	800
1851	1200
1852	1200
1853	1200
1854	1800
1855	1800
1856	1800
1857	2000

²⁴ CsmL Csanád megyei kgy. jzk. 1845. (× = krajcár).

4. A révhez vezető út helyszínrajza. Összeszerkesztve Mátéffy Pál vázlataiból. MVL Polgármesteri iratok. 1865, 245, 1211, 1484.

azok a boldogtalanok, akik Szegedről jöve mindkét napon túlrekedtek a Maroson, s ha agyig érő sárban vissza nem akartak kocsirozni Szegedre vagy Zomborra, hát az erdőszéli hotelba voltak kénytelenek meghálni.”²⁶

Joggal panaszolja Molnár Albert, a református algimnázium tanára is, hogy „hányan vannak közülünk, kiket egy vagy más baja arra kényszerít, hogy a marosi kompot használja többször vagy kevesebbszer évenként, vagy Bánátba vagy Szőregre a vasúthoz vagy a szegedi piacra vagy a törvényszékhez utazva? Mennyi kellemetlenségnek vagyunk ilyenkor kitéve a kompnál? Hányszor várakoznunk kell, mert vagy sok kocsi megelőzött már vagy a túlsó parton áll a komp, sokszor pedig egyáltalán meg kell várnunk a reggelt, hogy átjuthassunk. Hát még mikor csak a madár járhat a Maroson át, az ám csak a kellemetlenség annak, akinek mennie kellene. Hányszor fizettünk a mondott esetekben a révésznek forint borraivalókat, hogy haladhassunk. Mennyibe kerül sokszor az, hogy dolgunkat be nem végezhetve is sietnünk kell, hogy a kompról le ne maradhassunk.”²⁷

Molnár Albert a hídépítés érdekében is szót emel: „Íme, eleget van módunk hallani, hogy városunkból, mint hajdan az Attila által ostromolt Aquilejából a gólyák, készülődnek elköltözni a szerencsefiak, mint olyan helyről, melynek multjában nincs öröm, jövőjében nincs remény. Hát elmenjünk mi is? Vagy megadva magunkat balsorsunknak összedugott kézzel nézzük, mint hanyatlik napról-napra városunk? Nézzük, miként néptelenedik piaca. Ha a marosi állanó híd építését elmulasztjuk, ezzel Makó felett gyönyörűen élékelhetjük a requiemet”.²⁸

A tárnoki komp

A századforduló idején makói földnélküliek és szegényparasztok 444 parcella 1000 négyszögöles földet vásároltak a kincstártól az apátfalvi határhoz tartozó Tárnokon.

1903-tól engedély nélkül rév átjárót tartottak fenn Makó és Apátfalva határában az ún. Fehérháznál. Vigh Bálint és neje egy korhadt dereglyén naponta kétszer — reggel és este — háromszáz „szocialistát” szállított át. Patkós Mihály folyam-felvigyázó erélyesen fellépett ellenük a joggal komphasznalat miatt, mire azok elzavarták a helyszínről. A megrettent felvigyázó lövésre tartott fegyverrel szaladt Makóig. A nép meg kiáltotta utána: „Meg kell fogni, hasát kihalítani, a gyepen a bélit széjjel szórni.”²⁹

Szakács Gábor és 178 társa 1904-ben személy és teherszállításra alkalmas magánhasználatú kompjárat engedélyezését kérte a tárnoki birtokosok részére. Az alispáni hivatal ehhez hozzájárult, de az aradi folyammérnökség a határozatot megfellebbezte. Végül 1907-ben a Kereskedelemügyi miniszter jóváhagyta az engedélyt.

A kompjáras helye Makó-Apátfalva határszélnek a Maros folyó jobb parjával képzett metszéspontjától felfelé számított 230 méterre esett. Fenntartója a Makón székelő Tárnoki Gazdasági Egyesület volt. Mint magánhasználatú kompot a tárnoki dűlőben földbirtokkal nem rendelkező egyének sem díjazás mellett, sem díjmentesen nem használhatták. A sodronykötelet part magasságában voltak kötelesek kifeszíteni.

²⁶ Állandó híd, hol késel az éji homályban? Maros 1876. február 27.

²⁷ Maros 1876. október 29.

²⁸ Maros 1876. október 29.

²⁹ CsmL. Csanád megye alispánjának kigyűjtött iratai. 130. sz. doboz.

A komp méretei: hossza 15,00 m, szélessége a középén 6,80 m, végeken 5,60 m, vízből kiálló magassága a középén üresen 48 cm, a végeken üresen 40 cm, a végeken megterhelt állapotban 30 cm, besüppedés a megterhelésnél 10 cm. Horképesége 9,3 tonna.

A kompon elfér 100 ember

vagy 50 darab kisebb lábasjózág
vagy 40 darab közép lábasjózág
vagy 30 darab nagy lábasjózág
vagy 6 üres kocsi a vonóállatokkal
vagy 6 terhelt kocsi a vonóállatokkal

A komphajónak megengedhető maximális bemerülését mindkét oldalon fehér vonal jelezzze.³⁰

Kisebb forgalom esetén komp helyett dereglyét indítottak, 20-30 személy befogadására ez is elegendő volt. Kezelését Vigh István révész látta el. A tárnoki rév 1920-ig működött.

A lúdvári átkelőhely

A makói kertészek 1879- től Bánátba is átmentek hagymát termelni, ugyanis a friss erdőirtású földön kitűnő minőségű hagyma termett. A bánáti földbirtokosokkal a haszonbérleti szerződést maguk a hagymakertészek (Bódi Ferenc, Szőnyi Ferenc, Gera János) kötötték. A makói hídon vagy a tárnoki kompon csak kerülővel érték el a bérelt földet. Székely Mihály makói révész a ludvári erdő felett előbb engedély nélkül szállította át az érdekelteket.³¹

1903-ban 260 hold földet béreltek Ladányban Nagy Lajos és Rónay Ernő birtokából. A folyamfelügyező gyakori zaklatása miatt ekkor Bódi Ferenc hatósági hozzájárulást kért a ladikon történő rendszeres átkelésre.

A csanádi rév

A makói lakosok rendszeresen igénybe vették a közeli réveket, a teljesebb kép érdekében ezekről is szólunk.

A Maros legfontosabb átkelőhelye Csanádnál volt. Már a Gellért legenda említést tesz róla. Amikor Gellért püspök tetemével Csanádhoz értek „a hajót egy egész tömeg sem tudta elindítani, s ahogy evezőiket eldobták kezükből, a hajó oly gyorsan szelte át a vizet, ahogy emberi mesterséggel sohasem mehetett volna át rajta.”³²

A révet Dózsa hadai is igénybe vették, 1552-től a török kincstár hasznosította. A felszabadító harcoktól megszűnéséig, 1894-ig kamarai tulajdonban állt, közvetlen felügyeletet a pécskai uradalom gyakorolt felette.

A 19. század folyamán sok gondot okozott a révhez vezető út hídjainak karbantartása. A javításhoz szükséges faanyagot a pécskai uradalom erdeiből kellett volna biztosítani, végül is a megye magazinjából fedezték.³³

1817-ben bonyodalmat okozott, hogy Rézmolt Jakab hajója elszakította a rév-kötelet.³⁴ A kötelet díjtalanul votlak kötelesek leengedni, ilyenkor néhány hajót és tutajt összevártak. A hajók átbocsátásakor előfordult, hogy borralalót is kaptak

³⁰ U. o.

³¹ U. o.

³² i. m. 31. l.

³³ CsmL Csanádmegyei közgy. jkz. 1814. 231, 338, 1815. 1272.

³⁴ CsmL Csanádmegyei közgy. jkz. 1817. 562.

a révészek. 1835-ben a rév haszonbérője törvénytelenül hajónként 30 krajcárt szedett be. Zsótér János és Kakuszi István szegedi hajótulajdonosok bepanaszolták az árendátort a megyénél. A szolgabíró a taxák szedését szigorúan betiltotta.³⁵ A sodronykötél díjtalan lebecsátása országosan is gyakran gondot okozott, ezért később központi rendelkezéseket is kénytelenek kiadni.³⁶

A napoleoni háborúk utáni pénzromlás következtében a vámtarifát többször emelték (2. sz. táblázat). A révbér fizetése alól mentesek: az egyházi renden lévők, az ország nagyjai, a nemesek, a hadi renden lévők, a szabad jáász és kun kerületek lakói, a prókátorok, az orvosok, a tanulók, a koldusok, a molnárok, az örletők a malomba menet és jövet, a mennyegzői násznép stb. Télen a jégen mindenkinek szabad az átjárás. Végezetül „meghagyatik a rév tisztségeknek, hogy a felváltáshoz kivántató kisebb nemű rézpénzt, úgy mint krajtzárokat, fél krajtzárokat a kassájában elegendő mennyiségben tartson.”³⁷

1835-ben a rév „oly rossz állapotban vagyon, hogy a dolgoknak ily fekvésében az általtjárásnak végképpen megszüntetése előre látható.”³⁸

A 19. század második felében a csanádi rév már valóságos virágkorát éli, a gazdasági kapcsolatok, a kereskedelmi forgalom egyre emelkedik. A rév 1600 forintos évi fenntartásával szemben a bevétel 5-6000 forint.³⁹

A magyarcsanádi komp mérete 1887-ben: hossza 15,40 m, magassága a be és kijárónál 0,79 m, oldalmagasság 1,10 m, fenékszéle 4,94 m, 8/30 ctm erős fenyőpallóból, 11/10 ctm erős tölgyfa bordákkal, egy-egy borda távolsága 0,70 m, a komp be és kijárója egy-egy 30/28 ctm erős tölgyfa szegély küszöbvel, mellyek a két hossz szegély gerendánál ugyancsak által össze kötve vannak, továbbá két 15/15 ctm erős tölgyfa oszlop egy-egy vas csigával, melyben 4 ctm erős sodronykötél mozog.⁴⁰ Az engedélyezett terhelést a 3. sz. táblázat tartalmazza.

A növekvő forgalom következtében már a reformkorban felmerül az állandó híd építésének gondolata. Csanád vármegye a Kamarához, Torontál vármegye a Helytartótanácsához fordult ez ügyben.⁴¹ A megvalósulásig több mint hatvan év telik el. Az államkincstártól Csanád megye 40 000 forintért megvásárolja a révjármegye jogot, és fedezi a hídépítés költségeit is (175 391 forint). A vasbeton pilléereket — miként a makói hídnál — Zielinszky Szilárd tervezi. A mederhíd acélból készült, a három régi ártéri híd továbbra is faszervezetű maradt. Felépítésétől, 1894-től 1918-ig jelentős forgalmat bonyolított le. Ezt követően csupán a kettős birtokosok használták. 1942. őszén egy vihar során az aláaknázott híd Románia felőli szakasza felrobbant. 1944-ben a közúti híd mellé a szovjet műszaki alakulatok pontonhidat építettek. A híd megmaradt acélszerkezetét Romániával történt megállapodás értelmében 1956-57-ben a Hídépítő Vállalat bontotta le. A Hódmezővásárhely-Makó-Nagyszentmiklós közötti vasútvonal felépítésekor, 1903-ban Magyarcsanádnál vasúti híd is létesült. Ennek Románia felőli szakaszát 1919-ben felrobbantották. Helyreállítására nem került sor. Közös megegyezés alapján 1956-ban a MÁVAG bontotta le.

³⁵ CsmL Csanád megyei közgy. jzk. 1835. 1375, 1900.

³⁶ Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium 1869. 2362, az 1890. I. Tc. és a Kereskedelmi Minisztérium 1892. 45 380. sz. rendelkezése.

³⁷ CsmL Csanád megyei közgy. jzk. 1813. 203.

³⁸ CsmL Csanád megyei közgy. jzk. 1835. 2045.

³⁹ CsmL Csanád vármegye alispánjának iratai 1884. 356.

⁴⁰ CsmL Csanád vármegye alispánjának iratai 1887. 5460.

⁴¹ CsmL Csanád vármegyei közgy. jzk. 1836. 974, 1828.

2. táblázat

A csanádi rév vámtarifája

	1813	1814	1815	1817	1822
	F,kr	F,kr	F,kr	F,kr	F,kr
1. Egy személy után, akármilyen terhet viszen kezében vagy hátán	½	11	11	2	1
2. Egy bornyútól, juhtól, báránytól, kecskétől és magló sertéstől	½	½	1	2	1
3. Egy hizott sertéstől	1	1	1½	4	3
4. Hogyha pedig falkástól a révészek segítségével átusztatnak	½	½	½	1	½
5. Egy két esztendős marhától vagy lótól	1	1½	1	2	1
6. Egy tehéntől, ökörtől, lótól, szamártól, ha szabadon hajtatik vagy vezetetik	2	2	2	4	3
7. Egy nyerges lótól, akár terhelt, akár nem terhelt, az emberrel együtt	2½	3	3	6	4
8. Ha valaki üres hordót talicskán vagy hempergetve a réven által viszen, fizet személyével együtt általában	1	2	½	1	½
9. Hogyha pedig hasonló módon tele hordót viszen, fizet általában	2½	3	4	6	5
10. Egy befogott vonó marhától, üres taligával, kocsival vagy csézával a rajta ülő személyekkel együtt	4	5	6	10	6
11. Két befogott vonó marhától, szint üres taligával, kocsival vagy csézával	6½	7	10	14	9
12. Három befogott vonó marhától detto	8½	9	14	18	12
13. Négy befogott vonó marhától detto	11	11	17	22	15
14. Öt befogott vonó marhától detto	14	14	20	26	18
15. Hat befogott vonó marhától detto	16	16	24	32	21
És ha ezen felül több vonó marha volna befogva, mindena hat számot felül haladó marhától	2½	3	2	4	3
16. Egy befogott vonó marhától megterhelt taliga, kocsi vagy szekérrel együtt	6½	7	11	15	8
17. Két befogott vonó marhától detto	12½	13	22	30	16
18. Három befogott vonó marhától detto	19	20	33	40	13
19. Négy befogott vonó marhától detto	26	28	44	50	30
20. Öt befogott vonó marhától detto	32	34	55	1,10	40
21. Hat befogott vonó marhától detto	36	38	1, 6	1,15	48
És ha ezen felül több vonó marha volna befogva, minden hat számot felül haladó marhától	6½	7	5	10	5½
22. Egy üres kocsitól, mely másik után vagyon kötve, avagy ember által huzattatik	2	4	3	6	4
23. Egy taligától detto	1	3	2	3	3

CsmL Csanád vármegye kgy. jzk. 1813.203, 1814.313, 1815.583, 1817.350, 1822.1127.

Az apátfalvi kompjárat

A Maros szabályozása következtében az apátfalvi határ egy része a Maroson túli területre került, ezért célszerűnek látszott egy külön átkelőhely létesítése,

Mivel a rév és vámjog a királyi kisebb haszonvétek közé tartozó kiváltságos jog, ezért csak azok gyakorolhatták, akik ilyen monopolisztikus kiváltságra szert tettek. Apátfalva királyi szabadalommal nem rendelkezett. A kompközlekedés kb. 1878-84-ig működött. Bérlője Kohn Mórítz és Társa gőzmalom tulajdonos volt. Tekintélyes mennyiségű fát és marhát szállított Bánátból. 1884-ben az alispán a kompközlekedést eltiltotta, de a véghatározat értelmében a község saját gazdasági szükségletére haj óközlekedést továbbra is fenntarthatott.⁴²

⁴² CsmL Csanád megye alispánjának iratai 1884. 356. IV. B. 408. Maros 1882. 38. szám.

3. táblázat

A csanádi komp engedélyezett terhelése

1. Rendes vízállásnál (0 fölött 2,3 méterig) és időben egy átkelés alkalmával:		
4 szekér egyenként 600 kg teherrel		2400 kg
a fenti szekérhez tartozó 8 ló egyenként	399 kg	3192 kg
a fenti szekérhez tartozó 4 kocsis egyenként	77 kg	308 kg
a 4 szekér súlya egyenként	314 kg	1256 kg
a komp személyzete 3 tag	77 kg	231 kg
tehát egy átkelés összes súlya		7387 kg
vagy 5 üres szekér egyenként	314 kg	1570 kg
a fenti szekérhez tartozó 10 ló egyenként	399 kg	3990 kg
a fenti szekérhez tartozó 5 kocsis egyenként	77 kg	385 kg
16 utas egyenként	77 kg	1232 kg
a komphoz tartozó személyzet 3 tag egyenként	77 kg	231 kg
tehát az átkelés összes súlya		7408 kg
vagy 92 utas egyenként	77 kg	7084 kg
a komp személyzete 3 tag egyenként	77 kg	231 kg
tehát az átkelés összes súlya		7315 kg
vagy 16 ló egyenként	399 kg	6384 kg
8 kocsis egyenként	77 kg	616 kg
a komp személyzete 3 tag egyenként	77 kg	231 kg
tehát az átkelés összes súlya		7231 kg
2. Rendes vízállásnál (0 fölött 2,3 méterig), de erős szél alkalmával:		5929—5987 kg
3. Nagy víz (0 fölött 2,3 métertől 4,74 méterig) és rendes időben:		4928—4987 kg
4. Nagy víz (0 fölött 2,3 métertől 4,74 méterig) és erős szél alkalmával:		3696—3798 kg

CsmL Csanád vármegye alispánjának iratai 1887. 5460.

A tápéi komp

A makóiak a Maros-híd megépítése előtt Szegedet az Ószegedi úton a tápéi komp igénybevételével közelíthették meg. Így a nagy multú szegedi révet nem vették igénybe. A legrégebb szegedi átkelőhely — a palánki rév — a mai híd közelében volt. Ezt hosszú időn át a török is használta. A török uralom kezdetén forgalma nagyban visszaesett. 1550-ben 487, 1555-ben 2237 akcse bevételt jelentett a török kincstárnak, az alkalmazottak fizetése viszont 5400 akcsera rúgott.⁴³ 1724-ben az évi jövedelme 1010 forint volt, ötszöröse a tápéinak. 1732-től Felsővároson is keletkezett egy átkelő, de itt csak kis komp közlekedett.⁴⁴ A török elnyomatást követően épült hajóhíd közel kétszáz éven át, 1883-ig volt használatban. Ekkor készült el Feketeházy János tervezésében és Eiffel párizsi vállalata kivitelezésében a közúti acélhíd, melynek meder feletti részét 1944 őszén robbantották fel. 1857-ben indult meg az építése a nyolc nyílású szegedi vasúti hídnak, melynek tervezője Cezanne francia mérnök, kivitelezője pedig M. M. Ernest Gouin francia vállalat.⁴⁵ A híd statikai vizsgálatát vállalta doktori értekezése tárgyául Kossalka János későbbi műegyetemi tanár.⁴⁶ Szintén 1944. októberében robbantották fel.

A tápéi kompnak hosszú időn át Szeged volt a fenntartója. A Tisza szabályozása után a tápéi rét birtoklását Szeged kapta meg és ennek fejében vállalta a tápéi

⁴³ Reizner J., Szeged története. III. Szeged 1900. I. 482. l.

⁴⁴ i. m. 123. l.

⁴⁵ Gáll I., Régi magyar hidak. Budapest. 1970. 87—89. l.

⁴⁶ Révész A. I.—Vargha V. (szerk.): Magyar műszaki alkotók. Bp. 1964. 170. Mihailich Gy., A XIX. és XX. századbeli magyar hidépítés története. Bp. 1960. 69. l.

templom és komp fenntartását. „Így lett hűbérese a városnak a falu, és hűbérura a város a falunak.”⁴⁷ A megegyezés szerint Tápé őslakosai mentesültek a révbér fizetése alól.⁴⁸

FAHÍD

A hídépítés egyik közvetlen előzményének a szebeni útvonal kiépítését tekintjük. Ez 1853-ban vetődött fel állami szinten, de abban nem döntöttek, hogy az útvonal a bánáti oldalon Csanádnak vagy a Maros jobb partján Makót érintve haladjon-e. Makó város 1864. januárjában olyan ajánlatot terjesztett elő, ha az állami út a városon haladna át, magukra vállalják a tervezett hídig az út kiépítését. Ezzel a felajánlással sikerült Makó javára megnyerni a felsőbb szerveket.⁴⁹

Az útépítés érdekében a mai Szegedi utca végét kisebb kisajátításokkal szélesíteni kellett, a tehénjárás gazdaságtól csereingatlanért Baranyástól a Marospartig meg kellett szerezni egy 24 ölnyi széles földszívet az új út nyomvonalában és töltést kellett építeni a tervezett hídig, ahová ötezer köböl földet építettek be.

Az állandó híd felállításának eszméjét Zsivora György főispán 1861. március 28-án tartott megyei bizottmányi ülésen vetette föl elsőnek. Miután ezt az indítványt a megyei közgyűlés elfogadta, fölterjesztették a Helytartótanácshoz, amely érdemi ügyintézés helyett azt válaszolta, hogy Csanád és Torontál megye ezt együtt intézze el. A két szomszédos megye viszont — megfelelő utasítás és támogatás hiányában — nem tudta leküzdeni provinciális korlátait. Az ügy tehát holtpontra jutott. Csak három év múlva sikerült a városnak áldozatok vállalása mellett (útépítés) a figyelmet újra a hídra terelni.

A város 1866-ban a híd felépítése ügyében a közmunka és a közlekedési miniszterhez esedezik, előadván, hogy vagy „a tisztelt zombori Rónay-család, mint révtulajdonos köteleességévé tenni méltóztassék, vagy pedig, ha ez annak felállításától vonakodnék, hogy Makó város azon ajánlatát, miszerint a vám jövedelemnek a városra leendő átruházása mellett — a hidat saját költségén elkészíteni késznek nyilatkozott — kegyes figyelmébe méltatná.”⁵⁰

A folyamodvány további részében már határozottan leszögezi, hogy a népezrei által óhajtvá várt híd építését „egy családnak önkényileg ne akadályozza.”⁵¹

Hosszas alkudozás után — felső közvetítéssel — a városnak sikerül megegyezésre jutnia a Rónay-családdal a kiváltságos révjog megváltását illetően. A szerződés értelmében „a zombori Rónay-család eladja, illetve megváltás alá bocsátja Kis-zombor község és Makó mezőváros között fennálló királyi kiváltságos révjogát a Nagyméltóságú M. Kir. Közmunka és Közlekedési Minisztérium közvetítésével”⁵² a magas állam javára negyvenezer forintért örök időkre, a rév helyett egy álló hídnak felépítése céljára, aképp-, hogy ezen eladási illetőleg megváltási árnak felerésze, úgymint húszezer forint legfeljebb f. év május 1-ig, másik felerésze pedig, úgymint húszezer forint, a most érintett álló hídnak befejeztekor, de mindenesetre annak közforgalomnak leendő átadása előtt az eladó családnak alulírott zombori Rónay Mórícznak kezeli készpénzben minden hiány nélkül kifizetessék... Mindaddig a

⁴⁷ Délmagyarország 1933. július 9.

⁴⁸ Délmagyarország 1927. július 20.

⁴⁹ MVL Fahíd kigyűjtött iratai: Boros Sándor emlékirata.

⁵⁰ MVL kgy. jzk. 1871. 864.

⁵¹ U. o.

⁵² MVL kgy. jzk. 1868. 566.

zombori család a királyi révjogot folyton használandja azzal járó minden jövedelme-
ket élvezendi, azon esetre, ha az említett álló híd bármi okból akár hosszú időn át,
akár soha létre nem jönne, a vétel illetve a megváltási árnak az eladó családot min-
den körülmények között megillető s a fent meghatározott idő határa után bármely
hazai bíróság előtt sommás eljárás útján behajtható és húszezer forintból álló első
felerésze az eladó családtól visszakövetelendő nem lesz.”⁵³

A makói marosi fahíd terveit az észéki Doklein és Fia cég készítette és a Köz-
lekedési Minisztérium hagyta jóvá. Ugyanakkor a minisztérium örök időkre Makó
városának ajándékozta a vámszedési jogot.

A híd építésére a városnak egy fillérje sem volt, ezért eredetileg részvény vagy
vállalkozás útján kívánták megvalósítani. Közben már tárgyalásokat folytattak az

Építési pályázat.

Makó városa részéről a Marasonjkeresztúlról, felsőbb engedély foly-
tán, egy 140 öles, részint kemény, részint fenyő-fából készitendő hidépi-
tésére, folyó évi november hó 23-án délelőtt 10 órakor a városi házi kis-
teremben pályázat fog tartatni, melynél az építkezési tervezet szerint
93,415 ft 45 kr a eshetőleg 133,415 ft 45 krra számított hid készitte-
tése vállalkozónak ugy adatik által, hogy azt saját költségen és anyag-
jaiból levén köteles elkészitetni; azért nekie a város a híd jövedelmét
fogja — meghatározandó vagyis kialakandó határidőre általadni.

Az építendő híd terve s a költség-számítások Makó városánál,
a mérnöki irodában, a pályázat napjéig minden nap megtekinthetők.

Szóbeli ajánlatok a nyilvános árlejtés alkalmával; lepecsételt írás-
beli ajánlatok pedig **Makó város előljáróságának hidépitési
vállalat tárgyában** czimezve, az árlejtés megkezdéséig fogad-
tatnak el; mindkét esetben azonban 10% készpénzben vagy a napi árke-
let szerint számítandó értékpapirokban, vagy végre fekvő vagyonna
betáblázott kötelezvényekben letett bánatpénz mellékolése kívántatik.

Kelt Makón, 1868. évi october hó 14-én.

Az építési bizottmány.

221 149

5. Pályázati hirdetés a fahíd építésére. Hon. 1868. október 29.

egyik vasút-társasággal is, hátha sikerül rájuk ruházni az építkezést. Posonyi Ferenc
polgármester — a nehéz helyzetre való tekintettel — kölcsön felvételére is gondolt.

A város 1868-ban tette közzé az építési pályázatot (5. kép). Ezek szerint a 140
öles híd részint kemény, részint fenyőfából készitendő, amelyet a vállalkozó saját
költségén és anyagból levén köteles elkészíteni, ezért „nekije a város a híd jövedelmét
fogja meghatározandó vagyis kialakandó határidőre általadni.”⁵⁴

Mivel a felhívásra vállalkozó nem ajánlkozott, felvetődött a vashíd építése is.
A hidépités ügyében létrehozott bizottság igen komolyan foglalkozott ekkor a vashíd
gondolatával. A resicai vasgyár pl. három és fél hónap alatt szolgáltatva volna a
vasanyagot.⁵⁵ A legeredményesebb tárgyalások Lázárini mérnökkel folytak, aki le-
is utazott a helyszínre; javaslatba hozta a dróthíd-tervet is.⁵⁶ A város — nehéz anyagi

⁵³ MVL A fahid kigyűjtött iratai.

⁵⁴ MVL A marosi fahid építése. Kigyűjtött iratok.

⁵⁵ MVL kgy. jzk. 1876. 198.

⁵⁶ MVL. kgy. jzk. 1876. 217, 244.

helyzete miatt — végül mégis a fahíd mellett volt kénytelen maradni, ugyanis a vashíd kb. 40 %-al többbe került volna. Azt viszont nem mérlegelték, hogy hosszabb távon mégis a fahíd a drágább, ugyanis az állandó karbantartás rengeteg pénzt emészt fel.

Ilyen előzmények után ajánlkozott a Klein és Fia eszéki cég a fahíd felépítésére.⁵⁷ Kijelentette, hogy „kész régi rajz szerint is felépíteni, de azért jótállást egyetlen évre sem vállal, miután azon tervezetben semmi biztos hídfő tervezve nincs, s egy szép reggelen azon vehetné észre magát Makó városa, hogy hídját Szegedre szállította a Maros árja, hanem egy biztos hídnak mindkét parton terméskőből s cementtel összefoglalt hídfőkkel kell bírni. A régi terv szerint a híd bele kerülne 110 000 forintba, s ezt 140 000 forintért felépíti és érte 5 évi jótállást vállal.”⁵⁸

1876 decemberében a kivitelezővel meg is kötötték a szerződést. Ez magában foglalta a kereken száz méter hosszúságú marosi mederhidat és a két mellékhidat 108 és 56 m hosszúságban, szélességük 7,6 m. A megállapodás értelmében „Makó város kötelezi magát a fentebbiek szerint 140 000 forintban megállapított vállalkozási összeget 8% kamataival együtt 14 év lefolyása alatt 56 egyenlő, negyedévenként előre fizetendő tőke részletekben lefizetni oly módon, hogy a hídepítés befejezése s a műszaki felülvizsgálat megejtése után vállalkozó cég részére az egyes negyedévi törlesztések s a hátralévő vállalkozási összeg 8% kamataiból minden egyes negyedévre eső mennyiségnek megfelelő összegről kiállított kötvényeket, melyek a lejárati napokon az ezen kötvényeket előmutatótól Makó város pénztáránál beváltandók lesznek.”⁵⁹

A vállalat érdekeit pedig úgy biztosították, hogy a cég fedezetére Makó város összes ingatlan javaira jelzálogos bekebelezést és a híd jövedelmét helyezték kilátásba.

Makó közönsége harminc tagú hídbizományt nevezett ki, amely hivatva volt a hídepítés minden mozzanatát figyelemmel kísérni és a felmerülő hibákat haladéktalanul elhárítani. A hídcölöpök minőségét folytonosan és szigorúan meg is bírálták, a jónak ítélt gerendákat a város bélyegzőjével látták el.⁶⁰

A fahidak közül a legerősebbek a Howe-rendszerű rácsos fahidak, amelyek Amerikából származtak hozzánk. Ilyen típusú fahidak több felé álltak ekkoriban, így Aradon, Zentán, Záhonyán stb., de ezek fölött már eljárt az idő. A fahíd szerkezeti elemei a 3-3 vízszintes gerendából álló felső és alsó öv, a ferde rácsrudak és függővasak, melyeknek csavarjait időnként meg kellett húzogatni (6. kép).

A meder fölötti híd szerkezet három fajarmon (láb) és a parton egy-egy téglából cement foglalásba épített hídfőn nyugodott (7. kép).

Eredetileg fedett hidat terveztek, később a tetőzetet elhagyták és az így megtakarított összegben kötelezték a vállalkozót, hogy a rongálásnak kitett részeket olajfestékkel mázolja be. A gerenda-csatlakozásokat deszkából ácsolt kis nyereg-tetőcskékkal látták el, hogy ez által az időjárás viszontagságaitól megvédjék.

1877. júniusában kezdtek a fahídepítéséhez, és már egy hét alatt elkészült a Marost áthidaló állványzat.⁶¹ A szerződésben kikötött 90 napos határidőt nem tudták betartani,⁶² ugyanis a forgalomnak csak 1878. március 14-én adták át. A korabeli újságcikk öntudatosan állapítja meg: „e naptól kezdve van összekötve Makó

⁵⁷ MVL kgy. jzk. 1876. 458.

⁵⁸ Maros 1870. október 22.

⁵⁹ MVL Páncélszekrénybe helyezett irat.

⁶⁰ Maros 1878. március 10.

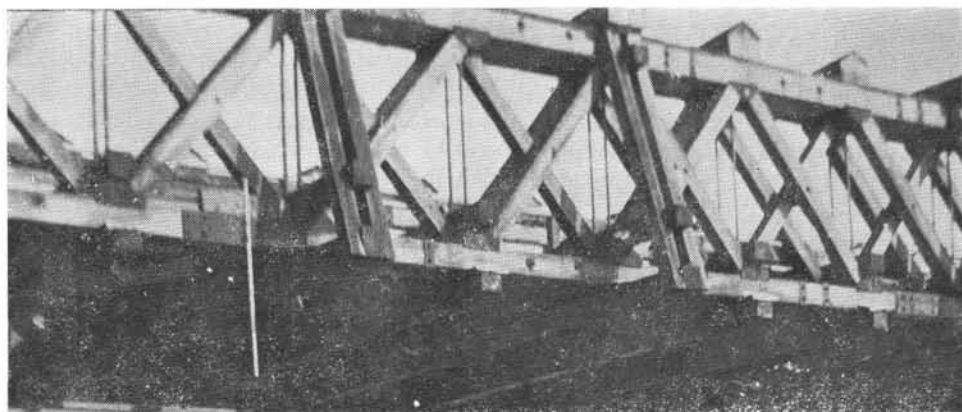
⁶¹ Maros 1877. július 1.

⁶² MVL kgy. jzk. 1871. 51.

6. A rácsos fahíd szerkezete

7. A fahíd fajármokkal és sarkantyúkkal

város a világgal folytonosan, elszakítatlanul, e napon lépett ki az elszigeteltség köréből.⁶³

A fahídat végül is nem a szerződést kötő Klein és Fia építette fel, hanem egy bécsi cég, Birnbaum Adalbert és Társa, akik az átadás után a Kaszinóban fényes ebédet is rendeztek.⁶⁴

Csanád megye rendkívüli közgyűlése még 1877-ben hozzájárult, hogy a vám-tarifát a nagyarányú beruházás miatt 50%-kal felemeljék. Ugyanezen közgyűlésen a megye pénzügyi támogatást is megszavaz. A közmunkából befolyó összegnek az első három évben 80, negyedik és ötödik évben 50, az ezután következő öt évben

⁶³ Maros 1878. március 17.

⁶⁴ Maros 1878. március 24.

csakis pálya által lehetne segíteni, melynek létesítését a Maros mentén Aradtól Szegedig az alolírott társaság magára vállalta.”⁶⁷

A város országgyűlési képviselője, Dobsa Lajos buzdító szavakkal levélben fordult a város érdemes lakóihoz, hogy „... erejükhöz képest mindazon ajánlatot önkéntesen és sietve megtegyék, mi a cél létesítésére szükséges, jól tudván, hogy ajánlatuk gyümölcseit első mérvben önmaguk fogják szedni, ...”⁶⁸

Hosszú huzavona után 1883. január 6-án gördült be Makóra az első vonat. Ötezer ember szájából hangzott fel az éljen. A Maros című lap cikkírója így kiált fel: „Makó felvételét a világforgalom hálózatába... A röghöz kötöttség véget ért.”⁶⁹

Az arad-csanádi vasúttársaság 1881. december 31-én este 5 órától kezdődően negyven évre használatba vette a fahidat.⁷⁰ Magára vállalta a híd építési költségeiből Makó várost terhelő adósságot. A vállalkozási összeget a törlesztési terv szerint egy nappal a határnapok előtt a város közpénztáránál átadja. A vasúttársaság a használat alatt is elismeri a város révjogát, ezért a város pénztárába évente egy aranyat fizet. A negyven évi használati idő lejártával jó karban és használható állapotban a hidat köteles a társaság visszaadni.

Az egyezmény szerint a város átadja a vasúttársaságnak a hídvám-szedés jogát, nemkülönbén a megye által felajánlott segély esedékes részleteit is.

Ezzel a város megszabadult a híddal kapcsolatos valamennyi gondjától; karbantartása, mindenmű javítása a vasúttársaság feladata lesz.

A híd fájarmait egy-egy jégtörő védte, amelyek már az első jégzajlás idején rendkívüli módon megrongálódtak, sőt az egyiket el is ragadta az ár. A jégtörők és a fájarmok karbantartása igen sokba került a vasúttársaságnak, ezért már 1908-ban elhatározták, hogy a jármokat vasbeton-pillérekre cserélik ki. A város — mint híd-tulajdonos — ehhez azzal a feltétellel járult hozzá, ha a társulat sem építési költségmegtérítést, sem a fenntartás fejében kárpótlást nem követel.

A tervek elkészítésével Zielinszky Szilárd (1860-1924) műegyetemi tanárt bízták meg. (9. kép). Zielinszky a magyar vasbetonépítés apostola. Az 1900. évi párizsi világkiállítás alkalmából felismeri a vasbeton óriási jelentőségét. Rendkívüli egyéniségével, bámulatos szuggesztív erejével fel tudja kelteni a bizalmat a vasbeton építőanyag iránt. Az ő alkotásai közé tartozik többek között a margitszi-

9. Dr. Zielinszky Szilárd, a vasbeton pillérek tervezője

geti és a szegedi víztorony tervezése is.

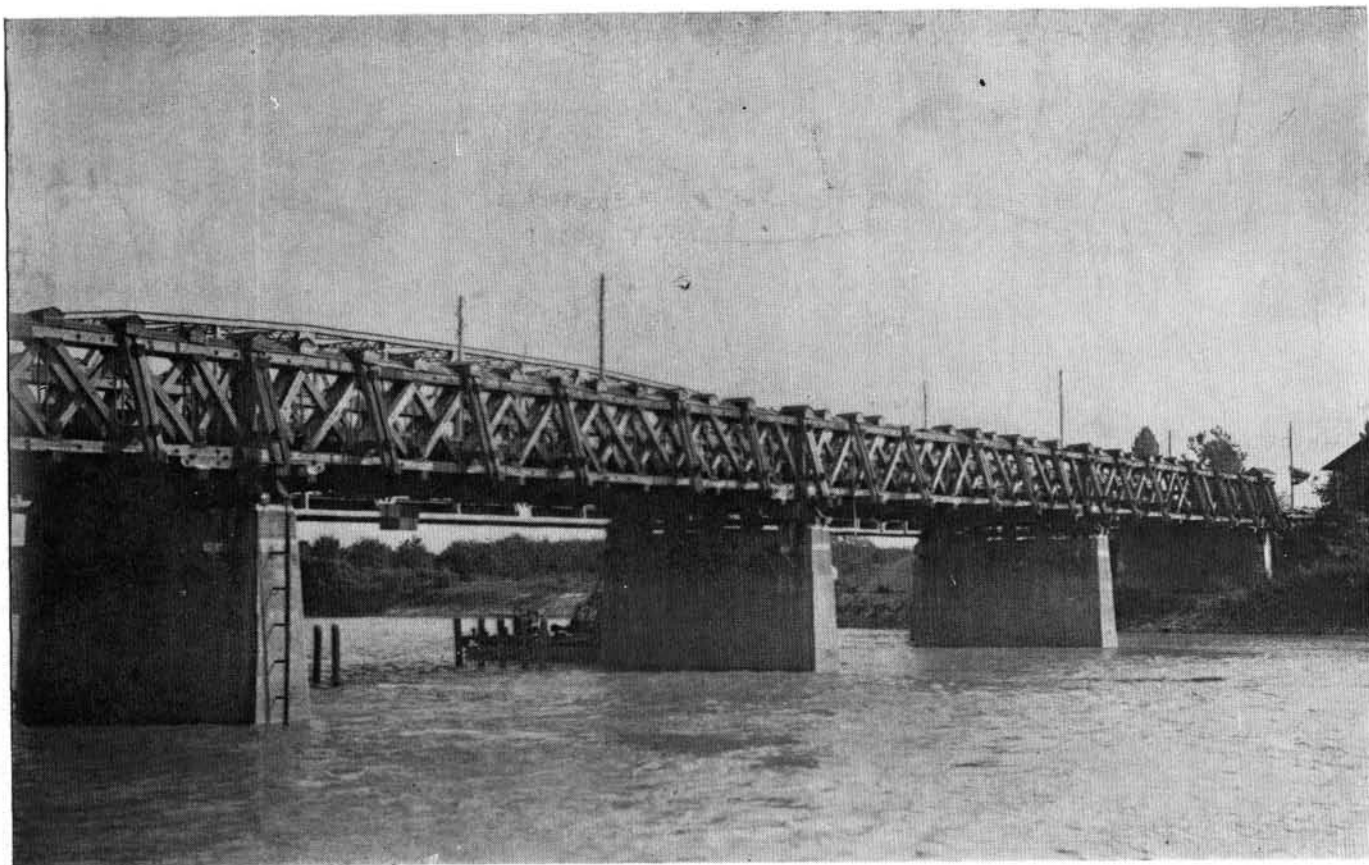
A vasbeton pillérekre továbbra is megmarad a régi faszervezetű híd (10. kép), bár a vasúttársaság tervbe vette egy olyan acélhíd megépítését is, amely közúti és vasúti közlekedésre is szolgálna. Elgondolásukat az első világháború kitörése miatt nem valósíthatták meg. 1917. júniusában felmerült ugyan egy külön vasúti híd építése, de az akkori viszonyok között ez nem lehetett reális.

⁶⁷ MVL Polgármesteri iratok 1870. 39.

⁶⁸ MVL. u. o.

⁶⁹ Maros 1883. január 7.

⁷⁰ MVL kgy. jzk. 1882. 131

10. A fahíd vasbeton pilléreken

Önálló vasúti híd

1921. december 31-én este 5 órakor járt le a szerződés, mely szerint a vasúttársaság negyven évre használatba vette a hidat. Ezt a jogügyletet ekkor újabb öt évre meghosszabbították.

A társaságnak nyomasztó terhet jelentett a fahíd fenntartása és rekonstrukciója. Az amerikai vörösfenyő szinte beszerezhetetlen volt, az évi karbantartása negyvennégy millió forintba került. A tizenöt évente szükséges rekonstrukció pedig — amire legközelebb 1930-ban lesz szükség — az akkori árak szerint 134 millióba kerülne. Ezért a vasúttársaság 1923-ban egy memorandumot adott ki, amelyben felajánlja a meglévő vasbeton lábakra egy kettős vasúti és közúti közlekedés céljára egymástól elkülönített vashíd építését, amelyen Makó város közönsége számára mindenkor biztosítja az átjárását.⁷¹

A kereskedelemügyi miniszter 1923. november 15-én helyszíni szemlét tűzött ki, amin bejelentették a külön vasúti híd építését, amely a város részéről nagy meglepetést váltott ki. Közölték, hogy az új hidat a mostanitól 18 méterrel feljebb tervezik és a hozzá tartozó új töltést, az ártéri hidakat is a vasúttársaság építteti meg.

Nikelszki Jenő polgármester újból felvetette az iker híd gondolatát, mire az ACSEV képviselője kijelentette, ha a város biztosítja a külön vasúti híd és a kettős híd építési költsége között mutatkozó többletet, nem ellenzi.⁷²

A képviselőtestület közbiztonsági és közlekedési szempontból egyenesen veszedelmesnek minősítette a kettős híd megoldási tervét; sőt azt is kijelentették, ha teljesen ingyen építené az ACSEV az új ikerhidat, akkor sem kellene.

11. Dr. Kossalka János, a vasúti acélhidak tervezője

A város mindenestre feltételeket próbált diktálni az új vasúti híd építése kapcsán. Szabó főmérnök előterjesztette a szakértők, a bizottságok, a tanács és az állandó választmány együttes és azonos javaslatát, amely a külön vasúti híd építéséhez hozzájárul, a hajóvontató utat azonban az új híd alatt mindkét oldalon 5 méter szélességben kívánja fenntartani, a két híd között tervezett összekötő falat vagy kőhányást a vasúttársaság létesítse és tartsa fenn. Csorba János képviselő a tűzveszély miatt kevesli a hidak közötti 18 méter távolságot, a város hidjától 50 méter távolságban szeretné látni az új hidat.⁷³

A híd tervezését Kossalka János (1872-1944) műegyetemi tanár végezte el (11. kép). Pályamunkájával első díjat ért el. Az alépitményt Fábián Lajos cég készítette, a vas megmunkálását a diósgyőri vasgyár, a szerelést pedig a Magyar

⁷¹ Makói Friss Újság 1923. november 4.

⁷² Makói Friss Újság 1923. november 16.

⁷³ Makói Friss Újság 1923. november 20, 22.

Államvasutak Gépgyára végezte. A mederhíd szerkezetének súlya 186 700 kg. A hídhoz 71 ezer szögecsét építettek be, súlyuk 8 151 kg.

A híd tüneményes gyorsasággal készült el. Az előkészületekhez 1924. július 16-án kezdtek hozzá, és 1925. januárjában már a vasszerkezet készen állt. Forgalomnak júniusban adták át ⁷⁴ (12. kép).

12. Straub Brunó bástópolyai festőművész Maros-híd című festménye.

Közúti híd

A vasúti híd elkészülte után az ACSEV kérdést intézett a városhoz, ragaszkodik-e a fahíd átadás előtti rendbehozatalához — amint ezt az 1881-ben kötött szerződésben rögzítették — vagy inkább elfogadja az erre a célra előírányzott összeget készpénzben.⁷⁵

A vasúttársaság nemcsak az új vasúti hidat építette fel, de ajánlatával lökést adott a közúti acélhíd megépítéséhez is. Nikelszki polgármester szerint ezt a lélektani pillanatot nem szabad elszalasztani. Az új közúti híd valamivel több, mint 2 milliárd koronába kerülne, de az ACSEV rekonstrukciós költség címén felajánlott 400 millió koronát, a fahíd anyagából megtérülne kb. 200 millió, az állam a közmunka váltságból előreláthatóan hozzájárulna 200-300 millióval, a fennmaradó rész törlesztését és kamatait bőven fedezné a híd évi 300 milliós vámjövödelme. A polgármester tervét a bizottság szótöbbséggel elfogadta. A mederhíd tervezésével Szikszay Gerő miniszteri tanácsost bízták meg.⁷⁶

⁷⁴ Makói Friss Újság 1925. június 7.

⁷⁵ Marosvidék 1925. augusztus 8.

⁷⁶ Makói Friss Újság 1925. augusztus 8.

1925. szeptember 26-án helyszíni szemlét tartottak a Marosnál. A bizottság megállapította, hogy az új mederhíd feltétlenül a jelenlegi híd helyére épüljön. Javasolta, hogy az új hidat ideiglenes lábakon szereljék össze, és az építkezés befejezése után tolják át a jelenlegi vasbetonlábakra. Így rövidebb ideig kellene a forgalmat lezárni. Az ACSEV a megváltási összeget 400-ról 450 millióra emelte és ugyanakkor vállalta a két szárazhíd felújítását.⁷⁷

Az 1925. november havi közgyűlés megszavazta az új híd építését. Ekkorra pontosan tisztázódtak a költségek. Az új mederhíd összköltsége 2,3 milliárd korona. Erre fedezet 1 milliárd államkölcsön, 450 millió ACSEV hozzájárulás és 200 millió a régi híd bontási anyagából befolyó összeg. A fedezetlenül maradt 662 milliót a vasszerkezetet szállító gépgyár kölcsönözné. A kölcsönt a híd vámjövendelméből törlesztenék.⁷⁸

Az acélhíd — némi erősítéssel — a meglévő pillérekre és a hídfőkre épült. Szélességét tekintve viszont 1,6 méterrel keskenyebb, a kocsitűt 4,8 méter, a gyalogút pedig 60-60 cm, hossza 110,8 méter (13, 14. kép).

A kivitelezéshez 1926. júliusában fogtak hozzá. A korábbi elgondolástól eltérően egy ideiglenes fahidat építettek (15. kép), amely augusztus elejére elkészült és ekkor kezdődhetett meg a régi fahíd lebontása.⁷⁹ (16.kép). Szeptember közepén a kiszombori oldalon már elkezdték a vasszerkezet beállítását.⁸⁰ A híd carbon acélból készült, mely 25%-al erősebb a korábban alkalmazott acélnál. Mivel a provizorikus nem volt elég erős a téli viszontagságok elviselésére, igen sürgősen kellett a munkálatokat végezni. A nyári magas vízállásból adódó hátramaradást öszre behozták. A híd burkolását illetően gondot okozott, hogy kiskockakövel vagy csupán kavicssal lássák el. A város az előbbi mellett döntött, mivel az szebb, tartósabb és közlekedésre megfelelőbb, de ez újabb 130 millióval emelte az építési költséget. A teherpróbát november 6-án ejtették meg. A híd átadására november 16-án került sor minden ceremónia és ünnepélyes forma mellőzésével.

Az ártéri hidak építése 1925-ben még rendkívül kilátástalannak tűnt. Úgy gondolták, hogy a mederhíd költségeinek letörlesztése után — kb. 10 év múlva — lehet foglalkozni kicserélésükkel.⁸¹ Nikelszki Jenő polgármester személyes érdeme, hogy mégis gyorsan megvalósulhatott. Sikerült a minisztériumtól 3 milliárd koronát szereznie. Ez az összeg a két szárazhíd felépítése mellett kifutja a mederhíd költségeiből fennmaradó mintegy 600 milliót kitevő kölcsönt is.⁸²

A műszaki szakembereknek, de a nagyközönségnek is az volt az egyöntetű véleménye, hogy az új acélhíd rendkívül keskeny. Különösen nagy baj ez a gépek korszakában. Felmerült a külső gyalogjáró építése is, bár ez ténylegesen semmit sem bővített volna a hídon, ugyanis a gyalogjárda kerékvetőként is felfogható és a szélesre pakolt teher gyakorlatilag a híd széléig kiérhet. A 250-300 milliót igénylő kívül helyezett járda végül sem valósult meg.

A híd anyagát illetően felmerült az olcsóbban kivitelezhető betonhíd alkalmazása is. Mivel a vasbetonhíd hátránya, hogy nem javítható, függő gyalogjáró utólag már nem alkalmazható, elvetették.

A tervezéssel ismét Szikszay Gerő miniszteri tanácsost bízták meg. Az új szárazhidak mindenben hasonlatosak lesznek a mederhídhoz. Szélességük a két belső

⁷⁷ Marosvidék 1925. szeptember 27.

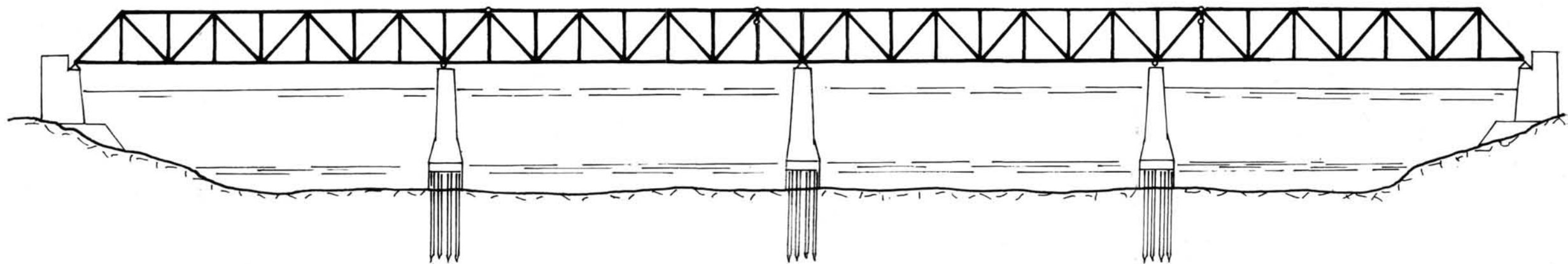
⁷⁸ Marosvidék 1925. november 10.

⁷⁹ Marosvidék 1926. augusztus 15.

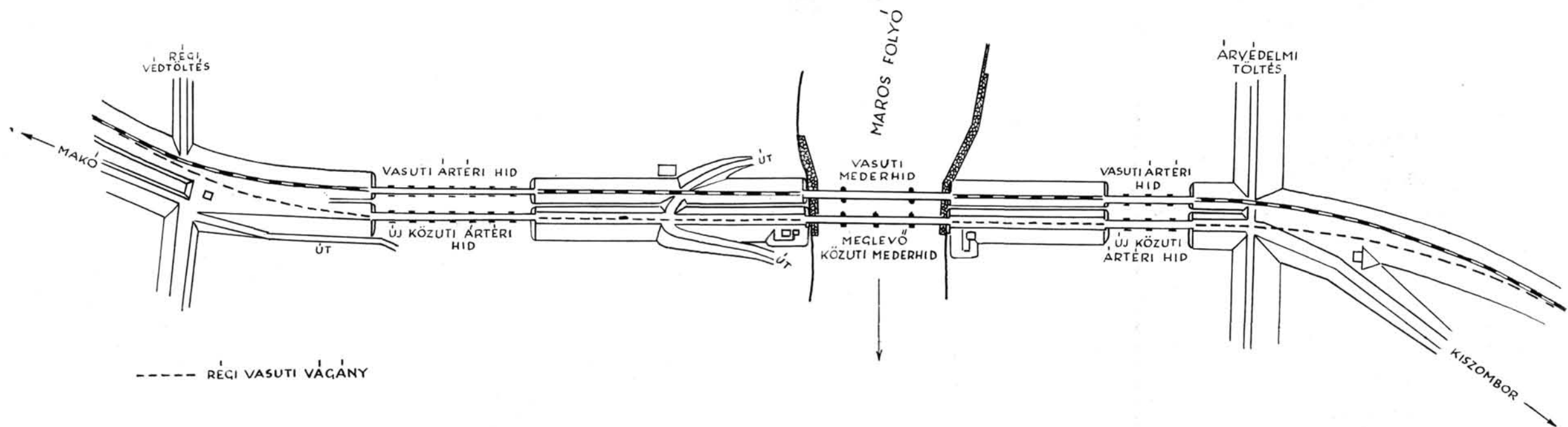
⁸⁰ Marosvidék 1926. szeptember 5.

⁸¹ Marosvidék 1925. szeptember 27.

⁸² Marosvidék 1925. október 30.

13. Szikszay Gerő által tervezett közúti acélhid. 1826

14. A makói hidak helyszínrajza 1925-ből. MVL

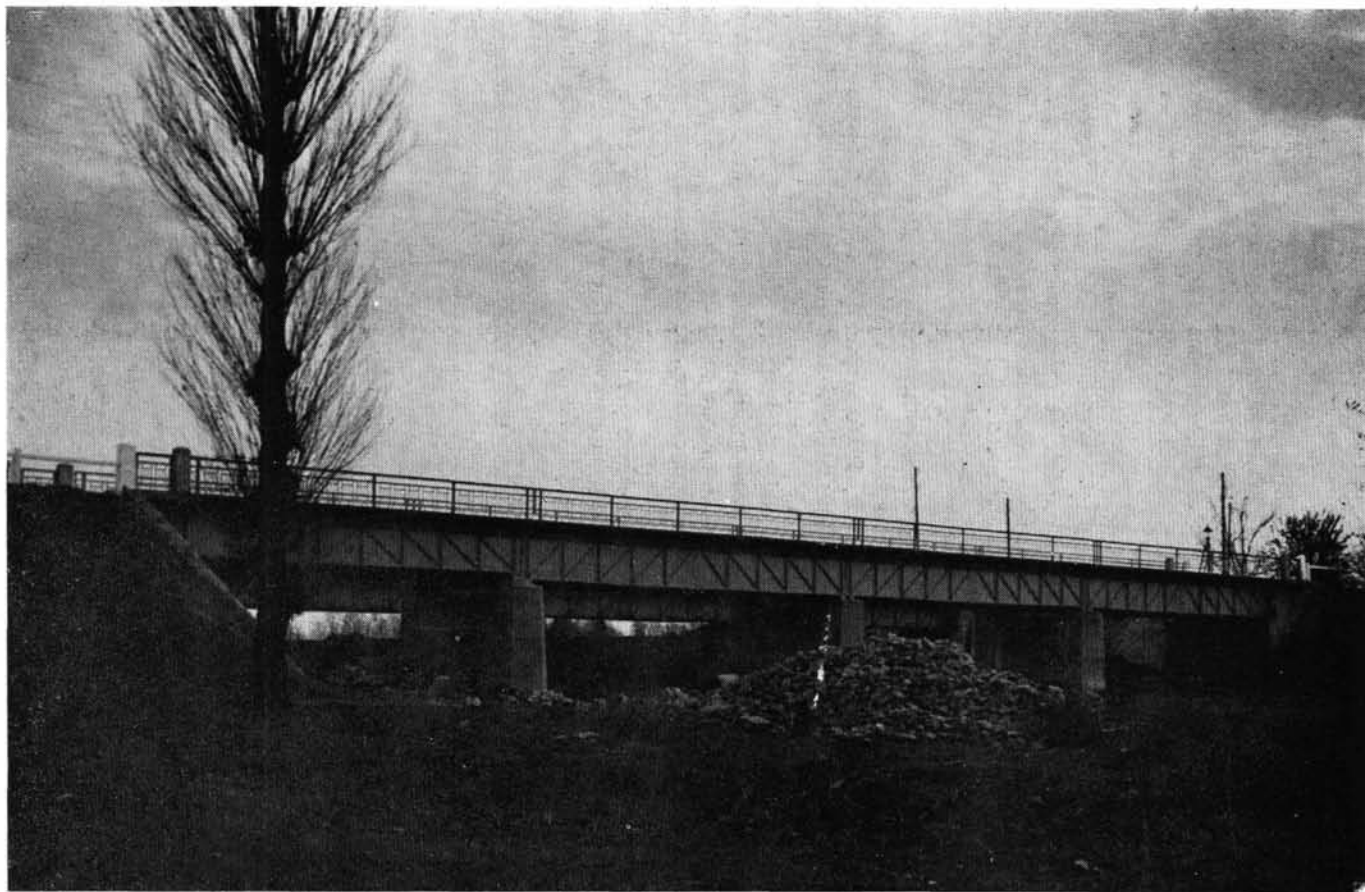

15. A fahíd bontása előtt ideiglenes közúti híd épül

16. Bontják a fahidat

17. A kiszombori ártéri híd

gyalogjáróval együtt 6 méter, anyaga szintén carbon acél (17. kép). Az állam csak ilyen méretezésű hidak költségeinek viselését vállalja a város helyett. A megrendelést illetően gyorsan kellett dönteniük, mert amennyiben 1926. szeptember 15-ig elküldi a város megrendelést, a MÁV gépgyár még az évben vállalja a két ártéri híd acél-szerkezetének leszállítását. A Makó felőli ártéri híd megközelítően akkora, mint a mederhíd (102 méter), a zombori pedig 54 méter.

Mivel novemberben és decemberben szinte kizárt dolog a Maros kiöntése, provizorikus ártéri hidakat nem építettek, a közlekedés a tehénjáráson bonyolódott.

A kivitelezés 1927. őszén indult és tüneményes gyorsasággal még az évben be is fejeződött.⁸³

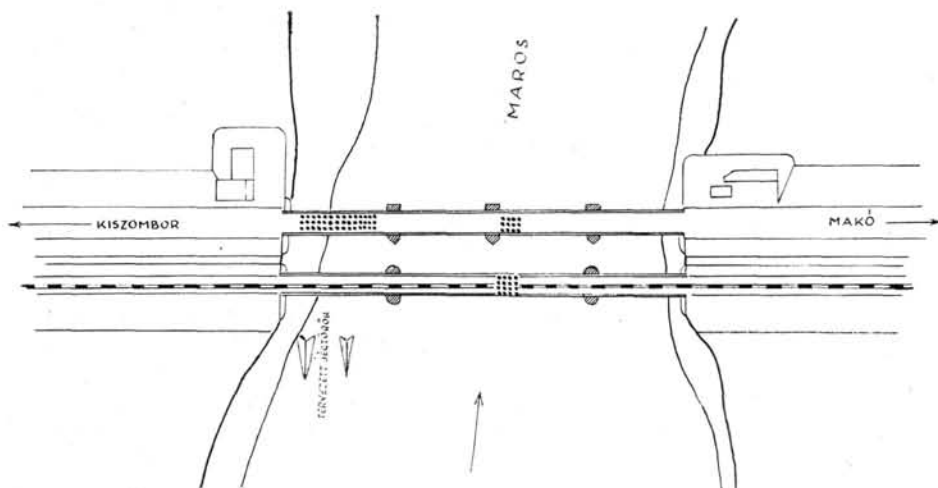
Az ellenőrző munkálatokat Tantó Pál miniszteri tanácsos, illetve távollétében Szabó Imre városi főmérnök végezte.

A II. világháború előtt a híd Makó felőli támfala megsüllyedt és kifelé hajlott. Ekkor Haviár Győző miniszteri hídosztályvezető, műegyetemi tanár ellenőrző méréseket végeztetett Istók Zoltán városi mérnökkel és a kimozdult ingákat beszá-
bályoztatta.

A hidak felrobbantása és helyreállítása

A szovjet csapatok bevonulásakor, 1944. szeptember 26-án a visszavonulásra kényszerült magyar egységek a hadászatiilag fontos makói hidakat felrobbantották. Míg a tiszai és dunai hidak teljesen elpusztultak, a makói hidak csak részlegesen. A hídparancsnok makói ember lévén, saját felelőségére több helyen elvágta a gyújtószinort, és a felsőbb parancsot csak részben hajtotta végre. A közúti hídnak Zombor felőli részét robbantották fel, a vasúti hidat pedig úgy, hogy a hídtest — mint egy mérlegkar — pilléren maradt, egyik vége a mederbe esett, a kisebb pedig levegőbe emelkedett.

A szovjet hadsereg műszaki csoportja egy mérnök vezetésével 1944. október 17-én érkezett Makóra, és ekkor indította meg a helyreállítás előkészítését (18. kép). Az ideiglenes hídhoz szükséges faanyagot a METESZ szárító üzemének telepén

18. Vázlat a felrobbantott hidak ideiglenes helyreállításáról

⁸³ Marosvidék 1927. szeptember 3, 18.

és a villanytelepen foglalta le, a többbit pedig a híd melletti ún. Galambos ligetben és a Maroslele melletti tölgyerdőben termelték ki. A szükséges vasat pedig Varga Lajos, Buzás Tibor és Zeitler Gusztáv vaskereskedőtől biztosították.⁸⁴ A faanyag előkészítésére Nagy Ferenc továbbá Pollák és Schwartz fűrésztelepeket, a vas előkészítésére pedig a SZCSV gépjavitó műhelyt és Diós Antal gépműhelyét jelölték ki. A 25-30 centiméter hosszú 3 ezer darab kovács-szeget és kapcsot 27 makói kovács készítette el. Az építéshez szükséges köteleket Kiss Ernő és özv. Benkő Ernőné köteles mesterektől szereztek be. A SZCSV gépjavitó műhelye 7 ezer darab ácskapcsot, 10 oszlopemelőt és 50 cölöptoldáshoz szükséges szorítógyűrűt készített.

A hídnál naponta 200 makói ember és 20-40 kocsi dolgozott. A helyreállítás három soros pilotázással történt. A munkálatok október 18-23-ig tartottak, 24-én reggel már átadták a forgalomnak.⁸⁵

A provizorikus híd minőségéről Szabó Imre városi főmérnök örömmel jelentette, hogy teherbírása azonos a felrobbantás előtti híddal. December közepén hirtelen nagyot áradt a Maros, ezért a híd középső nyílása alatti fajárom csoportot alámosta a víz, és az megsüllyedt.⁸⁶ A polgári városparancsnokság a forgalom biztosítása érdekében a SZCSV üzemvezetőségéhez fordult segítségért, ugyanis Makó egyetlen hídszakértője, Szathmáry Béla műszaki főtanácsos, a vasúttársaság alkalmazottja. Szakértői véleményében, amelyet december 18-án állított össze, többek között ez áll: „Az orosz katonai parancsnokság által eszközölt provizorikus helyreállítás csupán a Maros rendes — kisebb — vízállása mellett felel meg a kellő biztonságú teherbírásnak és a vízszint nagyobb különbségű ingadozásánál, mint pl. a mostani erős őszi és téli áradásoknál fellépő erős vízáramlás okozta kimosások a csupán kézi erővel, alacsony vízállásnál, kellő mélységre le nem vert cölöpépítményt a legkomolyabban veszélyezteti.

Ehhez járul a most következő téli időben esetleg bekövetkező jégtorlasz veszély, ami nagy vízállás mellett rendkívül veszélyes lehet mind a közúti, mind a felrobbantott vasúti hídra nézve.

Mostani állapotban — és a mai háborús viszonyok mellett — a közúti hídvaszerkezetének helyreállítására számítani nem lehet és így csupán az orosz katonai fahíd provizorium fenntartására és biztosítására kell törekedni.

Ezt véleményünk szerint csak úgy lehet elérni, ha a meglévő ideiglenes jármot a ki- és elmosás ellen biztosítjuk az által, hogy azt egy mélyebbre levert cölöpsorral vesszük körül a vízfolyás felöli oldalon és nagyobb mennyiségű terméskő hányással látjuk el, amit aztán állandó figyelés és mérés (szondázás) mellett állandóan pótolni kell.

A legsürgősebb munkák a meglévő cölöpépítmények kikötése, ami a vasúti híd pillérjéhez (semmi esetre sem a levegőben lógó vasszerkezethez) és a mederbe esett vasszerkezethez történhet.

Amennyiben a cölöpépítmény mozgása (süllyedése és oldal mozgása) nem állna meg, és nagyobb értéket érne el, úgy az egész cölöpépítményt újból és alaposabban (cölöpverő géppel) kell megépíteni, amit véleményünk szerint csak katonai erő tud megoldani.”⁸⁷

Dr. Könyves-Kolonics József városparancsnok elnökletével 1945. január 5-én a hidak jégzajlás elleni biztosítása tárgyában értekezletet tartottak és Szathmáry fő-

⁸⁴ MVL Polgármesteri iratok 1944. 22 820.

⁸⁴ MVL Polgármesteri iratok 1944. 23 347.

⁸⁶ MVL Polgármesteri iratok 1944. 251 336.

⁸⁷ MVL Polgármesteri Hivatal iratai. 1944. 25 131.

tanácsos javaslatára elhatározták, hogy mintegy 30 cölöpből álló cölöpsort vernek le az alátámasztó szerkezet alá és 90 m³ kőtöltést készítenek. Mindez erős feliszapolást fog okozni, így a szovjet hídépítők irányításával készült pilotázs megszilárdul és további süllyedése megszűnik.

A provizorikus fahíd védelmére 1945. augusztusában a Folyammérnöki Hivatal megtervezi a három felállítandó jégtörőt.

A vasúti híd rekonstrukciójára is igen hamar sor kerül. Kiss András rozsnói lakos, aki 1945-ben átmenetileg Makón lakik, írásban ajánlatot tesz január 8-án, hogy 20 ezer pengőért statikailag kifogástalan állapotba hozná a vasúti hidat.⁸⁸ Másnap Kotormán Antal indítványozza a híd kiemelését, nehogy a jégzajlás összezúzassa. A polgármester felhívására 1945. áprilisában kezdenek hozzá a kiemeléshez és július 4-én adják át a forgalomnak.⁸⁹ Egyelőre egy pár személyvonat közlekedik: Makóról indul 10 órakor, Szegedre érkezik 11,37-kor, Szegedről indul 12,30-kor, Makóra érkezik 14,07-kor.⁹⁰

Az országban ez volt az első híd, amelyet — polgári erőből — véglegesen helyreállítottak.

Államosítás

Annak idején a szeged-nagyszebeni út építésekor a város magára vállalta a a helység szélétől a hídig az útépítést és magának a hídnak a költségeit is. Ezt követően az út állami kezelésbe ment át, de az út tartozéka, a híd továbbra is a városé maradt. Ez a kettősség semmiesetre sem szerencsés, de a város érdeke ezt így kívánta.

Az államosítás gondolata először az 1923. november 21-i képviselőtestületi ülésen vetődött föl. A vasúttársaság röviddel ezelőtt nyilatkozott a híd visszaadásáról, ami azt jelentette, hogy a fahíd fenntartásának költségeit a városnak kell fedezni. Verdán Endre vetette fel először, hogy a fenntartás nehéz terhétől mentesüljön a város, állami kezelésbe kellene felajánlani. Ezt akkor nem egy hónapja a város javainak elköttyavetyéléseként fogta fel.⁹¹

Nikeszki polgármester valamivel később a minisztériumban próbált eljárni, de ott 1925. márciusában kijelentették, hogy az állam nem szívesen, csak kényszerből venné át a hidat, ha a város végképp nem tudja vállalni a fenntartását. A tulajdonjog átvételéért semminemű térítést nem fizethet és egy új vashíd építési költségére szintén nincs anyagi fedezete. Így tehát — mint a fahíd verésekor — most az acélhíd megvalósításakor is a városnak kell áldozatot hozni, mert a helybeliek közvetlen érdeke ezt kívánta.⁹²

A felrobbantott híd provizorikus helyreállítása állandó gondot okozott, valahányszor egy nagyobb jármű áthaladt rajta, ékelni kellett a hidat, ez pedig megkívánta, hogy egy ács állandó ügyeleti szolgálatot tartson.

A városi képviselőtestület 1945. szeptember 10-i ülése határozott a híd átadásáról. Kiss Imre polgármester a Közlekedésügyi Miniszterhez fordult, aki az alábbi kikötésekkel hajlandó az átvételt elrendelni:

1. A város révjogát az államkincstár nem válthajta meg,
2. az átadás után az állam a hídon nem fog vámot szedni,
3. a jelenleg folyó és az átadásig még felmerülő helyreállítási költségek 80%-át az államkincstár Makó városának megtéríti,

⁸⁸ MVL Polgármesteri iratok 1945. 333.

⁸⁹ MVL Polgármesteri iratok 1945. 4995.

⁹⁰ Makói Népújság 1945. július 4.

⁹¹ MVL kgy. jzk. 1923.

⁹² Makói Friss Újság 1925. március 8.

4. az átvétel után a jövőben még felmerülő és a makói Államépítészeti Hivatal által kimutatott helyreállítási és fenntartási költségeknek 20%-át Makó város az államincstárnak havi utólagos részletekben megtéríti.⁹³

A városi képviselőtestület 1946. júliusi közgyűlésén tartalmas vita után névszerinti szavazással dönt a híd sorsáról. Egyedül Kiss Ernő szavaz a városi birtokban tartás mellett. Így ezután megszületik a véghatározat: „Makó város képviselőtestülete egyhangúlag elhatározza, hogy a város tulajdonát képező közúti Maros mederhidat és a két darab hullámtéri hidat, továbbá a Maroshíd két végénél lévő épületet, a hídvámházat és hídórházat a magyar állam részére átadja.”⁹⁴

Az államosításra 1947. szeptember 25-én került sor, a hidat a makói Államépítészeti Hivatal veszi át. Jegyzőkönyvileg kimondják, hogy „Makó megyei város közönsége a hídon gyakorolható jogáról az átadással egyidejűleg lemond az államkincstár viszont kötelezi magát, hogy az átvétel után a hídon vámszedést nem gyakorol. A hídon még végzendő helyreállítási munkák költségeiből a város az 1947. évben egyszer s mindenkorra fizetendő 20 ezer forint összeg terhel. A híd fenntartási költségeihez a város által történő hozzájárulás összege 1947. augusztus 1-től kezdődően egyenlőre évi 177 Ft-ban állapított meg.”⁹⁵

A jegyzőkönyvben a híd akkori állapotáról részletes műszaki leírást találunk. A fajúrom cölöpei a kötések meglazulása következtében elferdültek, a jégtörők a jégnyomás következtében 30-40 cm-rel eltolódtak, a hídon a kiskőburkolat több helyen hiányzik, az ingák szélső állásban illetve vasékekkel rögzítve vannak, a mázolás hiányos, több helyen rozsdásodik.⁹⁶

19. A helyreállított közúti híd avatása 1948. szeptember 10-én

⁹³ MVL Polgármesteri Hivatal iratai 1945. 19 732.

⁹⁴ MVL 1946. 272. Kgy. 13 009 ikt. Polgármesteri Hivatal iratai 1946. 6779.

⁹⁵ MVL Polgármesteri iratok 1947. 22 793.

⁹⁶ MVL Polgármesteri Hivatal iratai. 1947. 22 793.

20. A makói vasúti szárazhíd az 1970. évi árvízkor

A közúti híd helyreállítása

A szovjet csapatok által készített provizorikus fahíd végleges kicserélése égető kérdéssé vált. 1948. januárjában a felduzzadt Maros árja elvitte a jégtörőt⁹⁷ és veszéllyel fenyegette a cölöpös hídszakaszt is, amely alól alaposan kimosta a tartó talajt.

A három éves terv keretében újjáépülő híd lezárása alkalmából előbb kompjárattal akarták lebonyolítani a forgalmat, a törvényhatóság pontonhidat javasol; a minisztérium egy harmadik megoldást választ, a híd épen maradt részétől egy cölöpökre épülő keskeny vendéghidat építenek.⁹⁸ A romok kiemelése és az acélhíd végleges helyreállítása hat hetet vesz igénybe, 1948. szeptember 10-én adják át a forgalomnak. Ezúttal először magukat a munkásokat ünnepelték, akik megfeszített erővel dolgoztak a munka gyors elvégzésén (19. kép). Az avatás során Csepregi prelátus méltán mondta: „A régi hidat a szeretet hiánya tette tönkre, a munkások szeretete és akarata építette újjá.”⁹⁹

ÚJ, KORSZERŰ HÍD

Makó a népek országútján fekszik. A nagyarányú nemzetközi átmenő forgalom tette szükségessé az út korszerűsítését és a hidak átépítését (20. kép).

Ideiglenes mederhídként a régi acélhidat használták fel, úgy, hogy facölöpözésű áthúzó pályán 25 méternyire elhúzták az előre elkészített fajármokra. Az áthúzás kézi csörlőkkel történt. Vigyázniok kellett, hogy a csuklóknál vízszintes irányban kibicsaklás ne következzen be (21, 22. kép).

Az új hídpilléreknek sokkal nagyobb terhelést kell kibírniok, ezért fontos műszaki feladatot jelentett azok megerősítése. Mivel a régi alapozás mértéke nem ismert, úgy tervezték meg, mintha azok rosszak lennének. Egyébként is nagyon nehezen lehet biztosítani, hogy a teherviselésben a régi és új szerkezet együttműködjék. Pillérenként 71 db 10 m hosszú 30x30 cm keresztmetszetű vasbeton cölöpöt vertek le, erre az alapra és a régi hídlábakra egy vasbeton kapuzatot készítettek.

A régi híd középső pillérét megszüntették, mivel akadályozná a leendő hajózást és jégzajláskor a gyors lefolyást.

A hídfő kibontása nagy meglepetést eredményezett. A feltáráskor ugyanis kiderült, hogy mindössze 60 cm-es alapból és mögötte téglából falazott boltívből áll. A fahíd építésekor az akkori főtervben szereplő alapozás mélységét az első vállalkozó önkényesen 167 cm-rel megváltoztatta. Ilyen előzmények után a hídfőt teljesen újra kellett tervezni.

A Makó felőli szárazhíd pilléreit szintén megerősítették, a bal ártéri híd lábait pedig az új nyomvonal miatt teljesen újonnan készítették.

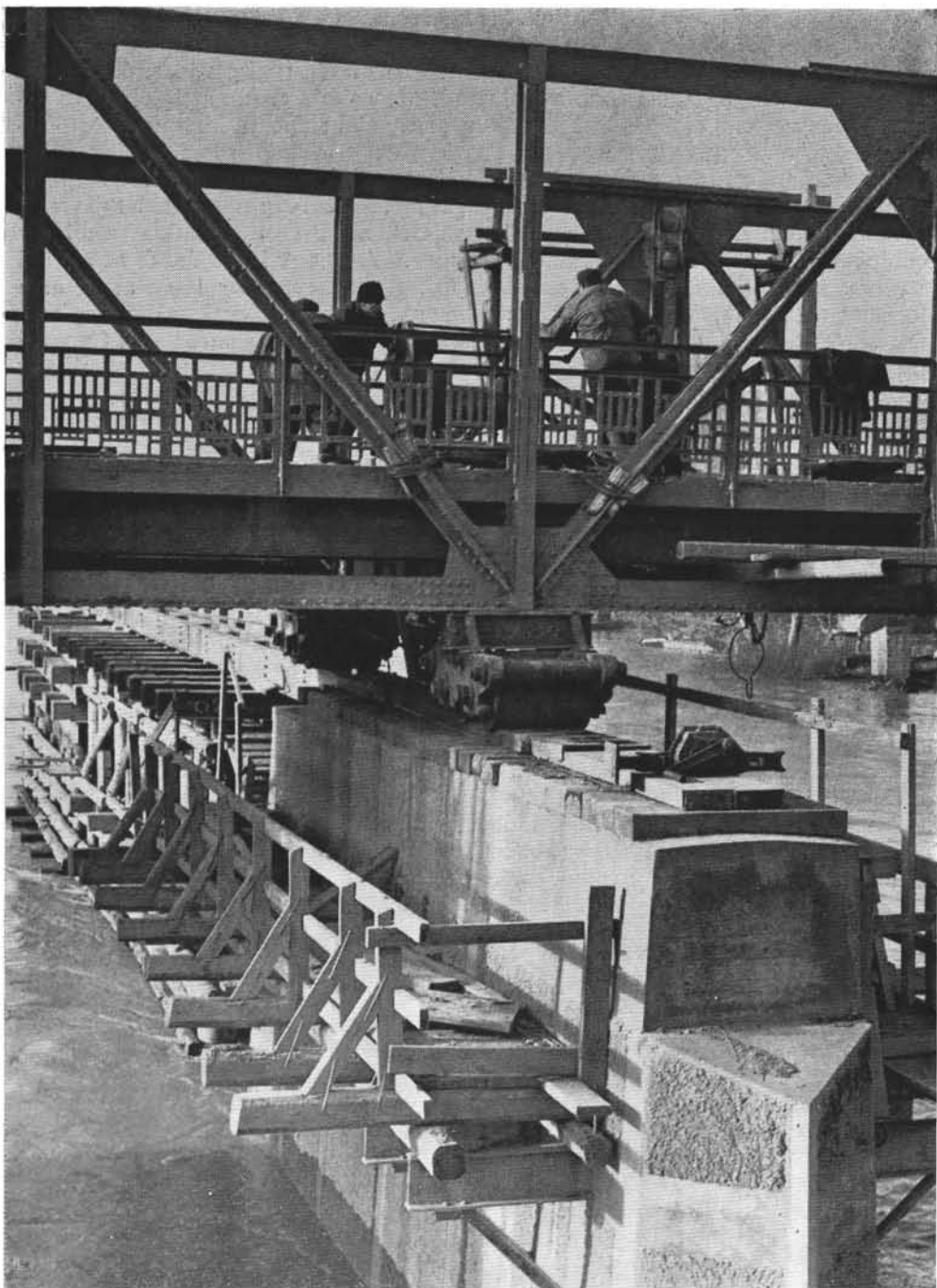
Kivitelezés szempontjából a hidak változatos szerkezetűek. A kiszombori szárazhíd szekrényes keresztmetszetű, a Makó felőli síma vasbeton lemez híd (23. kép).

Az acélszerkezetű mederhidak a Közúti Gépellátó Vállalat gyártotta és a híd közelében, a régi töltésen szerelte össze. Oldalnézetből a két pilon és a vonórúdszerkezet adja az új híd sajátos formáját, amely szinte Makó monogramját formázza (24. kép). A hajózási úrszelvény biztosítása céljából a régi hídhoz képest

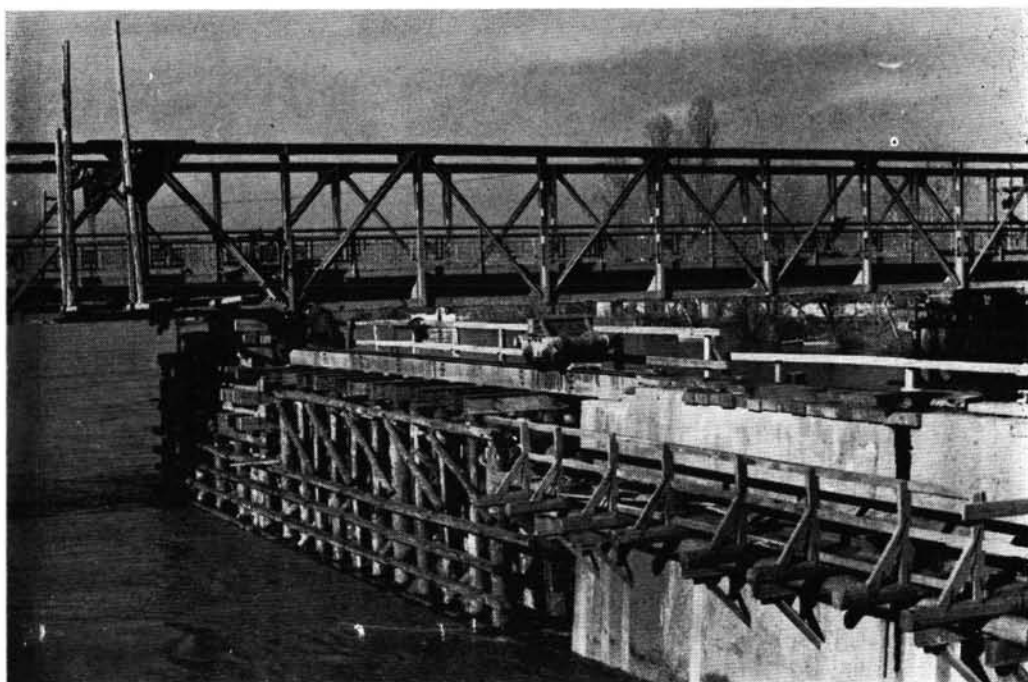
⁹⁷ Makói Népújság 1948. január 20.

⁹⁸ Makói Népújság 1948. április 13, 14. Délvidéki Független Hírlap 1948. július 18, 24.

⁹⁹ Délvidéki Független Hírlap 1948. szeptember 11.

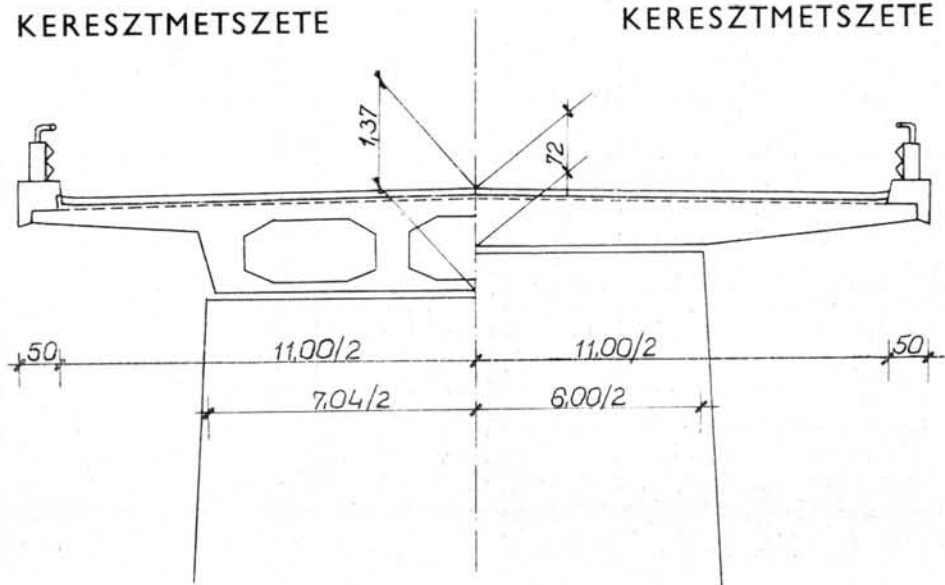
21. A régi közúti híd acél görgőkön elindul az áthúzó pályán

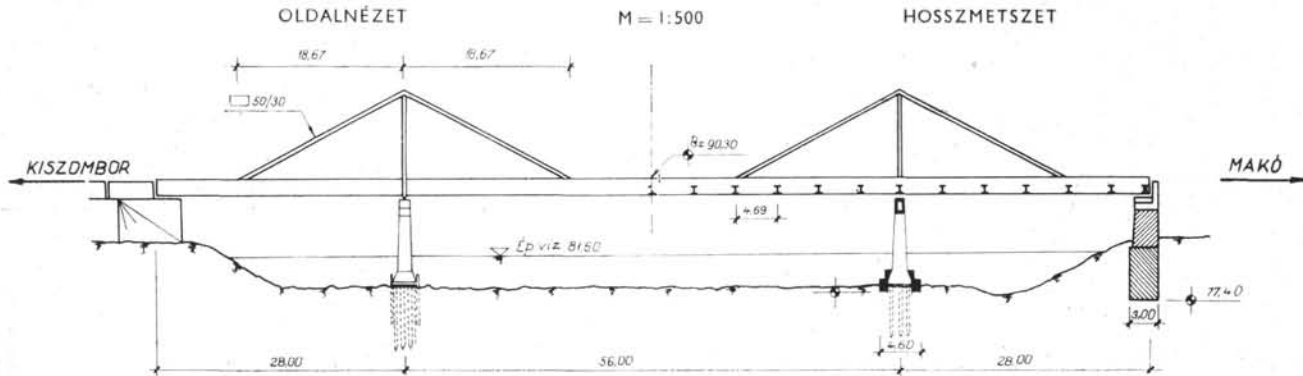
22. Fajármokra húzott közúti híd

BAL PARTI ÁRTÉRI HÍD
KERESZTMETSZETE

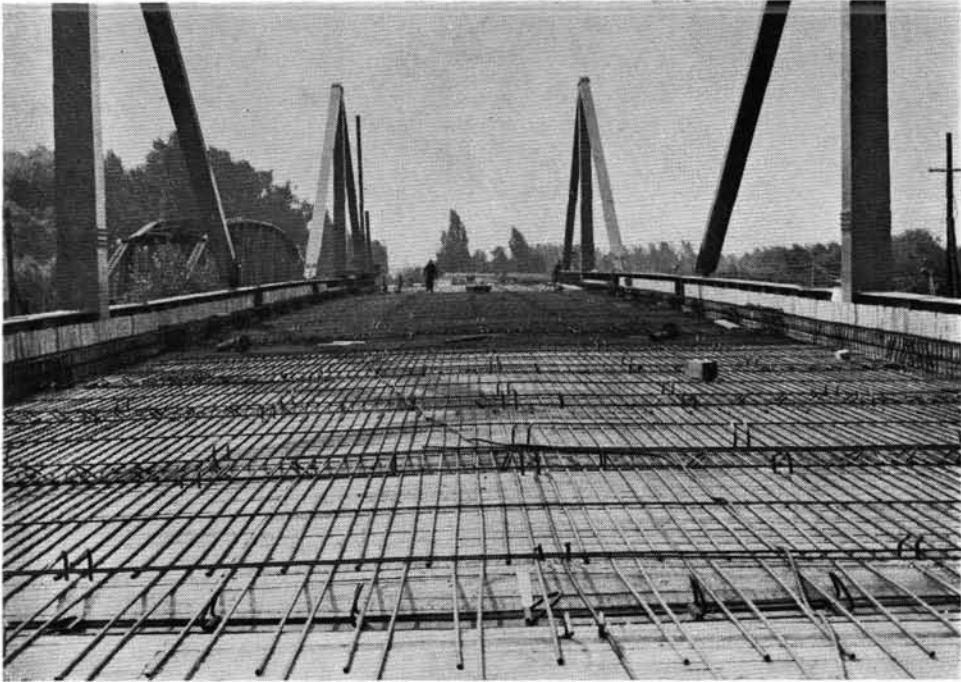
JOBB PARTI ÁRTÉRI HÍD
KERESZTMETSZETE

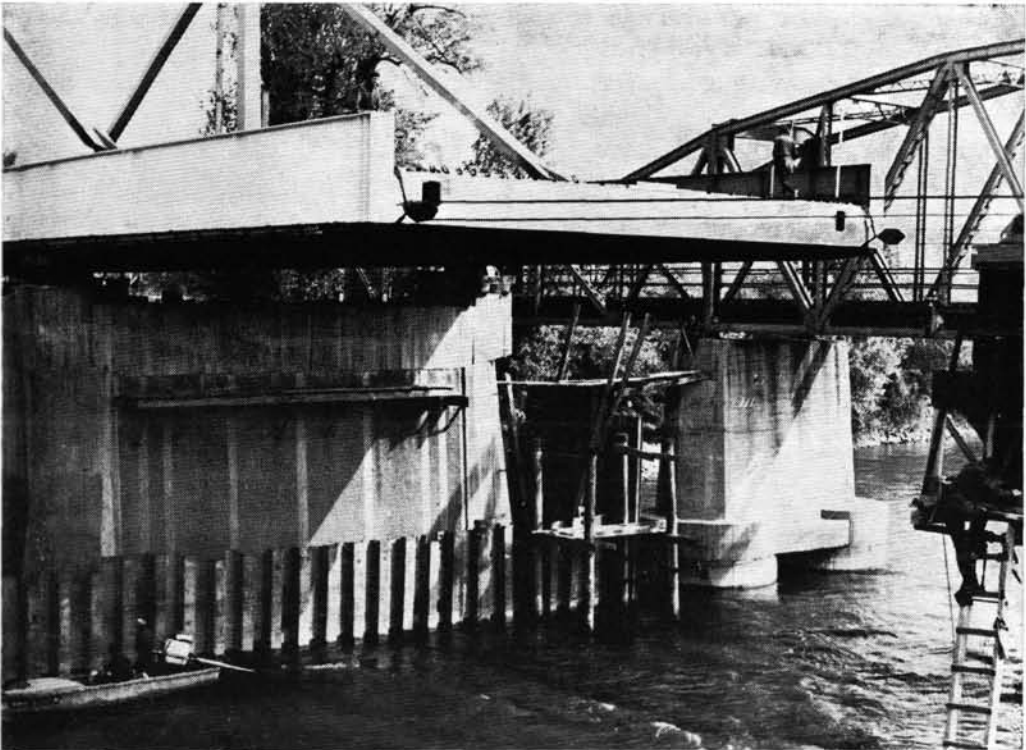
23. A bal és jobb parti ártéri híd keresztmetszete. (A Hídépítő Vállalat műszaki ismertetője nyomán)

24. Az új acélhíd oldalnézete és hosszszelvénye. (A Hídépítő Vállalat műszaki ismertetője nyomán)

25. A közlekedési pálya betonozás előtti vasalása

26. Az összeszerelt új hídszerkezetet végleges helyére vontatják

27. Kiss Dezső, a KPM miniszterhelyettese 1974. december 4-én felavatja az új hidat

28. A forgalomnak átadott új híd

fel kellett emelni a híd pályaszintjét. Hosszirányban két oldalt egy-egy I főtartó szelvény fut végig, ebbe van belesüllyesztve a közlekedési pálya, a vasbeton szerkezet (25. kép). Az összeszerelt acélhidat két gépi csörlő segítségével vontatták helyére (26. kép).

A terveket az Út- Vasútervező Vállalat (UVATERV) készítette. Főtervező dr. Darvas Endre, aki az acélszerkezet tervezője; közreműködött többek között a nemrégiben tragikusan elhunyt dr. Répai Géza, mint az ártéri hidak tervezője. Generál Vállalkozó a Hidépitő Vállalat, főépítésvezető Sággi Károly. Alvállalkozók: a Közúti Gépellátó Vállalat, a hódmezővásárhelyi Közúti Építő Vállalat, a Földmunkát Gépesítő Vállalat és az Aszfalt-útépítő Vállalat. Az építkezés több, mint öt évet vett igénybe; a fölvonulás 1970-ben történt, a provizorium elbontását 1975-ben fejezik be. A munkálatokat több árvíz lassította.

A három híd hossza 296 m (a mederhíd 112, a jobb parti ártéri híd 112, a balparti 72 m), szélessége 12,90, az út szélessége 11 m. A teljes hídmagasság (a betonpillérekkel együtt) 22 m.

A fölhasznált anyag mennyisége: beton 6 800 m³, betonacél 4230 q, fa 1680 m³, idomacélgerenda 2300 q, aszfalt és makadám burkolat 18 000 m², föld 76 000 m³. Az építés összköltsége 79 300 000 Ft, amely magába foglalja az útkorrekciót, a tereplőutatót és a provizóriumot is.

Az új híd esztétikailag modern vonalú, formailag egyszerűsége törekvő (27, 28. kép). Nemcsak összhatásában, de színében is újszerű. Műszakilag — mind tervezését, mind kivitelezését tekintve — korszerű (pl. szegecselés helyett ún. nagyszilárdságú feszített csavarkapcsolásokat alkalmaztak). A kiszombori ártéri híd az útkanyar miatt íves nyomvonalú. Forgalmilag nagy teherbírású és tágas.¹⁰⁰

DIE FÄHRE UND DIE BRÜCKE IN MAKÓ

von

Ferenc Tóth

Makó, dieses typisches Marktflecken der ungarischen Tiefebene liegt auf dem rechten Ufer der Maros von der Mündung 30 Km entfernt. Die Stadtumgebung erstreckte sich auf das südlich der Maros liegende Gebiet, aber infolge der wirtschaftlichen Beziehungen stand im Interesse der Stadt die Möglichkeit des ständigen Flussüberganges zu sichern. So erweist sich die Geschichte von Makó als unzerreisslich von den Phasen der allgemeinen ungarländischen Fahren- und Brückengeschichte zu sein: von der Furt bis ans Fährchen, an die mit Seil gezogenen Ponte, von der Holzbrücke zu den Stahl- und Betonbrücken.

Das Fährgeld und das Zollrecht gehörte zu den kleineren königlichen Regalen. Die ursprüngliche Abwendung der Fähre, die Furt — deren Blütezeit bis zur Türkenherrschaft dauerte — funk-

¹⁰⁰ Sággy K., A Makói Maros-híd. Hidépitők 1974. november 7. F. N. I.: Öszre elkészül az algyői és a makói híd. Csongrád Megyei Hírlap 1974. április 10. Gergely J. (szerk.), Maros-híd. (A Hidépitő Vállalat műszaki ismertetője). Miskolc (1974). Gergely József (szerk.): Makói Maros hidak. 1970—74. 25 éves a Hidépitő Vállalat (Bp. 1974). Tóth F., A makói híd története 1—10 közlemény. Csongrád Megyei Hírlap 1974. december 28. — 1975. január 10.

A makói Maros-híd építésénél végzett eredményes munkája elismeréséül a Munka Érdemrend bronz fokozatát kapta Simon Mátyás, a Hidépitő Vállalat kubikos brigádvezetője; a közlekedés kiváló dolgozója kitüntetését kapta: Benő János, a Közúti Beruházó Vállalat műszaki ellenőre, dr. Darvas Endre, az Út- Vasútervező Vállalat osztályvezetőhelyettese, Németh János, a Közúti Gépellátó Vállalat lakatos csoportvezetője.

Ezúton mondok köszönetet a rajzok elkészítéséért és hasznos tanácsaiért Pósa Lajos főiskolai adjunktusnak, egyéb szakmai segítségért Istók Zoltán ny. városi főmérnöknek, Nagy Sándor levéltári főelőadónak és Sággy Károly főépítésvezetőnek. A 20, 22, 26, 27, 28. számú képek Horváth István felvételei, gondos munkájáért ezúton mondok köszönetet.

tionierte in Makó von der Arpadenzeit bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. Die Maros galt gegen die von den Türken okkupierten Gebiete als eine wirkliche Demarkationslinie, der Verkehr sozusagen hörte auf. Um 1780 gab es ein Schiffverkehr zwischen den Ufern (Abbild. 1—2.). Die Familie Rónay von Kiszombor erwarb 1846 ein privilegiertes königliches Fährrecht, der Verkehr wurde mit Seil gezogener Fähre abgewickelt (Abbild. 3—4.). Nach der Jahrhundertwende befanden sich noch zwei Fähren auf der Maros: in Lúdvár (ungefähr 3 Km entfernt von Makó) und in Tárnok (7 Km entfernt).

Von der Arpadenzeit bis zum Ende des ersten Weltkrieges war der bedeutendste Flussübergang über die Maros bei Csanád. Die Leute von Makó fuhrten (mit Pferdewagen oder Pferden) nach Szeged bis an den Aufbau der Brücke mittels der Fähre von Tápé.

Die Erweiterung der Zwiebelproduktion, der dadurch vergrößerte Handel und Verkehr machten den Brückenbau nötig. Die Holzbrücke von Howe-System wurde im Jahre 1878 fertig (Abb. 5—8). Die Holzpfeiler wurden von dem Eisgang geschützt. Die Eisenbahnlinie führte vom Jahre 1883 an auch durch die Holzbrücke. 1910 wurden Pfeiler aus Eisenbeton unter die Holzbrücke nach den Plänen von Szilárd Zielinszky gebaut (Abb. 9).

Die Erhaltung und periodische Rekonstruktion der Holzbrücke kostete zu viel, deswegen liess die Eisenbahngesellschaft i. J. 1925 eine neue Eisenbahnbrücke bauen. Auf die Pfeiler und Grundbau der ehemaligen Holzbrücke wurde die vollkommen angefertigte Stahlkonstruktion daraufgelegt und -gebaut (Pläne: János Kossalka, Abb. 12).

Demnach wurden auch die Verkehrsbrücken nach der Planung von Gerő Szikszay für Brücken von Stahlkonstruktion umgetauscht (Abb. 13—14). Am 26. September 1944 werden die Verkehrsbrücke wie die Eisenbahnbrücke teilweise gesprengt. Die sowjetische technische Truppeneinheit hat die Verkehrsbrücke provisorisch wiederhergestellt (Abb. 18). Die Eisenbahnbrücke — als erste im Lande nach dem zweiten Weltkriege — war aus örtlichen Kräften im Jahre 1945 endgültig neugebaut. Die Verstaatlichung der Verkehrsbrücke ging vor sich 1947, im folgenden Jahre hat man diese Brücke gleichfalls endgültig neugebaut (Abb. 19).

Makó liegt auf dem Wege auch des grossen internationalen Transitverkehrs, aus welchem Grunde der Bau neuer Brücke nötig wurde. Für die Zeit des Umbaus verwendete man die alte Stahlbrücke als provisorische Brücke auf Holzpfeiler hinüberzogen (Abb. 20—21).

Die neue Brücke ist so in ästhetischer wie technischer Hinsicht modern und der Form nach erzeigt sie eine edle Einfachheit (Abb. 22—28).

ÍRÁSOS DOKUMENTUMOK EGY MEZŐVÁROS TÁNCKULTÚRÁJÁRÓL

FELFÖLDI LÁSZLÓ

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó mezőváros törzslakosságát alkotó parasztság tánc kultúrájának körvonalait a multat megvilágító szóbeli emlékezésekből, a város történetéről és múlt századi állapotáról szóló történeti munkák utalásaiból, valamint szűkszavú levéltári adatokból¹ tudjuk felvázolni.

E dolgozatban ezek közül csak a táncéletre és a táncos szokásokra vonatkozó írásos dokumentumokkal fogunk foglalkozni.

A parasztság táncéletéről szóló legjellemzőbb dokumentumok a közbiztonságot és az erkölcsi rendet szabályozó rendeletek, határozatok, valamint e rendeletek megsértéséről vezetett jegyzőkönyvek és tanuvallomások.

Álljon itt elsőként Szentgyörgyi Mihálynak, a csanádi püspök uradalmi tisztartójának az 1780-as évekből való parancsa, amelyben szigorúan meghagyja, hogy midőn vasárnapként és „*megülő ünnepeken*” a római katolikus hívek délelőtt vagy délután istentiszteletet tartanak, „*semminemű legkisebb muzsikálás vagy más botránkozató dombérozás*” délután 4 óráig a kocsmákban ne legyen. Máskülönben „*mind a kocsmárosok, mind a muzsikusok, nem különben a városnak előljárói... érdemes büntetésüket az ő módjával el fogják venni.*”²

A „Csavargó gonosztevők megbaboláztatásáról” szóló közbiztonsági tervezet 1806-ból szintén rendelkezik e kérdéssről. Pontosan meghatározták a takarodó idejét. Télen 9, nyáron 10 órakor mind három eklézsia tornyában a legnagyobb haranggal jelt adtak. Harangozás után senkinek sem volt szabad az utcán lámpás nélkül járni és a kocsmákban tartózkodni. „A bált adó vendégfogadás egy esküdtbírárt vegyen magához, aki szolgálival együtt a multság végéig jelen van,” hogy „a mulatókat az illendőség határai között tartsa, a garázdákat zabolázza...”³

A községi bírák és nótáriusok részére 1825- ben összeállított szabályrendelet-gyűjtemény egy része is részletesen szól a közrend és közerkölcs szabályozásáról.

„Innep és vasárnapokon minden Házi Gazda, hozzá és házához tartozandókkal együtt a szolgálai, Kézi és más egyéb dologtól, úgy mesterségének folytatásától magát híven megtartóztassa és ki ki a maga Religiója Szerént az Isteni Szolgáltatokon, Sz. Mise áldozaton, Prédikáción és Keresztényi Tanításai illendő ájtatósággal megjelenni igyekezzen és tartozzon, és azt helyes akadály nélkül elmulatni, vagy éppen megvetni, vagy az Isteni Szolgálat ideje alatt a Korcsmákban mértéktelen étellel, itallal és más rendetlen avagy illetlen cselekedetivel magát mulatni, avagy lármákat, perpatvarságot és veszekedést indítani és támasztani ne merészeljen...”

¹ Az itt bemutatott iratok a Makói Városi Levéltárból származnak. (Továbbiakban: MVL)

² Eperjessy K., Írások a régi Makóról. Makó é. n. [1928] 14.

³ Eperjessy K., i. m. 34.

„Azon Innep és Vasárnapokon a Komédiák délutáni 7 óra előtt, a vadállatoknak viaskodásával teendő játék pedig délutáni 4 óra előtt el ne kezdődjenek, a muzsika szó pedig délutáni 3 óra előtt tiltatik, úgy hasonlóképpen a Korcsmákon, Pálinka és Serházakban a henylőknek lármás összejövetelek a városokon délutáni 4 óra előtt, azokon kívül pedig 3 óra előtt meg ne engedtesen...”

„Úgy hasonlóképpen Innep és Vasárnapokon a délutáni Isteni Szolgálat utáni némely helyeken tartani szokott Kótyavetyék, melyek szinte úgy, valamint a mulatságok és Tánccok a hív népet az ájzatosságtól elvonni Szokták, tiltva lésznek.”⁴

Az idézett rendeletek idején Makó a csanádi püspök birtokában lévő város volt, de parasztságának földhasználatára nem a Mária Terézia-féle urbárium jogi feltételei érvényesültek, hanem azok a szerződések, amelyeket a város a földesúrral kötött. Az anyagi szolgáltatások szempontjából ezek sem biztosítottak jobb helyzetet, mint az urbárium, de a városnak aránylag széles önkormányzatot biztosítottak a belső igazgatásra és jogszolgáltatásra. A lakosság száma 1774-ben 9306, 1839-ben már 20 644.⁵ „Többnyire földművelők um. Szántóvetők és Kertészek, vagynak néhány méhészek is, kik néha szép hasznot vesznek, mesteremberek is vagynak nagyszámmal”⁶ — írja Szirbik Miklós a város első történetírója 1835-ben. A lakosság többsége a református (kb. 50 %) vagy katolikus (30 %) vallást követte. Az utóbbiak között sok volt a görög katolikus, akiket „oroszkoknak” neveztek. Rajtuk kívül zsidók és evangélikusok is laktak a városban.

Szirbik Miklós a makaiak múlt század eleji szokásairól így ír: „...említést érdemelnek még a névnap, keresztelők, sertés ölés kori barátságos vendégeskedések, a halotti torok, mellyek kivált az Oroszknál vagynak nagy divatban, a házassági lakodalmazások, mellyek ha szinte már ma nem olyan nagy pazérlással is, mint hajdan, de csakugyan sok szükségtelen költséggel ejtetnek meg.”⁷

Az egyre növekvő város közbiztonsága és közerkölcse valószínűleg sok problémát okozott a város elöljáróságának. Erre utalnak a megbüntetettek jegyzőkönyvében sorakozó bejegyzések. Az 1835. március 7-i bejegyzés így szól: „Kivilágosodván önkényes vallomásokból, hogy Rátz István Muzsikus, aki a Tilos böjti napokon a kortsmába Czimbalommal muzsikálni bátorkodott, Czirok Ágnes szabad Személy pedig tánczolván botránkozást okozván, annál fogva ezen merész tselekedetéért mind a ketten, 12 pálcával az első, 12 korbáccsal pedig a másik megfenyítettik.”⁸

Egy másik irat szerint 1855-ben Makra Imre R. Cath. Alesperes bepanaszolja Bróda Amália korcsmárosnőt a szolgabírónál, hogy a böjtben korcsmájában „zene tartatott.” Bróda Amáliát szigorúan megdorgálják, s a szolgabíró a város elöljáróit a következőképp utasítja:

„Makó város elöljáróinak pedig meghagyatik mikép minden kortsmáros, úgy helybéli zenészeket is maguk eleibe idézván és kortsmárosoknak kortsmáltatási jogok elvesztése mellett a zenészeknek pedig 5 pftnyi büntetés terhe alatt meghagyják, hogy böjten át kortsmákban zene mulatságot tartani ne merészeljenek.”⁹

Az irat hátoldalán 25 aláírás, a makai korcsmárosok nevei olvashatók. Hogy a kocsmákban a zenét kik szolgáltatták, arról egy 1838-ból való cigányösszeírás¹⁰

⁴ Szabályrendelet a községi bírák és nótáriusok részére. MVL tanácsülési jegyzőkönyv 22/1825

⁵ Forrás: *Reizner J.*, Makó város története. Szeged, 1892. 83.

⁶ Makó városának közönséges és abban foglalt reformata ekléziájának különös leírása *Szirbik Miklós* prédikátor által 1835—36. eszt. Makó, 1926. Csanádvarmegyei Könyvtár 4. 37.

⁷ *Szirbik M.*, i. m. 40.

⁸ MVL Megbüntetettek jegyzőkönyve 1832—52.

⁹ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 1597/1855.

¹⁰ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 45/1838.

tanúskodik. E szerint Makón a 35 cigány családfő közül 17 volt muzsikus, a gyermekei között pedig 7 foglalkozott muzsikálással.

Polner Lajos szolgabíró 1859-ből származó utasítása is érdekes adalékul szolgál Makó táncéletéhez.

„A közerkölcsiség e városban, különösen a nőnemnél annyira romlásnak indult, hogy ünnep és vasárnapokon a fiatal lányok a helyett, hogy az isteni tiszteletet látogatnák, a közkocsmákba csapatosan gyülekeznek sok rossz, botrányos multság végett is. — A szülék és a gazdák, sőt az egész közönségre ez csak káros következtetésű, mert az erkölcsiséget és a szemérmert egészen alá ássa, a vallástalanságot előmozdítja. — Ezen tekintetnél fogva, de rendőri szempontból is kényteleníttem a város tanácsot arra elutasítani, hogy a legelső vasárnapon valamennyi templomok előtt tegye közhírré, — miszerint a nőnemnek, a leányoknak korcsmába való menete és multság tiltatik — s amely leány ezen tilalom ellenére is ott található, az a városi cselédség vagy a Cs. Kir. Csendőrség által be fog kísértetni a városházahon, a honnét másnapra az illető szülőkhöz, rokonokhoz vagy szolgálatot adókhöz el fognak kísértetni.”¹¹

Az 1860-as években kezdődik a város életében az a küzdelem, amit Makó egy mai kutatója „kaláka-háborúság”-nak nevezett¹², s amely küzdelem a város papjai, előljárói és közlakói között egészen a század végéig tartott. A „kaláka-háborúság” elindítóinak a különböző felekezetű makai lelkipásztorokat tekinthetjük, akik 1863-ban ezzel a kérelemmel fordultak a városi tanácshoz:

„Tekintetes Városi Tanács!

Hogy mily magas fokra hágott városunkban a legközelebbi években az erkölcselenség az úgynevezett kalákázás miatt, az köztudomású dolog. Az azt gyakorló ifjak, hajadonok szint úgy az érdemes közlakosok gyermekei, mind a cselédek, a mellett, hogy a napi keresményüket ezen tivornya fészkekbe hordják, még azonfelül a gyönyör, élvezet minél inkább használása céljából a cselédek gazdáik, a fiak pedig szüleik vagyona tolvajlás útján csonkítgatása által igyekeznek pénzt szerezni.

Valamint az egyházi, úgy a polgári hatóságoknak, kik az emberiség java felett őrködni kellő hivatásuknál fogva felelősek az ily vétségek elharapodása meggátolásának elhanyagolásáért, mind Isten, mind a polgári törvények, mind az utókor ítélőszéke előtt — erkölcsi kötelességükben áll ennek megszüntetésére a hatalmokban álló eszközöket felhasználni.

Ha nem is említjük azon — valójában bünfészkeknek nevezhető helyeken — elkövetetni szokott bujálkodásokat, már csak ezen elmondott okok is elegendők arra, hogy egyházi előljáróságunkat ezen visszaélések megszüntetésére irányzott lépések tételére indítsák.

Tisztelettel felkérjük annak okáért a Tekintetes Városi Tanácsot, miszerint az úgynevezett Kalákák megszüntetését eszközölni sziveskedjék.

Kelt Makó, április 7. 1863.

Teljes tisztelettel lévén
a tekintetes Városi Tanácsnak

Az egyházi előljáróság
nevében:

Juhász Antal mk. lelkész Papp József mk. gondnok Nagy István gondnok Szöllősi Antal mk. lelkész Kusz János mk. presbíter¹³

¹¹ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 2376/1859.

¹² Tóth F., Kaláka-háborúság Makón. Csongrád Megyei Hírlap 1973. február 8.

Érdekes részleteket tudunk meg a főszolgabíró 1966-ban írott élevelében, amelyben meglehetősen nyers hangon oktatja ki a város előljáróit a kalákák ügyében:

„Makó város érdemes Előljáróságának!

Az érdemes Előljáróság fű. 1725 számú ide terjesztett jelentésében, hogy a városban eláradt Isten káromlás, vétkes elfajultság, s féktelenségek megzabolázását eszközölni lehessen, kéri az ily gyűlhelyeken tartani szokott kalákák betiltását, és erre azon észrevételt teszi, hogy szomorúan tapasztalta, hogy némely ily kihágásul szolgáló kaláka tartó helyiségek birtokossai ebbeli gyakorlatra, a főszolgabíróságtól engedélyt nyertek. Annak előre bocsátása mellett, hogy a városi Előljáróság teendő jelentésében az ügy tökéletes mivoltáról köteles meggyőződést szerezni, mielőtt ide jelentést tenni, egy-szersmind a jelentésnek a kitételnek a valóságok megegyező előadására utasítatik, ami az ügyet illeti, arra hogy egyik vagy másik helyt kicsapongások, vétkes kihágások s dorbézolások történnek, erre soha senki engedélyt nem adhat, nem is adott, s ha valamely helyt kihágás történik, arra van felhíva a városi biztos cselédjeivel, hogy felügyeljen, a vétkeseket azonnal szétoszlassa, vagy nagyobb esetben megfenyítés végett az Előljáróságnál bejelentse, erre felügyelni kötelesség, s ezt pontosan megtartani szükséges.

A mi illeti az engedélyt, történtek esetek, hogy egyik vagy másik kortsmáros bál, vagy délutáni, muzsika melletti mulatságra engedélyt kapott, de arra mindég reá volt írva, hogy felügyeleti rendszabályok megtartása végett tartozik az engedélyt bemutatni a városi Előljáróságnál. Most úgy tudom, hogy egyedül a Három almához címzett kortsmának van ily engedélye. Az ily mulatsági engedélyek pedig kiadattanak, hogy a nép, mely egész héten dolgozik, egy nap vigadjon is, mindenkor értetek az illető korlátok között. Ha tehát ily helyt kihágás történik, a kicsapongók megfenyítendők, de az általában a muzsikát eltiltani nem lehet. Mindezek folytán meghagyatik, hogy alá rendelt biztosra s cselédjei által a városi Előljárósága szükséges felügyeletet gyakorolja, hogy kihágások esetén az illetők megfenyítés végett elő állíttassanak, s a nyilvános helyeken a megengedett muzsika melletti mulatságok elfajultság és különösen késő éji időkig terjedő dorbézolásokra ne terjedjenek, hanem annak idejében lezáratván, a nép a csend feltartására s illő viseletre szoríttasson. Félre eső vagy zug helyeken, s különösen bejelentés nélkül pedig lármás dorbézoló összejöveleteket létre jönni ne engedjen.

Kelt Makón június 30-án 866. Hofbauer Sándor s. k. főszolgabíró¹⁴

A kalákákat az idők folyamán többször betiltották, majd újra engedélyezték, de a tilalom ellenére tovább élt, népszerűsége csak nőtt. Végül az ügy a lelkipásztorok újabb kérelmére a város közgyűlése elé került. Az 1873 január elején tartott közgyűlésen a kérdés hangos vitát váltott ki. A Makón megjelenő *Maros* című hírlap két számában is foglalkozik a vitával, Az első egy szerkesztőségi cikk, amelyben ez olvasható:

„Most már az a kérdés, vajon a kalákák oly természetűek e, melyek a közerkölcsiség veszélyeztetésére szolgálnak?

Ha visszatérünk eredetére, azt oly szelíd, oly jótékony természetűnek találjuk a fiatalságra nézve, hogy azt oly alakban szükségnek kellene elismernünk, de ma már, mint látjuk, régi jellegéből annyira ki van forgatva, hogy többé eredetére rá sem ismerhetünk és a fiatalságnak szórakozó, ismeretség szerző és a szülők felügyelete alatti társas összejöveletek ama szokása dobozódás, erkölcstelenség és legvadabb kihágássá fajult.

Mig e mulatságok világos nappal, a nyilvánosság előtt tartatnak, nem sok kifogásunk volna ellene — habár így sem törünk lándzsát mellette — és így is csak szigorú rendőri felügyelet mellett lenne megengedhető. Ennek — t. i. a rendőri felügyeletnek szüksége egy pillanatig sem lehet kérdés tárgya, ha meggondoljuk, hogy a szórakozás e neme épp azok által vétetik igénybe mindkét nem részéről, akik mind a szellemi, mind az erkölcsi kvalifikációnak oly alacsony fokán állnak, hogy a különben is sikamlós körülmény nagyon könnyen elbukást von maga után, és oly állapotba sodor, midőn a megbánás már késő. Tehát így is csak szigorú rendőri felügyelet alatt, ellenőrködés mellett tartanánk megengedhetőnek.

De ha a nappali mulatságot nem tartjuk is annyira a közerkölcsiség megbántásának, annál határozottabban pálcát törünk azon erkölcs metyelvező dinom-dánom fölött, mely azt rendesen követni

¹³ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 699/1863.

¹⁴ MVL 1142/1866.

szokta, és egyenesen abból kifolyó, annak folytatása, értjük az esti kalákát. Ez egyik a másiknak testvére. Ha az egyiknek a közérkölciségre elvitázhatatlanul káros következményeit megszüntetni akarjuk, szükségkép az elsőn kell kezdeni.”¹⁵

A másik cikk amely a kalákák mellett szól egy liberális gondolkodásmódú makói orvos, dr. Urbanics Mihály tollából származik. Ő így ír:

„A „Maros” múlt számában hosszas értekezés íratott a kalákákról. Hyen volt a közgyűlésen felolvasott s a lelkipásztorok által aláírt kérvény is. „Közbotrány, közérkölcstelenség, szívet, lelket rontó dobzodás stb.” De hogy miből áll az a közbotrány, stb., stb. azt sem a kérvény, sem a Maros nem adja elő.

A vasárnapi tisztességes táncmulatság meg van engedve, azt sem törvény, sem Makó város szabályrendelete nem tiltja. A kapitányi jelentésben semmi tiszteletlen mulatság, kihágás, sem a járásbíró-ságnál, sem a törvénytől elő nem fordult. A vasárnapi táncmulatságokban a fiatalság művelődik, polgárosodik, a szabadságos katonák vezényszóval rendet tartanak, a besorozandók izmai rugékonnyak, tagjaik hajlékonyak lesznek, s ellenségeink legyőzésére nekem nem kellene tyúk Miskák, tehát szó sem lehet a táncmulatság betiltásáról, még az a törvény és illem korlátai közt forog, ez egyenes megtámadása volna az egyéni szabadságnak. Nekünk szabad bálban, kaszinóban, Polgárkörben, kávéházban stb., stb. mulatni, s a nép egy részének ne lenne szabad vasárnap délután estig táncolni, ez még a debreceni kalendáriumban sincs megírva.”¹⁶

A nagy zajt, hangos szóváltást kiváltott közgyűlés eredményeként az éjjeli táncvigalmakat beszüntették s a nappaliakat a város négy pontján az akkori bujáki, Aradi utcai, a Szt. László téri és a Kapitány ház környéki városrészekben „kifogástalan magaviseletű egyének” házában engedélyezték. A kaláka-háborúság végén a pontot a közgyűlés által 1887-ben jóváhagyott szabályrendelet jelentette, amely kissé megkétszerezte végérvényesen szabályozni akarta a kalákák rendjét (1-2. kép).

SZABÁLYRENDELET.

az üzletszerű táncvigalmakról (kalákákról.)

1. §.

Ahhoz, hogy valamely helyiségben vagy telken táncvigalmak és ugynevezett „kalákák” üzletszerűleg tartassanak, a városi kapitánynak — a szomszédok meghallgatása után kiadandó engedélyre szükséges. Az ily táncvigalmakra használt helyiségek és telkek nyilvános helyeknek tekintendők és az azokon rendezendő minden táncvigalom előlegesen szabályszerűen a rendőrkapitánynál bejelentendő. Táncmulatságok s kalákák tartása főterek, templomok s iskolák közelében általában nem engedélyezhetők.

2. §.

A kapitány az engedélyt a helyiségre, vagy felekre nézve továbbra, mint egy évre, nem adhatja meg. Ezen idő letelte után az engedély megújítható.

3. §.

Farsangot kivéve a nyilvános táncvigalmak október 1-től április 1-ig való időben csak délutáni 6 óráig — ellenben április 1-től október 1-ig esti 7 óráig tarthatók. Nagyobb idejű táncvigalmak nem engedélyezhetők.

4. §.

Farsang idején a nyilvános táncvigalmak éjféltől után 2 óráig tarthatók, az utáni folytatásra a rendőrkapitány különös engedélyre szükséges.

X.

5. §.

A nyilvános táncvigalmait tartó egyén felelős az iránt, hogy erkölcstelenségre, botrányos magaviseletre alkalom ne adassék. A menyiben ez iránti kötelezettségét megszegi, az engedély a rendőrkapitány által azonnal elvonandó. Ezen elvonás ellen csak bírtonkon kívül lehet felelőzni.

6. §.

Ezen szabályrendelet ellen vétők a rendőrkapitány által a város szegényalap javára fordítandó 1 frutól 20 frtig terjedhető pénzbüntetéssel, behajthatatlansága esetében 6 drátról 2 napig terjedhető elzárással, ismétlés vagy súlyosabb becsapítás alá tartozó körülmények között mindkét büntetés-nem együttes alkalmazásával fognak büntetettleni.

7. §.

Kihágások elbírálásánál első fokban a város rendőrkapitánya, vagy a városi tanács által a részben megbízott városi tisztviselő, — második fokban a vármegye alispánja, — harmadik fokban pedig a magy. kir. belügyminiszterium bíralkodnak.

8. §.

Ezen szabályrendelet hatálya kiterjed azon helyiségekre és telkekre is, a hol eddig üzletszerűen táncvigalmak, kalákák tartottak.

Elfogadott Makó város képviselőtársaság 1887-ik évi augusztus hó 22-én folytatott tartott rendkívüli közgyűlésén.

Bakos Ferencz s. k. Major Miklós s. k.
főjegyző. polgármester.

(11.)

1—2. Szabályrendelet üzletszerű táncvigalmakról (Kalákákról.) Makón 1893.

¹⁵ A kalákák. Maors IV. évf. 4. szám 1873. jan. 26.

¹⁶ Urbanics M., A kalákák. Maros IV. évf. 4. szám 1873. február 1.

Ebben a majd félévszázadig tartó harcban két ízlésvilág: a polgárság és a parasztság alsó rétegének ízlése csapott össze, s győzött az első, amely sok értékes és ugyanannyi kétes értékű elemével háttérbe szorította s kihalásra ítélte az utóbbit. Ezeknek a változásoknak a gyökereit a 19. század közepi nagy társadalmi változásokban kell keresnünk.

A 19. század közepétől kezdve a Makón élt írogató emberek visszaemlékezéseiben, történeti, földrajzi és statisztikai szempontú leírásokban és folyóiratokban több táncra és táncalkalmakra vonatkozó megjegyzés van.

Igen értékes adatnak számít Kassai Vidornak, a múlt század egyik híres színészének szemléletes verbunk-leírása. Kassai nyolc éves gyermekként élte végig a 48-as szabadságharc feszültséggel teli napjait Makón. Erről visszaemlékezéseiben így ír: „Ni-ni! — micsoda csoport közeleg amott, muzsikaszóval az utca közepén? — Velük ifjak, öregek, különösen pedig sok gyerek (mert hiszen ezek vannak most itthon többen), iskola sincs. A sok asszony nép pedig, ki az ablakhoz, ki a kapu elé, ki meg az alacsony kerítés fölött bámul kíváncsian. — Mi történik hát ott? — Érdemes lesz megnézni, de érdemes ám. — Szökjünk oda, még ha otthon kikapnánk is. Különben nem kell messze fáradni, mert a sarkon nem fordulnak a mellékutcába, hanem erre tartanak. Húzza a cigány, hol a Klapka-, hol a Perczel-, hol a Rákóczi indulót, vagy éppen Marseillaise-t,... A csoportból messze kihallani, amint a rigmust kiáltják:

Gyere pajtás katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak,
Se nem kaszálsz, se nem kapálsz,
Csak a német után sétálsz. Éljen a haza!

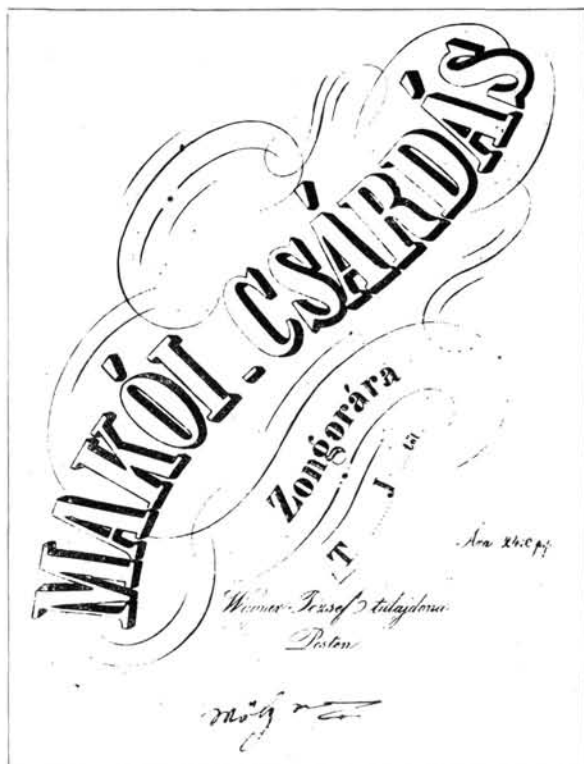
Elöl egy délceg huszár díszben, alkalmasint a legjobb táncos a huszárok között, amiért aztán nagyon megbecsülik. Járja a magyar szólót (magán tánc), még pedig tüzesen, ügyesen könnyed figurákkal, — Gyönyörűség azt látni, kivált mikor az egyik lábát fölemeli, kissé meghajol s negédesen mosolyogva föl fricskázza a sarkantyús csizma orrát, — ki bírna már ennek ellentállni?! Ez a verbungos huszár, akinek ezért, alkalmasint a lénungon (napi zsold) kívül egyéb jutalom is kijár. Mögötte a verbungos őrmester, a káplár s még néhány víg huszár izeg-mozog. — Ezek körül még több gatyás pór és iparos öltözetű legény, az egyiknek fején már csákó is van, a másiknak meg vállain van a katona dolmány; akinek pedig már egyikből se jutott, az csak úgy bokrétásan kurjongat, kezében borosüveggel. — Ezek már mind fölcsapott újoncok. Asztalt, meg széket is hoztak magukkal, mikor aztán olyan alkalmas téres helyet érnek, leteszik az asztalt, mellé a széket, erre ül a verbungos őrmester; a többi járja tovább, hívogatva a legényeket:

Csapj föl pajtás katonának,
A szabadság huszárjának.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság. Éljen a haza!

Amelyik legény egyszer az őrmester markába csapott, az már honvéd lett, sőt talán bizonyos összeget is kapott. Miután pedig a jó példa követőkre talál, hát egyik pajtás példáját követte a másik. Ilyen volt a verbung!¹⁷

¹⁷ Kassai Vidor emlékezései. Budapest, é. n. (1940). 25. sajtó alá rendezte *Kozocsa S.*

Adatok híján kissé elszigetelten áll Makó táncéletében T. J. által zongorára írt „Makói csárdás.” A Szabó Ervin könyvtár (ahol a kotta eredetijét őrzik) adatai szerint az 1850-es évekből származik, s így mint a múlt századi makói tánczene egyik dokumentumát, érdemesnek tartjuk e dolgozatban közölni (3-4. kép). A „Makói csárdás” a gazdag múlt századi csárdás-irodalom egy viszonylag régies, a népzenehez közelálló darabja. Első dallama az egyik legkorábbi — újstílusra utaló — történeti dallam változata (Prussiasnak királya... Kodály Zoltán.: Magyar népzene. 1960, 40-41.), a másik dallam pedig a „Nem vagyok én senkinek sem adósa...” kezdetű szöveggel elterjedt régies népdal, mely Kodály feldolgozásából Kállai kettős néven ismert, és a 18. századtól kezdve sokféle feljegyzésben megtalálható.

3. Az 1850-es évekből származó „Makói csárdás” kottájának címlapja

Ifj. Palugyay Imre „Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása” című 1855-ben Pesten kiadott könyvében a makói és a Makó környéki magyarok mulatsági táncáról így ír: „Tánczok közül a magyaroknál először a *lassú magyar szabadon*, vagy *összeölelkezve*, utána valamivel *sebesebb*, végre a *legnagyobb lejtésű csárdás* (kiemelés tőlem F. L.) következik. Ez utóbbit az egymást szorosán összefűző párok szenedélyesen lejtik, s a kályha körül helyet foglalt barna zenészekhez intézett „három a táncz”, „hogya is volt csak”, „hol hagytad el?” kiáltások között, egymás után gyakran ismételtetik, míg végképp ki nem fáradnak.”¹⁸

Az e cikkben bemutatott kotta és ifj. Palugyay Imre táncleírása a nemesi és polgári körökben ható nemzeti tánc-kultusz hiteles dokumentumai.

Bármennyire is romantikus hangvételűek és részletekben szegények, mégis pontos emlékei Makó tánc kultúrájának ifj. Palugyay disznótorról és lakodalomról írt feljegyzései említett könyvének „Népjellem és Népszokások” című fejezetében:

„A népszokások közül a magyar természeténél azonos vendégszeretettel fogva legelső helyen kell felemlítenünk az ún. disznó-torokat, melyek téli hónapokban Makón és az egész környéken nagy divatban vannak. A házigazda, midőn sertést öl, összehívja rokonait, ismerőseit és nagyszerű estebédet rendez, melyek főalkatrésze a sertéshúsból készült mindennemű eledel; az étkezést legtöbnyire

¹⁸ ifj. Palugyay I., Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855. 80.

MAKÓI CSÁRDÁS.

Andante.

ZONGORA.

Poco Allegretto.

Allegro.

VIOLA.

ritard.

4. A „Makói csárdás” kottája.

tánc követi, mely ősmagyar zene mellett csaknem reggelig tart.”¹⁹ „A lakodalmak szinte nagy ünnepélyességgel s lehető legnagyobb nyilvánossággal és fényűzéssel tartatnak. A mint a bor kiforr, egész a nagyböjti napokig egymást érik a mennyegzők,

¹⁹ *iff. Palugay I., i. m. 79.*

mikoron az összes násznép ünnepélyes menetet tart a szentegyházba, és — miként a nép mondani szokta — „az új párt a hitre kíséri”. Illyen menetek alkalmával a czigány banda rendesen elől megy s indulót játszik; a férfiak bor kulacsokkal elől — a nők hátul mennek, az ismerősebb csapszékeknél megállnak, egyet kettőt tánczolnak s kulacsukat kiürítvén újra megtöltik, s ismét tovább mennek. A szentegyházban összeesketés után következik az ebéd, közönségesen este — a vőlegény házánál. A vőfél hozza fel az étkeket különféle szerencse kívánatok s bohocz versek elmondása mellett. Ebéd után táncz következik be, s miután a vendégek jól kimulaták magukat, a vőfél előhossa a mennyasszonyt, a nyoszolyaleányok a vőlegényt, és az új pár az ún. mennyasszonyi tánczot járja el. A mennyasszornak ezután valamennyi jelenlevő férfikkal, a vőlegénynek pedig valamennyi nővel kell tánczolnia; a násznagyok előtt egy edény áll, mellybe mindaz ki csak a vőlegénnyel vagy a mennyasszonnal tánczolt, bizonyos pénzösszeget vet; — a mennyasszonyi táncz után a násznagy ezen összegyűlt pénzt nyilvánosan felolvassa, és az új párnak átadja „néztek fiaim! — úgymond— ez az első keresményetek, mit együtt szereztetek, jövőre is így áldjon meg az Isten” sat. Ezután ismét táncz, melly reggelig tart, s néha másnap is; — a mennyasszony rokonainál pedig, kik „kálátos”-oknak neveztetnek, az eskető után egy hétre ismételtetik.”²⁰

E két utóbbi leírás a paraszti társadalom hagyományokba ágyazott táncalkalmainak beszédes dokumentuma.

Makó paraszti társadalmá, amely a század közepén még ösztönösen élt sajátos kultúrájával, a század második felében lezajlott társadalmi és gazdasági változások hatására szembetűnően megváltozott. A nagy-gazda réteg s a hagyományos rétege egyre inkább a polgári ízlés szerint rendezi be életét és polgári szerepre vágyik. Egyesületekbe, egyletekbe tömörülnek, polgári mintára rendezik bálaikat s tánczmesterhez járnak. A tanyákön és a város peremén élő kisparasztok és napszámások viszont továbbra is a hagyományos paraszti kultúra elemeivel élnek, de már csak fogyasztói és nem újratertői e kultúrának. Ők biakban, citorabálban tánczolnak, s habár megtanulják a divatos társasági táncokat, mégis a csárdás táncrendjük fő eleme. Erdei Ferenc így ír e változásokról „A makói parasztság társadalomrajza” című munkájában 1934-ben:

„Óriási jelentőségű ez a tény, ha meggondoljuk, hogy egy szűkebb alapú, primitívvebb de sokszínű és értékes kultúra elpusztulásáról van itt szó és az utánzás révén egy győzelmes civilizáció terjeszti ki egyelőre kétes értékű uralmát a régi romjain. A tények, amelyek ezt az egységes utánzást mutatják, a mai parasztvárosok és falvak legkiválóbb színeivel ékeskednek. Ruházat, butor, ház, beszéd és művészetek mind, több kevesebb fenntartással, vagy anélkül városi polgári példákat követnek, Van azonban az utánzásnak egy más irányú, nem kisebb fontosságú jelentése. Nemcsak a ténybeli társadalmi különbségek kiegyenlítését, illetve csökkentését jelenti, hanem jelenti, vagy legalább is bejelenti a fokozati rangbeli különbségek kikezdését. Az utánzás ebben az értelemben egy társadalmi felismerésnek, megértésnek a kifejezése: nincsen akkora különbség paraszt és nem paraszt közt, hogy mindkét részről ugyanazt ne lehetne csinálni, ugyanazt a társadalmi szerepet be ne lehetne tölteni...”²¹

Makó első újságja, az 1870 óta megjelenő „Maros” báli beszámolóí, apró hírei hasznos forrásként szolgálnak a város múlt század végi táncéletének megismeréséhez.

²⁰ *íff. Palugyay I.*, i. m. 79.

²¹ *Erdei F.*, A makói parasztság társadalomrajza. Csanádvármegyei könyvtár 26. Makó. 1934. 37.

A kaszinó, a Polgárkör, a tűzoltók, különféle iparosok, postások, a munkás önképző-kör báljairól szóló beszámolók mellett többször olvashatunk a parasztság különböző rétegeit tömörítő egyletek báljairól is. A nagygazdákat összefogó Gazdasági Egylet báljára így hívogatnak a Maros 1889. január 8-iki számában: „a Gazdasági Egyesület bálja ma este tartatik. E bál lesz idén találkozója a makói polgárság színe javának, azoknak, akik családjaikkal nem szoktak kocsmai bálakban megjelenni s csak tisztességes helyeken találják fel magukat. Azért a mulatság előre láthatólag sikeresnek ígérkezik.”²²

Pár nappal később a báli beszámolóban ezt olvashatjuk: „A Gazdasági Egylet bálja kitűnően sikerült úgy szellemileg, mint anyagilag. A gazdák szép leányai nagy számban jelentek meg. A táncok, nemcsak a csárdás, de a tour-tánczok szabályosan és jó kedvvel lejtettek.”²³

E báli beszámolókból emlegetett tour-tánczok, füzértánc, a 20-40 párral táncolt négyesek táncmesterek tevékenységéről árulkodnak. A leghíresebb makói táncmester Schwartz Miksa, aki eredetileg cipész mester volt, az 1880-as évektől kezdve majdnem 50 éven keresztül tanított tánciskolájában, a régi Gróf Vay utcai házában. Az újság hirdéseiből és táncvigalmi engedélyek iktatókönyvéből tudjuk, hogy rövid ideig Makón tanított még 1870-ben Spatz Vilmos, 1895-ben Molnár József, 1906-ban Alföldi Gyula táncmester. Az 1920-as évektől a táncmesterek száma egyre szaporodik a városban, s a környező falvakban is megindulnak a tánciskolák a Makóról kirajzó táncitanítók tevékenysége nyomán. Az 1890-es évektől a tanyasi iskolák épületeiben is tartottak nyilvános táncvigalmakat. Ezekről szintén a táncvigalmak engedélyek iktatókönyvéből szerezhetünk tudomást. A szűkebb ismeretségi vagy baráti körben tartott citorabálakról, *citorabálakokról* azonban csak ritkán maradt fenn irat a városi levéltárban, hiszen nem volt rendőrségi engedélyhez kötve.

A citorabálakokról szóló ritka iratok közül itt egyet mutatunk be 1925-ből: „Kádár János (Türr u.) és Kis Lajos állami elemi iskolai igazgató (Bajza utcai iskola) tudomásomra hozták, hogy a makói „Honvéd” és „Cigánybéc” városrészekben vasárnaponként du. 3 órától másnap reggel 2-3 óráig az ún. „biakokban” ún. citorabálakat tartanak. Ezen bálak résztvevői 15-19 éves fiúk és 13-16 éves leányok minden szülői felügyelet nélkül. A jelenlévők belépődíjakat nem fizetnek, ennél fogva ezek a bálak látszólag nem nyilvánosak, hanem magán- vagy családi mulatságok jellegét viselik, s mint ilyenek, rendőri engedélyhez nincsenek, s a rendőri ellenőrzés könnyen kikerül. A fiatalság ezeken a mulatságokon titokban szeszestalt fogyaszt, lerészegszik, erkölcstelen magaviseletet tanúsít, trágár beszédeket folytat, huzárd kártyajátékokkal, vad, szilaj táncokkal szórakozik, veszekszik, összeverekszik, amikor is a legények bicskákat, késeket rántanak és egymást megsebesítik.

Ezen citorabálak — ha bent a báli helyiségben nem is, de kint a helyiség udvarán — titkos kéjelgési alkalmak is, egyszóval melegágyai a közerkölcsökkel ellenkező sok veszedelmes szociális, közegészségügyi, nemzetgazdasági, sőt mi több, honvédelmi és kulturális bajnak, visszafejlődésnek, mert a fiatalság megszokja a könnyelmű, léha, egészségre káros, erkölcsökre veszélyes, züllött életmódot, szolgálatba állni nem akar, mert ott hiányzik neki a meghitt s a hozzá hasonló fajsúlyú és társaság, az iskolában elalszik — egy része ugyanis a mulatóknak még iskolaköteles. Elszomorító dolog, hogy a fiatalság a szülők tudtával és beleegyezésével ilyen feslett életet él. Különösen az Ágyú u. 19. számú házban, a Kmetty utcában özv. Kovács Istváné sz. Kovács Julianna házában és a Honvéd utcában Cs. Nagy Istvánné házában tartják leggyakrabban ezeket a mulatságokat.

²² Maros 1889. január 8. „Újdonságok” című rovat.

²³ Maros 1889. január 17. „Újdonságok” című rovat

Felkérem a M. Kir. Államrendőr kapitányságot, szíveskedjék a citorabálákat figyelemmel kíséreni, s a rendőr járőröket, őrszemeket és különösen a detektíveket utasítani, hogy ezeket a bálákat különösen ellenőrizték és azokban razziákat tartssanak, mert ezen városrészek jobb érzésű lakossága maga is kellemetlenek és szégyenletesnek tartja a biakokban lévő állapotokat. Kérem végül a rendőrkapitányságot, hogy az ellenőrzést már a legközelebbi vasárnapon szíveskedjék megkezdeni.

Makón, 1925. I. 24.

Dr. Vásárhelyi Miklós árvaszéki elnök.”²⁴

Az itt bemutatott írásos emlékekből nagy vonalakban már kibontakozik Makó tánc kultúrájának múlt századi állapota. A ma élő makaiak szóbeli emlékezései s a további levéltári kutatás azonban még sok új ismerettel szolgálnak e mezőváros sokrétű tánc kultúrájáról.²⁵

SCHRIFTLICHE DOKUMENTE ÜBER DIE TANZKULTUR EINES MARKTFLECKENS

von

László Felföldi

Sowohl in historischer als auch tanzfolkloristischer Hinsicht ist die Erforschung des Tanzlebens im allgemeinen der Marktflecken der Ungarischen Tiefebene ein ziemlich vernachlässigtes Gebiet, obwohl die Untersuchung dessen im Rahmen der allgemeinen Kulturhistorie sehr wichtig ist.

Die Abhandlung beabsichtigt auf Grund archivarisches Quellenmaterials aber auch durch Berichte literarischer Quellen und zeitgenössischer Zeitungen über das Tanzleben in Makó des vorigen Jahrhunderts ein Bild zu geben.

Die aufgeführten Angaben erklären, wie sich die traditionelle Tanzkultur der Stadt zu Beginn des 19. Jahrhunderts umgestaltete und sich bis zum Ende des Jahrhunderts bei dem Bauerntum nach Vermögensunterschieden sogar polarisiert habe. Um die Jahrhundertwende veranstalteten die vermögenden Schichten des Bauerntums ihre Tanzgelegenheiten nach bürgerlichen Mustern, sie tanzten Tour-Tänze, während die ärmeren Schichten aber weiter nach den herkömmlichen Formen in „Zitora-biak“ Tshardasch tanzten. Die Schriften über die „Kalaka-Streiterei“ (kaláka-háborúság) sind im Aufsatz der Aufmerksamkeit wert, indem sie über den fasst ein halbes Jahrhundert dauernden Streit zwischen dem traditionellen und dem bürgerlichen Geschmack in Verbindung mit den Tanzgelegenheiten berichten.

²⁴ MVL Polgármesteri Hivatal iratai 1411/1925.

²⁵ Fontos feladatnak tartanám a további kutatás számára a századforduló óta a különböző paraszti táncalkalmakon divatozó táncok (ideértve a tánciskolában tanult táncokat is) hangos filmen való megőrkítését.

AZ ÉGITESTEK ÉS TERMÉSZETI JELENSÉGEK SZEGEDI HAGYOMÁNYVILÁGA*

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

A természet, nagytermészet, vagyis a természeti világ, világegyetem a tételes vallás mellett archaikus tisztelettel, megilletődéssel tölti el a szegedi táj emberét is, amint ez szólásaiban, szimbólumaiban, mondáiban és mesei világképében is kifejezésre jut. Jellemző, hogy öregek szintén a természet szóval illetik a férfi spermáját is.¹ Ebben valahogyan a létnek a természettel való naív-költői azonosítása, összefüggése csillan meg.

A NAP, HOLD, CSILLAGOK

A természet legcsodálatosabb alkotása, szinte föltétele népünk szemében is a Nap: a fénynek és melegnek éltető, oltalmazó forrása. „A régi szegedi nép háza² — írja Kovács János — mindig napkelet felé tekintett, és ágyát is úgy helyezte el, hogy annak fejtől való része kelet felé irányuljon, és így soha nem feküdt le másképp, mint fejjel napkelet felé. Épp ezen ősi szokáshoz való ragaszkodás okozta, hogy Szegeden mindenki arra törekedett, hogy házának homlokzata a fölkelő nap felé fordultan építtessék.” Ezért került tehát házának homlokzatára, kapujára, vízimalmokra, kemencék előtétjére a napsugár. E díszítésnek egyházi barokk fogalmazása is az archaikus napkultusz továbbélése.³

A Nap hajdani tisztelettudó szőregi megszólítása: *napapám*.⁴ A Föld: *fődanyám*. Tömörkény említi, hogy a régi szegedi emberek „*kalapot szoktak előtte emelni szép, tiszta és kedves hajnalokon*.”⁵ Felsőtanyán így szólnak oda a Napnak: *jó röggelt adjon Isten! A betegséget régebben a hajnalnak ajánlották, hogy mulassza el.*

Jellemző az a Kálmánytól Magyarszentmártonban megörökített *sátánűző*, amelyben archaikus népi és egyházi szimbólika vegyül egymással:

* A szegedi táj megjelenésre váró néprajzi monográfiájának önálló fejezete.

¹ Így a boszorkánypörökben, Koncz Sára vallomásában is. 1728. „*Számталanszor közösködött az ördöggel. Szintén olyan magva van neki, mint a világi embernek, de még attul teherbe nem esett... Az természet szintén így elmegy mind az gonosztul, mind az fatenstul.*” Reizner János, Szeged története. IV. Szeged 1900, 400.

² Kovács J., Szeged és népe. Szeged 1901, 345.

³ Bővebben Bálint S. Sacra Hungaria. Kassa 1944, 70. Itt említjük meg, hogy ahol forrásra-nem utalunk, ott a magunk gyűjtéséből merítünk, főleg a húszas évekből. A korábbi gyűjtőkre való hivatkozás olyankor el is marad, ha a megörökített adatot még mi is hallottuk.

⁴ EA. (=Ethnológiai Adattár) 2810, Kálmány Lajos kéziratban maradt gyűjtése.

⁵ Tömörkény I., A kraszniki csata. Budapest 1960, 113.

*Hajnal Hajnal,
 Szép piros Hajnal,
 Kiben Márja elnyugszik,
 Világ tüle kezdetik,
 Pokol tüle töretik.
 Ablakomon Mária,
 Ajtómon szent neve.
 Gyűj be Szent Pétör, Szent Pál!
 Házamba van az oltár.
 Szent ótáron szent abrosz,
 Az alatt van
 Három őrzőangyal.
 Egyik őriz, másik vigyáz,
 Harmadik éjjeli álmomba
 Fősörkent.
 Mönj el Sátán, mönj el,
 Mert fejem van neköm:
 Fejem a Názáreti Jézus,
 Aki mögfelel az én
 Szögény bűnös lelkömé. Amen.⁶*

A Napot az égen a szőregi öregektől *Napvezető* néven emlegetett csillagkép vezeti. Előtte jár a Napnak.⁷

A napfoltokat sokféleképpen magyarázzák. A magyarszentmihályiak szerint ember van benne, aki széttekint az egész világon. A városiak, vagyis a szegediek, továbbá magyarszentmártoniak asszonyfejet látnak benne. Az ószentivániak szerint Mária van benne, meg a kis Jézus. Ezt a szemléletet talán a Jelenések Könyvének *Napbaöltözött Asszony* alakja ihlette. Másként: Jézus feje van benne, ő vezeti, kormányozza a Napot (Magyarszentmihály). Ismét más magyarázat szerint félkenyér látható benne.⁸

A boszorkánypörökben olvassuk, hogy a bűbájosok napbanézéssel iparkodtak az elveszett jószág nyomára jutni. 1730. *Lőrök Marianna vallja, hogy leánykorában Besztercebányán Mogyori József közönséges gazdaembernél szolgálván, az tanította őtet az napba nézni: hogy fehér makkot megtörvén, annak olajával szeme fényét megkente, és az gyenge napba nézvén, annak sugárjai megmutatják, ha valakinek valami eltévelyedett marhája, jószágga vagyon.* Másik helyen: *az Nap megmutatja bötük szerint, hol vagyon olyan elveszett jószág.*⁹

Jámborabb tápai öregasszonyok még a közelmúltban is *Kisasszony* (szept. 8.) hajnalán ki szoktak menni a Tisza partjára napköltét várni. Hitük szerint a fölkelő Napban meg lehet Máriát látni. A hajnal régi szőregiek szerint Mária lakóhelye. Verbicán a hidegtelek kimentek napkeletre fordulva, a hajnalnak imádkozni hét Miatyánkot és hét Üdvözlégyet.¹⁰

A kuruzsló fürdők vizét a múlt században olyan helyen szokták elönteni, ahová nem süttött oda a Nap. Kovács János írja, hogy a régi szegedi jvasasszonyok rá-

⁶ EA. 2810.

⁷ *Kálmány L.*, A csillagok nyelvnyományaikban. Szeged 1893, 25. Figyelemre méltó vonatkozások *Tóth Ferenc*, A Nap, a Hold és a csillagok népdalainkban. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei IV. (1972), 11–12. sz.

⁸ EA. 2810.

⁹ *Reizner*, IV. 463, 466. Vö. még *Kovács J.*, 346.

¹⁰ EA. 2810.

olvasásaikat így kezdték: *dicsértessék a Nap járása, dicsértessék a fényös Nap, dicsértessék a ragyogó napsugár.*

Sándorfalvi, gyevi szójárás szerint *nap alatt van* már az a lány, aki kiszemelt menyasszonya valakinek.

A régi gyevi gazdák igyekeztek, hogy még napkölte előtt kiérjenek búzát vetni. Amikor a Nap éppen feljött, a vetnivaló búzával telt zsákokat oda szokták ütogetni a földhöz.

A Napot tréfás városi szójárás szerint minden áldott hajnalban tótok, másként oláhok tolják nagy rudakkal a helyére. Ha fényesen süt, akkor meg az oláh asszonyok síkálták ki (Tápé).¹¹

A Nap *főkel, halad, delel* az égen, *süt*, forró nyárban *hét ágra süt*, ha kis nyári felhő takarja el: *kupakol, este áldozik, leáldozik, fahögybe ér*, tréfásan *vajasára ér*. Másként a térváriak szerint: *oda jár mán a nap, ahun a kúdús a vajjal elbukott*. Szőregi változata: *ott mén mán a nap, ahun a kúdús a vaját elöntötte*. Mondai háttéréről a csillagoknál esik szó. Öregek között élő hiedelem, hogy a Napra csak azt szabad mondani, hogy *leáldozik*, azt nem, hogy *lémén*. A Nap ennek hallatára azt mondja: *eredj tē lē a pokol fenekire*.¹²

Napáldozat, napszállat, naplēmönt, naphajlat, alkunyat, tápaiasan *napáldozás* után öregek szerint már nem jó a házból semmit kiadni, mert különösen a gyerekek elvész az álma. Hajdani szőregiek szerint a napáldozat *szent óra* : ilyenkor nem jó enni, vacsorálni, lovat ellátni.¹³

A leáldozó Napot Kálmány temesközi hallomása szerint a mókus eszi meg. A tordaiak viszont úgy tudják, hogy a Napot cigánygyerekek húzzák le az égről.¹⁴

Ahogy a pap felmutatja a szent ostyát, éppúgy fénylik a Nap is a világnak. A Napkelet fáján van az oltára, ott áldozik. Világbíró Nagy Sándor a világ végén meg akarta nézni. Az ördögöket megnézhetette, de a Napkelet fáját mégsem láthatta, mert Isten nem engedte. Akkor igen, ha az asszonyállatoktól tisztán tartja magát. Ott, ahol a Nap jár, tenger van, ott áll a *Napfája* is. Sándor csak bement és a fát megölelte, megcsókolta. Megkérdezte tőle: hazajut-e még. A szentséges fa azt jövendőlte neki, hogy esztendő múlva meghal. Az gyilkolja meg, akiben legjobban bízik.¹⁵

A *markaláb*, másként *markoláb* a Napot és a Holdat eszi és ezzel okozza a nap- és holdfogyatkozást. Amikor a világosságot megemészti, lassan újra kiadja. A *markaláb* olyan, mint a papagáj, és a *Napkelet fáján* tartózkodik. Ha *napfogyatkozás* idején a *markalábmádár* körmével nem tartaná a *Nap koszorúját*, a hajdani szőregiek szerint leesne az égről.¹⁶

Diószegi Vilmos a *markaláb* eredetével, elterjedésével foglalkozva¹⁷ az itt sorolt régebbi adalékok mellett idézi Péter Lászlóné szőregi anyaggyűjtését is. Ebből kiderül, hogy a hiedelemre máig hasonló értelemben emlékeznek: a *markaláb* eszi a Napot és a Holdat, más magyarázat szerint árnyékot vet rájuk.¹⁸

¹¹ EA. 2810. A hagyományt tréfás hangsúlyozással Tömörkény is többször emlegeti.

¹² EA. 2810. Magyarszentmárton.

¹³ EA. 2810.

¹⁴ EA. 2810.

¹⁵ EA. 2810.

¹⁶ Kálmány L., Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelv-hagyományainkban. Bp. 1887.

¹⁷ Diószegi V., A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzásai. Az égitestet evő mítikus lény, a markoláb elterjedtségének tanulságai. Népi Kultúra, Népi Társadalom I. (1968), 217–251.

¹⁸ A *markaláb* etnokulturális elemzése során Diószegi a szegedi táj jellemző adalékait is megvizsgálja és palóc eredetűnek találja. Szerinte azok a jáász, illetőleg palóc rajok adták át népünknek, amelyek az Alföld újjátelepülésével szomszédságunkban kerültek. Mi főképpen a dokumentációra

Régi hívogatók szajáni gyerekek ajkán, amikor a Nap föllegek közé bújik:

*Daru, daru, mőnj föl égbe:
Hujjants éggyet a Jézusnak,
Hogy adjon melegőt, a darunak telekőt,
Minékünk mőg melegőt.*

A *Kópé* a szegedi gyerekek hajdani világában ijesztő lény volt. Ha hirtelen felhő födte el előlük a fénylő Napot, akkor a játékot nyomban abbahagyták és táncolva, ugrándozva, tapsikolva fordultak feléje és ezt mondták: *gyűjj fő Kópé, mőnj lē hideg Isten kapujáru!* Más: *gyűjj fő Kópé kopogatni, arany zászlót lobogtatni!*¹⁹

A gyevi gyerekek hívogatója: *süss fő nap Isten kapujába!*

Naphívogató Szent Györgykor:

*Süss fő nap, Szent György nap,
Kertőm alatt egy kis bárány majd mőgfagy!
Terítsd lē a kőpönyegőt,
Adjon Isten jó melegőt,
Happ!*

Erre a gyerekek leguggolnak, mintegy földre csalogatják a Napot. Egy másik, szintén szajáni ,felsőtanyai hívogató így hangzik:

*Hozd ē fiam a horgot,
Hagy rántom lē a Napot!
Hozd ē kúdús a Napot,
Adok egy rossz kalapot.*

Tarjáni változata:

*Hozd ē kúdús a Napot,
Adok nekőd selyőmkalapot.*²⁰

Ez és az előbbi mondóka Kálmány Lajos szerint is nyilván összefügg azzal a már idézett ,napnyugtát körülíró szólással, amelyben a koldúsról és vajról van szó, az összetartó részletek azonban már kihullottak a népemlékezetből. Kálmány egyébként azt gyanítja, hogy a daru a tűzistennek, vagyis a Napnak a madara.

Idézzük végül a Naphoz fűződő jellegzetesebb szegedi szólásokat. Ne henyélj, fogj valamihez: *mire néződ a napot?* Akinek az arcát a tavaszi nap kissé megsütötte, azt *mőgkapta a nap*. Forrón süt: *jól idebámult a nap*. „A tűző nap fogalmának

tőrekedvén, eredetkérdésekkel nem foglalkozunk. Az átvételt nagyon lehetségesnek tartjuk. Diószegi-
nek egyik, Szabó Dénes állítólagos információjából származó állítását azonban helyre kell igazí-
tanunk: a bánáti *Szaján* szinte teljes egészében szegedi eredetű. Diószegi kiváló tanulmányának sze-
gedi tájat érintő fejtegetéseiben még több kisebb korrekció akadna, főleg településtörténeti fogal-
mazásainál.

Képzetháttérét már elfeledve, alsóvárosi tréfás szólásként még járja: *ēvitte a markaláb*, vagyis elveszett, nincs meg.

¹⁹ Kálmány L., Szeged népe. I—III. Arad 1881, 1882, Szeged 1893. I, 193. III, 110, 195. Kovács János 344.

²⁰ EA. 2810.

— írja²¹ Tömörkény — ez a rendes „megszokott kifejezése. Van benne valami igazság. Mikor ez az olykor kedves, olykor rettenetes égi szörnyeteg szinte rámered szörnyű forróságaival a világra.” Ilyenkor népünk *Tarhonyaszárítócsillag* néven is emlegeti: a frissen készült tarhonya gyorsan szárad a forró sugárzásánál.

A személyként tisztelt *Hold* népünk ajkán *Hód* archaikus hiedelemvilágát Kálmány örökölte meg.²² Néhány adattal nekünk is sikerült még kiegészítenünk.

A Holdnak van *udvara*, azaz karikája és *szarva*. A holdudvar lehet kisebb, nagyobb. Ha kicsiny, akkor eső nem várható. A nagy udvar szelet jelez. Ha a sarva lefelé áll, eső lesz. A régi pákászok szerint²³ amikor „kótyagselymöt hány a holdvilág,” vagyis rózsás ködök imbolyognak a csillagos éjszakában, akkor szép, meleg napok következnek.

Találós kérdés: *hány font a Hold?* Csak egy, mert négy negyedből, fertályból áll.

A Hold előtt is csillag jár, amelynek a szőregiek szerint *Hódvezető* a neve.

A Hold foltjairól Kálmány jegyezte föl azt a szőregi hagyományt, hogy visszaesött, és a nép úgy találta, hogy öreg ember térdepel benne. Amikor meg a Maros partjára esett a Hold, egy nagy, fehér szakállú ember — mintha imádkozott volna — térdepelve tartotta. Amikor aztán fölemelkedett, az öreg is eltűnt a szőregiek szeme elől.

Klárafalviak szerint két *cigánygyerök* osztozkodik a Holdban. Meg is látszik, amint kapdosnak. Jó idéznünk azt a szőregi szerb hagyományt is, amelyet szintén Kálmány Lajos örökölt meg. Eszerint a Holdban Kain és Ábel látható. Kaint, mert testvérét agyonütötte, az Isten megátkozta, de azokat is, akik példáját követik. Hogy a testvérgyilkosság elő ne forduljon, intő például a Holdba tette őket. Ábel fekszik, Kain pedig szalad mindenki szeme láttára.²⁴

A szegedi nagytájon legáltalánosabb hagyomány szerint azonban a Holdban *Dávid*, meg *Cicölle*, másként *Cicella* táncol. Több mondánk is magyarázza a Holdba utásukat.

Kübekháziak szerint Cicölle meg Dávid azt kérte az Istentől, hogy mindig fiatal maradjon, soha ne öregedjék meg: Cicölle táncolhasson, Dávid meg hegedülhessen. Az Úristen nem tudta máshová tenni, hogy fiatalságukat megőrizték, odatette tehát őket a Holdba. Így aztán, amikor a Hold *mögújul*, megújul Cicölle is. Azóta Cicölle csakugyan mindig táncol, Dávid meg hegedül. Meg is látszik, de nem jó belenézni. Megvakul, ha valaki éppen akkor néz bele, amikor a hegedű húrja elpattan.

Szőregiek úgy is mesélték, Kálmány Lajosnak, hogy a Holdban Dávid muzsikál, Cicölle meg táncol. Dávid előtt asztal is látszik. Az Úr azt kérdezte Cicellától meg Dávidtól, hogy ami a legkedvesebb, megadja nekik. Cicella azt mondta: táncolni, Dávid meg: muzsikálni. Cicella elfelejtette még azt is kérni, hogy mindig fiatal maradjon. Meg is vénült már, csak a csontjai vannak. Zörögnek. Ezt hallani is, amikor a babiloni toronyban táncol.

Cicella előregedett, nem látott. Mégis fölment az Istenhez, és kérdezte, hogy mekkora a diófa levele. Mondták neki, hogy akkora, mint a tenyere. Hála Istennek, amikor én még láttam, akkora volt, mint egy szakajtó. Amikor pedig akkora lesz, mint a cseresznyefa levele, akkor vége lesz a világnak.

²¹ *Tömörkény I.*, Száraz meleg. Szegedi Napló 1905, 202. sz.

²² *Kálmány L.*, A Hold dokumentációjából.

²³ *Lakatos K.*, A régi szegedi halászsok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

²⁴ *Kálmány L.*, A Hold 16.

Kálmány ír arról a madarásztói hagyományról is, hogy három ember muzsikál a Holdban, de megnevezni már nem tudták neki.

Andrásfalvy Bertalan őszentiváni gyűjtése szerint: Keresztelő Szent János Jézust kereszteli a Holdban.

Szőregi öregek azt is mondják, hogy a fogyó holdat Cicella takarja el.²⁵

Más hiedelem szerint Dávidot meg Cicellát az anyjuk elküldte a templomba. Ők azonban a kocsmába mentek, ahol három leány hat legény táncolt, Dávid pedig muzsikálni kezdett nekik. Hazatérve, az anyjuk megátkozta őket.²⁶ Ez az *ünneprontás* képzetkörének kozmikus térségekbe vetítése.

A tarjániak úgy tudják, hogy a mennyekből letaszított Lucifer van benne. Estében a Holdba kapaszkodott, ott is maradt.²⁷

A hiedelmet Szeged költőifiai is megörökítik. A *Tiszai tájak*, Juhász Gyula verse így idézi:

*Emlékek holdvilágos ablakán át
Nézem a messzi, áldott Tisza táját.*

*Az égi nyájak lassan elterülnek,
S a holdban Dávid lassan hegedülget.*²⁸

A szegedi Terescsényi György verseskötetének címe: *Dávid hegedűje*.²⁹ A címadó költeményben a virrasztó ember szorongásairól szól.

Holddal szemközt ne vizej, mert a tápaiak szerint fölszálkásodik a körmöd-nél az ujjad, hólyag nő a nyelveden. Másként: baj éri az embert.

Ha két holdat látunk: háború lesz. Ha a Hold visszaesik, a szőregiek szerint fejedelem jövetelét jelzi. Amikor Ferenc József először járt a Városban, akkor is visszaesett a Hold.³⁰

A *hódújulás*, másként *hódujság*, röviden *újság* ideje a szegedi néphit szerint is szerencsével, boldogulással jár. Ilyenkor legjobb lakodalmat is tartani. Öreg földelők úgy tartják, hogy lelkünk, vérünk annyszor újul meg, ahányszor a Hold.³¹

Amikor az újholdat először megpillantjuk az égen, verni kell a zsebet, hogy szaporodjék benne a pénz. Ha azonban üres, akkor egész hónapban szűkében leszünk. Az újság ne érje ülvé az embert, mert akkor, abban a hónapban nem lesz friss.³² Ha ilyenkor esik az eső, akkor a tápaiak szerint az egész hónap esős lesz. Öreg apátfalviak az újhold láttára megemelik a kalapjukat.

A Holdat népünk régebben azzal tisztelte meg, hogy újság idején hozzáfordult egészségért, betegségének, ügyének-bajának elmulasztásáért. E ráolvasó hagyomány öregek körében még ma sem tűnt el egészen.

Jószerecséért folyamodik a régi szegedi könyörgés:

*Újhód: új Király!
Adjál neköm jó heteket,
Jó hetekbe jó napokat,*

²⁵ Péter Lászlóné gyűjtése. *Diószegi* 222.

²⁶ EA. 2810.

²⁷ Kálmány L., *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*. Szeged 1893, 29.

²⁸ Juhász Gy., *Késő szüret*. Budapest 1918, 94.

²⁹ *Terescsényi Gy.*, *Dávid hegedűje*. Szeged 1922, 44. Vö. még *Scheiber S.*, Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. Budapest 1949, 65.

³⁰ EA. 2810.

³¹ *Grynaeus Tamás* gyűjtéséből.

³² EA. 2810.

*Jó napokba jó órákat,
Jó órákba jószőröncsét,
Azután mög jó egészség!*³³

Jámborabb, idős csólyosiak, alsótanyai ivadékok ilyenkor így fohászkodnak:
újíjja mög a jó Isten mindön tagomat, porcikámat!

Amikor öreg tápaiak először veszik észre az újholdat, letérdepelve ezt mondák:
új hód, új király, hínnak engöm vendégségbe. Én nem möhetök, de eküdüm mindén látható és láthatatlan igyemet, bajomat! Ezt abban az esztendőben minden újságkor meg kell ismétlni. Egyidejűleg a kezükkel odanyúlnak, ahol a testükön fájdalmat éreznek, szenvednek.

Ha a gyereket rossz nyavalya, *nehézségtörés* gyötörte, a szőregi anya e szavakkal fordult az újholdhoz: *Újhód: új Király! Az én gyerökömet a nehézség töri. Tē vagy a Ráadó, tē vagy az Évövő: vödd lē rúla.* Ezt három héten át kell ismétlni.

A fogfájást öszentivániak szerint ezzel a térdepelve végzett, háromszor ismételt könyörgéssel lehet elmulasztani: *Újhód: új Király. Tégöd köszöntelek eleven foggal, döglött féröggel. Az én fogam akkó fájjon, mikó kégyót, békát öszök.*

Szegedi változata: *Újhód: új Király! Köszöntelek Tégöd ezön üdvözlettel, hogy a fogfájást háritsd ē tülem!*

A csólyosiak viszont így könyörögnek: *Újhód: új Király, Háromkirályok: vótatok-ē Krisztus születésin? Vótunk. Fájt-ē a fogatok? Nem. Adja a jó Isten: az enyüm sē fájjon!*

Szemölcsről való klárafalvi ráimádkozás: *Újhód: új Király! Apró marhácskáim vannak, Isten uccsē eladom!* Más klárafalvi változat: „Akinek szömöcsője van, hód iránt fa alá áll. Háromszor mögkenyi a szömöcsőjít zsírral, aztán mondja: *Újhód: új Király, házasi a fiát. Hínnak lakodalomba, de én nem mēk. Eküdüm a fiamat: múljon el a szömöcsöm!*³⁴”

Régi alsóvárosiak szerint³⁵ amikor az ember legelőször látja meg az újságot, megmarad abban a nyomban, nem mozdul, majd ezt mondja: *Újhód, új Király, tégöd köszöntelek* (a Holdra néz:) *amit látok: nyöjjön* (a földről port vesz föl, megszórija vele a szemölcsét, de nem szabad ránéznie); *amit nem látok: múljon.* Más alsóvárosi változata: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűzanyám! Hínnak a lakodalomba, de nem möhetök: kűdüm a szümöcsömet* (közben a kezével elsöpri magától a szemölcsöt).

Hideglelésről való szőregi könyörgés: *Újhód: új Király házasi a fiát. Engöm hínnak vendégségbe, de nem möhetök: kűdüm a hidegömet.* Ha könnyebb a betegsége, az utolsó sort így szokták fölcserélni: *ügyemet, bajomat kűdüm.* Ha a lány a beteg, akkor a Hold nem a fiát házasi, hanem a lányát adja férjhez. Ilyenkor a szöveg Vörös Roza szőregi imádságosasszony ajkán így alakult: *...engöm is hínnak koszorúslánnak* (koszorúslegénnek), *de nem möhetök...*

Ha a kislánynak sebes volt a feje, az anyja ölébe vette, szalonna fölsejével megkente, úgy szólt a Holdnak: *Újhód, új Király: férhön adta a lányát. Engöm is híjjon lakodalomba! Én nem mēk el, kűdüm a sebömet.*³⁶

Alsóvárosi eladólányok újságkor így szoktak térdepelve a Holdhoz fordulni: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűzanyám, mutasd mög az én mátkám!*³⁷

³³ Kálmány L., A Hold 9. Még magunk is hallottuk.

³⁴ Kálmány L., A Hold 9, 10, 12.

³⁵ Bálint S., Adalékok a szegedi néphithez. Népmű és Nyelvünk 1933, 175.

³⁶ Kálmány L., A Hold 11.

³⁷ Bálint, 175.

A *hódújulás* idején született ember szerencsés lesz. Öreg alsótanyaiak szerint a szőlőmetszést ilyenkor kell megkezdeni, mert *sóska*, vagyis a zsöngye tőke ágvégen fejlődött kacs, apró levél csak így gyarapodik szépen. Ha a munkakezdés Szent József napja és a holdújulás abban az esztendőben nem esik össze, akkor jelképesen már a megelőző újholdkor meg kell egy-két tőkét metszeni.

Az újhold idején meszelt házba öregek hiedelme szerint betelepszik a svábbogár. Úgy lehet kiírtani, ha holdtöltek a ház előtt elmenő üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni.

Ha újhold péntekjén valakinek a kilencedik lábanyomát fölszedik, meg tudják vele rontani az illetőt. A boszorkánypörök iratai között olvassuk, hogy Szél Zsuzsana rontása nyomán a nyavalya minden *újságban* kiújul.³⁸

Hódtöttyin, azaz *telehód* idején jó lakodalmazni, tyúkot ültetni, disznót hízóba fogni, fölfújt pofával mákot vetni.

A szegedi tájon általános hiedelem szerint csak *hódfogytán* jó takarítani, meszelni, mert akkor megfogyaikoznak a házban a férgek. Nem jó esküvőt tartani. Nem jó nyíratkozni sem, mert akkor nem nő ki a haj.

Kálmány szőregiektől hallotta,³⁹ hogy egyszer karácsony éjszakáján leesett a Hold és gurult az utcán, mint a szita. Amikor fölment, *rebögött*, mellette egy csillag volt. Ha föl nem bírt volna menni, elveszett volna a világ.

A *csillag*, *csillagos ég* szegedi képzetkörét, hiedelemvilágát Kálmány Lajosnak régi pásztorok, vízenjárók, öreg parasztok, tehát szabadban élők, virrasztók ajkáról sikerült még akkor megörökítenie,⁴⁰ mielőtt földművesként nem kerültek állandóbb föld alá.

Nagyon sok: *annyi mint csillag az égön*, olykor józan, rendes ember is kirúg a hámból: *néha még a csillag is mögszalad az égön*.⁴¹ Kedvez neki a szerencse: *szörön-csés csillag alatt születött*. Fennhordja az orrát: *vizsgálja a csillagot*. Jól tud hazudni, tagadni: *lèhazunná a csillagot az égrű*.

A csillagok állásából, járásából népünk koros nemzedékei időjárásra következtetnek. Ha téli éjszakákon a csillagok szépen ragyognak, az idő keményre fordul. Ha nyáron sűrű csillagos az ég, hamarosan eső lesz. Ha a csillag sűrűn hull, szél lesz.

A régi szegedi juhászok Jakab (júl. 25.) éjszakáján a csillagok járásából jósltak a következő évi időjárásra. Ha karácsony éjszakáján sok a csillag az égen, az ószentivániak szerint jó esztendő következik. Aki kilenc este kilenc Miatyánkot elmond, azután kilenc csillagot megoldvas: meglátja a mátkáját.

Minden embernek megvan a maga csillaga. Ha csillag hull le, akkor meghal valaki. Azt is szokták mondani, hogy ilyenkor lélek szabadul a purgatóriumból. Mint mindjárt látni fogjuk, ezt a hiedelmet a szőregiek a csillagszaladáshoz kapcsolják. Régi pákászok azt is megmondották, hogy ember, vagy asszony csillaga hullott-e le.⁴² A csillagokra nem jó ujjal mutogatni, mert ha az illető eltalálja a maga csillagát, akkor ez lehullik, ő maga pedig nemsokára meghal. „Találtam Szőregen — írja Kálmány — olyan emberre is, ki megkülönbözteti a csillaghullástól a *csillagesést*, jobban mondva *szaladást*. Mikor a csillag nem tűnik el, hanem csak megszalad, akkor a purgatóriumból szabadul meg egy lélek. Ilyenkor

³⁸ Reizner, IV. 431.

³⁹ EA. 2810.

⁴⁰ Adatainkat, ahol mást nem jelzünk, mindenütt Kálmány forrásértékű művéből merítettük. Itt-ott az EA. 2810 adataival és a magunk szórványos följegyzéseivel is kiegészítettük.

⁴¹ Ismeri *Tömörkény I.*, Különféle magyarok. Budapest 1907, 27.

⁴² Lakatos K., A pákász vagy nádlaci. Néprajzi Értesítő 1912, 25.

imádkozni kell. Ha pedig a csillag akkorát szalad, hogy nem látszik többé, ami csillaghullás, akkor meghal valaki.

A néphagyomány a csillagokat emberi, természeti tulajdonságokkal, olykor szakrális tartalommal ruházza föl, és emberies mondákat, hiedelmeket fűz hozzájuk.

Máig egyike a legismertebb csillagképeknek a Nagymedve csoport, népies néven a *Göncölszekér*, *Magyarországi Göncölszekér*, *Nagygöncölszekér*, más néven *Döncölszekér*, *Döncöl szekere*, *Döncő*, *Döncör*. Emlegették *Szent Péter szekere* néven is. Több szólás is fűződik hozzá. Nagyon nehéz: *olyan nehéz, mint a Göncölszekér*. Fölösleges: *ötödik kerék a Göncölszekérön*. Nagyrálátók: *ők akarják magok hajtani a Göncöl szekerét*.

A *Kisgöncölszekér*, Szőregen *Törökországi Göncölszekér*, másként *Krisztus szekere* a „Kismedve csillagkép”. Általánosan ismert hét csillaga közül a három első csillag a *Rúd*, illetőleg az *Ökörök*. Mindegyik csillagot pár Ökörnek számítva, hat Ökör van befogva. A négy utolsó csillag a *Szekér*, ami egyben a kerekeket is jelenti. Krisztus Urunk innen szórta le mindenfelé a szalmát. A szalmaszórásból visszamenet nagy kátyúba jutott, és eltörött a szekere rúdja, azóta görberudas a Kisgöncölszekér. Gajgonyai magyarázat szerint a szekér árpakenyérrel, cethallal és morzsalékkal volt megrakva, amikor feldőlt.

A *Nagygöncölszekér*, másként *Magyarországi Göncölszekér* a Nagymedve csillagkép α , β , γ , δ csillaga. Mindegyik csillag egy-egy *Kerek*, a szekér többi része nem látszik. Az ϵ , ζ , η csillagok egyesek szerint az *Ökör*, mások szerint a *Szekér rúdja*, ismét mások szerint a *Rúd* és *Ökör* egyszerre. A középső Ökör mellett van az Alkor csillag, amelynek többféle népi neve van: *Ustoros*, *Cigánygyerök*, *Hüvelypici*, Magyarországon *Olágygyerök*. Ehhez a majdániai azt a hiedelmet fűzik, ha egyszer fölbukik az Ökörök előtt, akkor elvész a világ. A szőregiek szerint a Hüvelypici a szekérbe fogott középső ökörnek füléből hujángatja: *cselő, hajszt!* Szőregi hagyomány szerint Szent Péter vak lovon járt, és ki akart térni a *Részögembör* elől, de ez mégis összeakaszkodott vele és ledörgölte Péter szekérének egyik oldalát: a szalma leszóródott, a rúd meg eltörött.

A Göncölszekér Illés prófétáé, azon hordja a villámokat. Illést meg Jónást Isten az égbe ragadta a gonoszok lelövöldözésére: Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás pedig tolja, úgy dörögnek.

A régi szegedi pákászok a Göncölszekér rúdjának fordulásából meg tudták mondani, hogy az éjszakának melyik órája következett el.

A *Tejút*, szokottabb néven *Országút*, Felsőtanyán *Juhászok útja*, *Jézus útja*, azaz a „Via Lactea” csillagcsoporthoz is számos hiedelem fűződik. A Tejút keletkezését a régi orosz-lámosi nép így magyarázza: Árpád apánk egyszer az édesanyjával álmodott, akinek emlőiből megeredt a tej. Amerre a tej ment az égen, arra ment Árpád apánk is a seregével. Az a tej látszik az égen, ezért Tejút a neve.

Alsótanyai magyarázat szerint a lelkek az Országúton jutnak föl a mennyekbe. A jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek, a rosszak meg az elhajlason a pokolba jutnak. Kálmány mellékesen említi, hogy a félegyháziak szerint a jó lelkek ezen járnak a búcsút. Jézus is járt rajta, amikor Jeruzsálembé ment. Ezt egy szőregi változat szerint Jézus szórta. A szőregi hagyomány úgy tudja, hogy Szent Péter a Göncölszekéren elment szalmát lopni, de a *Csősz* (Vega) rajtaérte. Péter erre sebesen hajtani kezdte az Ököröket, a szalma pedig elszóródott. Azóta látszik az égen az Országútja. Más magyarázat szerint a *Részögembör* elől akart kitérni, úgy szóródott szét a szalma.

Az Országút közepén látható csillagkép a *Szent Domonkos kertje*. Ezt olvasó keríti két csillagból áll a kapuja, Domonkos vigyáz rá. Mikor kertjének virágai hervadoznak, akkor az emberek erkölcstelen életet élnek. Ilyenkor sírva monja Domonkos, hogy elhervadnak a virágai.

A *Részögembőr* a „Cepheus szeme” csillagkép. A gajgonyai hagyomány szerint amikor Krisztus Szent Péterrel vándorolt, az Országúton találtak egy *Nyüveskutyát*. Ez nyilván a „Deneb α Cygni”. Péter befogta az orrát, elkerülte. Krisztus csak ment a rendes úton. Amint tovább haladtak, látta, hogy egy *Részögembőr* dülöngél az úton. A *Kocsmá*, ahol mulatott, a Cassiopéa α , β , γ , χ csillaga. Káromkodik, de éktelenül. Krisztus messzire kitért előle. Péter nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze az Urat. Látod Péter, az a Nyüveskutyá senkit se bánt, de az a disznó mindenkiel kiköt, az elől ki kell térni. Azóta látszik az az út az égen, amióta kitért Krisztus a *Részögembőr* elől. Ez az égen a *Krisztus Urunk kitérése*, másként *Szent Pétör kitérése*, vagyis az Országútnak Cepheus szeménél való elhajlása. Innen a példabeszéd is: *még az Isten is kitér a részög embör elől. Krisztus is kitér a részög embör elől.*

A *Szűrű* a „Hattyú orra” körül látható kis csillagesoport. Innen lopta Szent Péter a szalmát, amely az Országúton elszóródott. Klárafalvi változat szerint viszont a *Cigány* lopta a szalmát, de a *Csősz* észrevette, és azóta mindig megy utána, hogy elfogja.

A *Kaszás*, *Kaszások*, *Három kaszás* teljes nevükön *Kaszáscsillag* „az Orion δ , ϵ , ζ csillagai.”

A szőregi hagyomány szerint a Kaszások hatan vannak. A három első *Magyarkaszás*. Úgy oldalról vannak a *Cigánykaszások*. Ez a három mindig elébe akarna vágni a Magyarkaszásoknak, de nem bír. Mások szerint a Magyarkaszások mellett a három *Marokverő*, másként *Gyűjtő* látszik. A környező apróbb csillagok a *Rudasok*, és ezek körül a *Vontatók*. A Kaszásokkal jár a *Sántalány*, másként *Sántakata*, váltokozva *Kata*, vagyis a „Sirius-csillag” is.

Kata tehát a Kaszásokkal szokott járni. Valamikor nem volt sánta, csak amikor a Három Kaszás kiindult a faluból és ő utánuk vitte az ételt, akkor sántult meg. Az utolsó Kaszás elejtette a szerszámát, Kata meg behágott. Azóta ballag sántikálva a Kaszások után, de utolérni nem tudja őket. Ha egyszer mégis utolérné, akkor vége lenne a világnak.

A Kaszás csillagkép más, szintén Kálmány Lajostól följegyzett neve *Szent Ilona pácája*, viszont a *Mária pácája* megnevezést mi hallottuk Újkígyóson. Horgoson *Jákob pácája*.

A gazdasági életet, emberi munkát idézi a *Halászcillag*, röviden *Halászkok* is, amelyet a gyeviék emlegettek. E csillagképek az Androméda β , δ , és a Pegazusok α , ζ csillagai. A Halászcillag a gyeviék szerint akkor látszik tisztán, amikor a halász éjjel halászni megy. Ha a kecés addig nem fogta a halat, míg a halászcillag fönt van az égen, azután halászhat.

A Halászcillag után megy a *Pálinkásasszony*, meg a *Halficsér*. Amikor a Ficsér eljut az ég aljára, északnak fordul, de nem tűnik el, mert már akkorr megrakodott.

A *Háló* a Delphin α , γ , δ , ϵ , ϑ és a *Kisló* α , β , γ , ζ csillagai a Háló csomói, a köztük levő homályos csillagok pedig a Háló lyukai. Más néven *Kisköröszt*, főleg a Delphin α , β , γ , δ , ϵ képletei. Magyarszentmártoni neve *Gombolyítócsillag*: az az *Olágyerők* gombolyítja benne a kócot.

A *Fiastyúk*, olykor *Csirkéstyúk* csillagkép a Pleiades része. Amikor Krisztus Urunk — hallotta Kálmány Lajos — meg Szent Péter a földön járt, találtak egy

tyúkot. Kérdezte Péter, hogy micsoda az. Tyúk — válaszolta Krisztus. Azt monta Szent Péter: jó volna fölvenni. Föl is vitte, elültette, kikötötte a csirkéket. Krisztus Urunk meg eleresztette kaparni. Azóta mindig ott is legel az égen a Csirkéstyúk. Szőregi hagyomány szerint amilyen napon mondjuk hétfőn legelőször meglátjuk ősszel a Fiastyúkot, akkor mindig ezen a napon vessünk és ültessünk az egész következő esztendőben. Öreg dóci dohánykertészek úgy tartották, hogy a dohány akkor növekszik igazán, amikor már *főnnjár a Fiastyúk*, vagyis látni az égen, mintegy júliustól kezdve.

A fennhéjázó, öntelt ember azt hiszi magáról, hogy *ű ültette a Fiastyúkot*.⁴³

A *Sántakúdús* a Nyilasban látható szekér alakú öt csillag rúdcsillaga, a többi négy csillag pedig a Sántakoldús taligája. Népünk hagyománya szerint a Sántakoldús valamikor boldogan élt feleségével, a *Szépasszony*, vagyis a Skorpió csillaggal, de ez hűtlen lett hozzá. Sajnálja a feleségét, megy utána, de minden sietése hasztalan. Taligáját nem akarja elhagyni, mindig maga után húzza, viszont a Szépasszonynak nincs terhe.

A *Tévelygő juhász* az „Atair „*α Aquilae*”. Más neve *Cigány*. Szőregi hagyomány szerint a *Juhász* elaludt, az *Erdőben*, miközben nyája odább állt. Amikor fölébredt, a *Birkákat* nem látta. Szaladt az *Országút* felé. Szent Péterrel is találkozik, aki szintén az Országútra küldi. A Juhász szüntelen a Birkák nyomában van, de nem tudja őket utólélni, mert az Országút elhajlásánál a Birkák port is vernek.

A *Birka* az Aquila-csillagcsoport egyik részlete.

A *Paradicsomkert* a Korona-csillagkép. A kör két egymástól legtávolabb eső csillaga a *Paradicsomkert kapuja*. Többi csillagait népünk fának tekinti, amelynek rezgését is vélik olykor hallani. Azt is mondják, hogy a Paradicsom eredetileg nem az égen volt, hanem a földön, és a bűn elkövetése után jutott csak oda.

Más szőregi neve *Mária kertje*, *Apostolok csillagja*: a kör csillagai az apostolok, a középső csillag pedig Jézus. Kissé másként *Krisztus Urunk asztala*: ez a csillag arra emlékeztet, amikor Jézus a tanítványait megvendégelte, olyan szép koszorúban vannak. Ott látszik a tizenkét csillag, az a tizenkét tanítvány. A tizenharmadik pedig Jézus.

A csillagot Felsőtanyán, Magyarszentmártonban, Újkigyóson *Rúzsáskert* néven emlegetik.

A *Koszorúcsillag* hét csillagból áll. Kálmány nem határozza meg, de följegyezi róla a következő szőregi mondát: amikor Szűz Máriát József eljegyezte, akkor koszorúzták meg vele. Azért hívják Koszorúcsillagnak.

A *Kiskörösz*t csillagkép más nevei a már említett *Háló*, továbbá Magyarszentmártonban *Gombolyító csillag*, Szőregen *Fúrúcsillag*, *Fúrú*.

Az *Esthajnali csillag*, *Esthajnalcsillag*, *Hajnalcsillag* a Venus-csillagkép. Csaplár Benedek ennek és más nagyon ragyogó csillagoknak *Mönyecskeszömű csillag* nevét is hallotta. „A régi időjövendölésekhez tartozik az — írja⁴⁴ Tömörkény—, hogy hideg lesz másnap, ha előtte való este nagyon fényesek a csillagok. Fényük ilyenkor csillog, reszket, játszik. Olyan, mintha pajkosan kacintana, hasonlítván ebben a menyecskeszemhez.”

Nyilván azonos vele az ószentiváni *Ökörkereső*, felsőtanyai *Ökörlegeltető* is. Ha este eleresztik az ökröket legelni, — mesélték az ószentivániak Kálmánynak — amikor az Ökörkereső feljön, akkorra *mögfekszik* a marha, mert már jóllakott.

⁴³ *Dugonics A.*, Példabeszédek és jeles mondások. II. Szeged 1820, 62.

⁴⁴ *Tömörkény I.*, A Szent Mihály a jégben. Budapest 1957, 301.

A *Napvezető* és *Holdvezető* csillagról, amelyeket Kálmány közelebből nem határoz meg, már a Napnál, illetőleg Holdnál szólottunk.

Nem sikerült a következő csillagképeket meghatározniuk:

Báránycsillag. Kálmány szőregi adata szerint pásztorok vitték e magányos csillagot a betlehemi Jézusnak.

Báránykereső csillag. Amikor a magyarszentmártoni juhászok meglátták feljönni, elmentek bárányaikat számbavenni. Felsőtanyán *Báránylegeltetőcsillag*.

Hajnalemelő. Dugonics András emlegeti: *minden csillagzatban, de fő-képpen a Hajnal-emelőben mög-láthatod Etelét*.⁴⁵

Háromszentkirály. Ószentivánon hallotta Andrásfalvy Bertalan.

Jézus körösztje, Jézus koporsaja, Újkígyóson ismeretes. *Juhászbót* Dugonics Andrásnál: *a Kaszás, a Fias Tyúk, a Juhászbót és más ezeknek útjukon járó csillagzatok sokkal alább jártak*.⁴⁶ Szőregiek szerint hat csillaga juhászbót módjára helyezkedik el. Innen a neve.

Juhászok vezércsillaga. Amikor az égen föltűnt, a békéssámsoniak szerint akkor keltek fel a juhászok.

Juhászpásztor. Kálmány csak annyit jegyzett föl róla, hogy hat csillagból álló csillagkép: négy a juhász, kettő a gamó. Szőregi hiedelem szerint *jelönségnek van az égön*: a betlehemi jászolhoz igyekvő juhászokra emlékeztet.

Kakas. Dugonics emlegeti:

*A gönczöl szekerét éj-félkor vizsgálván,
A furu csillagnak hat fényét számlálván,
Kakast, fias-tyúkot renygekben találván*.⁴⁷

Kétárvacsillag. Kálmány Lajos nem határozta meg, de egy szőregi mondát mégis följegyzett róla: *egy kis gyerök mög egy kislány émaradt az apjuktul mög az anyjuktul. Siratták apjukat, anyjukat, egymás mellett möntek mindég. Amöre möntek, vad gyümöccsel éltek, úgy élösködtek, nem adott nekik sënki sëmmit. Az Isten aztán magához szólította őket. Ott látszanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köll egymást*. Nyilván velük azonos a szintén Kálmánytól följegyzett *Kisgyerök* és *Kislány* csillagkép is.

Kócsag. Lakatos Károly pákászoktól hallotta.

Körösztcsillag. Meghatározása nem sikerült.

Lólopócsillag. Késő éjjel felbukkanó csillagkép. Ilyenkor lehet lovat lopni, mert a gazda mélyen alszik (Szőreg).

Mónárszömü csillag. Csaplár Benedek örökítette meg: alig pislog, homályos.⁴⁸

Ökörszöm, Ökörszömcsillag hajnalban látható apró csillag. Kálmány hallotta Szőregen.

Ökörvezető. Kálmány nem határozta meg, de följegyezte róla azt a néphagyományt, hogy a betyárokat kalauzolja: hol vannak, merre kell a jószágot hajtani. Felsőtanyai neve *Ökörhajtó*.

Pároscsillag. Felsőtanyán számontartott, két csillagból álló csillagzat.

Piroska. „Amelyik csillagnak nevét nem tudta — írja⁴⁹ a pákásról Lakatos

⁴⁵ Dugonics A., Etelka II. Pozsony—Pest 1805, 407.

⁴⁶ Dugonics A., Jólánka, Etelkának leánya II. Posony—Pest 1903, 1804, 115. EA. 2810.

⁴⁷ Dugonics A., Ulissesnek, ama híres és nevezetes görög királynak csudálatos történetei. Pest 1780, 56.

⁴⁸ Szinnyi J., Magyar Tájéztató I. Budapest 1893—1901, 1842.

⁴⁹ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

— annak maga adott nevet. Elmutogatta, hogy az a szép fényes a *Tündér Ilona*, ott az a másik a *Piroska*, emez meg itt a *Kótyag*, azaz *Kócsag*.”

Sántakaszás. Lakatos emlegeti. Nyilván a Sántakoldussal azonos.

Szépasszony szöme. Terescsényi György ír⁵⁰ róla néphagyomány alapján: „megtalálta a göncölt, a fiastyúkot, a sántalányt, a kaszásokat, a szépasszony szemét.” Talán a *Szépasszony* csillagról van szó.

Tündér Ilona. Utalunk a *Piroska* csillagnál mondottakra.

Az *Üstökös* — kivált ha piros a feje és sárga a selyme — háborúság, kárhózat közeledését jelenti. A pákászok *Kótyagocsillag* nébven is emlegették, mert olyan szép csóvája, farka van neki, mint a kócsagnak.

Láttuk, hogy a csillagok a szegedi hagyományban élőlények. Emberi életet élnek, úgy dolgoznak, viselkednek, mint a föld fiai. Ezt Kálmány is észreveszi. Így jelennek meg Borbély Mihály egyik meséjében⁵¹ is, ahol azt kérdezi a tizenkét testvérét kereső lány egy öregasszonytól, hallott-e valamit a bátyjairól? Nem halottam lányom — mondta az öregasszony, aki a *csillagok anyja* volt —, ha csak az én fiam, az *Esthajnalcsillag* nem hallotta. Ő szokott legkorábban elmenni, már alkonyatkor. Vagypedig a *Döncölszekér* fiam tud felőle, mert az kilenc órákor megy. Vagypedig a *Csirkéstyúk* lányom, aki tizenegykor indul. Az *Ökörkeresőcsillag* fiam egy órákor, a *Háromkaszás* fiam félkettőkor. A *Sántalányom* két órákor visz vizet nekik. A hazatérő csillagok az egész világot összejárták, a kaszások az egész világot lekaszálták, a Sántalány pedig minden minden bokorban, árokban felbukott, de a tizenkét testvért egyik sem látta.

A FÖLD, A SZÉL, ESŐ, VIHAR

A *Föld*, népünk ajkán *Föd*, kedveskedve *anyaföd* archaikus szemlélete különösen a *Födanya* kultuszában jut kifejezésre. A *Földanya* szó már Bornemissza Péternél fölbukkan.

Ha valakinek fáj a torka, ezt kell mondania: *Födanyám torkom fáj! Neköd panaszkodom, gyógyidd mög!* Ezt háromszor kell ismételni, közben háromszor meg kell csókolni a kemencét, hiszen az is földből van. Ha valamelyik gyerek — még Debreczeni János följegyzése szerint — a földet veri bottal azt kiáltja neki a másik: *nē verd jō anyád hasát, nagyon fáj az annak!*⁵² Felsőtanyán máig: *nē verd nagyapádat!*

A tápaiak bicskával csípnek egy kis földet, ezzel szokták elkerekíteni a kelevényt, daganatot. Utána a földet vagy a fejen hajítják át, vagy a földbe temetik e szavakkal: *mönj a fekete főd gyomrába!*

A föld termőereje a *főd zsirja*, amelyet a régi öregek szerint a bűbajosok el tudtak rabolni, meg tudtak kaparintani a maguk számára. Katona Ferenc vallja, hogy *bika fejét megtöltötte Farkas Ádám más ember szántóföldjéről elvitt földdel és az maga szántóföldjéhez tette, hogy a hasznát elvihesse.* A boszorkánypörökben följegyzett *harmatszödés, mezsgyeszödés* hiedelemvilágát tréfás komolysággal máig emlegetik.

Kökényné vallomása szerint *mikor a harmatot és más föld zsirját elveszik, Rósa úrnál szokták megsütni és megenni és az útra vinni ezen kenyeret, pogácsát. De más igaz embernek vagy boszorkány cselédjének nem szoktak adni, és nem élnek vele.*⁵³

⁵⁰ Terescsényi Gy., Merre van napkelet? I. Budapest 1936, 183.

⁵¹ Kálmány L., Hagyományok II. Szeged 1914, 41.

⁵² EA. Ipolyi-gyűjtemény.

⁵³ Reizner, IV. 389, 418.

Dancsóné szerint a boszorkányok *hitették, hogy Törökországra bolháért adják a gabonát, halat, az gabonát Rácországra.*⁵⁴

Szabó István szabadkai boszorkánygenerális Szent György napján a gabonaföldön harmatot húzott, korszóba gyűjtötte, és a termékenységet ennek előtte hét esztendővel eladta.

Szántó Mihály is így vall, hogy *szőlőkben és búzában lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták, korszókba szedték. És az tiszteknek adták, hová tették azok, nem tudja, Szent György nap előtt egy héttel. Ismét Szent György napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfűrtak és csapot tettek beléje és mindnyájan, háromezren eleget ihattak belőle. Azután az héjját reátették és elmentek.*

Tóth Ádámné szerint *Szent Luca asszony és karácsony napján legtöbb bájosságot szoktak végbevenni. Szent György napján még többet. Akkoron a gabonán által húzzák a ruhákat és azon harmatot belőle kifacsarván korszókba, termékenységet úgy szokták ők elvenni. Azt pedig a főtiszték kezébe adják.*⁵⁵

Borbola Ferenc arról vall, hogy *Szeged, Bács vármegye földzsírját eladták, egy akó pénzért adták el, 6 forintja jutott. Későbben török ördögnek adták el... Szent György nap között a harmatot a gabonáról, azt zsírnak csinálják, ki főz véle, ki kenekeedik. De mivel az ő felesége nem olyan életű, ő csak belé töltögetett egy-egy csöppet a dagasztóvízbe. Hajnalban szokták szedni.*⁵⁶

Halottak hetében nem szabad olyan munkát végezni, amely a föld bolygatásával jár.

Öregektől hallottuk, hogy nem szabad a termőföldben nőtt gazt, gyomokat szidni, hiszen igazában ezek a Föld édes gyermekei. Amit az ember vet bele, az csak *mustoha*. Kálmány Lajos majdáni följegyzése szerint a *Földembörök, Földembörök* feketék, a *hetedik föld* alatt élnek, zűrzavaros időben jönnek elő. Olyanok, mint a kisgyermek. Szemük tüzes, a homlokukon van. Csak fél kezük, fél lábuk. Ők okozák a víz járását.⁵⁷

Földröngés idején, így 1911-ben sok helyen az egész család a földet csókolgatta.

A békát nem szabad bántani, mert az öregek szerint a Föld mérgét szívja el.

Az *üdő* a mulandóság és időjárás képzeteit idézi föl a parasztemberben is. Múlik az idő: *idő telik, nap halad, éjár rajta az üdő mint az öreglányon. Az üdő éjár, senkit nem vár.* Dugonics Andrásnál: *szolgál ugyan az üdő, de nem várakozik senkire.*⁵⁸ Jellegzetes Dugonics másik mondása: *magyar volnék, ha üdő lönne hozzá.*⁵⁹ Nyári forróságban, kint a napon dolgozó emberek, aratók szokták tréfásan mondogatni: *de jó üdő jár a botoslegényökre.* Aki feltűnően sokat ásít, odaszólnak neki: *jó nyulászó üdő lössz.*

Már a következő esztendő időjárását találgatják Jakab, Mihály, Luca napjának, karácsony estéjének és újévnek időjárásából, meg más természeti jeleiből. Ezeket a jeles napoknál soroljuk el. Az égitestekhez, természeti jelenségekhez fűződő időjárási regulákról előbb szoltunk.

Népies időmegjelölés napszakonként: *sütét hajnalba, hajnalba, korán röggel, röggel, röggeldön, frustok felé, frustok után, harmat száradtjára* (amikor a harmat felszárad), *délelőtt, féldélben, délben, ebéd előtt, ebédután, délután, uzsonnyakor, este felé, este, estendön, öregeste, éccaka, éccakának évadján, éfélkő.*

⁵⁴ Reizner, IV. 390.

⁵⁵ Reizner, IV. 383, 393, 397, 399, 408, 418.

⁵⁶ Reizner, IV. 417, 418.

⁵⁷ EA. 2812.

⁵⁸ Dugonics A., Etelka II, 215.

⁵⁹ Dugonics A., Példabeszédek I, 82.

Az esztendő hangsúlyozott részei: *disznóvágáskő, ádventba, karácsonykő, két karácsony közt, farsangon, bűtbe, húsvétkő, zöldfarsangon, rakodáskő* (paprikapalánta ültetésekor), *pünkösdkő, kapáláskő, aratáskő, hordáskő, havikő*, (havibúcsú: augusztus 5. táján), *szüretkő, kisfarsangon* (újbor és Katalin napja között).

Az idősebb nép az esztendő napjait az egyház kalendárium szerint emlegeti: *a kisfiám pálfordulásra született; Gyertyaszentölő után való nap vót az esküdők; édősanyám — nyugodjon — fájdalmas péntökön halt meg; Szent György-napi vásár; havira mán mögérük a görögdiinye; dömötörhétön hajtottak be a juhászok.*

Nem kell bizonygatnunk, hogy az időjárásnak a parasztleletben, általában a szabadban dolgozó emberek: pásztorok, vízenjárók világában különösen nagy a jelentősége.

Erre szólásaink, közmondásaink is utalnak. *Az üdő a gazda*, vagyis munkánkat elsősorban az időjárás szabja meg: *Hidegre válik: fogdosi az üdő, fogni az üdő, befogni az üdő, kint háll az üdő.* Enyhülni kezd: *engedi az üdő, möggyöngülni az üdő.* Tavaszodik: *nyílik az üdő, kinyílik az üdő.* Kitisztul: *neki borotfálkodik az üdő.* Eső után felszárad a föld és dolgozni lehet rajta: *főszikad az üdő.* Változékony: *rángató az üdő.* Időváltozást érez a beteg, beteg testrészt, jószág: *üdőt éröz.* Arra fordul a jószág, ahonnan a szél fúj: *üdőnek fordul.* Mindjárt esősre, viharosra változik az idő: *gyün az üdő.* Alkonyodik: *barnul az üdő.*

A levegő önálló hiedelemvilággal a szegedi tájon nem dicsekedhet, kapcsolódik a szél képzetköréhez.

Légi tünemény a *délibáb*, Kálmány Lajos följegyzései szerint⁶⁰ még *délibába, délibátor.* Ezek aligha tartozanak a szegedi ember archaikus szókinchéhez. „Írók írják, költők verselik — fejtegeti⁶¹ lényegében helyesen Tömörkény —, a nép pedig, amely előtt tavasztól őszig minden napfényes alkalommal ottvan, amely naponta látja a tüneményt, *napárnyék* néven nevezi, és a délibáb szóról nem is ismeri. Pár órajárással odább napárnyék névben már senki sem tiszteli. Melyik hát az igazi? Mindkettő magyar, de alighanem ezé a kocsisé — akitől az író hallotta — az igazabb, mert ennek értelme is van magyarul. Amazt, a délibábot, a déli babát alighanem a törökök hagyták emlékül, akik az afrikai pusztákról ide fölvergődve, itt ismét meglátták azt a tüneményt, amely nálunk otthonos. Sokkal tovább voltak itt, semhogy mikor eltakarodtak, szó ne maradt volna utánuk”.

Máshol⁶² meg így ír: „A délibáb álom, a föld álma. Magyarul nem is délibábnak nevezik, mert ez rácul van. Az igazi magyar paraszti neve: „*földpára*”.

A haszontalan foglalkozású ember *délibábon aratást keres.* Aratás idején Tápén így biztatják a késedelmeskedő kaszást: *gyün a délibáb, hozi az ebédöt.*

A délibáb a puszták eltűnése után, a tanyavilág kialakulása ellenére, olykor még manapság is látható. Szintén Tömörkény mondja, hogy „a délibáb a nap ősfoglalkozásai közé tartozik, és nap-nap után pusztul. A városi földeken, a tanyavilágban már nyoma is alig van. Sűrűn vannak tanyák, sok a fa. Ezek között erejét fejteni nem bírja, legföljebb, ha egyes, ritkás tisztásokon a messziből némi úszó vizet mutat”.

Lakatos Károly megemlékezik a régi szegedi halászoknak egy képzelet-szülte, ragyogótollú madaráról is, amely csak akkor tűnt föl, amikor délibáb ereszkedett le a vizek rónájára. Lakatos úgy véli, hogy ezek a madarak voltaképpen cerkók voltak, amelyek hatalmas rajba verődve, megzavarodva a szokatlan fényjátéktól: céltalanul, zsbongva csapongtak e hullámok fölött.

⁶⁰ Kálmány L., Szeged népe II, 206.

⁶¹ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben 406, 407.

⁶² Melegségben. Szegedi Napló 1911, 192. sz.

A szél Kálmány hallomása szerint⁶³ az eső komája. A régi öregek a szelet kanak, az esőt meg nösténynek tartották.

A szelet egyik, nyilván archaikusabb magyarázat szerint sárkányok okozzák.

Ha erősen fúj a szél. Kálmány följegyzése szerint azt szokták mondani, hogy a vak koldus kihúzta a szénadugót a lyukból és nem látja bedugni. Addig mindig fúj, amíg a lánya oda nem megy. Más magyarázat szerint, ha nagy szél fúj, akkor a vak koldusnak elhajították a kalapját. Ő az, aki ködmöne ujjával a széllyukat bedugja. Dugonics⁶⁴ szerint „azt a szelet, amely észak és kelet felől fúj, közép helyen, vak Tamásnak nevezik mindenütt.” A magyarszentmártoniak szerint *Tamásrul, Vak Tamásrul*, vagyis észak felől addig fúj a szél, amíg a *Vakembör* szénával be nem dugja a lukat.⁶⁵

A boszorkányokat azzal is vádolták, hogy a halat szélért adták el. 1728. *Halakat szélért adták el.*⁶⁶

Az átkeresztényesített magyarázat szerint a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert *szél*, azaz szélhűdés, *guta szele* éri, üti meg az embert.⁶⁷

Öreg tápaiak pünkösdi szombatjának széljárásából következtettek. Ha ilyenkor keletről fúj, akkor jó termést vártak, ha nyugatról: háborút, ha délről: dögvészt, pusztulást.

Szél lesz: ha asszony hajtja a lovat, ha napáldozatkor vörös az ég alja, ha szamar ordít, vagy a földön hempereg, ha a borjú ugrándozik, ha a liba csapkod a szárnyával.

Lakatos Károly jegyezte föl a vízenjárók hiedelemvilágából, hogy a bagolyhuhogás szélvihart jelent. Megjelentette szerintük a *dilimadár*, a *szélkiáltó*, de kiugatta a fakutya is. A gólya a szél irányát jövendőli meg. Hogy merről jön az *annyárúl kereködött fürgeteg*, azt az orrával adta tudtára a víziembernek. Ha orral napnyugatnak, vagy délnek fordult, akkor teremtett lélek nem mert volna csónakra szállani. Ilyenkor vagy a Dunáról kerekedett fürgeteg, vagy a meg nem határozott *muszka-szél* kezdett fújni.

Szólások, példabeszédek is bőven akadnak, egy részük a köznyelvben is járja. *Nem mozog a levél, ha nem fúj a szél. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fúj, Bolond lukból bolond szél fúj. Szél ellen nem löhet hugyozni:* egy ember a dolgokon, közfel-fogáson, adott helyzetben nem tud változtatni. *Sebős, mint a szél.* igen gyors. *A szél-tül is félti:* nagyon félt valakit. Dugonicsnál kissé másként: *a szélnek se hagyjuk megfújni.*⁶⁸ *Szél a tél:* a telet a metsző hideg szél még zordabbá teszi. Kissé szókimondásban: *szar a hideg szél nélkül.* Találós kérdés: *mit csinál a szél, amikor nem fúj?* Bedugták a lyukat.

Népünk a szélnek több fajtáját emlegeti. Enyhe a *szellő*. Északi a *fölszél*, durván *kurvaszél*, északkeleti a *tápai szél*, nyugati a *dorozsmai szél*, déli és esővel jár az *alszél*, hátba kap bennünket a *hátszél*. Élesen, barátságtalanul fúj a *savanyaszél*, amint a balástyaiak emlegetik. Öreg felsőtanyaiak úgy tudják, hogy a hideg északi szél *anyárúl*, a meleg déli pedig *apárúl* fúj. Tömörkény szerint⁶⁹ az *ékesszél* odakint csak egy felől fúj, itt meg minden sarkon másik kapja oldalba az embert, mint az ék.

⁶³ EA. 2810.

⁶⁴ Dugonics A., Peldabeszédek II, 271.

⁶⁵ EA. 2810.

⁶⁶ Reizner, IV, 418.

⁶⁷ EA. 2810.

⁶⁸ Dugonics A., Jeles történetek. I. Pest 1794, 342.

⁶⁹ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek. Szeged 1923, 72.

A régi szegedi szélmolnárok erősség szerint így különböztették meg a szeleket, felhőket: az *ájer*, *zajer*, hajnalban támadó, könnyű szél. A *bokrosszél* egyenetlenül, szakaszonként fúj. A *farkasfelhő* veszedelmes, puszító szelet hoz. A *szélfölleg* nem jár esővel.

A szélvésznek, orkánnak *tátorján*, *tátorjánszél*, a szélviharnak, ciklonnak *forgószél* a neve. A régi boszorkányhit szerint a forgószélben boszorkányok táncolnak, akik meg is rontják az embert. 1728. *Mikor Borbola Ferenc palánki Mariula bábával táncolt*, Hisenné bűbajos Megháld Jutkát megrontotta.⁷⁰ Kálmány szőregi följegyzése szerint⁷¹ úgy lehet őket meglátni, ha visszájára fordított szitán nézünk oda. Szintén a régi szőregiek a forgószélbe kést szoktak belevetni. Mint mesélik, egy kanászyerek becsukott bicskát vetett a forgószélbe. A rosszak a bicskát kinyitották, így aztán a gyerekek lábába meredt. Magyarszentmihályon beszéltek, hogy egy lány a forgószélbe nagykest vágott bele. A boszorkányok azonnal megrontották érte. Felsőtanyai öregek még a századfordulón is kaszát vágtak azokba a kereszttekbe, kévékbe, amelyeket a forgószél megbolygatott, sodorni kezdett. Közben éktelenül káromkodtak: a szelet szidták. Így aztán *mögfozták* a forgószelet.

A forgószélről a boszorkánypörökben többször is szó seik. 1728. *Esztenedeje pünkösöd tájában egy nagy forgószél támadván, abban lévő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtül fogvást a szeme világátül megfosztatott. A forgószélből fölvert porral rontottak is. 1728. Ez eset ennek előtte négy héttel történt, mert meghintették a küszöb előtt porral, melyet a forgószélből fölvert és ilyen szókat mondván: én is Lucifer hirivel bémegek és Masa Geczínét meg fogom rontani. Amint rajta is történt.*⁷²

A július végén, Krisztina napja (jul. 24.) táján támadó forgószél alsótanyai neve: *krisztinaszél*, amely a homokon nagy károkat okozott.

A *Luca szele*, *lucaszél* hagyományairól és hiedelemvilágáról napjánál bővebben szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy már kihalt szegedi hiedelem szerint Luca napján négy *anyaszél* fúj minden órában másfelől. Ebből valamikor a jövő év megfelelő szakaszainak időjárására következtek.

Az esővel nem járó erős szélvihar a *zellefelle*, Mondják a készülő hóvizatarra is. „Azt az időt nevezik így — írja⁷³ Tömörkény — mikor jön a Duna felől a sok nagy terhes fölleg (a nyugatról jövő felhő szokott itt esőt hozni), azután jön a szél, zúgatja a jegenyékét, ijedten cserreg a szarka, a kutya álmos, a pusztá felől az égháború dörrenései hallatszanak, minden esőre mutat. Azután pedig nem lesz belőle más semmi, csak porvihar, amely feldönti az összes tejesköcsögöket és lefekteti a homokra a fiatal fákat.”

A *förgeteg* puszító szélvihar, amely esővel, illetőleg hóval jár együtt. Ez utóbbi esetben *hóförgeteg* a neve.

A vihart a *tátosok* támasztják, de az eső ajándékáért is ők küzdenek meg egymással: mindegyik a maga hazájába, falujába akarja vinni a felhőt, illetőleg elhárítani róla a jégesőt, égháborút. Tömörkény hallomásai szerint amikor a kutyák hirtelen, ok nélkül ugatni kezdenek, akkor tátosok mennek a levegőben.⁷⁴

A táltos foggal született gyerekből lesz. Ki kell törni a fogát, hogy később rá ne ismerjenek és el ne vigyék az öreg táltosok. Más magyarázat szerint aki nagy foggal jön a világra, arról azt mondják, hogy a Szépasszony ágyában született és táltos

⁷⁰ Reizner, IV. 390.

⁷¹ Kálmány L., Gyermekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban. Ethn. 1893. Kny.

⁷² Reizner, IV, 390, 391, 432.

⁷³ Tömörkény I., Rónásági csodák. Szeged 1943, 93. EA. 2810. Verbica.

⁷⁴ Tömörkény I., Jegenyék alatt. Budapest, é. n. 79.

lesz belőle. A dóciak szerint az ilyen gyerekért hét éves korában nagy viharban eljönnek a táltosok. Édesanyja csak úgy tudja megmenteni, hogy a lába közé kapja. Hét év múlva azonban újra eljönnek érte. A gyerek most már nagyocska. Anyja nem veheti az előbbi módon oltalmába, és így a táltosok elragadják.

A mesemondó TombácZ János szerint is a táltosok olyan fiúgyermekből válnak akik foggal születnek. Ezért régebben a bábaasszonynak egyik legelső dolga volt, hogy belenyúlt az újszülött szájába. Ha fogat talált, mindjárt ki is vette. Megtörtént azonban, hogy benne felejtették.

A táltosnak született gyereket 7, 14, 21 éves korában a többi táltosok el akarják vinni. Óriási nagy sötét, földig érő felhő jön érte, csattog a villám. A gyerek anyjához szalad, aki szoknyájával leborítja. A vihar közben fákat csavar ki, a háztetőket lesodorja, a gyereket mégsem tudja elragadni. Így menekül meg 14 éves korában is.

Amikor az egyik ilyen legény 21 éves lett, éppen szénát gyűjtöttek a Tisza partján. Jó erős vasvillával a vontatókat rakosgatta. Az anyja ott volt a közelében, mert már érezte, hogy megint jönnek a fiáért. Nagy vihar támadt, de lányok is lévén a közelben, szégyelt az anyja szoknyája alá bújni. Hadakozni kezdett a vasvillával. Hamarosan a Tisza vizén folyt a küzdelem, a legény nem merült el. A vihar a tulsó parton csöndesedni kezdett, mert már szerencsésen megvívott velük. A táltosok nem bírták magukkal vinni. Visszafelé már nem tudott fölülmaradni a Tiszán. Egy halász hozta át a ladikján. Akkor vette észre, hogy négyágú villájának csak egy árva ága maradt meg. A táltosok ezután békén hagyták.

TombácZ Jánosnak egyik jellegzetes meséjét egészében nem idézzük, csak a táltoshiedelmeket emeljük ki belőle.

Keserves dolog a táltosnak gyalog járni, úgy hajtani a viharokat. Ezért szüksége van sárkányra, ezt nyergeli meg. A mesehóst, a félkegyelmű Gyurkát, aki a szegedi földön született, birkapásztornak fogadta meg egy dorozsmai gazda. Akármint vigyázott is, minden nap híja támadt a nyájnak. Észre sem vette, hogyan tűntek el. A harmadfüteleki legelőn volt egy emelkedés, *Kinyérdomb* néven emlegették. Ez nyílt meg, egyik napon maga Gyurka is a mélységbe esett. Barlangban találta magát, ahol egy fényes kő világított. Szép kristálytisza víz a közepén, a sarokban három sárkány aludt. Néha odacammogtak a kőhöz: megnyalták és ittak a vízből. Gyurka már három napja remegett a barlangban és nagyon megéhezett. Ő is hasonlóan cselekedett. Úgy érezte, hogy soha életében így nem lakott jól.

Az egyik sárkány fölébredt, megismerte Gyurkát. A többiekkel együtt föl akarta falni, de a legény könyörgésére további birkák reményében az egyik a farkára ültette, és földobta az emberi világba. Gazdája kegyetlenül elverte.

Nemsokára egy garabonciás deák, más néven *táltosgyerök* állított be a tanyára, és tejet kért. Az ilyenektől a sárkányok nagyon féltek. A deák elkezdett szimatolni, még a tejről is megfeledkezett. A szag után odament Gyurkához, és kérdezte tőle, hol találkozott a sárkányokkal? Biztatta, hogy ne féljen: azok az ő lovai voltak, csak elvesztette őket.

Gyurka nagynehezen elmondta, hogy s mint történt. Ezután együtt bementek Dorozsmára, ahol a deák három kötőféket vásárolt. Innen a *Kenyérdombra* vették útjukat. Itt Gyurka vállára a garabonciás két kötőféket vetett, majd könyvet vett elő, és olvasni kezdett belőle. Erre a dombtető megnyílt, az egyik sárkány kidugta a fejét. A deák azonnal kötőféket vetett a nyakára, jó szorosra húzta. A végét Gyurkának kellett tartania. A garabonciás hasonlóképpen még kétszer lapozgatott a könyvében és a másik két sárkány is hamarosan a hatalmába jutott.

Amikor a három sárkány össze volt kötözve, Gyurkának föl kellett ülnie az egyik szélsőnek a hátára, a deák pedig a másikéra. Vágtatni kezdtek. A sárkányok a garabonciás parancsára hatalmas porfelhőt támasztottak, ebben indultak meg. A táltosgyerek napkeletnek hajtotta őket. Mindig azt mondta a sárkányoknak, hogy tenger fölött mennek, különben városokat, fákat, mindent elsöpörtek volna. A tenger persze fenéki fölforgatták és rettenetes hullámokat vertek.

Napkeletre érve meghúzták a kötőfékszárat, a sárkányok megszédültek és így baj nélkül ereszkedtek a sziklák közé. Rengeteg táltos fogadta őket. Mind meg akarta a garabonciástól vásárolni a lovakat. Kettőt el is adott, tömérdek pénzt kapott értük. Egyet meghagyott magának. Gyurkát gazdagon megjutalmazta: „Neköd köszönhetem, hogy neköm is van olyan lovam, hogy a viharokat könnyen tudom hajtani. Arra mögyök, amőre akarok. Nem énneköm köll gebeszködni mög erőlködni, hogy a vihart fölbírjam hajtani, amőre parancsolja a parancs, vagyis az élet... A sárkánylovammal tudom a vihart hajtani.“

Gyurka egy zsák aranyat kapott a táltosgyerektől, aki porkocsit rajzolt neki. A zsákkal együtt ebbe ültette bele. A koci Gyurka kívánsága szerint porföllegben röpítette gazdája udvarába. Egy-kettőre ott is találta magát a tanyában...

Az *égi háború, égzöngés, villámlás, mönydörgés* archaikus szegedi hiedelem szerint úgy keletkezik, hogy a viaskodó táltosok összeütik a kardjaikat. Az *isten-nyila* ennek a szikrája.⁷⁵

A táltosok a régi szöregiek szerint is lovukon, a sárkányokon járnak, amikor jön a vihar, zeng az ég. Amikor szemközt villog az ég, akkor a törökországi meg a magyarországi táltos készül viaskodni. Égzengéskor a kardjukat összeütik, és irdalják egymást. Akinék jó szeme van, nézzen oda. Ha megnyílik az ég, megláthatja, hogy irdas a táltos keze a kardvágásoktól, meg hogy mint jön a táltos sárkányon.

A magyarszentmártoniak szerint ilyenkor esőért verekszenek a táltosok. Mind-egyik a maga országába akarja vinni a felhőt. Amelyik erősebb, az lesz a nyertes. Lovuk is van: a sárkány, amelyet azzá változtatnak, amivé éppen akarnak. Helyi monda szerint egy gazda fogadott egy szegény embert, aki sokat tudott, de csak hallgatott. Nem kívánt semmi bért, csak az ételért szegődött el. Egyszer nyomtatáskor a gabonát fordították, amikor hirtelen *szaladó eső* támadt. Az ember odaszólt a gazdának: a felhőből táltos jön, bika lesz belőle. Ő is bikának változik, majd pedig tülekednek. Kérte a gazdát, hogy a másiknak csak a horgasinát üsse. Ha ő győz, akkor nem lesz a határban semmi veszedelem, jég,de ha a jövevény marad fölül, akkor nagy szélvész, zivatar támad. Ezután megvívtak egymással, a gazda segített, így aztán győztek is. A szegény ember nem fogadott el ajándékot a gazdától. Ígérte, ha baj lesz, máskor is eljön segíteni.

A szegedi dohánykertészetből alapított *Pusztaföldvár* hagyománya szerint⁷⁶ egyszer az aratók között egy legény dolgozott, aki búslakodott. Kérdezték tőle, mi baja. Hogyne búsulna, mikor amoda jön egy nagy fekete felhő, *zamankó* (vihar), de ne féljenek, mert ő mostan utoljára megvív a táltosokkal. Ha legyőzik, akkor mindig rájáznak, ha pedig nem bírnak vele, akkor többé nem fél tőlük, mert ő is olyan lesz, mint ők. Most fehér bika lesz, a felhőből pedig füstös bika válik. Ha füstös bika lenne az erősebb, akkor üssék a csüdjét, vagy a lába élet.

Alighogy kimondta, eltűnt. Nemsokára látták az emberek, hogy a két bika összecsapott. A fehér maradt fölül, a füstös nagy bűgással az esőbe menekült. Már nem látszottak, de még mindig hallották a csattogásukat.

⁷⁵ Adataink jórésze Kálmány Lajos: *Összeférhetetlen táltosainkról*. Ethn. 1917, 264.

⁷⁶ *Diószei V.*, A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958, 345.

Régi tápai vizenjárók szerint amikor *zuhatagok* vagyis ézengéssel járó nyári felhőszakadások jöttek, sárkány is volt bennük. A *Nagyfa* táján is volt ilyen *sárkánykigyó*, el vitte a táltos. Olyan nagy szél volt, hogy a fákat kitekergette. Egy halász szigonnyal akarta a sárkánykigyót megszúrni, mert azt gondolta, hogy hal. Amikor látta, hogy nem az, *möggépződött*, vagyis képzelődésében megmerevedett, majd pedig ott a csónakjában meghalt.⁷⁷

A tápai hagyomány már táltosként emlegeti szülöttjét, a környék híres szentemberét, a Tápai Pista néven emlegetett Miklós Istvánt (1838-1895).⁷⁸

Pista korán árvaságra jutott,. Édesapja halálos ágyán meghagyta a rokonoknak, hogy vigyázzanak a gyerekre, mert foggal született. Gondviselője csakugyan szentkőtelet tartott kéznél. Ez olyan istráng volt, amely karácsonyeste az asztal alatt, a „Jézuska ágyán” hevert. Ezzel kötötték Pista gyereket nyári égháború idején az asztal lábához, hogy a táltosok ne ragadják magukhoz. Így őrizték hét esztendő koráig, ezután kisbéresnek szegődötték.

Nem tartozik ide egész életének, minden viselt dolgainak elmondása. Legénykorában *elrejtőzött*: hét nap, hét éjjel aludt. Ekkor jutott a táltostudomány teljes birtokába.

Egyszer egy szombati napon rokonaival, Nagyembör Antalékkal bejött a városba. Ezek búzát adtak el, ő meg festéket vásárolt. Amikor kifelé indultak, a tápai vámnál megszólalt Pista bácsi: azonnal húzódjatok le a zsilipbe, mert hatalmas fölleg közeledik onnan Dorozsma felől. Szétnéztek, de Pista bácsi már hirtelen el is tűnt a kocsiról, nem látták seholsem. Antal bácsiék csakugyan lehajtottak a zsilipbe, amely úgy-ahogy megvédte őket. Szörnyű nagy vihar, *tátorján* kerekedett. Szakadt az eső, Nagyemböréket is majdnem kivetette a zsilipből. Egyszerre csak kisütött a nap. Előbújtak. Látták ám, hogy Pista bácsi nagyon megviselten kerül elő. Olyan beteg lett, hogy mozdulni sem tudott. A táltosokkal, egy másik ellenséges táltosbandával verekedett meg, megvívott velük. Legyőzte őket, és így Tápé faluja is megmaradt. Odahaza Nagyembör Kata ápolta. Három napig szűzlevesen tartotta, amiben az égadta világon semmi sincs. Szárazon pirítják meg a lisztet, picike sót, paprikát szórnak rá. Más változat szerint egy hétig tejet ittak vele.

Mondják azt is, hogy aratás idején egyszer kint járt a földek között. Odament egyik ismerőséhez, és kérte, hogy keresztessen, mert mindjárt vihar lesz. Ez csak elámult, mert az égen tenyérnyi felhőt sem látott. Mégis megfogadta a szavát. Pista bácsi segített neki a kévéket keresztberakni. Mikor elkészültek, a gazda megkínálta. Szépen eszegettek. Utána fölállt, körülnézett, eltűnt. Csakhamar egy bokorfelhő kerekedett. Olyan vihar tört ki, hogy mindent szétszórt. Azoknak a kereszteteknek azonban, amelyeket Pista bácsi rakott, semmi bajuk nem lett.

Egyszer egy este hatan voltak vele együtt emberek — hallottuk Palika Örsétől — társalogtak. Pista bácsi megszólalt: most már menjetek haza, reggelre Rómában kell lennem. A többiek összenéztek, hitték is, nem is. Az egyik jóbarát kíváncsiságból titokban visszamaradt. Pista bácsi tudta, hogy lesik, de nem szólt oda. Kijött, bezárta a kápolnát, meg a kis hajlékát. Egyszer csak *möglebbent*, felhő ereszkedett hozzá, és már vitte is. Reggelre Rómában volt.

A keleti táltost — mint mondtuk — a szegedi néphit sokszor egynek veszi az európai garabonciással. Mégis van némi különbség közöttük.

A garabonciások felsőtanyai hagyomány szerint bűvös könyvükből jó termést tudtak a földekre olvasni. Arra a gazdára azonban, aki elutasította őket: jégesőt,

⁷⁷ *Kálmány L.*, Összeférhetetlen táltosainkról 264.

⁷⁸ A magunk gyűjtéséből, *Diószegi* kisebb kiegészítéseivel.

fagyot, tűzvészt, betegséget olvastak. El is halmozták őket mindennel, hogy csak olvassák el róluk, földjeikről a fagyosságok haragját. Ha mégis fagy következett, azt hitték, hogy valamivel megsértették a garabonciásokat, és ezért bűvös, elhárító tudományukkal bosszúból nem éltek.

Amikor zimankós az idő, akkor a garabonciások sárkányon nyargalnak a levegőben Szerecsönország felé.⁷⁹

Tombác János szerint a garabonciás köszönés nélkül szokott betérni a házakhoz, hogy tejet kérjen. Kimenet sem köszön, mindjárt el is tűnik. Történt azonban egyszer, hogy a garabonciás deák letette a könyvét, a gazdával pedig kiment az időt nézni. Hirtelen elkiáltotta magát: valaki kinyitotta a könyvet. Beszaladt a házba. Csakugyan, a gazda kisfia odahajtott a könyvben, ahonnan a vihart lehetett kiolvasni. A garabonciást csak nagy nehezen tudták megbékíteni.

A villám, villámcsapás, másként úrharagja, istenharagja, istennyila, mágikus szorongásokból rövidült alakjában nyila, ménkű, Szegedi Lőrincnél: mennyitűző kő (1575). Tömörkény hallomása szerint a szárazménkű lecsap ugyan, de nem gyújt, nem éget. A hajderménkű csak szólásból ismeretes: úgy forog, mint a hajderménkű, vagyis sebesen.

Ha villámlik, vällámlik, tápaiasan vällámzik, csattog, méndörög, möndörög, akkor bele kell vágni a fejszét a földbe. Ilyenkor nem jó a kisszéket felfordítani, mert leüt az istennyila. Azt az asztalt viszont, amelyen utolsó kenet alkalmával már szentség volt, felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.⁸⁰ Ha tavasszal, főleg Szent György napja előtt hallod, hogy mennydörög, hempereg jmeg a földön: nem fog abban az esztendőben fájni a derekad.

A tápaiak szerint belesap a nyila a pénteken mosott ruhába. A Szeged népéből kirajzott újkígyósiak mesélik, hogy egyszer Radnára menet a búcsúkat nagy égháború érte utól. Igen megrettentek. Erre a búcsúvezető azt mondta, hogy lépjen ki közülük az, akin pénteken mosott fehérnemű van. Amikor ez megtörtént, a vihar azonnal lecsillapodott, majd el is múlt. A történet egyébként számos változatban ismeretes a szegedi nagytájon. Ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy aki nagypénteken mosott ruhát vesz magára, azt megtalálja az istennyila.

Az égháború biblikus ihletésű hiedelemvilága Illés próféta nevéhez kapcsolódik. A képzet már kozmogonikus mondáinkban is feltűnik. A kevély angyalokat Illés vetette le az égből. Azóta is mennykövekkel hajigálja őket.

A Göncölszekér Illésé. Ezen hordja a villámokat. A hiedelemből következik, hogy Balástyán, Szatymazon amikor égő gyertyával szentelt keresztet vetnek a háborgó égre, ezt mondják: *Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek. Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lënn köztünk. Változata: Illés, Jónás lassabban hordjátok az eget: az Úr Jézus, mög a Szentesalád nálunk lakik.* Az egészet szükség szerint többször is elmondják.

Kálmány följegyzése szerint⁸¹ égcsattogás idején boglya vagy fa alá nem jó állani, mert az ördög ott incselkedik Illés prófétával. Egy vadász a fa alá állott. Láta, hogy egy meztelen gyerek ki-kiugrik, amikor az ég csattog, és csapkodja a fenekét. A vadásznál volt egy üveggolyó, belelőtt. A gyerek, aki maga a gonosz volt, fölfordult. Illés most odament a vadászhoz, megkérdezte, hogy mit kér, amiért lelőtte a gonoszt. Azt szeretném megtudni, meddig élek és milyen halállal halok — mondta a vadász. Eredj a szomszédomhoz, mondotta neki Illés — a gazdához, és nézd meg, milyen halállal hal meg. Aztán gyere vissza. El is ment. A gazda az

⁷⁹ Kálmány L., Szeged népe I, 198.

⁸⁰ Uo. I, 115.

⁸¹ EA. 2862.

ágyban feküdt: az ördög állott a fejénél, az angyalok pedig a lábánál sírtak. Egyszer csak az ördög elkapta a gazdát és magával vitte. A vadász visszament Illéshez és elmesélte, mit látott. Most eredj a szomszédodhoz, egy szegény asszonyhoz: nézd, milyen a halála. A vadász elment oda is. Angyalok állottak a fejénél, majd elvitték. A vadász visszament Illéshez, ésmondotta, hogy az asszonynak milyen szép halála volt. No, neked is olyan haláloed lesz, ha még tizenkét évig olyan szándékban leszel, mint idáig voltál — mondta neki Illés. A vadász csakugyan még tizenkét évig élt és szép halállal halt meg.

A liturgikus színezetű hagyomány szentelményekkel is védekezik az égiháború ellen. Mondanunk sem kell, hogy az archaikus és szakrális képzetek keverednek itt is egymással. Jámborabb asszonyok hétszer szentelt, különösen János és Pál napján (jún. 26.) szentelt gyertyát gyűjtanak meg.

A szentelt barkát mások ilyenkor szentelt gyertya lángjánál szokták meggyújtani és a szabadkémény, vagyis a ház egyetlen födetlen bejárata alá tartották, hogy a villámokat elűzze, ne találjon be a hajlékba.

A régi földeákiak az úrnapi virágból kötött koszorút a háztető alá tűzték, hogy a villám elkerülje hajlékukat.

Természetesen foganatosnak érzik az imádságot is. Jámbor öregek az Úrangyalából röviden e szavakat ismételtetik: *és az Ige testté lőn, közöttünk lakozék.* Szőregen, Tamásfalván ezt mondják: *és az Ige testté lőn, közöttünk lakozék: most és életünknek fogytán halálunk óráján!* Szokták ilyenkor az Urangyalát is imádkozni. Tápén ezzel a módosulással: *és az Ige testté lőn és miközöttünk lakozék. Szentlélek ereje közöttünk harmatozzék!*

Tanyaiak szerint olyan valakinek kell kilenc áldást adni az ítéletidőre, aki nem az olvasón, hanem a tíz ujján számolja az Üdvözlégeket. Csak akkor foganatos, ha a vihar még nem érkezett a határba.

Alsótanyai gazdák, öreg családfők viharban olykor még ma is kimennek a kertbe és szőlőbe. Ott imádkoznak termésükért, kezük munkájának megmaradásáért mindaddig, amíg az égiháború el nem múlik. Akadtak tanyák, ahol az egész család ott térdelt sorban egymás mellett az ereszet alatt és mindaddig imádkozott, amíg a villámlás, mennydörgés meg nem szűnt.

Domaszéken a közelgő, de a határba még be nem érkező viharra rá is szoktak imádkozni. Ilyenkor szembe kell fordulni a fölleggel, a hüvelyk és nevetlen ujjakat összeérintve, de ráimádkozás közben ament nem szabad mondani:

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevibe múljon.

Atyaisten, állítsd mög. Fiúisten oszlasd el. Szentlélek Isten gázdold el.

Elovasom, elimádkozom kilenc mezőbe, kilenc pusztába, ahun só, kinyér nem teröm, embör, állat nem jár. Miatyánk (amen nélkül).

Az egészet háromszor kell elismételni.⁸²

Tudomásunk szerint már nem él az az igen nagy erejű, Isten előtt kedves Imádság, melyet a déli tizenkét órára való tsendítéskor kell mondani, sőt égiháború ellen is igen hasznos:

Sötétség lett, midőn Jézust fölfeszítették volna a Sidók és kilentz óra tájban felkiálta Jézus, nagy szóval mondván: én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét.

Kiáltván Jézus, nagyszóval mondá: Atyám, a Te kezeidbe ajánlom az én lelkemet.

⁸² Tanítványunk, *Varga Ferenc* domaszéki lelkész gyűjtéséből.

És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét. A maga Fiának nem engede Isten, hanem mindnyájunkért közbe adá őtet.⁸³

Öreg alsótanyai asszonyok égháború idején sütőlapáttal is szokták a konyhajtóból keresztezni a földeket. A hagyomány az eucharisztikus kenyér kultúzá-
nak népi fejleménye. Mások fejszét vágta bele a földbe, Kiszomborban az ereszet csorgásába. Ezt sok helyen karácsonyeste a Jézuska ágyára teszik. Olyanok is akad-
tak, akik a tűzhely vaslását kihajították az udvarba: lábbal kellett fölfelé állania,
hogy a táltos lova fölbukjék benne. A Víz előtti Felsővárosban azt az asztalt fordí-
tották lábaival fölfelé, amelyen már Szentség állott (utolsókenet idején).

Foganatos a *harangszó* is. A pusztító égháború, jégeső elosztatására, mesz-
szire üzésére valamikor bent a Városban is meghúzták a harangokat. Amint mondo-
gatták: *vihar elé harangoztak*. A harangozó 1723-ban szövegezett hatósági esküjében
ünnepélyesen kötelezte magát, hogy „háborgó fölhek alkalmatosságával” mindig
harangoz.

Ez a hagyomány tanyai szőlőhegyekben, tanyaportákon, tanyai iskolák ud-
varán álló harangok megszólaltatásában manapság is töretlenül tartja magát.
A tanyai harangokat alapítójuk, a fenntartó család, esetleg a szőlőhegy után meg
is nevezik: *Ámbitusharang* (Domaszék, állította az Ámbitus-Kovács család),
Tüdőharang (Tüdő Vince szentember kápolnája előtt állott, nincs meg), *Nagy-
mátyáshögyi harang*.

E harangoknak miséjük is szokott lenni, ennek azonban nincs meghatározott
napja. Nyáridőben régebben évente egyszer valamelyik alsóvárosi barát, később
tanyai pap misézett mellette. A környék tanyai népe ünneplőben vett részt rajta.
Utána vendégség következett, amelyet a gazda vagy a harangoszlop földjének gaz-
dája adott a meghívottak, szomszédok számára.

Volt olyan viharúzó tanyai harang is, amelyet a *gazdaság* néven emlegetett
hegyközség gondozott. A közösségből kikerülő, fölként gondviselője a *harangatya*,
megszólaltatója pedig a hegy csőze, vagy valami szegény ember, akinek szolgálá-
táért joga van manapság is évente egyszer, leginkább ősszel *koledálni*, vagyis a kör-
nyék tanyáin gyűjtögetni. Főleg búzát, pénzt szokás adni neki. Olykor azonban
valamelyik családtag, iskoláknál iratlan hagyomány alapján maga a tanító haran-
goz. Ezért ajándék jár, de nem kötelező.⁸⁴

A dóci templom előtt volt két harang, velük szoktak a vihar elé harangozni.
A táltosok azt mondták, ha ez a két *kiskutya* elkezd ugatni, akkor a hangjukon
nem tudnak áthaladni.

Jegyezzük meg végül, hogy a villám-okozta tüzet öregek szerint csak tejjel
lehetőséges oltani. Régi szőregiek úgy vélték, hogy arra a házra, amelyet villám
fölgújtott, két karácsony között sült kenyeret kell dobni.

A mennykő, vagyis meteordarab kék színű és mindenféle rontást elmulaszt.
A leesett mennykővel a pokolvart, vagy egyéb sebet visszafelé hétszer kell megkerekí-
teni, mert *hét gonosz* van a világon, miközben egy Miatyánkot és Üdvözlégyet
elmondani, de ament nem szabad mondani.

Kálmány Magyarszentmártonban hallotta, hogy a mennykővet nem lehet
szétverni, tűzben nem ég el. Ha hét szál selyemcérnával hét csomót kötnek az ököl
nagyságú mennykőre, és odateszik a tűzre, sem a kő, sem a cérna nem ég el, de
ezt csak egyszer szabad megpróbálni, különben az egész házat fölégetné.

⁸³ Jó-illatú rósás-kert. Szeged 1826, 150

⁸⁴ Varga Ferenc gyűjtéséből.

Kálmány szerint⁸⁵ a szajániak a mennykövet fel szokták főzni és bajok orvoslására használják, így szoptatók asszonyok csecsefájása ellen. Ez a *küfőzés* már a boszorkánypörökben előfordul. 1737. *Akkoron látván, hogy egy fazékban egy darabkövet főzött említett Molnár Ilona: tudakozván mért cselekedne. Felelte a fatensnek, hogy ... egy kis mesterséget csinálók.*⁸⁶

Régi tápaiak a villámsújtotta fának fogatos erőt tulajdonítottak: szétdarabolták, hazavitték. Küszöb alá tették, házra, istállóra, ólra tűzték.

A *felhő, fölhő*, szokottabb szegedi nevén *fölleg*, ritkább szóval *borulat*: esőt hozhat.

A *báránfyfölleg, esőfölleg, hófölleg, jégfölleg, szélfölleg* a szegedi tájon is ezeken a neveken ismeretes. A *kapával vágott fölleg* szaggatott, apróra töredezett felhőzet, amely összetömörülve nyáridőben esővel szokott járni. A *tarjagos fölleg* nagy terhes felhő, amely esőt, vihart hoz.

A *vadlúdhátfelhő* emlékezetét Lakatos Károly örökölte⁸⁷ meg: „A tiszamenti halászok és vadászok meteorológiája szerint, ha olyan vadlúdhátfelhők látszanak a nyugati égen, akkor nagyon sok eső jár. És csakugyan, ez már többször bebizonyosodott. Így az 1870-71 és -72. esztendőben ily tengeri sósvízű gőzökkel teljes felhők sokszor voltak láthatók. Aztán lett is eső annyi, hogy majd kiöntötte az embert az odvából.”

A *gatyafenek* apró nyári fölleg, amelyből azonban mégis eső kerekedik. Hasonló a *subagallér* jelentése is.

Az eső *esik, szentőlődzik, szömörkél, szakad, dül*. Fajai: *sebős eső* (=gyors), *csöndes eső* (=lassú), *zuhogó eső* (=szakadó), *szaladó eső* (=hamarosan elmúlik és kiderül), *jeges eső, álmos eső, havas eső, szitáló eső, hetes eső, országos eső, áztató eső, birkamosó eső* (=aprószemű), *bokor eső* (=tápaiak ajkán nyári zápor, amely csak kis területet ér), *záporeső, harmateső* (=kisebb nyári korareggeli eső). Erre szokták mondogatni: *öregasszony tánca nem tart sokáig*. Szelídséggel sokszor többre mehetünk mint erővel: *a harmat eső jobban mög-járja a szomjú földeket*.

Ha nagy nyári borulatból nem lesz a várt eső, csak szélvihar, akkor ezt tréfas bosszúsággal *szegedi eső, majsai eső, kisteleki eső, némöt eső* névvel illetik.

A nép tapasztalata szerint eső lesz: ha a tyúkok, verebek a porban, galambok a vízben fürdenek, ha bűzlik az árnyékszék, ha nappal álmos az ember, ha a fecskék alacsonyan szállnak, ha dél felől erősen hangzik a nesz, így vonatzörgés, ha szemtelenül csipnek a legyek, ha a tyúkok *kupolnak*, azaz csoportba verődnek, ha az embernek viskiet a füle, ha száraz a tenyere, ha halottal álmodik, ha alszél fúj, ha a hangyák feltűnően nyüzsögnek, ha a macska nyalogatja magát, ha füttyül a vízikigyó, ha föllegben áldozik a nap, ha nyári éjszakán sűrű csillagos az ég, ha a hold szarva lefelé áll.

Az összegyűjtött esővizet mosáshoz különösen kedvelik. Abból azonban öregek szerint nem jó mosni, amely mennydörgés, villámlás kíséretében esett.

A jó, kiadós esőnek nemcsak a föld, vetés örül, hanem a béres is. A példabeszéd szerint *hetes eső, háromas ünnep: bérősdallás, gazdamorgás*. Változata Dugonics Andrásnál *hetes eső, háromas ünnep, jó gyomor: gazda morgás, béres alvás, komondor*.⁸⁸

Találós kérdés: *mit csinál az Uristen, mikor az eső esik?* Sarat. *Miért esik az eső?* Mert létrán nem jöhet.

⁸⁵ Kálmány L., Szeged népe II, 217.

⁸⁶ Reizner, IV, 512.

⁸⁷ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged 1891, 302.

⁸⁸ Dugonics A., Etelka II, 10.

Kislányok kiállnak a jó nyári esőre és ezt szokták mondogatni:

*Ess eső, meleg eső!
Búza bukorodjon,
Zab szaporodjon,
Árpa rozoggyon.
Az én hajam olyan lögyön:
Mind a csikó farka!
Még annál is nagyobb:
Mind a Tisza hossza!*

Nyári esőben a szőregi kislányok az udvaron forogtak és hajukat húzogatván mondogatták: *esik eső, meleg eső, nyőlj hajam, nyőlj!*⁸⁹

A szárazság az alföldi nyár egyik nagy természeti csapása. Az eső elmaradása régi mágikus vélekedés szerint boszorkányok lelkén szárad, ők *kötik el* jó pénzért akár idegen országba is. 1728. *Mondá Kovács Pál, koldusok bírása, hogy nem Istentől van ezen nagy szárazság, hanem Törökországra adták el az esőt a boszorkányok.* Szántó Mihály vallja, hogy *Rósa Dániel hozzám ment volt és egy tökből ördögös practica eső kötését elvitte, és a Tiszába vetette. És mondotta Rósa: ha oda nem veted, rosszul fogsz járni. Éjszaka tíz óra tájban bele is vetette.*

Szó van az eső visszatartásáról is. 1728. *Az esőt az idén elköltötték. Eleven embernek a fejét az elmúlt tavaszon mindnyájan Szent György napján elássák és úgy kötik el az esőt.* Más vád: 1728. *Az esőt föleresztették az égbe és elhullasztották.*

Katona Ferenc vallomása szerint *azon fejet, melyet az elmúlt Szent György napkor elástak Kettőshalomnál — Reszkén való rác gyermek, mintegy tizenhárom esztendő s gyermek feje volt — annak tökből ádtak fejet. Élt azután circiter két hónapig. Aztat pedig azért csinálták, tették, hogy eső ne lehessen.*

Borbola Ferenc azt vallja, hogy száraz marha fejét az elmúlt Szent György nap havában ásták el Katona Ferenc szántóföldébe. Azután meg egy ló fejét dorozsmai földek végében. Akkor ezt is, hogy szárazság legyen. Bika fejét fővényvel ásták el, hogy szárazság legyen.

A fő vádlott Rósa Dániel vallomásában olvasni: *az esőt és a halat Szent György napján éjszaka tizenegy óra tájban, Matyparton hét esztendőre adták el Törökországra egy akó pénzért. A szegedi határt — jutott egyből-másbul kétszáz — aztat ugyanazokkal elköttette. Feleségének minden akótul nyolc poltura járt. Harminc akótul is, melyet elmért a vendégségben. A fatens osztotta el. Borbolának kétszáz forint jutott.*⁹⁰

Az esővarázslásról napjainkra már csak néhány morzsalékos adatunk van. Tavasz estéken fejés után a tordai gazdasszony elszűrve a tejet, a fejőt kimossa és vizét felönti a háztetőre. Ha ezt többször is megteszi, nyáron jó esőkre számíthat. Amikor nyáridőben már nagyon elkelve az eső, akkor a gyeviek megfognak egy kakast és jól leöntözik, megfürdetik. Valamikor nyilván agyon is ütötték.

A *szivárvány* a jázovaiak bibliai ihletésű hagyománya szerint⁹¹ Isten ajándéka, kijelentése. Mint már idéztük, amikor Noé kijött a bárkából, szemébe tünt a szivárvány, amiről megtudta, hogy a világot Isten többé nem veszi el vízzel. Ezért mondja⁹² Tömörkény egyik alakja: „amőddig szivárványt láthat az embő, nem lősz vége a világnak.”

⁸⁹ Kálmány L., Szeged népe II, 91, III, 290.

⁹⁰ Reizner, IV, 375, 408, 416, 418.

⁹¹ Kálmány L., Világunk alakulásai 64.

⁹² Tömörkény I., Munkák és napok a Tisza partján. Budapest 1963, 173.

Ha a tavaszi ég szivárványának piros színe erősebb, sok bor, ha pedig a zöld: sok búza lesz.

Kálmány följegyzése szerint⁹³ a szivárvány szíjva föl a földről a vizet, amely innen a felhőkbe kerül. Ezekből hullanak a *vörösbékkák*, amelyek kettévágyva, leszorítva elvágják a pokolkeletet.

„Ha sok szivárvány jár — írja⁹⁴ Lakatos Károly — szárazságot, vizek fogytát jövendölte belőle a rétlakó hálóvetők tudománya, merthogy a szivárvány elszívja a vizet a földről. Azt is mondják, hogy a sárgaság a szivárványban sok németet jelent.”

A nyári reggeleken keletkezett *harmat* hiedelemvilágából kiemelkedik a máig emlegetett *harmatszödés*, *harmathúzás*, amelyről bővebben Szent György napjának hagyományainál emlékezünk meg.

A régi öregek nagybőjtben csak olyan ételt ettek, amelyet a *harmat nevelt*,

A koratavaszi *hidegharmat* még nem azonos a dérral, amelynek különben *cigányharmat* a tréfás neve. A fehér ködszerű *mészharmat*, Tömörkénynél *lisztharmat*: a növény, mint a paprika, borsó, uborka levelét megkeményíti és fejlődésében hátraveti.

A fűvön, virágon gyöngyöző harmatot főleg nótában *gyöngyharmat* néven emlegetik:

*Betyárlegény bujdosik az erdőbe
Azt sè tudja mikor ér a végire.
Nyárfalevél dèrèkalja párnája,
Gyöngyharmat a takaródzó dunnája.*

Aki üdén, fiatalosan szép: *olyan, mint a gyöngyharmat*, Üssön beléd az isten-nyila: *simogasson mög a gyöngyharmat, amik a fákat hasigati* (tréfás).

Ha a harmatcsöpp vörösbe játszik, akkor *vèrharmat* a neve.

A *harmateső* — mint láttuk — kisebb nyári korareggeli eső.

A harmatot körülíró tápai találós kérdés: *hód elejti, nap főkapi*.

A *dér* és *köd* képzetköréről nincs ismeretünk. Csak annyit hallottunk, hogy a köd a tanyaiak szerint *söpörni* szokta a virágzó gyümölcsfákat.

A *hó* szegedi hagyományvilága igen szegényes. Amikor a gyerek kérdezi, hogy miért, honnan, esik a hó, ezt feleletet kapja: *kiszakadt az angyalok dunnája*. A hajdani télkihordásról, a hóembernek a Tiszába döntéséről a farsangi szokásoknál emlékezünk meg. Tömörkény utal rá, hogy valamikor a gyerekek szétvetett lábbal, kinyújtott karral belefeküdtek a hóba: *Krisztust csináltak*.⁹⁵

A nagyon fehér: *fehér, mint a hó*. Aki hoppon maradt az már Dugonics szerint⁹⁶ is: *kimaradt, mint kutyaszar a hóbú*. Soha: *majd ha fagy, hó lész nagy*. Másként: *majd ha fagy, hó lész nagy, répa teröm vastag, nagy*. Tápai találóskérdés: *tiszta fényös születésöm, csupa-sár temetésöm*. Kisiratosi változata: *szép fehér a születésöm, csupa sár a temetésöm*. Ugyanonnan: *vízre esik eltörik, küre esik: nem törik*. Más: *a nagy méhkas sűrűn rajzik, ha nap süti, mind elázik*.⁹⁷

Szegedi megkülönböztetés szerint a ritkásan szállongó *hópehely* a *pillehó*. Fionom, porszerű a *porhó*. A *tűhó* Tömörkény szerint⁹⁸ ritkás és igen apró. Ha a földre ért, az összes havak között ez a legszilárdabb. A láb alatt ropog.

⁹³ EA. 2811.

⁹⁴ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

⁹⁵ Tömörkény I., A kraszniki csata 488.

⁹⁶ Dugonics A., Példabeszédek I, 196.

⁹⁷ Kovács F., Iratosi kertek alatt. Bukarest 1958, 226.

⁹⁸ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek 124.

A márciusi hó másként *báránymosó hó* koratavasszal szállingózó hó, havas-eső. Ha a lányok megmosdanak benne, szép tiszta lesz az arcuk, bőrük.

A hatalmas téli hófúvás régies neve *hósvány*. Annak a fénynek, amelyet kint a pusztán a legborultabb éjszakán is a hó vet, *hóvilág* a tanyai neve.

A jég fajait Tömörkény⁹⁹ így sorolja föl: „van vékonyjég, van kérögjég, van bürödés (=egészen vékony jég), van hínárjég, van vérjég. Ez a legkülönb, mert ez olyan sűrű, mint az üveg.” A *jégfölleg* tarjagos, hömpölygő nyári felhő, amelyből jég is hullhat.

Ha *jégeső* esik, ki kell vetni a szabadba a sütőlapátot, meg a fejszét, akkor majd eláll. Padén a sütőlapátot színcsorgásba állítják. Szatymaziak szerint a baltát ilyenkor élével fölfelé kell kitenni, mert így a fölleg kettéoszlik és a jégverés elmarad.

„Amelyik határon halottat szállítanak keresztül — tudósít¹⁰⁰ Tömörkény — annak a határnak termését elveri a jég. Sokfelé megesett, hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt és hazahozattuk (=be a Városba), a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó, s előtte is, utána is haladt egy-egy kocsí vasvillás emberekkel, hogy valami esetleges támadást megakadályozzanak.”

Hogy nyáron ne legyen jégverés a kiszomboriak jeget olvasztanak, ha egyébként Jégtörő Mátyás napján fagyos az idő.

Nyilván szintén a jégverésre vonatkozik a boszorkánypörök egyik szűkszavú megjegyzése: 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában, a szemfedelét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti nagy szükség léssen.*¹⁰¹

Nekivágtak, nekivágnak gyalogosok is a Tisza jegének. Hiába a tilalom, a szerencsétlenségek emlékezete. „A parti ember — írja¹⁰² Tömörkény — mikor hídnak kezdi használni a jeget, azért nem megy vaktában neki. Mert ez nem olyan egy darabból összeállított jég, hanem úgy foltozódik egymáshoz, ahogy a jegek fölülről uszkálnak... No most már mindezeket szépen ki kell tanulni, hogy melyik az erősebb, melyik a biztosabb. Így válik a próbálgatók nyomán az út kanyargóvá.

Három lány az útra tért. Lehet, hogy az úton még át lehetett volna menni, de hajnal volt, és köd, és aki elől ment, rossz felé lépett... Eltűnt, meg fölbukott... A víz a leányt a jég oldaláról beszívta, magához vette, homokos ágyba beletemette. Levitte azon sokak, ezrek és tízezrek közé, akik az idők végtelen folyamán mind így szálltak alá a vizek rejtelmes tömegébe.

A jég pedig, miután érte így halál történt és áldozat hozatott, másnap a vizen lassan megindult...”

Tömörkény itt nem a maga érzéseit, hanem a nép szorongásait, az elégtétel és engesztelés balladai sejtelmét, a természet archaikus szemléletét fejezi ki.

⁹⁹ Tömörkény I., Napos tájak. Budapest 1908, 162.

¹⁰⁰ Tömörkény I., A kraszniki csata 237.

¹⁰¹ Reizner IV, 391.

¹⁰² Tömörkény I., Hajnali ködben. Budapest 1958, 176.

MIT HIMMELSKÖRPERN UND NATURERSCHEINUNGEN VERBUNDENES ÜBERLIEFERUNGSGUT IN DER SZEGEDER GEGEND

VON

Sándor Bálint

Das Resümee fasst das mit Sonne, Mond, dem Sternenhimmel und verschiedenen Naturerscheinungen (Wetter, Wind, Regen und Gewitter) verbundenen Überlieferungsgut der Gegend, wie Redewendungen, Aberglauben und Sagen zusammen.

Es wird aufgrund der Hechsenprozessen des Jahres 1728 die zeitgenössische Aberglaubenswelt gut vorgestellt, deren bedeutender Teil bis in unsere Tage hinein im Gedächtnis älterer Bauern der Gegend noch lebendig erhaltengeblieben ist. Es berichtet ferner von Schamanenvorstellungen, die noch als Überbleibsel aus Heidenzeiten anzusehen sind.

Den Stoff sollen einschlägige Zitate Szegeder Dichter und Schriftsteller ergänzen.

A PARASZTSÁG TÁRGYI ELLÁTOTTSÁGA

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Tárgygyűjtés során a néprajzkutató sok-sok parasztszalád házbereendezéséből, eszközegyütteséből válogatja ki a hagyományos paraszti kultúra jellegzetes, illetőleg jellemzőnek vélt tárgyfeleségeit. Így történt ez a korábbi kutató nemzedékek életében, amikor a parasztság a maga tradicionális közösségi kultúrájának használati tárgyait még éppen hogy elhagyni kezdte — következképpen jobbakk voltak a tárgygyűjtés lehetőségei —, s így történik ma is, amikor a paraszti kultúra teljes felbomlásának-átalakulásának korát éljük. A múzeumba gyűjtött tárgyak egy-egy munkafolyamatot, házbelsőt, szobát, ízlést stb. képviselnek, illetve tükröznek vissza a tudomány számára, — tárgykollekciók kiállítása esetén a nagyközönségnek is. A vidéki múzeumok különböző településeken, más-más időben, több kutató által gyűjtött tárgyai együttesen egy-egy táj népeletét, a Néprajzi Múzeum hasonló módon fölhalmozott gyűjteményei az egész magyar nép hagyományos életmódját és műveltségét hivatottak reprezentálni.

Nem először vetődik föl a kérdés: képesek-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei történetileg hiteles, társadalmi szempontból árnyalt információkat adni a parasztság múltba vesző életformájáról?¹ A parasztlelet egy-egy jelenségét — pl. a tisztaszoba berendezését, az ünnepi alkalmak öltözködését vagy a népművészet ágazatait — minden bizonnyal több vidékről is gazdagon tudjuk dokumentálni, de vajon alkalmasak-e gyűjteményeink az életforma egészének — egyebek között a paraszti munkának, különböző paraszti rétegek mikrokozmoszának hiteles, teljes bemutatására?

A másik megfontolás az, hogy a településenként legalább tucatnyi, tájanként több száz háztartásból kiemelt tárgyak — lehetnek önmagukban bármilyen értékes, jellemző dokumentumok — nem adnak össze egy tipikus kisparaszti vagy más társadalmi szintű gazdaságot. Nem is adhatnak, hiszen a sok paraszt-háztartásból kiválasztott tárgyak sokasága inkább tárgysorozatokat, változatokat képvisel, mint valamilyen szálon összefüggő együtteseket, és ezek a sorozatok egyfelől többet, másfelől jóval kevesebb tárgyfeleséget tartalmaznak, mint ami egy adott kor — mondjuk a XX. század eleje — különböző paraszt-gazdaságaiban együtt volt. Már pedig fölmerül az igény, hogy tájékozódásunk, mi több: anyagunk legyen adott parasztházak, telkek teljes tárgyi ellátottságáról. Tudnunk kell nem csupán a ház bútorzatát — amiről talán legtöbb ismeretünk van —, hanem azt is, melyik háztartási eszökből, szerszámból, ruhadarabból hányal rendelkezett

¹ Vö.: Hoffmann T. 1969. — Kézenfekvő, hogy senki sem a múzeumoktól várja a parasztságról alkotott kép teljességét. Több mint 80 éve jelennek meg rendszeresen néprajzi tanulmányok, anyaggyűjtések, időközönként helység- és tájmonográfiák, tematikus monográfiák, melyek sok ismeretanyagot halmaztak föl, de a paraszt életforma tárgyakkal való, tudományos igényű dokumentálása csak a múzeumok föladata, hivatása lehet.

egy-egy parasztcsalád, hány élelem- és terménytároló eszköze volt, s mindezek honnan származtak. Kívánatos ez a tudomány szemszögéből, amelynek feladata, hogy a parasztság életmódját s annak változásait minél gazdagabban föltárja, és az újabban szaporodó szabadtéri néprajzi létesítmények számára, melyek többnyire tipikus, ritkább esetben megadott reliktum-szerű paraszti együttest hivattak megjeleníteni, rekonstruálni.

Az utóbbi évtizedekben többen törekedtek teljes tárgye gyűttesek megszerzésére: teljes öltözetet, illetve paraszti „ruhatárat”, egész házbelső, egy-egy munkafolyamat, illetve mesterség összetartozó eszközanyagát emelték ki környezetéből a múzeumba. Az ilyen vállalkozások közül a legnagyobb tudományos jelentőségű az átányi monografikus tárggyűjtés, amely a faluban használt valamennyi tárgyféleség megszerzését és ezen keresztül „az egész tárgyi világ, a község életének, társadalmi szerkezetének ábrázolását” tűzte ki célul.² Terjesztette és tudatosabbá tette ezeket a törekvéseket — az átányi kutatás tapasztalatainak közreadása mellett — a szabadtéri néprajzi múzeumok létesítése, a helyszínen megőrzött népi műemlékek (pl. parádi palóc ház, lajosmizsei tanyamúzeum, békéscsabai szlovák tájház stb.) berendezése. Valamennyi szabadtéri néprajzi létesítménynél számolni kellett az életforma térben és időben körülhatárolt szintjének rekonstruálásával, ami új, a korábbinál összetettebb tárggyűjtési módszert igényelt. E vállalkozások ismeretében is azt mondhatjuk, hogy a néprajzi gyűjtemények nagyobb része jobbadán tematikus, tárgytípológiai vizsgálatokhoz nyújt támpontot, de életformák tükröztetésére önmagában nem alkalmas.

Ezek a meggondolások készítették arra, hogy néhány jellemzőnek, illetve típusosnak tartott szegedi tanyán teljességre törekvő tárgyleltárt készítsék. Az ötlet nem új, inkább az adatfelvétel szempontjait igyekeztem, az életforma-kutatás igénye szerint, gazdagítani.

Bátky Zsigmond a múzeumi entériőrök berendezéséről szólva már 1906-ban ajánlja a berendezés teljes leltárának elkészítését és kifüggesztését.³ Javaslat a folyó kutatásokban — úgy tűnik — sokáig visszhangtalan maradt. Fél Edit az első, aki Kocs község monográfiájában vagyonleltárakat közöl: hat különböző vagyoni helyzetű parasztcsalád 1936-ban felvett inventáriumát.⁴ Adatfelvétele kiterjedt a családok valamennyi ingóságára. Tárgyunk szempontjából figyelmet érdemelnek Kiss Lajos árnyalt, életteli jellemzései az elhasználandó tárgyak alakításáról, további életéről.⁵ Vajkay Aurél 1942-ben Szentgálon kilenc lakóház bútorkészletét vette számba.⁶ Fél Edit és Hofer Tamás az 1950-es években Átányon különböző vagyonú parasztcsaládok eszközleltárát készítette el.⁷ Eszköz kutatásuk az eddig legalaposabb hazai „mélyfúrás”, mely kiaknázza a tárgye gyűttesek tanulmányozásának — a monografikus tárggyűjtésnek — szinte valamennyi elvi és módszertani lehetőségét, de kutatásaikból mindaddig az eszközmonográfia jelent meg — bár utalnak rá, hogy céljuk a vizsgálatokat kiterjeszteni „egy faluközösség ... épületeinek, berendezéseinek egészére.”⁸ Ugyanők tettek kísérletet a kalotaszentkirályi kelengye elemzésével a tárgyi világ rendjének, struktúrájának újszerű föltárására.⁹ Csúpan érinti tárgyunkat Varga Gyulának a paraszti munkaesz-

² Fél E.—Hofer T. 1964. 7.

³ Bátky Zs. 1906.

⁴ Fél E. 1941.

⁵ Kiss L. 1940.

⁶ Vajkay A. 1959.

⁷ Fél E.—Hofer T. 1961., 1974.

⁸ Fél E.—Hofer T. 1961.

⁹ Fél E.—Hofer T. 1969.

közök fejlődését áttekintő tanulmánya és Takács Lajos tárgyrendszerező, típuskatalógust készítő munkája.¹⁰

Tárkány Szűcs Ernő forrásközlése és tanulmánya egy mezővárosi paraszttársadalom XVIII-XIX. századi tárgyi ellátottságáról, hagyományozódó ingó-ingatlan értékeiről ad képet,¹¹ s egyben fölkinálja az újabb tárgyleltárakkal összevethető levéltári források: testamentumok, vagyoneleltárak kiaknázásának lehetőségeit.

Legutóbb a szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársai, Szabó László irányításával egy túrkevei tanyán végeztek teljességre törekvő eszközgyűjtést, melynek eredményeit 1974-ben kiállításon is bemutatták.¹² Adatfelvételünkhöz ez a vállalkozás áll legközelebb; a kiállítás katalógusa ismerteti a vizsgált tanya építéstörténetét, tulajdonviszonyait, üzemszervezetét is, de egy adott paraszti együttes tárgyi világának föltárási és elemzési lehetőségeit — úgy látjuk — még nem használja ki olyan mértékben, ahogyan a paraszti életforma és üzemszervezet megismerése kívánatosá teszi.¹³

A KUTATÁS CÉLJA ÉS MÓDSZERE

Célunk a különböző parasztszaládok tárgyi ellátottságának leltárba vétele és rendszerezése, amivel végső soron a társadalmilag differenciált paraszt-életforma alaposabb ismeretéhez kívánunk hozzájárulni. Ezért más-más vagyoni helyzetű gazdaságok — egy volt gazda, egy kisparaszt, és egy törpebirtokos szegényparaszt — tárgye gyűjtéseit választottuk adatfölvételre. A gyűjtés idején ugyan már közel másfél évtizede megszűnt a családok egyéni földtulajdona s az erre alapozott paraszti gazdálkodás, de tapasztalataink szerint a mezőgazdasági munkát végző, idősebb családok tárgyi hagyatéka még napjainkig lenyomata a korábbi vagyoni helyzetnek, örzi régi társadalmi helyzetük meghatározottságát.

A tárgyállomány rendszerezéséhez a hazai szakirodalomból Fél és Horfer átányi eszköztanulmánya kínál jó szempontokat. Ők a monografikus tárgygyűjtést summázva a gazdasági eszközöket előbb a használat helye, majd a készítés helye és módja szerint csoportosítják. Célunkhoz föltétlen közelebb visz, ha kiderítjük, hol és kik készítették a parasztszaládok használati tárgyait — nem mellékes ugyanis, hogy helyben vagy vidéken, a gyáripár, mesterember, specialista vagy maga a parasztember állította elő azokat. Ezért a tárgyak készítőjét és a készítés helyét fontos figyelembe venni, de olyan rendező elvet kerestünk, amely ennél tagoltabb és főleg történeti szempontú rendszerezésre alkalmas. Ilyen nézőpont akkor érvényesülhet, ha a tárgyak eredetét, származását vesszük alapul; abból indulunk ki, honnan, hogyan, milyen úton-módon került a parasztházba, illetve a gazdaságba a tárgye gyűjtés valamennyi darabja? Így megkülönböztethető az örökség, a hozomány, a nászajándék, a vásárlás útján szerzett tárgyak csoportja, a parasztszalád saját készítménye és az ajándék. További tagolás kínálkozik aszerint, hogy a férj,

¹⁰ Varga Gy. 1965. és Takács L. 1972.

¹¹ Tárkány Szűcs E. 1961.

¹² Szabó L.—Gulyás É. 1974.

¹³ Föltehetően mások is készítettek kisebb nagyobb paraszti eszközgyűjtésekről leltárt, illetve megkísérelték parasztagazdaságok tárgye gyűjtéseinek megszerzését, de csak a publikált vállalkozásokról van tudomásunk. Ezekon kívül arról tudok, hogy 1974. augusztusában a makói Országos Honismereti Diáktábor használati tárgyakat gyűjtő szakcsoportja Felföldi László irányításával tárgyleltárat és rajzos dokumentációt készített a Makó, Ráday utca 16 sz. volt gazdaházban.

vagy a feleség ágától, s melyik nemzedéktől származik a „juss”, hol, és kitől vásárolta a család használati tárgyait, eszközeit.¹⁴

A tárgyegyüttesek képet adnak használóik — vizsgálatunk esetében a parasztcsaládok — életmódjáról. Ha már most nem pusztán magukat a tárgyakat ismerjük, hanem eredetüket is földerítjük, bizonyosabbat tudhatunk meg a tárgyakat birtokló család életmódjáról, múltjáról, s életének máig bekövetkezett változásairól.

Megokolásra szorul, miért tanyai családokat választottunk modellül. Részint azért, mivel a tanyai életmód kutatását fontosabbnak, sürgősebbnek tartjuk, mint a falusiét, másrészt a tanyaiaknál külön tanulságot ígér a városokban, városi piacon és boltban történő beszerzés szerepe a család tárgyi felszereltségében.

A három tanyát nagy számú, Szeged egykori határában fekvő tanya közül szemeltük ki. Tekintetbe vettük a tanyák történetét, mai arculatát és a benne élők családi helyzetét, korát, gazdasági-szociális körülményeit. A kiválasztott három tanyáról egyaránt elmondható:

1. több nemzedék élt már bennük, így a tárgyak átöröklésére mindegyikben jó alkalom kínálkozott,

2. századunkban alig történt nagyobb változás az épületekben, így mindegyik a szegedi tanyák hagyományos jellegének a képviselője.

Nem véletlen, hogy a szegedi tanyai telekrendezésre — több más mellett — két példát épp az adatfelvételre kiválasztott tanyákról (Röszke III. 304. és Szatymaz III. 122.) vettünk.¹⁵

A vizsgált tanyákon élők helyzetében egyező:

1. idős, 62-75 közötti házaspárok, akik — családjuk vagyoni helyzetétől meghatározottan — még a hagyományos életforma keretei között nevelkedtek és házasodtak,

2. ma is egyedül élnek, így házuk tája állapotát és felszereltségét a fiatalabb nemzedék változásokra érzékenyebb igény-, és ízlésszintje nem befolyásolja.

Választhatunk volna olyan tanyát is, ahol több nemzedék: szülők, házas gyermekük és azok gyermekei élnek együtt, egy földel alatt. Bár ez a családtípus a Szeged környéki tanyákon is egyre ritkább, egy ilyen parasztcsalád tárgyállományának fölmérése gazdagíthatna volna a vizsgálat tanulságait. Am most — kitérőt célunknak megfelelően csak az idősebb paraszt-nemzedék tárgyi ellátottságának fölmérésére törekedtünk.

A kiválasztott tanyák és az ott élők közötti egyezések lehetővé teszik a tárgyi felszereltség jobb összevetését, pontosabban — előzetes föltevésünk szerint — így megragadható, hogyan függ össze a tanyai családok gazdasági-társadalmi helyzete a meglévő tárgy-, és eszközállománnyal.

Az adatfölvétel módszere fokozatosan, munka közben formálódott ki. Kezdetül fogva teljes, minden apró tárgyféleségre kiterjedő leltárt készítettünk, de a tárgyak eredetét, pl. a szerzemények vásárlási helyét nem különítettük el úgy, ahogyan később kívánatosná vált. Ezért az első adatfölvételt — két tanya több helyiségének leltárát — újból elő kellett venni, hogy az anyaggyűjtést kiegészítsük.

¹⁴ Az átányi monográfikus tárggyűjtésről szólva szerzők aláhúzzák: „A szerszámoknak életútja van...” majd később: „Minden tárgynak van személyes története, mely elválaszthatatlanul kíséri őt élete során...” (Fél—Hofer 1964. 35.). Ez a fölismerés igen fontos és meghatározója az átányi eszközmonográfia eszközszemléletének, szerzői koncepciójának. Így tárják föl példás gonddal a szerszámok használatát, az elhasználódás során keletkező eszközváltozatokat, az eszköz és az ember kapcsolatát. Ebben a fölfogásban azonban a tárgyak származáshelye, eredete nem válik az eszközállomány csoportosításának kiindulópontjává, mint mostani vizsgálatunkban.

¹⁵ Juhász A. 1974. 288—292.

Nem volt hiábavaló munka. Később néhány helyiség — mindegyik kamra — tárgyainak leltárba vételét tudatosan megismételtük. Az adatfölvétel 1974 őszén és 1974-75 fordulóján, télen történt, a tároló, raktározó helyek újabb számbavételére pedig 1975 nyarán került sor.¹⁶

Kiderült, hogy a tárgyak eredetét a férj és a feleség egyaránt pontosan ismeri. Évtizedek távolából emlékeznek rá, mit kitől örököltek, hol vásároltak. Különösen pontosan számontartják, melyik tárgyat ki hozta a házhoz. Amikor egy bútordarabot a múzeumnak meg akartam szerezni, N. A-né az alkut azzal háritotta el: „Az a párom jussa, ő röndölközik vele.” Ezt tapasztaltam a másik két családban is: ha egy örökül maradt tárgytól megválnak, az mondja ki a döntő szót, akinek a jussa volt.

Ha mégis lehet árnyalati különbségeket tenni, azt mondhatjuk, hogy a konyhaeszközök, edények származására az asszonyok jobban emlékeznek, mint a férfiak.

Mindegyik tanyát végigjártuk a tisztaszobától a padlás zugáig, benéztünk a szekrényekbe, a sublótfiókokba, több száz tárgyat vettünk kézbe s valamennyi eredetét sorra kérdeztük. Ennek az aprólékos leltározásnak előfeltétele a tanyabeliekkel megteremtett jóviszony. Magam mindhárom házaspárt évek óta ismerem. Évente egy-két ízben mindőjüket fölkeresem. Ha nem is épp néprajzi anyagot gyűjteni — bár a Nagy házaspárt és Paragi Péternét jó adatközlőként tartom számon —, csak elbeszélgetni családjukról, napi munkájukról, közös dolgaikról. A rendszeres találkozások során két házaspárral: Nagy Antalékkal és Paragiékkal közvetlen, bensőséges viszonyba kerültem.

Mielőtt munkához fogtam, mindhárom tanyán elmondtam az adatgyűjtés célját. Szándékomat megértették és napi munkájuk mellett készségesen segítettek. Megértésük, közreműködésük nélkül nem tudtam volna tervem megvalósítani.

Röszke III. kerület 304. sz. tanya

Tulajdonosa Nagy Antal (sz.: 1907). Korábban Szeged nagyszéksői kapitánysághoz tartozott 199. szám alatt, s 1950-ben csatolták a város határából önállósult Röszke tanyaközséghez. A várostól 13 km, a faluközponthoz 3 km távol, a Kísszéksós és Kancsalszék szikes tavaktól délre, sűrűn tanyásodott vidéken fekszik. Ezt a területet az 1836-42 között készült Giba-térkép kaszálónak jelöli, de tudunk arról, hogy a kaszálók egyes darabjait már a XVIII. század végén s a XIX. század első harmadában egyre inkább szántogatták. Erre utalnak a kaszálókön sűrűn megülő szállások is. A mai tanyahelyen, magas fekvésű, *partos* területen az 1830-as években már bizonyosan volt valamilyen szállás.

Nagy Antal apai felmenői közel 100 kat. holdat birtokoltak itt. A régebbi lakóház építéséről közelebbit nem tudunk, csupán annyit, hogy a mai tulajdonos nagyszülei már kinn laktak a tanyán. A ház tagolásából — *nagyház-pitvar-kisház-pince* — arra következtetünk: a városból való teljes kiköltözés idején épült, hogy az egész népes családnak otthont nyújthasson. (1. kép.) Ez 1850 tájára tehető, de a szegedi tanyakialakulás ismeretében lehetséges, hogy már 1830 körül megtörtént. A XIX. század derekán ez a tanya már farmtanyává vált.¹⁷

¹⁶ Az adatfölvétel első fázisában közreműködtek munkatársaim, Börcsök Vince és Lele József. Munkájukat ezúton is köszönöm. — Helyiségről helyiségre haladva minden tárgyat följegyeztünk, viszont nem került leltárba a háztartások fogyóállománya, pl. a háziszappan és a tartósan tárolt élelmiszer.

¹⁷ Vö.: *Erdei F.* 1942. 148—149. Szerző szerint a farmtanya „birtokosa teljesen és örökös kinnlakási szándékkal települt a tanyára...” A farmtanya meghatározást ebben az értelemben használjuk.

1. A régi tanyaház (*Röszke* III. 304.)

Az 1879 évi árvíz idején a városi rokonok a tanyára menekültek, s mivel nem fértek el a két szobás gazdaházban sem, a tanyatelken újabb ház épült (2. kép.) Ez nem olyan tágas, mint a gazdatanya korábbi lakóháza, de beosztása — ház-pitvar-kamra — és tüzelőberendezése (a pitvarban szabadkémény és házbeli kemence) hagyományos jellegű. Ennek a háznak a kamráját később kettéosztották, és a ház végéhez féltetejű kocsiszínt toldottak. A vertfalú, ma is nádtetős istálló (3.kép) a régebbi lakóházzal egy időben épülhetett. A padlásolatlan marhaistálló a nagyobb, itt a század elején két jászolnál 10-12 tehenet és 7-8 borjút tartottak. A lóistállóban 4 ló és 2 csikó fért el.

A tanya a város körüli feketeföldeket követő jó minőségű, barna homoktalajon fekszik, amely része a szegedi paprikatermelő övezetnek. A jószágtartás és a paprika-termelés jövedelme lehetővé tette a gyarapodást, többek között az épületek egykorú alakítását. Nagy Antal visszaemlékezésekből úgy tudja, hogy övék volt az első cserepes tanya a környéken. A régebbi ház zsindelytetejét a századforduló táján az akkor elterjedt mezei cserépre cserélték. Ugyancsak nagyszülei az öreg ház pitvarát lepadlásolták és elbontották a *nagyházban* lévő kemencét. Az 1879-ben épült ház pitvara azonban máig nyitott kéményű, ahol N. A. anyja 1914-ig rendszeresen főzött. *"14-ben beteg volt az anyám, mögfázott. Akkó csinálták a házban a parheltot."* (N. A.) A vályogból rakott tűzhely és a sütő a szobának az ajtó háta mögötti sarkába került.

Nagy Antal apja elesett az első világháborúban, így 1918 körül a tanyán öten éltek: apai nagyanyja, anyja és N. A., meg két testvére. 40 hold körüli földön gazdálkodtak, ami szükségessé tette, hogy bérest fogadjanak. Előbb bátyja, N. Szilveszter (sz. 1901) hozott asszonyt a házhoz, Nagy Antal pedig 1935-ben nősült. Felesége Hegyesi Irén (sz. 1913) törekvő tanyai gazdacsalád sarja. Apja még 4 láncc (1 láncc=1200 négyszögöl) földön kezdte a gazdálkodást, amelynek fele termését

2. Az újabb ház (Röszke III. 304.)

3. Istálló (Röszke III. 304.)

nagyanyjának kellett adnia. Vállalkozó szellemű parasztember volt: földet bérelt, majd bankölcsőre 11 holdat vásárolt. Úgyes gazdálkodással, kitartó szorgalommal gyarapította vagyonát, s mezei munkára fogta három lányát is.

Nagy Antal és bátyja közösen gazdálkodott az anyjával. Anyjuk kezelte a gazdaság jövedelmét. Négy év múltán, 1939 húshagyóján „külön kenyérre mentek”. Az anya használatra megosztotta földet két nős fia között, azzal a feltétellel, hogy minden termés felét neki adják. Így a 40 holdon felüli tanyai gazdaság termésének

feléből anya és lánya élt, a másik feléből pedig a két fiútestvér és családja, — összesen kilencen. Külön tartottak jószágot és a három asszony külön főzött. Nagy Antaléknak három gyermekük született: Jenő (1936), Gizella (1939), Irén (1941).

Az egy gazdaságban, de külön kenyéren élő három család hálólhelye a következő volt: anyja és húga a régi ház hátsó szobájában, bátyja, felesége és két gyermeke a lepadlásolt, de nem fűtött nagykonyhában, Nagy Antal családja pedig az új ház szobájában aludt.

Mikor „osztály”-ra került a sor, Nagy Antal 13 holdat, bátyja és húga 15—15 holdat örökölt. N. A. része azért kevesebb, mert övé lett a tanya. Bátyja családja 1959-ben költözött el a tanyáról, tehát 24 éven át dolgoztak együtt — ha nem is éltek, csak négy évig, „egy kenyéren”. A gazdasági felszerelést ekkor megosztották egymás között.

1960-ban Nagy Antalék beléptek a termelőszövetkezetbe. N. A. kiváló lótenyésztő hírében állott, jó igáslovakat vitt a közös gazdaságba, így kocsis lett, saját lovait hajtotta továbbra is. A második világháborúban szerzett rokkantsága miatt azonban néhány év múlva abba kellett hagynia a közösben végzett munkát, s azóta csak a háztáji gazdaságban dolgozik. Felesége szülei nem léptek be a termelőszövetkezetbe, így az apa halála (1962) után elosztott 27 hold földet a három lánytestvér örökölte. Nagy Antalék 1969-ig munkálgatták felesége jussát (9 hold), utóbb már csak egy részét, majd lemondtak róla a termelőszövetkezet javára.

Sajátos, hogy Nagy Antalék mindhárom gyermeke tanyai családból választott házastársat, de egyikük sem paraszti munkát végző férjet, feleséget. Ez arra vall, hogy a megélhetést, a családi boldogulást — döntő mértékben — nem paraszti munkával kívánták biztosítani, tehát velük megindult a földtől való elszakadás. Legjobban fiuk szakadt ki a paraszti-tanyai életformából, két lányuk viszont még tanyán él, kettős jövedelmű (férj városi munkahelye, tanyai háztájék) háztartásban.

A 60-as évek elejétől, 14 éves korától a tanyán nevelkedett M. I., akit anyja elhagyott. Nagy Antalék nevelt fiuknak tartják, segítik a szorgalmas fiatalembert, aki berukkolásáig, majd leszerelése után házasodásáig sokat dolgozott a gazdaságban: a jószág körül és a mezei munkában.

Amióta ketten élnek a tanyán, legtöbbit az új, 1879-ben épült ház szobájában tartózkodnak. Nagy Antalné rendszeresen begyújt az itteni rakott tűzhelybe, gyakran ezen főz, és hideg időben fölfűtik a kemencét is. Enyhe időben és nyáron a pitvarbeli gáztűzhelyen főz, de ilyenkor is a szobában esznek. Ez a viszonylag szűk, zsúfolt szoba, melynek negyedét a padkás kemence foglalja el, legszokottabb tartózkodási helyük. Itt ültetik le az érkező vendéget, rokont, vagy tanyaszomszédot. A régebbi ház jóval tágasabb szobája, ahol a hozományul kapott bútorok vannak, inkább raktár, tárolóhely, ahol az ágyakat is csak nagy ritkán vetik meg. 1962 óta villany is van a tanyán.

Gyermekeik gyakran megfordulnak a tanyán: a közel lakók kerékpáron, városon élő fiuk személygépkocsin vagy motorkerékpáron. Nagyobb munkák — szüret, kukoricatörés — idején összejönnek segíteni. Nagy Antalék ma is támogatják őket, pl. hozzájárultak fiuk új házának konyhaberendezéséhez, de arányosan juttatnak mind a három családnak.

A tanya mellett 400 négyszögöl szőlő terül el, közte gyümölcsfákkal, elkerített palántásban konyhakerti veteménnyel, — 400 négyszögölet rendszeren búzával szoktak bevetni, a háztáji föld megmaradó részén kukoricát termelnek. Az állatállomány 1975 tavaszán: 3 tehén, 1 borjú, 3 disznó, 151 tyúk és csirke, 30 galamb, 2 kutya, 6 macska.

Röszke III. ker. 304. sz. tanya leltára

Régebbi lakóház

	örökség				hozomány		nász-ajándék		vásárlás, szerzemény				saját készítése	ajándék	egyéb	megjegyzés	
	férj		asszony		férj	asszony	férj ága	asszony ága	helyben, kéz alatt	helyi iparos, specialista készítette	vásárban, piacon, búcsúban	boltban					
	nagyszüleitől	szüleitől	nagyszüleitől	szüleitől								helyben					városban
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. <i>nagyház, nagyszoba</i>																	
ágy						+											
ágy						+											
szekrény						+											
szekrény						+											
asztal						+											
szék						+											
szék						+											
szék						+											
szék						+											
falitükör						+											
konyhaszekrény								+									
szentkép		+															
szentkép								+									
imakönyv																	+
lámpa, „fölkasztós” (függő)								+									
petróleumlámpa (talpas)																	
petróleumlámpa (talpas)																	
ruháskosár								+									
levesestál, <i>paszúrtál</i> (7 db)												+					
zománcos vizesköcsög (2 db)													+				
ágynemű: dunna (2 db)								+									
párna (6 db)								+									
szalmazsák, trózsák								+									
szalmazsák, trózsák								+									
ágyterítő (2 db)								+			+						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
asztalterítő						+											
függöny (2 db)													+				
családi fényképek (3 db)																+	
kötött üveg (2 db)													+				
befőttes üveg (30 db)																+	
dunnahuzat (4 db)						+											
párnahuzat (20 db)						+											
párnahuzat (8 db)													+				
lepedő (12 db)													+				
paplanhuzat (4 db)													+				
asztalterítő (2 db)								+									
asztalterítő (2 db)															+		
hétköznapló női ruha (7 db)										+							
ünneplő női ruha (6 db)										+							
lánykori ruha (4 db)																+	* szegedi varrónő varrta
derekas kötény (8 db)										+							
fejkendő, selymekendő (6 db)								+									
fejkendő (8 db)													+				
nagykendő													+				
kötött kabát (4 db)													+				
nagykabát													+				
zsebkendő (48 db)													+				
női cipő (5 pár)													+				
női papucs (1 pár)													+				
férfi ing (12 db)											+		+				
gatyá (10 db)													+				
hétköznapló ruha (2 öltözet)													+				
csizmanadrág (2 db)													+				
völegény ruha					+												
ünneplő bársonyruha																+	* szegedi szabó
ünneplő szövetruha																+	* szegedi szabó
nagykabát (2 db)													+				
kötöttkabát (5 db)													+				
kalap (5 db)													+				
férficipő (3 pár)													+				
férfi papucs (2 pár)											+						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2. <i>nagykonyha</i>																	
kecskelábú asztal		+															
falitükör		+															
tükörasztal						+											
tükörasztal																	
szenkép (2 db)															+		
gyümölcsös láda										+					+		
3. <i>kisház, szoba</i>																	
konyhaszekrény						+											
findza			+														
findza								+									
findza (3 db)		+															
bögre		+															
bögre (13 db)							+	+									
porcelán levestál		+															
porcelán levestál (11 db)							+	+									
paprikástál (10 db)							+	+									
porcelántányér (28 db)							+	+									
porcelán kistányér (22 db)							+	+									
boros készlet (6 pohárral)								+									
boros készlet (6 pohárral)								+									
üvegkancsó								+									
vizespohár (6 db)								+									
vizeskészlet (6 pohárral)												+					
vizeskészlet (6 pohárral)												+					
feketekávés készlet (6 csészével)													+				
likőrös készlet 6 pohárral															+		

* részben a férj,
részben a
feleség kapta

* részben a férj,
részben a
feleség kapta

* részben a férj,
részben a
feleség kapta

* részben a férj,
részben a
feleség kapta

* részben a férj,
részben a
feleség kapta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
borosüveg (2 db)													+				
húsdaráló								+									
kanál (12 db)								+									
kanál (50 db)													+				
kanál (10 db)		+											+				
kés (22 db)													+				
villa (20 db)													+				
konyharuha (10 db)													+				
törülköző (10 db)													+				
asztal						+											
karszék (6 db)						+											
szenkép		+															
vaságy				+													
matrac (3 db)				+													
vaskályha													+				
4. kamra																	
hambár, búzáshambár (30 q-s)		+															
nagy kád, taposókád (2 db)										+							
kancahordó (800 l-es)		+															
kancahordó (400 l-es)				+													
hordó (156 l)		+															
akós hordó (2 db)		+															
söröshordó (25 l)												+					
nyárfateknő, sütőteknő		+															
nyárfateknő, sütőteknő		+															
zománcos bödön							+										
kenderzsák (2 db)	+																
zsák, kenderzsák (34 db)											+						
szakajtó		+															
szíjistrángos lószerszám											+						
igás lószerszám, strapaszerszám		+															
kukoricamorzsoló (lendkerekes)				+													
lócapad				+													
falapát													+				
kalapács													+				

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
kerek vastepsi tarhonyarosta		+															
keményzárú csizma					+						+						
puhaszárú csizma											+						
hitvány bakancs													+				
férfi télikabát													+				
deszka falipolc (3 db)														+			
borcsap										+							
bortölcsér (2 db)										+							
paradicsompaszírozó													+				
koffer													+				
lécrács (szalonnatárolásra)														+			
gázpörzsölőfej													+				
ciroksöprű														+			
kaszatokmány														+			
5. <i>ereszalja</i>																	
kecskelábú asztal										+							
lócapad (2 db)										+							
mázsa														+			
permetező					+									+			
permetező														+			
csávasvödör													+				
csávasvödör													+				
abrakosvödör													+				
kaszatokmány		+												+			
kaszakő														+			
kerékpár (2 db)														+			
kukoricadaráló										+				+			
ablakkeret (2 db)														+			
paprikarúd (2 db)															+		
tollaszák								+									
viharkabát														+			
6. <i>kiskamra</i>																	
menyasszonyi láda		+															
nyárfateknő (korpás)																	
karszék					+						+						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
karszék					+												
karszék					+												
petróleumlámpa													+				
zománcos téasztaszűrő													+				
krumplitörő													+				
garaboly											+						
szenes vasaló (2 db)													+				
zsák (4 db)											+						
falipolc (2 db)														+			
7. padlás																	
bölcső		+															
katonaláda																+	*
hitvány kenyérkosár		+															
káposztásdézsa orsója		+															
hordó		+															
permetező		+															
hitvány lószerszám		+															
cserépköcsög		+															
bádoglavór		+															
zománcos lavór													+				
zománcos üst (90 l)							+										
zománcos üst (50 l)													+				
túrósdézsa											+						
szakajtó (2 db)														+			
gyerekszék											+						
cájgruha (nadrág és kabát)													+				
hitvány nadrág (2 db)													+				
befőttes üveg (12 db)																+	
paradicsomos üveg (20 db)																+	

* szegedi asztalos készítette

Kisebik ház (épült 1879 után)

	örökség				hozomány		nász-ajándék		vásárlás, szerzemény					saját készítés	ajándék	egyéb	megjegyzés
	férj		asszony		férj	asszony	férj ága	asszony ága	helyben, kéz alatt	helyi iparos specialista készítette	vásárban, piacon, búcsúban	boltban					
	nagyszüleitől	szüleitől	nagyszüleitől	szüleitől								helyben	városban				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1. szoba																	
prices														+			
karospad	+																
heverő																	
asztal				+													
szék						+											
szék						+											
szentkép keretben (2 db)											+						
szalmazsák											+						
párna (3 db)						+											
paplan				+													
paplan																	
flanél takaró (3 db)													+				
lópokróc													+				
leterítős nagykendő													+				
csizmahúzó													+				
szenes vasaló				+													
villanyvasaló													+				
borotválkozó ládika														+			
varrósdoboz														+			
olló (3 db)														+			
fenőacél														+			
ruhakefe														+			
fésű														+			
vekkeróra														+			
rádió														+			
falitükör														+			

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2. kispitar, kiskonyha																	
kecskelábú asztal				+													
szék		+															
hokedli (2 db)													+				
mosdótál															+		
gáztűzhely													+				
kanalas (fából)											+		+				
fakanál (3 db)													+				
zománcos vājling							+										
zománcos lábas (3 db)							+										
zománcos levestál (4 db)							+										
zsebkes, bicska (4 db)							+										
porcelántányér (16 db)							+				+						
zománcos vizes kanta (2 db)													+				
krumplitörő (fa)														+			
krumplitörő													+				
merőkanál (2 db)													+				
reszelő, gyalu (2 db)													+				
habverő													+				
rézmozsár		+															
szénvonyó														+			
piszkafa														+			
kissöprű													+				
szemétlapát													+				
ciroksöprű (2 db)												+					
ostor											+						
3. kamra, boroskamra																	
hordó, ászokhordó (216 l)		+															
hordó, ászokhordó (216 l)				+													
hordó, ászokhordó (180 l)				+													
hordó, ászokhordó (60 l)		+															
lopótölcsér		+															
zománcos tölcsér		+															
alumínium tölcsér													+				
lopótök, borszívó		+															
üveg hévér (lopó)													+				
asztal	+																

* fiától kapta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
deszkateknő															+		* az asszony anyja vette
tarhonyarosta, <i>nagyszömű</i> rosta (2 db)											+						
tarhonyarosta, <i>aprószömű</i> rosta											+						
tejszűrő szita													+				
nyújtódeszka										+							
sodrófa										+							
húsvágó tőke		+															
húsvágó bárd (2 db)		+															
deszka polc		+															
vastepsi (7 db)		+															
„lernis tepsi”													+				
vesszőkosár, szakajtókosár											+		+				
metszőolló													+				
birkanyíró olló		+															
garaboly (4 db)											+						
permetező pumpa				+													
palacsintasütő (2 db)													+				
mákdaráló													+				
pányvacövek										+							
műanyagtáska													+				
kék vászon munkásruha													+				
férfi kalap (igen használt)													+				
gumicsizma													+	*			* fiuk használja, amikor ott- hon segít
bakancs													+				
bőrpapucs													+				
gázpalack (2 db)												+					
görbebot														+			
ostor											+						
kerékpárpumpa													+				
4. <i>kiskamra</i>																	
dézsza (250 l-es)				+													
zománcos zsírosbödön (2 db)							+										
zománcos bödön				+													

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
zománcos vödör				+													
zománcos nagyfazék							+										
zománcos lábas (3 db)													+				
zománcos tésztaszűrő							+										
zománcos fejő													+				
zománcos köcsög, vizeskanna												+					
porcelán levestál								+									
fajansz tál, <i>paszúrtál</i>													+				
bádog vödör (2 db)													+				
bádog literes													+				
lóca		+															
sütőlapát		+															
garaboly											+						
rádióspolc													+				
lombfűrész													+				
kötött üveg (2 db)													+				
kávéfőző															+		
feketekávés pohár (6 db)															+		
falitükör													+				
ciroksöprű												+					
dunsztos üveg (6 db)																+	
5. <i>kocsiszín</i> (galambháznak használják)																	
tetején dróthálós galambdúc														+			
6. <i>padlás</i>																	
létra, <i>taroglya</i>																	
cseréptál, kalácsgyúró tál		+															
rézbogrács		+															
vasbogrács		+															
bográcsüst													+				
bográcsüst													+				
bádogbödön		+															
bádogvödör												+					
bádoglocsoló												+					
kosár, túrós kosár		+															
kecskelábú asztal														+			

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
paprikaültető fűró										+							
gyümölcsös láda (3 db)										+							
meszelő (3 db)											+						
Istálló																	
1. régi marhaistálló																	
jászol		+															
kocsiülés (féderes)											+						
vasfogas (borona)		+															
nagyereblye										+							
szőlődaráló				+													
szőlőprés, sutú				+													
káposztás dézsa		+															
suba, vőlegénysuba					+												
üveglopó (borszívó)													+				
rámás fűrész										+							
körösztbevágó fűrész													+				
balta													+				
szekerce													+				
fejse													+				
vasvilla (4 db)													+				
marhakötél (5 db)											+						
istráng (5 db)											+						
kocsilekötő kötél (3 db)											+						
kapa (3 db)													+				
kaparó													+				
gyümölcsös láda (20 db)										+							
nagy kosár										+							
2. régi lóistálló (most marhaistálló)																	
jászol		+															
borjújászol																	
tehénvakaró													+				
vasvilla													+				
tekarmányoskas											+						
fejőszék (2 db)														+			
dísznókalicca														+			
drótkefe													+				

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
3. <i>tyúkpaddás</i>																	
szárvágó (3 db)										+							
kaszanyél											+						
vasgereblye (2 db)													+				
vaslapát													+				
kővágó csákány													+				
szőlőcsákány													+				
<i>nyári jászol</i>																	
jászol										+							
vasvilla													+				
fejőszék													+	+			
szügyellő nyakló													+				
<i>góré</i>																	
garaboly											+						
kasza (3 db)													+				
ásó													+				
kaparó, szőlőkaparó		+															
vasgereblye		+															
„ötös eke”, könnyű vaseke													+				
Tanyaudvar																	
Sack-eke, taligával				+													
Sack-eke, nehéz eke taligával		+															
borona, láncborona		+															
létra, <i>taroglya</i>																	
döngölő, földverő fűrész														+			
kukoricadaráló													+				
fűrészelő bak														+			
dézsza		+															
vasüst (katlanon)													+				
zománcos vajling													+				
bádogkanna													+				
bádoglocsoló													+				
bádogvödör (4 db)												+					
disznóvályú											+						

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
disznóketrec														+			
csirkeitató vályú															+		
tragacs, trágyahordó talicska										+							
vastragacs											+						
kocsisaroglya											+						
kocsikerek (4 db)											+						
vaslapát (2 db)													+				
sorhúzó, <i>utaló</i> gereblye														+			
Palántáskert																	
rézüst		+															
zománcoüst (2 db)													+	+			
bádog nagyfazék																	

Szatymaz III. kerület 122. sz. tanya

Paragi Péterné, Kovács Katalin (sz. 1907) anyai öröksége a tanya. 1950 előtt Szeged város szatymazi kapitányságához tartozott (224. szám). A várostól 20 km-re, Szatymaz községtől 3 km-re fekszik, vízállásos *laposokkal* váltakozó homokos területen, az 1950-es években kiépített, portalanított út mellett.

Visszaemlékezések szerint Paraginé dédanyja erre a tanyára jött menyasszonynak. Anyai nagyanyja, Gombos Györgyné sz. Kormányos Anna 1852 táján született (+ 1940), tizenegyen voltak testvérek, így dédanyja, Rózsa Ilona házassága az 1840-es évek második felére tehető. A régebbi lakóház tehát az 1840-es években már bizonyosan megvolt (4. kép). Fala ma is *nádtutaj*¹⁸, amit „a nagy vízesség idején”

4. A régebbi ház (Szatymaz III. 122.)

— 1940-ben és 42-ben — több helyen vályoggal aláfalaztak és oszlopokkal erősítették meg. Ehhez a négy osztatú: ház-pitvar-istálló-kamra beosztású nádtető épülethez később féltető tyúkólat toldottak. Ezen a tanyán is épült másik lakóház (5. kép), s ezt Gombos György, az anyai nagyapa 1880 körül építette. Ez már vályog falú, de nádtető, *nagyház-pitvar-kisház* beosztású, ami elé a századfordulón faoszlopos, deszka könyöklős, cseréptetős ereszetet húztak. A nagyszülőknek 20 hold földjük volt, három gyermekük született, közöttük Gombos Anna, (1880-1949), aki 1900 körül Kovács Antalhoz ment feleségül.

Kovács Antal Csólyos-pusztán vett 14 lánccal földet — itt született Katalin lánya —, azután Páloson 20 lánccal gazdálkodott, majd az első világháború után özv. Gombos Györgyné hívására családjával „hazajött” a szegedi földre. Gombosné elosztotta a földet: két lányára 8-8 lánccal, fia árvájára 4 lánccal hagyott. Kovács Antal sógoránójától megváltott 4 lánccal, a pálosi föld árán Balástyán 30 lánccal „pusztaföldet” vett, így összesen 42 lánccal földön gazdálkodott. Lakásul az újabb házat használták: a *nagyházban* halt az özvegy nagyanyja, a *kisházban* lánya, veje

¹⁸ A *tutajfal* váza oszlopokkal erősített nád, amit kívül-belül vastagon tapasztottak. Ez a faltechnika a múlt században a szegedi határban eléggé elterjedt. Vö.: *Juhász A.* 1974. 288.

5. Az újabb lakóház az ereszzettel (Szatymaz III. 122.)

és négy gyermekük. A régi ház *pendelykéményét* Kovács Antal padlásolta le, ugyanakkor elbontotta a házbeli kemencét.

Kovács Katalin 1936-ban ment férjhez Paragi Péterhez (szül. 1905), aki a közeli balástyai kapitányságban nevelkedett. Szokás szerint a férj szüleinél kezdték az életet (Balástyai kapitányság 307. számú tanyán), „*münk a tanya felső végiben lakunk, apámék az alsó végiben*” (P. P.). Paragi Péter apjának 22 láncc örököldje volt, de családi okok, pörösködés miatt a gazdaság megingott, így 1938 táján, amikor öt gyermeke között elosztotta a földet, egynek-egynek csak 3 hold jutott. 1942-ben Kovácsné Gombos Anna megbetegedett és azt kívánta, hogy Katalin lánya legyen a gondviselője. Ekkor telepedett a Paragi házaspár a tanyára. „*Én voltam a gonáviselője, én is takarítottam el az anyámat*” — mondja Paraginé, és ezért az anyja 2,5 hold földet íratott rá. Négy testvér között osztódott a vagyon: Paraginé Kovács Katalin anyai része 3 hold, apai része — a balástyai földből — 7,5 hold volt, ez utóbbit eladták és a tanyához közel vásároltak 4 holdat. Ehhez járult a férj 3 hold jussa, így az 1950-es években 12,5 hold földön gazdálkodtak. Valamennyi földjük örökség volt, ezt nem gyarapították, ugyanennyivel léptek be 1960-ban a termelészövetkezetbe.

Paragi Péteréknek nem született gyermekük. Amióta a tanyán laknak, az épületekben annyi változás történt, hogy az újabb lakóház pitvarát lepadlásolták, padlóját mozaikteglával rakatták ki és a *kisházat* (vagyis a hátsó szobát) kamrává alakították. A gyermektelen házaspárnak és az idős özvegyasszonynak nem volt szüksége annyi lakóhelyiségre, mint a megelőző nemzedékeknek, tárolónak viszont, a régi házbeli kamra már kicsinek bizonyult. Miután a fenti osztozkodás megtörtént, Paragi Péter beljebb hozta a tanyakerítést, így ma 1000 négyszögöl gyeppel van bekerítve a tanya körül. Emellett van 500 négyszögöl szőlő, gondozott alma-, szilvafákkal.

Paragi Péter 1938-ban vásárolt először lovat. Mindig egy lova volt, ezért szántani, hordani összetársult valamelyik tanyaszomszédjával. Gazdasági felszerelése sosem volt teljes, aminek az a magyarázata, hogy apjától nem kapott munkaeszközt, apósa eszközállománya pedig felesége testvérei között szétosztódott. Igáskocsit, szelelőrostát felesége örökölt, ekét kéz alól vásárolt 1944-ben, viszont boronát,

ekekapát mindig egyik szomszédjától kért kölcsön. Rendszerint tartottak 1-2 tehenet, anyakocát és 3-4 hizódisznót, 8-10 anyabirkát.

Paraginé rendszeresen eljár a szegedi hetipiacokra. Gyümölcsöt: jonathán, delicious, rozmaring almát, őszibarackot, szőlőt; krumplit, baromfit, tojást, tejterméket szokott piacra vinni. Alma- és szőlőérés idején a termelőségvetkezettől bérelt tehergépkocsin, környékbeli tanyai asszonyokkal összefogva a budapesti és az orosházi, békéscsabai piacokat is meglátogatja. A piaci eladás természetesen vásárlásra is alkalom.

6. Paragi Péter és felesége az öregházban *frustukol*

A Paragi-tanya tipikus kisparaszt-gazdaság volt, amely a táj termelési hagyományai szerint intenzív szőlő-, gyümölcsstermelést és belterjes haszonállattartást folytatott. Mindebből az önellátáson felül piacra is jutott. A kedvező adottságai-
ban, az árutermelésben rejlő lehetőségeket a családi munkaerő, gyermekek hiánya miatt nem tudta még a magángazdálkodás idején úgy kihasználni, mint a vidék más hasonló tanyai gazdaságai. Viszont éppen ennek a hajtóerőnek, a fiatalabb nemzedéknek hiánya konzerválta a lakáskultúra, a tárgyi ellátottság egy korábbi szintjét.

Paragiék ma leggyakrabban a régi lakóház szobájában tartózkodnak. (6. kép.) A nyár kivételével ez a főzés helye és itt is alszanak. Nyár elején viszont az öntöttvas tűzhelyet az eresz alól kiviszik a szőlőbe és Paraginé egész nyáron a szabad ég alatt főz. A villanyt 1969-ben vezették be a tanyára.

A tanya állatállománya 1975 nyarán: 1 tehen, 2 disznó, 6 anyabirka, 2 toklyó, 40 tyúk, csirke, 25 galamb, 2 kutya, 3 macska.

Szatymaz III. ker. 122. sz. tanya leltára

Régebbi ház

A tárgy neve	örökség				hozomány	nász-ajándék		vásárlás, szerzemény					saját készítés	ajándék	egyéb	megjegyzés	
	férj		asszony			férj ága	asszony ága	helyben, kéz alatt	helyi iparos specialista	vásáron, piacon, búcsúban	boltban						
	nagyszüleitől	szüleitől	nagyszüleitől	szüleitől							helyben	városban, más faluban					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
1. szoba																	
ágy, nyoszolya				+													
vaságy				+													
priccs, krumplipucoló ágy				+							+						
karospad			+														
asztal			+														
szék (2 db)				+													
szék						+											
fúrott lábú kis pad				+													
kisszék														+			
kaszni				+													
viaszos vászon terítő (2 db)												+					
kenyérkosár, szalmából font				+													
vastűzhely													+				
mosdóállvány												+					
mosdótál (alumínium)												+					
törülköző													+				
feszület													+				
szentkép keretben				+													
vászon fésűtartó														+			
petróleumlámpa												+					
akasztós kis tükör													+				
családi fényképek (12 db)																	
macskatányér, cseréptányér				+													+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
kaszni:																	
porcelántál, paprikásostál							+										
porcelántál, paprikásostál							+										
bádogtál, levesestál															+		
porcelántányér (2 db)							+										
porcelán bögre							+										
tejfölös bögre			+														
bádog cukortartó (2 db)																+	
vekkeróra													+				
tejszűrő, bádogszűrő													+				
borospohár (10 db)															+		
kanál (28 db)													+				
kés (20 db)													+				
villa (20 db)													+				
ágyon:																	
férfi kalap											+						
trózsák													+				
rongypokróc											+			+			
lepedő													+				
dunna				+													
párna				+													
ágyterítő			+														
díszpárna													+				
vaságyon:																	
trózsák													+				
rongypokróc											+			+			
lepedő													+				
párna				+													
takaró, lópokróc (2 db)											+						
kötött női kabát (2 db)													+				
telepes rádió													+				
női papucs												+					
virágserép (4 db muskátli és karácsonyi kaktusz)											+						
vászonfüggöny (2 db)														+			

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
2. <i>konyha, csávásos konyha</i>																	
asztal											+						
szék (zöld festésű)			+														
szék (zöld festésű)				+													
kaszni		+															
kecskelábú kis asztal			+														
korsóálló (beépített)			+														
kis zsíros bödön								+									
zománcos lábas (6 l-es)								+									
zománcos lábas (6 l-es)												+					
zománcos lábas (5 l-es)												+					
zománcos lábas (4 l)												+					
zománcos lábas (2 l)												+					
zománcos lábas (2 l)												+					
levesestál (porcelán)				+													
paprikásbögre (cserép)			+														
zománcos fazék, <i>bürgefejő</i>								+									
nagy, zománcos vājling (30 l)								+									
kis zománcos vājling (3 l)																	+
tésztašűrő (cserép)			+														
tésztašűrő (cserép)											+						
tésztašűrő (alumínium)												+					
fejő (alumínium)													+				
műanyag gyümölcsöstál												+					
szita, lisztszita											+						
darászita								+									
tarhonyarosta								+									
tarhonyarosta				+													
levesestál								+									
kanalas																	+
zománcos merőkanál													+				
palacsintasütő													+				
szakajtókosár				+													
sarkos tepsi (3 db)											+						
fakanál, hurkás kanál			+														
kovášzkavaró			+														
lekvárkavaró (2 db)																	+
húzós kiló				+													

* keresztfiuk
csinálta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
gyékényszatyor											+						
gyékényszatyor (foltozott)											+						
vesszőkas, kis kas										+							
vesszőkas, kis kas										+							
krumpliskas										+							
tojásos garaboly										+							
garaboly, vasporos garaboly										+							
csávás, bádogvödör												+					
mosdótál (zománcos)													+				
zománcos vizes köcsög (2 db)														+			
zománcos tejeskanna													+				
viharlámpa													+				
ciroksöprű													+				
kisbalta				+													
malacostor															+		
görbebot															+		
rossz kalap (3 db)											+						
permetes cipő											+						
rossz női kabát											+						
műanyagkötő											+						
női kézi táska											+						
gumicsizma												+					
gumicsizma													+				
3. istálló (most raktár)																	
jászol			+														
székláb			+														
nagyereblye										+							
nyitóka											+						
kapa												+					
kapa											+						
karaszoló				+							+						
karaszoló											+						
ásó												+					
meszelő (2 db)											+						
öntöttvas lábas				+													
öntöttvas fazék				+													
takarmányoskas (3 db)											+						
nagykas															+		

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
4. <i>kamra, korábban kispince</i>																	
ászkok (gerenda, 2 db)			+														
nyárfateknő, mosóteknő			+														
nyárfateknő				+													
káposztáskád				+													
fa sőtartó			+														
bádog zsirosbödön			+														
öntöttvas lábas, kaszroj (2 db)				+													
kanalas		+															
bádog köcsög (2 db)													+				
zománcos köcsög (2 db)													+				
zománcos fazék							+										
szijnyakló											+						
kötélnyakló											+						
rámás fűrész				+													
permetes férfiöltözet (2 db)											+						
rossz nadrág (madárijesztőnek)													+				
rossz kabát														+			
(madárijesztőnek)															+		
rossz gumicsizma (1 pár)												+					
rossz férfi bakancs (3 pár)													+				
petróleumlámpás												+					
viharlámpa												+					
kötött üveg (petróleumos													+				
<i>kotla</i>)																	
rostakéreg				+													
szitakéreg				+													
alumínium kulacs																+	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
levesestál			+														
levesestál (2 db)				+													
paprikástál (2 db)				+													
levesestál (fedeles)							+										
borosüveg															+		
vizeskanecsó															+		
krumplitörő													+				
réz gyertyatartó				+													
Mária-szobor (porcelán)																+	*
Szt. Antal-szobor (porcelán)																+	*
sublótban:																	
falvédő, házi áldás																+	*
szentelt gyertya (4 db)			+														
Mária-huszas, ezüstpéncz			+														
köznapló férfi ing (6 db)														+			
hosszú férfi alsó (4 db)														+			
női kötény (5 db)																	
zsebkendő (4 db)						+											
zsebkendő (9 db)															+		
szekrényben:																	
dunnahuzat														+			
párnahuzat (3 db)														+			
paplanhuzat														+			
hétköznapló női ruha (4 db)										+							
ünneplő női ruha (6 db)										+							
fejkendő (3 db)																+	
fejkendő (15 db)																+	
kötött női kabát (2 db)																+	
női nagykabát																+	
nagykendő																+	
női cipő (5 pár)																+	
völegényruha																	+
<i>gyűvő-mönő öltözet (2 db)</i>																	+
köznapló csizmanadrág																	+
																	+

* apjától kapta
* P. P-né a
szentkúti
búcsúban

* búcsúban kapta

***
* szegedi szabó
varrta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
ünnepelő öltözet (pantallós)											+	*						* kisteleki vásáron
ünnepelő öltözet (pantallós)											+		+					
ünnepelő csizmanadrág											+							
nagykabát, téli kabát (2 db)													+					
ünnepelő kalap											+							
báránybőr <i>sipka</i> (2 db)											+							
férfi ing (13 db)													+					
gatya (9 db)													+					
kötött kabát													+					
ünnepelő cipő													+					
férfi papucs											+							
asztalterítő (gyári, mintás)													+					
szőnyeg (4 db)													+					
csillár													+					
2. konyha, nagykonyha																		
takaréktűzhely													+					
hordozható cserépkályha													+					
ágy										+								
heverő											+							
asztal			+															
nyári pad														+				
konyhaszekrény													+					
falfogas												+						
feszület											+							
szentkép (3 db) keretben																	+	
házi áldás																	+	
falvédő (2 db)											+							
csillár													+					
villanyvasaló													+					
ágyon:																		
trózsák													+					
lepedő													+					
párna													+					
dunna																		
ágyterítő																		
színes gypjútakaró											+							

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
díszpárna															+		
konyhaszekrényben:																	
porcelántányér (23 db)							+										
porcelántál, paprikástál (3 db)							+										
zománcos bádogtál (3 db)															+	*	
üveg vizeskancsó															+		
füles vizespohár			+										+				
literes bádogedény													+				
öt decis bádogedény													+				
szakajtóruha (3 db)													+				
szövött asztalterítő			+										+				
szövött asztalterítő															+		
törülköző (8 db)													+				
lepedő (2 db)						+							+				
lepedő (2 db)													+				
kézi táska													+				
imakönyv											+						
olvasó, rózsafűzér (3 db)											+						
3. <i>kamra</i>																	
karospad			+														
asztal			+														
polc, stélázi										+							
káposztás dézsa										+							
hordó (300 l-es)										+							
hordó (147 l-es)				+													
hordó (60 l-es)										+							
hordó (55 l-es)										+							
hordó (25 l-es)										+							
hordó (13 l-es)										+							
szőlődaráló									+								
borszűrő kád, <i>kadarkás kád</i>									+								
lopótök														+			
üveg borszívó, „lopó”													+				
hússzózó dézsa										+							
zománcos zsírosbödön (18 l)							+										

* névnapjára
kapta P. P-né

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
zománcos zsírosbödön (20 l)												+					
húsvágó tőke				+													
húsdaráló													+				
húsdaráló												+					
cseréptál				+													
zománcos nagytál			+														
nyárfateknő (kenyérdagasztó)				+													
nyárfateknő (kenyérdagasztó)				+													
nyárfateknő (belesteknő)											+						
nyárfateknő (hurkás tekő)											+						
sütőlapát											+						
sütőlapát											+						
kerek tepsi			+														
sarkos tepsi (3 db)											+						
szakajtókosár			+														
szakajtókosár														+			
garaboly															+		
garaboly															+		
																	* helybeli kaskötő készítette
zománcos vajling													+				
zománcos vödör													+				
zománcos vizeskanna															+		
zsák				+													
kaszakő											+	*					
																	* kisteleki vásárban
tokmány (bádóg)											+						
metszőolló											+			+			
kis csákány											+						
keményszárú (vőlegény)																	
csizma					+												
puhaszárú csizma												+					
alumínium kanna (3 l)													+				
borszűrő tölcser (kabaktök)														+			
kuka (3 db)														+			
hústartó rúd														+			
bekötött üveg (5 db)												+					
szódásüveg (5 db)												+					
gyümölcsös láda (10 db)										+	*						
																	* Forráskúton csináltatta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
befőttes üveg (16 db)																	+
paradicsomos üveg (20 db)																	+
4. ereszlet																	
pad			+														
kecskelábú asztal										+							
menyasszonyi láda			+*														
szentkép (3 db)																+	
öntöttvas tűzhely													+				
szerszámos láda			+														
tótgaboly			+														
szakajtókosár														+			
szőlőprés									+								
pörnyehúzó (vagy <i>szérvonyó</i>)														+			
tetőverő fűrkő				+										+			
kukoricahasító													+	+			
kukoricadaráló													+	+			
szalmakötélhajtó														+			
kisszék														+			
kerékpár													+	+			
kannatartó (kerékpárra, 2 db)													+				
szőlősláda (10 db)										+	+						
kasza (4 db) nyél nélkül													+				
nádvágó kasza														+			
sarló				+													
kuka, marokverő (2 db)														+			
5. padlás																	
festett fogas			+*														
nyárfateknő				+													
póvályos			+														
vászonfazék, „szármásfazék”			+														
cseréptál, nagytál			+														

* P. P-né déd-
anyja kapta
* búcsúkor
kapták

Kisteleken
* vette

* Forráskúton
csináltatta

* P. P-né déd-
anyjáé volt
datált: 1867

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
vajas fazék			+														
öntöttvas lábas, kaszroj			+														
kabaktök (2 db)			+														
tótgaboly			+														
kolbásztöltő			+														
famozsár			+														
lekváros szilke (2 db)											+						
tejesköcsög (9 db)				+													
vizes köcsög				+													
lekváros fazék											+						
bádog zsírosbödön				+													
olajos köcsög			+														
csöcsös korsó				+													
bádogfazék, mosófazék													+				
rézüst			+														
vasüst												+					
„tűróaggató”				+													
lószerszám				+													
lószerszám											+						
szakajtókosár (5 db)														+			
szakajtókosár (5 db)										+							
permetező				+													
rézgálicos fahordó													+				
bádogfejő													+				
zománcos nagyfazék				+													
zsák (15 db)											+		+				
nyárfateknő, sózóteknő			+														
kenyérkosár (3 db)			+														
falapát											+						
cserép bili			+														
ajtóvasalás				+													
rámásfűrész				+													
régi ablakkeret (2 db)			+														
ablaktábla (deszka, 2 db)			+														
vászonzacskó, <i>tarhonyás acskó</i>														+			
horogfárol függő rúd (3 db)														+			
<i>kuka</i> (szelemenről lógó akasztó), 2 db														+			

* is-is

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
6. <i>kocsiszín, szín</i>																	
lőcsőkocsi				+													
kapcsos ülés				+													
féderes kocsiülés				+													
eke, <i>fagöröndős</i>									+								
eketaliga									+								
járom				+													
ládás, v. trágyahordó talicska											+						
rossz talicska				+													
<i>sorompó</i> — szénatartó rács				+													
utaló				+													
bak (asztal alá, 4 db)				+													
ágyvég (2 db)				+													
bádogg disznóvályú											+						
kapa													+				
jászol			+														
vendégoldal				+													
<i>birkasarampó</i>										+							
fejőszék														+			
tehénvakaró (3 db)												+					
vasvilla												+					
répareszelő													+				
takarmányos kas											+						
bádoggvödör												+					
nyírfasöprű													+				
ciroksöprű (2 db)													+				
Tanyaudvar, az épületek mögött																	
létra, <i>taroglya</i> (2 db)				+													
hosszú létra, <i>taroglya</i>														+			
fűrészelő bak														+			
tragacs, trágyahordó talicska										+							
szénakaparó gereblye											+						
szénahúzó horog													+				
kisgereblye											+						
hitvány kapa (sárkésítéshez)													+				
ágy				+													

Szatymaz III. kerület 269. sz. tanya

Tulajdonosa Csányi Antal (sz. 1905) és felesége, Szőke Erzsébet (sz. 1900), mindketten Szeged-felsőtanyai szegényparaszt család ivadécai. Csányi Antal a Gajgonya 31. számú tanyán született, ahol apjának 4,5 lánccs ölkörűje volt. Kilencen voltak testvérek. Szőke Erzsébet apja a szatymazi *Ádokhegy*-ben volt császár, tehát földnélküli, házatlan zsellérember és 1911-ben — hosszú évek után — szerzett 1 holdat a szomszédos dorozsmai határban, *Lápastó* dűlőben.

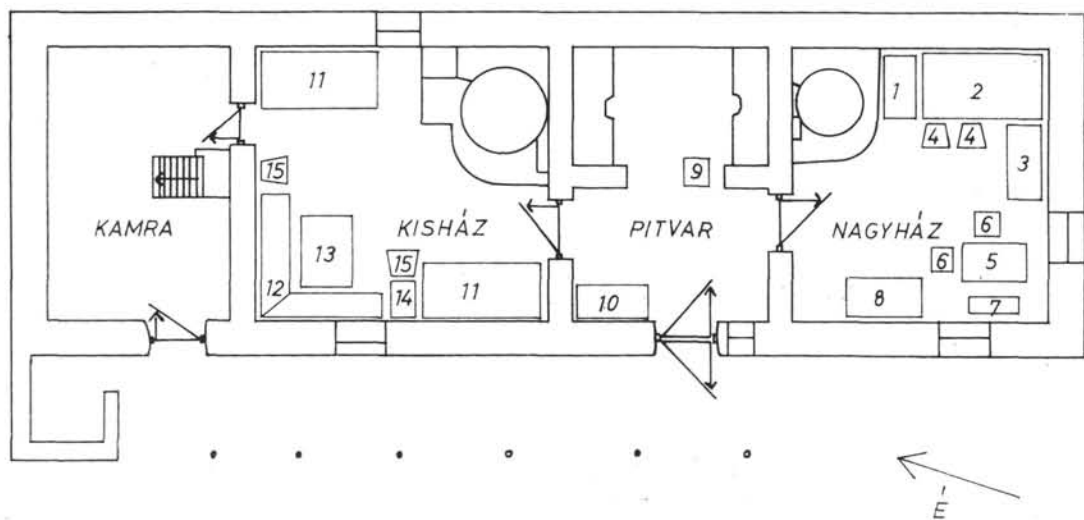
1950 előtti tanyaszám: Szatymazi kapitányság 210. Közelebből: *Makraszéken* a *Neszürjhegyi dűlő*-ben fekszik, Szeged városától közúton 21 km-re, Szatymaztól 4 km-re.

7. Lakóház (Szatymaz III. 269.)

A század elején a tanya Szűcs Imre gazda tulajdona volt, akitől 2 hold földet Etel lányára szállt, apai jussként. Szűcs Etel, férjhezett Frank Jánosné családjával Baktóban, feketeföldön élt és a homoki tanyát — a vele örökölt földdel — kiadta házatlan szegényparaszt családnak. Így kerültek a tanyára *lakónak* Szőke Erzsébeték 1912-ben. Munkálták a tanyához tartozó 2 hold földet: fél hold szőlőnek csak a munkája volt az övék, termése mind a gazdáé, másfél hold gabona- és kukoricaföld termését felezték. Szőke Erzsébet apja napszámba járt, még kubikolást is vállalt.

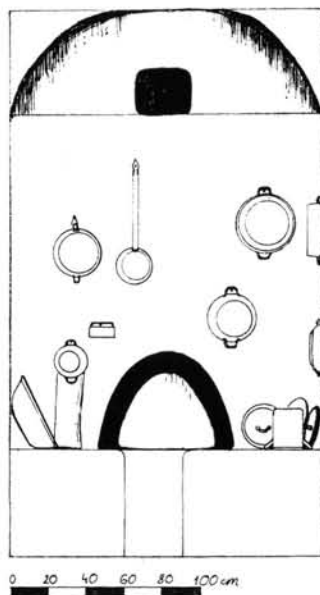
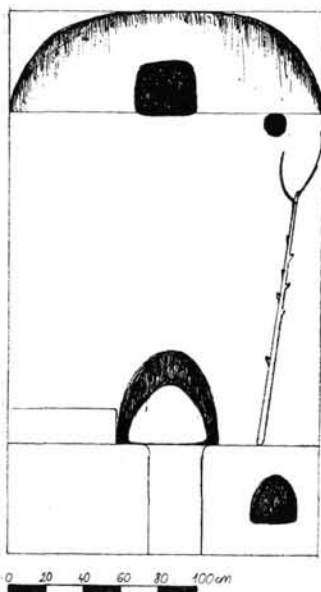
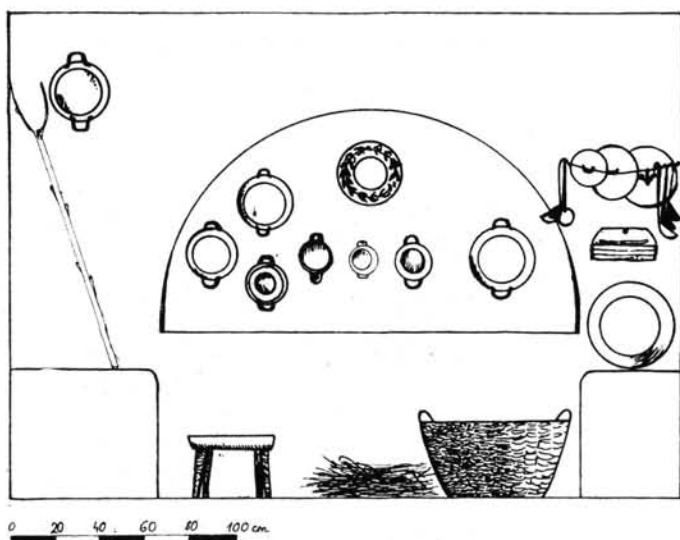
Visszaemlékezések szerint a tanya eredetileg ház-pitvar-tagolású volt. Amikor Szőke Erzsébet családjá idekerült, már négy osztatú: *nagyház*-pitvar-*kisház*-kamra beosztású lakóházba költözött, amely azóta szinte semmit nem változott (7—8. kép). A szabad kéményű pitvarból nyíló *nagyház*-ban és *kisház*-ban ma is megvan a sárkémence és sajátos, hogy a kamrának — ahová a kisházból és az eresz alól is nyílik ajtó — ma sincs ablaka. A ház fala vályog, nyeregetetős, tetőszerkezete szelemen-

8. A lakóház alaprajza (Szatymaz III. 269.)

9. A kemence mellé rakott tűzhely

10—11—12. A szabadkéményes pitvar három nézetben

gerendás, födele nád. Elején ugyanaz a hat faoszlopon nyugvó, cseréptetős ereszet húzódik, ami a század elején megvolt. Csupán a tüzelőberendezés alakult: az első világháború után a kisházbeli kemence mellé vályogból rakott tűzhelyet készítettek s ezzel a főzés a nyitott kéményű pitvarból a szobába került. (9. kép.) A pitvar korábbi berendezése (10—11—12. kép) azonban szinte napjainkig érintetlen maradt, csak négy éve vásároltak zománcozott vastűzhelyet, amit Csányiné nyáron használ — úgy, hogy a füstöt csövön a nyitott kémény kürtőjébe vezeti.

13. Istálló — szín — disznóól: (Szatymaz III. 269.)

Az egy földel alá épült istálló, szín és disznóól a század elején épült. (13. kép) Egy másik, a lakóházra merőlegesen fekvő melléképületet Csányiék elbontottak, mert nem volt szükségük rá.

1927. február 2-án volt Csányi Antal és Szőke Erzsébet esküvője. A vőlegény egy öltözet munkaruhán, lábbelin, pár darab fehérneműn kívül semmit nem vitt a házasságba. Évek múlva, mikor osztozkodásra került sor, 400 négyszögöl földet örökölt, de felé sem ment, mert — mint mondja — „többe került volna, mint amenyit ért...”

Szőke Erzsébet egyedül nevelkedett föl, mivel testvérei csecsemőkorban elhaltak. Így a tanyán az idős szülők és a fiatal házasok éltek együtt. 1929-ben meghalt Szőke Erzsébet apja. Pár év múlva a fiatalok eladták a dorozsmai 1 holdat és 1936-ban megvették a tanyát s a mellette elterülő 2 hold földet 2200 pengőért. Bankkölcsönt vettek föl, amit 1942-ben törlesztettek le. Házasságuk 15. évében magukénak mondhatták a volt lakótanyát és a 2 hold földet, melyen annyit verejtékeztek. „*Ez csakugyan nem juss, hanem tíz körmivel sződte az embőr lánya össze*” — mondja Csányiné. (14. kép.)

Gazdasági felszerelésük, igás állatuk nem volt, ezért szántani, boronálni, trágyát hordani stb. a kocsis-lovas tanyaszomszédokat hívták el, akiknek a munkáját Csányi Antal gyalognapszámmal dolgozta le. Évekig eljárt részes aratónak is.

Egy lányuk született, aki családjával Szatymazon él. 1960-ban Csányi Antal 2 hold földdel belépett a termelőszövetkezetbe. 1971 óta nyugdíjas szövetkezeti tag, 1 hold háztáji földet művel, ezen kívül meghatározott térítésért használja a tanya melletti 800 négyszögöl szőlőt.

Felesége a legutóbbi évekig gyakran vitt szőlőt, gyümölcsöt, tojást a szegedi hetipiacra. Leginkább a piaci eladásból származott a pénzbevételeik.

Az állatállomány 1975 nyarán: 1 kecske, 2 disznó, 18 tyúk, 2 kutya, 3 macska.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
kenyérkosár														+			
zománcos fazék													+				
zománcos vödör											+						
zománcos mosdótál												+					
keményszárú csizma											+						
zsírosbödön (25 l)													+				
bekötött üveg (2 db)													+				
befőttes üveg (28 db)													+				
tűtartó doboz											+						
virágcserep (6 db)											+						
görbebot																+	
ágyon: rongypokróc											+						
paplan													+				
párna (4 db)						+											
párna (2 db)													+				
dunna						+											
ágyterítő													+				
sublótton:																	
porcelán feszület				+													
keménycserép bögre (2 db)															+	*	
porcelán bögre (2 db)															+	*	
porcelán bögre (2 db)															+	*	
festett üvegpohár (2 db)															+	*	
porcelán emléktárgy															+		
üveg palack													+				
Szent Antal (porcelán tárgy)											+						
Mária (porcelán tárgy)											+						
porcelán tányér (6 db)								+									
füles üvegpohár															+		
borospohár (6 db)													+				
pálinkás pohár (3 db)				+													
üveg váza (3 db)											+						

* Cs. A-né lány-
korában
legénytől
kapta, mint
búcsúfiát

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
öntöttvas fazék				+													
zománcos kislábas													+				
zománcos nagyfazék													+				
alumínium fazék													+				
zománcos vājling													+				
zománcos nagy vājling													+				
zománcos tésztaszűrő													+				
zománcos bádógtál (6 db)													+				
zománcos fedő (9 db)													+				
palacsintasütő													+				
tökszelő												+					
zománcos merőkanál (3 db)													+				
kc. négyceserép sőtartó				+													
kanalas (fahasitékból)												+					
mosdótál													+				
piszkafa														+			
pörnyevonó														+			
sütőlapát				+													
zománcos tűzhely													+				
téztavágó deszka														+			
<i>a pitvar előterében:</i>																	
kaszni:											+	*					
cseréptányér				+													
porcelántányér (6 db)								+									
zománcos fazék (6 db)								+									
bádógtepsi (4 db)				+													
bádógtepsi (4 db)												+					
porcelántányér (3 db)													+				
liszttartó													+				
vasaló				+													
nagykés (2 db)												+					
falon:																	
cseréptál (3 db)				+													
keménycserép tányér			+														
keménycserép tányér (15 db)				+													
porcelántányér (2 db)				+													

* régi almári-
umból csinálták

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
levesestál (keménycserép 4 db)				+													
petróleumlámpa												+					
kisszék (fűrott lábú)														+			
kisszék (fűrott lábú)														+			
hokedli										+							
bádog locsoló													+				
lábtörölő (csuhé)														+			
3. kisház, lakószoba																	
ágy			+														
ágy									+								
sarokpad				+													
asztal				+													
szék				+													
szék				+													
láda, szerszámos láda			+														
hokedli										+							
kisszék (3 db)				+													
kisszék														+			
sámlí										+							
falióra				+													
feszület											+						
szenkép (4 db)									+								
családi fényképek (8 db)																	
szenkép															+		
petróleumlámpa (talpas)														+			
kis tükör														+			
szalmazsák, trózsák											+						
szalmazsák, trózsák											+						
rongypokróc											+						
rongypokróc											+						
párna (3 db)												+					
paplan (2 db)													+				
flaneltakaró													+				
törülköző													+				
söprű														+			
kas, tüzelőkas										+	*						

* kaskötő csinál-
ta feléből, a vesz-
szőt Cs. A. adta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
férfi télikabát									+								
női gumicipő, sárcipő												+					
báránybőr sipka (igen használt)											+						
férfi papucs (1 pár)											+						
női papucs											+						
cipő (2 pár)													+				
bakancs												+					
gumicsizma (1 pár)												+					
bicska (5 db)											+						
fésűtartó doboz														+			
fésű (2 db)											+						
kis cseréptál, macskatál											+						
viaszosvászon asztalterítő													+				
csizmahúzó				+									+				
fogas													+				
rongyszőnyeg a padkára (2 db)																	
4. kamra																	
búzásláda, búzáshambár (5 q)				+													
árpásláda (2,5 q)				+													
hordó (100 l-es)										+							
hordó (50 l-es)										+							
hordó (50 l-es)										+							
hordó (50 l-es)										+							
hússzózó dézsa, nagy dézsa										+							
nyárfateknő, gyúroteknő				+							+						
mosóteknő, deszkateknő												+					
kis dézsa										+							
kis dézsa (2 db)											+						
nagy vesszőkosár, kas				+													
favödör (2 db)												+					
zsák (8 db)												+					
zsírosbödön (bádog)				+													
almás láda (15 db)										+	*						
gyékényszatyor (2 db)												+					
csuhészatyor (3 db)														+	*		

* dorozsmai
földön
csináltatta

* lányuk fonta

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
véső (2 db)				+													
harapófogó (3 db)				+													
csipőfogó (4 db)				+													
kalapács (2 db)				+													
ráspoly (6 db)				+													
kis rámás fűrész				+													
rókafarkú fűrész												+					
kétkézvonó													+	*			
nyakló, kubikos nyakló (2 db)				+													
papucs kaptafa (1 pár)				+													
szalmakötélsodró														+			
uborkaszelő				+													
kis deszkateknő, mosóteknő											+						
falipolc:														+			
zománcozás lábas													+				
bádogtányér													+				
fél literes üveg (15 db)													+				
kapanyél											+						
ciroksőprű											+						
egérfogó											+						
őszibarack sablon													+				
5. <i>kucikluk</i>																	
szőlőprés													+				
kukoricadaráló													+				
nagykas										+							
fűrott lábú pad, lóca														+			
kasza																	
nyitóka													+				
kapa (3 db)														+			
ásó (2 db)														+			
vasvilla				+										+			
vasvilla														+			
sőprű											+						

* nyelét maga
faragta ki

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
6. ereszet alja, gang alja																	
szárító, gyümölcsszárító kosár (3 db)										+							
tótgaboly				+													
nádvágó										+							
kis kerti kapa				+													
kaszakés														+			
kaszahögy														+			
takaró, kaszatakaró (vessző)														+			
simító kanál (2 db)																	
fűrő, palántaültető											+						
virágtartó kosárka (5 db)											+						
kiskés (2 db)											+						
7. padlás																	
nagy kas (10 db)										+							
kis kas (4 db)										+							
garaboly (8 db)										+							
hordó (50 l-es)				+													
hordó (13 l-es)				+													
szakajtó (2 db)				+													
szakajtó (7 db)				+													
gyékényszatyor											+						
tetőverő furkó				+													
tetőverő furkó																	
lapicka (nádtető javításhoz) 3 db																	
tetővarrótü										+							
szőlőmetszőkés (2 db)				+													
kiskacor (répaszedő)				+													
csákány				+													
sarló														+			
dohányvágó				+													
permetező												+					
nyárfateknő, beles teknő															+		
cseréptál, első tál				+													
cseréptál				+													
zománcos üst													+				
bádogvödör													+				

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
bádoglocsoló												+					
nyitókap													+				
karasoló													+				
kaloda nádtető készítéshez (2 db)														+			
gumicsizma (1 pár)												+					
hitvány csizmaszár (1 pár)											+						
kenderzsák (2 db)											+						
<i>húsozpadlás</i> (léccel elrekesztve)																	
fűzfateknő			+														
székláb				+													
cseréptál				+													
vászonfazék, főzőfazék (2 db)				+													
lekváros fazék											+						
szilke											+						
tejes köcsög				+							+						
tejes köcsög											+						
vizeskorsó											+						
csobolyó																+	
tölcsér, lopótökből (2 db)														+			
garaboly (5 db)										+					+		
szakajtó (4 db)														+			
szalonnatartó rács														+			
szövöttgyékény											+						
csuhé lábtörlő										+							
petróleumlámpa												+					
ciroksöprű (4 db)														+			
paradicsomos, befőttes üveg (44 db)																	+

Melléképület

1. istálló

faragószék
 locsolószék
 kékköves hordó
 vashordó
 nyárfateknő, mosóteknő
 nagykas

				+													
														+			
										+							
											+						
										+							

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
kis kas										+							
tehénvakaró										+							
kerti söprű														+			
meszelő (2 db)											+						
kaszahögy														+			
műanyagvödör												+					
2. szin																	
szőlőültető fűró				+													
ládás talicska																	
tragacs v. saroglyás talicska														+	*		
locsolószer											+	+		+			
két ágú létra																	
rámás fűrés				+													
fűrészelő bak																	
fahasító fűrkő																	
kalodás söprű												+		+			
meszelő (2 db)														+			
3. dísznóól																	
vasbádóg vályú											+						
Az épületek mögött																	
létra, taroglya (2 db)														+			
tyúklétra														+			
székláb														+			
utaló														+			
öl (mérték)														+			
kéménytisztító														+			
hordóabroncs (12 db)														+			
gyümölcszedő gamó										+				+			

* kováccsal
vasaltatta

ELEMZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Szembeötlő, hogy a tárgyállomány mennyisége tükörképe a korábbi (s máig ható) vagyoni helyzetnek: legtöbb tárgy a volt gazdatanyán található (996 db), kevesebb a kisparaszt tanyán (740) és legkevesebb a törpebirtokossá vált szegényparaszt tanyáján (630). Ez előzetes várákozásunkat igazolta. Azt is természetesen kell tartanunk, hogy a jelzett szempontok szerint kiválasztott tanyák tárgyállománya eredetét tekintve eléggé heterogén: őrzi az elődök tárgyi hagyatékát, de egyben magán viseli korunk gazdasági-társadalmi-kulturális változásainak nyomait. Vegyük most előbb vizsgálóra, hogy a használat helye, módja szerint milyen tárgy csoportok határolhatók körül a három tanyán.

	Nagy Antal <i>Röszke III.</i> 304.	Paragi Péter <i>Szatymaz III.</i> 122.	Csányi Antal <i>Szatymaz III.</i> 269.
1. bútorok	47	41	27
2. egyéb házberendezés, személyes tárgyak	43	89	76
3. edények, a főzés-sütés eszközei	361	196	143
4. tárolás—raktározás—tartósítás eszközei	101	110	69
5. ruházkodás tárgyai	170	109	66
6. ágynemű, egyéb textil	93	51	47
7. földművelés, szőlőmunka eszközei	40	31	48
8. állattartás eszközei	53	28	7
9. ház, ház körüli munka eszközei	37	29	29
10. barkácsolás, nádazás eszközei	—	—	45
11. piacozás, szállítás eszközei	45	39	63
12. egyéb tárgyak	6	17	10
Összesen:	996 db	740 db	630 db

A Nagy- és Paragi-tanyán, ahol több lakóhelyiség van, mint Csányiéknál, természetesen több bútordarab található. A volt kisparaszt és a gazda bútorkészletének száma alig különbözik, csupán a bútorok származását nézve mutatkozik lényeges különbség. A gazdatanyán 47 bútor közül 21 az asszony hozománya és 12 örökség — míg Paragiéknál 41 bútor közül csupán 7 hozomány és 24 jutott örökségül a házastársakra.

A gazdatanya felszereltsége az edények, a ruhadarabok, az ágynemű és egyéb textiliák valamint az állattartási eszközök számában múlja fölül lényegesen a másik két tanya ellátottságát. Különösen a két szélső pólus: a volt gazda és a szegényparaszt-család ellátottsága között van nagy különbség e tárgycsoportokban. A gazdaházaspár ruhadarabjainak száma közel háromszorosa, ágyneműje kétszerese, edényegyüttese két és félszerese a szegényparaszténak. Az állattartást szolgáló eszközök száma a Nagy-tanyán természetesen többszöröse Csányiéknak, akik sosem tudtak nagyjóságot tartani, csupán kecskéjük, disznajuk, rendszerint két kotlóaljnyi baromfiállományuk volt — és van ma is. A kisparaszt-család ellátottsága e tárgycsoportokban a szegényparasztéhoz áll közelebb, némileg meghaladva azt.

Szembeötlő, hogy a földművelés, a szőlőbeli és a kerti munka eszközeinek állománya közel egyező, sőt a Csányi-tanyán több szerszám található, mint a két tehetősebb paraszt tanyáján. Ez azonban főleg annak a folyamán, hogy

az 1960. évi átszervezés után a termelősövetkezetek összeírták és átvették a belépő gazdák nagyobb termelőeszközeit. A Nagy-tanyán még a téesz-szervezés előtt csökkent a gazdasági eszközeik, amikor Nagy Antal bátyja felesége szüleihez költözött és a szerszámokat megosztották egymás közt.

14. A Csányi-házaspár a nagyházban

Csányi Antaléknál több a piacozást, szállítást szolgáló tárgy (kosár, garaboly) is, mint a másik két tanyán. Ez azzal magyarázható, hogy ők jelentős tartalékállományt halmoztak föl ebből a tárgyféleségből. Készletük meghaladja szükségleteiket, hiszen 12 db *nagykasra*, 18 garabolyra nem volt szükségük egyszerre, még szüret idején sem. Csányi Antal ezekből a tárgyakkól, melyek egy közeli *kaskötő*, tehát paraszt specialista készítményei, egyszerűen többet halmozott föl a szükségesnél, ami — mint látni fogjuk — másban is jellemző rá.

A barkácsoló, nádazó eszközök nagy részét Csányi *ipától* (apósától) örökölte, aki nem csupán magának, hanem a szomszéd gazdáknak is készített kisebb faeszközöket, fúrott lábú székeket, szerszámnyelet, értett a kas- és szakajtó-kötéshez, a

tető nádazásához. Csányi Antal használta apósa eszközeit, de szűkös helyzete rá is kényszerítette, hogy sok mindent maga megcsináljon. Nagy Antal és Paragi Péter is készített saját szükségletre különféle tárgyakat (kisszék, létra stb), de nem voltak speciális eszközeik, hanem a favágás, -aprítás szerszámaikat (fűrész, fejszét, kisbaltát) használták erre a célra is.

A táblázat rendszerét követve először az egyes családok örökségének megosztását elemezzük:

	Nagy Antal	Paragi Péter	Csányi Antal
férj öröksége	77	2	—
asszony öröksége	24	147	130
	101	149	130

Az örökül maradt tárgyak részaránya a gazdacsaládban 1/10 rész, míg a kisparaszt és szegényparaszt családban 1/5 rész (20 %). Motiválja ezt a tényt, hogy a gazdacsaládban három testvér között szétosztották a gazdasági felszerelést, bútorokat stb., ezzel szemben Paraginé Kovács Katalinnak anyai jussán kevésbé kellett osztoznia három testvérel, Szőke Erzsébet pedig egyedül nevelkedett föl a családban — így rájuk eleve több tárgy maradhatott szüleiktől. Emellett számításba kell vennünk, hogy Nagy Antaléknak jobban módjuk volt kicserélni a régi, elhasználódott tárgyakat. Nagy Antal mondja a szüleitől maradt bútorokra: „*A javát elvitte a húgom, a rissze-rossza mög ittmaradt, szétvertük mög szétmönt magátúl, mögötte a szü.*” Csányi Antalék viszont a szülők rozoga, szuvas almáriumát nem dobták ki, hanem aztalostmesterrel konyhakasztit és két hokedlit készíttettek belőle.

A házastársak közül az örökölt számottevő arányban tárgyakat, aki helyben maradt. Általános, hogy a legény vitte szülei házába a menyasszonyt, ahogy Nagy Antaléknál történt. Nagyné Hegyesi Irén is örökölt ingóságokat — bútort, szőlőprést, szőlődarálót, hordókat stb. —, de azokat csak szülei halála után kapta meg, amikor *osztályra ment* a vagyon. Nagy Antal szerint a régi öregek mondása: „*Asszonyjuss, az fuss*” — vagyis nem becsülték, amit az asszony örökölt. A ma élő nemzedékről ez már nem mondható el. Föltűnő, hogy a Paragi-tanyán a kisparaszt családból származó férjnek csak 2 db öröksége van. Ezt részben magyarázza, hogy Paragi Péter apjának balástya-kapitánysági gazdasága második felesége és a mostohagyermek miatt megingott.

Milyen tárgyakat örökölt a három család?

	Nagy Antal és felesége	Paragi Péter és felesége	Csányi Antalné
edény, konyhaeszköz	36	37	50
tárolás, raktározás eszközei	25	29	14
bútor	12	24	13
házfelszerelési tárgy	4	25	8
földművelési eszköz	11	4	10
állattartási eszköz	5	7	1
házi, ház körüli munkaeszköz	2	11	3
textilféle, ágynemű	4	5	—
ruhadarab	1	—	—
piacozás, szállítás eszközei	1	7	4
barkácsolás, nádmunka eszközei	—	—	27
	101 db	149 db	130 db

Mindhárom házaspár konyhaedényből, kamrabeli eszközökből örökölt legtöbbet, illetőleg ezek bizonyultak hosszú évek múltán is legmaradandóbbnak. Nem véletlen, hogy a Csányi-tanyán őrződött meg napjainkra a legtöbb régi edényféleség, hiszen itt a ház tüzelőberendezése a századforduló óta alig változott: megvan a pitvarban a szabadkémény, a *kisház*ban rakott tűzhely a kemence padkáján (143. old.), a négy éve vásárolt takaréktűzhely pedig a megszokott edényegyütttest még nem alakította át. A Csányi-tanyán 1974-ben még 22 db cserépedényt találtunk (nem számítva a pitvar bolthajtásaira kiakasztott 16 db rózsás keménycserep tányért!), s ebből 15 db az asszony öröksége.

Am az örökölt tárgyak aránya a három tanya bútorkészletében a legmagasabb. Paragiéknál 41 bútor közül 24, Csányiéknál 27 közül 13, Nagyéknál 47 közül 12 darab az örökség. Az arány elsősorban a társadalmi rétegződéssel mutat összefüggést: úgy látszik, a kisebb vagyónú parasztcsalád több bútordarabot őriz elődei hagyatékából és azokat tovább örökíti nemzedékről-nemzedékre, mint a módos családok. Csányiék pl. férjhezmenő lányuknak adtak olyan asztalt, amit az asszony szüleitől jussolt.

Igyekeztünk megkülönböztetni, mely tárgyak szálltak örökségül már adatközlelőink elődeire is. Meg kell vallani, hogy ezt nehéz, sok esetben reménytelen ma már kideríteni. A nagyobb házberendezési tárgyak — így a bútorok — „történetére” még csak emlékeznek, de a nagyszámú táplálkozási eszköz, edény, kamrabeli tárgy szüleiknél korábbi használatát alig ismerik. Egyedül Paraginé Kovács Katalintól kaptunk erre nézve jó fölvilágosításokat. Ez friss tárgyi emlékezetén kívül annak köszönhető, hogy esküvőjéig egy háztartásban volt anyai nagyanyjával, aki 1940-ben, 89. életévében hunyt el.

147 örökül hagyott tárgy közül 66 db nagyszüleié volt, 3 tárgy — 1 festett menyasszonyi láda, 1 festett tányéros fogas és 1 asztal — pedig még dédszüleitől maradt az utódokra. A ládát a fedett eresz alatt tartják, eredeti kék és virágcsokros festése erősen kopott, az asztal (*anyai nagyanyám jussasztala volt!*) átfestve használatban van a nagykonyhában, az ép festésű, 1867-től datált fogast¹⁹ a padláson találtuk, ahová kb. 30 éve került. E három bútordarab már a negyedik nemzedék életében tölti be némileg változott szerepét.

Tanulságos felsorolnunk a Paraginé nagyszüleitől hagyományozódó tárgyakat: bútorok (12 db)
sarokpad, 2 karospad, 2 pad (lóca), sublót, 2 asztal, kecskelábú asztal, szék, fali tükör, korszálló

házberendezési, -felszerelési tárgyak (11 db)
2 ablakkeret, 2 deszka ablaktábla, 3 szentkép keretben, sublótterítő, ágyterítő, asztalterítő, cserép bili

konyhaedények, táplálkozási eszközök (25 db)
2 *vászonfazék*, 2 cseréptál, cserép tésztaszűrő, paprikás bögre, tejfölös bögre, leveses tál, fa sőtartó, famozsár, kerek tepsi, öntöttvas lábas, rézüst, hurkás kanál, szakajtókosár, *székláb* kovászkavaró, 4 kenyérkosár, kolbásztöltő, 2 nyárfateknő (sózó- és mosóteknő), füles vizespohár

tároló és piacozó eszközök (11 db)
vajasfazék, olajosköcsög, bádog zsírosbödön, *póvályos*, 2 kabaktök, 2 tótgaraboly, szerszámos láda, 2 *ászok* gerenda

¹⁹ Ezt a tálasfogast — néhány cserépedénnyel együtt — megvásároltam a múzeum számára. A használaton kívül rekedt, ún. „marginális anyagra” vonatkozóan L.: *M, Maget* 1953.

állattartás (2 db) — 2 jászol

egyéb (5 db) — 4 szentelt gyertya, Mária-huszas

A bútorok két darabot kivéve régi helyükön vannak használatban, 1 karospadot és 1 asztalt pedig nem eredeti rendeltetése szerint, vagyis lakószobában, hanem a kamrában használnak, ahol mindkettőn kisebb eszközöket, befőttes üvegeket tartanak. A felsorolt edények, tároló eszközök nagy része ma is a háztartás „aktív” készletéhez tartozik, sőt használatban lévők a padlásra került cseréptárgyak, póvályosok is: különféle aprómagvakat tartanak bennük. Ilyenformán egy régebbi edény vagy kamrabeli tárgy padlásra kerülése nem mindig jelenti azt, hogy a tárgy használaton kívül rekedt — gyakran csak rendeltetése változott.

A hozomány és a nászajándék még inkább függvénye volt a család vagyoni helyzetének.

a hozomány tárgyai

	Nagy Antalné	Paragi Péterné	Csányi Antalné
bútor	21	7	—
egyéb házbereendezés	1	—	—
ágynemű, egyéb textil	38	18	5
	60	25	5

Hegyesi Irén 1935-ben szegedi asztalosnál rendelt, polgári jellegű hálószoba-bútort (2 ágy, 2 szekrény, asztal, 4 szék, tükörasztal), konyhaszekrényt kapott hozományul és egy másik asztalt 6 székkal — Kovács Katalin 1936-ban 7 darab-ból álló hálószobabútort, Szőke Erzsébet 1927-ben bútort nem kapott. Természetes hogy a hozomány vászonneműi négy-öt évtized múltán már nincsenek meg hiánytalanul, ezért érdemes ideiktatnunk az egykori hozomány valamennyi ágyneműjét:

Hegyesi Iréné:	10 párna, 2 dunna, 2 rend huzat
Kovács Kataliné:	6 párna, 2 dunna, 4 rend huzat
Szőke Erzsébeté:	4 párna, 1 dunna, 1 rend huzat

a nászajándék tárgyai

	Nagy Antal és felesége	Paragi Péter és felesége	Csányi Antal és felesége
bútor	1	1	2
egyéb berendezés	6	—	—
edény	147	40	18
tárolás, raktározás	5	—	—
ruhadarab	6	—	—
	165 db	41 db	20 db

Gazdacsaládban a kiterjedt és tehető rokonság annyi edényt — porcelán-tányért, porcelán leveses-, paprikásos tálát, zománcos fazekat, lábast, bödönt, kannát — összehordott az új párnak, hogy efféle tárgyat azóta sem kellett vásárolniok. Ma, negyven év múlva is el tudnának látni a készlettel egy kisebb fajta lako-

dalmat. Nagy Antalné a legtöbb edényről ma is elősorolja, kitől, melyikük rokonától kapták nászajándékba.

Paraginé Kovács Katalinnak nem volt lakodalma, vagyis csak Balástyán, a völegény szülei tartottak *lagzit*, ezért kevesebb a nászajándéka a szokásosnál. Szőke Erzsébet megőrzött nászajándéka megfelel a család gazdasági-vagyoni helyzetének.

Kimutatás készült a három család tárgy- és eszközbeszerzéseinek megoszlásáról:

	Nagy Antal	Paragi Péter	Csányi Antal
helyi iparos, specialista készítette	64	54	77
vásáron, piacon, búcsún vette	96	94	135
helyi boltban vette	46	45	25
városi, más falubeli boltban vette	389	224	137

A táblázat többféle összevetésre alkalmat ad. Vizsgálatunk célja szemszögéből fontosnak ítéljük a vásáron- piacon-búcsúban és a városi boltban történő beszerzés összehasonlítását. A beszerzés hagyományos formái láthatóan mindhárom család életében fontosak voltak, de más-más mértékben. Míg Csányiék majdnem ugyanannyi tárgyat vettek vásárokon, piacon, búcsúban, mint Szegeden boltban, addig Paragiék városi boltban két és félszer, Nagyék háromszor többet vásároltak, mint vásáron, piacon, búcsúban. Ennek a magyarázata is eltérő anyagi helyzetükben kereshető, s csak annyit tehetünk még hozzá, hogy a szegedi *rongypiacon* egyedül Csányiék vásároltak, használt bútort és viseleti darabokat.

A helyi iparosok, specialisták — kádármester, kosárfonó, varrónő — szolgáltatásait közel egyező arányban vette igénybe a három házaspár. Bolt Nagy Antaléhoz esik legközelebb, a tanyához 300 méterre lévő nagyszéksői „népház”-ban, melyet az 1930-as években a gazdakör építtetett. Mégis kevés használati tárgyat vásároltak itt, akárcsak a másik két tanyai házaspár a hozzájuk 3-4 km-re eső Szatymaz boltjaiban. Az utóbbi években viszont emelkedik a helyi beszerzés aránya.

Mennyiségét tekintve elenyésző a község tanyáiról kéz alól történő vásárlás, de mivel szokásban van, számot kell adni róla. Csányi Antal 3 bútort, 1 öltözet ruhát és 2 ruhadarabot vásárolt a tehetősebb szomszédoktól, Paragi Péter szőlőprést és darálót, Nagy Antal kukoricamorzsolót vett hasonló módon.

Vizsgálatunk fényt derít a paraszti önellátás mértékére is. Közkeletű az a vélekedés, hogy a megbontatlan paraszt életforma keretei között, tőkés gazdasági, kereskedelmi hatásoktól érintetlen területeken parasztságunk sok tekintetben önellátó volt. Ez kisebb-nagyobb zárt közösségekről — hegyi falvakról, a vásárolzó kereskedők, iparosok útvonalaitól távol eső községekről — a 19. század közepe táján még elmondható, de később már aligha. A tájak, települések között élenkülő árucserre, a vasúti közlekedés egyre inkább bekapcsolta a termékek forgalmába a korábban elzárt vidékeket, helyiségeket is. A dél-alföldi városok parasztsága — főleg a 19. század elejétől — sok más tájat megelőzve kilépett a viszonylagos táji önellátás világából. (L. öltözködési, lakásberendezési kultúráját.) A városból kirajzó tanyai nép sem élt gazdasági elszigeteltségben, mivel rendszeresen fölkereste anyavárosát, különösen az árutermelő földtulajdonos réteg. Milyen fokú önellátással számolhatunk akkor az 1930-as évektől fogva a három szegedi tanyán?

Előbb azokat a tárgyakat foglaltuk kimutatásba, amelyeket a tanyák mai tulajdonosai maguk készítettek.

	Nagy Antal	Paragi Péter	Csányi Antal
bútor	2	3	5
házfelszerelés, személyes tárgy	5	5	6
tároló, raktározási eszköz	10	19	18
konyhaeszköz	3	1	5
házi és ház körüli munkaeszköz	2	2	11
földművelés eszközei	1	3	10
állattartás eszközei	7	2	2
piacozás eszközei	—	—	3
nádmunka eszközei	—	1	6
	30	36	66

A tárgyak majdnem kizárólag férfiak kezemunkái, kivétel Paragiéknál 2 vászonfüggöny, 1 vászonzacskó és 1 vászon fésűtartó, Csányiéknál 3 db *kukoricacsuhéból* font szatyor és 1 csuhé lábtörlő, melyeket az asszonyok készítettek. Mind a három tanyai ember maga készített csizmahúzót, szénvonót, létrát, fűrészelő bakot, fafurkót, fúrott lábú kisszéket, utalógereblyét, szalonnatartó rácsot és falipolcot a kamrába, mindhárman értenek a zsúpszalmából való szakajtókötéshez — ezeket a tárgyakat minden korukbeli tanyai ember maga készítette —, mégis tapasztalható különbség a három tanya önellátásának mértékében.

A szatymazi szegényparaszt kétszerannyi tárgyat készített háztartása és kis gazdasága számára, mint a röskei gazda. Ehhez hozzájárul, hogy egyféléből többet csinált: pl. 11 szakajtója van a háznál, Nagy Antaléknak pedig 2 db, azt is még fiatal házasember korában kötötte. Csányi Antal többféle tárgyat elkészített maga, mint a másik két tanyai gazdálkodó, így az említetteken kívül *széklábat*, locsolószéket, szalmakötélsodrót, tetőverő furkót, kenyérkosarat, ciroksöprűt. Nagy Antal gazdasága jelentősebb famunkákat is igényelt, amikor pl. a nyári jászol készült. Ehhez azonban a gazda nem fogott egyedül, hanem barkácsoláshoz értő szomszédot hívott. Ő is dolgozott mellette — „*én voltam az inasa*” — mondja —, de a munkát mégsem egyedül, hanem a paraszt specialistával együtt végezte.

Az önellátás mértéke tehát — a famunka és a szakajtókötés általános gyakorlata mellett — szintén a család vagyoni-társadalmi helyzetétől függött.

Az ajándékok fölhívják figyelmünket arra a szokásra, hogy az 1920-30-as években a legények 2-2 keménycserép vagy porcelán bögrét, festett üvegpoharat ajándékoztak búcsúfiaként a lánynak, aki szeretőjük volt. Csányiné 10 db ilyen lánykori emléktárgyat őriz a sublót tetején.

A legtöbb ajándéktárgyat (52 db-ot) a Paragi tanyán vettük számba. Paraginé Kovács Katalin még lánykorában 12 kislányt „keresztelt meg” a szentkúti búcsúban²⁰, később — talán mert nem lehetett része gyermekáldásban — 7 *körösztvízi* és 5 bérma keresztgyermeket vállalt. A szatymazi búcsúkor (augusztus 20) és névnapjára kapott ajándékaikat — vizeskancsók, poharak, zománcos bádogtálak, szentképek, háziáldások — őrizgeti és számontartja.

*

²⁰ Szokás volt, hogy aki először ment Szentkútra (Pálósszentkút, ma Petőfiszállás), az kereszt-anyát, vagy keresztapát hívott magának, aki a „szentkút”-vizével megkeresztelte. A keresztszülő apró ajándékot, *korozsmát* vett keresztgyermekének. L.: *Lele J.—Waldmann J.*, Hagyományvilág In: Tápé története és néprajza. Tápé 1971. 585.

Eddig eredetük szerint vizsgáltuk a tanyák tárgye gyűtéseit, azt vettük figyelembe, a tárgy honnan származott, mi a története. Fontosnak tartunk azonban olyan kimutatást is, amely a három család valamennyi tárgyát a készítés módja és helye alapján veszi számba.²¹

Nehézséget okozott a több alkotórészből lévő tárgyak — pl. a kasza, kapa, vasvilla — besorolása, hiszen a kaszapenge, vagy a kapa feje gyári készítmény, a nyele viszont faragó specialista vagy parasztember munkája. Ilyen esetekben a tárgy funkcióját meghatározó alkotórészt — a kaszánál tehát a pengét — vettük alapul. Más tárgyak nem az alapanyag készítőjének, hanem a két használati tárgy vagy eszköz összeállítójának termékeként kerültek nyilvántartásunkba — tehát a párnahuzat vagy a vászonzacskó eszerint nem gyári termék, hanem annak a készítménye, aki a vászonból megvarrta.

	parasztember készítette	paraszt specialista készítette	kézműipari, kisipari termék	gyári termék
	1	2	3	4
Nagy Antal	48	84	206	653
Paragi Péter	70	87	151	425
Csányi Antal	89	117	153	270

A táblázat 1. rovatában a saját készítésűeken kívül mindazokat a tárgyakat számbavettük, amelyeket az elődök hagyatékából parasztek készítettek. Voltaképpen így adódik valamelyest történeti hitelű kép az egyes családok önellátásáról. A számok itt sem csapnak be: ugyanazt a tanulságot nyújtják, amit a paraszti rétegződés és önellátás összefüggéséről fentebb megfogalmaztunk.

A 2. rovatban kizárólag iparjogositvány nélküli specialisták — tanyai barkácsolók, kaskötők, kontár asztalosok, paraszttvarrók — munkái szerepelnek. A tanyai iparosmester, pl. kádár készítményeit a 3. rovatban tüntettük föl, de megjegyezzük, hogy ez túlnyomórésztben a szegedi iparosok munkáit mutatja ki, melyeket a tanyák lakói hetipiacokon, vásárokon szereztek be.

Legnagyobb számú tárgycsoport mindhárom tanyán a gyári termékeké, ami a terepen járó néprajzkutató számára nem meglepetés. A gyári áruk terjedése hosszú ideje tart, így nem csodálható, hogy az 1927-36 között házasuló tanyaiak háztartásában, tárgyi felszerelésében e termékek már nagyobb szerepet töltenek be mint a kézművesség, kisipar, a paraszt specialisták és a parasztemberek saját készítményei. Külön vizsgálatot igényelne, hogy a parasztcsaládok tárgyállományának ilyen fajta szerkezeti változását időben el tudjuk helyezni, ehhez azonban a recens anyag és a visszaemlékezések nem elégségesek.

Célirányosnak tartjuk az előző táblázatot százalékos arányban is megadni, mivel ez pontosabban kifejezi az egyes tárgycsoportok szerepét a tanyák tárgyi ellátottságában:

	parasztember készítette	paraszt specialista készítette	kézműipari, kisipari termék	gyári termék
	1	2	3	4
gazdátanya	4,8%	8,5%	20,8%	65,8%
kisparasztanya	9,5%	11,8%	20,6%	58%
szegényparasztanya	14,1%	18,6%	24,3%	42,9%

²¹ Ilyen szempontú csoportosítást készített Fél E. és Hofer T. az Átányon gyűjtött tárgyakról. Vö.: *Fél E.—Hofer T.* 1964. 16.

A tanyaleltárak vizsgálatának lehetőségeit ezzel nem merítettük ki. Alig szólnunk a tárgyak használatáról, nem részleteztük a tartalék állomány, az ún. „marginális anyag” szerepét, a tanyai ember viszonyát az őt körülvevő tárgyi világhoz, személyes emlékeit, kötődését a tárgyakhoz, vagy közömbösségét azok iránt. Most a tárgyak eredetére, származására összpontosítottuk a figyelmet, amit legfontosabbnak véltünk kifejtetni, hogy célunkat közelítsük.

*

Összegezésre még nincs módunk, hiszen az anyaggyűjtés kezdetén tartunk. Sok-sok gondosan megválasztott tanyán, falusi, mezővárosi házban kell még hasonló fölmérést végezni, hogy alapos és általánosítható képet nyerjünk a ma élő paraszt nemzedék tárgyi világáról, a tárgyi ellátottság és az életforma összefüggéseiről. Az adatfölvétel módszerét és rendszerező elvét, bizonyára lehet finomítani, de az elkészült tanyaleltárak — mint megpróbáltuk bizonyítani — ebben a formában is módot adnak néhány fontos következtetésre:

1. megtudjuk, milyen tárgyak öröklődtek egy-egy parasztcsaládban nemzedékről-nemzedékre,
2. pontos adatokat kapunk a paraszti önellátás mértékéről,
3. a vásáron, piacon történő vásárlás szerepéről, valamint
4. a parasztspecialisták és kisiparosok szerepéről a parasztság ellátásában;
4. mérhetővé válik az ipari forradalom sokat emlegetett hatása, pontosabban a gyári termékek elterjedése a parasztság körében.

Mindezen kívül a parasztházak és telkek mai leltára összevethető 18-19. századi testamentumokkal, vagyonleltárakkal, becsűjegyzőkönyvekkel és velük kronológiai rendben állítva tanulságos sorozatot adhat parasztcsaládok tárgyi felszerelése alakulásáról, végső soron a történetivé váló paraszt életforma egyik fontos vetületéről.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bátky Zs.*, 1906. Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp.
- Domonkos O.*, 1974. A kisiparok néprajzi kutatása. *Ethnographia* (Ethn.) 18—35.
- Erdei F.*, é. n. (1942) Magyar tanyák.
- Fél E.*, 1941. Kocs 1936-ban. Bp.
- Fél E.—Hofer T.*, 1961. A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monográfias eszkövizsgálatról. *Ethn.* 487—535.
- Fél E.—Hofer T.*, 1964. A monográfikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő* (NÉ) 5—90.
- Fél E.—Hofer T.*, 1969. A kalotaszentkirályi kelengye I. *NÉ.* 15—36.
- Fél E.—Hofer T.*, 1974. Geräte de Átányer Bauern. Bp.
- Hoffmann T.*, 1969. A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? *NÉ.* 5—19.
- Juhász A.*, 1974. Telekelrendezés a szegedi tanyákon. *Ethn.* 276—314.
- Kiss L.*, 1940. A tárgyak élete. *Ethn.* 446—354.
- Maget M.*, 1953. *Guide d'étude directe des comportements culturels.* Paris.
- Szabó L.—Gulyás J.*, 1974. Egy tanyai gazdaság a századfordulón. In.: *Néprajzi kiállítások a szolnoki Galériában.* Szolnok. 3—18.

- Takács L.*, 1972. A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményeinek katalógusa. NÉ. 19—46.
Tárkány Szűcs E., 1961. Vásárhelyi testamentumok. Bp.
Vajkay A., 1959. Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Bp.
Varga Gy., 1965. A parasztagazdaság munkaeszközei. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Bp. I. 267—348.

DIE GEGENSTÄNDLICHE VERSEHENHEIT DES BAUERNTUMS

von

Antal Juhász

Zweck des Verf. war: die Gebrauchsgegenstände einiger Bauernfamilien ins Inventar zu nehmen und systematisieren, damit er letzten Endes zu der gründlicheren Erkennung der gesellschaftlich differenzierten Bauernlebensform beizutragen beabsichtigt. Drei nach dem Vermögen verschiedene Wirtschaften sind im Bereich von Szeged zur Datenaufnahme gewählt: je ein Gehöft eines ehemaligen Landwirts, eines Kleinbauern und eines Zwergbauern (Vgl.: Fél—Hofer: Geräte der Atányer Bauern. Bp. 1974).

Hiermit versuchte Verf. die Gesichtspunkte der Datenaufnahme dadurch zu erweitern, dass auch die Herkunft jedes Gegenstandes aufgezeichnet wurde (Erbschaft, Mitgift, Hockzeitgeschenk, Kauf, selbständiges Produkt, späteres Geschenk usw.). Es bietet sich eine weitere Einteilung je nachdem, ob welcher Generation und welchem (männlichen o. weiblichen) Zweig das Ergebut entstammt, bzw. wo und von wem die Familie ihre Gebrauchsgegenstände gekauft hat.

Gehöft Nr. 304 im 3. Bezirk von Röske wirtschafteten der heutige Eigentümer und sein älterer Bruder auf einer Fläche von ungefähr 40 Katastraljoch gemeinsam bis 1959. Das ältere Wohnhaus des Gehöftes (Abb. 1). wurde um 1850 gebaut, seine Einteilung ist: Zimmer-Küche-Zimmer-Kammer. Die Feuerstätte, die Fassade und das Dach wurden um 1900 umgebaut. Das andere Wohnhaus hat man um 1879 gebaut, das eine Zimmer-Hausdiele (Küche) -Weinkammer-Speisekammer-Einteilung aufweist. (Abb. 2.) Das Gehöft war eine wohlhabende Wirtschaft von Paprikanaubau und intensiver Nutztviehzucht, wo 993 Gegenstände ins Inventar genommen wurden.

Zu dem Gehöft Nr. 122 (3. Bezirk von Szatymaz) gehören gleichfalls zwei Wohnhäuser: das erste hatte man in den 1840-er Jahren gebaut (Abb. 4), das neuere Haus aber (Abb. 5) stammt von ungefähr 1880. Vor der LPG-(Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft)-Wirtschaftsführung war es ein typisches Kleinbauerngehöft, die nach den örtlichen Traditionen einen intensiven Wein- und Obstanbau und auch Viehzucht führte. Diesem Kleinlandwirt standen 12,5 Katastraljoche zur Verfügung. Hier wurden 740 Geräte ins Inventar genommen.

Die Zwergbauernwirtschaft vertritt das Gehöft Nr. 269 ebenfalls im 3. Bezirk von Szatymaz (Abb. 8—9). Zu Beginn des 20. Jahrhunderts gehörte es dem Grundbesitz eines vermögenden Bauern an. Die heutigeren Besitzer: ein altes Ehepaar (Abb. 14) haben das Gehöft: das Wohnhaus mit dem daneben liegenden Grundstück vom 2 Katastraljoch zusammen im Jahre 1936 gekauft. Auf diesem Gehöft konservierte sich am besten der gegebene, kleinbauerliche Stand der traditionellen Hauseinrichtung und der gerätlichen Ausrüstung. Hier hat man ein Inventar über 630 Gegenstände aufgenommen.

Auf Grund des gruppierten Gerätbestandes der Bauerngehöfte kam Verf. zu den folgenden Ergebnissen:

1. die Geräte zu bestimmen, die in der Bauernfamilie von Generation zu Generation geerbt wurden;
2. genaue Daten über das Mass der bauerlichen Selbstversorgung zu bekommen;
3. Angaben über die Tätigkeit der Bauernspezialisten (der Bastler usw.);
4. über die Rolle des Kaufes auf Jahrmärkten und Märkten;
5. die Wirkung und die Verbreitung der fabrikindustriellen Produkte auf den Gehöften der sich verbürgerlichenden Stadt der Alföld.

Neben den systematisierten Inventartabellen fasst eine spezielle Tabelle ein, von wem die Gebrauchsgegenstände erzeugt worden sind.

	Selbstprodukt, bzw. von einem Bauern erzeugt	Von einem Bauernspeziali- sten erzeugt	Handwerks- o. kleingewerb- liches Produkt	Fabriken- produkt
Gehöft d. Landwirtes	48	84	206	653
Gehöft d. Kleinbauern	70	87	151	425
Gehöft d. Armbauern	89	117	153	266

Bei der Analyse der Gerätinventare Verf. weist darauf hin, dass solche Datenaufnahmen die Vorführung der Bauernwirtschaften in einer Ausstellung erleichtern können sowie die Einrichtung von Freilichtmuseen.

In Zusammenhang mit der Datenaufnahme war die Absicht des Verf. eine solche Methode und ein solches Systemathisierungsprinzip auszuarbeiten, die zum Modell für ähnliche Untersuchungen von Lebensformerforschung dienen können.

DÉL-ALFÖLDI SZŐTTESKENDŐK

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Népművészetünk egyik legősibb ága a szövés, mely a családban asszonyi munka volt és a kis közösség szükségleteit fedezte. A népitextiliák alapjait képező szőttesek közül ez alkalommal a díszített vászonneműek, az ún. szedettesek házilag szőtt darabjait tárgyaljuk¹. Vidékünk síma szőttesekből készült vászonneműit és az ágyruhákat a Csongrád megyei múzeumok textiliáit ismertető sorozatunkban már közreadtuk². A takács-munkákkal és a takácskéz közreműködését feltételező szőttesekkel egy következő alkalommal foglalkozunk. Szétválasztásuk alapjául — jelen megítélésünk szerint — rajzi megfogalmazásuk és technikai megoldásuk szolgál.

A díszített szőtteseket általában ünnepi alkalmakra készítették és tartogatták, így a ránk maradt szőtteskendők mindegyike mintázott. Ezek, a kevés kivétellel 1900-10 között begyűjtött³ törülközők, abroszok és szakajtoruhák a múlt század második felében készültek.

A népi kelengye e legfontosabb darabjai a levéltárak korábbi végrendeleteiben és vagyonleltáraiban is szerepelnek⁴. Pl. Hódmezővásárhelyről 1742-1801-ig vannak adataink a következő elnevezésekkel: „Egy Törülköző Kendő” „Egy Rúdon való Ruha”, „4 rúdra való”; „öt abrosz”, „egy Tiszta pamuk Abrosz”, „2 fejtős Abrosz”, „Asztal Abrosz”, „Egy Pamukos Abrosz”, „3 Sütő abrosz”; „Pamukos kendő”, „Egy Szakajtó Kendő”, „Hat Szakajtó Ruha”. Egy-egy végrendelet a szőtteskendőkből 3-7 darabot tartalmaz. Ezekről a vásárhelyi szőttesekről Szeremlei Sámuel 1911-ben ezt írja:⁵ „az abroszokat főleg kék vagy vörös pamutos sávolyokkal szőtték, a „parasztos” (minden díszítés nélküli) asztalneműek leginkább szegény házaknál találtattak. Minthogy a fonás-szövés általános volt, az „új vászon” végekben is állott a házaknál, de ezek egy része eleitől fogva pamutos volt”. Szeged környékéről Kovács János 1901-ben sajnálkozva írja⁶, hogy „tűnt el a családi élet legősibb és leghasznosabb foglalkozási két ága: a fonás és szövés, pedig még 5-6 évtized előtt is a leány csak maga fonta, szőtte fehérneműben járt. Ma legfeljebb talán a tanyák egy-két házában lehet rokkát vagy orsót látni”. Szirbik Miklós pedig

¹ Vö.: *Divald K.*, Sáros vármegye szövött emlékei. Bp. 1905; *Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K.*, Magyar népművészet. Bp. 1928. XV; *Ortutay Gy.*, A magyar népművészet. Bp. 1941. 41.; *ifj. Kodolányi J.*, Baranyai szőttesek. Pécs 1957; *Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K.*, A magyar népművészet. Bp. 1969; *Tábori Gy.*, Szőttesek. Békéscsaba. 1973.

² Ezeket szerző ismertette: A Dél-Alföld női vászonruhái. MFMÉ. 1964—65; A Dél-Alföld férfi fehérruhái. MFMÉ. 1966—1967; Dél-alföldi bevarrott ujjú női ingek. MFMÉ. 1968; Dél-alföldi ágyruhák. MFMÉ. 1969/1; Szabadrajzú szőrös párnavegek a Dél-Alföldön. MFMÉ. 1970/1; Keresztzemes szőrhímzések a Dél-Alföldön. MFMÉ. 1971/1.

³ A szőttesek gyűjtése Hódmezővásárhelyen az 1900-as években Kiss Lajos és Tornyai János, Szeged környékén és a tót-ajkú falvakban 1906-tól Tömörkény István nevéhez fűződik.

⁴ Lásd: *Tárkány Szűcs E.*, Vásárhelyi Testamentumok. Bp. 1961. 356, 378, 384, 386, 394.

⁵ *Szeremlei S.*, Hód-Mező-Vásárhely története, Hmvh. 1911. IV. k. 168.

⁶ *Kovács J.*, Szeged és népe. Szeged. 1901. 247.

már 1835-ben arról panaszkodik⁷, hogy Makón inkább a takácsok, mint az asszonyok szőnek.

Az általunk bemutatásra kerülő szőttesek és adatgyűjtésünk⁸ mégis azt bizonyítja, hogy a ház felszereléséhez tartozó, legszükségesebb vászonneműek a múlt század második felében még otthon készültek. Sőt a megye tót-ajkú falvaiban századunk első évtizedeiben is maguk szőtték a díszes törülközőket, abroszokat és szakajtóruhákat. A tótkomlói asszonyokról Gajdács Pál 1896-ban írja⁹, hogy a fonás és szövés ismeretét a felföldről hozták magukkal „igen szép asztalkendőket, terítőket és törülközőket készítenek”. Az ötvenes évek táján ugyan kezdték elhagyogatni a szövést a gyári vásznak elterjedésére, de az 1887-es iparkiallítás hatására újra szőni kezdtek¹⁰.

Szőtteseink a szegedi, hódmezővásárhelyi és makói múzeumok néprajzi gyűjteményéből kerülnek bemutatásra. A darabokat, eddigi gyakorlatunk szerint folyamatosan számoztuk, e számozást használtuk a képeknél¹¹ és az anyag-elemzési táblázatnál¹² is. A tárgyleírásoknál elsőknek a gyűjtési helyet jelöljük meg. Anyaguk, díszítésük, szabásuk, méretük, megvarrásuk leírása után a darabok őrzési helyét és leltári számát tüntetjük fel.

A szőtteskendőkhöz keskeny széleket szőttek, mintázásuk arányát ahhoz szabták, hogy törülközőre, abroszra vagy szakajtóruhára való készül-e belőlük. Ezek kiszabása egyszerű feladat. Mindig a teljes vászonszélességet használják fel, melyből a törülközőhöz és szakajtóruhához egy szél elegendő. Az abroszokhoz pedig annyi szél szőttest szabnak le és toldanak egymáshoz, amennyi az abrosz szélességéhez szükséges. Így a kendővégek rojtozásán és szegésén kívül még a toldás is lehetőséget ad a díszítésre.

TÖRÜLKÖZŐK

A szőtteskendők közül a törülköző kiszabása a legegyszerűbb. A megszőtt vászomból csupán a törülköző hosszát szabják le, míg szélességét a vászonszélesség adja. A díszített szőtteseknél azonban a leszabható hossz is adott, mivel a beleszőtt díszítősávokhoz kell igazodnia. Így a törülközőnek vagy csak az egyik végére (1), vagy mindkettőre (2) jut díszítés attól függően, hogy szövéskor hogyan helyezték el a mintasávokat.

Mintázatuk általában tömör sávot alkot, de levegősen elhelyezett sorai akár a törülköző hosszának felét is betölthetik. A díszítő-sávok többsoros, síma, geometrikus, vagy növényi díszű csíkokból állnak.

Vizsgálendő darabjaink alapszövetéhez használt len- és kenderfonalak¹³ fehérí-

⁷ Szirbik M., Makó városának közönséges és az abban levő Reformata Eklklésianak különös leírása. Makó. 1835. 38.

⁸ Az adatgyűjtést Sándorfalva, Tápé, Makó, Apátfalva, Hódmezővásárhely, Tótkomlós, Pitvaros, Csanádalberti helységekben végeztem.

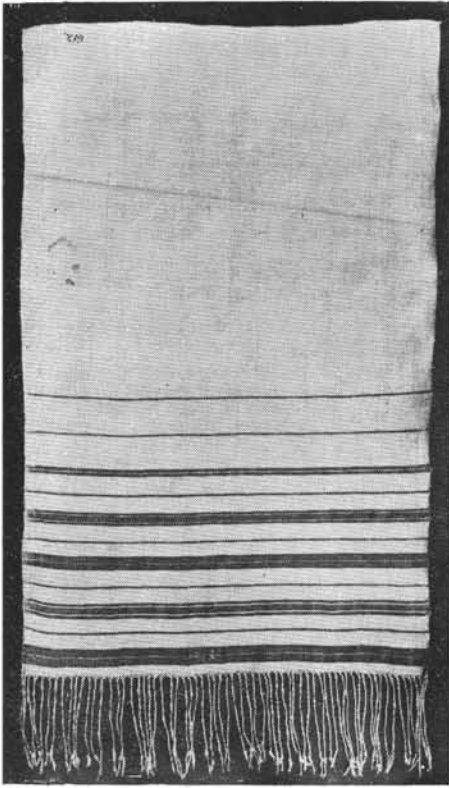
⁹ Gajdács P., Tót-Komlós története. Gyoma 1896.

¹⁰ A tót-ajkú lakosság házi készítésű szőtteseinek virágkorát Tábori György (im. 283.) is a 19—20. század fordulójára teszi.

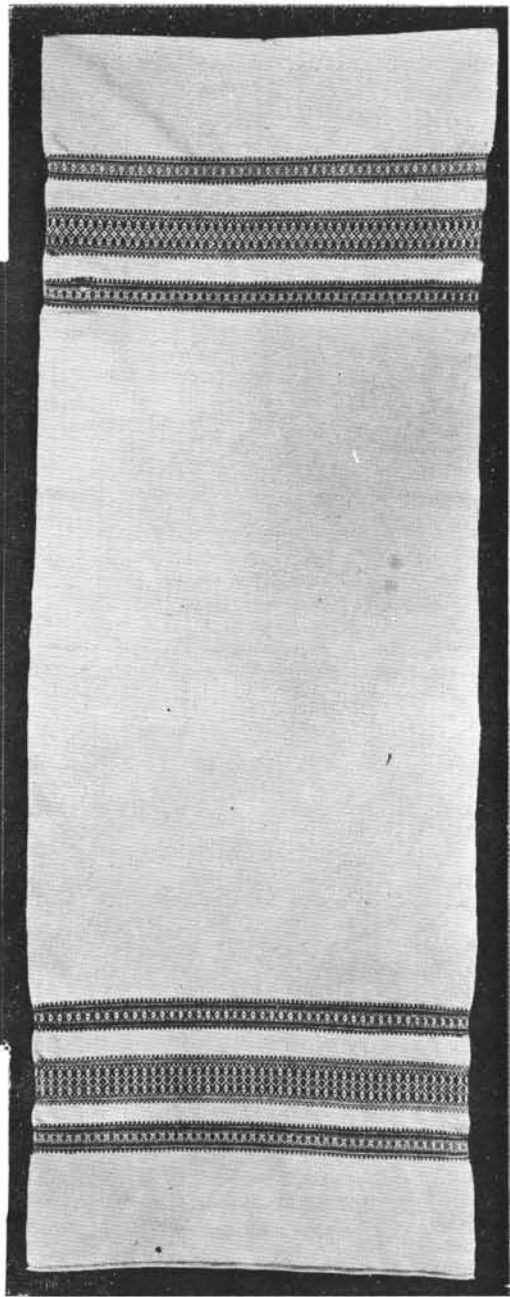
¹¹ A felvételek (7—11, 37, 40, 42, 49—50 kivételével, melyeket *Égető János* készített) és a képek *Toppantóné Nagy Czirok Anikó* munkái.

¹² A szőtteseink anyag és sodrat meghatározását *Keszei Péter* (Szeged, JATE) végezte. A meghatározásokat a táblázat összegezi, míg a díszítés cernáinak szerkezetét a lábjegyzetek tartalmazzák.

¹³ Az alapszövetekhez felhasznált fonalak és a cernák alapfonalai kivétel nélkül Z sordatúak, míg a díszítés cernáihoz alkalmazott alapfonalak között vannak kivételek, ezeket a jegyzetek tartalmazzák. (A fonalak két irányú sodrata lehet. Az elemi szálak csavarodási irányának megfelelően Z vagy S sordatú.)

1

2

tetlenek, míg a pamutfonalak és cérnák¹⁴ fehérek. Az ebből eredő tónuskülönbség kihasználásáról később szólunk. A szőttesek mintázása mindenesetben pamutvetüléssel történt. A leszabott törülközők végeit szegték, a díszesebbeket rojtozták. Előbbi megoldásnál mindig behajtott szegést és szegőátöltést alkalmaztak¹⁵. Rojtjaik hosszát nem jelöljük mivel azok mind megkoptak. A leírásokban tehát csak az itt felsoroltaktól eltérő megoldásokat említjük külön.

1. *Szeged*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony kendervászon, melynek fele díszített. Mintája lazán elhelyezett, vászonkötésű,¹⁶ piros-kék síma-csíkozás. Ebből a 47 cm széles szőttesből szabták le a 85 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a kenderláncokból 4—4 darab adja a csavart rojtot. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1308. 1. ltsz.).

2. *Békéscsabai szállások*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamutvászon, melynek két vége egyformán díszített. Mintája három sorban elhelyezett kék-piros-fehér-sárga¹⁷, fogazott szélű geometrikus csikokból áll. Szövése részben ripszkötésű¹⁸, másrészt külön mintázó-vetülék¹⁹ alkalmazásával történt. Ebből a 61 cm széles szőttesből szabták le az igen hosszú, 168 cm-es törülközőt. Két végének szegését gépöltéssel, sárga fonalból, díszesen varrták végig. (Szegedi Múzeum 53. 11. 1. ltsz.)

3. *Szeged*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony, pamutall vegyes lenvászon, melynek egyik vége díszített. Mintája lazán elhelyezett, ripszkötésű, piros²⁰ csikokból áll. Ezek tömörségét helyenként úgy lazították, hogy minden második ripszbordát vászonkötéssel helyettesítették. Ebből a 48 cm széles szőttesből szabták le a 85 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a pamutláncokat szabadon hagyták rojtnak. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1307. 1. ltsz.).

4. *Törökkanizsa*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony, pamutall vegyes lenvászon, melynek egyik vége díszített. Mintája az előzőével majdnem megegyezik, szövése ugyanaz. Ebből a 48 cm széles szőttesből szabták le a 87 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a pamutláncokat szabadon hagyták rojtnak. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1312. 1. ltsz.).

5. *Makó*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony, pamutall vegyes kendervászon, melynek egyik vége díszített. Díszítő sávja ripszkötésű piros-fehér, fogazott és kockás csikokból áll. Ebből az 56 cm széles szőttesből szabták le a 92 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a háromsoros szálvonás²¹ alatt a kenderláncokat szabadon hagyták rojtnak. Másik vége szegett, sarkában piros pamutból, laposöltésű, írott B L betűk. (Makói Múzeum 73. 599. 2. ltsz.).

6. *Makó*. Az előző párdarabja, a mintázatban kevés eltéréssel. (Makói Múzeum 73. 599. 1. ltsz.).

7—8. *Hódmezővásárhely*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon, melynek fele díszített. Mintája lazán elhelyezett, ripszkötésű, piros-fehér²² fogazott szélű és tömör-csíkozás. Ebből az 57 cm széles szőttesből szabták le a 103 cm hosszú törülközőket. Két végükön a háromsoros szálvonás alatt a kenderláncokat rojtnak szabadon hagyták. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 62. 14. 2. és 62. 15. 3. ltsz.).

9. *Hódmezővásárhely*. Az alapszövet sűrűszövésű, finom lenvászon, melynek fele díszített. Mintája lazán elhelyezett ripszkötésű, kék-piros-fehér, fogazott szélű és tömör-csíkozás. Ebből az 56 cm széles szőttesből szabták le a 87 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a lenláncokból hat darab, megsodorva, alul csomóra kötve adja a rojtot. Másik vége szegett. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 57. 137. 2. ltsz.).

10. *Hódmezővásárhely*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon, melynek egyik vége díszített. Mintája lazán elhelyezett, kék-piros-fehér, fogazott szélű és geometrikus csikokból áll.

¹⁴ Az alapszövetekhez használt cérnák mind S sodratúak. A díszítés cérnáinak ettől eltérő szerkezetét a jegyzetek tartalmazzák. (A cérnázás két vagy több fonal egyesítése, mely Z vagy S sodrattal készülhet, általában ellenkező irányú, mint a cérnát alkotó fonalak sodrata.)

¹⁵ E varrásokat és öltéseket szerző ismertette a MFMÉ. 1969/1. 22.

¹⁶ Ez a legrégebb és legegyszerűbb kötés. Mind a lánc-, mind a vetülékfonalak helyzetüket állandóan változtatják, felváltva szín- és fonákoldalon fekszenek: egyenlő oldalú kötés. A legszilárdabb szerkezetű kötés. *Szemmáry L.*, Kötéstan. Bp. 1959. 17. 1.

¹⁷ A fehér és kék vetülék: cénra, a sárga cérna: egy fonal és egy cérna összecérnázása.

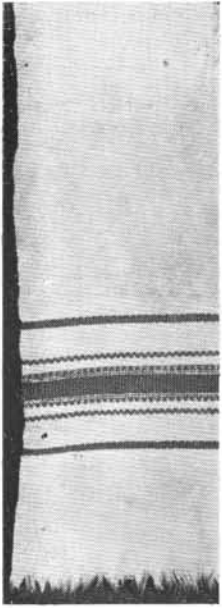
¹⁸ Jelen esetben a vászonkötésnek az a formája, amikor két vagy több láncfonalat azonosan kötnek, ezt hossziripsznek nevezzük. (Lásd még cikkünk 18. oldalát.)

¹⁹ Lásd a Magyar Osztály gyűjteményének gyarapodása 1970—1972-ben: *Horváth T.—N. Fülöp K.*, A textil gyűjtemény gyarapodása. Népr. Ért. 1973. 136 l. és cikkünk 19. oldalát.

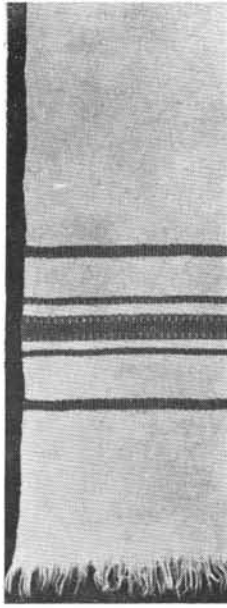
²⁰ A piros fonalat kettésével vetették be.

²¹ *Ferencz K.—Palotay G.*, Himzőmesterség. Bp. 1932.

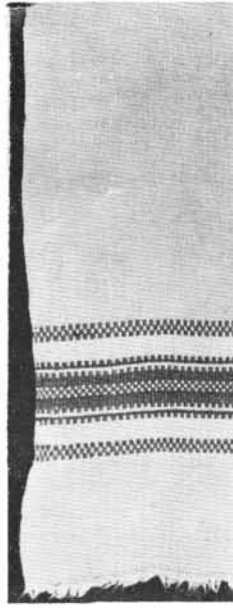
²² A fehér vetülék: cérna.

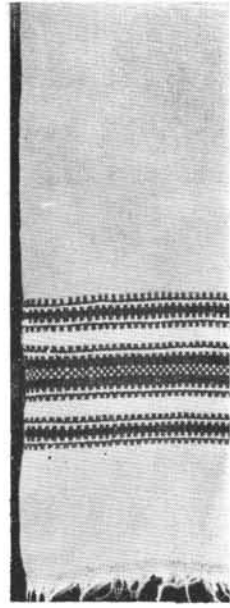
3

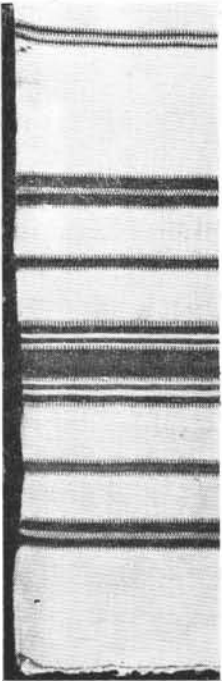
4

5

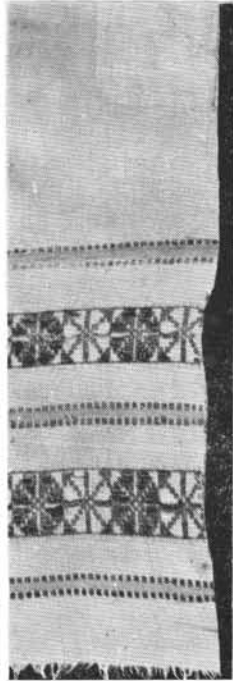
6

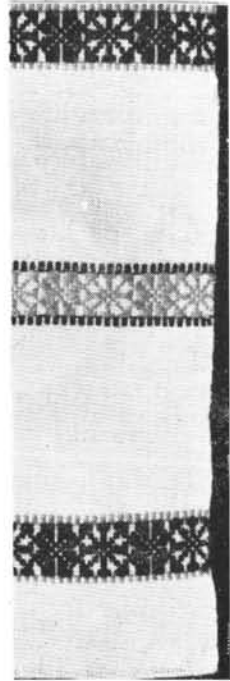
7—8

9

10

11

Szövése részben ripszkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt. Ebből az 54 cm széles szöttesből szabták le a 85 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a kenderláncokat szabadonhagyták rojtnak. Másik vége szegett. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 185. 1. ltsz.).

11. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag kendervászon, mely egész hosszában díszített. A fogazott szélű, csillagos csíkok, piros-kék színben kb. húsz centiméterenként váltják egymást. Szövésük külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt. Ebből az 50 cm széles szöttesből szabták le a 94 cm hosszú törülközőt. Két vége szegett, egyikén két sor szálonással. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50. 186. 1. ltsz.).

12. *Tótkomlói tanyák.* Az alapszövet lazaszövésű, vastag kendervászon, melynek egyik vége díszített. Díszítősávja vászonkötésű, kék²³ csíkok egymásutánjából áll. Ebből az 54 cm széles szöttesből szabták le a 74 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a kenderláncokból 3—3 összesodorva, alul csomóra kötve adja a rojtot. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1314. 1. ltsz.).

13. *Tótkomlói tanyák.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag kendervászon, melynek két vége díszített. Díszítősávja az egyik végén három sorban elhelyezett, vászonkötésű, piros-kék-sárga-fehér csíkozás, míg a másik végén egyetlen piros-kék csík. Ebből az 55 cm széles szöttesből szabták le a 91 cm hosszú törülközőt. Díszítettebb végén a kenderláncokból 3—3-at összesodorva, aljukat megcsomózva rácsos rojtot kötöttek. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1314. 5. ltsz.).

14. *Tótkomlói tanyák.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag kendervászon, melynek egyik vége díszített. Mintája három sorban elhelyezett, vászonkötésű, kék-piros-sárga-fehér²⁴ csíkokból áll. Ebből a 65 cm széles szöttesből szabták le a 90 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a kenderláncokból 6—6-ot összesodorva, aljukat megcsomózva rácsos rojtot kötöttek. A törülköző másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1314. 4. ltsz.).

15. *Csanádalberti.* Az alapszövet lazaszövésű, vékony pamutvászon, melynek két vége díszített. Díszítősávja az egyik végén kék-piros-sárga²⁵ csíkok sűrű egymásutánjából áll, másik végén egyetlen kék csíkból. Szövése részben vászonkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával készült. Ebből a 61 cm széles szöttesből szabták le a 98 cm hosszú törülközőt. Díszített végén a pamutláncokból 8—8-at összefogva rácsos rojtot kötöttek. Másik végén szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1298. 4. ltsz.).

16. *Tótkomlói tanyák.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vastag kendervászon, melynek két vége hasonlóan díszített. Díszítősávja piros-kék-fehér, tömör és geometrikus díszű csíkokból áll. Szövése részben vászon és ripszkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt. Ebből a 63 cm széles szöttesből szabták le a 95 cm hosszú törülközőt. Két végének szegését két sor szálonással rögzítették. (Szegedi Múzeum 52. 1313. 1. ltsz.).

17. *Békéscsabai tanyák.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony, pamuttal vegyes kendervászon, melynek egyik vége díszített. Díszítősávja piros-fekete-fehér²⁶ geometrikus csíkokból áll. Szövése részben vászonkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből az 50 cm széles szöttesből szabták le a 85 cm hosszú törülközőt. Két végét szegték. (Szegedi Múzeum 52. 1300. 1. ltsz.).

18. *Békéscsabai szállások.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony, pamuttal vegyes kendervászon, melynek két vége egyformán díszített. Díszítősávja piros-barna-fehér²⁷, sima és kockás csíkokból áll. Szövése részben vászon és ripszkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből az 55 cm széles szöttesből szabták le az igen hosszú, 160 cm-es törülközőt. Két végéhez szálonással 2 cm széles vászoncsíkot rögzítettek, majd mindkettőn a pamutláncokat szabadonhagyták rojtnak. (Szegedi Múzeum 52. 1302. 1. ltsz.).

19. *Békéscsabai szállások.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttal vegyes lenvászon, melynek két vége egyformán díszített. Díszítősávja kék-piros-fehér²⁸, sima és oszlopos csíkokból tevődik össze. Szövése részben vászonkötésű, részben külön mintázó-vetülék alkalmazásával készült. Ebből az 51 cm széles szöttesből szabták le a 97 cm hosszú törülközőt. Két vége az előzőével egyező, csak itt a két réteg rojtozott vásznát még gépöltéssel is egymáshoz varrták. (Szegedi Múzeum 52. 1303. 1. ltsz.).

20. *Pitvaros.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony, pamuttal vegyes kendervászon, melynek fele díszített. Az alapszövetnek ezt a felét fehér pamut-bevetéssel szőtték, mely hófehér alap fogja össze a díszítést. Mintája lazán elhelyezett, piros-kék-fehér²⁹, fogazott szélű, geometrikus csí-

²³ Itt kivételesen egy sötétkék pamutvászonból levágott, kissé megsodort, keskeny csíkot vetettek be.

²⁴ A fehér vetülék: cérna, a sárga cérna: három alapfonalból készült.

²⁵ A sárga cérna: három S irányú alapfonalból Z irányban cérnázott.

²⁶ A fehér, piros és fekete vetülék: cérna, melyekből a két utóbbit kettesével vetették be.

²⁷ Valamennyi vetülék: cérna.

²⁸ A kék, fehér vetülék: cérna, a piros cérna: egy Z és egy S sodratú alapfonalból S irányban cérnázott.

²⁹ A fehér fonalat kettesével vetették be.

kokból áll. Szövése részben vászon és ripszkötésű, részben külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből az 57 cm széles szöttesből szabták le a 74 cm hosszú törülközőt. Diszített végén a pamutláncokból 6—6 összesodorva, csomóra kötve adja a rojtot. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1310. 1. ltsz.).

12

13

14

15

21. *Pitvaros*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttlal vegyes kendervászon, melynek egyik vége diszített. Mintája három sorban elhelyezett kék-piros-fehér³⁰, fogazott szélű, geometrikus csikokból áll. Szövése egyrészt vászon és ripszkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt. Ebből az 58 cm széles szöttesből és egy hasonló minőségű vászomból toldották össze keresztben — kettős ráhajtott varrással — a 82 cm hosszú törülközőt. Diszített végén a kenderláncokból 6—6 összesodorva, alul csomóra kötve adják a rojtot. Másik vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1311. 1. ltsz.).

22. *Csanádalberti*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamutvászon, melynek két vége diszített. Diszítósávja az egyik végén bordó-sárga-fehér³¹, kockás csikok egymásutánjából áll, másik végén egyetlen fehér-sárga csikból. Szövése részben vászonkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből a 62 cm széles szöttesből szabták le a 66 cm hosszú törülközőt. Diszítettebb végén a pamutláncokból 5—5-öt összesodorva, négyesével összefogva, rácsos rojtot kötöttek. Másik végét szálvonással szegték. (Szegedi Múzeum 52. 1298. 5. ltsz.).

23. *Csanádalberti*. Az alapszövet lazaszövésű, vékony pamutvászon, melynek kb. fele diszített. Mintája hat sorban elhelyezett, sötétkék-piros, növényi díszű csikokból áll. Szövése részben vászonkötésű másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt, mely utóbbi a szöttes fonákoldalán hosszan lebeg. Ebből az 58 cm széles szöttesből szabták le a 84 cm hosszú törülközőt. Diszített végén a pamutláncokból 5—5-öt lazán megcsavarva, kötötték a többsoros, rácsos rojtot. Másik végén a keskeny hajtást szálvonással összefogva, az alatta levő láncokat szabadonhagyták rojtnak. (Szegedi Múzeum 52. 1298. 3. ltsz.).

24. *Endrőd*. Az alapszövet lazaszövésű, vékony, pamuttlal vegyes kendervászon, melynek két vége egyformán diszített. Négyujjnyi széles diszítósávja fehér pamut-bevetésű³², mely hófehér alap fogja össze a piros zeg-zug és levél csikokat. Az egyik sáv közepébe a JAKUS ESZTER nevet

³⁰ A kék vetülék: három alapfonalból cérnázott.

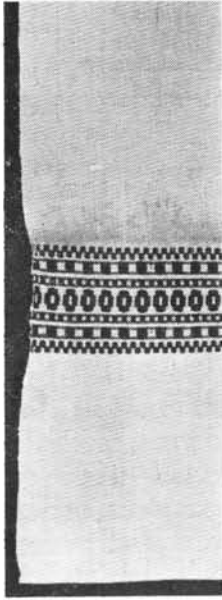
³¹ A fehér vetülék: cérna, a sárga cérna: három alapfonalból cérnázott.

³² A fehér vetülék: cérna.

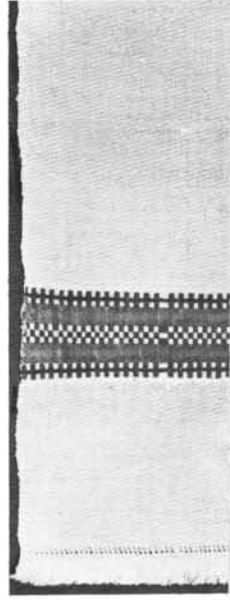

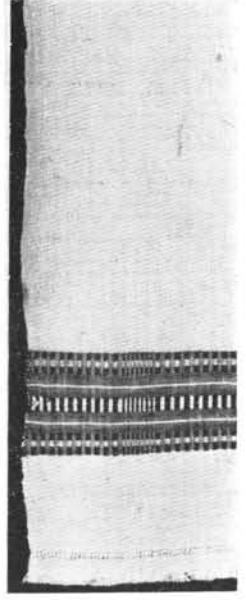
16

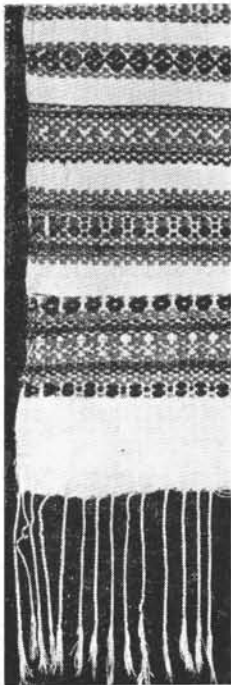
17

18

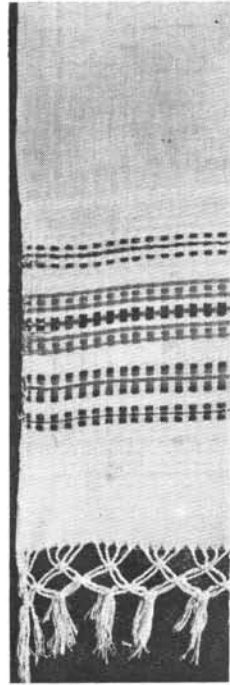
19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

szótték. Szövése részben vászonkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt, ez utóbbi a szöttes fonákoldalán hosszan lebeg. Ebből a 62 cm széles szöttesből szabták le a 90 cm hosszú törülközőt. Két végén kettős szálvonássor alatt a pamutláncokat szabadonhagyták rojtnak. (Szegedi Múzeum 52. 1315. 2. ltsz.).

25. *Endröd.* Az alapszövet lazaszövésű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, melynek két vége egyformán díszített. Tenyérnyi széles díszítésávja fehér pamut-bevetésű, mely hófehér alap fogja össze a piros zeg-zug és virág csíkokat. A 103 cm hosszú törülköző a továbbiakban megegyezik az előzővel. (Szegedi Múzeum 52. 1315. 1. ltsz.).

26. *Békéscsabai tanyák.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, melynek egyik vége díszített. Tenyérnyi széles díszítésávja fehér pamut-bevetésű, mely hófehér alap szolgál háttérül a fekete virágmotívumoknak³³. Szövése részben vászonkötésű, részben külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt, ez utóbbi a szöttes fonákoldalán hosszan lebeg. Ebből a 64 cm széles szöttesből szabták le a 98 cm hosszú törülközőt. Két vége szegett. (Szegedi Múzeum 52. 1301. 1. ltsz.).

27. *Békéscsabai tanyák.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony pamutvászon, melynek egyik vége díszített. Díszítésávja piros-sötét és világoskék-fehér³⁴, geometrikus csíkokból áll. Szövése külön mintázó-vetülék használatával történt, melyek a szöttes fonákoldalán hosszan lebegnek. Ebből az 56 cm széles szöttesből szabták le a 67 cm hosszú törülközőt. Két végét beszegették. (Szegedi Múzeum 52. 1301. 2. ltsz.).

28. *Csanádalberti.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamutvászon, melynek két vége díszített. Díszítésávja egyik végén sötétkék-bordó-piros-zöld-rózsaszín-sárga-fehér³⁵ geometrikus és növényi díszű csíkok egymásutánja, másik végén egyetlen kockás csík. Szövése külön mintázó-vetülék felhasználásával történt, melyek a szöttes fonákoldalán hosszan lebegnek. Ebből a 61 cm széles szöttesből szabták le a 91 cm hosszú törülközőt. Díszítettebb végén a pamutláncokból 6-ot összefogva kötötték a többsoros rácsos rojtot. Másik végét szálvonással szegték. (Szegedi Múzeum 52. 1298. 2. ltsz.).

29. *Csanádalberti.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamutvászon, melynek két vége díszített. Díszítésávja egyik végén sötétkék-piros-zöld-sárga-fehér³⁶ geometrikus és növényi díszű csíkok egymásutánja, másik végén egy piros-fehér kockás csík van. Szövése külön mintázó-vetülék felhasználásával történt, melyek a szöttes fonákoldalán hosszan lebegnek. Ebből a 61 cm széles szöttesből szabták le a 80 cm hosszú törülközőt. Díszítettebb végén a pamutláncokból 5—5-öt lazán megcsavarva, kötötték a többsoros rácsos rojtot. Másik végét szálvonással szegték. (Szegedi Múzeum 52. 1298. 1. ltsz.).

30. *Nagylak.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, melynek két vége díszített. Egyik végén a tenyérnyi széles díszítésáv fehér pamut-bevetésű³⁷, ebben sorakoznak a kék-piros geometrikus csíkok. Másik végén ugyanebből csak egy sor van. Szövése részben vászon és ripszkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből a 62 cm széles szöttesből szabták le az igen hosszú, 117 cm-es törülközőt. Díszítettebb végén a pamutláncokból 2—2-öt összesodorva, négyesével kötötték a rácsos rojtot. Másik végét beszegették. (Szegedi Múzeum 52. 1305. 1. ltsz.).

31. *Nagylak.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, melynek egyik vége díszített. Tenyérnyi széles fehér pamut-bevetésű díszítésávjának két szélén geometrikus díszű csíkok futnak. Középrészének virágait és csillagait úgy hímezték bele. Szövése részben vászon és ripszkötésű, részben külön mintázó-vetülék alkalmazásával történt. Ebből a 61 cm széles szöttesből szabták le az igen hosszú, 113 cm-es törülközőt. Díszített végén a pamutláncokból 4—4-et összefogva díszesen kötött rojtot képeztek. Másik végét beszegették. (Szegedi Múzeum 52. 1306. 2. ltsz.).

Az eddig tárgyalt törülközők hossza 66-168 cm között változik. Alapszövetükhöz a lent, kendert és pamutot tisztán vagy vegyesen használták³⁸. Így 9 kender és 11 pamuttal vegyes kendervászon; csupán egy len és 3 pamuttal vegyes lenvászon; 7 darab tiszta pamutvászon alapszövetű van közöttük. Szövésük minden esetben vászonkötésű.

³³ A fehér, fekete vetülék: cérna

³⁴ A fehér és sötétkék cérna kettésével van bevetve, a piros és sötétkék cérna: három alapfonalból van összecérnázva.

³⁵ A zöld vetülék: cérna; a bordó, sárga cérna: négy alapfonalból cérnázott.

³⁶ A piros fonal kettésével van bevetve, a zöld, fehér vetülék: cérna: a sárga cérna: három alapfonalból cérnázott.

³⁷ A fehér vetülék: cérna.

³⁸ *Fél E.—Hofer T.*, A kalotaszentkirályi kelengye. Népr. Ért. 1969. 28. 1.

A szöttesdísz csak egynél vonul végig a vászon teljes hosszán (11), hatnak a feléig ér (1, 7-9, 20, 23), 12-ön egy sávban szerepel (3-6, 10, 12, 14, 17, 21, 26-27, 31), tehát 19 darabot csak az egyik végén mintáztak. A többi 12-őnek mindkét vége díszített (2,13, 15-16, 18-19, 22, 24-25, 28-30). Ezeknek felén a végek egyformán vagy legalábbis egyenlő hangsúllyal mintáztak (2, 16, 18-19, 24-25) míg a többi eltérő, egyik végén csupán jelzésszerű, keskeny csík a mintázat (13, 15, 22, 28-30).

A díszítések anyaga, mint előre jeleztük pamut. Vetülékül tehát pamut fonalat vagy cérnát használtak. Szövésük egy részénél megtartották az alapszövet vászonkötését csak a vetüléket cserélték fel fehér vagy színes pamutra. A len vagy kender vetülékű vásznaknál a fehér pamut, helyi bevetésével (13-14, 16-20, 24-26, 30-31) egyenletesebb és fehérebb vászonrészt állítottak elő, mely több esetben a minta egységes háttérül szolgál. A színes pamut bevetésénél a szín tónusát a fehér láncok keresztződése letompítja, ezért ezek sohasem olyan tiszta és tömör színű csíkok, mint a ripszkötésűek. Viszont a vászonkötéssel igen változatosá tudták tenni a mintázást, sokszor egyetlen szál bevetésével alkottak leheletnyi vonalat, vagy bontottak meg egyhangú felületet.

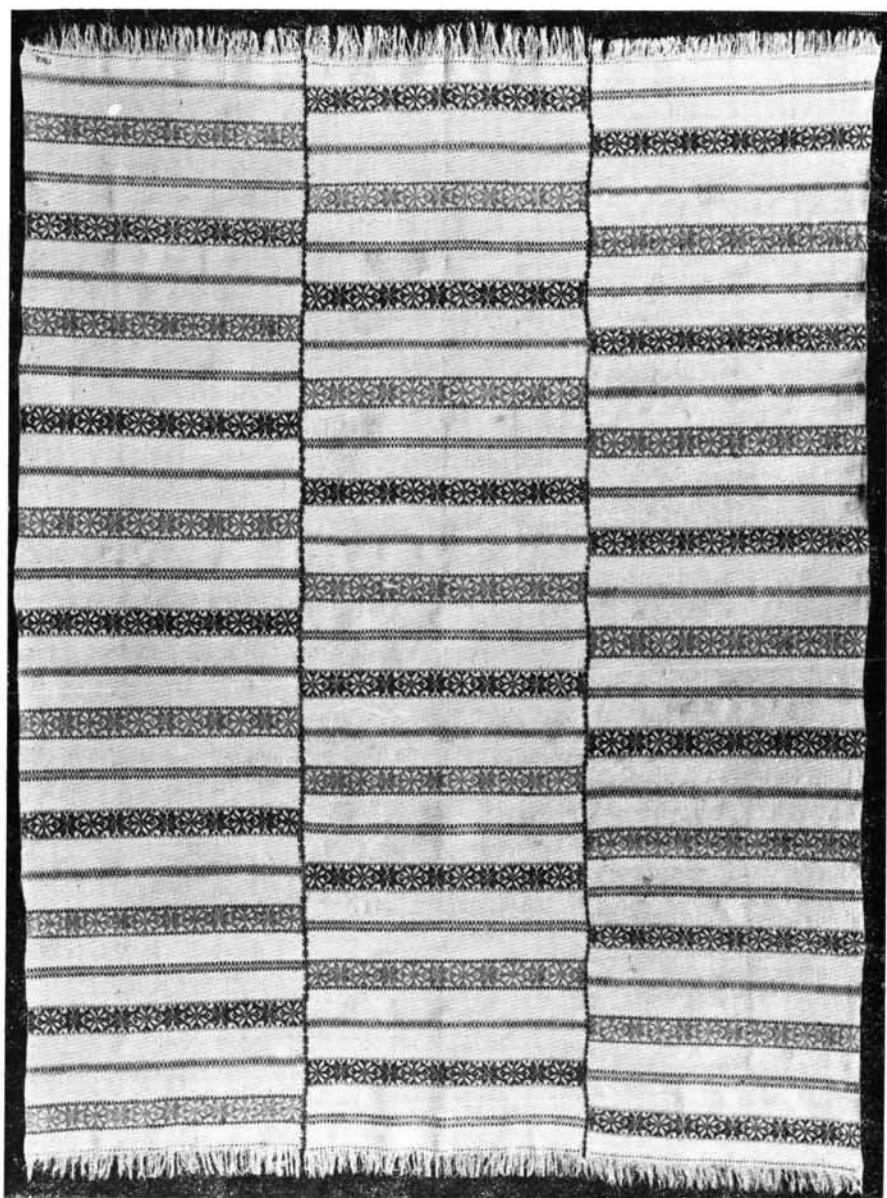
A díszítés másik szövés módja a ripszkötés (2-10, 16, 18, 20-21, 30-31). Evvel a módszerrel akár fehér, akár színes vetülekről van szó színben és plaszticitásban egyenlően tömör csíkokat képeztek. Attól függően, hogy ezek a vetülékek 2 vagy 4 láncfonalon át lebegnek, keskenyebb vagy szélesebb ripsz bordázatot nyertek. A Vásárhelyről származó darabok mindegyikén (7-10) két láncfonalat fog át a vetülék —bordázatunk tehát egészen finom—, míg a többin négy fonalon át lebeg. Ez a különbség a törülközők díszítésében is jelentkezik: a mintázat aprólékosságában, a fogazás mértékében és a kockázás nagyságában.

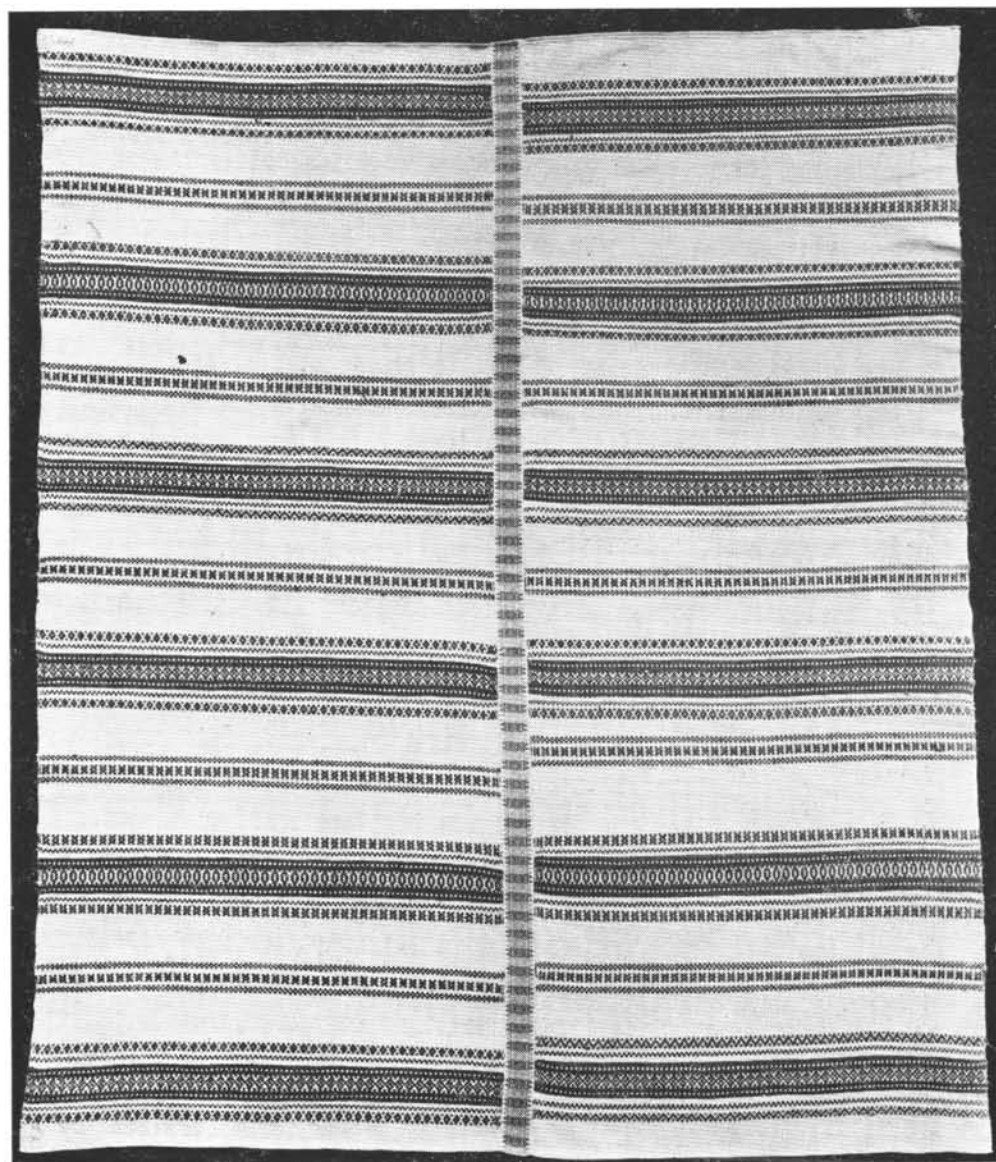
A díszítés legtöbb esetben külön mintázó-vetüléssel történt (2, 10-11, 15-31), főleg a tót-ajkú területek törülközőin. A minta alatt folytatólagosan szerepel az alapszövet, tehát minden vászon-vetülék után a minta szerint egy fehér vagy színes mintázó-vetüléket vetnek be. Az aprólékos motívumoknál ezek a vetülék-lebegések a szöttes mindkét oldalán egyenlő mértékben és a vászonhoz simulva mintáznak, míg más daraboknál az egyik oldalon túl hosszúak (23-29) és így fonákdalt képeznek. Két finom munkájú darabon (3-4) a piros mintázó-vetüléket is beleszőtték a vászonba (vászonkötéssel), így tették üdévé, szinte csipkeszerűvé a szöttes egyes részeit.

Törülközőink legtöbbször (25 darabnak) egyik végén a láncfonalakkal különböző fényű (len-kender-pamut), hosszúságú és díszű rojtot kötöttek. Ezek közül a tótlakta területekről származók a legdíszesebbek (12-15, 20-23, 28-31). Mindössze hat olyan darabunk van, melynek mindkét vége szegett. A szegéseket egyes darabokon szálvonás sorokkal párosították.

ABROSZOK

Az abroszok kiszabása már nem olyan egyszerű, mint a törülközőé, mivel méretéhez a szöttes szélessége nem elegendő. Ezért a hosszúkhöz szükséges darabot annyiszor szabják le ahány szél szöttesre van szükség (32-33) a készítendő abrosz szélességéhez. A leszabható hosszak is korlátozottak, a beleszőtt díszítések elhelyezéséhez igazodva alakulnak ki, mivel a széleket a díszítő csíkozás szerint toldják egymáshoz. A toldás ill. a leszabott szöttes darabok hosszanti összeerősítése és azok lezárása egyaránt lehetőséget ad az abrosz díszítésére.

Mintázatuk vagy végigvonul az abrosz ill. a szőttés teljes hosszán vagy annak csak két végét díszíti. Előbbiek általában többsoros, geometrikus vagy növényi díszű csíkokból állnak, míg az utóbbiak tömör csíkozásúak.

Vizsgálendő abroszaink alapszövetéhez használt len- és kenderfonalak a türülközőhöz hasonlóan fehérítetlenek, a pamutfonalak fehérek. Mintázásuk pamut-vetültkkel történt. A leszabott szőttés darabokból kettőt, egy esetben hármat toldottak össze. A toldás általában egymásra csúsztatott varrással, szegőátöltéssel készült. Az abroszok végeit inkább szegték, néha rojtozták. A behajtott szegést — egy kivételével — szegő átöltéssel készítették. A leírásokban itt is csak a felsoroltaktól eltérő megoldásokat említjük.

32. *Hódmezővásárhelyi tanyák.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag lenvászón, mely egész hosszában díszített. A fogazott szélű, csillagos csíkok és a keskeny fogazás piros-kék színben váltják egymást. Szövésük külön mintázó-vetültk alkalmazásával történt. Ebből a 45 cm-es, keskeny szőttésből három szelet toldottak össze kék pamuttal, keskeny hurkolt kötéssel³⁹. A 190 cm hosszú abrosz két végét keskeny subrika⁴⁰ díszíti, mely alatt a len láncok szabad rojtot képeznek. (Szegedi Múzeum 52. 1281. 1. ltsz.)

33. *Pitvaros.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamutvászon, mely egész hosszában díszített. A szélesebb és keskenyebb, kék-piros-fehér, apró geometrikus díszű csíkok egymással váltakoznak. Szövésük részben ripszkötésű, részben külön mintázó-vetültk alkalmazásával történt. Ebből az 58 cm széles szőttésből két szelet toldottak egymáshoz egy piros-kék sávos, szövött szalag⁴¹ közbeiktatásával. A 145 cm hosszú abrosz két végét beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1280. 1. ltsz.)

34. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászón, mely két végén egyformán díszített. Tenyéryei széles díszítősávja piros-fehér tömör és kockás csíkokból áll, közepén leveles ághoz hasonló beszövésű. Szövése ripszkötésű. Ebből az 56 cm széles szőttésből két szelet toldottak egymáshoz. A 177 cm hosszú abrosz két végét szálvonással szegték. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 74 11. 1. ltsz.)

35. *Makó.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag kendervászón, mely két végén egyformán díszített. A piros-fehér⁴², fogazott és kockás díszítősáv mindössze 4,5 cm széles. Szövése ripszkötésű. Ebből az 58 cm széles szőttésből két szelet toldottak össze. A 168 cm hosszú abrosz két végét beszegték. Szélére piros pamutból, laposöltéssel varrták be az írott B L névbetűket. (Makói Múzeum 74. 158. 1. ltsz.)

36. *Makó.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vastag kendervászón, mely két végén egyformán díszített. A piros-fehér⁴³, fogazott szélű, tömör díszítősáv mindössze 3,5 cm széles. Szövése ripszkötésű. Ebből az 55 cm széles szőttésből két szelet toldottak egymáshoz. A 190 cm hosszú abrosz két végét beszegték. (Makói Múzeum 73. 598. 1. ltsz.)

37. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, finom lenvászón, mely egész hosszában díszített. A kék-piros-fehér, fogazott szélű, keskenyebb és szélesebb csíkozás levegősen váltja egymást. Szövésük részben ripszkötésű, részben mintázó-vetültk alkalmazásával történt. Ebből a 65 cm széles szőttésből két szelet toldottak össze. A 162 cm hosszú abrosz végeit két sor szálvonással szegték be. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 74. 82. 1. ltsz. Törzanyag.)

38. *Szarvasi tanyák.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászón, mely egész hosszában díszített. Ez a díszítés három, 30 cm-enként ismétlődő, fehér⁴⁴ geometrikus csíkból áll és az anyag két végén a tenyéryei széles fehér, pamut-bevetésű sáv hófehér alapja fogja össze a kék-piros csillagokat, négyzeteket. Szövése részben vászonkötésű, részben külön mintázó-vetültk alkalmazásával történt. Ebből az 58 cm széles szőttésből két szelet toldottak egymáshoz illesztő varrással és illesztő öltéssel. A 162 cm hosszú abrosz két végén a két sor szálvonás alatt a kender láncokat szabadon hagyták rojtnak. (Szegedi Múzeum 52. 1283. 1. ltsz.)

39. *Apátfalva.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony lenvászón, mely teljes hosszában díszített. A kék-fehér színű, fogazott szélű csíkok és csillagos sávok levegősen váltják egymást. Szövésük részben ripszkötésű másrészt külön mintázó-vetültk alkalmazásával történt. Ebből az 58 cm széles szőttésből két szelet toldottak egymáshoz. A 180 cm hosszú abrosz végeit beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1278. 1. ltsz.)

³⁹ *Ferencz K.*, A tűzött csipke. Bp. 1937. 66 l. és *Csilléry K.*, A Faddon használatos tűzött csipkék készítmódja. Népr. Ért. 1958. 197 l.

⁴⁰ *Ferencz K.*—*Palotay G.*, i.m.

⁴¹ A szövött szalag anyaga pamut.

⁴² A fehér vetültk: cérna.

⁴³ A fehér vetültk: cérna.

⁴⁴ A fehér cérna: három alapfonalból cérnázott.

40. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon, melynek két vége egyformán díszített. A tenyérnyi széles díszítősáv piros-fehér, fogazott szélű, tömör csíkokból áll. A szövése ripszkötésű. Ebből az 59 cm széles szöttesből két szelet toldottak össze. A 176 cm hosszú abrosz két végét beszegték. A toldás két oldalára piros pamutból, láncöltéssel, írott T E névbetűket hímiztek. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 62. 15. 1. ltsz.)

41. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű vastag kendervászon, melynek két vége egyformán díszített. A tenyérnyi széles díszítősáv piros-fehér, fogazott szélű és kockás csíkokból áll. Szövése ripszkötésű. Ebből a 62 cm széles szöttesből két szélt toldottak egymáshoz. A két méter hosszú abrosz végein a szálvonás alatt a kenderláncokat szabadon hagyták rojtnak. Az abrosz sarkában piros pamutból, keresztzemes öltéssel, nyomtatott É T névbetűket varrtak. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 74. 171. 1. ltsz.)

42. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon, melynek két vége egyformán díszített. A majdnem tenyérnyi széles díszítősáv piros-fehér, fogazott csíkokból áll, közepén leveles ághoz hasonló beszövéssel. Szövése ripszkötésű. Ebből a 60 cm széles szöttesből két szelet toldottak össze. A két méter hosszú abrosz végeit beszegték, majd 8 cm széles fehér horgolt-csipkével díszítették. A toldás két oldalára piros pamutból, keresztzemes öltéssel, nyomtatott M K névbetűket varrtak. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 62. 13. 1. ltsz.)

43. *Nagylak.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, mely teljes hosszában díszített. A piros-kék, fogazott szélű, aprókockás csíkok tíz centinként ismétlődnek, és az anyag két végén három sorra bővülnek. A csíkok alatt a vászon fehér pamutvetülékű. Szövése egyrészt vászonkötésű, másrészt külön mintázó-vetülék felhasználásával történt. Ebből a 61 cm széles szöttesből két szelet toldottak egymáshoz egy piros-fehér, geometrikus, szövött-szalag⁴⁵ közbeiktatásával. A 180 cm hosszú abrosz két végét beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1278. 2. ltsz.)

44. *Pitvaros.* Az alapszövet lazaszövésű, vastag kendervászon, mely teljes hosszában díszített. Tizenöt centinként váltogatják egymást a különböző kockázású piros-kék csíkok, az anyag két végén három sorra bővülve. Szövése részben vászonkötésű, részben külön mintázó-vetülék felhasználásával készült. Ebből a 64 cm széles szöttesből két szelet toldottak egymáshoz egy kék-piros, kockás mintázatú szöttes csík közbeiktatásával. A toldás ráhajtott varrása szegő átöltéssel készült. A másfél méter hosszú abrosz végeit bujtattott öltéssel beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1282. 1. ltsz.)

45. *Endrőd.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vékony pamuttal vegyes kendervászon, mely teljes hosszában díszített. A piros-fehér⁴⁶, fogazott szélű csíkok 15 centinként ismétlődnek, az anyag közepén kétujjnyira, két végén pedig tenyérnyi szélesre bővülve. Szövése ripszkötésű. Ebből a 60 cm széles szöttesből két szelet toldottak össze, fehér fonállal, egyszerű hurkolt kötéssel. A 164 cm hosszú abrosz két végét beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1286. 1. ltsz.)

46. *Pitvaros.* Az alapszövet közepes sűrűségű, vastag pamuttal vegyes kendervászon, mely teljes hosszában díszített. A kék-fehér⁴⁷, növényi díszű sávok 23 centinként ismétlődnek. A sávok alapja fehér pamut-bevetésű. Szövésük részben vászonkötésű, részben külön mintázó-vetülék felhasználásával készült, ez utóbbi a fonákoldalon hosszán lebeg. Ebből a 60 cm széles szöttesből két szelet toldottak egymáshoz illesztő öltéssel és illesztő varással. A 153 cm hosszú abrosz két végét szálvonással szegték. (Makói Múzeum 73. 805. 1. ltsz.)

47. *Nagylak.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony, pamuttal vegyes lenvászon, mely teljes hosszában díszített. A fekete-piros⁴⁸ geometrikus díszű csíkjai és tenyérnyi széles sávjai az anyag közepétől tükrökép szerűen megegyeznek. Szövésük külön mintázó-vetülékkel történt. A két szélső és a középső sáv virágfejeit behímizték. Ebből a 64 cm széles szöttesből két szelet toldottak egymáshoz illesztő varással és illesztő öltéssel. A 160 cm hosszú abrosz végeit szálvonással szegték. (Szegedi Múzeum 52. 1278. 1. ltsz.)

48. *Tótkomlós.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag, pamutvászon, melynek egész felülete díszített. A különböző geometrikus díszű fekete-fehér sávok, egységesen mintázott fehér sávokkal váltakoznak⁴⁹. Szövésük részben ripszkötésű, részben mintázóvetülék felhasználásával készült. Ebből a 60 cm széles szöttesből két szélt toldottak egymáshoz egy széles, fekete-fehér geometrikus díszű szöttes sáv közbeiktatásával. A toldások ráhajtott varrása szálvonással és bujtattott öltéssel készült. A 164 cm hosszú abrosz végeit szálvonással szegték. (Makói Múzeum 73. 786. 1. ltsz.)

Az eddig tárgyalt abroszok hossza 145-200 cm között van. Alapszövetükhöz a lent, kendert és pamutot tisztán vagy vegyesen használták. Így nyolc darab kender és három darab pamuttal vegyes kendervászon; három darab len és egy

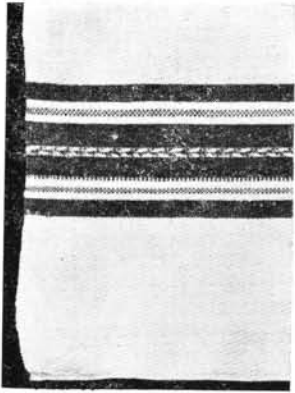
⁴⁵ Láncfonalai: pamut cérnák és vetülékei: pamut fonalak.

⁴⁶ A fehér vetülék: cérna.

⁴⁷ A kék, fehér vetülék: cérna.

⁴⁸ A fekete, piros cérna: hat alapfonalból cérnázott.

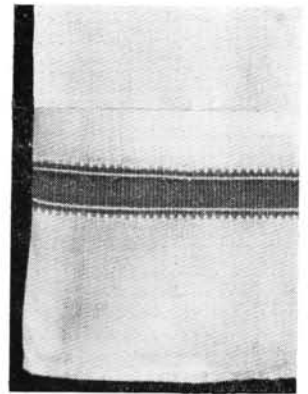
⁴⁹ A fekete, fehér vetülék: cérna.

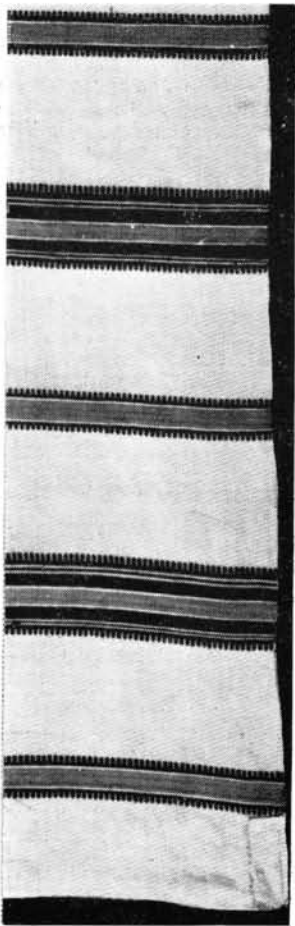
34

35

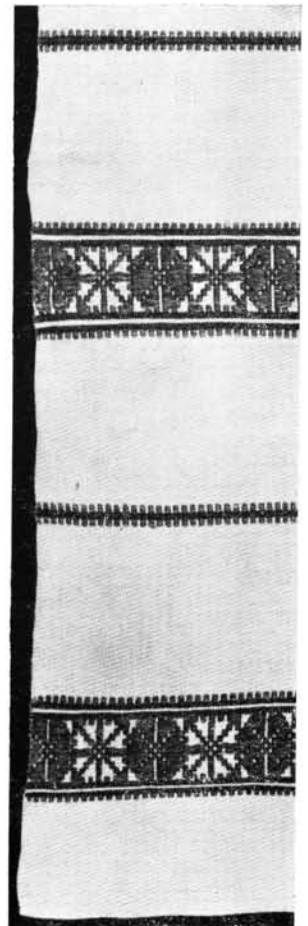
36

37

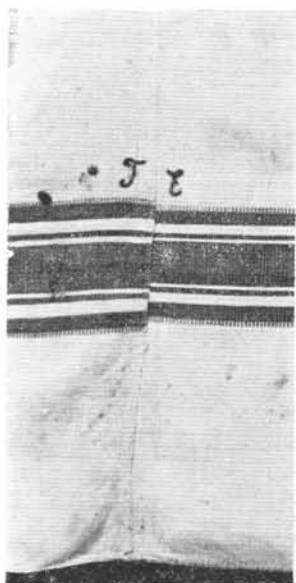
38

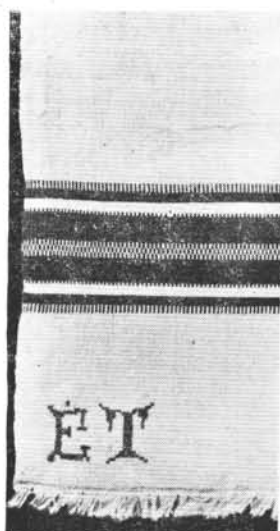
39

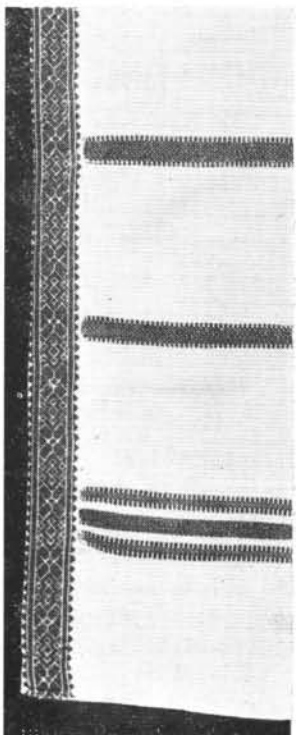
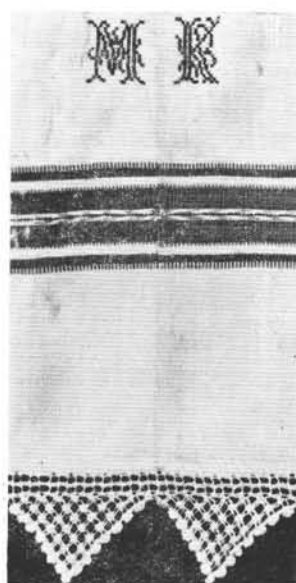
40

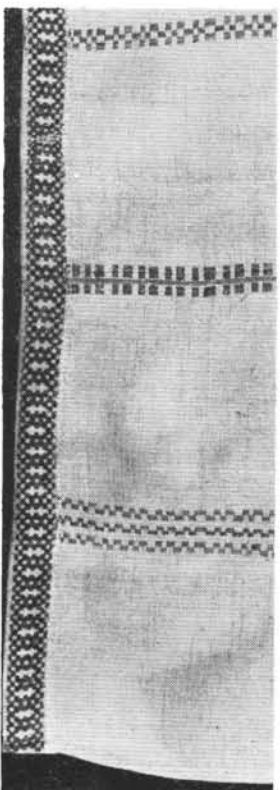
41

42

43

44

45

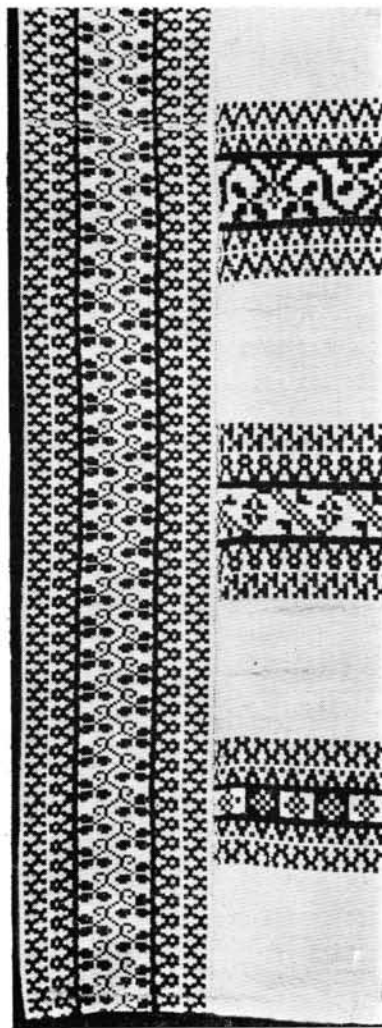

46

47

48

pamuttal vegyes lenvászon; két darab pamutvászon alapszövetű van közöttük. Szövésük a törülközőkhöz hasonlóan vászonkötésű.

A szöttesdíz csak egy alapszövetet borít be teljesen (48), tizenegynek egész hosszát (32-33, 37-39, 43-48), hatnak a két végét (34-36, 40-42) mintázza.

A szövött dísz anyaga, szövése a törülközőkhöz hasonló. Részben az alapszövet vászonkötését tartották meg fehér vagy színes pamut-vetülék használatával. Az alapszövet helyenkénti fehér pamut-bevetésű (38, 43, 46), egyenletesebb és fehérebb vászna a minta háttéréül szolgál. A színes pamut-bevetést a fehér láncok kereszteződése itt is letompítja, ezért ezek kevésbé erőteljesek mint a ripszkötésűek. Viszont egyetlen szál színes vetülékkel már vonalat, két szállal pedig finom kockázást (43) értek el.

A díszítés másik szövémódja itt is a ripszkötés (33-37, 39-42, 45, 48), melynek erőteljes csíkjait előszeretettel fogagták, kockázták. A Vásárhelyről származó darabok mindegyike (34, 37, 40-42) a törülközőkhöz hasonlóan apró bordázatú. Egyetlen apátfalvi szőttesünk (39) is ilyen, míg a többi ripszbordázata négy fonal szélességű. Egyetlen három fonalas bordázat szerepel szőtteseinken Endrődről (45).

A díszítés az abroszok felénél mintázó-vetülékkal történt (32-33, 38-39, 43-44, 46-48). Az aprólékos motívumok a szőttes két oldalán egyenértékű mintázatot adnak, így az abroszok mindkét, oldala használható. Csupán két olyan darab van (46, 48) ahol a túlhosszú vetülék-lebegések fonákoldalt képeznek. Egy olyan darabunk van csupán (47), ahol a mintázat egy részét a kész szőttesbe hímezték bele, bár ilyenrel a gyűjtések alkalmával a tót-lakta területeken gyakran találkoztunk.

A két, három szeles abroszok toldásánál többféle megoldás előfordul az egyszerű összevarrástól a széles betét közbeiktatásáig. Az előbbieknél a szőttes sávok ép széleit leginkább keskenyen egymásra csúszttatták és végigvarrták (34-37, 39-42). Ez a kettős varrás erőteljesen fogja össze az abroszokat. Egy másik változat, amikor az ép széleket egymás mellé illesztik és vagy apró illesztő öltéssel (38, 46-47), vagy díszes hurkolt kötéssel (32, 45) varrják őket egymáshoz. A toldás legdíszesebb változata, amikor mintázott sávot fektetnek a szőttes darabok közé (33, 43-44, 48). Ezek a közbeiktatott sávok részben előre gyártott szalagok, vagy az abrosz anyagából kivágott mintázott részek. Az utóbbiak hossza sohasem elegendő az abrosz hosszához és széleik vágottak. Így toldották őket és beépítésükhöz ráhajtott varrást, szegő átöltést alkalmaztak. Az abroszokat alkotó szőttesdarabok bármilyen módon is vannak egymáshoz erősítve, mindig csíkra toldottak, első darabunk kivételével, melynél a három szél a csíkozás eltolt összefektetését, ritmusát mutatja.

A vizsgált abroszok legtöbbjét beszegették, mindössze hármat rojtoztak (32, 38, 41) szálvonal kísérletében. Egyet pedig (42) a szegésen kívül még horgolással is szegélyeztek.

SZAKAJTÓRUHÁK

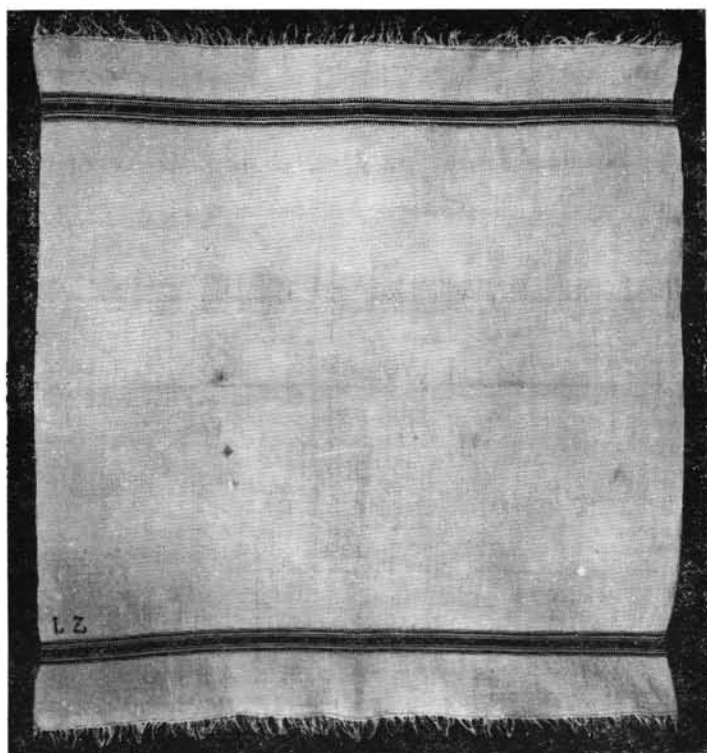
A szakajtóruha kiszabása a törülközőhöz hasonlóan igen egyszerű. A szőttesből a szakajtóruha hosszát szabják le, mely általában megegyezik a szőttes ill. a szakajtóruha szélességével, vagy megközelíti azt. A díszítő sávok olyan távolságban szövik egymástól, hogy a szakajtóruha mindkét végére kerüljön belőlük (49).

Mintázatok keskeny sávja vagy tömör, vagy apró geometrikus csíkokból áll. Alapszövetük a már tárgyalt darabokhoz hasonlóan kender és pamut, mintázásuk csupán pamutfonállal történt. A leszabott szakajtóruhák végeit inkább szegték, néha rojtozták. A behajtott szegést szegő átöltéssel varrták végig. A leírásokban itt is csak eltérő megoldásokat említjük meg külön.

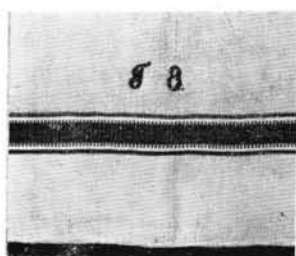
49. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vastag kendervászon. Piros-fehér fogazott szélű tömör díszítősávjai mindössze 2,5 cm-esek. Szövése ripszkötésű. Ebből a 60 cm széles szőttesből szabták le a 65 cm hosszú szakajtóruhát. Végein a szálvonal alatt a kenderláncokat szabadon hagyták rojtnak. Sarkába piros pamutból, keresztzemes hímmel, nyomtatott L Z névbetűket hímezték. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 62. 13. 2. ltsz.)

50. *Hódmezővásárhely.* Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon. Piros-fehér fogazott szélű, tömör díszítősávjai három centiméteresek. Szövése ripszkötésű. Ebből a 62 cm széles szőttesből szabták le a 70 cm hosszú szakajtóruhát. Végeit beszegették. A díszítősáv fölé hímezték piros pamutból, láncöltéssel az írott T E névbetűket. A 40-es sorszámú abroszhoz tartozik. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 62. 15. 2. ltsz.)

⁵⁰ A fehér vetülék: cérna.

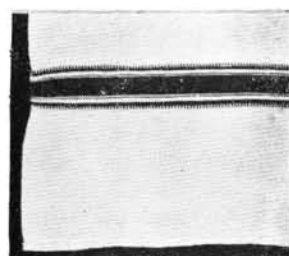
49

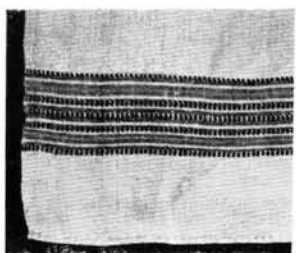
50

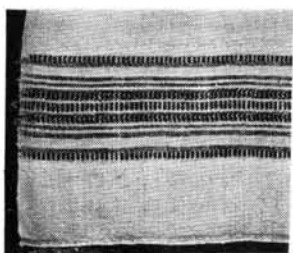
51—52

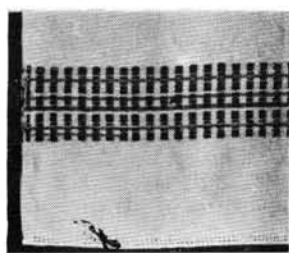
53—54

55

56

57—58

51—52. *Makó*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony kendervászon. Piros-fehér⁵⁰, fogazott szélű, tömör díszítésű három centiméteresek. Szövése ripszkötésű. Ebből a 60 cm széles szöttesből szabták le a 80 cm hosszú szakajtóruhát. Végeit beszegték. Sarkába piros pamutból, laposöltéssel, írott B L névbetűket varrtak. A 35-ös sorszámú abroszhoz tartozik. (Makói Múzeum 73. 596. 1. és 73. 597. 1. ltsz.)

53—54. *Makó*. Az alapszövet sűrűszövésű, vékony pamuttal vegyes, fehérített kendervászon. Piros-fehér, fogazott szélű, tömör díszítésű három centiméteresek. Szövése ripszkötésű. Ebből a 65 cm széles szöttesből szabták le a hasonló hosszúságú szakajtóruhát. Végeit beszegték. (Makói Múzeum 73. 693. 1. és 73. 179. 1. ltsz.)

55. *Tótkomlói tanyák*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vastag kendervászon. Kék-piros-sárga⁵¹ fogazású díszítésű három ujjnyi szélesek, melyeknek alapja fehér pamut-bevetésű. Szövése részben vászonkötésű, részben mintázó-vetülékkel készült. Ebből az 56 cm széles szöttesből szabták le a 80 cm hosszú szakajtóruhát. Végeit beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1314. 2. ltsz.)

56. *Tótkomlói tanyák*. Az alapszövet közepes sűrűségű, vastag kendervászon. Piros-világoskék-sötétkék⁵² fogazású laza díszítésű négy ujjnyi szélesek, melyeknek alapja fehér pamut-bevetésű. Szövése részben vászonkötésű, részben mintázó-vetülékkel készült. Ebből a 68 cm széles szöttesből szabták le a 90 cm hosszú szakajtóruhát. Végeit beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1314. 3. ltsz.)

57—58. *Csanádalberti*. Az alapszövet lazaszövésű, vékony pamutvászon. Piros-kék kockázású díszítésű három ujjnyi szélesek. Szövése részben vászonkötésű, részben mintázó-vetülékkel készült. Ebből a 62 cm széles szöttesből szabták le a 74 cm hosszú szakajtóruhát. Végeit két sor szálvonással beszegték. (Szegedi Múzeum 52. 1299. 1. és 52. 1299. 2. ltsz. utóbbi négyzetalakú.)

Eddig tárgyalt szakajtóruháink hossza 65-90 cm között váltakozik. Alapszövetükhöz a kendert, lent és pamutot tisztán vagy vegyesen használták. Így hat darab kender és két pamuttal vegyes kendervászon; két darab pamutvászon alapszövetű van közöttük. Az alapszövet mindegyike vászonkötésű.

A szöttesdíz valamennyit egyenlő mértékben díszíti; a szakajtóruha két végén. A díszítés anyaga, szövése a törülközőknél és abroszoknál leirtakkal egyezik. A szakajtóruhák felénél (49-54) a fogazott, erőteljes csíkozódáshoz ripszkötést alkalmaztak. Az apró bordázatot itt is a vásárhelyi darabok képviselik, melyekhez két makói szöttes csatlakozik. A szakajtóruhák másik felénél (55-58) részben az alapszövet vászonkötését tartották meg színes vetülék használatával, másrészt külön mintázó-vetüléket alkalmaztak. Az így nyert aprólékos mintázat mindkét oldalon egyenértékű szöttest eredményezett. A vizsgált szakajtóruhák közül csak egyet (49) rojtoztak, a többi simán, vagy szálvonással szegték.

*

Vizsgált szötteskendőink szövésehez a használt alapfonalak szinte kivétel nélkül Z irányba sodrottak. A cérnák nagyrésztét pedig két alapfonalból S irányba cérnázták össze. Pamutból lánchnak mindig cérnát alkalmaztak, vetüléknek csak elvétve. A szötteskendők majdnem felénél a díszítés fehér és színes vetülékei is cérnák. Ezek között más szerkezetűeket is találunk (lásd a jegyzetekben): három, négy, sőt hat fonalból sodort cérnát és összetett cérnát, melyet ez esetekben egy cérna és egy fonal összesodrásával képeztek. Az alapszövethez használt pamutfonal és főleg a pamut-cérna a tót-ajkú vidékekről származó darabokra jellemző.

A szötteskendők szövésehez vászon-, ripszkötést és mintázó vetüléket alkalmaztak. Mindhárom technikát egy szöttesen belül is használták. Vászonkötéssel készült a szöttesek alapszöve, de a díszítésüket is szőtték vele a vetülékfonal minőségi vagy színbeli változtatásával. A len vagy kendervetülékek helyenkénti fehér pamut cseréjével egy finomabb, fehérebb vászonrészt kaptak, melyen a mintázat még szebben és még plasztikusabban kirajzolódott. A vetülék színes pamut cseréjével pedig, fehér láncokkal tompított színhatást értek el.

⁵¹ A sárga cérna: két sodratlan és egy Z sodratú alapfonalból cérnázott.

⁵² A világoskék cérna: egy sodratlan fonal és egy cérna összecérnázása.

A ripszkötéssel a díszítés plasztikáját és szín-tömörségét fokozták. Ezt a tömörséget a ripsz finomabb vagy durvább bordázatának tónusértékei bontják meg. A tömör csíkok széleinek fogazása egymagában is kedvelt minta. Különösen finom és vonalszerű a fogazás a vásárhelyi szőtteken. Más darabokon a ripszkötésű sávokat a színek váltog atott bevetésével és azok szakaszonkénti cseréjével, négyzetekre, (kocás) vagy téglányokra (oszlopocskák) osztották.

Mintázó-vetülék alkalmazásával is tudtak az előzőkhez hasonló aprólékos mintázatot szőni. Ezeknek a szőtteskendőknek nagy előnyük, hogy a szőttes mindkét oldala egyenértékűen mintázott. A szabadabb rajzú, nagyobb mintázatú daraboknak viszont csak egy oldala élvezhető, mivel a mintázó-vetülék hosszú lebegései a másik oldalon fonákoldalt képeznek. Ilyen szőttesek csupán a tót-ajkú vidékekről kerültek be gyűjteményeinkbe.

Szőtteseink szélessége 45-68 cm-ig terjed. E szőttesekből kialakított kendők megvarrásához mindig az alapanyag fonalát használták, öltéseik iránya, szép egyenletes alkalmazása szinte díszként szolgál.

A Délalföld magyar-lakta vidékeinek itt ismertetett szőtteseire (1, 3-11, 32, 34-42, 49-54) jellemző, hogy a kender-len-pamut keverésének változataival különféle fehérségű alapszövetbe a hagyományos piros-kék színnel mintáztak. Díszítésük⁵³ visszafogott, javarészt a csikozás apró változataiból áll, egészen a szintén hagyományos, csillagos megfogalmazásig. Díszítésük rendszerint a szőtteskendő egyik vagy mindkét végén húzódnak, a szőttes egész felületét csak elvéve díszítik. A tót-ajkú vidékek szőttesei (2, 12-31, 33, 43-48, 55-58) tarkábbak. Az alapszövet inkább pamut, melybe öt-hat színnel is mintáznak⁵⁴. Díszítésük így erőteljesebb, bár széles sávjaik apró geometrikus formákból álló csíkok összessége. Sőt szabadrajzúnak is beillő növényi formáikat századunk első felében szokás volt a szövésen kívül, külön is behímezni a kész szőttesbe. Díszítésük a szőtteskendő mindkét végét, gyakran egész felületét dűsan borítják. Kedvelik a rojtot, széles rojtkötéseik igen változatosak.

A bemutatott szőtteskendők⁵⁵ kb. az 1870-es és az 1920-as évek között készültek. Budai Lídia⁵⁶ kelengyéből való darabokat (5-6, 35-36, 51-54) édesanyjával H. Kovács Ilonával együtt készítették. Budai Lídia leánya még megtanult szőni, unokája, Kotormán Istvánné már meg sem tanulta a szövést, csak megőrizte nagyanyja kelengyedarabjait. Tőle tudjuk, hogy az abroszt rétes alá használták, tarhonyát terítették rá, cséplésnél a nagy asztalra került, azon ettek a munkások. A szakajtóruhát a kelendő kenyér alá terítették. Égető Terézia a 41-es számú abroszt és ugyanilyen szakajtóruhát nagyanyai örökségből kelengyének kapta 1932-ben, akkor varrta bele a saját névbetűit. A névbetűk utólagos bevarrását több helyen emlegették adatközlőink. A tót-ajkú területeken az egész név szőttesbe szövése volt szokás. A 46-os számú abroszt 1920 körül készítették Pityvaroson. Sámuel Mária szőtte a 48-as számú abroszt — szintén 1920-ban — Tótkomlóson. Ezt és általában a fekete díszű szőtteskendőt temetés alkalmával terítették fel. Ebből egy, míg színesből jóval több volt a háznál.

A Csongrád megyei szőtteskendők részletes ismertetésével enyhíteni szeretnénk azt a hiányt, melyről Fél Edit⁵⁷ ír: „fonalas munkáink kutatásának sajnálatosan a szövés a legelhanyagoltabb ága”.

⁵³ Fél E., A Néprajzi Múzeum tárggyűjtése Népr. Ért. 1963. 133. 1: Horváth T.—N. Fülöp K., A textil-gyűjtemény gyarapodása Népr. Ért. 1973. 135. 1.

⁵⁴ Tábori Gy., im.

⁵⁵ A szőtteskendőket szerző restaurálta a Szegedi Móra Ferenc Múzeum textilrestaurátor műhelyében.

⁵⁶ Budai Lídia az 1860-as években született.

⁵⁷ Fél E.—Hofer T., A textil gyűjtemény gyarapodása Népr. Ért. 1970. 144. 1.

TÁBLÁZAT

SZŐTTES- KENDŐK leirási száma, megne- vezése	Anyag						Sodrat				Cérnázás				Sűrű- ség szál/ cm		Sző- vés vász- szon	Diszítés					A- nyag szé- les- ség cm
	lánc			vetülék			lánc		vetülék		lánc		vetülék		lánc	vetülék		anyaga		szövése			
	kender	len	pamut	kender	len	pamut	Z	S	Z	S	Z	S	Z	S				fonal	cérna	vászón	ripsz	mintázó	
1.	K			K			Z		Z					12	17	+	P					47	
2.			P			P	Z		Z			S	S	13	17	+	P	P				61	
3-4.	Ö		P			L	Z		Z					17	17	+	P			+		48	
5-6.	K					P	Z		Z				S	17	17	+	P	P		+		56	
7-8.	Z	K		K			Z		Z					17	15	+	P	P		+		57	
9.		L				L	Z		Z					23	15	+	P			+		56	
10.	K			K			Z		Z					15	14	+	P				+	54	
11.	Ö	K		K			Z		Z					16	12	+	P				+	50	
12.	K			K			Z		Z					9	10	+	P			+		54	
13.	K			K			Z		Z					13	11	+	P			+		55	
14.	K			K			Z		Z					12	10	+	P	P				65	
15.	L	K				P	Z		Z			S	S	13	14	+	P	P		+		61	
16.	L	K					Z		Z					13	10	+	P			+	+	63	
17.			P	K			Z		Z			S		14	13	+	P	P		+	+	50	
18.			P	K			Z		Z			S		13	12	+	P	P		+	+	55	
19.	Ü					L	Z		Z			S		14	13	+	P	P		+	+	51	
20.			P	K			Z		Z			S		11	16	+	P			+	+	57	
21.	R	K					Z		Z					13	13	+	P	P		+	+	58	
22.			P			P	Z		Z			S	S	12	14	+	P	P		+	+	62	
23.			P			P	Z		Z			S		15	16	+	P			+	+	58	
24-25.	Ö		P	K			Z		Z			S		14	14	+	P	P		+	+	62	
26.			P	K			Z		Z			S		13	13	+	P	P		+	+	64	
27.			P			P	Z		Z			S	S	13	17	+	P	P			+	56	
28-29.	T		P			P	Z		Z			S		13	18	+	P	P			+	61	
30.			P	K			Z		Z			S		13	11	+	P	P		+	+	62	
31.			P	K			Z		Z			S		14	13	+	P			+	+	61	
32.	L					L	Z		Z					12	13	+	P				+	45	
33.			P			P	Z		Z			S	S	13	17	+	P	P		+	+	58	
34.	Z	K		K			Z		Z					15	14	+	P			+	+	56	
35.		K		K			Z		Z					16	16	+	P	P		+		58	
36.	S	K		K			Z		Z					15	12	+	P	P		+		55	
37.	L					L	Z		Z					19	19	+	P			+		65	
38.	O	K		K			Z		Z					14	15	+	P	P		+		58	
39.	L					L	Z		Z					14	15	+	P			+		58	
40.	R	K		K			Z		Z					16	15	+	P			+		59	
41.	R	K		K			Z		Z					15	12	+	P			+		62	
42.	R	K		K			Z		Z					16	16	+	P			+		60	
43.		P	K	K			Z		Z			S		14	15	+	P			+		61	
44.	B	K		K			Z		Z					11	11	+	P			+	+	64	
45.		P	K	K			Z		Z			S		11	15	+	P	P		+		60	
46.		P	K				Z		Z			S		13	13	+	P	P		+		60	
47.	A					L	Z		Z			S		13	15	+	P	P		+	+	64	
48.		P				P	Z		Z			S	S	14	15	+	P	P		+	+	60	
49.				K			Z		Z					16	11	+	P			+		60	
50.				K			Z		Z					15	15	+	P			+		62	
51-52.				K			Z		Z					16	15	+	P	P		+		60	
53-54.		P	K	K			Z		Z			S		18	16	+	P			+		65	
55.		K		K			Z		Z					13	11	+	P	P		+		56	
56.		K		K			Z		Z					13	12	+	P	P		+	+	58	
57-58.		P				P	Z		Z			S	S	12	14	+	P			+	+	62	

HAUSGEWEBTE TÜCHER DER SÜD-TIEFEBENE

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin macht die hausgewebten Tücher der Süd-Tiefebene Ungarns von den Museen zu Szeged, Hódmezővásárhely und Makó bekannt.

Die meisten Stücke der vorgeführten Sammlung wurden in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts angefertigt und gebraucht. Die verziert gewebten Tücher sind die wichtigsten Stücke der Heiratsausstattung, die die jungen Mädchen sich selbst gewebt haben.

Die Abhandlung behandelt in abgesonderten Kapiteln die einzelnen Arten der Tücher, das Handtuch, das Tischtuch und das Backtuch. Sie gibt eine genaue Beschreibung über den Stoff (dessen ausführliche Analyse die Tabelle veranschaulicht), über die Verzierung, das Schneiden, das Mass und die Näharbeit.

Der Grundstoff ist in jedem Falle leinwandbindig. Die Verzierungstreifen werden durch eine (Leinen-, bzw. Rips-) Strickerei, oder die Einsetzung eines besonderen Broschierstreifens gebildet. Für die von Ungarn bewohnten Gebiete ist die zweifarbige (rot und blau) Verzierung der hausgewebten Tücher charakteristisch, während auf den von Slowaken bewohnten Gebieten bunte Verzierungen zu finden sind.

Bei den hausgewebten Tüchern bestimmt jedenfalls ihre Funktion die Breite und sogar auch die Verzierung. Zu den Handtüchern und Backtüchern brauchte man immer die volle Breite des Stoffes, mit der eingewebten Verzierung an den Enden (fallweise nur an einem Ende). Zum Tischtuch musste man zwei, sogar auch drei Breiten des Stoffes aneinandernähen. Bei dem Zusammenarbeiten der Gewebbreiten gab es gleichfalls mehrfache Möglichkeiten zur Verzierung. Der eingewebte Verzierungstreifen zieht sich entweder an den Rändern, die volle Länge des Tischtuches entlang, oder nur an den Enden. In die hausgewebten Tücher wurden manchmal auch die Namensbuchstaben des heiratenden Mädchens eingestickt, während man die Enden abwechslungsreich eingesäumt und gefasert hatte.

Die Mehrheit der hier aufgeführten hausgewebten Tücher sammelte man für die genannten Museen der ungarischen Südtiefebene in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts auf den von Ungarn bewohnten Gebieten des Komitats Csongrád. Im Laufe der Veröffentlichung der ganzen Sammlung gab es Gelegenheit zur Vergleichung der Hausweberei der Bevölkerungen verschiedener Nationalität auf dem selben Gebiet, nämlich der Ungarn und der Slowaken, wobei die Unterschiede hinsichtlich der Technik und Verzierungsart und -Weise zu bestimmen waren.

ADATOK A PINCEÉPÍTÉS, SZŐLŐFELDOLGOZÁS ÉS BORTÁROLÁS HAGYOMÁNYAIHOZ A SZEGED KÖRNYÉKI HOMOKON¹

BÖRCSÖK VINCE

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A magyarországi szőlő- és borkultúra monográfikus feldolgozását Vincze István avatott kézzel elvégezte. Megvizsgálta a szőlő eredetét és beállította az európai, illetőleg eurázsiai összefüggések láncolatába. Figyelme elsősorban a hegyvidéki szőlőkre irányult.

A filoxéraszedelem a hegyvidéki szőlőket majdnem teljesen letarolta. A forró homok ellenállt a kártevőknek. Ekkor indult meg Szeged környékén a nagyarányú telepítés. Méretei hamar túlhaladták az oltványokkal megújított történeti borvidék területét. A homoki szőlők problémáival aránylag kevesen foglalkoztak. Debrecen környékéről Kurucz Albert², Solt vidékéről Égető Melinda³ tárt fel sok értékes adatot. A szegedi táj mediterrán hatásokat élvező szőlőkultúrája feltétlen megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

A homoki szőlők telepítése után hamar jelentkezett a boros kamrák kialakításának és a pinceépítésnek az igénye. A Szeged környéki termelők élen jártak a homoki táj szőlőtelepítésében, viszont nagyon elmaradtak a tárolásban. Ez a must minőségét sokáig rontotta és az árakat is hátrányosan alakította. Akinek volt egy darabka homokföldje, feltétlen telepített néhány *mérés*, *kapa* vagy *kapás* szőlőt.⁴ Szeged város tulajdonában lévő bérföldekre is ültettek szőlőt.

Az új telepítésű szőlő néhány év alatt termőre fordult. Nagy feladat elé állította a kezdő szőlősgazdákat a termés szüretelése, feldolgozása, elhelyezése és értékesítése.

BORTÁROLÁS

Szeged tanyavilágában eleinte pincét nem építettek, a hordókat a kamrában helyezték el. Ma is találkozunk ilyen megoldással a város földjén települt községek külterületén, ahol a kamra bortároló jellege egyáltalán nem szembetűnő.

Szatymaz község egyik dűlőjében szüret idején megvizsgáltunk egy közel 100 éves tanyát.⁵ A kamrának van egy kis ablaka és szokásos méretű, udvarra nyíló

¹ Részlet a szerző a Szeged környéki, homoki szőlő és borkultúra c. kéziratos monográfiájából.

² Kurucz A., 1964. 101.

³ Égető M., 1974. 133—158.

⁴ Szabó I., Szabadka (1894). Egy mérés 100 út szőlő. Kapás elnevezés is hallható. A mérés 400 □-öl. *Csongrád megyei Levéltár*: Az 1828 évi országos összeírás szerint a kapa 200 □-öl. (1827—1829—1834/4).

⁵ Paragi Péter szatymazi tanyaházának boroskamrájában található: egy db 300 l-es ászok-hordó, egy db 60 l-es, egy db 47 l-es kisebb hordó, egy db 35 l-es és egy db 13 l-es kishordó. Nagy kosarakban három q, egy ládában 30 kg téli alma. Egy karospad, rajta két bődön és egy fazék. Egy pár csizma. Egy stelázi befőttekkel, kopaszüvegekben eltett paradicsomlé. Az állványon egy zománcos vajling, egy zománcos vödör, két db egy l-es üveg, egy szódásüveg és egy db zománcozott, piros kanna. Három q burgonya, egy asztal, rajta egy lábatlan húsvágó tőke, befőttek, lopó, tölcser alumíniumból, négy db különböző méretű bekötött üveg és három egy l-es alumínium kanna.

1. Boroskamra Nagy Antal röszei tanyájában
(Juhász Antal felv.)

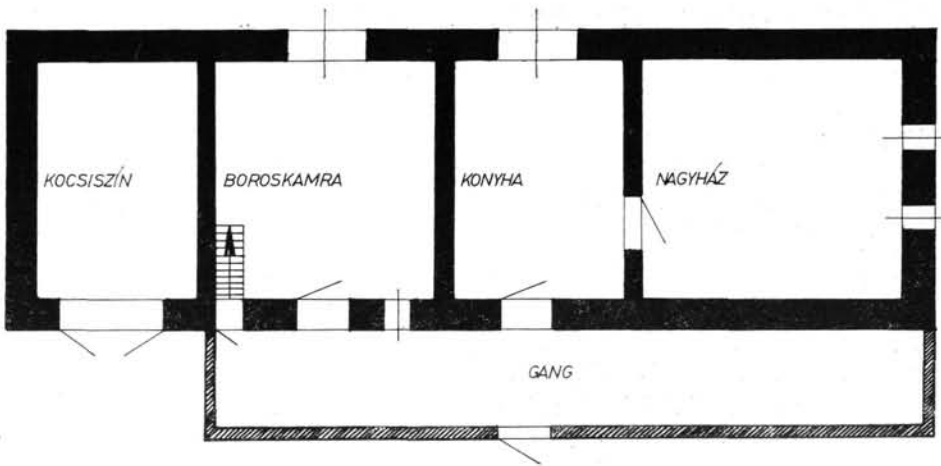
függőleges falú, *putriszerű*, téglalap alapú gödröt ástak. A kihányt földet, homokot közvetlenül a gödör falának folytatásaként, meredeken halmozták föl, kívülről pedig lejtősen teregették el és ledöngözték. A tanya körül ültetett fák vastag gallyaiból *nyerögtetőt* készítettek. A *szarufák* eleinte a földet érték. Később a pince belső falát négy-öt sor vályoggal magasztották. A szarufákra nyárfából készült lécc került. Erre előbb mindenféle kórót raktak, majd földdel borították be. Később szalmával vagy zsuppal, majd a náddal való födésre is sor került. Az ilyen pincét nem *pallalták* le, azaz nem készítettek mennyezetet. A hordókat jobbról és balról *ászokra* helyezték. A középen felmagasodó tető alatt aránylag jól lehetett mozogni. A borral bajlódó ember könnyen végezhetette el a soron következő munkát. Elvértve napjainkban is akad ilyen építkezés.

A gabonatermelés fejlődésével, a termés tárolásának fokozottabb igényével a boroshelyiség mint *pince*, *pinceszín*, *pincepallas*, együttese jelentős épületté nőtt a tanyaudvarban. Elhelyezésére nagy gondot fordítottak. Ha egyéb megfontolások nem szóltak közbe, a pincét az északi oldalra telepítették. A fent leírt módon, ez alkalommal is függőleges falú, *hónaljig* erős gödröt ástak, amelynek alapterülete a szőlőföld nagyságától függően, 16-30 m² között mozgott. Az alapot — ha közelben

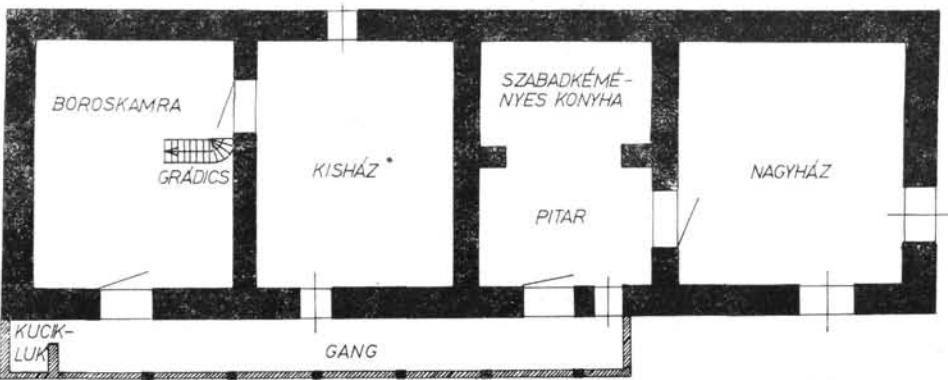
ajtaja. Az épülethez kapcsolt kamra a tanya-házzal együtt hátával északnak helyezkedik el. Találtunk fejlettebb, a hőmérséklet ingadozását könnyebben kiegyenlítő, a kényelmet inkább szolgáló boroskamrákat is. Az udvarra nyíló ajtó megmaradt, de ajtó készült a *kisház* néven emlegetett szoba felé is. Így rossz idő esetén nem kellett kimenni az udvarra, ha be akartak menni a boroskamrába. Ha ablakot sem vágtak rajta, a legyek és a szúnyogok elkerülték. Nagy téli fagyok idején az udvarra szolgáló ajtót kukoricaszárral berakták. A szoba búboskemencéjének melege fűtött falat biztosított a kamra felé. Ha tartós hideg volt, a kamrába nyíló ajtót hosszabb-rövidebb időre kinyitották. A boroskamra külső falát 1 m magasan lótrágyával körülrakták. A hordókat rossz subával, elhasznált pokróccal, *gúnyával* leterítették. Nyáron viszont befülledt a levegő. Éjszaka az udvar felé eső ajtó kinyitásával szellőztettek. Az ilyen tárolás mellett a bor nem tartotta a minőségét.

Lassú fejlődés volt a századfordulón a pinceépítés primitív formáinak megjelenése⁶. Először 100-120 cm mély,

⁶ Vincze I., 1971. 311—312. „A bortermelésben és tárolásban megnyilvánuló konzervatívitás, a hagyományos formákhoz való ragaszkodás lassítja a technológiát. A fejlődést gátló tényezők egész sorával találkozunk. Ilyen volt a népvándorlás, törökpusztítás és végül a filoxera.”

2. Boroskamra elhelyezése Paragi Péter szatymazi tanyájában.

3. Boroskamra fejlettebb változata Csányi Antal szatymazi tanyájában

hozzájuthattak — *darázkű* néven emlegetett, vízjárta laposokban, a talaj szintje alatt felbukkanó, édesvízi mészkőből, terméskőből rakták. Egyébként vályoggal, újabb időben téglával alapoztak. Az alapfalat a tanyaudvar többi épületeinek talajszintjéig rakták. A falakat ugyancsak a többi épület magasságáig emelték. Így módon a belső magasság 3 m, a külső magasság pedig 2 m lett. A falakat erős nagygerendával áthidalták és keresztbe egy m távolságban kisgerendákat raktak. Nagy terhelést elbíró pallatot készítettek a szemtermés tárolása céljából.

A pincére eleinte ablakot nem vágtak. A szellőzés a *pincelyukak* segítségével történt. A pincelyuk 40X20 cm nagyságú nyílás, amely a külső talajszinttől 20-30 cm-re indul befelé a falba. Az első vályogsornál azonban megtörik, lefelé halad, majd 30 cm-nyi függőleges menet után ismét megtörik és vízszintes irányban tér be a pince belső légtérébe. Az ilyen pincelyukon keresztül nem süt be a nyári nap sugar, nagy hidegben pedig könnyen be lehet dugni szalmával. A harmincas években

épült pincékre vaskeretes ablak került. Nyáron deszkával, zsákdarabbal elsötétítették. Télen a fagy ellen kukoricaszárral támogatták be.

A pince második szintje fölötti szarufákra ritkán léceket szögeltek és vastag nádtetj került rá. A pincepadlás térségét a különféle szemestermények tárolása céljából deszkafallal elválasztották.

Sem a keményfából készült kétszárnyú ajtó, sem a könnyebb kivitelű pincepadlásajtó nem nyílhatott a szabadba. Ezért a pince ezen oldalára pincészín épült. A tetőmagasság és a falmagasság folytatódott a pincészín fölött is. Ablakot nem feltétlenül csináltak rá. Ez a helyiség a szín és prэшáz kettős feladatát látta el. Ősszel a szőlő feldolgozására használták, egyébként a *féderős kocsit* tölték be, hogy védjék az időjárás viszontagságai ellen. Éppen ezért a szín teljes szélességében puhafa deszkából kétszárnyú ajtót készítettek. Kisebb paraszti gazdaságokban az előtér mérete csökkent és a kamra funkcióját töltötte be.

A pincészínből fából készült széles lépcső, a *pincegrádics* segítségével jutottak le a pince térségébe. Mellette ugyancsak deszkából készült lépcső vezetett a pincepadlásra.

A pince alján mindenkor ledöngölt föld maradt, amelyet homokkal vékonyan felszórtak. Falát polyvás sárral betapasztották és mésszel fehérre meszelték. Az *úri szőlőkben* találkozunk téglából épített, boltíves, tágas pincékkel is. Legtöbbször vakolatlanok és meszeletlenek. Így könnyebben telepednek meg és terjednek el a borérelő penészgombák.⁷

Leginkább Szatymaz környékén vannak ilyen pincék. Domaszéken az 1879-es nagy tiszai árvíz előtt Várad Ignác mérnök egy homokdombon épített hatalmas épületet teljesen alapincézve. A környék legidősebb adatközlője még ma is mondják: „*Mer tutta, hogy lössz árvíz! Azé menekítette ki a pézit a homokra. Az egész árvíz úri huncucság vót. Palotákat akartak építeni. Sajnátták a kőccségöt a kisajátításé. E mosatták a Tiszáva.*” Az ilyen igényesebb pincék adásvétel útján kerültek paraszti tulajdonba. Megismerték előnyeiket és a harmincas években módosabb szőlőtermelők maguk is építettek ilyen pincéket. Nem sok helyen találkozunk vele, mert költséges.

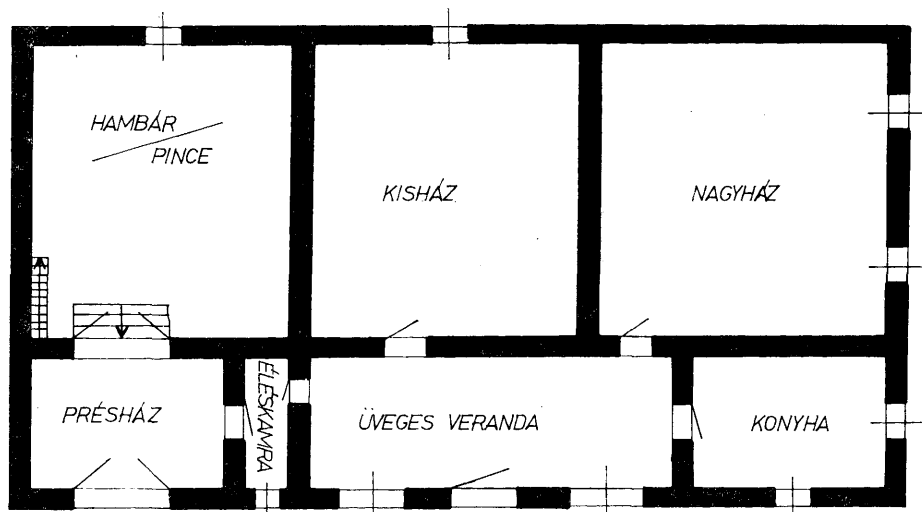
Ha a pince mély, nyáron hűvös, télen fagymentes, fönnáll viszont a talajvíz veszélye. Ha a pince sekély, nyáron könnyen fölmelegszik, télen pedig a fagy ellen kell fokozott mértékben védekezni. A helyes építési módokat napjaink sok évig tartó bölcs megfigyelése alapján vidékenként más-másképpen alakították ki.⁸ A pince legjobb építőanyagának a vályogot tartják. A vastag vályogfal télen, nyáron egyaránt jó hőszigetelő. Az időjárás káros hatásai ellen évenkénti külső meszeléssel

⁷ *Vajkai A.*, 1963. 171. Közvetlen a Balaton mellett polgári hatás érvényesül és a formagazdagság a jellemző a pinceépítésben. Kissé távolabb 10–15 km-re eltávolodva egyszerűbb pinceegységeket találunk. — *Kodolányi J.*, 1958. 163. Pécs közelében hasonlóan a Balaton mellékéhez, meglátszik a szőlőkben kialakult épületeken a várostól való távolság. Emellett társadalmi hatások is érvényesültek. Nagyobb területű szőlőhöz rangosabb pincék épültek.

⁸ *Vincze I.*, 1958. 86–94. A pinceépítést a vidék földrajzi adottságai szabják meg. Fában gazdag helyen boronapincék épültek, a fátlan vidéken lyukpincék. Primitív tárolást, primitív feldolgozás előzi meg. A gönczi hordók adott méretéhez alkalmazkodni kellett a pincének is. — *Dám L.*, 1972. 26–28. Az agyag legkülönbözőbb felhasználásával épültek szőlőspajták a fában szegény Hajdúságban: paticsfal, sárfal, vertfal, vályogfal, sövényfal, nádfal, dorongfal. — *Balogh I.*, 1947. 70. Debrecen környékén is szőlőpajtákról tesz említést. — *Dornyai B.*, 1939. 53–54. A fa erőteljesebb felhasználása tapasztalható a pinceépítésben a Balatoni Felvidéken. — *Vajkai A.*, 1958. 59–60. Ugyanerre a megállapításra jut.

kell védekezni. A vályog jó építőanyag. Hangsúlyozni kell azonban a szilárd alapok lerakásának, a szigetelésnek és a rendszeres karbantartásnak fontosságát.⁹

A pincében a hordókat két egymás mellé fektetett, erős, keményfa gerendára rakták. Ennek *ászok* a neve. Az egyik sarokban deszkával elkerített *kötröc*, *kutrica* a burgonya tárolására szolgál. A grádics alatt homokba ágyazva tárolták a család téli zöldség és sárgarépa szükségletét. De itt kapott helyet a téli alma, a káposztás dézsa és a savanyított paprika is. Nyáron, a nagyobb ünnepekre levágott bárány nyers húsát fehér kendőbe, majd zsákba tették, és a pince földjén több napig eltarították. Idekerült a rangosabb ételmaradék és a tejtermék is. (Hetenként egyszer jártak a piacra.)

4. Gyergyádes Imre pincével egybeépített háza Mórahalmon

Gyakran előfordult, hogy a pincét a tanyaház folytatásaként építették. Találkoztunk olyan ügyes megoldásokkal, amikor a pince előterét nemcsak az udvarról, hanem a lakásból is megközelíthették. Az ilyen pince biztonságosabb, mert a legkisebb zajra *főlnesznek* és elriasztják a hivatlan vendéget.

⁹ Mődukban volt személyes benyomásokat gyűjteni az ország különböző borvidékeinek pincéiről. Tokajban magas szőlő-, bor- és pincekultúra a jellemző. A hegyoldalba vágott pincék aránylag kis költséggel építhetők. Jól tartják télen-nyáron az átlagos 12° C körüli hőmérsékletet (Rákóczi pince). Egerben a Szépasszony völgye rendelkezik hasonló kedvező adottságokkal, nagy idegenforgalmi vonzással. A Balatoni Felvidékre magasszintű pince- és borkultúra jellemző. Zalában a dombtetőkön egyetlen hosszúra nyúlt utcából álló, borona falu pincéket találtunk. Vörösfenyőből építették. A völgyekben tölgyfa volt az építőanyag. A szőlőskertekben Izabella és noa direkttermő fajták vannak. A szőlősorok között zöldség és tőkére felfuttatott folyóbab díszlik. Augusztus végi hőségben hiába próbálkoztunk szomjunkat oltani, minden pince üres volt. Egyetlen helyen hulladék alma összezúzásával almabor készítésének lehettünk szemtanúi. Amikor bíraltuk a direkttermő szőlőket, igyekezték azt megvédeni: *vó az kérem! Szódával felvágáttjuk és oltya a szomjunkát!* Nem véletlen, hogy az ország legcsapadékosabb vidékén kísérletezték ki a *Zala gyöngye*, modern, permetezést nem igénylő szőlőfajtát. Hajóson egészen sajátosan ötvöződik a hegyvidéki pince- és a homoki szőlőkultúra. A falutól egy km-re lőszfalba vajt pincék azonos értékűek akár a tokaji pincékkel is. Az elszűrt termést viszont a Duna—Tisza hátságának homokja érlelte meg.

Sajnos, kevés helyen használják a pincét kizárólagosan bor tárolására. „A bornál ugyanis finnyásabb vendég nincs a világon. Azonnal megérzi a rossz kvártélyt és beteg lesz” írja *Tömörkény István* Borfejtésnél c. írásában.¹⁰ Az egyébként minden igényt kielégítő pincében a boroshordók társaságában ott találtunk két q burgonyát, karfiolt, sárgarépát és két db káposztásdézst. Az egyik sarokban 48 db almásládában 16 q almát raktároztak.

A Nyírségben a gyengébb talaj, a sík vidéken csökkenő napfénytartam miatt rosszabbak a borok. A *nyíri vinkó*, ahogyan ők nevezik, csak helyi igények kielégítésére való. A pinceépítésben is az igénytelenség a jellemző.¹¹

A pincék megépítése után a legfőbb gond a hordóállomány kialakítása. Hordó, kád, dézsa készítésére még ügyeskező *barkácsoló* ember sem vállalkozott; ezeket az edényeket *kádár* korábbi nevén *pintér*¹² készítette.

Ismeretes, hogy hordónak legalkalmasabb a tölgyfa. Régen a Tiszán úsztatták Szegedre. Később kitapasztalták, hogy eperfából, sőt akácból is lehet hordót készíteni. Miután a jól termő eperfa jelentős mértékben besegít a sertésállomány takarmányozásába, ezért csak a kiöregedő fákat vágják ki és használták fel hordókészítésre.

A kivágott fát héjában hagyták megszáradni. Utána géppel a dongák kialakítására alkalmas deszkalapokra vágatták fel. A deszkákat lehetőleg nádtetejes padlásra rakták, ritkásan, hogy jól levegőzhessenek, arányosan kiszáradhassanak. Amikor a kádárnak nem volt sok munkája, kivitték a tanyára és együttesen *főlnézték* az anyagot. Legtöbbször úgy egyeztek meg, hogy a hordók elkészítésére kint a tanyán került sor. A kádár kosztot és szállást is kapott. Így a hordó kevesebbe került, a forgács megmaradt és a nehezen kinevelt anyagból más célra nem kallódott el semmi. Az anyag természete szerint ilyenkor készültek különféle méretű hordók, káposztásdézsták, dézsták, *csöbrök* és *csobolyók*.¹³ Természetesen a vásárokon is megvehették a kádáripár termékeit.

Az újonnan készült hordókat hitelesítették. Ezt a hatóságok végezték el. Megmérték az új hordó súlyát üresen, majd vízzel megtöltve is. A súlykülönbséget minden kg-ot liternek számítottak. Ez adta a hordó úrtartalmát. A kialakult értékeket rásütötték a hordó végére. Olyankor egyéb díszítések is kerültek a hivatalos jelzés mellé.

A hordó használat során összebb szárad, belül *küvesödik*, azaz borkő rakódik le a dongákra. Úrtartalma kisebb lesz. Ilyenkor vagy újra hitelesítik, vagy a régi sütésű hordókra 100 literenként ráhagynak egy litert. A nem hitelesített hordónak *sütetlen hordó* a neve.

A bor szivásához *lopótök*, *kabak* néven ismert növényt vetnek (*kucurbita lagenaria*) a kerítés mellé vagy a gyümölcsfa tövébe. A fiatal fát fejlődésében akadályozza, ezért melléje nem tanácsos ültetni. Készítenek lopót réz- és alumíniumlemezből, de vásárolható üvegből is.

A bor tárolására való hosszabb lélegzetű előkészítés voltaképpen már a szőlőtelepítés után elkezdődik és folyamatosan tart több éven keresztül, míg a teljes főszerelés, a szükséges hordóállomány ki nem alakul. Van azonban évről-évre ismétlődő előkészület is, mely mindig ugyanazokból a teendőkből adódik.

Mielőtt a *kancahordókat* használatba vennék, vizet öntenek beléjük és megállapítják, hogy folynak-e. Kisebb hiba esetén fenékkal fölfelé fordítják és vizet öntenek

¹⁰ *Tömörkény I.*, 1960. 203.

¹¹ *Andrásfalvy B.*, 1964. 158. — *Vajkai A.*, 1958. 59. — *Tóth J.*, 1951. 80 — *Erdész S.*, 1974. 92.

¹² *Bálint S.*, 1957. 308.

¹³ *Bálint S.*, 1957. 255. 259.

a felső karimába. Ha nagyon elszáradtak, fenékre állítják és egy vödör forró vizet töltenek a hordókba. Pokróccal, ponyvával letakarják. Így a gőz minden nyílásba behatol és *mögdagasztalja* a hordót. Utána kimossák, kisúrolják, ami nem nehéz feladat, mert a kancahordó egyik vége nyitott.

5. A hordó szüret előtti dagasztalása Domaszéken

Hasonló eljárással teszik rendbe a *taposókádat* is. A prést is lemossák. Ha van hely, a pincszímben helyezik el, ha nincs, az udvaron dolgoznak vele. A taposókádnak inkább kell földött helyen lenni.

A *szűrőhordók* előkészítése, ha újak, vagy a fejtés utáni kiürítéskor jól kezelték őket, nem okoz nagyobb gondot. Az új hordót kiöblítik, és annyi szál *áslúg* vagy *kénvirág* néven emlegetett ként égetnek el benne, ahány hl-es a hordó. A használt hordóba beleszagolnak és megállapítják, milyen kezelésre van szükség.

Tulajdonképpen a hordókat nem a szűrés előtt kell rendbetenni, hanem amikor a bor elfogy belőlük. Ilyenkor könnyebb a kezelésük. A kiürítés után néhány vödör vízzel körülöblögetik, majd a vizet kicsorgatják belőle. Mindez a munka *borkorcsolya* néven ismert készségeen történik. A hordó külsejét *sikárkefével* lesúrolják és a fa hűvösében száradni hagyják. Az abroncsok *mozdonylag* felhasználásával védik a rozsdá ellen. A legidősebb szőlőtermelők Szeged környékén is hallottak a mogyorófa abroncsról, de itt nem használták.¹⁴

¹⁴ *Seemayer V.*, 1935, 12—16. Zala megyében a hordót pintér, az abroncsot mogyoró- és nyírfavesszőből szőlősgazdák készítették. Az ágat kettéhasították és madzaggal vagy fűzfahánccsal megkötötték. Néhány év alatt tönkrement, cserélni kellett.

A kiöblített és megsikkadt hordóba egy liter tiszta bort öntenek. Ezzel is összerázzák, de benne hagyják a hordóban. Mielőtt véglegesen bedugnák, két szál kéknt égetnek el a hordó légterében. Az így kezelt hordónak a dugó kihúzása után *szeszös aromája* érződik. A kén nehezen ég el benne.

Nagyobb gondot okoz az elhanyagolt, *bebüdösödött, begombásodott* hordók megtisztítása. Erősen *dohos* hordóba néhány forró vizet öntenek. Azután a pányvalánc végére csomót kötnek és a felső dugón keresztül egészen a csomóig leengedik. Megfelelő fortélyal úgy mozgatják a hordót, hogy a forró vízben összeütődő láncszemek alapos tisztító munkát végezhessenek. Ha ez mégsem jár kellő eredménnyel, hl-ként egy-egy kg oltatlan meszet raknak a hordóba, majd egy-két vödör meleg vizet öntenek rá, bedugják, és hengergetik. A mész közben megoltódik és lemarja, fertőtleníti a hordó belső falát. Előfordul, hogy a mész oltódása során keletkező gázok a dugót kiröpítik. A túladagolt oltatlan mész az öreg hordó fenekét is kinyomhatja; akkor kancahordó lesz belőle. A mésszel való tisztítás után mosósódás majd tiszta vízzel kell a hordót kiöblíteni. Használatba vétel előtt az új hordót is kimossák.

Gyakran radikális eljáráshoz kell folyamodniuk. A hordót kifenekelik. A nyílással lefelé fordítva, pereménél 20 cm magasra feltámasztva *szőlővenyigét* gyűjtanak meg alatta. Amikor a parázs javában izzik, beledobják a hordóba és úgy hengergetik, hogy mindenütt érje. Azután a hordót kifenekelt végével lefelé fordítják és úgy hagyják, amíg a parázs teljesen el nem fullad. A gombásodás kiég. Az elszenesedett felületet rossz kanállal kikaparják és oltott mésszel kimossák. Tisztítás után a hordót újra befenekelik és az abroncsokat kellően megszorítják. Mindez a karbantartó munka kádár közreműködése nélkül, családi, szomszédi segítséggel történik.

Penészes hordót *borsöprővel* is lehet tisztítani. A söprőt beletöltik, bedugják és körülhengergetik. Utána kiveszik a dugót, mert a keletkező gázok szétfeszítenék a dongákat. A hosszabb ideig bedugott hordó a lazán összeillesztett dongák mellett *könnyezik*. A gyorsan kiemelt dugó után keletkező gázok feszítő erejével szökőkút módjára tör fel a söprő.

Nagyon elhanyagolt hordót *törkö* tárolásával is rendbe lehet hozni. A kifenekelt hordót végére állítják és a pálinkafőzésre szánt törkölyt beletapossák. Amikor a pálinkafőzés megtörtént, a hordó sabaddá válik. A törköly tisztára marja a dongák belső falát. Egyszeri öblítés után befenekelik és fejtéskor már használatba is vehető.

A dugókat minden beillesztés után *csuhéval* körületekerik. Így jobban zár. — A pince fontos tartozéka a *garaboly* különféle méretű dugókkal, csuhéval kalapáccsal.

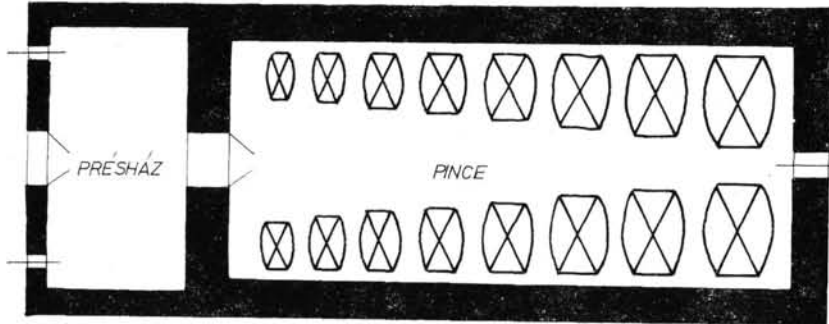
Dagasztálás után minden hordó abroncsát meg kell húzni. Rossz vésőt vagy hidegvágót vagy bármilyen hegyes végződésű vasat tesznek az abroncs szélére és kalapáccsal körben addig ütögetik a szélesedő rész irányába, amíg meg nem szorul.

A taposókád legtöbbször nem fér be a pincébe, ezért a pincészinben tartják. Itt viszont könnyen elszárad. Rajta az abroncsot csavarral szorítják meg. Az abroncs szélesebb vasból készül, és teljesen nem éri körül a hordót. Mindkét végét merőlegesre visszahajtják. A felhajtott két végén lyukat fúrnak, amelybe csavarral ellátott *anya* kerül. Amikor a csavart ráhajtják, az abroncs szorulni kezd. Az évi száradást rendszeresen ráhúzzák.

A pincét is kitakarítják. Öt-hat évenként kimeszelik. Ezzel tönkreteszik a bor érlelését elősegítő nemes penészt (*Cladosporium rhacodium cellare*). Környünkön csak a kellően lemélyített, vastag falu pincékben találtunk penészgombá-

kat.¹⁵ Sok helyen időnkénti meszeléssel megsemmisítik. Ha nem is meszelnek, lesöprik a falakat a pókhálótól. A pince földjét, különösen a zöldség és burgonya telettésére használt sarkokat, felkaparják. Az egész pincét felseprik. A pince-lyukakat bedugják. A kártevők elpusztítására, fertőtlenítésre zárt ajtók mellett ként égetnek. A kénezést két-három havonként megismétlik.

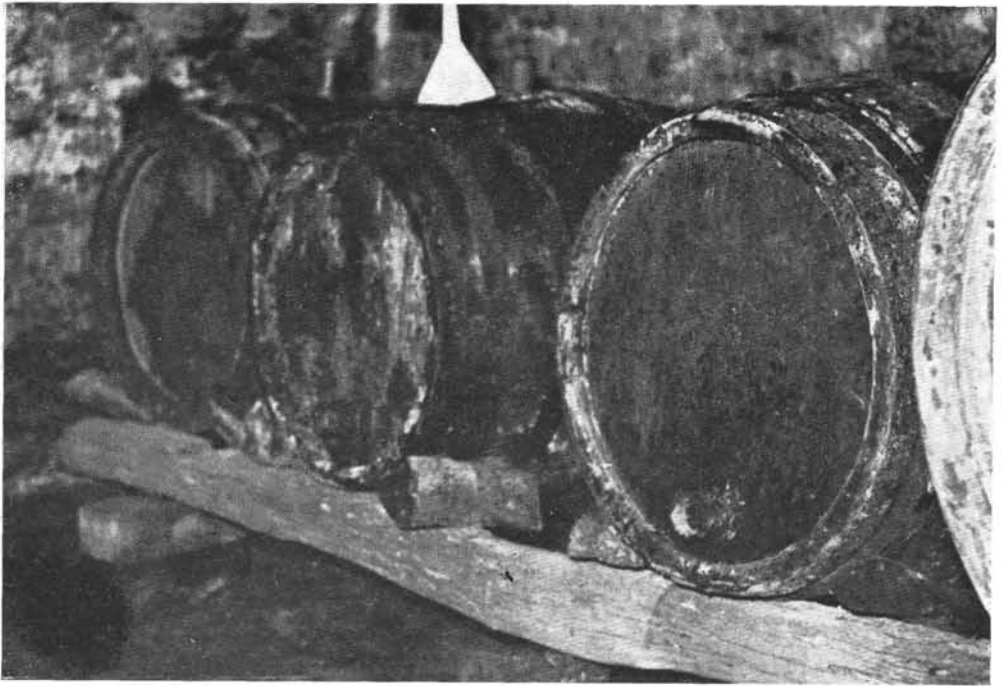
6. Önálló, csak bortárolásra épült pince présházzal
Forráskút Átokháza dűlőben. (Sándor Alajos tulajdona)

7. Elöl a présház, mögötte a pince Forráskúton

¹⁵ A vázrajz és a fényképegyüttes olyan pincét mutat be, amely rendkívül alapos mikroklímatis megfigyelés alapján készült. Átokházán az állandóan mozgó futóhomok törvénye szerint lapo-

8. Nemes penész a pince falán és a hordókon Forráskúton

A kívül-belül megtakarított hordókat *borkorcsolya*, *borfa* néven ismert kézzel gurítják a pincébe, az ászokra, a végleges helyükre, s a faltól bizonyos távolságra nagyság szerint sorba rakják. Arra ügyelnek, hogy a hordók külső vége legyen egy síkban.¹⁶

A SZŐLŐ FELDOLGOZÁSA

A filoxéra-pusztítás előtt kisebb területű szőlőt feltételező, primitív módszerrel történt a feldolgozás. A szűrőhordót csapdugós végével fölfelé fordították. A dugót kivéve a dongák vége és a fenék alkotta kb 5 cm mély tányérszerű mélyedésben, kisebb zsákban megtaposták a szőlőt. A must a nyitott csapdugón folyt a hordóba. Amikor a hordó háromnegyedrészben megtelt, helyére tették.

Még a filoxérát megelőző években tovább fejlődött a taposás. A taposókád átmérője 150 cm, a magassága 50 cm volt. A *taposózsák* megtöltésének megkönnyí-

sok és homokháta ritmikusan követték egymást. A tanyák, szőlőskertek a hátságokon vagy annak szélén települtek. Esetünkben a pince már a völgy szélére került, ahol az év nagy részében talajvíz van fűzfásorokkal. A présházból a talaj szintjén lépnek be a pincébe, amelynek falán és a hordókon is jól érzékelhető a nemes penész. A pince fala 60 cm vastag, jórészen földdel körülhányva. Tervezték ugyan föléje terménytároló padlást, de nem készült el. Előtte présház két szőlőpréssel és pálinkafőzés céljából elrett két kancahordóban törköly. Mindkét helyiség kizárólagosan a borkészítést és tárolást szolgálja. A két világháború között hat és fél kat. hold szőlő tartozott hozzá.

¹⁶ *Lekiasvili, A.*, 1959. 75. A szerző az imetiai földbesüllyesztett agyagedényekben való bortárolást mutatja be. Részletesen tárgyalja a tisztítás eszközeit és módját. Érdekessége, hogy a tárolóedények kitakarítását a szüret előtt végzik el.

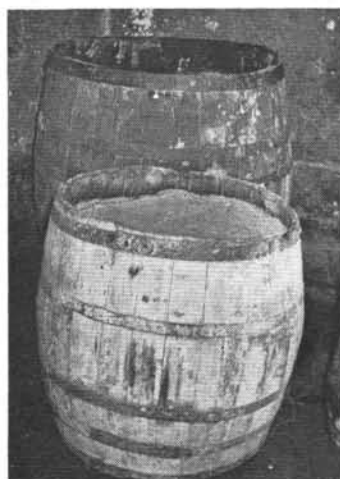
tésére a kád felső végére egy-egy szöveget vertek. Erre akasztották rá a zsák szájának egyik szélét. Ennél biztonságosabb volt, amikor a kádár két dongát magasabbra hagyott. Ebben a kisebb méretű taposókádban egy ember dolgozott. A taposózsák is kisebb volt. — A három m átmérőjű és 70 cm magasságú nagyobb taposókádban ketten, hároman is dolgozhattak egyszerre.

A taposókádat a pince előterében állították föl.¹⁷ A kád két oldalának alsó részén, közvetlenül a fenék fölött kör alakú nyílást készítettek. Ezen, később az ebbe beleütött csapon folyt ki a must. A taposókádat a csap felé kissé lejtősen helyezték el, hogy a must a nyílás felé terelődjön. A csap alatt ásóval olyan mélyedést alakítottak ki, hogy a kisdézsza vagy a faragott teknő jól elfért benne. A melléje tett deszkára helyezték a favödröt. Így nem lett homokos. A vödör mellett *cserpák*, amivel a mustot mérték ki a csapdugó alatti edényből.

A munka folyamata viszonylag egyszerű, de hosszadalmas volt. A szőlőt szüretkor kancahordókba öntögették, és bevontatták a pincészin elé. Innen vödrökkel hosszabbra szabott, ritka szövésű kender vagy lenzsákba, a taposózsákba öntögették. *Mesztéláb* addig taposták, míg folyt a must belőle. Munka közben összefogódzva ugráltak és kurjongattak. A hangulat és a jó munka érdekében bort is kaptak.

9. Törkő kancahordóba taposása
pálkafőzés céljából Domaszéken

10. Letapasztott törkőshordók
a présházban Forráskúton

Ha a taposás következtében a zsák laposodott, újra összerázták, és *csókaszájúra* kötötték.¹⁸ A zsák üresen maradt felső részét megsodorták és csiga módjára föltekerték a tetején. A must csapdugón keresztül a csap alatti dézsába folyt. Innen *cserpákkal* vödörbe mérték, majd *léhón* keresztül a hordóba töltötték.

¹⁷ *Lekiasvili, A.*, 1958. 24—25. Grúziában a pásztoréletben használt itatóvályúhoz hasonló edényben meztláb taposták a szőlőt. A kifolyó vályú végén olyan magasságban volt, hogy a mustot felfogó edényt nem kellett földre sülyeszteni. — A tanulmányból nem derül ki, hogy a szőlőfeldolgozáson kívül másra is használták volna a taposóvályút.

¹⁸ *Andrásfalvy B.*, 1957. 67. Tanulmányában tiprókád elnevezést is használja. A lyukakkal ellátott tiprókád új eljárás sejtet, amellyel vidékünkön nem talákoztunk. — *Vincze István*, 1960. 71. Taposókád, bornyomókád elnevezést is feljegyezte. — *Égető Melinda*, 1974. 151. Kunszentmiklósról közli egy *gázlókád* rajzát.

A kitaposott szőlőt a zsákból kancahordókba öntötték, majd jól lenyomkodták. A hordó oldalán lent levő nyílás dugóját kivették és azon keresztül a szőlőszemekben maradt must lefolyt. Amikor a kancahordó megtelt, az alsó nyílást bedugták, tetejét pedig deszkákkal, homokkal légmentesen elzárták. Alaposabb munka esetén sárral letapasztották. Az ilyen törkölyből sok pálinkát lehet főzni.

A lábbal taposott szerémi bort tartották a legjobbknak. A középkorban a szegedi polgároknak Szerémségben és Baranyában is voltak szőlőik.¹⁹ A termést hajókon hozták haza. A török hódoltság idején a szőlőművelés lehanyaglott. A mohamedán vallás tiltja a bor fogyasztását. A bizonytalanság mellett ez is oka volt a középkori szegedi szőlőkultúra hanyatlásának.

A szőlő feldolgozását megkönnyítette az 1910-es években elterjedt *szőlődaráló*, *szőlőőr*, *szőlőőrő*, *szőlőőrítő* többféle típusa. A legegyszerűbb szőlődaráló két-két fogazott fahengerből áll, mindkét végén fogaskerékkel. Az egyik fogaskerék végén fogantyúval ellátott lendítőkerék van. Ez mozgatja a hengereket, amelyek fölött fából készült, felül nyitott tartály van. Ebbe öntik fel a szőlőt. Ez szállításkor le is kapcsolható. Az egész szerkezet két szögletes gerendán nyugszik. Munkába állítva úgy helyezik el, hogy a ledarált szőlő a kádba hulljon. A szőlőfürt csumája, héja, magva könnyen elzárja a csapot. Ezért a tarlókon található *nyúlballa*, *vörösballengó* száraz kóróját összegyűjtik és szűrőként odanyomkodják a taposókádban a csap belső nyílásához.

11. Szőlődarálás Domaszéken

Az első szőlődarálókat bognárok készítették. Később gyárban állították elő és a hengerek is vasból készültek. Eleinte mindenütt, később is sok helyen a csoma belekerült a taposókádba a must közé. A csoma csak rontott a minőségenn. Ha száraz volt, a must felszívásával csökkentette a termés mennyiségét. Ezért, ha igazán jó bort akartak készíteni és a fáradtságot nem sajnálták, nagylyukú szövött dróton rázták, majd átdörzsölték a fürtöket.

A visszamaradt csumákat trágyára dobták. Így készült a *szemelt bor*, amelyet kevesen, inkább a módosabbak saját részükre csináltak.

A kísérletezések során olyan szőlődaráló alakult ki, amelynek hengerei fölött a cséplőgép szalmarázó villáihoz hasonló, vasból készült villaágak vannak a csomák visszatartására. Amikor a darálóból kifogyott a szőlő, a csomákat kiszedték, vagy egyszerűen kiöntötték.

A mustkészítés első szakaszában a törkölyben sok értékes *lé*²⁰ maradt vissza. Prést nem használtak.

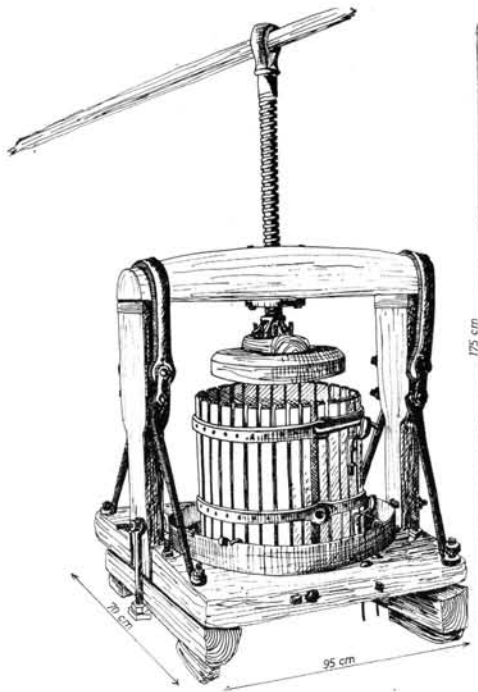
A *sutú*, *prés*, *borsajtó*²¹ barkácsoló emberek, majd bognárok közreműködésével készült. A régebbi fajta sutút teljesen fából csinálták. A kialakult vélemény sze-

¹⁹ Szűts M., 1914. 48. 169—170. — Belényesi M., 1955. 22. — Paládi-Kovács A., 1973. 368.

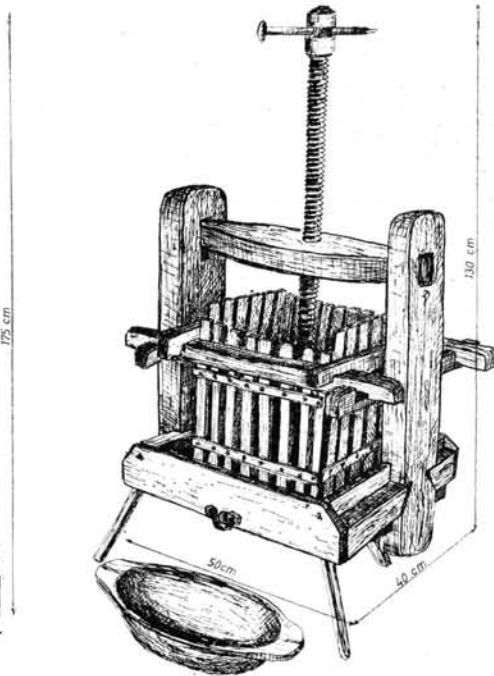
²⁰ Pais S., 1964. 97. A taposás, szőlőőrítés során leeresztett must a legédesebb. Csumaiz nem érezhető rajta. Zalában *előlé* a neve.

²¹ Vincze I., 1958. 1. A borsajtókkal kapcsolatos tanulmányában megkísérli azok rendszerezését. Gazdag anyagot nyújt, azonban a homoki szőlőket illetően Kecskemétiig. Kiskunhalasig jut el. Ehhez a munkájához szántuk adaléknak a Szeged környéki homoki szőlők sutúinak bemutatását, részben fényképek, részben rajzok segítségével. Korlátozott lehetőségeink miatt részletes leírást csak a vidékünkön legrégebben és legutóbb használt sutútról nyújtunk.

rint első példányai a múlt század közepén jelentek meg. Nagyobb szőlőterület birtokában jelentősebb úrtartalmú, erősebb présre volt szükség. Megjelennek a vasalkatrészek is. Két hatalmas keményfatalpon 150 cm átmérőjű, kör alakú vastag lap, a *tányér* van. Ennek szélébe abroncs beépítésével must elvezető vályulatot alakítanak ki. Kívülről egymással szemben kettő, csapolással beépített, szögletes keményfaoszlop magasodik föl, mindkét oldalról vastámasztékkal rögzítve. Az oszlopokon egy-egy lehajtható kengyel. Az oszlopokat fönt egy *csavartartófa* néven emlegetett keresztgerenda köti össze, amelyek végei kengyelekkel rögzíthetők. A keresztgerenda közepén vasból készült, egy cm metszésű *csavarorsó* emelkedik ki. Ennek felső végén horogszerű kiképzés, ebbe kerül beleszorításakor a *körösztfá*.

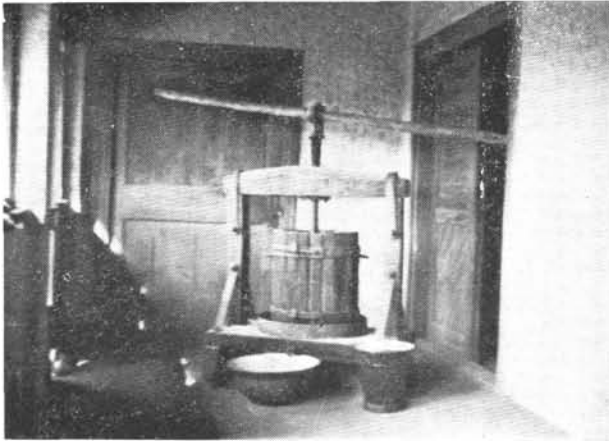
12. Nagyobb teljesítményű barkácsolt sutú Mórahalom külterületéről. Készítette *Tanács Sándor* az 1880-as években. — Lelt. sz.: 62. 12. 1.

13. Teljesen fából barkácsolt sutú Szatymaz környékéről. Készítette *Enyingi Antal* szőlőmolnár a századforduló tájékán. — Lelt. sz.: 64. 11. 1.

A *tányér* közepén van a *préskosár* amely öt mm vastagságú abroncsra ujjnyi hézagos közökkel felszerelt keményfalécekből áll. Két darabból készítették, melyek egy csuklópánt segítségével szétnyithatók. A megtöltött kosár lefedésére a *kosáretetj*, *kosárfödő* szolgál. Ez szétszedhető és összerakható, kör alakú, keményfadeszkalap, közepén áthidalással. Az áthidalás és egyben a kosárfödő közepén, vasból készült, olyan anyacsavar van, amelynek csak a felső vége nyitott. Ide illeszkedik bele a lefele hajtott csavarorsó. A sutú elmozdítására jobbról, balról egy-egy fogantyú szolgál. Egyaránt készülhet vastag drótból abroncsból és kovácsvasból. Az ilyen 80-100 éves sutúkkal napjainkban is dolgoznak Szeged környékén. Jónak tartják és nem szívesen válnak meg tőle. Általában egy-két hl nagyságúak.

Munkába állításkor a csavartartófát elfordítják, és ha a préskosár nem egyből van, összekapcsolják, pontosan középre helyezik. A kitaposott vagy ledarált szőlőt a préskosárba²² rakják. *Csumiszlóval lecumiszolják*,²³ hogy sok férjen bele. A must már ilyenkor megindul és lassan csordogálva telítődik a prés kifolyója alá helyezett kisdézsra, faragott teknő, vagy a *kármentő*. Amikor a préskosár megtelt, ráhelyezik a kosárfödőt. A csavartartófát helyére rakják és a két kengyel segítségével rögzítik. A csavarorsóra eleinte kézzel hajtják rá a fejet. Amikor szorulni kezd, beleteszik a csavarorsó végének hurokszerű kiképzésébe a keresztfát és a másik végét egy ember kézben tartva körül halad vele, s ezáltal fokozatosan ráhúzza a kosárfödőt a lecumiszolt szőlőre. A szorítás elején ügyelnek arra, hogy a kosárfödő széle lefelé haladtában ne akadjon meg a kosár oldalán. Ha szükséges, kalapáccsal,

14. Hagyományos sütő munkakezdés előtt

15. Kovácsműhelyben készült sütőt az 1920-as években

baltafokkal ütögetik a helyére. Egy-egy ráhúzás után pihentetnek, cigarettáznak. Közben a lecsurgó mustot egy fakupával — utóbbi időben zománcos bögrével — vödörbe merik és hordóba töltik. Megpihelve újra húznak egyet a sütún, ami mindig nagyobb erőt követel. Később a keresztfát középre tolják és mindkét végén, azaz ketten húzzák. Amikor a préskosár tartalma jócskán összelapult, a húzás is nehezen ment, a must csorgása is szűnőben volt, kibontották.

A csavarorsót a keresztfával visszafelé hajtva meglazítják, s kézzel hajtják föl a szokott helyére. A kosártetőt leemelik, a préskosarat szétnyitják. A hengeralakúvá összekeményedett törkölyt ásóval kisebb darabokra vágják, és kétfülű nagykosárba buktatják. Itt vasvillával, kézzel fellazítják és kancahordóba rakják. Az összepréselődött szőlőszemek más helyzetbe kerülve, a második sutulásnál kiadja a héjban bennszorult édes mustesöppeket. A többszöri sutulás a pálinkafőzés rovására történt. Sok helyen nem főzték ki, mert mind kevesebb pálinkát adott a törköly,

²² *Seemayer V.*, 1935. 96. Zalában a préskosár helyett *garat* elnevezést használtak. A fában gazdag vidéken hatalmas, bálványos préseket készítettek.

²³ *Viski K.*, II. kiadás 197. A Magyarország Néprajzának második kiadása rendkívül tömören, de sok variációt közöl a szőlőműveléssel kapcsolatban. Pl. a szőlőt csömöszlővel csömöszölik, gyömörlik, dürrückölik. — *Seemayer V.*, 1935. 95. Zalában maszolás a neve és az így nyert must a színmust.

amit azután inkább takarmányozásra használtak föl. Ugyanakkor a bor minősége is gyöngült.

A már ismertetett sutú elvén működik a gyári előállítású prés is, amelynek zománczott, öntöttvas tányérja öntöttvas lábakon áll. A tengely képező csavarorsó köre kerül a két részből álló, ugyancsak keményfa lécekből készült kosár, amelyet a taposókádból villával vagy vödörrel töltenek meg.²⁴

A prést gyakran az örlőkád mellé állítják, hogy ne kelljen vödörözni. Kisebb a szóródás, csöpögés okozta veszteség. Ovális vagy kerek kármentőt tesznek a téglákkal megemelt örlőkád alá. A kármentő egyik végébe a présből folyik a must, a másik végébe pedig az örlőkádból.

16. Szőlőfeldolgozás együttese Mórahalom környékén

Már töltés közben, a csumiszolásnál megindul a must a kosár lécei közt és a prés tányér szélén körbefutó vályúba kezd gyűlni. Majd a kifolyón keresztül a dézsába ömlik. A prést púposra töltik. A tetejét símára egyengetik, hogy a nyolc-tíz cm vastag borítódesszkák jól ráfeküdjenek. Ezek középre, a csavarorsó köre illeszkednek. Elhelyezésük után a nyomófák következnek. Valamennyi tíz cm vastag, hasáb alakú, ívben végződik, hogy préseléskor lefelé haladva a henger alakú kosár formájába jól beilleszkedjen. A borítódesszkák tetejére keresztbe kell felrakni az első nyomófákat, majd ezekre ismét keresztbe a következőket. Az első préselésnél gyakran a harmadik pár nyomófát is fölteszik, mert a kosár tartalma gyorsan esik össze. Legfőleg van a *sutúfej* másként *présfej*²⁵. Ezt nem szokás levenni

²⁴ Vincze I., 1960. 8.

²⁵ Vincze I., 9158. 15. Kiskunhalas környékén kososprés elnevezését jegyezte fel, amely már gyári készítmény. Teljesen azonos az általunk ismertetett fejlettebb sutúformával.

a csavarorsóról. A töltés és a nyomófák felrakása után a présfejet lassan rászorítják a nyomófákra, majd kézzel húzzák körbe a vízszintesen fekvő kerekét. Később külön erre a célra szolgáló vasrúd segítségével folyik a szorítás. A *pötyögtető* néven ismert vasékek megfelelő helyzetbe történő beállításával a vasrudak körbejárnak. Szorításra gyorsan halad lefelé a sutúfej és valósággal ömlik a must a kosár lécei között. Amikor nehezebbé válik a munka, állítanak a vasékeken. Most már a vasrúd előre és hátrazogtatásával folyik a szorítás. Eleinte egy ember is könnyen bírja húzni, később kettő, végül három áll a rúd végére. Egy-egy ráhúzás után pihentetni kell, míg kifolyik a must. Amikor a présfej eléri a kosár felső részét, tovább már nem húzható. A prést lebontják. Az ékeket megfordítják és először vasrúddal, majd kézzel forgatják visszafelé a nyomófákra fekvő kereket. A nyomófákat és a borító deszkákat kétfülű kosárba teszik. A kapcsokat kinyitják, és így a két félkosár levehető. A henger alakúvá összepréselődött tömböt ásóval függőlegesen négybe vágják, és kancahordóba, hosszúkádba gyűjtik. A lefolyt mustot hordókba töltik. Így váltogatják egymást a munkafolyamatok, míg az örlőkád ki nem ürül. Ez az első préselés. Mustja cukorfok és zamat tekintetében azonos a örlőkádból kifolyt musttal.

A negyvenes évektől rendszeresen sutulnak másodsor is. Ez alkalommal az elsőpréselés szétmorzolt törkölyéből történik a töltés. A munkamenet teljesen azonos az előbbivel. A lecsurgó must ez alkalommal nem lesz olyan édes; csumaízü, sokszor egészen fanyar. Természetesen sokkal kevesebb a must, mint az első sutulásból. A második préselés törkölyéből még lehet pálinkát főzni, de sokkal kevesebbet.

A harmadik sutulás ritka. A must szaporodnék ugyan vele, de a minőség romlik. Ennek a törkölyét állati takarmányul vagy trágyázásra használják fel.

Nem minden szőlősgazda tartott külön sutút. A testvérek hároman-négyen *birtak* egyet. A szüretnél alkalmazkodtak egymáshoz. Idegennek is kölcsönadták. Pénzt nem fogadtak el használatáért. Munkával viszonzották a segítséget.

Jellemző a munkaeszközökben, munkafolyamatokban való előrehaladás. Találkozunk a paraszti észjárás egészen ügyes megoldásaival is. A *borvájú*²⁶ nem egyéb: V alakúra összeszőgelt két deszka, amelynek egyik vége az örlőkádtól vagy préstől indul. Fokozatosan lejt és halad a pinceajtón vagy ablakon át a hordó fölé, a léhóba. A must így a borvályún keresztül jut el végleges helyére, az ászokon lévő hordóba.

Ahol nagyobb területű szőlő van, a szőlőmunkások részére szokásos volt *csigerbor*, *csiger* készítése. Az első sutulás után a kancahordóba rakott törkölyt letaposák, ledöngölik és annyi vizet öntenek rá, hogy ellepje. Három napig állni hagyják, aztán kipréselik. Mustját megsűrrik. Ez is megforr, de bora gyengébb, savanykás ízű. A fináncnak külön kell jelenteni, mert a fogyasztási adó szempontjából 50 %-os kedvezményt adnak rá.²⁷ Nyáron nagy melegben víz helyett isszák. Boroskamrában a meleg beköszöntésével gyakran *fölfordul*, *mögbornyúsodik*. Emlegetik *kocsisbor*, *kapásbor*, *bicskanyitogató* néven is.

Vidékünkön a filoxérát megelőző időben taposták a szőlőt. A viszonylag sok mustot tartalmazó törköly sok pálinkát adott. Az 1850-es években a kítaposott szőlőt házilag barkácsolt sutúban préselték ki. A szőlődaráló a századforduló után jelent meg, és lassan háttérbe szorította a taposást. Égető Melinda idézett dolgozatában Solt vidékén az 1880-as években már bognár műhelyben készült sutúkat

²⁶ Pais S., 1964. 97. Zalában borvállú.

²⁷ Fél E.—Hofer T., 1961. A kisutult törkölyt felmorzsolják, vízzel meglocsolják s újra préselik. A kifolyt lének Átányban löre a neve.

említ. Szeged környékén megvizsgált és begyűjtött anyag sem korábbi. A szegedi Helytartó Tanács 1863-ban szüret időpontját szabályozó rendeletének visszhangja présről szól. Giba Antal városi mérnök 1840-42 között készült térképén jelentékeny szőlőterület volt Szeged külső határrészein is. Világosnak látszik, hogy a feldolgozás technikája nem számítható csupán a homoki szőlők filoxéra utáni fellendülésétől. Hiszen a város kertjeiben, a városkörnyéki feketeföldeken, sőt a tápai, tiszai ártéren is termeltek szőlőt, s egyidejűleg kezdték telepíteni az első tanyai szállások körül. Ezek a viszonylag kis szőlőskertek bizonyították be a homok ellenálló képességét a filoxérasezedelemmel szemben.

A város közvetlen környékén levő szőlőskertek a török alatt teljesen tönkrementek, a török kiűzése után azonban ezekben a kiskertekben újult meg először a szőlőtermelés. Innen került ki a homokra, és az 1880-as évek végétől gyorsan fellendültek a szőlőgazdaságok.

Megfigyelték, hogy a firssen ledarált kadarka, ha azonnal présbe került, mustja, később a bora fehér vagy halványpiros lesz. Ha viszont néhány napig állni hagyják a mustot a törkölyön, a szőlőszemek héjában levő festékanyag kioldódik, csersavtartalma megnövekszik és könnyebben eltarthatóvá válik.²⁸ A kadarka bora mélypirossá, a bikavérhez lesz hasonlóvá. E tapasztalatok birtokában már a harmincas években kialakult gyakorlat alapján néhány napig vártak a darálással és préseléssel. Így erősen piros kadorat borokat szűrték. A Szeged környéki homoki borok ekkor alapozták meg hírnevüket (Ásotthalmi vörös).

A második világháború után terjedtek el a műborok. Izabella, Otelló szőlő mustjával, vagy *alkörmös* növény piros színű bogyójának levével a *csinált* borokat megfestették. Az igazi régi piros kador borivók előtt elvesztette hitelét, méltánytalanul. műbornak vélték. Így került sor a feldolgozás ütemének meggyorsításával a *lángkador* kikísérletezésére. Megtanulták, hogyan kell szabályozni a kadarka borának színét a fehértől a mélypirosig. A lángkador színe egészen áttetsző, a kövidinkához hasonló lehet. Ha viszont a kövidinkát dolgozzák fel gyorsított eljárással, mustja, bora kellemesen zöldes árnyalatot kap. A *sillerbor* enyhén piros, kevesebb festékanyaggal és csersavtartalommal. *Fuxosbor* néven jelölik azt a bort, amelyet különböző szőlőfajták együttes feldolgozásakor nyernek. A bor zamatát színe, csersavtartalma határozza meg. Emezek változásával együttjár zamatának megváltozása is. Az egyébként fehér bor igényével feldolgozott kadarka *sillerös lösz*, ha olyan hordóba töltik, amelyikben előzőleg piros bor volt.

A must forrása lehet gyors és lassú. Hűvös időben lassan forr, meleg időben már másnap *mögindul*. Ha a must forrását lassítani akarják, akkor az enyhe őszi időben leszedett szőlőt egy éjszakára nyitott pinceszínben, vagy az udvaron hagyják és csak másnap dolgozzák föl. Ha viszont a forrást gyorsítani akarják, az őszi verőfénytől fölmelegedett szőlőt azonnal munkába veszik. Éjszakára becsukják a pincszín ajtaját, hogy a lehülést megakadályozzák. Szokás egy-egy üst fölmelegített mustot a többi közé önteni, ez is sietteti a must forrását. Az újbor hamar *letisztul, kifényösödik*.

Gyorsítják a must megforrását, ha már kifogyott a bor a háznál, továbbá ha *kisfarsang* idején lakodalomra készülnek. A kisfarsang népünk szóhasználatában az újbor és Katalin napja (nov. 25.) közötti időszak. — A forrást akkor lassítják, ha jó minőséget akarnak.

²⁸ *Andrásfalvy B.*, 1957. 65. Buda környékén kaca névvel illették azt a hatalmas taposókádat (150 hl-es is volt), amelybe csinger készítése céljából a színlel leeresztése után a törkölyt rakták és vízzel felöntötték.

A hordóval való ellátottság az utóbbi időben, különösen bő termés idején okozott nagy gondot a szőlősgazdának. A visszaemlékezők szerint 1908-ban annyi szőlő termett, hogy a termést nem tudták hova tenni. A *betyárúton* összeöntögették nagy rakásokba. Az is előfordult, hogy amikor a rendes szüreti időben leszedett szőlő mustja megforrt, eladták, és akkor fogtak hozzá a tőkén maradt termés betakarításához. Gyakran megjött az első fagy és leesett az első hó. A szőlőszemek nagy cukortartalmuk miatt nem fagytak meg. Vödörben parazsat vittek magukkal a szüretelők és úgy melengették hidegtől elgémberedett kezüket.

Ha nem volt más mód, a mustot kancahordóba szűrték. Előfordult, hogy még földel alá sem tudták tenni. Deszkákkal lefedték, pokróccal letakarták s a must szabad ég alatt forrt meg. Siettették a must forrását, hogy a kancahordókban kialakult újbórral mielőbb feltölthessék a boroskamrában, pincében elhelyezett hordókat. Az udvaron tárolt mustból gyöngye borok keletkeztek. Amennyiben a hordók feltöltése után is maradt a kancahordókban bor, a tetejét bedeszékázták, és a hordó egész tetejét polyvás sárral letapasztották.²⁹ Ha értékesítésre, rendes hordóba való töltésre nem sok kilátás volt, igyekeztek a fagy ellen védettebb helyre tenni. Kukoricaszárral körültámogatták. Az alsótanyaiak közismert vendégszeretete az ilyen bornak bővében különösen megnyilatkozott. Egy pohár borra az útról is bekiabálták az ismerősöket, sőt még az idegen járókelőket is.

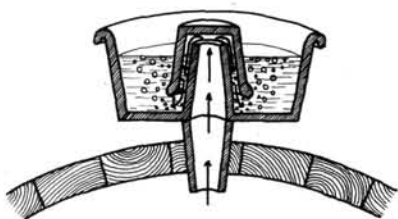
Hordóhiánnyal magyarázható a kadarka és kövidinka párhuzamos előfordulása a régi, alsótanyai szőlőkben. A kadarka egy hónappal korábban érik. Mustja már meg is forr, *összéb szödi magát*, mire a kövidinkát szüretelni kell. Az edénygond is kisebb, sőt a kövidinka szüretelésére újbórral kínálják a vendégeket.

Az edénygond miatt a szegényebb szőlőtermelők eladták a szőlőt mázsás tételben. Ha mustként adták oda, valamennyivel többet kaptak érte. Akik megfelelő edénnyel rendelkeztek, olcsón megvásárolták a szőlőt és maguk dolgozták föl. A megszorult termelő kénytelen volt odaadni a mustot is áron alul.

A pincében a hordókat a forráskor keletkező hab miatt nem szabad tele tölteni. A dugótól egy arasznyi távolságot szokás hagyni. Gyakran cserépből készült *puttyogató*, *kutyogató* néven ismert készüléket tesznek rá. A kutyogató cseréptölcsérhez hasonló, de a belső perem széle egy kör alakú vállal felmagasított. A forráskor keletkező gázok felhatolnak a leborított cserép alá. Amikor az megtelik, a gázok feszítő ereje megemeli a cserép szélét és a záró vízrétegen keresztül kutyogó hangot adva távozik. A be nem dugott felső nyíláson a forrás befejeződésével *szellőzik a bor*. A kutyogató beiktatásával nem távozik el az újbór szesztartalmából, aromájából semmi.

A must forrása alatt az ajtót és ablakot nyitva hagyják, hogy a keletkező mérges gázok el távozhassanak. Ilyenkor lámpával vagy gyertyával lépnek a pincébe. Ha a láng elalszik, azonnal vissza kell fordulni, mert a gázok halálos mérgezést okozhatnak. Tekintettel arra, hogy a gázok a levegőnél nehezebb fajsúlyúak, a láng égése esetén sem tanácsos lehajolni.

Amíg a szőlőt, a mustot kis és nagy tételben korlátlanul adták-vették, addig a bort az állam fogyasztási adóval terhelte. Éppen ezért az elszűrt bor mennyiségét

17. A kutyogató működési elve

²⁹ *Andrásfalvy B.*, 1957. 60. Hasonló eljárással Buda környékén találkozhatunk.

a *fináncok fölnézték*. A szüretet a pénzügyőrségen jelteni kellett. A bortermés föl-vételére csak az újbor letisztulása után került sor. A finánc a felső dugón keresztül leeresztett mérőlécc³⁰ segítségével megállapítja a hordóban levő bor mennyiségét. A söprőt leszámítják. A termés összébszorításának igénye alakította ki a *nyálkázás* néven ismert eljárást. A must elszűrése után néhány nappal letisztul és a söprő a hordó aljára ülepedik le. A tiszta mustot gumicső segítségével lefejtik és új hordóba töltik. A söprő a törkölyre kerül, azt erősíti. A nyálkázott must forrására a hordó-ban úgyszintén rá kell hagyni kisebb helyet. Ilymódon a söprő helyére is must kerül, s nem kell érte adózni. Erre az ügyeskedésre a pénzügyőrök hamar rájöttek, ezért a nyálkázást a termés fölvételekor be kellett jelteni. A szőlőtermelők egy része sze-rint a nyálkázás a bor minőségére jó hatással van. A *kékkü* és egyéb szennyező anya-gok leülepsznek a hordó fenekére, ami két-három hét múltán eltávolítható. A nyál-kázott must nehezebben indul forrásnak, mert feltételeit a söprő kivételével csak-nem teljesen megszüntették. Pótlására *fai élesztő* néven ismert, vattára telepített élesztőgombákat használnak. Külön fajta van a kadar és a kövidinka mustja részére. Először kisebb mennyiségű mustba teszik, és lassan hígítják föl.

A családfő kedvezményes borfejadagja után kedvezményes adót, népies nevén *kisadót* kell fizetni. A termés többi elfogyasztott vagy eladott részéért a *nagyadó*³¹ jár. A felvett termés fogyasztási adójának felét előre, közadók módjára kell fizetni. — A két világháború között literenként 4 filléres kisadóra és 9 filléres nagyadóra emlé-keznek.

A viszonylag magas fogyasztási adó miatt a bortermés egy részének eltitkolá-sát célzó számos kísérletről tudunk. Egyik helyen szalmakazlat raktak rá, másutt a gyümölcsfa alatt vagy a betyárúton ásott gödörbe gurították a hordót és homokkal letakarták.

A fináncok időközönként megjelentek, megállapították a fogyasztási adó mér-tékét és szorgalmazták az adó befizetését. Akik szőlőföld birtoklása nélkül, felvá-sárolt termést dolgoztak fel³² vagy mustot vettek, minden áron igyekeztek meg-szerezni a kedvezményes fejadagot. A ház körül egy-két direkttermő tőkét ültettek és a rendelet betű szerinti értelmezése folytán „szőlőtermelőkké” váltak. Ha a szőlő-területhez viszonyítva nagyon kicsi volt a termés, a finánc kutatásba kezdett. Rajta állt a hordón és hangoskodott: „Meg kell annak lenni!” — miközben hosszú vas-pálcával túrkálta a földet. Hosszan tartó egyenlőtlen küzdelem volt ez, amely leg-többször a hatóság győzelmével végződött. A szomszédok is visszaéltek a helyzet-tel: a szalmakazalból, szárkútból, a szőlőskert homokja alól eltűnt bor után nem lehetett nyomozni.

Szegedről a külterjesebb halasi földekre elvándorolt szőlőművesek szőlőt is telepítettek. A hatóságtól távol eső tanyaiak nem literenként adóztak, hanem *kamra-váltság* címén a közadókhoz hasonlóan, hosszú éveken át nem változó általányt fizettek.

A legutóbbi időben (1974) a helyi tanács hatáskörébe utalták az egész bor fo-gyasztást és a probléma megnyugtatóan rendeződött.

³⁰ *Mühl N.*, 1964. 36.

³¹ Az 1974-es esztendőben a családfő kedvezményes *bortaksája* 150 l volt, és minden család-tagra (gyermekekre is) 80 l-t számítottak. A kisadó literenként 1,60 Ft, a nagyadó 5,— Ft volt. Napjainkban a családfő kedvezményes borfejadagja függetlenül a család létszámától 250 liter. E mennyiség után kell literenként 1,60 Ft-ot mint kisadót, a termés többi része után literenként 8,— Ft nagyadót fizetni. — Az adózáshoz vö. még *Bálint S.*, 1957. 55.

³² *Román y.*, 1964. 30. 12. Sárospatakon is szokás volt szőlőt vásárolni. Az adósságot borral is törleszthették.

Az óbor ritkaságának egyik oka, — a szájhagyomány szerint, — hogy a fináncok az új termés számbavételekor a régít is felírták és újra fogyasztási adót követeltek érte. Így tájékoztattak ásothalmi adatközlőink. Az óbor a hiányos tárolási feltételek miatt sem gyakori. Nagyon sok termelőnél az előző évi termés nem érte meg az újat. Éppen ezért a félig megforrt, kissé zavaros bort is fogyasztották. Ennek *murci*, *karcos* vagy *rampás* a neve. Szokás volt a kerítésre futtatott lugasszőlő termésének szeptember közepén történő feldolgozása. Szt. Mihályra (szeptember 29) félig megforr és a kadar szüretelésekor már fogyasztható. Sűrű, habzó, forrásban levő must: *Étel-ital éccörre*. Ha van a múlt évi borból, a musttal feles arányban keverik. Így nem *csapja el az ember hasát*, mint a must, de nem is árt meg olyan könnyen.

A szeptember végén elszűrt kadarka félig megforrt állapotában biztos italellátást ígér a kövidinka szüretelőinek.

Amikor a borok megforrtak, a hordókat feltöltik, és bedugják. A pinceajtót becsukják, a pincelyukat szalmás zsákkal elzárják. A feltöltés után megmaradt *darabhordóra* járnak rá a családfő és a család felnőtt, leginkább férfi tagjai.

Karácsony tájékán, ünnepek után következik az *első fejtés*³³. A munka megindításához ismét üres hordóra van szükség. A kármentőt a lefejtendő hordó csapdugója alá teszik. A dugót kalapáccsal meglazítják, és kirántás után gyors mozdulattal a csapot illesztik a helyére. Óhatatlan, hogy ki ne fröccsenjen valamennyi bor. A kár elhárítására szolgál a kármentő. Bizonyára innen a neve is. A hordó tetején levő dugót is meg kell lazítani. A csapot leginkább fából, esztergályos készítette, de találkoztunk rézcsappal is, amely bizonyára a szegedi rézművesek műhelyéből került ki. Újabban elterjedt a gumicsővel történő fejtés. Jobbnak tartják a csapot, mert a fejtés alatt szellőzik a bor. A kármentőbe nagy csobogással kivágódó bort egyfülű bögrével vödörbe merik és a léhó segítségével új hordóba töltik. Amikor a hordó már félig kiüresedett, sűrűn *mustrálják*³⁴. A pohárba merített bort világosság felé tartva, főleg a színét nézik. Amikor a bor kezd elhomályosodni, elzárják a csapot. A söprő és a tiszta bor között vékonyabb rétegben a *szalványos bor* van. Színe homályos. Külön szűrik. Legalul van a söprő, amelynek szerepéről egymással ellentmondó tapasztalatok alakultak ki. *Ha soká rajta a söprő, nehezen gyün mög a bor színe*. Másutt elhúzzák a fejtés időpontját farsangig, mert *a bor ereje a söprőben van*.

A fejtés végén a söprőt is leengedik. Miután a pálinkafőzésre szánt törkölyt jóval korábban letapasztották kiöntötték a *poszmatra*, más néven trágyadombra. Itt a disznók szabadon nyalogatták, túrkáltak benne. Közben be is rúgtak. Bizonyára van köze ennek népünk ítélkezéséhez, amikor azt mondják, a nagyon berúgott emberre: *Részög disznó*. Újabban a söprőt nem dobják ki. A pálinkafőzésnél és *borpancsolásnál* hasznosítják. A hordót rendbeteszik és abba ismét más hordó tartalmát fejtik át.

Kisebb szőlőskert borát jó szomszédi, rokoni segítséggel fejtik le. Munkadíjat nem fizetnek. A társasélet olyan alkalmi ezek, amelyeken évődnek, tréfálkoznak egymással. Világosság felé tartva a poharat, kóstolgatják ízét, kémlelik színét és fényét. A gazda állandóan hangsúlyozza: *Nyomatató lónak nincs bekötve a szája*. Élnek az alkalommal és a munka befejezésekor már italoznak is. A házigazdának azonban józanul kell maradnia.

A második fejtés a *nagyfarsang* végén, hamvazószerda előtt szokás. Úgy járnak el, mint az első fejtésnél. Kevesebb a szalványos bor, kevesebb a söprő. Jobban *kölleti magát* a bor. Ivása nagyobb óvatosságra inti a fejtésnél segítkezőket.

A megtöltött hordókat állandóan figyelemmel kísérik. Az apadást időnként feltöltik. Legtöbb apadása az új hordónak van. A borköves öreg hordó kevesebb pót-

³³ Pais S., 1964. 98. Zalában úgy tartják, hogy szent Márton napra (nov. 11.) kiforr a bor.

³⁴ Bálint S., 1957. 163.

lást kíván. Igaza van a szólás-mondásnak: *Könnyebb egy rúgott borgyút kiteleltetni, mint egy tíz hektós új hordót.*

Tavasszal a szőlő nedvkeringésének megindulásakor *mögindul a bor* is. Lassú pezsgés figyelhető meg a hordóban. Nem igényel semmiféle beavatkozást. Magas cukortartalmú mustból készült, édeskés boroknál fokozott mértékben tapasztalható.

IRODALOM

- Andrásfalvy B.*, (1954) A pátyi Pincehegy. NÉ. XXXVI. 113—126. (1957) A vörösbor Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. NÉ. XXXIX. 49—69. (1964) Népi építkezés a sárközi szőlőhegyekben. JPME. 147—168.
- Bálint S.*, (1957) Szegedi Szótár. Bp.
- Balogh I.*, (1947) Adatok az alföldi magyar ház tüzelőhelyéhez. Szőlőfajták Debrecen környékén. Ethn. LVIII. 70—81.
- Belényesi M.*, (1955) Szőlő- és gyümölcstermelésünk a XIV. században. NÉ. XXXVI. 11—30.
- Dám L.*, (1972) A hajdúböszörményi szőlők népi építkezései. Debrecen.
- Dornyai B.*, (1939) A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi. NÉ. XXXI. 48—59.
- Égető M.*, (1974) A szőlőművelés átalakulása a századfordulón a Solt-vidéken. Cumánia II. Ethn. 135—158.
- Erdész S.*, (1974) Nyírség. Bp.
- Fél E.—Hofer T.*, (1961) Az átányi gazdálkodás ágai. NK. VI. 2. (1974) Geräte der Átányer Banern. Bp.
- Katona I.*, (1962) Sárköz. Bp.
- Katona I.—Dömötör J.*, (1963) Magyar borok, borvidékek. Bp.
- Kodolányi J.*, (1958) Adatok a Nyugati Mecsek paraszti szőlőgazdálkodásához és borászatához. JPMÉ, 117—178.
- Kurucz A.*, (1964) Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás. Hajdú-Bihar megyei Múz. Közl. 5. Debrecen.
- Lekiasvili, A.*, (1958) Szőlőprések Racsában és Lecshumiban. NÉ. IV. 4. 59—70.
- Lekiasvili, A.*, (1959) Adatok az imetiai bortermeléshez. NK. IV. 4. 74—77.
- Paládi-Kovács A.*, (1973) Mit mondhat a gazdasági néprajz a közgazdaságtannak. Ethn. 366—376.
- Román J.*, (1964) A sárospataki szőlőművelés történetének 16—17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban. Sárospatak.
- Seemayer V.*, (1935) Régi szüret a Bóni-hegyen Zala megyében. NÉ. XXVII. 1—4. 92—96.
- Szűts M.*, (1914) Szeged mezőgazdasága. Szeged.
- Tóth J.*, (1971) Az őrsegek népi építészete. Szőlőhegyi pincék. Bp.
- Tömörkény I.*, (1960) Válogatott elbeszélései. Bp.
- Vajkai A.*, (1958) A hegyközségek kialakulásának kérdése. NK. III. 1—2. 59—70.
- Vajkai A.*, (1963) Adatok a balatonmelléki szőlőhegyek népi építkezéséhez. VMMK. 171—178.
- Vincze I.*, (1958) Magyar borpincék. NÉ. XI. 83—104.
- Vincze I.*, (1958) Magyar borsajtók. Ethn. LXXI. 1—21.
- Vincze I.*, (1960) A borkészítés módjai és eszközei, különös tekintettel a borsodi Hegyközre. Ethn. LXXI. 1—21.
- Vincze I.*, (1971) Történeti, néprajzi összehasonlító vizsgálat a Kelet-európai szőlőkultúra körében. MTA Néprajzi Kutató Csoport Évkönyve. Bp.
- Viski K.*, Szőlőművelés. A magyarság néprajza. Bp.

BEITRÄGE ZU DEN TRADITIONEN DER KELLERBAUWEISE, DER WEINKELTERUNG UND -LAGERUNG IM SANDGEBIET UM SZEGED

von

Vince Börcsök

Der Weinanbau in den Sandgebieten erfuhr um die Jahrhundertwende, nach dem erinnerlichen Reblausbefall einen neuen Aufschwung.

In zwei-drei Jahren fingen die Rebstöcke an, die ersten Früchte zu tragen. Bald kamen die Sorgen um die Weinaufbewahrung; es hiess: Weinkammern und Weinkeller zu bauen, den nötigen Bestand an Fässern anzuschaffen. Vorerst wurden noch keine Keller errichtet. Der gekelterte Most wurde in Fässern, in den Kammern untergebracht. Die Fässer stellten Szegeder Böttchermeister her. Der Wein in den Kammern war verschiedenen Gefahren, sommers der Hitze, winters dem Frost ausgesetzt. So ging man allmählich auf grösseren Weinplätzen zum Bau von Kellern über. Der Keller konnte ein vom Gehöft abseits stehender Bau sein, aber Keller wurden auch an das Wohnhaus gebaut. Bedauerlicherweise brachte man im Keller nicht nur Wein, sondern auch noch Kartoffeln, Sauerkraut, den Gemüsevorrat der Familie, Milchprodukte u. s. w. unter, was sich auf die Weinqualität nachteilig auswirkte.

Die Kellergrösse hing von der Grösse des Weingartens und den materiellen Möglichkeiten der Inhaber ab. Nach jahrzehntelangen Beobachtungen entstanden auch Keller, in denen auch schon die edlen Schimmelpilze vorzufinden waren.

Die Verarbeitung der Weinbeeren erfolgte in der ersten Zeit in Tretbottichen. Vor der Jahrhundertwende wurden die aufbereiteten Weintrauben in gebastelten Weinkeltern gepresst. Nach der Jahrhundertwende erschienen die die Tretbottiche ablösenden Traubenmühlen, und nach dem ersten Weltkrieg die Serienkeltern.

SZEGED GYÁRIPARA A GÖMBÖS-KORMÁNYZAT IDEJÉN 1932—1936*

HEGYI ANDRÁS

(Szeged, JATE Történelmi Intézet)

A GAZDASÁGI VÁLSÁG UTOLSÓ ÉVEI

Szeged ipara a Gömbös-kormány uralomra kerülésekor túlnyomórészt kis- és kézműipari jellegű, bár a modern gyáripár jelentős elemei is megtalálhatók már ekkor. Egyfelől „középkori”, teljesen kézműipari jellegű műhelyek sokaságában állították elő termékeiket a szegedi iparosok, másfelől a korszerű technika legújabb vívmányait is felhasználó gyárak, európai színvonalon, a világpiacon is keresett termékeket gyártottak.

A gyáripár szerkezetét vizsgálva első pillanatra szembevető, hogy a nehézipár jelentősége eltörpült a könnyűiparé mögött. A vas- és fémipárban pl. csak 3 kisebb gyárat és 264 műhelyt, a gép- és közlekedési eszközök gyártásában 3 vállalatot és 218 műhelyt tartottak számon. A két nagyobb vegyipari üzemben is csupán 298 fő dolgozott.¹ A nehézipár fejletlenségét ebben az időszakban főleg az okozta, hogy nem volt Szegeden olyan nyersanyag, amelyre nehézipart lehetett volna telepíteni. A kormányzat és a nagyiparosok az Alföldet ekkor egyébként is főleg mezőgazdasági területnek tekintették. A nehézipari vállalatok közül mégis kiemelkedett a Szikra Magyar Gyújtógyárak Rt. Szegedi Telepe, továbbá a Központi Gáz- és Villamossági Rt. Szegedi Légszeszgyára és Villanytelepe.

Fontos szerepet töltött be a város iparában az építőipár. A két jelentősebb építőipari vállalat, a Szegedi Keramit- és Műtéglyár, valamint az Alföldi Cementárúgyár- és Kereskedelmi Rt. 137 főt foglalkoztatott.²

A könnyűipár legjelentősebb iparága az élelmiszeripár az ipari termelés 40%-át tette ki; benne a húsfeldolgozó- és malomipár, valamint a dohánygyártás a legfontosabbak. A legtöbb nagyvállalat is az élelmiszeripárban működött, szám szerint 784 dolgozóval. Az élelmiszeripár jelentőségére mutat, hogy az iparágon belül még 347 kisüzem is volt 1424 fővel.³ A húsipár reprezentánsai ekkor a Pick Szalámigyár, a Hűtőház- és Élelmiszerszállító Rt., a Szegedi Húsiparosok Zsírolvasztó- és Egyenlősítő Üzeme. A malomipárban továbbra is a Back malom játszotta a vezető szerepet. A szegedi paprikára épült a paprikamalom-ipár, amely nagyjában megfelelt a

* Az Acta Historica Szegediensis-ben megjelent három korábbi tanulmányunkban Szeged mezőgazdaságát és parasztságának helyzetét, az ipari munkásság helyzetét és küzdelmeit illetve a város társadalmát és politikai életét vizsgáltuk ugyanebben az időszakban. L. Hegyi A., Szeged mezőgazdasága és parasztságának helyzete a Gömbös-kormány időszakában, 1932—1936. AH Sz. XLV. 1973. 3—48.; Hegyi A., A szegedi ipari munkásság helyzete és küzdelmei a Gömbös-kormányzat idején, 1932—1936. AHSz XLIX. 1974. 3—68.; Hegyi A., Szeged társadalma és politikai élete a Gömbös-kormányzat időszakában, 1932—1936. AHSz LIII. 1975. 3—82. — A továbbiakban használt állandó rövidítések feloldását l. a 226. oldalon.

¹ Népszámlálás 1930. III. 226.

² Uo.

³ Uo.

kor követelményeinek. Az élelmiszeripar nagy vállalatai sorába tartozott a Dohánygyár, említést érdemel még a szeszipar, valamint az ecet és a tésztaárugyártás.

Vezető könnyűipari ág volt a textilipar, itt foglalkoztatták a legtöbb gyáripari munkást is, összesen 1580 főt. Ezen felül 104 fonó- és szövőipari műhelyben 1691-en dolgoztak.⁴ Az Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt., a Szegedi Kenderfonógyár Rt., a Magyar Kender-, Len- és Jutaipar Rt. Újszegedi Gyártelepe olyan termékeket állítottak elő, amelyek a bel- és külföldi piacokon egyaránt keresettek voltak, de jó hírnévnek örvendtek Pollák Sámuel és Varga Mihály kendergyárai is.

Az említett iparágaknál kisebb mértékben részesedett az ipari termelés volume-néből a bőr- és sörteipar, a faipar és a nyomdaipar. A fa- és csontipar (8 vállalat 401 munkást, 306 műhely 766 főt foglalkoztatott), valamint a bőr- és sörteiparban (3 üzemben 204 fő 39 műhelyben 230 fő dolgozott), a kisüzemi jelleg dominált, bár volt néhány nagyobb vállalat is, mint pl. az Orion Bőrgyár, a Felsővárosi Cipőgyár, Györi Gyula és Winter Antal kefégyárai, a Sylvánia Fakereskedelmi Rt.-ba tartozó fatelepek, az Endrényi Lajos Nyomda- és Hírlapkiadó Rt. stb.⁵

Ezidőtájt Szegeden 50—60 húsz főnél több munkást foglalkoztató üzemek tartottak számon, amelyeknek többségét csupán munkáslétszáma emelte a kisipari műhelyek fölé nem pedig a gyáriparhoz valóban méltó technikai színvonala. A nagyobb üzemek — ezt mutatják következő adataink is — természetesen jelentős mértékben használtak gépi energiát.⁶

Év	A szegedi üzemekben használt erő- gépek és villamos motorok teljesítő- képessége
1934	15 790 LE
1935	15 541 LE
1937	24 233 LE

A legtöbb vállalatnál azonban a termelés „manufakturális” jelleggel folyt. Ez a legfőbb oka annak, hogy a városban az 1929—1933-as gazdasági válság idején igen sok kisüzem jutott csődbe.

A válság, amelynek utolsó szakasza átnyúlt Gömbös kormányzásának időszakába is, súlyos megpróbáltatások elé állította az egész magyar gyáripar, amelynek termelése 24%-kal volt alacsonyabb, mint 1929-ben. Több száz vállalat csukta be kapuit és a meglevők is erősen csökkentett kapacitással dolgoztak. A válság az egész iparban elsősorban a nehézipart sújtotta. A magyar munkásosztály a legnehezebb helyzetbe került. Az egyébként is rossz életkörülményekhez most nagyfokú munkanélküliség járult, s az uralkodó osztályok más vonatkozásban is igyekeztek a válság terheit a dolgozókra hárítani. Ugyanebben az időben a bankok még inkább monopolhelyzetbe kerültek, és a kartellek uralma is erősödött, számuk pedig gombamódra szaporodott. Mindez azonban nem jelentette, hogy az ipari termelés könnyen átvészelte volna a válságot. Alapjaiban rendült meg az alighogy megszilárdult magyar gyáripar, és sem a Bethlen-kormány, sem pedig a soron következő Károlyi Gyula kabinet nem talált kiutat.⁷

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Látható, hogy 1935 és 1937 között a viszonylagos gazdasági fellendülés eredményeként jelentősen nőtt az ipar gépi felszereltsége. Stat. Zsebk. IV. évf. 94.; Stat. Zsebk. VI. évf. 128.; Stat. Zsebk. VII. évf. 128.

⁷ Károlyi Gyula kormánya a sokrétű és bonyolult feladatot lehetőségekhez mérten a finanszírozás szja ize szerint kívánta megoldani. A finanszírozás szanalásának akkori tervezete rögtönzött francia külpolitikai orientáción valamint nagyobb francia kölcsön felvételén alapult volna. Az állami

Az uralkodó osztályok a Gömbös vezette új kormány feladatává tették az ország gazdasági helyzetének javítását, az államháztartás deficitjének csökkentését, a kereskedelmi- és fizetési mérleg aktívává tételét, a nagyarányú külföldi adósságok problémájának a megoldását. A kormány bizonyos erőfeszítései ellenére is az ipari válság mélypontjáról a depresszióra való átmenet jelei csak 1934-ben következtek be.

Az 1929—1933-as krízis hatása Szeged gazdasági életére egyenesen katasztrofális volt. Ez jórészt abból következett, hogy a város agrár-ipari jellegű gazdaságában az elavult kis- és kézműipar dominált. Mint ismeretes, a válság sokkal jobban sújtotta a mezőgazdaságot és a kisipart, mint a gyáripart. Természetesen Szeged gyáripára is alaposan megsínylette a válság következményeit.

Láttuk, hogy az adott időszakban a város iparában az élelmiszeripar és a textilipar járt az élen. A két iparág nem egyformán szenvedett a válságtól, és nem alakult azonosan termelésük sem a harmincas években. A krízis sokkal súlyosabban érintette az élelmiszeripart, mely még 1938-ban sem érte el az 1929-es termelési szintet⁸.

E különbség lemérhető a város egyik legnagyobb élelmiszeripari üzeme, a Pick Szalámigyár helyzetének alakulásán is. A válság egy szépen induló fejlődési szakasz ívét törte meg,⁹ és csak tulajdonosainak tőkeereje, termékeik hírneve, továbbá jelentős technikai előrelépés tette lehetővé, hogy a gyár átvészelve a nehéz éveket és ne jusson más szalámigyárak sorsára.¹⁰

A malomipar, Szeged élelmiszeriparának másik jelentős ágazata, még a hús-feldolgozó iparnál is rosszabb helyzetbe került a válság időszakában. Ez megfelelt a malomipar országos visszaesésének.¹¹ A szegedi malomipar fő reprezentánsa, a

bürokrácia rovására hozott kényszertakarékossági intézkedések leszűkítették a kormány társadalmi bázisát. Az államapparátust elfoglaló nagyrészt dzsentri elemek élesen felléptek a Károlyi-kormány ellen. A fináncióke szanálására törekvő politika azonban a nagybirtok érdekeit is sértette. Nem vezettek eredményre a munkásosztály ellen hozott terrorisztikus intézkedések, valamint az új külpolitikai orientáció sem. Mindez a kormány bukásához vezetett. *L. Berend T. I.—Ránki Gy.*, Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944), 18—19.

⁸ *Berend—Ránki*, i. m. 233.

A magyar élelmiszeripar termelése változatlan áron

Év	Ezer P	%
1929	1 027 277	100
1933	602 961	58,7
1935	719 005	70,0
1938	927 927	90,3

⁹ 1927-től a szalámigyártás fejlődésnek indult. Nőtt a belső fogyasztás, s ez a kedvezőtlen külkereskedelmi viszonyoktól függetlenül is szilárd piacot biztosított. 1928-ban még jelentős kezdeményezés történt; a sertéshús árak csökkenése nyomán viszont 1929-től a szalámigyárak termelése az egész országban fokozatosan csökkent. Ez a folyamat 1933-ban érte el a mélypontot. Ezután felfutás kezdődött, de ez nem volt egyenletes. A termelt szalámi mennyisége 1938 végére ismét megközelítette a válság előtti. *L. Mann M.—Sipos P.*, A szegedi szalámigyár száz éve. 18.

¹⁰ *Mann—Sipos*: i. m. 19., 23.

A szalámitemelés alakulása Magyarországon 1929—1936 között

Év	Gyárak száma	Termelt mennyiség (q)
1929	18	18 460
1933	15	15 624
1936	21	20 016

¹¹ A malomipar a háborús konjunktúrához képest már a húszas években hanyatlásnak indult, a harmincas években helyzete még nehezebbé vált. A válság idején a malomipar piacai tovább szűkültek. A nagy malmokban feldolgozott gabona mennyisége 20%-kal, piaci értéke közel 50%-kal

Back malom még 1934-ben is súlyos gondokkal küzdött. A malom vezetői a Kereskedelmi- és Iparkamara számára adott jelentésükben a következőket írták: „A kereskedelmi malmokra nézve az 1934-es év nem hozott javulást. Az export tovább hanyatlott.”¹² Panasztolták, hogy súlyos az őrlési adó, a búzánál 4,5 P, a rozsnál 3 P métermázsánként. A gyenge termés következtében csökkent a vámmalmok foglalkoztatása és alig némi vigaszt jelentett a számukra, hogy vámkeresményüket magasabb áron értékesíthették. A jelentés kiemelte, hogy a kereskedelmi malmok egymás közötti versenye a belföldi piacokért tovább folyt, és ez még inkább nehezítette helyzetüket.¹³

E nehézségekre vetnek fényt azok az adatok, amelyek 1932-től a mérleg-vesztesség szüntelen növekedéséről adnak számot:¹⁴

Év	A Back-malom veszteségének összege
1932—1933	21 348 P
1933—1934	95 621 P
1935 nyarán	140 948 P

Nem voltak éppen ragyogó helyzetben más élelmiszeripari üzemek sem,¹⁵ sőt több közülük, mint pl. a Czinner és Társa Szalámigyár, a Szegedi Mezőgazdasági-Ipari Rt., a Szeged-Alsótanyai Iparvállalat, hat kisebb malom, egy tésztagyár, két cukorkaüzem tönkre is ment illetve jelentéktelenre csökkentette termelését.¹⁶

A textilipar — országos viszonylatban — a húszas években megtett fejlődés eredményeként a könnyűipar legerősebb ágává vált. Főleg a külföldi áruk versenyének nagymértékű korlátozásával sikerült elérni, hogy a textilipar 1929 és 1933 között sem volt kénytelen termelését tartósan csökkenteni, s így rövid ideig tartó átmeneti visszaesés után a termelés 1933-ra nem csak, hogy nem maradt el az 1929-es színvonal mögött, de 31 %-kal már túl is haladta azt.¹⁷

csökkent. A malomipar nem tudta elérni a válság előtti színvonalat a következő években sem. A külső piac elveszett és a belső piac nem szélesedett kellő mértékben. Az egész iparágat krónikus kapacitás-kihasználatlanság sújtotta. Érdekes viszont, hogy a malomipar össztermelése ennek ellenére sem mutatott nagy visszaesést 1929-hez képest, hisz addig sem prosperált megfelelően. Továbbá időközben a vámmalmok termelése — ellentétben a nagy exportmalmokkal — 3,3 millió mázsáról 6,6 millió mázsára emelkedett. Ezt a folyamatot jelzik alábbi adataink: *Berend—Ránki*, i. m. 225—227.

A magyar malomipar termelésének értéke tényleges árakon 1929—1938 között

Év	Ezer P	%
1929	437 496	100
1933	264 301	60,3
1935	330 188	75,3
1938	418 478	95,6

¹² Kamara jegyz. 1934. 21.

¹³ Uo. 22.

¹⁴ Kompas 1934—1935. III—IV. 46.; Kompas 1935—1936. III—IV. 46.; Compass 1936—1937. II. 282—283.

¹⁵ Az Egyesült Szegedi Paprikatelepek Rt. pl. 777 P veszteséggel zárta az 1932-es, 595 P veszteséggel az 1933-as évet, 1934. december 31-én pedig már 5472 P volt a passzívum. Az Egyesült Borpincék Rt. még 1935-ben is 788 P veszteségről számolt be. A Központi Tejcsarnok Rt. rossz helyzetére világít, hogy passzívuma még 1935-ben is 50 894 P-t tett ki.

Kompasz 1934—1935. III—IV. 887.; Kompas 1935—1936. III—IV. 883.; Compass 1936—1937. II. 88., 124.

¹⁶ Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 392—411.

¹⁷ Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása különösen kedvező lehetőségeket teremtett a magyar textilipar számára. Versenyképességét a rendkívül olcsó munkaerő alapozta meg. A húszas években életbe léptetett vámtarifák elsősorban a textilipar védelmét szolgálták. Mint utaltunk már

Ebbe a viszonylag kedvező képbe jól beleillenek a város legnagyobb textilipari üzemének, a Szegedi Kenderfonógyárnak az ekkori helyzetváltozásai. A gyár 1934-ben a Kereskedelmi- és Iparkamarának küldött jelentésében kiemeli: „A kenderipar két ágazata közül a kenderkikészítő iparra az 1934-es üzetlétv némileg kedvező volt, amennyiben a kenderkikészítő gyáraknak egyrészt az 1933. évi termésből megfelelő nyersanyag állott rendelkezésére az üzem fenntartásához, az 1934. évi kendertermés pedig az abnormális időjárás dacára legalább mennyiségileg kedvező volt, úgyhogy a gyárak nyersanyaggal bőven el voltak látva. Az előállított kender és kóc pedig az év egész folyama alatt fokozatosan emelkedő árak mellett úgy belföldön, mint az exportban elég könnyen és jól értékesíthető volt.”¹⁸

Az 1934-es év sikerei annál inkább figyelemre méltóak, mert a válság egyébként alaposan próbára tette a gyár teherbíró képességét. 1929—1931 között a kenderárak 50%-ot estek. Ez a gyárat arra készítette, hogy ugyanilyen mértékben csökkentse a kenderkóró átvételi árát, ami viszont így olyan alacsonyra esett vissza, hogy a termelőknek nem volt kifizetődő a kenderkóró termesztése. Végeredményben a gyár magyar kendert 1931-re már nem is kapott. A helyzet ebben a tekintetben később sem javult, a vállalat kenderkikészítő üzemeit ezekben az években nem is tudták foglalkoztatni.¹⁹ 1933-tól azonban emelkedett a kenderkóró átvételi ára. Ez ösztönzőleg hatott a termelőkre, és 1933-ban a kenderkikészítő telepek már megfelelő mennyiségű hazai nyersanyaghoz jutottak. A gyár nehézségei azonban nemcsak a nagyarányú áresés-okozta nyersanyaghiányból eredtek. A válság idején nehezzé vált a termelt áruk elhelyezése; a vállalat belföldi piaca mintegy 40%-kal csökkent, az exportban pedig az olasz, belga és német konkurrencia kegyetlen versenyével találta szemben magát. A gyár termékeinek kb. 60—70%-át kellett külföldi piacokon elhelyeznie ahhoz, hogy a bukást elkerülje.²⁰

A vállalatot tehát megrázta a válság, de nem tette tönkre. Javuló üzleti menetét bizonyítják a haszonnal zárt üzletek is:²¹

Év	A Szegedi Kenderfonógyár nyeresége	Osztalék részvényenként
1932	264 092 P	1,50 P
1933	179 326 P	0,50 P
1934	226 832 P	1,50 P
1935	391 908 P	2,50 P

Az igazgatóság ügyességét mutatja, hogy a világszerte bekövetkező pangás idején a gyárnak arra is maradt ereje, hogy fejlessze, modernizálja gépi berendezéseit.

rá, a külföldi áruk behozatalát a válság időszakában tovább korlátozták. Ebben az időszakban egyébként a textilipar fejlődése eléggé töretlen volt. *Berend—Ránki*, i. m. 209., 215.

A magyar textilipar termelésének alakulása 1929—1937 között (tényleges árakon)

Év	Ezer P	%
1929	405 858	100
1933	327 683	80,7
1935	412 916	10,7
1937	511 055	125,9

¹⁸ Kamara jegyz. 1934. 25.

¹⁹ Uo. 26.

²⁰ *Szabolcsi G.*, *A Szegedi Kenderfonógyár 75 éve*. Szeged, 1958. 43.

²¹ *Kompasz* 1934—1935. III—IV. 672.; *Kompasz* 1935—1936. III—IV. 671.; *Compass* 1936—1937. II. 357—358.

Ennek során az elektrifikálás 1934-ben fejeződött be, s ez a gyár versenyképességét nagymértékben fokozta.²²

Az Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt. esetében a ma rendelkezésre álló források alapján a válság hatása nehezen mutatható ki. A gyár mérlegeit vizsgálva számolnunk kell a mérleghamisítás tényével is. Az 1932—1933—1934-es mérlegek tetemes veszteségről adnak számot. Ez — új gyáralakulásról lévén szó — részben kezdeti nehézségnek is tekinthető, természetesen a válság hatását is beleszámítva. A valószínűségi pénzügyi helyzet elleplezésére utal, hogy már a korabeli lapok is kétségbe vonták a gyár ilyen nagy veszteségének valódiságát. Másfelől viszont igaz az is, hogy a gyár — értékesítési gondok miatt — csökkentett munkaidővel dolgozott.²³ E nehézségek világosan kitűnnek az eladott áru évi összértékéből:²⁴

<i>Év</i>	<i>Eladott áruk értéke</i>
1931	1 863 015 P
1933	1 176 659 P
1935	1 398 176 P

Viszont a helyzet ellentmondásosságát mutatja, hogy a belföldi értékesítés mellett éppen a válság éveiben élénkült a gyár exporttevékenysége. Míg 1929-ig csak Törökországba, Németországba és Jugoszláviába szállítottak, 1931-ben már Perzsia, Görögország, Egyiptom, Olaszország, Bulgária és Románia üzleteiben is megjelentek a gyár termékei, 1932-ben pedig betörték a latin-amerikai piacokra, Uruguayba és Brazíliába is.²⁵

A gyár a válságból más jutagyárakkal együtt — egyéb kísérletek mellett — monopolszervezet kialakításával próbált kilábalni. A Kendre-, Juta- és Textilipari Rt., a Magyar Kender-, Len- és Jutaipari Rt., valamint az Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt. 1930-ban megkötötte az ún. bizományi szerződést. Ez az említett gyárak és a bizományosok között jött létre. Lényege az volt, hogy a gyárak vállalták: bizományi üzeleteiket csak a fenti szerződésben szereplő bizományosokkal bonyolítják le, a bizományosok viszont csak tőlük vesznek árut. Ez a kartell-szerződés egyik példája annak a fejlődési folyamatnak, amely a válság idején is megfigyelhető volt a monopóliumok kialakítása tekintetében.²⁶

A gyár tehát súlyos nehézségek közepette ugyan, de kilábal a válságból és a harmincas évek közepén termelése élénkülni kezdett.

A Magyar Kender-, Len- és Jutaipar Rt. újszegedi gyártelepe szintén sikeresen vészelte át a krízist és saját kimutatásai szerint 1933-ban 28 450 P, 1934-ben pedig 60 389 P nyereséggel zárta a nehéz üzleti éveket.²⁷

A textilipar viszonylag kedvezőbb helyzetére utal továbbá, hogy csak néhány kisebb üzem számolt fel. (Pl. a Kirchenmayer és Társa cég, Zwickl Ferencné, illetve a Winternitz M. és J. Confectiogyár Rt. szegedi gyártelepe.)²⁸

Eltérően a textilipartól az építőipar válsága ezekben az években sokkal súlyosabb volt. Az 1934-es kamarai jelentés így jellemzi ennek az iparágaknak a problémáit: „Sajnos az utolsó esztendőkről nem sok jót lehet mondani. Önálló építkezés, különösen pedig magánépítkezés az egész kerületben alig volt és állandóan a legkeserűbb

²² Szabolcsi, i. m. 45.

²³ Gáti Gy.-né, Adalékok az Angol-Magyar Jutafonó történetéhez. Szeged, 1969. 12.

²⁴ Uo. 33.

²⁵ Uo. 36.

²⁶ Uo. 15.

²⁷ Kompas 1935—1936. III—IV. 448.

²⁸ Uo. 887.

panaszok hangzottak el az építőiparosok részéről. A munkaalkalmak teremtése állandó problémája lett az érdekképviseleteknek és a kormányhatóságoknak egyaránt.²⁹ A válság következménye volt olyan korábban virágzó gyárak sorvadása, mint pl. Fischer János csiszoló gyára, a Szegedi Bankegyesület Rt. cementáru gyára, Vas András téglagyára, Szeged város téglagyára. Valamennyi ekkor szűnt meg gyárként működni.³⁰ A három legnagyobb szegedi építőipari vállalat, a Szegedi Keramit-és Műtéggyár Rt., a Szegedi Téglagyártársulat, valamint az Alföldi Cementárugyár és Kereskedelmi Rt. is csak kismértékben tudta meglevő kapacitását kihasználni.³¹ Az építőipar szegedi válsága megfelelt az iparág súlyos helyzetének, amely ekkor országosan megfigyelhető.³²

A magyar bőripar viszont a válságot könnyebben heverte ki, mivel az állam a nagy bőrgyárak segítségére sietett, megszigorítva a behozatal feltételeit.³³ A nagyobb szegedi bőripari üzemek — bár közülük némelyik 1929—1933 között átmenetileg rosszabb körülmények közé került — a harmincas évek közepére megszilárdították pozícióikat. Így történt ez pl. az Orion Bőrgyár, a Győry és Winter kefégyárak, a Zsurkó és Pátia cipőgyárak esetében.³⁴ Néhány kisebb bőripari üzem azonban, mint pl. a Vénus Cipőgyár, Metzger Péter cipőgyára, a Reitzer Lipót és Társa cég nem bírta ki a gazdasági krízis okozta megpróbáltatásokat.³⁵

A városban kisebb jelentőségű iparágakat a válság különféleképpen érintette: a vegyipar viszonylag könnyebben kilábalta a krízisből,³⁶ a vas- és fémiparban,³⁷ valamint a faiparban azonban a közép- és kisüzemek tömegesen jutottak csődbe.³⁸

²⁹ Kamara jegyz. 1934. 28.

³⁰ Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 392—411.

³¹ A három részvénytársaság helyzetének rosszabbodását mutatja, hogy 1930—1933 között nem fizettek osztalékot. A Szegedi Téglagyártársulatnak még a többinél is nagyobb gondjai voltak. Erre utal, hogy 1933-ban a mérleg egyenlegének passzívuma 11 419 P volt, ami 1934-re 25 945 P-re növekedett. Compass 1936—1937. II. 139.; Kompas 1935—1936. III—IV. 887.

³² Berend—Ránki, i. m. 205.

³³ Az iparág a válságot viszonylag könnyen heverte ki, ebben a katonai megrendelések is segítettek. Berend—Ránki, i. m. 216—217.

A magyar bőripar termelésének alakulása 1927—1937 között (tényleges árakon)

Év	Ezer P	%
1929	92 276	100
1933	67 800	73,4
1935	90 704	98,2
1937	127 890	138,5

³⁴ A 150 munkást foglalkoztató Orion Bőrgyár a válság éveiben csökkentett termeléssel dolgozott és még az 1932-es évet is 19,060 P kimutatott veszteséggel zárta. A kibontakozás sem lehetett egyértelműen pozitív, mert 1933-ban állítólag csak 5858 P nyereséget értek el.

³⁵ Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 392—411.

³⁶ A Gyufagyár a Szikra Magyar Gyűjtőgyárak Rt. szegedi telepeként működött, amely 1934-ben 387 222 P, 1935-ben 354 376 P nyereséggel zárta üzleti éveit, sőt 1930—1932-ben is módjában állt részvényenként évi 12 P osztalékot fizetni. A Dohánygyár is kedvező eredményeket mondhatott magának 1933-ban. A gyár napi egymillió cigarettát termelt az év közepén. Valószínű viszont, hogy a válság következtében szűnt meg a Szegedi Műtrágya- és Enyvgyár Rt., amely bizonyos időszakokban 80 munkást is foglalkoztatott. Compass 1936—1937. II. 381—382.; Dm. 1933. aug. 6.; Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 392—411.

³⁷ A vas- és fémiparban felszámolt az egyik legnagyobb üzem, a 100—130 munkásnak munkát adó Ferrária Vasárugyár Rt. Leírták Hodács János és Hodács Andor valamint Mandel kocsigyárait, a Pálffy testvérek, Kecskeméti Antal, továbbá a Szvaton és Kuceses vasárugyárakat. Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 392—411.

³⁸ A faiparban két nagyvállalat is csődbe jutott. A 120 munkást foglalkoztató Winkler testvérek cég 1932-ben számolt fel, a Milkó Vilmos és Fiai cég, amely 150 000 P alaptőkével dolgozott és 60 munkást foglalkoztatott, 1934-ben szüntette be működését. De megszűntek gyárként működni a korábban virágzó Rainer asztalosipari vállalat, Menning József bútorgyára, a Viktória Kaptafa-

Mindebből kitűnik, hogy a válság idején a korszerű, nagy gyárak, vállalatok közül csak nagyon kevés omlott össze Szegeden, többségük — a nagyüzem eleve életképebb — nemcsak fennmaradt, hanem a válság után helyzetét is meg tudta szilárdítani. Viszont egész sor kisüzem kényszerült végleg becsukni kapuit, nem bírva ki a rendkívüli megterhelést. A válság végül is nem változtatta meg lényegesen Szeged iparának korábbi szerkezetét. A tönkrement üzemek helyett utóbb újak alakultak, vagy beolvasztották őket tőkeerősebb társaik.

A válságot — mint mindenütt a világon — Szegeden is legfőképpen a dolgozó tömegek sínylették meg. 1932 végéig egyenletesen nőtt a munkanélküliség. 1931-ben a 4—5 ezer között ingadozott, 1932-ben 6000 fővel elérte a legnagyobb számot. Ezek az adatok azonban nem tartalmazzák a részleges munkanélküliséget.³⁹ A kapitalisták a nehéz gazdasági viszonyok között is minden úton-módon biztosítani akarták a maguk profitját. Elsősorban régi „kipróbált” eszközükhöz, a munkabérek leszállításához folyamodtak. A fűrészgárak kartellje pl. már 1929 októberében 10%-kal leszállította a béreket. A bércsökkenések⁴⁰ azután általában mindenütt bekövetkeztek. Így alakultak ki a 20—60 filléres órabérek, amelyek a létminimumot sem biztosították a nyomorgó munkáscsaládoknak. Ehhez járultak a munkásosztály egyébként is súlyos életkörülményei, az iparcikkek drágasága, a vizes lakások, a tűrhetetlen közegészségügyi állapotok.⁴¹

A munkásosztály a KMP, valamint a szociáldemokrata baloldal vezetésével több tömegtüntetést, munkásmegmozdulást is szervezett. Ez bizonyos fokig határt szabott kizsákmányolásuknak, másrészt az uralkodó osztályokat arra kényszerítette, hogy a maguk módján megkíséreljék legalább nyomokban enyhíteni a válságnak a dolgozó osztályokra háruló következményeit. Ezeknek az akcióknak az eredménye a népkonyha, az ínségmunka, a különböző jótékonyági akciók alig tették elviselhetőbbé a nyomorúságot, megalázóak voltak, ugyanakkor némileg a szociális demagógia malmára hajtották a vizet.

A GYÁRIPAR VISZONYLAGOS MEGERŐSÖDÉSE

1934-ben Magyarországon is tapasztalhatók voltak az ipari válság mélypontjáról az oldódó depresszióra való átmenet jelei. A munkanélküliség vontatottan csökkenni, a termelés ugyancsak lassú ütemben emelkedni kezdett. Ez olvasható ki alábbi táblázatunkból:⁴²

Év	Ipartelepek száma	Üzemeltetések száma	Munkáslétszám	Az ipari termelés értéke tényleges árakon 1000 P
1929	3512	165	235 004	2 867 094
1933	3352	197	176 237	1 763 429
1935	3491	130	216 023	2 201 477

1935 és 1937 között már a nehézipar gyorsabb fejlődésén alapuló fellendülés figyelhető meg. Ez összefügg bizonyos hadseregfejlesztési program végrehajtásával is, tehát a fejlődés azokban az iparágakban erőteljesebb, amelyek közvetlenül ka-

gyár- és Faipari Vállalat, Seifmann Mór és Fiai műhelye, a Szeged-Kiszombori Kosár-Fonó Szövetkezet is. Monográfia 1927. 204—214.; Címtár 1933. 239—411.; Dm. 1932. nov. 4.; Kompas 1935—1936. III—IV. 884.

³⁹ *Serfőző L.*, A munkásság harca és a kommunisták tevékenysége Szegeden az 1929—1933-as gazdasági válság idején. Szeged, 1959. 20.

⁴⁰ Uo. 21.

⁴¹ Uo. 22.

⁴² *Berend—Ránki*, i. m. 40.

tonai célokat szolgáltak.⁴³ Az iparba történő beruházások nyomán megnövekedett annak gépi bázisa, emelkedett az iparban foglalkoztatottak száma. Mindezek következtében az ipari termelés már 1936—1937-ben túlhaladta a válság előtti színvonalat.⁴⁴

A szegedi gyáripár fejlődésének főbb tendenciái egybeestek az országos folyamatokkal. Amint az az előző fejezetből is látható, 1933-ban és 1934-ben némi javulás mutatkozott. Az 1932-es pánikhangulat, amely a vállalkozási kedvet minimumra csökkentette kezdett némileg felengedni. Bár a gyáripari vállalatok még mindig az anyagbeszerzés, értékesítés, devizakorlátozások nehézségeivel küszködtek és új alapítás továbbra sem igen volt, 1933—1934-ben az üzembeszüntetések és üzemesökkenések folyamata végre megállt, sőt egyes vállalatoknál kismérvű fejlődés is tapasztalható volt. Ez a vontatott üzletjavulás 1935-ben tovább tartott, most már számottevően emelkedett a gyáripari termelés volumene. A fő gondot ekkor a rossz termés, a gyenge mezőgazdasági hozamok jelentették. Ez természetesen kedvezőtlenül érintette az ipart is. 1936-ban a fellendülés jelei a gyáriparban egész világosan megmutatkoztak, bár a fejlődés nem volt sem a gazdasági ágazatok között, sem pedig egy-egy ágazatban az ütem tekintetében egyenletes.⁴⁵

Különbözött már az is, ahogyan a vállalatok úrrá tudtak lenni a válság nehézségein. Láttuk pl., hogy az élelmiszeripar két vezető ágazata közül a húsfeldolgozó ipar könnyebben és sikeresebben lábalt ki a krízisből, mint a malomipar, ugyanis ez utóbbi még 1934-ben is sokféle bajjal küszködött. A húsfeldolgozó iparban különösen szép fejlődésnek indult a szalámigyártás. A szalámi termelésének emelkedését országosan az tette elsősorban lehetővé, hogy a továbbra is jelentős külföldi kereslet mellett növekedett a belföldi fogyasztás is.⁴⁶ A szegedi Pick-telep, amely a magyar szalámiipar mintegy 40%-át uralta ebben az időben, igyekezett kihasználni a kedvező feltételeket és főként az üzem nagyarányú korszerűsítése útján növelte a termelést.⁴⁷ Pick, profitja emelése érdekében más eszközöket is igénybe vett, pl. kartellbe lépett a legnagyobb szalámigyárakkal a nyersanyag beszerzésének és értékesítésének a megkönnyítésére.⁴⁸ Fokozta munkásai kizsákmányolását is.

A Pick Szalámigyár erőfeszítései nem maradtak eredmény nélkül, 1934-ben a Kamarának adott jelentésében Pick Márk arról számolt be, hogy kedvezően alakult a gyár helyzete, örvendetesen nőtt a belföldi fogyasztás és javultak az árak. Gondot egyedül az okozott, hogy egyes külföldi államok, mint pl. Ausztria, Csehszlovákia, Olaszország és Franciaország magas vámmal sújtották a magyar szalámit, ezért e

⁴³ Uo. 44.; Kamara jegyz. 1934. 3., 20—21.; 1935. 18.; 1936. 1.

⁴⁴ *Berend—Ránki*, i. m. 62.

⁴⁵ Kamara jegyz. 1934—1936.

⁴⁶ *Mann—Sipos*, i. m. 20.

⁴⁷ 1932-ben egy új 1701-es víznyomással működő, két töltőnyílású gépet szereztek be, amelyhez négy töltőasztal kapcsolódott egyenként 22 fő kiszolgáló személyzettel. 1936-ban létesült a hentes-árugyár. Továbbá egy háromszintes dj épületet emeltek a tiszaparti irodaépület és a zsírolvasztó között. Ekkor kezdtek meg az dn. szalámikolbász, kötözött sonka, 3—4 fajta szalonna, darabos sonka és disznósajt előállítását. A korszerűsített gyár termelése elérte a 40—50 vagon szalámit. *Mann—Sipos*, i. m. 26.

⁴⁸ A gazdasági válság után a hazai szalámiipart lényegében három gyár uralta: a szegedi Pick kb. 40%-os, a budapesti Herz kb. 40%-os és a debreceni Vidoni üzem kb. 20%-os részesedéssel. Ez a három nagy gyár kartellbe tömörült. Minden idény kezdetén hosszas vita előzte meg a változó feltételek rögzítését, végül azonban mindig megegyeztek. 1933 októberi megállapodásuk jól jellemzi a monopóliumok célját. Elhatározták, hogy az új kampányt november 6-a előtt nem kezdik meg és e napon is csupán az a gyár indul, amelynek készlete nem haladja meg a 300 q-t. Megegyeztek abban is, hogy közösen lépnek fel a húspiacon, hogy ne licitáljanak egymásra. Rögzítették az árakat, valamint az emelhetőség mértékét az idény jellegének megfelelően. Közös nevezőre jutottak a munkásokkal való bánásmód és a bérezés kérdéseiben is, természetesen a munkások hátrányára. *Mann—Sipos*: i. m. 24.

piacokra csaknem lehetetlenné vált a kivitel.⁴⁹ 1935 viszont új nehézségeket tartogatott a gyár számára főként amiatt, hogy a külföldi üzlet nem fejlődhetett a kívánt mértékben és az általános gazdasági helyzet javulása ellenére is tovább tartott a szélesebb fogyasztóközönség, illetve a kereskedelem anyagi leromlása.⁵⁰ 1936-ban a szép termelési sikerek mellett a legnagyobb gondot továbbra is az értékesítési problémák jelentették.⁵¹

Mégis a gyár ezekben az években alapozta meg azt a nagyarányú exporttevékenységet, amelyet a harmincas évek második felében folytatott. Íme néhány adat:⁵²

	1936	1937	1938
	k i l o g r a m m		
<i>Anglia</i>	858	848	669
<i>Egyiptom</i>	3050	2300	1375
<i>Palesztína</i>	2505	1230	950
<i>Szíría</i>	400	—	—
<i>Ciprus</i>	288	425	—
<i>Gibraltár</i>	—	—	200
<i>Dél-Afrika</i>	120	100	80
<i>Kuba</i>	—	—	1090

A húsfeldolgozó ipar fellendülését ebben az időben nagymértékben elősegítette a Németországba megindult zsírexport, amelyet helyileg a Szegedi Húsiparosok Zsír-olvasztó és Egyenlősítő Üzeme bonyolított le. A kivitt zsír mennyisége annál is inkább jelentősnek tekinthető, mivel Németország mellett Csehszlovákiába, Angliába és Olaszországba is szállítottak:⁵³

	1935	1936
	k i l o g r a m m	
<i>Németország</i>	417 500	262 500
<i>Csehszlovákia</i>	140 000	60 000
<i>Anglia</i>	398 000	223 202
<i>Olaszország</i>	10 000	8 000

1936-ban tehát a németországi kivitel csökkent, majd meg is szűnt, mivel Németország magyar importját visszamondta arra hivatkozva, hogy a balkáni államokból előnyösebben tudja zsír-szükségletét fedezni.

Kedvező helyzet alakult ki a tárgyalt időszakban a baromfiexport területén is. A szegedi Hűtőház- és Élelmiszerszállító Rt. csaknem negyedmillióssal hozta zárt a 1933—1934-es üzletéveit. A részvénytársaság minden baromfifelvevő piacra exportált és kéviseletet tartott fenn olyan jelentős agrárkultúrával rendelkező tőkés országokban is, mint Franciaország és Németország.⁵⁴

A malomipar problémái viszont a harmincas években végleg állandósultak. Eredménynek számított már az is, ha az iparág helyzete nem súlyosbodott, esetleg helyel-közzel némi javulást lehetett tapasztalni. E nyomott helyzetet tükrözi a Back

⁴⁹ Kamara jegyz. 1934. 25.

⁵⁰ Emellett más gondok is voltak. A nagy német zsírexport következtében a disznóvágások száma 1934 ősztől ugyan megnőtt, de a húsfogyasztás ezzel nem tartott lépést. Nagy húsfeleslegek keletkeztek; a kormány közbelépésére a gyárak ezt átvették, s a piacot elárasztották másodosztályú szalámmal. Ez az elsőrendű szalámi fogyasztását és árait lenyomta. *Kamara jegyz.* 1935. 25.

⁵¹ Kamara jegyz. 1936. 28.

⁵² *Mann—Sipos*, i. m. 29.

⁵³ Kamara jegyz. 1935. 22.; 1936. 28.

⁵⁴ A Hűtőház- és Élelmiszerszállító Rt.-nak még a válság legnehezebb éveiben is módjában állt osztalékot fizetni. *Kompasz* 1935—1936. III—IV. 884.; *Compass* 1936—1937. II. 124.

malom is, amelynek vezetői pedig mindent megtettek a termelés fokozása érdekében. 1936-ban pl. jelentős beruházásokat eszközöltek. A felszerelés és berendezések itt általában megfeleltek az akkori követelményeknek.⁵⁵

1935 első fele ennek ellenére éppen olyan kedvezőtlen volt számukra, mint az előző évek. Júniustól csekély javulás következett be, mivel az osztrák kivétel némileg megélnkült, továbbá ismét megnyíltak legalább részlegesen régebbi külföldi piacok is.⁵⁶ A belső piac lehetőségei szintén javultak kissé. Az őrletésért is többet kértek, mivel emelkedett a búza és a rozs ára. Ezek az árnyalati különbségek azonban nem hozhattak fordulatot, sőt 1935 végén az osztrák exportlehetőségek ismét rosszabbodtak.⁵⁷

Az előző év gyenge búzatermése 1936 elején még éreztette kedvezőtlen hatását a malomiparban. 1936 viszonylag jó termést hozott és ez a malmok helyzetét kissé javította.⁵⁸

A textilipar, amely mint láttuk, 1934-ben már túljutott a krízisen a következő években nagy léptekkel haladt előre. Ezt példázza a textilipar legjelentősebb szegedi vállalata a Kenderfonógyár is.⁵⁹ A gyár 1935-ben emelni tudta a belföldi piacon elhelyezett áruinak mennyiségét. A legtöbb viszonylatban fokozódott az export és mindenekelőtt az ország külpolitikai orientációjának megfelelően Németországba.⁶⁰ A kenderárak emelkedése következtében egy-két kisebb kenderkikészítő üzem is létesült. A kenderkikészítő ipar az előállított tilolt kendert és kócot — legnagyobb-részt külföldön — emelkedő árakon könnyen értékesíthette.⁶¹

A kenderiparban a forgalom további élénkülése volt jellemző 1936-ban is. A korábban megindult áremelkedés folytatódott és bár volt időszakos visszaesés, az árak az átlagos szint alá nem kerültek. Az export félkész áruból jelentékenyen megnövekedett. Kedvezően alakult a készárak forgalma is.⁶²

A másik nagy textilipari üzem az Angol-Magyar Jutafonó szintén egyre inkább megszilárdította helyzetét, számszerűen növelte termelését. Ezt egyrészt a nagyarányú beruházások tették lehetővé,⁶³ másrészt az a körülmény, hogy a gyár részt vett a jutaipar valamennyi akkori országos monopolisztikus tömörülésében. A termelés növekedésére, a gyár helyzetének javulására mutatnak a belföldi áruértékesítés adatai is.⁶⁴

⁵⁵ 1936-ban a tulajdonosok gabonaátrakó és tároló berendezést létesítettek.

⁵⁶ Kamara jegyz. 1935. 18.

⁵⁷ Uo. 19.

⁵⁸ Uo. 1936. 24.

⁵⁹ A gyár korszerű technikai felszereltsége is elősegítette, hogy viszonylag könnyen kilábaljon a válságból. *Kompasz* 1935—1936. III—IV. 671.; *Compass* 1936—1937. II. 357—358.

⁶⁰ Kamara jegyz. 1935. 23.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo. 30.

⁶³ Az 1935-ös fellendülést követően a gyár Angliából és Németországból hozatott gépeket. 1936-ban a gyár angol gazdái elhatározták a vállalat bővítését és önálló villamosenergia erőteleppel való ellátását. Az új fonodatető építésére irányuló tervek is ekkor valósultak meg. *Gátiné*, i. m. 12., 40.

⁶⁴ 1934 májusában jött létre az ún. zsákkartell a Kender-, Juta- és Textilipari Rt., a Magyar Kender-, Len-, és Jutaiipari Rt., az Angol-Magyar Jutafonó, valamint a Budakalászi Textilművek Klínger Henrik Rt. között. A zsákkartell létrehozásának célja az olasz konkurrencia elleni egységes fellépés továbbá az árak felemelése volt. 1935-ben alakult a jutakartell, amelyben az Angol-Magyar Jutafonó, a Szegedi Kenderfonógyár Rt., a Magyar Kender-, Len- és Jutaiipari Rt. vettek részt. A kartell tagjai abban egyeztek meg, hogy jutafonalat viszonteladási célokra csak hat cégnek adnak el. Ezek viszont ígéretet tettek, hogy a jutafonalat csak az említett négy gyár valamelyikétől vásárolják, nem alapítanak jutagyárat, jutacikket sem gyártanak és nem is részesednek ilyen profilú vállalatoknál. Megállapodtak továbbá, hogy megtartják a gyárak listaárait, eladási, fizetési feltételeit.

Év	Fonal	Zsák	Szövet
	k i l o g r a m m		
1933		412 027	38 827
1934		501 131	49 291
1935	205 312	574 360	88 287
1936	200 722	536 859	68 197

Ezekben az esztendőekben tovább szélesült a külföldi export. A gyár 1935-ben az Amerikai Egyesült Államokba és Palesztínába exportált elsősorban, de megtartotta régebbi piacait is. 1936-ban Hollandia, Belgium és Svájc további terjeszkedést jelentettek.⁶⁵

Viszonylag kedvezően fejlődtek 1934 és 1936 között a helyi szükségletekre termelő vas- és fémipari kisüzemek, valamint a bőripar vállalatai is.

Tovább tartott azonban az építőipar szinte az egész korszakra jellemző válsága. Az 1935-ös szegedi kamarai jelentés kiemelte, hogy a magánépítkezés annyira pang Szegeden, hogy 1936-ra csupán egyetlen jelentősebb építkezésre adtak ki engedélyt. Ennek következtében nem foglalkoztatták kellő mértékben a téglá- és cserépgyártó ipart, valamint az építkezésektől függő többi szakmákat sem.⁶⁶

RÖVIDÍTÉSEK

AHSz	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Sectio Historica
Címtár 1933.	Szeged Szabad Királyi Város 1933. évi legújabb teljes cím- és lakjegyzéke. Szeged, 1933.
Compass 1936—1937. Dm.	Nagy „Magyar Compass” 1936—1937. Bp. é. n. Délmagyarország
Kamara jegyz.	Szegedi Kereskedelmi- és Iparkamara jegyzőkönyve
Kompassz 1934—1935.	Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompassz 1934—1935. Bp. 1934.
Monográfia 1927.	Kiss Ferend—Tonelli Sándor—Sz. Szigethy Vilmos: Szeged. Bp. 1927.
Népszámlálás 1930.	Az 1930. évi népszámlálás III. rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 94. köt. Bp. 1935.
Stat. Zsebk.	Magyar Statisztikai Zsebkönyv

DIE FABRIKINDUSTRIE VON SZEGED ZUR ZEIT DER GÖMBÖS-REGIERUNG 1932—1936.

von

András Hegyi

Für die Industrie von Szeged waren überwiegend die Manufakturbetriebe und Kleingewerbe charakteristisch, obzwar bedeutende Elemente der modernen Fabrikindustrie auch aufzufinden waren. Die führende Rolle darin spielte die Leichtindustrie. In der Produktion der Stadt machte allein

1936-ban jött létre a szőnyegkartell. A megegyezést a Kender-, Juta- és Textilipari Rt. létesítette a Budakalászi Textilművek Klinger Henrik Rt., a Horváth Miksa Szőnyegipari Rt. (Budapest) a Linum-Taussig Sámuel és Fiai Rt., a Magyar Kender-, Len- és Jutaipari Rt., a Pollák Sándor Szőnyeggyár (Tatatóváros) cégekkel. Megállapodtak, hogy az utóbbiak nem gyártanak jutaszönyeget. Ezt azonban végül is csak két cég vállalta, míg az utóbbi csoport csupán arra tett ígéretet, hogy jutafonalat csak a jutakartellnél szerez be, továbbá megegyezés esetén tarisznya és műszaki szövetet sző. *Gátiné*, i. m. 16., 20—21.

⁶⁵ Uo. 36.

⁶⁶ Kamara jegyz. 1935. 27.; 1936. 35.

die Lebensmittelindustrie 40% aus. Die wichtigsten Produktionssphären der Leichtindustrie waren die Fleischwaren- und Mühlenindustrie, sowie die Tabakindustrie. Von aller grösster Wichtigkeit war in der Leichtindustrie die Textilproduktion und darin die Hanf- und Flachsverarbeitung. Die Leder- und Borstenindustrie, die Holzindustrie und Buchdruckerei waren an dem Produktionsumfang in kleinerem Masse teilhaftig, als die schon erwähnten Industriezweige. Die Bedeutung der Schwerindustrie verschwand neben der Leichtindustrie.

Die Wirtschaftskrise von 1929—1933 verhing eine schwere Prüfung über die ganze ungarische Fabrikindustrie, und hatte eine katastrophale Wirkung auf das Wirtschaftsleben von Szeged. Es folgte hauptsächlich daraus, dass die veralteten Manufakturbetriebe und Kleingewerbe noch immer eine grosse Rolle in der agrarindustriellen Stadtwirtschaft spielten. Die Wirtschaftskrise traf deshalb viel mehr die Landwirtschaft und Kleingewerbe, als die Fabrikindustrie, die die Krise zwar durchmachte, sie aber besser überstanden hatte.

Zur Zeit der Krise lösten sich nur wenige der modernen, grossen Fabriken in Szeged auf, die meisten konnten nicht nur bestehen, sondern haben ihre Lage nach der Krise stabilisiert. Mehrere Kleinbetriebe und Werkstätten aber wurden wegen der ausserordentlichen Belastung, die sie nicht ertragen konnten, aufgelassen.

Unter der Krise litten auch in Szeged hauptsächlich die Werktätigen. Die Zahl der Arbeitslosen erhob sich, der Arbeitslohn wurde herabgesetzt. Diese Lage erschwerten noch die schweren Lebensverhältnisse der Arbeiterklasse, die Teuerung, die nassen Wohnungen, die unerträglichen hygienischen Zustände.

In 1933 und 1934 zeigte sich in der Fabrikindustrie von Szeged eine kleine Besserung, das Auffassen und der Abbau der Betriebe trat zurück. Man sah in einigen Betrieben sogar eine gewisse Entwicklung. Die langsame Geschäftsverbesserung dauerte auch im Jahre 1935 und auch der Produktionsumfang hob sich beträchtlich. Der Beweis für die wirtschaftliche Entwicklung in der Fabrikindustrie war in 1936 schon gut wahrnehmbar, obwohl die Entwicklung weder unter den Wirtschaftszweigen, noch im Tempo gleichmässig war.

KELT LEVELEM AMBRÓZFALVÁN...*

RAPCSÁNYI LÁSZLÓ

(Budapest, Magyar Rádió)

Kedves hallgatóink, tényleg Önökre gondoltam, amikor betévedtem a makói járás egyik községébe, Ambrózfalvára. No nem véletlenül mentem, akadt ott ilyen-olyan tenivalóm, üldögéltem néhány családnál és többnyire az öregeket találtam otthon. Mindig szívesen hallgattam az idős embereket, akik nem emlékeznek esetleg a tegnapi és a tegnapelőtti, de pontosan tudják a 60—70 év előtti dátumokat, napra, órára, percre. Történeteiket százszor elmondták már egymásnak, gyerekeiknek, unokáiknak, szomszédaiknak és most csak ülnek az ablak mellett vagy a lócán és hallgatnak. Úgy örülnek, hogyha vendég jön, hogyha újra elmondhatják. Ezért kapcsoltam be a magnót, megőrizvén ezeket a beszélgetéseket, amelyekben benne van az emlékezet színe, az ősz hangulata, a béke derűje és népünk története. A régi árkus papírra irt levelek tisztesszólása szerint azt kívánom, hogy kedves hallgatóinkat friss jóegészségben találja ez a levél, és a fiatalok, hogyha majd tisztessz öregek lesznek, ugyanilyen világosan és józanul lássák saját tegnapijukat, csak sokkal derűsebben.

Beszélgető partnereim keskeny szemű, fehér hajú, sovány, öreg munkásemberek, híriük a proletár utókoré. És érdekes a község neve, azt hiszem, hogy kevesen ismerik. Kérdezem is az egyiket, honnan jött ez a név: Ambrózfalva?

— Hát kérem ennek nagy története van. Ez a község telepess község. Békéscsabaiban szlovákokat telepítettek ide, mégpedig az úgynevezett Dolináról, vagyis arról a helyről, ahol munkás és szőlőápoló, meg ilyen emberek voltak. És idecsábították őket, azt mondták mindenki kap 20 holdat, mindenki kap egy házhelyet, nem kell fizetni, örök váltság lesz, csak majd nem tudom én hány év múlva kell fizetni.

— *Mikor volt ez a telepítés, a csábítás?*

— Hát ne tessék haragudni, régen volt. Akkor az volt a helyzet, hogy dohányt kellett termesztetni nekik. Mindenkinek volt pajtája és aztán a dohányt beszolgáltatta. Aradon volt egy Ambrózi nevezetű ilyen fő ember valaki, aki irányította az egészet, és arról nevezték el. Mert először ez a község Kiscsaba volt, azután Pitvarosnak volt az egyik tagközsége, és végül arról az emberről, aki ellátta azt a községet sokmindennel, tanácsosa volt, elnevezték Ambrózfalvának.

Az egyik házban a Fő út mellett, takaros kis sarokház, az öreg Csillik János él feleségével. A régi világban afféle keze-lába embere volt a falunak és a községnek. Volt summás, cselédember és hosszú ideig postás. Erre a postás korára a legbüszkébb, hiszen jóformán mindenkit ismer. Vitte hófűvésben és izzó nyárban egyes egyedül a nagy táskát, pergőtűzben háború alatt a tábori levelezőlapokat. Persze, hogy az emlékezetében is a legfrissebb élmény a nagyon távoli: 1914.

* Szociográfiai dokumentumriport. Elhangzott a Kossuth adón 1974. október 3-án. — Az utóbbi évek folyamán kialakuló gyakorlat szerint egy-egy megyét érintő, annak társadalmával-történelmével foglalkozó rádióriport megyei kiadványban jelenik meg nyomtatásban. Ezért közöljük Rapcsányi László riportját, ahogyan a hangszalag rögzítette. (Szerk.)

[Csillik]:

— Amikor kitört a háború, 14-ben, akkor voltam 8 éves. Amikor vége lett, akkor maradtam ki az iskolából, 12 éves voltam.

— *Hány iskolát járt?*

— Hát sajnos csak hármat. De ennek is az volt az oka, a háború. Az első világháború. Az az oka. Szóval költözködtünk, egyik helyről a másikra.

— *Hányan voltak testvérek?*

— Négyen.

— *Édesapja, édesanyja? Cselédember volt?*

— Az. A faluban nem tudott megmaradni, nem tudott megélni, csak így a pusztán, legjobban Mezőhegyesen. Aztán ő is úgy volt, azt a rendszert nem bírta. Így aztán 13-ban mentem föl iskolába, itt Ambrózfalván laktunk. December 1-től kimentek a szüleim Mezőhegyesre, mint hónaposnak, újévtől kezdve meg aztán cselédek voltak. No ott volt tanító, ott aztán újév után is jártam iskolába, no ősszel aztán megint csak hát második osztályos lettem, de sajnos csak azt az egy évet töltötték szüleim ott, Mezőhegyesen, abban a majorban felmondtak nekik és elmentünk másik, már Mezőhegyesen túl, másik birtokba. Ott se bírta azt a helyzetet, azt az úri rendszert, ami volt, egy évet szolgált, elment másik helyre. Ott se volt jó. 16-ban tavasszal, Vajda Zsigmondnál laktunk, háromezren felüli birtoka volt, két tanyája volt, nagy tanyán laktunk, Magyarbánhegyesen túl van az.

— *Milyen gazda volt a Vajda Zsigmond?*

— Hát egy birtokos. 18-ban lemaradtam, 12 éves lettem, így aztán lemaradtam az iskolából. Mert akkor nem volt kötelező az, mint most van, hogy muszáj néki a 8 osztályt lejárni, ha mindjárt 20 éves is lesz, akkor is muszáj, akkor nem törődtek vele, hogy kijárta, vagy nem járta, vagy jó volt, vagy nem volt jó a bizonyítványa, csak az egyház, annak kellett, hogy legyen. Az egyházi oktatáson ott kellett, hogy legyen az ember.

— *Hát akkor elég sokat megtanultak...*

— Hát aki megtanult, de én nem tudnék belőle egy szót sem. Minden lehetőséget meg kellett fogni. Volt itten Bodó Sándor a főjegyző, annak volt egy fia, vasúti tiszt Komlóson, az ebédet mindennap az édesanyja ételhordóban küldte neki, én csak átadtam a főnökségnek, az meg oszt továbbította. Tíz fillér egy napra. Azaz egy hónapban három pengő volt.

— *Elsírja magát a papa...*

[Csillikné]:

— Szívtrombózis volt neki.

— *Meg ha ilyenre gondol az ember...*

— Meg ha ilyenre, az a sok év után, amit ő velem együtt elszenvedett. Nagy hidegben, hóban, viharban, esőben, sárban nekünk menni kellett.

— *Még kimondani is különös, tíz fillér...*

— Hát bizony, annyit kapott. Nagyon is elkoptunk. Úgy, hogy odavan a lába, odavan a keze, odavan az egészsége, mindene.

„Odavan mindene”. Sokan elmondják ezt. *Fiatalok is vannak körülöttük, nézem a szemüket és látom, hogy nem is nagyon értik, sokszor nem is nagyon hiszik, pedig az apjuk vagy a nagyapjuk vagy nagybátyjuk meséli. Az egyik fiatalember megszólal.*

[Fiatalember]:

— Éppen a múlt napokban is dolgoztam ilyen idősebb bácsikkal, bizony olyan dolgokat is elmondtak, hogy az állatok komolyabb sorban éltek, tehát na-

gyobb gondot fordítottak az állatokra, mint az emberekre. Hát többek között olyan, hogy az állatoknak szinte kiírt pihenőjük volt. Ki kellett kímélni az állatokat, mert azok értéket képviselnek. Az ember, az nem képvisel értéket. Minden két kerülő, vagy három kerülő után, ha szántottak, meg kellett állni a lovaknak azért, mert pihenni kellett. Tehát ennyire ki voltak kímélve. Volt ilyen is, erről csak hallottam. Hát az emberrel nem nagyon törődtek, mert nem volt érték. Ha több emberrel elbeszélget az ember, mindegyik egyformát mond, olyan téren, hogy nagyon rossz volt az akkori emberek sorsa.

— *Így kopott el a fiatalságuk, az életük javarésze...*

— Igen, így telt el az életük, a semmibe dolgoztak, lebegtek az életben.

Esteledik, lámpát gyújtunk, közelebb ülünk egymáshoz. Hallgatom a történeteket és már tudom azt, hogy napokig nem mozdulok majd ki ebből a községből.

[Csillik]:

— Ambrózfalván semilyen munkalehetőség nem volt az ilyen proletár személyekre, vagy Makai pusztán, ott voltak a jó gazdák, vagy Mezőhegyesen, — ez volt. És Mezőhegyesre is ha elmentek, akkor napfelkeltekor már ott kellett nekik lenni. Mert én is próbáltam már a 30-31-es években, amíg a postára nem kerültem, én is próbáltam, volt úgy, hogy nem voltam ott, mikorra jött fel a nap, elkéstem, akkor már azt mondták, hogy betelt a fölvetél. Pedig nem telt volna, csak hát már kimaradtam, mert a többiek már elmentek munkába.

— *Azok már hajnalok hajnalán odamentek.*

— Igen. És ha tíz kilométerre volt a falutól, amikor a nap lement, akkor engedték el a munkából. Ennekem sem volt nagy fizetésem a postán, mert nem volt, csak 30 pengőm egy hónapra.

— *Meg a ruha, nem?*

— Semmi sem! Akkor nem adtak semmit a világon, még csak családi pótlékot sem adtak, csak már a negyvenes éveknek az elején, akkor kezdtek. Csak egy nagy táskát, és a nagyéri állomáson felvettem, ha 40 kilo volt, fölvettem a csomagot, összekötözgettem, és úgy iparkodtam, hogy nehogy letegyem az úton, mert akkor nem tudom felvenni. Akkor csak itthon tehettem le. Így aztán kénytelen voltam ott lenni, pedig én ott szolgáló is voltam, ugye először őket kellett kiszolgálni, a postát már reggel, mikor hazajöttem, kisöprögetni, vizet hozni, tűzre bekészíteni, meg minden és aztán már volt kilenc, fél tíz is, mikor elengedtek, nyolc órától, elengedtek kézbesíteni. De kénytelen voltam, mert a család szaporodott, a feleségemnek minden szombaton kellett neki takarítani, és egy napot meg mosni egy hónapban. Ezért adott neki 3 pengőt, így aztán volt 33 pengőm egy hónapban.

— *S mikorra fogyott el a 33 pengő, ha megkapta elsején?*

— Úgy iparkodtam, mindig azt mondtam a feleségemnek, hogy első a kenyér meg a bolt, mert maszek boltosok voltak, de azért adtak könyvre, hitelre, könyvre vásároltunk és amit egy hónapra bevásároltunk, azt amikor kikaptam a fizetést, kifizettük.

— *A 33 pengőből mennyi ment el?*

— Hát volt úgy, hogy elment tíz pengő is, meg tíz pengőn fölül is.

— *Akkor már csak 23 maradt.*

— És az egy mázsa búzát okvetlen meg kellett hogy vegyem. Az volt az egy hónapi fejadag.

— *Az mennyibe került?*

— Hát az belekerült abban az időben 18-20 pengőbe.

Modern kis község Ambrózfalva, de biztos, hogy a nagyon régi házakban még megvannak az öreg kalendáriumok, amelyekben nagy akkurátusan fel voltak jegyezve ezek a pengők, ezek a kiadások és a jóformán semmi bevételek. Na, holnap majd folytatjuk a számolást, most még meglátogatom az öreg nyugdíjas tanítót.

[Molnár]:

— Id. Molnár Márton.

— *Hány esztendő?*

— Sajnos 75. Nyugdíjas, aranydiplomás, és ami nagyon ritka, kommun okleveles is, diplomás tanító vagyok.

— *Szép házban lakik, tanító úr.*

— Hát sajnos ez nekem elég nagy ház is, sokba kerül nekem ez.

— *Egyedül van?*

— A lányommal élek, most üvegyárba jár, odavan most a lányom, majd most háromkor, valamikor jön haza. A feleségem meghalt már. Ötödik éve.

— *Idevalósi?*

— A feleségem pitvarosi volt. Mert én ott 1920-21-22-ben állami tanító voltam Pitvaroson, ott ismertem meg és azután elvettem feleségül.

— *A tanító úr ambrózfalvi?*

— Én ambrózfalvi születésű is vagyok. Édesapámnak, szüleimnek a háza itt volt és ennek a helyére építettem az én ízlésem szerint. Befejezni nem tudtam, mert jött a világháború, és utána meg nem volt pénz rá, és ez, ami azután már tovább épült, mind az én tanítói keresetemből volt, és a feleségemnek az akaratereje és a dolgos keze segítette ezt. Hét évig voltam katona, első, második világháború...

— *Amikor a tanító úr az első világháborúban bevonult, akkor a szegedi gyalogezredhez került?*

— Igen; 17 éves, három hónapos voltam 1917 áprilisában mikor bevonultam, és utána pedig ki a frontra. Mikor kitört az őszirózsás forradalom, akkor kérem, ugye abbamaradt minden. Én akkor éppen Szegeden voltam. Bevonult egy divízió néger és vége volt a háborúnak.

— *És lassan megalakult aztán az ellenforradalmi kormány.*

— Kérem nem még, még először kommunista kormány volt ott; a direktóriumnak kérem nem csak tagja, hanem elnöke is voltam. Persze még akkor nem sokat tudtam a kommunizmusról. Egyszer a franciák megengedték, hogy mi a Tiszán, aki akar, átjöhessünk, mert itt még kommunizmus volt. És akkor az történt, hogy mikor mi sorakoztunk ki hajnalban a komphoz, mikor én mutattam a kommun oklevelet, azt mondja nekem a francia, a kommunistik, és belökött kérem a csónakba, hogy áthoz erre az oldalra. Hazajöttem kérem, itt mindenki azt mondta, hogy Szegedet lebombázták, én is ottmaradtam, én is odavagyok. Szegény édesanyám templomban volt, ott sirdogált, hogy az egyetlen fia elveszett, mikor én megérkeztem.

— *Nagyjából abban az időben, mikor a tanító úr bevonult az akkori magyar királyi 5. gyalogezredhez Szegedre, bevonult egyebek között a faluból egy Frankó Mihály nevű parasztember, akit később Takács Mihály néven ismert. Ismerős Önnek ez a név, vagy ez a történet?*

— Ismerős kérem. Én csak annyit tudok, hogy ő falubeli ember volt. Vak volt kérem, ugye erről van szó?

— *Az első világháborúban az olasz fronton sebesült meg, akkor veszítette el a szemvilágát.*

— Igen. Tudunk róla. Azt is tudtuk, hogy olyan szerencsétlen helyzetben volt, hogy segítségre szorult mindig. Sok gyereke volt, de nagyon becsületes dolgos

ember volt. Sokszor hozzánk is be-bejött ez a Takács, tudja, úgy ismerte a falut kívülről, hogy vak módon is el tudott jönni. Bejött ide, látja édesapámat, édesanyámat ott vannak, és akkor el-elbeszélgetett, el-elpanaszkodott, nagyon szeretett kérem menni, nagyon szeretett, el-eljárkált a szomszéd faluba is, ez volt a veszte. Rosszul vette az irányt, rosszul vette az utat valahogy és ott egy nagy gödör volt, teli volt vízzel, beleesett és ott megfulladt szegény.

Honnan került elő ez a név, Takács Mihály? Egy kicsit miatta is jöttem ebbe a községbe. Régi történet, ez is a 14-es háborúhoz tartozik. Bevonul egy nincstelen sokgyerekes, majd mégtöbb-gyerekes parasztember, megvakul, az olasz fronton kilövik mind a két szemét. Két szeme világáért kap kisezüstöt meg nagyezüstöt, meg egy nagy semmit. Illetve írnak róla egy könyvet, és ebben a könyvben felhívják a magyar társadalmat, hogy: adakozzál! Adakozzál, mert a könyvben olvasható, hogy a magyar királyi miniszterelnök úrnak sajnós nincs pénze, hogy külön juttasson számára valamit, a kormányzó egy alkalommal száz pengőt adott. Vedd meg magyar társadalom ezt a könyvet, támogasd te szegény ember ezt a másik szegény embert, mert hisz az uraknak nincs rá pénzük, támogasd őt, aki akarata ellenére hős lett, s koplal tovább. A lánya itt él a faluban, Ambrózfalván, mesél édesapjáról.

[Takács Mihály lánya]:

— Vakon is nagyon ügyes volt, azért, mert pl. nem kellett elvezetni, elment akármelyik faluba, az már úgy tudta a járást, hogy nem kellett kíséretetni sehova. Még piacra is ritkán mentünk, csak azért, hogy őt meg ne lopják. Nem azért, hogy ő nem tudott volna elmenni egyedül. Csak ugye hogy nem lát, a meszelőket nehogy elvegye valaki, viszont szükség volt arra a kis pengőre, amit kapott érte, partvisokat, meszelőket, szóval ilyen kézi keféket, azokat csinálgatta, és abból amit tudott egy kicsit, sok nem jött a konyhára biztosan, de hát kicsit pótolta ahhoz a kis pénzhez, amit kapott. Talán bennünk találta az örömét, azért is voltunk ilyen sokan.

— *A gyerekek felét pedig sose látta.*

— Nem. Nem is látott, csak négyet. A tizenkettőből. Sajnálom mindig, mikor csak eszembe jut, hogy sokat küzdött miértünk és hát nem kapta meg az élettől azt, amire joga lett volna neki.

És hányan nem kapták meg. És ezért egy kicsit jelképnek is érzem néhai Takács Mihály és a takács-mihályok sorsát. Amikor hallgatom a beszélgetést és leánya végigvezet a házon, lassan kibontakozik előttem az egész életük.

[Lány]:

— Már mink, ahogy összekerültünk 46-ban, hát azóta nagyon szegényen kerültünk össze, ahogy mondtam is, hogy Budapestről jött a férjem, én itt laktam, idejöttünk édesanyámhoz és hát bizony, azóta amit összegyűjtöttünk, azóta két kezünk munkájával. Hát a gyerekeket szeretjük volna taníttatni, de a lányunk nem akar tanulni, a fiam szintén csak szakmát tanult, esztergályos, az most katona, januárban szerel le, folytatja a szakmáját tovább, ha csak nem tanul, mert azt is mondta, hogy lehet hogy tanul tovább.

— *Az édesapjukról annakidején írtak egy könyvet.*

— Könyörödományokért könyörögtek, hogy segítsék a bajba jutott családot, de hát ha az állam nem segített, hát valamilyen módon akartak rajtunk, legalábbis a helybeli tanítónak az volt a célja. Mert még akkor heten-nyolcan itthon voltunk, és a legkisebb két és fél éves volt akkor, amikor apám meghalt. Én nem laktam itthon a háború alatt, édesanyámék itthon küzdöttek. Itt érte a hír anyámat, hogy a bátyámat megölték a németek, és akkor még vonatközlekedés nem volt, nem tudott

elmenni, a temetésre se mentünk el. Nagyon bántotta, szóval az volt a kedvence anyunak, az elsőszülött fiú.

Szeretném még közelebbről megismerni ezt a históriát, keresem azt, aki írta ezt a könyvet. Kérdezem az öreg nyugdíjas tanítót, ismeri Kuszto Sándor nevét?

— Hogyne kérem, itt volt állami igazgató tanító. Nagyon szépen működött, (— olyan dalárdája volt, mint nekem azután Dunaegyházán, 42 tagú dalárdám volt, mert én itt benn voltam a dalárdában és mikor elmentem Dunaegyházára, akkor az ő nyomdokain szerveztem én is ottan —). Kuszto Sándornak a felesége szintén tanítónő volt, a szomszédban tanított.

— *És mi van a Kuszto tanító úrral?*

— Kérem, régen nyugdíjban van és Komlóson laknak, az állomás környékén.

— *Közelebbi címét nem tudja?*

— Nem tudom, de ott mindenki ismeri őt, mindenki. Fel akarják keresni?

— *Igen.*

— *Hát kérem, nagyon érdekes volna.*

— *Átadjuk az üdvözlét a tanító úrnak?*

— Hogyne, tessék csak mondani, a többi ők tudják már, hogy ki vagyok én. Mondom, az egész község ismeri, mert én Komlóra nagyon sokat jártam futballban segíteni az ottani csapatnak játszani; mert gondolták, hogy tudok valamit, ha nagy mérközés volt, akkor eljöttek értem és mentem oda játszani.

Kedves, öreg, szelíd házaspár fogad. Gyémántdiplomás Kuszto Sándor és aranydiplomás felesége. Nyugdíjas pedagógusok. Beszélgetünk erről-arról, átadom az ambrózfalviak üdvözlétét és persze, hogy indul a beszélgetés: a családról, az unokáról.

[Kusztozné]:

— Katonaiskolába akart menni az érettségi után, de színtévesztő, nem vették fel. Mivel szeret fúrni, faragni, dolgoztatni, akkor el akart menni tévészerelőnek, de az orvos oda se javasolta, azt mondta, színtévesztő erre a szakmára nem való. Hát itt helyben van egy szakma a ktsz-nél, ez elég nagy ktsz kb. ezer taggal működik, Tótkomlóson, és van ez a szerszámkészítő lakatos részleg itt, hát ott ő most már felszabadult szakmunkás.

A második fiunk meg azt hiszem Párizsban van. 44-ben ment ki. Most voltak itthon szerdán múlt hete. Azoknak is van két nagy gyerekük, 22 éves lánya, 21 éves fia, sajnos, nem tudnak a gyerekek magyarul, a felesége töri a magyar szót, de azért nagyon megértik egymást és nagyon szeretnek Magyarországon lenni. A Phillipsnél dolgozik a fiam, anyagilag megvannak, hát eltekintve az inflációtól, ami van Franciaországban, úgy megvolnának.

— *Voltak már kint náluk?*

— Voltunk kétszer. Én voltam egyszer öt hónapig, s az urammal megint voltunk egyszer két hónapig. De nem megyek többet. Olyan hosszú út. Engem Franciaország különösebben nem érdekel. Őket láttam, a helyzetüket, hogy élnek - mint élnek, hát akkor miért menjek arra a hosszú útra. Úgy különösebben se a francia nép nem érdekel a menyemen kívül, se maga az ország, hát ugye szép vidéket láttunk, de olyan itt is van Magyarországon.

— *Mond-e valamit ez a név, hogy Takács Mihály?*

— Hogyne. Vitéz Takács, a vak ember. Volt tizenegy gyereke, vagy tizenkettő, igen, meghalt szegény, beleesett a malomba, ott a majláti falu szélén volt egy nagy gőzmalom, és a hűtő medencébe, valahogy odatántorgott és ott pusztult, fulladt bele.

[Kusztohoz]:

— *Tetszik rá emlékezni?*

[Kusztosné]:

- Hogyne a gyerekeit is tanította.
- *Tetszik ismerni ezt a könyvet?*

[Kusztosné]:

- Hogyne ismerné, már elfelejtette.

[Kusztos]:

- Nem látom jól.
- *Tessék már megnézni.*

[Kusztos]:

- Takács Mihály. Hát hogyne.
- *Ki írta?*

[Kusztos]:

- Elfelejtettem.... Én írtam ezt, biztosan. Érdekes, hát hogy nincs ez meg nekünk.

[Kusztosné]:

— Hát azért nincs meg nekünk fiam, mert 45 után onnan eljöttünk, és hát ugye ami maradt, megmaradt, ami eltűnt, az eltűnt.

— *Olvasom a könyvben, a tanító úr hátul részletesen közöl mindenféle hivatalos jelentéseket, hogy a magyar királyi honvédelmi miniszter úr 10 pengőt tudott adni. A kormányzó egyszer adott száz pengőt. Szóval ennek a szomorúságát érzem, hogy a rendszer egy szegény embert, akit ugyanakkor egyik oldalról szinte piedesztálra emelt, országos koldulás útján akar támogatni.*

[Kusztosné]:

— Mi is borzasztón sajnáltuk őket, nem ezt az eredményt reméltük, és nem is annyira anyagit, mert tetszik tudni okos gyerekei voltak, és azok nem haladtak sehova, nem tudtak előre haladni, mert hát a rendszer nem engedte. Volt egy fia, vasutas, a legöregebb fia, azt a németek lőtték le. A román határon, nem tudom megmondani melyik faluban, mozdonyvezető volt és nem akart vezetni, vinni a mozdonyt, ahová a németek parancsolták. De voltak azért iskolák, vidékről küldtek, hát nem emlékszem az összegre, hogy miket küldtek, hát nem olyan összegek, hogy meglátszott volna azon a nagy családon a segítség. De azért úgy azt nem is tudtam, hogy a kormányzó úr ilyen bőkezű volt, gavallér volt, száz pengővel.

— *A néni azt mondta, hogy tulajdonképpen ezzel a könyvvel arra törekedtek, hogy a szerencsétlen család könnyeit letöröljék országos adományozás útján.*

— Igen, mégse sikerült, de az nem a mi hibánk, az akkori rendszernek a hibája, tetszik tudni, hogy dacára annak, hogy ugye leírta az uram elég meghatóan, ahogy tudta annak a szegény családnak a sorsát, (mert Takácsné meg süket volt) és nem hatotta meg annyira a társadalmat, hogy annak a 12 gyerekes családnak valami haszna lett volna belőle, hogy azt mondom, hogy egy kicsit jobb sorsot kaptak, és hát könyvebben éltek.

— *Milyen világ volt az?*

— Nem kívánjuk vissza, nem tudok mást mondani róla.

A szegény emberek, az egyszerű emberek nem nagyon kételkednek abban, hogy különböző társadalmi mozgásokban ugyan jól választottak-e, ugyan hol a helyük. Pontosan tudják hogy hol a helyük. A régi világot a második világháború végleg elsöpörte.

A háború akár ilyen, akár olyan, mindenképpen borzalmas. Kérdezem a néhai Takács Mihály lányát, Máriát, nem félt?

[Mária]:

— Én nem tudom, hogy miért, de én nem féltém egyáltalán. Olyan nyugodt voltam, mikor be is vonultak az oroszok, Meggyesegyházán voltam akkor. Hát mindjárt körülvettek bennünket, ott láttuk, hogy nem lehetnek rossz emberek, mert mindjárt kenyérrel, hússal traktáltak bennünket. A gyerekkoromat össze se tudom hasonlítani a mostani étetemmel. Mert akkor bizony sokat éhezünk, nélkülöztünk, hát ruhára nagyon kevés jutott, el lehet képzelni, hogy voltunk mindig, a hét gyerekből biztos, hogy négy vagy öt iskolás volt, volt amikor máma én mentem iskolába, másnap a húgom ugyanabban a cipőben, mert nem jutott. 52-ben lettem párttag, azóta rendszeresen járok politikai tanfolyamokra, hát amennyire erőmből, tudásomból telik, annyira képezem magam, hát sokat nem.

— *Vitéz Takács Mihály lánya kommunista...*

— Azt lehet mondani, hogy a tizenkettőből, ha jól tudom, csak három nem az. A két nővérem például, azok a legidősebbek, azok még templomba járnak néha, ritkán, és a fiúk, azok párttagok, Szlovákiában. A férjem is már 49-es párttag, munkásőr, a vőm is párttag, szocialista brigádokban dolgozunk, nálunk is már van hét szocialista brigád a termelőségvetkezethél, pedig kicsi község, mert 1400 kataszteri holdon gazdálkodtunk idáig, most négy község egyesült, újévtől, 75-től. Hát hogy majd hogy lesz, reméljük, hogy jobb lesz, de kis zökkenő lesz, mert két gyenge és két erős termelőségvetkezet egyesült most.

Az új generáció már a közös gonddal bajlódik, a közösség gondjával. — Azt mondják a barátaim, hogy nem lehet ám ilyen hosszú leveleket írni, ilyen hosszú műsort adni anélkül, hogy ne legyen benne valami lazító, Pedig felesleges oldani a hangulatot, hiszen az öreg Csillik János beszéde, az maga is melódia. Most éppen az egyik régi, hajdani falusi hatalmasságról beszél.

[Csillik]:

— Az az épület volt az övé, ami most a szövetkezeti bolt és a kocsma és a presszó.

— *Szép nagy épület.*

— Az ő apja hagyott őnéki százötven valahány holdat. De hát egy évvel idősebb volt mint én, de hát akkorára, mikor már felszabadult az ország a fasisztáktól, 20 holdja maradt csak. A többit elprédálta. Egyedül volt, így aztán azt csinált, amit akart, amit tudott. Úriember volt, mert annak tartotta magát, mert nem dolgozott, meg is követelte, meg meg is kívánta, hogy tekintetes úrnak hívja az ember, vagy Nicsovcics úr.

— *Ő volt az egyetlen úriember ebben a községben?*

— Hát volt, mert abban az időben az én postamesternémet, azt is, hát az is megkövetelte a becézéset, mert az ura gyógyyszerész volt valamikor, no aztán a jegyző tudjuk, hogy az is jegyző úr volt, vagy pedig ha írnok volt, az is írnok úr volt, vagy pedig ha pap volt, akkor nagytisztelendő úr volt, vagy pedig tanító; tanító úr, szóval megkövetelték. És ugye az ilyen szegény nép kénytelen volt arra, hogy megbecézze. Ez így volt 44-ig, ahogy bejöttek az oroszok október 6-án, akkor oszt mindjárt változás történt az életben is. Amint tegnap is mondtam, hogy míg a front állt nagyban, itt az országban, nem is olyan messze, de már a faluban a földműves szövetkezet már megalakult, és aztán csak szervezkedni, később aztán megjött a rendelet a földosztáshoz és aztán 45-ben tavasszal szét is mérték a földet, Mezöhegyesen,

nagyon messze, nyolc kilométerre kaptunk földet, 45-ben már tavasszal oszlódott szét a szakszervezet és úgy léptünk be a kommunista pártba.

— *És miért azt a pártot választotta?*

— Mert ezt láttam legjobbnak. Volt itten kisgazda párt, volt itt parasztpárt, volt itt szociáldemokrata párt, de láttam, hogy melyikbe, ki hova húz, milyen pl. már ha jobban érezte magát, már nem proletárnak érezte magát, akkor vagy paraszt pártba ment, vagy kisgazda pártba, hát még olyanok is voltak, aki a földműves szakszervezetben vezető ember volt abban az időben, és a kisgazda pártba lépett, vagy mert ő úgy érezte, hogy ő kisgazda, hogy ő tehetősebb.

— *Így a kommunista párt maradt a proletárok pártja.*

— Legtöbbségében abból alakult meg. De mindig több volt, mindig többen voltunk.

[Csillikné]:

— Hát minket nem nagyon kötött semmi a régi világhoz. Mink egy új életet kezdtünk akkor, amikor megkezdődött a kommunista párt, akkor juttatott mindent az embernek, jobban kezdtünk létezni, azzal a földdel, sokat dolgoztunk, de azért valami csak termett, sok nem volt, jobban telt azért a gyerekeknek, amikor be kellett a földet azután már adni, akkor beadtuk úgy, hogy azzal léptünk be a csoportba.

— *Milyennek látja, ha az ember elgondolkozik a gyerekek jövőjén meg az életén, milyen lesz itt Magyarországon a holnap, meg a holnapután?*

— Hát csak jobb lesz, mint régen. Mert máris több van a gyerekeknek mindentől, mint akkor volt. Mert akkor nem volt se gyereksegély, nem volt a világon semmi, postán voltunk, kaptunk egy nyomorult tíz pengőt a gyerekek után, mást semmit, és abból a négy gyereket kellett tartani és a keresetből, amit kerestünk.

— *Szóval a Horthy-rendszer magának csak a fiatalságát jelenti?*

— Csak. Más semmit. Nem is hiányzik. Örültem, hogy megszabadultam. Ha az oroszok nem jöttek volna be, talán sose szabadultunk volna meg. Mindig ott kínlódtunk volna.

Ilyen beszélgetésekkel teltek az ambrózfalvi órák. Ki se mondtuk ezt a szót, hogy politika, de azt hiszem, hogy végig politizáltunk. Búcsúzásul meglátogattam Takács Máriaát és ő nagyon büszkén mutatta a házat.

— Hát ezt a házat a régi világban nem tudtuk volna megvenni a gyerekek részére, egész biztos.

— *Mennyiért vették?*

— 80 000 forintért.

— *Szépen kistaférozta a lányát.*

— Hát, ahhoz képest, amit én kaptam, ahhoz képest ez ég és föld, mert én nem kaptam semmit.

— *Látom, kétablakos ház, most meg bővítik, ugye?*

— Igen, mondom, hogy egy spejzot, konyhát és fürdőszobát építettek hozzá.

— *S mivel foglalkozik a lányának a férje?*

— A tsz-nél növényvédő brigádban traktoros.

Ambrózfalván a tanácsi kirendeltség vezetője Hosszú Jánosné. Cselédemberek gyereke, vérében hozta magával a régi időknek minden gondját, tapasztalatát és óvatosságát.

[Hosszúné]:

— Csak körül kell nézni egy kicsikét, akár itt nálunk a községben, családknál, milyen végigmenni csak az utcákon és az, hogy milyen rendezett házak vannak, a

házak előtt parkok, virágok, tehát szeretik is az ambróziak a falujukat és azt próbálják építeni, csinosítani és mindenkinek van terve, vágya; végeredményben a vállalatok is megtervezik a középtávú tervet, — úgy családon belül is „középtávú tervet” terveznek és az eredményben meg is látszik.

— *Amikor összeházasodtak, ki mit hozott hazulról?*

[A megszólított férfi]:

— Mikor összeházasodtunk szinte mondhatnám azt, hogy csak magunkat hoztuk.

[Nő]:

— 58 decemberében kerültünk össze és akkor én itthon a szülői háznál, a férjem a tényleges katonai idejét töltötte, és mikor leszerelt, utána kaptunk a tanácsától egy szoba-konyhás bérlakást és ott voltunk 61-ig, és volt már 61-ben tizenegyezer forint megtakarított pénzünk, úgy voltunk, hogy ezt ne herdáljuk el, valami értéke-sebb dologba bele kell fektetni, és akkor támadt ez az ötlet, hogy volt egy eladó lakás itt az édesapámék utcáiban és nekivágtunk: némi személyi kölcsönrel és a megtakarított pénzen megvettük.

— *Elnézem ezt az utcát, ahol maguk laknak meg az édesapjéké, ez az Achim András utca. Egy kicsit talán a tegnapi meg a holnapi Ambrózfalvának vegyes képe: földes út, nagyon szép házak, meg kell mondanom, látom, hogy egymás után tatarozzák, szép a járda is, lassan-lassan alakul át a község képe. Most nem akarok én a kirendelt-ség vezetőjétől titkot megtudni, csak azt suttogták, hogy a község lakóinak majdnem 3 millió takaréketéje van. Hihető ez?*

— Hát igen, a tanácsülésen beszámolt a posta vezetője, akkor is már megha-ladta a két milliót, hát gondolom a takarékos emberek révén, mindenki a pénzét a postába teszi, illetve a pénzét takarékbba helyezi, tehát megközelítheti biztos a 3 millió forintot, na de erre nem vagyok én illetékes. A takaréketét is titkos, erről bővebbet nem tudok.

— *Kedves Ilonka, árulkodik erről a község, meg kell nézni, a házakat, az emberek öltözését, ahogy csinosítják a környéket, ahogy sokasodnak a gépkocsik, egyáltalán ahogy a tervek alakulnak és ebből látni, hogy ha semmiből is indultak annak idején, — így mondom a régi nyelven, — módossá váltak, tollasodnak.*

— Hát én is, hogy csak egy nagyon picit visszapillantsak a régibe, 61-ben vettük meg a házat, majd 63-ban jött az első gyerek, Aztán próbáltuk csinosítani, rendbe-hozni, — mert nagyon elhanyagolt házat vettünk — jónéhány ezer forintunk már benne van: fürdőszoba, beüvegezett folyosó, új ablakok, ajtók, minden van. Majd 70-ben jött a másik gyerek. Elsősorban lakást akartunk teremteni, otthont, magun-két, ahol majd a gyerekeket nevelni tudjuk.

[Férfi]:

— Terveink közé tartozik, hogy lakásunk belső részét tökéletesen rendbehoz-zuk, bútorozás, külföldi kirándulás.

— *Hová utazna legszívesebben?*

— Legszívesebben tengerpartra szeretnék eljutni, Adriára.

[Feleség]:

— És valószínűleg, mire ez a riport elhangzik, addigra már a személygépkocsink is itt lesz, mert ugyanis napok kérdése, hogy megkapjuk a kiutalást egy Zsiguli sze-mélygépkocsira és így könnyebben elérhetjük a jövő évben ezeket a terveket, mindazt, amit a férjem elmondott.

Kedves hallgatóink, így teltek a napok Ambrózfalván. És mert minden levél egyszer a végére ér, ez is lassan befejeződik. Szól a község lakóinak is, kívánom, hogy őrizték meg a tegnapok tapasztalatát és vendégszerető, beszédes kedvüket.

Már szedelőzködtem Ambrózfalváról, amikor ismét feltűnt Csohány néni. Sok beszélgetésen ott ült mellettem, figyelt, hallgatta, hiszen kicsit a saját életét is visszahallgatta és különösen bólogatott, ha ezt a szót hallotta, hogy szocializmus. Ejnye Csohány néni, hát mikor hallotta először ezt a szót?

[Csohányné]:

— Én aztat régen hallottam, hogy szocializmus, nagyon régen az én férjemtől, hogy a szocializmus miből áll. Nagyon sokszor hallottam. Ha aztat megérjük, jobb sors lesz. Hát van is, akinek van, de azért nem mindenkinek van. Ahogy néz a fiatalokra, öröm az élet, minden kedvezmény megvan nekik, fizetés megvan.

— *De dolgoznak is a fiatalok.*

— Azért mondom, hogy munkalehetőség van és ha kereset van, van minden. Bizony kérem.

— *Bizony, a fiataloknak jó, meg annak, aki egészséges. Az idősebbeknek pedig, akik egyedül maradnak, akad egy jó szomszéd.*

— Hát akad, ha az a másik szomszéd is jó. Vagy van egy jó szomszéd, s másik rossz, az össze nem férhet.

— *No de ezt lehet a nagyvilágra is alkalmazni, mert hogyha az egyik szomszéd jó... — Csohány néni, hát ez már politika...*

— Persze hogy politika, ez is politika.

„GEGEBEN MEIN BRIEF ZU AMBRÓZFALVA...”

(Radioreportage)

von

László Rapcsányi

Den 3. Oktober 1974, war eine interessante Reportage von Ambrózfalva, einer Gemeinde des Komitats Csongrád im Sender „Kossuth“ des Ungarischen Rundfunks hörbar.

Alte Leute ergreifen zuerst vor dem Mikrophon das Wort, ihre Worte bringen Licht auch in die Entstehung und Benennung des Dorfes — aber hauptsächlich ins Leben und in die Lebensführung der älteren Generation: brave Soldaten des ersten Weltkrieges sollten mit den Familienmitgliedern in der Horthy-Ära in Armut und Not leben. — Später erheitert die lebendige Gegenwart die kümmerlichen Erinnerungen: Ambrózfalva ist heute der Wohnort wohlhabender Arbeiter und kann sich schöner Familienhäuser rühmen. Die neuere Generation: die erwachsenen Söhne und Töchter der ehemaligen Armabauern und Knechte haben ihren Platz in unserer neuen Gesellschaft gefunden, sie sind mit ihrer Arbeit, den materiellen und moralischen Perspektiven zufrieden.

NEGYEDSZÁZADOS A ZENTAI MŰVÉSZTELEP

DÖMÖTÖR JÁNOS

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

Zenta (Senta) 35 000 lakosú város a jugoszláviai Vajdaságban, a Tisza jobb partján. Történelmi eseményként a zentai csata kapcsolódik nevéhez, melyben 1767. szept. 11-én Savoyai Jenő vezényletével döntő csapást mértek a török seregekre. A nagyhatárú város fejlődése a közép-európai mezővárosi fejlődés útját követte. Csak az utóbbi néhány évtizedben erősödött az ipar (cukor, bútor) jelenléte a város gazdaságában. A város kulturális életében kiemelkedő helyet foglal el a Művésztelep, amely Jugoszláviában elsőként, 1952-ben kezdte meg működését. Ma már 70 körül jár a művésztelepek száma Jugoszláviában, és bár vannak másutt díszesebb épületekben, kastélyokban meg modern környezetben is művésztelepek, mégis a kezdeményezés, a magvetés érdeme vitathatatlanul Zentáé. Azonban nemcsak a művésztelepi mozgalom elindításában volt első Zenta, hanem abban is, hogy a politikai rendezés nyomán úttörőként teremtett kapcsolatot a magyar művészeti élettel, jelesen a vásárhelyi művészekkel és a Tornyai János Múzeummal. Ez az együttműködés ma már tíz éves, hiszen 1966 január-februárban nyíltak meg Zentán és Vásárhelyen a cserekiállítások. Ez a második jubileum, a tíz éves munka és együttműködés teszi igazán indokolttá és érdemessé, hogy a Zentai Művésztelepről magunk részéről is megemlékezzünk. Természetesen nem monográfikus igénnyel, — ez a zentaiak megvalósulás előtt álló feladata, — hanem csak a főbb eseményeket, a művésztelepi rendszer jellemzőit, a kezdeményezések sajátosságát és a magyarországi kapcsolatokat kívánjuk történelmi hűséggel, tömören összefoglalni.

Ha a művésztelep negyedszázados útját vizsgáljuk, a dolgok logikája szerint a két első kérdés: Miért éppen Zenta? És miért 1952? Az első kérdés annál inkább jogos, mert hasonlóan Vásárhelyhez, itt sincsenek különleges tájbeli adottságok, de Vásárhelytől eltérően itt erőteljes művészeti múlt sem magyarázza a miértet. Lényegét tekintve egyetlen magyarázat van: néhány lelkes ember ügyszeretete, tenni akarása, lelkesedése. A kis városokban, ahol nincs széles körű intézmény-hálózat, a kulturális élet mozgását, gazdagságát, színességét kivétel nélkül ezek a lelkes emberek teremtik meg. Ács József a „fiahordó” féltő szeretetével hozta magával megvalósításra a gondolatot. Igazi segítőtársra talált a zentai múzeum igazgatójában, Tripolszky Gézában. Ács József következetessége, Tripolszky Géza kiváló szervezőképessége nyomán a a kisváros annyiszor tapasztalt „kéne”, „jó lenne” álmot, tervet sárba tipró kényelmessége helyett munka és tettek következtek: 1952 nyarán hívó szavakra már együtt volt az alapítók értékes gárdája. Teljesen jogosak, indokoltak tehát a kiváló esztéta, Bori Imre megállapításai: „Mondjuk azonban azt is meg, hogy nem ok nélkül éppen Zentán valósult meg ez a kiállítás, amelyet jó lenne a Vajdaság minden nagyobb városába bemutatni. Ismételten azt láthatjuk ugyanis, hogy Zenta a legvitálisabb olyan városa tartományunknak, amely kultúránk ügyét szíven viseli, s a centralizációs-decentralizációs vitából távol tartva magát, többet tesz kultúránk afirmációjáért, mint a szavakba haló nagyobb közösségek.”

A második miért-re legvilágosabban Bogomil Karlavaris válaszol az 1973-as, jubileumi szabadkai Képzőművészeti Találkozó katalógusában:

„A művésztelepek abban az időszakban keletkeztek, amikor lazulni kezdett a központosított hatalom, amikor elkezdődött a demokratizálás folyamata, fejlődésnek indult az öngazgatás, s amikor mindinkább felszabadultak a társadalom rejtett alkotó erői.”

A szervezők lelkesedése és a kedvező általános társadalmi légkör mellett szükséges azonban még valami egy művésztelep létrejöttéhez: az anyagi alapok biztosítása. Zenta város vezetői megértették a gondolat jelentőségét, segítették a kezdeményezőket. Nem zökkenő és vitamentesen alakult mindez, több mint két évtizeden át, de az alapkérdést: a művésztelep létezésének, fenntartásának szükségességét illetően a személyi változások ellenére is következetes volt a városi vezetés.

A művésztelep történetének már az első éve is gazdag eseményekben. Az 1952. július közepén megérkező első három művészt, Milán Konjovicsot, Bosán Györgyöt, Nikolajevics Milivojt pár hét múlva Maximovics Sztefán és Sáfrány Imre követték. Természetesen ott volt Ács József is, aki ekkor dolgozott zentai falfestményén Pali-son. Than Mórtól máig terjedő, átfogó magyar képzőművészeti kiállítást rendezett, és bírált, és szervezett, és táblaképet festett egyszerre. A zentaiak érdeklődéssel figyelték az ekkor még jobbára a szabadban, az utcán, a Tisza-parton munkálkodó képzőművészeket. A művésztelep szervezői azonban érezték, hogy a művészet és a közönség között az ilyen alkalmi találkozásnál mélyebb kapcsolatot kell teremteni. Ezért augusztus 2-án megrendezték az első képbemutatót. Ezen a művészek alkotásai társaságában beszélgettek a közönséggel, kérdéseikre válaszoltak, magyarázták célkitűzéseik alkotói megalósulását. A képbemutatóknak ez a rendje sikeresnek bizonyult és hosszú időn át a művek és címzettek közötti találkozás egyik jól kihasznált lehetőségét jelentette. A lelkes kezdeményezők azonban érezték, hogy sem a közös lakás a városi fürdő épületében, de még az együttes munkálkodás sem elég a műhelyszellem megeremtéséhez. Ezért az emberi kapcsolatok mélyítése és a környék jobb megismerése érdekében tettek látogatást Adorjánban és Csókán már ezen a nyáron. A Művésztelep első tárlata szeptember 21-én nyílt meg. Tartalmilag szinte kivétel nélkül zentai motívumokat ölelt fel ez a kiállítás. Leggyakrabban a zentai táj legkarakterisztikusabb része, a Tiszapart volt látható, de a melegvízű ártézi kút, a Bútorgyár, utcarészek, és egyes házak is megjelentek a festményeken, rajzokon. Alapvetően ugyanez a tematikai irányulás érvényesült még a második művésztelapi kiállításon is. Ehhez a következő, 1953-as évhez még két esemény kapcsolódik. Megalakult a Műbarátok Köre és Tóth Antal, valamint Krompolz Károly zeneszerzők is részt vettek a művésztelep munkájában. Utóbbiak nem alkotói tevékenységet végeztek, hanem a zentai és Zenta környéki népzene tanulmányozásával foglalkoztak. Közbevetőleg hadd szóljunk arról is, hogy a zentai kezdeményezés hamar visszhangra lelt a Vajdaság más városaiban: Bácsstopolyán (Backa Topola) 1953-ban, Ó-Becsén, (Becsej) 54-ben már megkezdte munkáját az ottani művésztelep.

Zentán azonban 1954 válság-jelenségeket is hozott. A képbemutatóra 120 ember gyűlt ugyan össze a klubban, de az ekkor erőteljesebben jelentkező új törekvések még nem találtak megértésre. A társadalmi vezetés a művészek bevonása nélkül július 28-án megtartott értekezleten a művésztelep céljaként ismét a lokális szín megjelenítését tartotta fontosnak. Egészen pontosan úgy fogalmazva, hogy „Zentáról és környékéről művészi dokumentumok készüljenek”. A művésztelep vezetését ekkor elvették a Múzeumtól és a Járási Népbizottság kultúrta-ncsa foglalkozott néhány éven át ezzel a feladattal. A válságjelek áthullámozottak a következő évre. Alig jelentek meg a telepen művészek, erőteljesebben feléledt az amatőrök tevé-

kenysége. A városi vezetés dicséretére legyen mondva, hogy mindezt figyelmeztető jelnek fogta fel és 1956-ban, egyedülálló módon gazdagították a képzőművészetet szolgáló intézmény-hálózatot. Bezárták a patinás Eugén vendéglőt és helyén kiállító helyiséget rendeztek be. Ez a kiállító helyiség ma is működik. Itt rendezi a múzeum és a Művésztelep az időszakos kiállításokat. Az eltelt 20 év közel kétszáz kiállítását több mint 800 ezer látogató tekintette meg.

A társadalmi alap szélesítését szolgálta az Irodalom és Művészet Kedvelők Klubjának létrehozása 1958-ban. Ez azonban minden lelkesedés ellenére is csak három éven át működött. Új gondolatokban, tervekben kezdeményezésekben azonban ezen túl sem volt hiány. Érdekes, figyelemreméltó együttesként virág és virágcsendélet kiállítást két alkalommal (1960, 1972) rendeztek. Az adai textilüzemben az ipar és a művészet szorosabb kapcsolatát szorgalmazták. Nem a művészekén múlt az akció rövid élete.

Az első évtized végét megélnéül elméleti, irodalmi tevékenység jellemzi. Tripolszky Géza ekkor tért vissza párizsi tanulmányútjáról. A Magyar Szóban közölt úti beszámolója után majd egy éven át tartó, széles körű sajtóvita bontakozott ki a modern művészetről. A vita után a korábbi témakötöttségek még inkább feloldódtak a zentai művésztelep munkájában. Az első tíz évről „A Zentai Festőtelep” címmel kiadvány jelent meg. Bár még keveredett az árny és a fény Zentán az eseményekben. Az állandónak indult képtár, sajnos, egy évig sem működött. Viszont ebben az évben kapott végleges helyet a Művésztelep a Nemanina utca 16. sz. alatti, egykori parasztházban. A vásárlás körül voltak ugyan helyi viharok, a művésztelep azonban azóta is ott működik. A döntés helyességét tehát az eltelt idő is bizonyítja. Ezentúl bárki, aki elsétál Zenta déli Tisza-parti részére, az első impressziókban is érzi az alkotói elmélyülést adó nyugalom és csend légkörét ebben a környezetben. A földszintes házak, a lombos utcák és a nagy kertek külön világot jelentenek. A századforduló körül épült ház ugyan nem népi építészeti értékű, de folyosója és udvara hangulatos. Régi íze mellett átépítéssel a kényelem (fürdőszoba, WC) feltételeit is biztosítja. A búbos-kemencés műterem pedig egyaránt helyt ad alkotó munkának és baráti beszélgetésnek. Ugyanebben az évben valósítják meg az Écskával és Kis-hegyessel (Mali-idos) tovább gazdagodó vajdasági művésztelepek első találkozásját, a Likovni Susretet Palicson. Ez napjainkig élő hagyománnyá szilárdult. A kiállítás és a ráépülő intézmény egymás eredményeinek megismertetésén és a nemes versenyen túl az összehangolást, a művésztelepek koordinációját is segítette.

A művésztelep szervezésében 1963. január 1-től újabb változás következik be: visszaadják a múzeum kezelésébe. (Sajátos, hogy bár a gondozó intézmények változtak, a művésztelep vezetését 1952-től egészen 1970-ig Tripolszky Géza látta el. Akkor adta át a stafétabotot Benes József festőművésznek.) A következő évben még vannak ugyan, de csak átmeneti jelleggel, pénzügyi problémák. Ekkorra jut el a művésztelep vezetése addig az elhatározásig, hogy túllépjenek saját városuk, sőt a Vajdaság határain és kapcsolatot teremtsenek a magyarországi művészeti élettel. Ennek során jutott el Tripolszky Géza Hódmezővásárhelyre, ahonnan akkor éppen több száz fős közönség szorongott a múzeum kiállító termében. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Vásárhely iránti érdeklődés rokonszenvvé erősödjék. Az e sorok írójával folytatott első megbeszélés együttműködési, cselekvési szándékkal, egyetértéssel végződött. Ennek eredményeként *Németh József* festőművész 1965 nyarán már a zentai művésztelepen dolgozott. Ezt követte 1966. január 30-án a Zentai Művésztelep kiállítása Vásárhelyen és február 20-án a Vásárhelyi Tárlat nyitása Zentán. Mindkét alkalommal szép számú művész-küldöttség vett részt a kiállításnyitáson, sőt az érdekelt diplomáciai képviselők sem maradtak távol ezekről az események-

ről. A zentai kiállításnyitáson Zágor György nagykövet és Zegnál János kultúrattasé jelenléte is emelte a rendezvény társadalmi súlyát. A kölcsönös tanulmányutak az évek során gyakorlattá váltak és Németh Józsefet *Füstös Zoltán* és *Fontos Sándor* festőművészek követték 1966-ban. Majd *Szalay Ferenc* (1967), *Fülöp Erzsébet*, *Hézső Ferenc* (1968), *Domby Lajos* (1971) festőművészek folytatták a sort. Németh József pedig *Almási Gyula* festőművésszel 1972-ben tért vissza Zentára. A legutóbbi két évben *Tóth Valéria* és *Kligl Sándor* szobrászművészek (1973) és *Kosztá Rozália* festőművész (1974) élvezték a zentai művésztelep vendéglátását. A látogatások azonban természetesen kétoldalúak, kölcsönösek voltak. A hódmezővásárhelyi, illetőleg a mártélyi művésztelep alkotói lehetőségeit *Ács József*, *Benes József*, *Guelmino Valéria*, *Milan Kerac*, *Alexander Lukovics*, *Petrik Pál*, *Szilágyi Gábor*, *Trumity Sztoján* festőművészek vették igénybe. Az emberi kapcsolatok alakításának útjai azonban

A Zentai Művésztelep. (Zenta, Nemanina 16.)

a hivatalos beutalásoknál jóval szélesebbek, hiszen magán-látogatóként Samu Katalin, Fodor József is töltött hosszabb-rövidebb időt a zentai művésztelepen. Ezeknek az alkotói tanulmányutaknak azonban a kapcsolatfenntartás pozitív emberi oldalán túl alkotói kisugárzása is nyomon követhető: hiszen a zentai képtár állandó kiállításában találkozhatunk az ott dolgozott művészek zentai táj, a Nemanina utca, vagy a művésztelep háza által ihletett alkotásaival. Ugyanígy Guelmino Valéria és Milan Kerac vásárhelyi motívumokból épített képei is gazdagítják a Tornyai János múzeum anyagát. Az együttműködés kétségtelenül gazdagította mindkét város művészeti életét.

A Zentai Művésztelep első vásárhelyi tárlata. Művészek a Kiállító Terem előtt (balról jobbra): Szalay Ferenc, Almási Gyula, Szabó Endre, Samu Katalin, Guelmino Valéria, Tripolszky Géza.

Újításban és ötletekben továbbra is gazdag a zentai művésztelep vezetősége. 1966 óta kérnek a művésztelep alkotóitól Tisza-parti aquarellképeket. Ezek témája érthetően a Tisza. Százak együttérző figyelme közben folyik a „verseny”. Az elkészült vízfestmények a művésztelep támogatását szolgáló sorsjáték útján találnak gazdára. Újabb formával, a főtéri kollektív „happening”-festéssel kísérleteztek 1968-ban. Következő évben, 1969-ben a vers és kép közös irodalmi-képzőművészeti kiállítása jelentett új szintet. A költőktől kért versek és a költemények által inspirált, nem illusztrációs, hanem szabad asszociációjú művek együtt kerültek bemutatásra. Ez utóbbi két kísérlet nem vert gyökeret, nem vált állandóvá, mégis érzékletesen jelzi a tenni vágyást. A művészet és a társadalom kapcsolata az 1970. évi emlékezetes, nagy tiszai árvíz alkalmából tovább mélyült. Ekkor ugyanis az eladott sorsjegyek árát a művésztelep támogatása helyett a zentai árvízkárosultaknak juttatták.

Az események és a formák változatosságával sikerült elérni, hogy Zenta lakói magukénak érzik a művésztelepet, büszkéek rá. Azonban túl e jó értelmű lokálpatriotizmuson, a képzőművészet iránti általános érdeklődést is sikerült felkelteni és fenntartani. A kiállítások nagy érdeklődés mellett nyílnak meg. Egy-egy kiállítás látogatóinak száma rendszeresen eléri, sőt olykor meghaladja a 3–4 ezret. S ez a város lakosságának 10%-át jelenti, ami nemzetközi összehasonlításban is nagyon figyelemreméltó eredmény.

A 20 éves évfordulót szép és komoly ünnepséggel tették emlékezetessé: a Művésztelep vezetői tiszteletre méltó gesztussal megrendezték 1972. május 12-én a művésztelep első hat résztvevőjének kiállítását. A Zentai Művésztelep két évtizedét a város és a társadalom nemcsak ünnepi rendezvényeken értékelte, hanem új, kor-

Zentai kiállítási katalógusok

szerű kiállítási teremmel is. A Művésztelep jelentőségét, a művészeti életben betöltött szerepét ennél nagyszerűbb, méltóbb tettel nem is lehetett volna kifejezésre juttatni. Ez a jó alaprajzú, változatos térelosztású, a korszerű világítástechnikát nagyszerűen alkalmazó helyiség otthont ad a művésztelepi alkotásoknak, és közkinccsé teszi az ottani munka művészi eredményeit. A két évtizedes munka magas szintű, országos társadalmi megbecsülését bizonyítja az ekkor elnyert „Vuk”-díj és a Művésztelepnek ugyancsak ekkor adományozott „Szabadság és Testvériség” érdemrend is.

E rövid történeti áttekintés után indokolt szólnunk a miénktől eltérő jugoszláviai művésztelepek néhány szervezeti sajátosságáról. A mi központosított fenntartásunktól eltérően Jugoszláviában a városok, községek létesítik és tartják fenn a művésztelepeket. Ezek ügyeit társadalmi szervező bizottság intézi. Ez dönt a művészek meghívásáról is. A meghívás erkölcsi megbecsülést jelent, és nemcsak hivatalos, hanem közvetlen emberi kapcsolatot alakít ki a meghívott művész és a vendéglátó város között. A művészek ellátása ingyenes, de a kialakult szokás szerint nem jogi, hanem szívbeli, lelkiismereti kötelesség az ott alkotott művekből egyet-egyét a fenntartó városnak ajándékozni. Ebben a szervezési formában egyetlen aggály, hogy a művésztelepek anyagi ellátása a fenntartó város mindenkori pénzügyi helyzetének függvénye.

Ezek után logikusan a zentai művésztelep tartalmi, művészeti fejlődésének áttekintése következik. Ács József a 20. évforduló alkalmából a Képes Ifjúság (1972. X. 18.) által közölt nyilatkozatában azt mondta, hogy a Zentai Művésztelep eszmei kitörés volt a korábbi évek merev, tematikailag kötött és megjelenítésében is szűkre szabott művészetpolitikájának zártságából. A „kitörés” azonban nem robbanásszerűen történt. Mint erre már utaltunk, az első évek a helyi szín, a couleur locale, a szűkebb környezeti motívum kötöttségében indultak. A kifejezés azonban már ekkor is a mozgalmasság, az expresszivitás felé mozdult el és hozott újat. Ebben nyilván a telep akkori vezető mesterének, M. Konjovicsnak a hatása érvényesült. A későbbi években a kortárs európai művészeti törekvések iránti fokozott érzékenység figyelhető meg. Viszonylag gyorsan reagálnak — elsősorban a Velencei Biennálén megjelenő — újdonságokra, s azok egy részét helyi jelenségek tolmácsolásának új eszköztáráként használják fel. A hatvanas évek végén és a 70-es évek elején viszont a társadalmi problémák iránti fokozott érdeklődéssel — használjuk nyugodtan, mert helyénvaló, a kifejezést elkötelezettséggel — találkozunk. Ez időben a Vajdaság mezőgazdasági problémái, gondjai, a termelés és jövedelmezőség kérdése legtöbbször a pop-art stílusában jelennek meg a kiállításokon.

A két évtized művészeti arcának színessége, a törekvések önállósága néhány,

A Zentai Művésztelep kiállításának plakátja

Milan Konjovic: A zentai „Kis-piac”

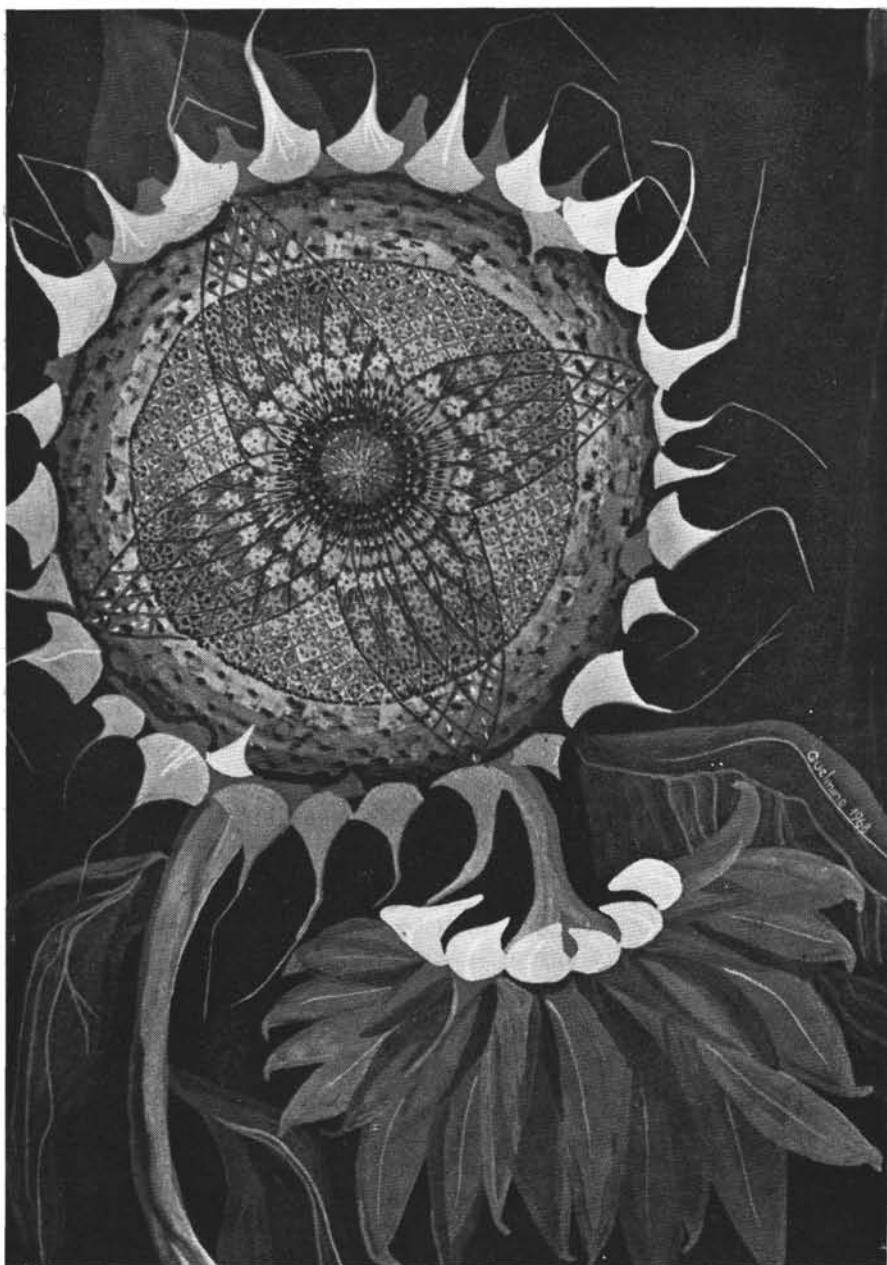

Ács József: Sebesség

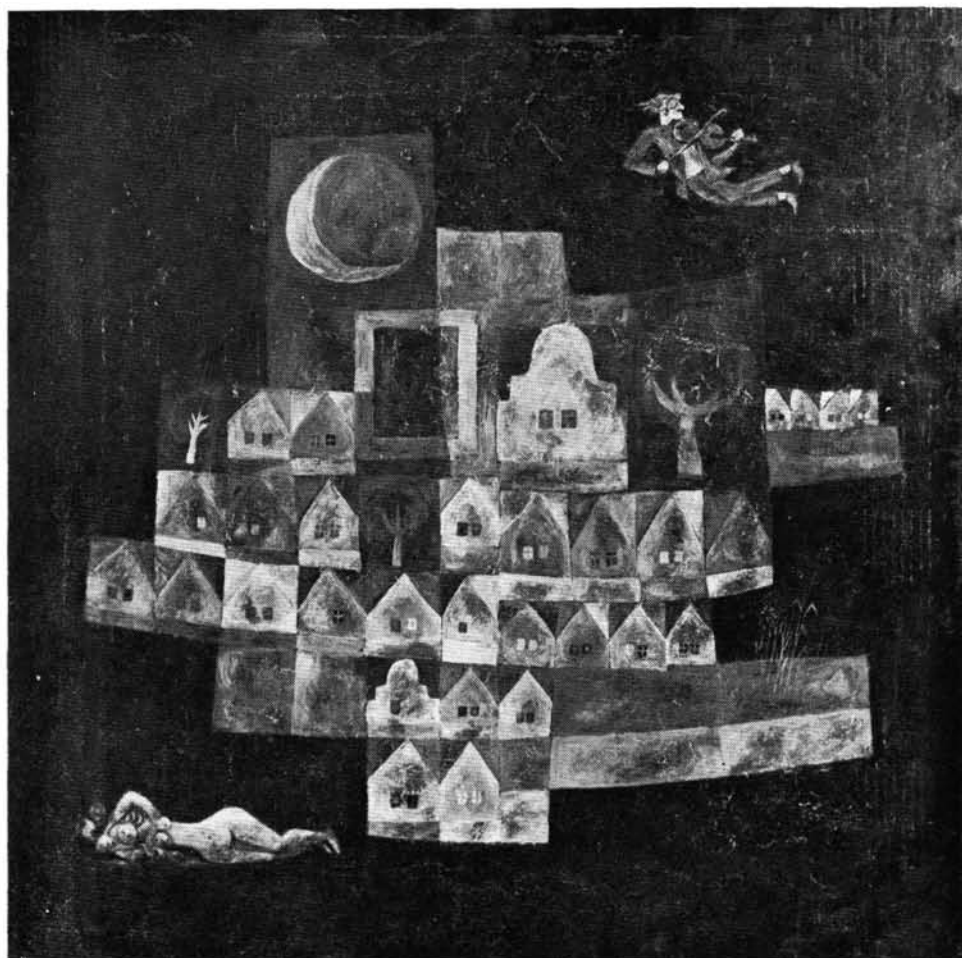
a művésztelepre rendszeresen visszajáró „törzsvendég” munkásságának bemutatásával jól érzékeltethető. Elsőként *M. Konjovics* expresszív műveiről, individuális rajzbeli átírásáról, mozgalmas, eleven faktúrájáról kell szólni. A zentai utcarészlet, az ott élő ember és a táj egyaránt magán viseli művészetének erőteljes egyéni jellemzőit. *Ács József*ről már szóltunk, mint kezdeményezőről, szervezőről, most alkotói munkásságát jellemezve, korunk kérdései iránti fogékonyságát kell kiemelnünk. Napjaink egyik égető kérdéséről, a gép és ember kapcsolatáról szól művei jelentős része. Ez a kapcsolat nála mindenképp előtérbe kerül a „gépkocsi és ember”-viszonylatban jelentkezik. Erőteljes színek, dinamikus formák és mozgásélmény e műveinek fő erényei. Egészen más *Vanyek Tivadar* világa, aki halk, lefojtott szürkével, pontos rajzosságával a népművészeti tárgyak, a parasztházak és szobabelsők együttérző lírikusa. A természet sajátos formációi adnak ihletet *Guelmino Valériának*, de a gyökerek, levelek, hajtások kusza, olykor szecessziós szövevénye jelképi értékűvé válik festményein. Az újra leginkább érzékeny *Benes József* egyként jól használította a pop-art és a lírai absztrakció eszköztárát még konkrét mondanivalója (pl. Tiszapart) szolgáltatásában is.

Zentai utcarészletek egybevetésével is nyomon követhetjük két évtized termésének színességét, gazdagságát. *Kumar Stane* finom rajzzal, hangulatteremtő erővel teszi egymás mellé vedutáinak házait, fáit, villanyoszlopait. *D. Stojanovics-Sip* a parasztházak házvégeket finom, mély árnyalatú színekkel, fényes felületekkel teríti síkba és fölöttük, alattuk álomfigurákat lebegtet. *M. Kerac* viszont lendülettel rajzolja Zenta épületeit és azokkal szervesen összekapcsolva trónoltatja felettük dacos

Guelmino Valéria: Napraforgó

bikafejeit. A táj *Faragó Endre* számára elsősorban a mély színek árnyalati gazdagságát jelenti. *B. Karlavaris* számára viszont éppen ellenkezőleg, ugyanez a táj a vonalak tiszta rendjében, geometrikusan egyszerű szerkesztésben jelenik meg. *Pet-*

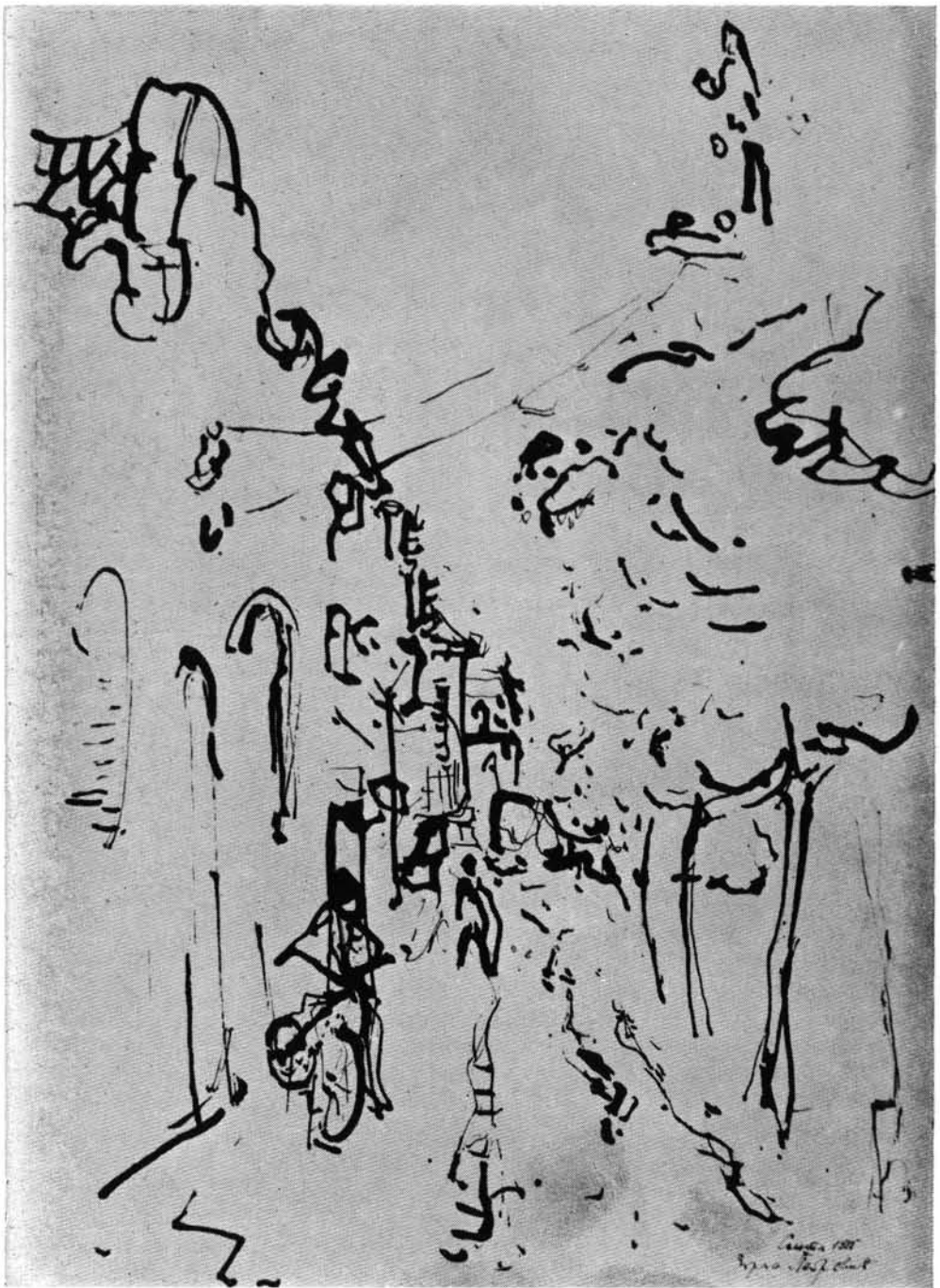

Sztojanovics-Sip: Kompozíció

rik Pál homokfelületei, tömönatos egyszerűségű sötét vonalai a népballadák tragikumát tárják elénk. Trumity Sztojan nyugtalan ecsetkezése és élénk színei expreszszíven tolmácsolják a művész belső feszültségét, alkotói izgalmát. Szilágyi Gábor a sűrítő jelképiség kevéssel sokat mondó festője, tört napraforgói sorsélményt sugallnak. Vinkler Imre konkrét élményeit nagyvonalú oldott festőiséggel teremti újjá. A névsor természetesen nem teljes, de ebből is látszik a gazdag változatosság, a friss kísérletező kedv. A művek javarészében nemcsak az újra reagálás gyorsasága érezhető, hanem elismeréssel nyugtázható annak egyéni újjáteremtése és továbbfejlesztése is.

A művészi szélesívrés mellett a Zentai Művésztelepen dolgozó alkotók országos belüli területi elhelyezkedése is szerteágazó, változatos képet mutat. A két Zentán élő művész mellett Jugoszlávia nyugati sarkából, Ljubjanából is érkezett ide képzőművész, de találkozunk a húsz év alatt szabadkai, belgrádi, zágrábi, újvidéki, pancsovai, becskerekai meghívottakkal is.

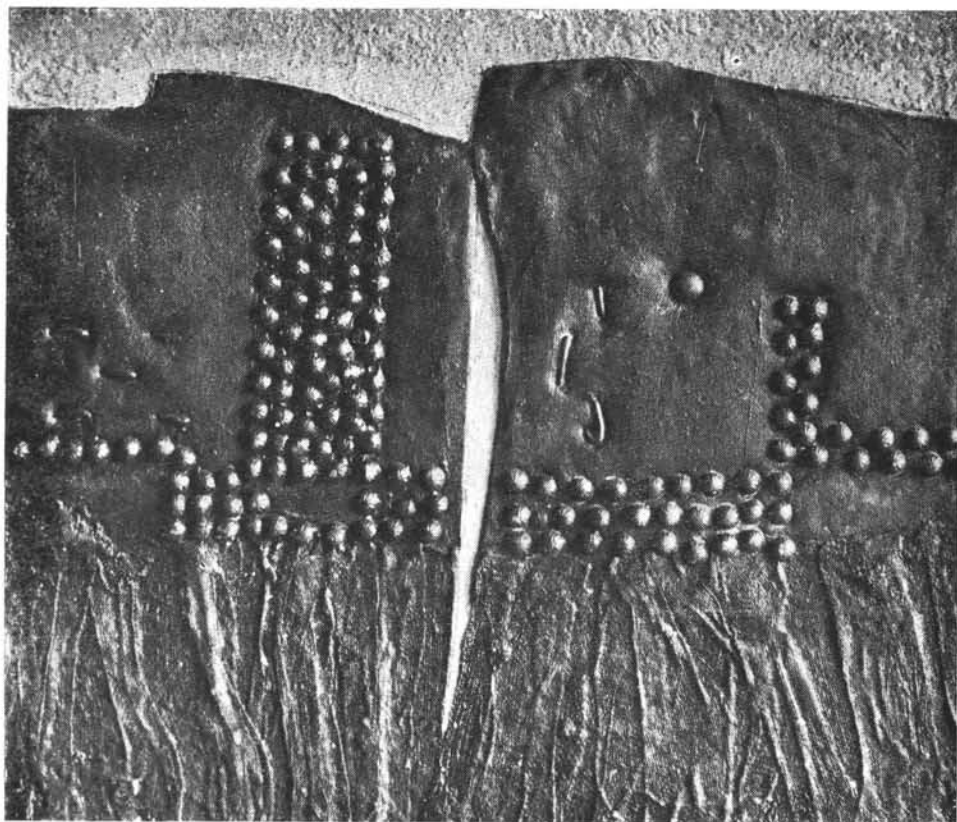
Milan Kerač: Tusrajz

Szilágyi Gábor: Napraforgók

A művészet által taposott ösvény az évek során a két város közötti többsávos, széles úttá bővült. Bélyeggyűjtők kölcsönös kiállításai, a két város gimnáziumának látogatásai, sportvetélkedései, az állami gazdaságok tapasztalatcseréje és legújabban a könyvtárak között irodalmi estekben és tapasztalat cserékben kibontakozó rendezvények sora mutatja ezt. A két művésztelep közötti és az ezzel szoros összefüggésben a két múzeum közötti kapcsolat államközi szintre lépett: rögzítésre került, beépült a jugoszláv—magyar kulturális egyezménybe, annak 76/f pontjaként. Ezenkívül a zentai művészteleppel, cserekiállításokkal kapcsolatos feladatok részét képezik a Magyar Képzőművészek Szövetsége Délmagyarországi Területi Szervezete éves munkaterveinek is.

A hagyományt inkább őrző vásárhelyi művészek és, — mint az eddigiekből kitudt — a korunkban gyorsan változó újra érzékeny zentai művésztelep találkozására érdekes, összetett hatást váltott ki a két város tárlatlátogató közönségében. A zentai kiállítást a vásárhelyi közönség az első években bizonyos idegenkedéssel és értetlenséggel fogadta. A későbbi években elfogadta a telep jellemzőjeként a sokszínűséget és a hagyományos realista fogalmazástól nem egyszer nagyon is eltérően alkotott műveket. Ezeknek a törekvéseknek a város művészeti életében való jelentkezése "visszacsatolásként" kedvezően hatott a vásárhelyi iskola alkotóinak megítélésére. Érvényes ez főként a látványt átíró, lényegét mondó, summázóan alkotott művekre. Ezeket korábban kevésbé értékelték és most egyszerre — a zentai összevetésben — világhossá vált realizmusuk és átírásuk mérsékelt volta. A zentai tárlatlátogatók jelen-

Benes József: Tisza part

tős része közelállónak érzi magához a tájat, embert megjelenítő vásárhelyi művészetet, azért is, mert az adottságok jórészt azonosak. A közönség egy kis részének és a szakmabeliek közül azoknak, akik a korszerű és „a minden lehetséges” közé egyenlőség jelet tesznek, vannak fenntartásaik a vásárhelyi művekkel kapcsolatban. Mindez azonban frissítőleg, élénkítőleg hatott a két városban és a lényegét tekintve egyik helyen sem tagadták meg sem a látogatók, még kevésbé az alkotó művészek a kölcsönös elismerést, a művészet jelenlétét egymástól.

A Zentai Művésztelep működésének ma már elválaszthatatlan része a vásárhelyi művészettel kiépített több oldalú kapcsolat. Ez az együttműködés természetesen ugyanígy része Vásárhely és ezen keresztül Csongrád megye művészettörténetének, és mai művészeti életének is.

25 JAHRE DER KÜNSTLERKOLONIE ZU SENTA

von

János Dömötör

Zenta, die kleine Stadt, an der Theiss, liegt in Jugoslawien, im autonomen Gebiet Woiwodina. Trotz relativ kleiner Einwohnerzahl, und geringer wirtschaftlicher Bedeutung nimmt sie im kulturellen Leben einen vornehmen Platz ein. Hier entstand im Jahre 1952 die erste Künstlerkolonie.

Ihr folgten weitere Künstlerkolonien einerseits in der Woiwodina, andererseits in den übrigen Gebieten, sodass die Zahl von Künstlerkolonien in Jugoslawien bis heute schon auf etwa 70 gestiegen ist. Nach dem Muster von Zenta kommen für diese Künstlerkolonien Städte und Gemeinden auf. Die Künstler werden aufgrund von Einladungen an die Arbeit einzelner Künstlerkolonien herangezogen, und wie im allgemeinen üblich, schenken sie eines ihrer Werke dem Museum der Gastgeberstadt. Zwar gehören die Maler, die ehemals in der Künstlerkolonie von Zenta gearbeitet haben, den verschiedensten Richtungen an, so ist doch ein bedeutender Teil ihrer hier geschaffenen Werke in enger Verbindung mit Mensch und Natur der Zentaer Gegend. Für die Bereicherung der Kunst eines Vierteljahrhunderts in Zenta haben viele das Ihre getan: M. Konjowic, mit seiner expressiven Kraft, die gedämpfte Farbenwelt von Tivadar Vanjek, Stojan Trumitj's kräftiger Kolorismus, die für zeitgenössische Bestrebungen empfindliche Formkultur von József Benes, die klaren geometrischen Formen von Bogumil Karlavari, Pál Petriks balladenhafte Prägnanz, die naturreichen Leinwände der Valéria Guelmino. Dann die lokalen Farben zu einer allgemeinen Gültigkeit erhebende Symbolik von Milan Kerac, Kumar Stane's Begabung, eine charakteristische Atmosphäre auf die Leinwand zu zaubern, die gedrängten Schicksalssinnbilder von Gábor Szilágyi, D. Stojanovic's Legierungen aus Wirklichkeit und Traum; die ernst gestimmten Gemälde von Endre Faragó, Imre Winklers grosszügige Handhabung des Pinsels, und zum Schluss, nicht aber zuallerletzt die dynamischen, eine robuste Kraft strahlenden Leinwände von József Acs, der zugleich auch als einer der Organisatoren und Gründer der Künstlerkolonie unbedingt eine Erwähnung verdient.

Die Leiter der Künstlerkolonie zu Zenta, vor allem jedoch Museumdirektor Géza Tripolszky haben grossen Wert darauf gelegt, den hiesigen Malern alles zu ihrer Schaffenstätigkeit Erforderliche, sowie auch das Aufeinandertreffen von Künstlern und Publikum zu gewährleisten.

Diesem Zwecke dienten die freundschaftlichen Gespräche, der „Aquarellwettbewerb an der Theiss“, ferner auch die Organisation des Vereins von Museenfreunden.

Die Zentaer nahmen als erste in Jugoslawien Kontakte zu Ungarn auf.

Im Jahre 1965 begann die beispielgebende Zusammenarbeit zwischen Zenta und dem Museum und der Künstlerkolonie in Hódmezővásárhely. Dieses Zusammenwirken lebt seither ununterbrochen in Form von gegenseitigen Ausstellungen, Künstlerstudienreisen und dem Austausch von Dokumentationen fort. Die gegenwärtige Tendenz der internationalen politischen Lage schuf eine zufriedenstellende Base zur weiteren Zusammenarbeit der beiden Museen und Künstlerkolonien.

ON THE ORIGIN AND GEOHISTORICAL EVOLUTION OF THE NATRON LAKES OF THE BUGAC REGION

by

BÉLA MOLNÁR—MIKLÓS SZÓNOKY

(Szeged, Geological Institute of University József Attila)

The natron lakes of the southern Great Hungarian Plain have been studied for more than a decade by a team of geographers, geologists, biologists and hydro-chemists. The present paper is to show a few examples of the geological results that have been obtained under the Bugac Lakes Project sponsored by the Szeged Commission of the Academy of Sciences.

LATEST PLEISTOCENE TO HOLOCENE HISTORY OF THE DANUBE—TISZA INTERFLUVE

In the Pleistocene the area of what is now Hungary belonged to the periglacial climatic zone. Thus the Latest Pleistocene to Holocene geohistorical evolution of the country in general and of the Danube—Tisza Interfluve in particular was controlled by two main factors. On the one hand, by the frequent alternation of warm and cold climatic influences due to the Pleistocene periglacial climatic zone and by the subsequent changes of the warmer Holocene climate and the associated accumulations of sediments, respectively. On the other hand, by the basin-modelling effect of differential crustal movements that were crucial in controlling the degree and rate of basin filling and the differentiation of facies in the particular subregions.

In the Quaternary not all parts of the basin did subside at the same rate. For instance, before the Günz-Mindel interglacial the Danube seems to have flowed diagonally across the Danube—Tisza Interfluve towards what is now Szeged. In the Günz-Mindel interglacial, however, the Interfluve subsided at a lower rate as compared to the adjacent regions and, particularly so, to the Tiszántúl (area east of the Tisza river). Eventually, it may even have been uplifted a little. The present-day Danube valley, however, underwent a marked tectonic subsidence which caused the Danube to abandon its earlier diagonal course and to occupy its present-day meridional valley (B. Molnár 1972). In the rest of the Pleistocene the Interfluve area was abandoned by fluvial accumulation and it developed into a dry land. The westerly winds of the cold period that ushered the glaciations blew sands out of the flood-plain of the Danube and deposited them as „wind-blown sands” on the surface of the Interfluve. During the glaciations the wind-blown sand surface was overlain by airborne dust giving birth to loess. In the middle part of the Interfluve the resulting sequence of alternating loess and wind-blown sand locally attains even 150 m in thickness, reaching up to the present-day land surface (B. Molnár 1961). Accordingly, the surface of the Danube—Tisza Interfluve is composed predominantly of *these* sediments.

The Holocene saw continue the deposition of gravels that had begun in the Pleistocene. In several places, some allochthonous loess settled on the surface of the

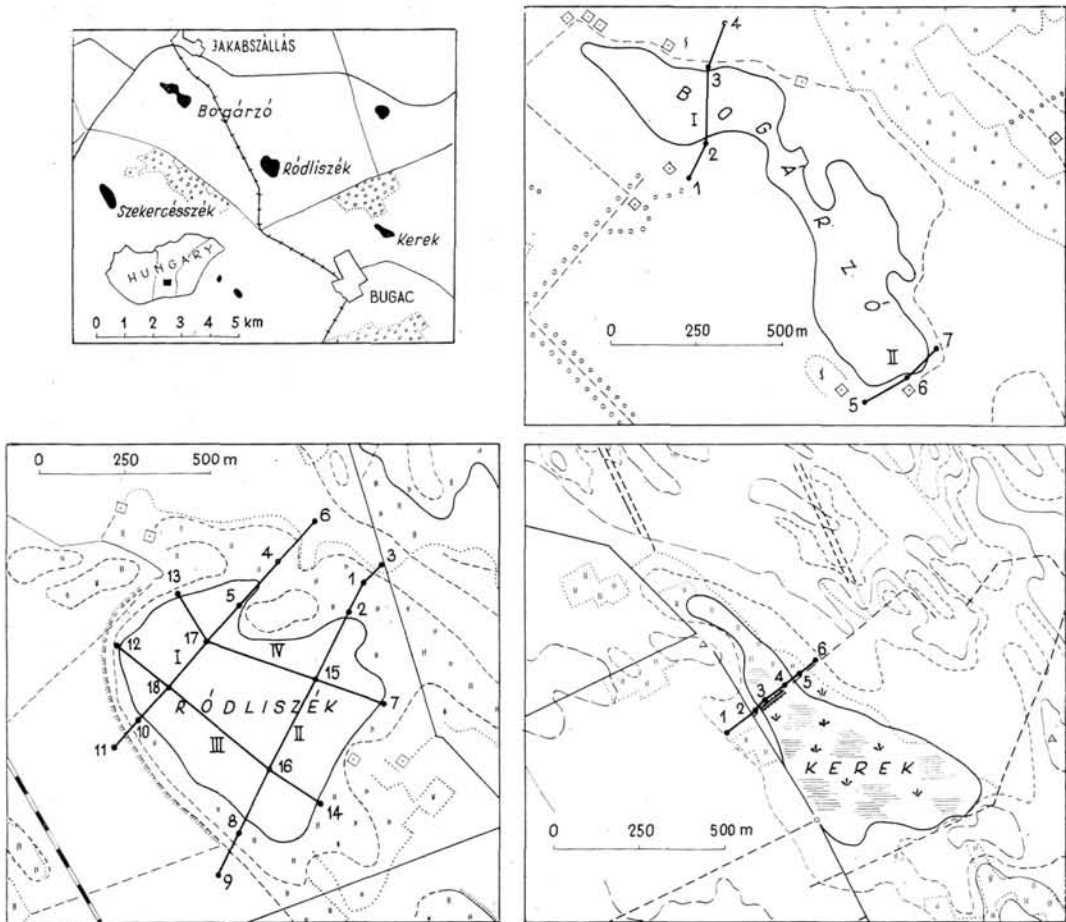

Fig. 1: Layout of the natron lakes of Bugac, and locations of the geological profiles.

gravel sheet; in other places, e. g. in the vicinity of Kecel, a considerable thickness of peat accumulated on it. In the summer half of the year, — especially during the dry hazelnut phase when the ground-water table lay deeper than today on the Danube—Tisza Interfluvial Ridge — a surface rising almost 40 m above the alluvium of the Tisza, the predominantly northwest-southeast oriented winds arranged the wind-blown sands so as to form northwest-southeast trending dunes that would be separated by depressions of similar direction (I. Miháltz 1953). On the Ridge it is these depressions that made possible the formation of shallow lakes, that of the Bugac lakes inclusive (Fig. 1).

On account of the higher water table of the more humid post-hazelnut periods, permanent lakes of shallow water could be formed which would not dry out but in exceptionally few cases, and most of which have been aligned in northwest-southeast direction corresponding to the trend of the dune ranges.

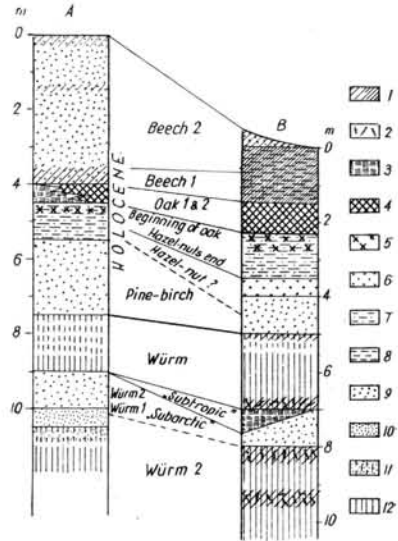
The stratigraphy of the Latest Pleistocene and Holocene sediments of the Danube—Tisza Interfluvial Ridge was studied and discussed, inter alia, by M. Mucsi and M. Faragó

(M. Mucsi 1963, 1965, 1966; M. Faragó 1966, 1968; M. Faragó—M. Mucsi 1971). Relying on their own investigations of gastropods and pollen grains, respectively, M. Mucsi and M. Faragó gave the generalized profile of the Pleistocene and Holocene deposits of the Danube—Tisza Interfluvium (Fig. 2). The stratigraphic subdivision of the Latest Pleistocene and of the Holocene can be readily seen on the profile as well as the sedimentary types of the various climatic phases have been illustrated.

Fig. 2: Subdivision of the latest Quaternary and Holocene sediments of the Danube—Tisza Interfluvium according to M. Mucsi.

Type sections A—B from the Danube—Tisza Interfluvium

1. Heavily and slightly humic strata
2. Plant remains
3. Peat
4. Calcareous silt
5. Calcareous carbonate-silty layers
6. Wind-blown sand accumulated in standing water
7. Lacustrine, finesandy, unsorted silt
8. Coarse—silty fine silt
9. Small-grained wind-blown sand
10. Fine sand
11. Loessic fine sand and fine-sandy loess
12. Loess

The results of the afore-mentioned authors have also shown that the basement of one group of the lakes occurring on the Danube—Tisza Interfluvium Ridge, e. g. that of Lake Kunfehér by Kiskunhalas, is represented by Latest Pleistocene loess (Würm₃). In another group the Latest Pleistocene loess is first overlain by the wind-blown sands of the Holocene pine-birch and of the dry hazelnut phases. Accordingly, it was not until the next, more humid period that lacustrine sediments could be deposited. A lake of this kind is e. g. Lake Petőfi near Soltvadkert which has been studied, too.

GEOLOGICAL FORMATIONS OF THE BUGAC LAKES

The Bugac lakes to be shown here lie north of the natron lakes studied earlier, on the side of the Ridge sloping towards the Tisza (Fig. 1). Of the lakes selected for study, Lake Bogárzó and Lake Ródliszék dry out once in every 7—8 years. In Lake Kerek, open water, if any, is available in entirely humid years only. Its area is covered by reeds and sedges. Therefore the process of filling up is more advanced here as compared to the former two. Lake Kerek is of narrower shape with regard to its size, and its immediate vicinity is uplifting in every direction more rapidly than the surroundings of the other two lakes are. Because of the different environment the geological history of Lake Kerek developed in a different way, too.

The aim of the study of the Bugac lakes was to explore the history of evolution of the lakes and to get acquainted with their sedimentary sequence. In the case of

Lake Kerek, the authors have intended to explore and demonstrate a peat-laden lake that had not yet been investigated geologically in detail in this region.

In the vicinity of the Bugac lakes, field observations were undertaken and rock samples were collected. By the lakes, 5- to 10-m-deep holes were drilled. The grain size composition of the samples was analyzed in the laboratory, where their carbonate content was also determined.

The resulting lithological logs have been grouped as shown in Figures 3 to 6. These profiles show up three main types of sediment.

(1) The lower part of the profiles is composed of Pleistocene loess or loessic fine sand.

(2) The loess is overlain, in Lake Bogárzó and Lake Ródliszék, by Holocene wind-blown sand.

(3) In the same lakes, the wind-blown sand is overlain by lacustrine sediment which, at Lake Kerek, has been deposited immediately upon the loess.

Let us have a look at these sediments and examine them in further detail.

1. In the investigated area the oldest formation reached by drilling is *loess and loessic fine sand* lying at 5.5 to 7.0 m by Lake Bogárzó and Lake Ródliszék and at 3.0 to 3.5 m by Lake Kerek. The loess is fine-sandy, of porous composition and mostly of grey colour throughout the area. The loess is situated below the ground-water table, so that reduction processes may take place at that depth the grey colour of the loess, instead of the comonly yellow one.

In the loess, the predominant 0.02 to 0.5 mm fraction characteristic of the loess averages 46% as a rule. The quantity of the fine material finer than the predominant fraction is 28% on the average, that of the coarser one being 26%, of which 22% is the share of the 0.05 to 0.1 mm, i. e. of the fine sand, fraction. Part „D” of Figure 7 shows a few characteristic loess curves of the area. The carbonate content of the loess is on the average around 25%; consequently, it is rather significant.

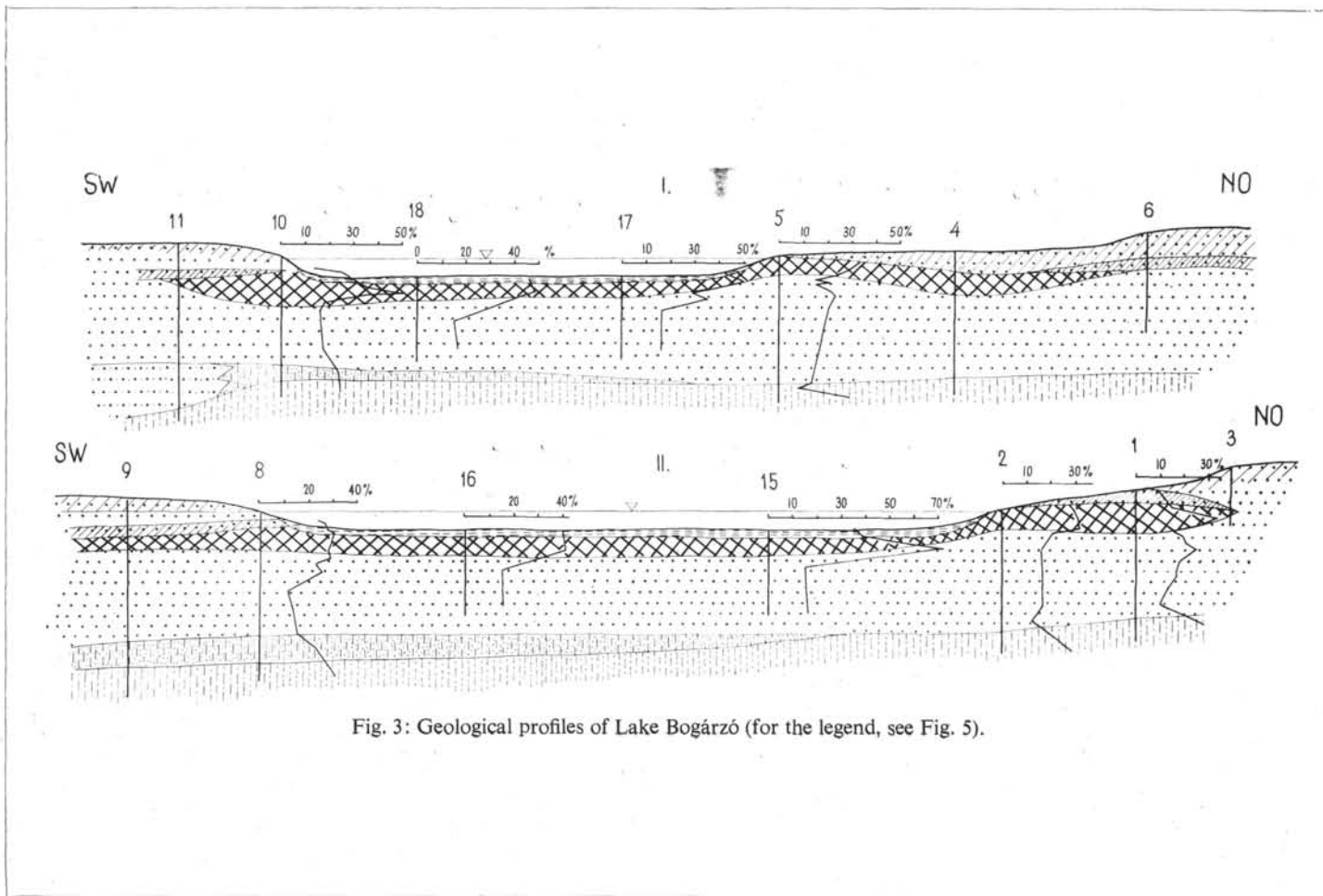
At Lake Bogárzó and Lake Ródliszék the loess on the western side of the lakes grades into fine sand upwards in the profile. This loessic fine sand will wedge out in eastern direction beneath both lakes. In the profile Ródliszék I the loessic fine sand continues westwards with fine-sandy small sand (Fig. 4). Consequently, starting from the loess, the sedimentary sequence will grow coarser in both vertical and horizontal directions.

The permeability of the loessic fine sand and of the fine-sandy small sand is better than that of the loess underneath, being worse than that of the overlying smallgrained wind-blown sand. The lakes receive their recharge predominantly from the ground-water, but this is certainly of importance for the development of the lakes. For the time being, we are still unaware of the size of this influence, however.

It is a generally acknowledged fact that the uppermost loess occurring in the Danube—Tisza Interfluve represents the last glaciation of the Ice Age, probably the Würm₃ glacial. Accordingly, the investigated loess and loessic fine sand of the Bugac region would be of similar age, having been deposited in the Würm₃.

2. At Lake Bogárzó and Lake Ródliszék, the loess and loessic fine sand are overlain — under the lacustrine sediments — by 3 to 4 m of *small-grained loose, unconsolidated wind-blown sand*, a deposit attaining a thickness of 5 to 6 m farther away from all three lakes. The predominant fraction of the wind-blown sand is, between 0.1 and 0.2 mm, present on the average in 43% in the samples. The finer fraction attains

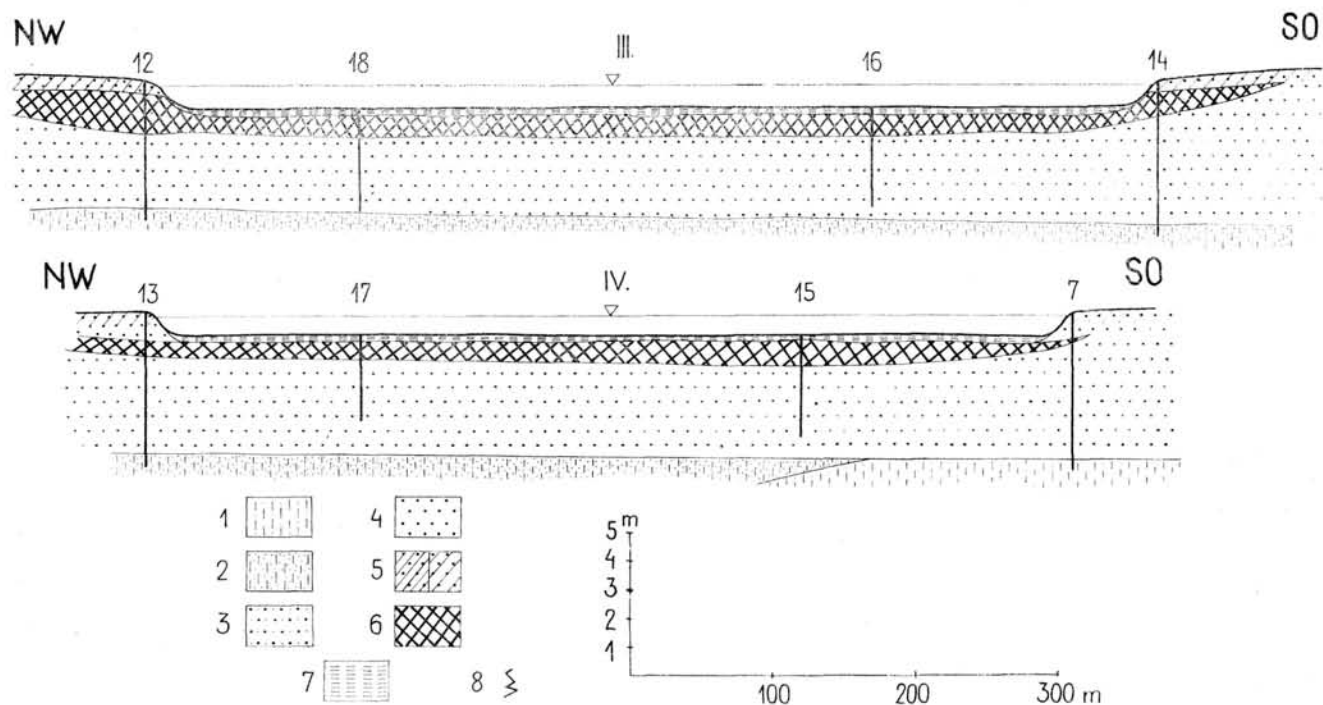

Fig. 4: Southeast-northwest profiles of Lake Ródliszék (for the legend, see Fig. 5).

ins an average of 35% in the samples. The share of the so-called mediumgrained sand, coarser than the fine sand, 0.2 to 0.5 mm in diametre, is 22%.

In accordance with the eolian origin, the sand grains are rounded and dull on their surface. The average carbonate content of the sand samples is about 15%. As shown by earlier analyses of heavy minerals, the sands occurring here had been blown out of the flood-plain of the Danube in the west, thus being of Danubian origin (B. Molnár 1961).

The wind-blown sand surface is humic in many cases. This means that in these places the wind-blown sand has been already fixed up in part and on its surface the process of humification has begun. In the southwest part of Lake Kerek the earlier soil level has been buried by a new wind-blown sand layer. In the dry hazelnut phase the sand movement was particularly intensive. Much of the wind-blown sand must thus have been deposited that time. In smaller measure, however, wind-blown sand movements took place in both the pre- and post-hazelnut periods, too. The aforementioned buried soil level is the result of the last-mentioned movement.

3. The youngest deposits of the area are represented by *lacustrine sediments*. These can be divided into two groups.

(a) At Lake Kerek calcareous silt (chalk)sett led down directly upon the loess, at Lake Bogárzó and Ródliszék, on the wind-blown sand. This layer contains 35 to 80% carbonate, being white to greyish-white, just very slightly humic if at all, unconsolidated, crumbling, when dry, in one's hand. As shown by earlier investigations, CaCO_3 is associated with $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$ in its composition (P. Kriván 1953, M. Mucsi 1963).

Its thickness varies between 0.6 and 1.2 m. At Lake Kerek the carbonate has impregnated, imbibed, the loess surface in 0.6 to 0.8 m thickness, so that carbonate content of the loess underlying the calcareous silt (chalk) attains 30 to 40% (Fig. 7). At Lake Bogárzó and Ródliszék the calcareous silt is transgressive, reaching beyond the present-day lake area (Fig. 3—5). This certifies that the lakes must have been larger than today. In fact, the calcareous silt can be deposited only in case of permanent water coverage. However, in the meantime a part of the area of the lakes was buried by wind-blown sand.

The composition of the transgressive calcareous silt is different from the composition available within the present-day boundaries of the lakes.

As shown by the curves „A” of Fig. 7, the predominant grain size in the calcareous silt layers occurring outside the present-day lake areas is about the limit between the fine and small sands. Finer fraction is available in 25 to 35% only, of which 15 to 20% is the share of clay (fraction below 0.005 mm in diametre). The carbonate content of the strata is between 31 and 54%.

The calcareous silt available within the present-day boundaries of the lakes is very poorly sorted. Its grain size composition is finer than the former. As a contrast to the previous 25 to 35%, the fraction lower than the fine sand's (lower than 0.06 mm in diametre) attains 50 to 70%, of which the share of the clay fraction is considerable, about 40 to 60% (Fig. 7, „B”). The carbonate content of these strata too is higher and more unsteady. It varies between 39.6 and 72.8%. The calcareous silt of Lake Kerek belongs to the latter type, as far as both its extension with regard to the lake's and its composition are concerned (Fig. 6, 7, „B”).

The cause of the differences in grain composition is that nowadays a calcareous silt of higher clay content and of finer grain composition is being deposited in the territory of the lakes, as compared to that which was deposited in the hazelnut and

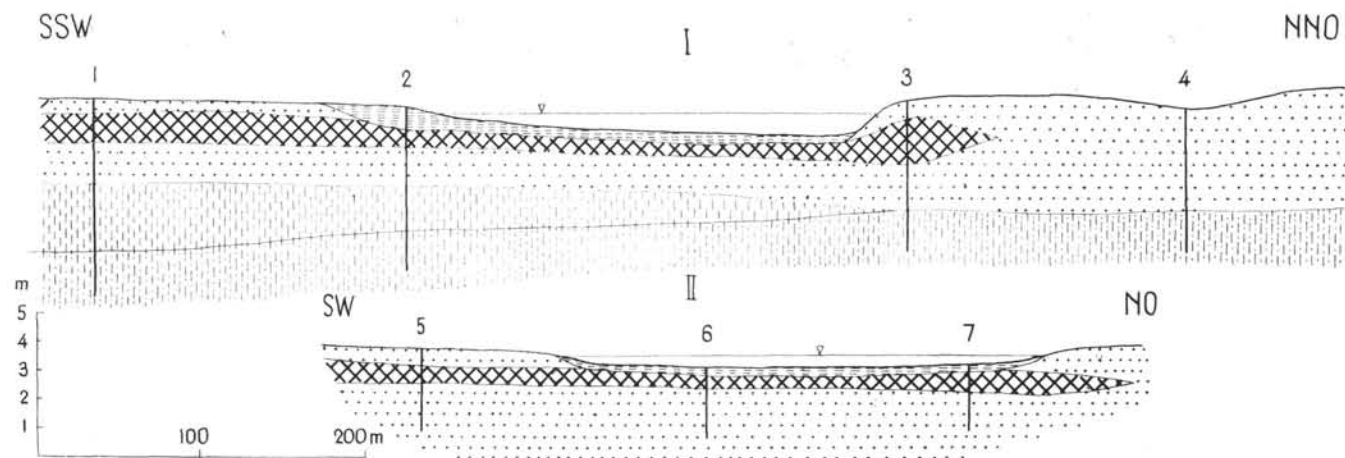
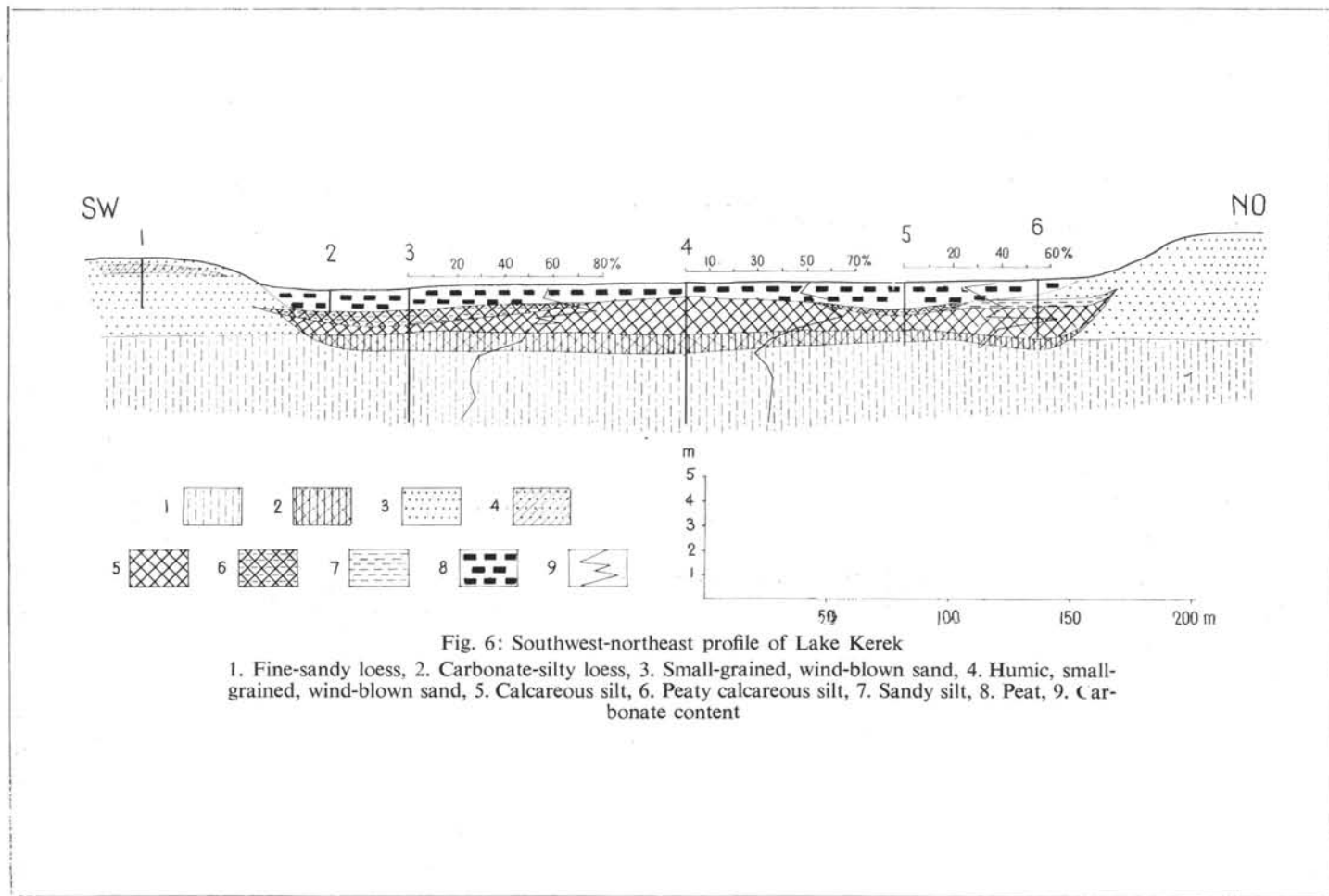

Fig. 5: Northwest-southeast profiles of Lake Ródliszék.

1. Fine-sandy loess. 2. Loessic fine sand, 3. Fine-sandy, small-grained, wind-blown sand, 4. Small-grained, wind-blown sand, 5. Heavily (left side) and slightly (right side) humic, small-grained, wind-blown sand, 6. Calcareous silt, 7. The youngest carbonate-silty sediment, 8. Carbonate content

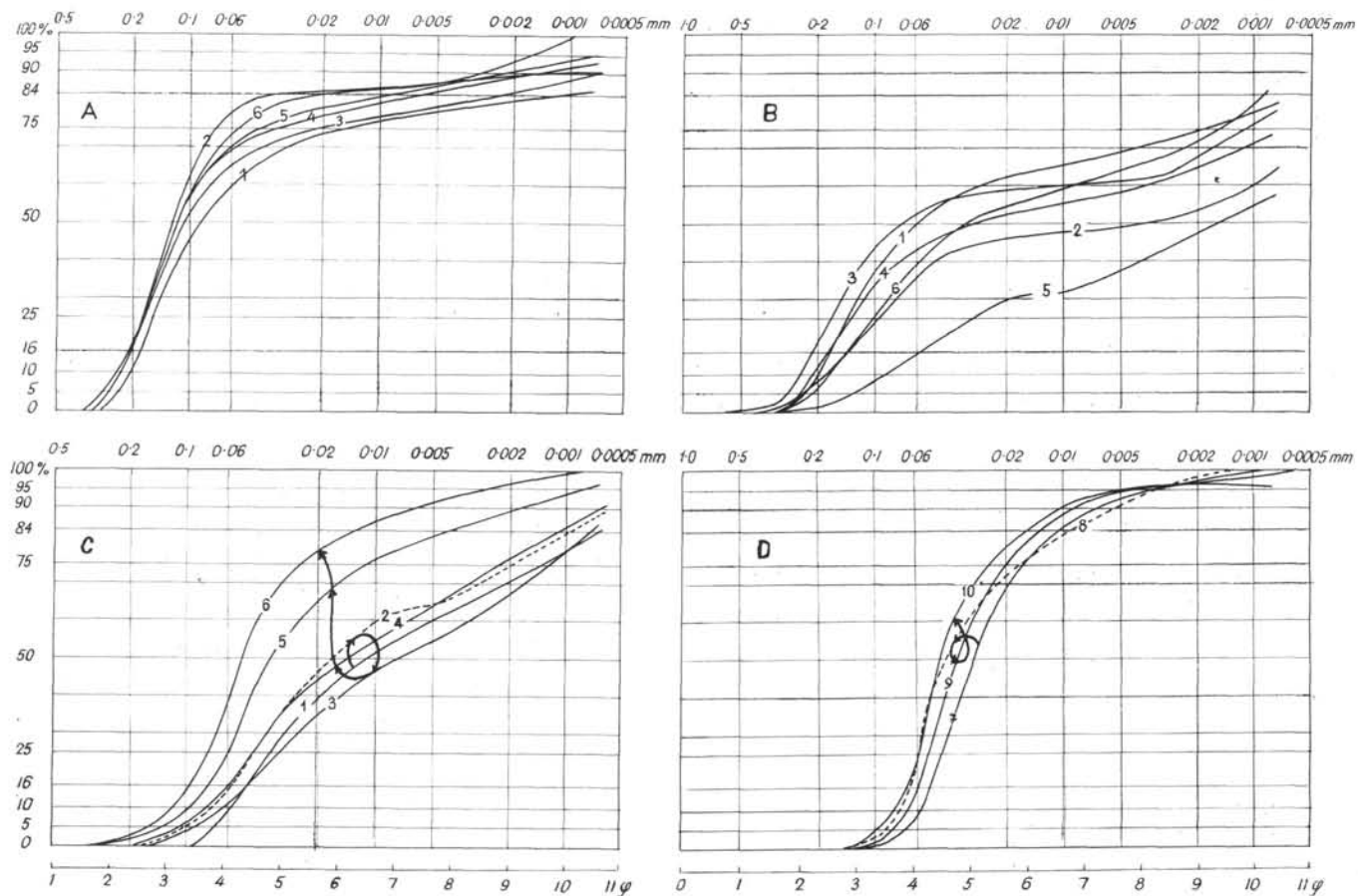

Fig. 7: A—B: Granulometric curves of the sediment types deriving from the area of Lake Ródliszék.

A: Curves of the calcareous silt layers extending beyond the present-day boundary of the lake: (the percentage values indicate the carbonate content of the sample)

1	2 sz. f. 0.4—0.6 m:	31.2%
2	2 sz. f. 0.6—0.8 m:	31.0%
3	10 sz. f. 0.5—1.0 m:	31.1%
4	10 sz. f. 1.0—1.2 m:	36.8%
5	10 sz. f. 1.2—1.5 m:	34.6%
6	10 sz. f. 1.5—2.0 m:	54.0%

B: Curves of the calcareous silt layers deposited within the present-day area of the lake:

1	15 sz. f. 0.3—0.7 m:	72.8%
2	16 sz. f. 0.0—0.3 m:	40.0%
3	16 sz. f. 0.3—0.7 m:	39.6%
4	17 sz. f. 0.3—0.6 m:	42.3%
5	18 sz. f. 0.0—0.3 m:	46.8%
6	18 sz. f. 0.3—0.6 m:	46.8%

C—D: Sequence underlying the peat deposit as exposed by the borehole No 4 at Lake Kerek.

C:	1	0.6—0.7 m:	55.0%
	2	0.7—0.8 m:	59.1%
	3	0.8—1.0 m:	63.7%
	4	1.0—1.5 m:	49.6%
	5	1.5—2.0 m:	45.0%
	6	2.0—2.8 m:	33.0%
D:	7	2.8—3.2 m:	28.0%
	8	3.2—3.8 m:	33.0%
	9	3.8—4.2 m:	36.4%
	10	4.8—5.8 m:	33.7%

oak phases. After the frequent dessiccations of the lakes their bottom silt layer is heavily cracked and fractured. The fissures reach down to very significant depths, 10 to 25 cm, so that the contemporary finer-grained, more clayey sediment is washed into the deeper strata by meteoric waters, to enrich the finer fractions there.

The differences in carbonate content are, in their turn, due to the fact that the carbonate matter of the strata derives from the ground-waters flowing towards the lakes: the local depressions. *Nota bene*, the ground-water dissolves high amounts of carbonate from the sands and loesses of Danubian origin. Crossing the carbonate layers available beyond the present-day boundaries of the lakes, it can exsolve from the soil a carbonate quantity that is higher even than that mentioned previously. The carbonate in solution will then be precipitated in the lakes, to enrich on their bottom the carbonate content of the lacustrine sediment which is considerable even without that. It is true, by the way, that this process will diminish the carbonate content of the carbonate silts occurring beyond the present-day lake area.

(b) At Lake Kerek the calcareous silts on the southwest and northeast sides of the Lake are overlain by peat of loose structure, 0.6 to 1.0 m thick, grading progressively from the calcareous silt into the peat composition, though with a rather sharp boundary in the middle. The material of the peat consists of fibres of water-dwelling plants, predominantly reeds and sedge, still covering the water body of the lake. Its carbonate content too is very significant, attaining 50 and sometimes even 60%. Beside the vegetal and carbonate matter some wind-blown sand is also frequently present in the peat. Consequently, the peat is only partly organic in origin, the inorganic part being in many cases equal to the organic one.

GEOHISTORICAL EVOLUTION OF THE BUGAC LAKES

Among the Bugac lakes, Lake Kerek and the other two lakes, Bogárzó and Ródliszék, differ from one another in their geohistorical evolution.

The lacustrine sediment of *Lake Kerek* overlies, as already shown, the loess directly. No wind-blown sand is available between the loess and the lacustrine sedimentary sequence. Consequently, the lake seems to have been formed in early Holocene time, some 10 to 15 thousand years ago. In the case of Lake Kunfehér at Kiskunhalas, a lake of similar development, M. Faragó, relying on pollen analytical results, has concluded that that lake already existed at the end of the Pleistocene and that the Holocene epoch must have inherited it. In Lake Kunfehér, however, the surface of the loess lies deeper in the axis of the lake than it does to the southwest and northeast of it, so that at the end of the Pleistocene this already represented a local depression in which the lake could develop.

In the case of Lake Kerek, however, the surface of the loess lies at an almost uniform hypometrical elevation above the sea level. Consequently, the deeper position of the lake area with regard to its environment is due to the appearance of the wind-blown sand accumulations around the lake; in other words, Lake Kerek seems to have been formed simultaneously with the appearance of the sands.

The surrounding of Lake Kerek rise rapidly morphologically within a short distance, 200 to 300 m, so that the difference in altitude between the lake bottom and the surroundings of the lake attains a figure of 4 to 5 m.

It is well-known that the ground-water table, which lies here at very small depth, about 2 m below the surface, will adjust itself to the surface relief. Accordingly, the ground-water table must intensively slope lakewards, following the morphology of the surface. Here is a guarantee for the lakeward flow of the ground-water which is still the rule as it was earlier the case. Therefore, the rapid evaporation of the water of the lake can be recharged by ground-waters whenever such a recharge is needed. This factor, however, has increased the quantity of the carbonate introduced into the lake. Hence the result that in the calcareous silts of the lake the carbonate content is higher and the development is thicker than in the other two lakes.

In the periods of higher humidity of the climate the growth of vegetation was always granted by the more permanent recharge due to higher difference in water level. This is how the coverage of the lake with plants could begin, first on the two sides of the lake, then in its centre as well. This fact is also proved by the grading of calcareous silts on the two sides of the lake into peats (Fig. 6).

When the youngest sediments richer in clay fraction, but poorer in carbonates, are deposited in the other two lakes, Lake Kerek is already grown up with water-dwelling plants. Consequently, the peat and the uppermost layer of the other two lakes are heteropical facies replacing each other. As shown above, large amount of carbonate is precipitated together with the peat. At violent storms, smaller or larger amounts of wind-blown sands may also be introduced from the surroundings into the lake area of Lake Kerek. Its area is only in small measure buried by these sands which settle mainly along the shore.

The calcareous silts of *Lake Bogárzó* and *Lake Ródliszék* follow after the wind-blown sand intercalation of 3—4 m thickness overlying the loess. According to M. Mucsi and M. Faragó M., the wind-blown sands in the Danube—Tisza Interfluvium were deposited in the pine-birch and hazelnut phases of the Holocene (Fig. 2) (M. Mucsi 1965, 1966; M. Faragó M. 1966, 1969). Consequently, the two lakes could not develop before this event; in absolute terms, they seem to have been formed

5 to 7 thousand years ago. Morphologically, the surroundings of the two lakes emerge to higher elevation only at great distances. Hence the result that, unlike in the case of Lake Kerek, the ground-water table here will sink much below the level of the lake bottom in extremely dry years. In such cases the lake area runs dry. Accordingly, the plants requiring a permanent water body or constant humidity (moisture) can settle in it only temporarily, to die and decay after words. This temporary vegetation, however, is not sufficient for peat formation. Therefore, not peat, but a fine-grained sediment with calcareous silt is now being deposited in Lake Bogárczó and Lake Ródliszék.

Since the hazelnut phase the wind-blown sand fill of the lakes has decreased the lake area considerably.

A common characteristic of the two lakes is their shallow, not more than a few decimetres deep, water body. It is recharged from ground-water and meteoric waters. It is particularly the recharging effect of the ground-water flow that is significant. The precipitations falling into the lake and the waters flowing in from surface water-courses are of smaller quantity than the annual amount of evaporation (M. Andó 1966, I. Miháltz—M. Mucsi 1964). The resulting water surplus can only derive from ground-waters.

Because of the heavy evaporation in summer time, the water of the lakes is alkaline, a phenomenon also due to the shallow depth and relatively large surface of the water body. The water-covered parts of the lakes will consequently change their areal extension. All these circumstances, will largely enhance the alkalization, the development of „szik”-soils, in their surroundings.

The most heavily alkalized areas always occur in the immediate vicinity of the lakes, where the largest quantity of water evaporates. In these places the downward percolation of meteoric waters is impeded to a great extent by the fact that the sediments of lowest permeability are usually localized here.

The alkalization of the vicinity of the lakes is provoked, beside the given hydro-geological characteristics, by the increasing concentration of the salts of the ground-waters and meteoric waters. The salts are dissolved from the sediments of the surrounding areas. Because of the presence of sediments of high CaCO_3 content, lime-richer alkaline soils, „szik”-soils, have been formed in the Danube—Tisza Interfluve, so in the regions of the two lakes as well.

It can thus be concluded that, despite the many features that are the same in both the Bugac lakes and in the other lakes of similar development of the Danube—Tisza Interfluve, the former show a number of specific individual features. It is therefore desirable to continue the investigations in order to get acquainted with the individual characteristics of each lake: a knowledge that may allow a better understanding of the general laws and regularities.

BIBLIOGRAPHY

- Andó, M.*, (1966), Mikroklimaverhältnisse der sodahaltigen Teiche im südlichen Teil der Grossen Tiefebene. — *Acta Geographica, Acta Univ. Szegediensis*, 6. 1—4, pp. 23—53.
- Andó, M.—Mucsi, M.*, (1967), Klimarhitmen im Donau—Theiss-Zwischenstromland. — *Acta Geographica, Acta Univ. Szegediensis*, 7. 1—6. pp. 44—53.
- Kriván, P.*, (1953), Die Bildung der Karbonatsedimente im Zwischengebiet von Donau und Theiss. — *Acta Geol. Hung.* 2. pp. 91—108.
- Miháltz I.*, (1953), A Duna—Tisza köze déli részének földtani felvétele. — *Magy. Áll. Földt. Intézet Évi Jel.* 1950-ről, pp. 113—143.

- Miháltz I.—M. Faragó M.*, (1946), A Duna—Tisza közti édesvízi mészképződmények. — Alföldi Tudományos Intézet 1944—45. é. Évkönyve, Szeged.
- Miháltz I.—Mucsi M.*, (1964), A kiskunhalasi Kunfehértó hidrogeológiája. — Hidrológiai Közlöny 44. 10. 463—471.
- M. Faragó M.*, (1966), A soltvadkerti Petőfi-tó rétegeinek kronológiája palinológiai vizsgálatok alapján. — Őslénytani viták 6. 59—63.
- M. Faragó M.*, (1969), A dél-alföldi szikes tavak kutatásáról és azok eredményeiről. — Hidrológiai Tájékoztató, 128—130.
- M. Faragó M.—Mucsi M.*, (1971), Geologische Entwicklungsgeschichte von Natronteichen auf Grund Palynologische Untersuchungen. — Acta Geographica, Acta Univ. Szegediensis, 9. 1—7. pp. 93—101.
- Molnár B.*, (1961), A Duna—Tisza közti eolikus rétegek felszíni és felszín alatti kiterjedése. — Földtani Közl. 91. 3. pp. 300—315.
- Molnár, B.*, (1971), Entstehungsgeschichte der Sodaseen im Süd-Alföld (Ungarn). — Aus den Sitzungsberichten der Österr. Akademie der Wissenschaften Mathem.-naturw. Kl., Abt. I. 179. Bd., 8—10. Wien, pp. 183—191.
- Molnár B.*, (1972), A Nagyalföld negyedkori üledékkomplexumának genetikája. — Kandidátusi disszertáció (Kézirat) Szeged. pp. 1—305.
- Molnár, B.—Mucsi M.—Magyar L.*, (1971), Latest Quaternary History of the Southern Stretch the Tisza Valley. — MFME 1971/1, 5—13.
- Mucsi M.*, (1963), Finomrétegtani vizsgálatok a kiskunsági édesvízi karbonátképződményekben. — Földt. Közl. 93. 3. pp. 373—386.
- Mucsi, M.*, (1965), A soltvadkerti Petőfi-tó földtani viszonyai. — Földtani Közl. 95. 2. pp. 240—248.
- Mucsi M.*, (1966), A soltvadkerti Petőfi-tó földtani viszonyai. II. — Földtani Közl. 96. 4. pp. 452—459.

**DIE FLECHTENVEGETATION DER JUGOSLAWISCHEN
WOIWODINA
(EINE FLORISTISCHE
UND FLECHTEN-CÖNOLOGISCHE ABHANDLUNG)**

LÁSZLÓ GALLÉ

(Szeged, Móra-Ferenc-Museum)

Die Erarbeitung der Flechtenvegetation und der Flechtencönose der jugoslawischen Wojwodina (SAP Vojvodina) beschäftigt mich schon seit langem. Meine ersten Sammlungen aus der Umgebung von Zenta (Senta) und Titel stammen aus den Jahren 1926—1928. Später, als sich dazu eine Gelegenheit darbot, suchte ich die verschiedenen Fundstellen des Gebietes auf, wo ich nicht nur Flechtenmaterial gesammelt, sondern auch zahlreiche cönologische Aufnahmen gemacht habe. Des gesammelte Material habe ich, wie es sich auch aus dem meiner Abhandlung beigelegten Literaturverzeichnis herausstellt, in kleineren Veröffentlichungen bekanntgegeben. Die dem Leser jetzt vorgelegte Bearbeitung enthält eine Zusammenfassung der eigenen und der in der einschlägigen Fachliteratur bisher veröffentlichten Angaben.

Die Bearbeitung beginnt mit einer kurzen historischen Heraufbeschwörung, sie wird mit dem cönologischen und floristischen Teil fortgesetzt und endet mit der Vorzählung der sich auf die Woiwodina beziehenden lichenologischen Literatur.

DIE GESCHICHTE DER FORSCHUNG

Die Bearbeitung der Flechtenvegetation der Woiwodina ist nur zum Teil erfolgt. Die ältesten Angaben sind mit dem Namen des ehemaligen Óbecseier (Bečej) Pfarrers F. Kovács—Huszka¹ verknüpft, der in der Monographie des Komitats Bács-Bodrog 10 Angaben mitteilt, aber ohne die näheren Fundorte erwähnt zu haben. Später zählt I. Zala² 5 Arten aus der Umgebung von Újfutak (Futak) vor, und J. Wagner³ gibt 4 Flechtentaxa aus dem Gebiet des Deliblat-Sandpußta bekannt. Wagners Veröffentlichung folgen V. Gyelniks⁴ Angaben, der von der Art *Parmelia caperata* aus der Sammlung von der Umgebung von Alsó-Kovály (Kovilj) des ehemaligen Novisader (Újvidék) Lehrers L. Zorkóczy Erwähnung macht. Dann folgen wieder 2 Angaben von Gyelnik⁵, von Deliblat.

In meiner im Jahre 1935 erschienenen Abhandlung⁶ veröffentlichte ich 65 Flechtenarten, 2 Varianten und 19 Formen, insgesamt also 86 Taxa aus der Umgebung

¹ Kovács-Huszka l. Borovszky, Bács-Bodrog vármegye. 1909 (*Collema glaucescens*, *C. pulposum*, *Leptogium lacerum*, *Graphis scripta*, *Gr. elegans*, *Lecanora subfusca*, *Xanthoria parietina*, *Peltigera canina*, *Usnea barbata*, *Evernia prunastri*.)

² Zala, 1908.

³ Wagner, 1914.

⁴ Gyelnik, 1928.

⁵ Gyelnik, 1932.

⁶ Gallé, 1935.

von Zenta (Senta), Csóka, (Čoka), Felsőhegy (Gornji-Breg), Kanizsa (Kanjiža), Szabadka (Subotica) und Titel.

I. Pišút und A. Vězda, tschechoslowakische Lichenologen haben im Jahre 1968 anlässlich ihrer jugoslawischen Studienreise, durch das Gebiet der Woiwodina gehend, an einer Lößwand in der Umgebung von Novisad die Art *Verrucaria floerkeana* DT. ET SARNTH eingesammelt⁷.

Der erweiterte Stoff meiner eigenen Zentaer Sammlungen (99 Arten, 28 Varianten und 43 Formen, insgesamt 170 Flechtentaxa und 2 Anomalien) ist in J. Guelminos⁸ Arbeit „Die Pflanzen von Zenta und seiner Umgebung, II. Kryptogamenpflanzen“ zusammen mit der Veröffentlichung der für die Umgebung der Stadt charakteristischen 8 Flechtencönosen erschienen.

Schließlich habe ich in den Spalten von „Botanikai Közlemények“ (Budapest) über einige lichenologische Besonderheiten meiner Studienreise im Jahre 1973 in der Woiwodina berichtet, wo ich 25 verschiedene Flechtentaxa, unter ihnen die *Toninia zsákii* (SZAT.) LETT., eine im Alkaliboden vom Typ Solonjec lebende Art, und unter dem Namen *Endocarpetum pusilli titelicum* eine für das Gebiet der Woiwodina neue Flechtencönose bekanntgemacht habe.⁹

Der floristische Teil enthält die Zusammenfassung des von den erwähnten Autoren Mitgeteilten und der eigenen Angaben.

Hier erwähne ich, dass Fr. Kušan¹⁰, in seinem „Prodromus flore lišaja Jugoslavije“ keine Flechtentaxone aus dem Gebiet der Woiwodina vorzählt, obwohl er in vor ihm gegebener Literaturlist die bezüglichen Angaben enthaltenden Veröffentlichungen genau zitiert.

VERÄNDERUNGEN IN DER FLECHTENVEGETATION DES GEBIETES

Während der seit den ersten Sammlungen vorbeigegangenen 70—75 Jahre ist das Bild der kryptogamen Vegetation im Gebiete der Woiwodina verträchtlich verändert. Ich beschäftige mich nur mit den wichtigsten Ursachen und komplexen Faktoren dieser Veränderung.

Der Fortschritt der landwirtschaftlichen Kultur und der Mechanisierung hat der Natur große Gebiete entzogen. Der karbonathaltige Boden im Donau-Theiß-Zwischenstromland, und der solonjec-artige Alkaliboden auf der Banater Seite schrumpft sich immer mehr zusammen. Dieser Prozeß geht aber auch noch heute nicht in gleichem Maße vor sich, da vor allem auf dem für Weiden übriggelassenen Gebieten die Reste der ehemaligen, reichen Flechtenvegetation noch zu finden sind. Auf diesen Gebieten kann man noch die *Cladonia facies* in den verschiedenen Variationen der *Artemisio-Festucetum pseudovinae*, oder die *Toninia zsákii* (SZAT.) LETT., eine interessante Flechtenart der Banater Alkaliboden finden.

Auf die Veränderung der Landschaft (aus dem Gesichtspunkt der epiphytischen Flechtenvegetation) können uns nicht nur die Einwirkungen der landwirtschaftlichen Kultur, sondern auch die Wälder, bzw. die Verälderung der Bäume der Kulturparke aufmerksam machen.

Wo die Bäume der Wälder oder der Alleen verältert sind, und so ihre Rinde rauh rissig geworden ist, dort verschwinden die Arten der jungen, einem größeren Gerb-

⁷ Vězda, 1969.

⁸ Gallé sub Guelmino, 1973.

⁹ Gallé, 1974.

¹⁰ Kušan, 1953.

säureinhalt enthaltende Rinde bevorzugenden *Arthonia*, *Arthopyrenia*, *Polyblastiopsis*, und ihre Stelle wird von den erst Krustenflechten, dann Laubflechtenarten (*Lecidea*, *Lecanora*; *Physcia*, *Parmelia*, *Pertusaria*), die eine neutrale chemische Einwirkung bevorzugen, eingenommen. Ich habe solche Erscheinungen auf dem Überschwemmungsgebiet der Theiß in der Nähe von Adorján erfahren, wo die Strauchflechtenarten *Pseudevernia furfuracea*, *Evernia prunastri* und *Ramalina farinacea* auf den Stämmen von alten Eschenbäumen die Stellen der pionieren Krustenflechtenarten eingenommen haben, außerdem in Zentaer und Kanizsaer Volksparken, wo statt der Krustenflechtencönosen heute nur noch größtenteils die Varianten der aus Laubflechten bestehenden *Physcietum ascendens parmeliosum* zu finden sind. Auf den Stämmen der jungen Bäume von neuen Siedlungen oder Waldverjüngungen kommen natürlich auch heute alle diejenigen Arten vor, die anderswo, wegen der Veraltung ihren Platz älteren Sukzessionen übergeben haben.

Nach solchen Bedenkungen habe ich alle, vom Gebiet der Woiwodina hervorgekommene Flechtentaxa in die Enumeration meiner Behandlung aufgenommen.

In der epilithen Vegetation sind Veränderungen von zwei Richtungen zu beobachten. Auf den von menschlichen Ansiedlungen entfernt befindlichen Bauten (Durchlässe, Schleusen, steinbedeckte oder ziegelbedeckte Dämme an Flüssen entlang) ist eine Veraltung der angesiedelten Flechtencönosen zu beobachten. Schlußassoziationen bilden sich heraus, die keine Erneuerung mehr haben können und unter deren Lagern sich keine neuen, jüngeren Lager zu niederlassen fähig sind. Solche sind die *Lecanoroso Caloplacetum murorum* beziehungsweise die veralteten, steinbewohnenden Cönosen der *Lecanoretum albomarginatae*.

Eine andere Veränderung wird durch anthropogene Einwirkungen hervorgerufen. Die immer stärker werdende Verschmutzung der Luft der Großstädte hat sowohl das Bild der epiphytischen und epixylen, als auch die der epilithen Flechtenvegetation verändert. Der Staub- und Rauchinhalt der Luft, die Anwesenheit der verschiedenen Metall-Ionen und anorganischen Verbindungen (SO_2 , H_2S , HF, Cl_2 , HCl, NO und NO_2 , NH_3), die aus den Fabriken und Chemiewerken stammenden organischen, aromatischen Polykondensationsderivaten, weiterhin α -3,4-Benzpyren, wie Produkte der menschlichen Tätigkeit haben für die den Verschmutzungen gegenüber außerordentlich empfindlichen Flechten schon in so winzigen Mengen eine schädliche Einwirkung, welche die Sinnorgane des tierischen und menschlichen Organismus in erster Linie mit Hilfe ihrer Geruchsorgane noch nicht zu wahrnehmen fähig sind.¹¹

Die SO_2 -Verschmutzungsstufe der größeren Städte bewegt sich zwischen den Werten 0,01—1 ppm, ihre H_2S -Verschmutzung erhöht sich nicht über das Niveau 0,01—0,02 ppm. Die allererste Quelle beider Verbindungen ist die Kohlen- und Ölheizung der Häuser, bzw. die Verschmutzungstätigkeit der Chemiewerke. Auch die Menge der Chlorderivate übersteigt den Wert 0,01 ppm nicht. Diese Mengen bleiben noch für die Menschen innerhalb der unteren Grenze der Wahrnehmbarkeit und der Gefährlichkeit. Für die Flechten können sie aber verhängnisvoll sein und sie sind für die überwiegende Mehrheit der Arten auch tatsächlich katastrophal. Das für die Flechten letale SO_2 Niveau bewegt sich um den Wert 0,018 ppm.

Auf den Ziegeldächern und den Steinmauern der kleineren Gemeinden und Dörfer erscheinen noch die Charakterarten der *Caloplacetum murorum* und der *Lecanoretum albomarginatae* in der Form von einem reichen Belag. Die Rauch- und Teerbelastung die auf den anlässlich der Dachreparierung abgenommenen

¹¹ Kovács, 1973.

Dachziegeln zu beobachten sind, verhindern in den Großstädten (Novisad, Subotica, Sombor) alle Lebenstätigkeiten jeder Flechtenart. Auf den Ziegeldächern kleineren Städte (Bečej, Senta) sind noch einige Lager der *Lecanora albescens*, *L. dispersa*, *L. crenulata*, *Verrucaria nigrescens* und *Staurothele catalepta* in lebendigem Zustand zu finden, aber von den steinbewohnenden Arten der *Physcia* kommen nur noch je eine verkrümmtes Individuum der *Physcia orbicularis* vor.

Vor 30—40 Jahren lebten noch die Arten *Lecidea*, *Buellia* und *Physcia* an Baumstämmen in den Friedhöfen und auch *Xanthoria*-Lagern kamen vor. Heute sind die Bäume der Friedhöfe sozusagen kahl, höchstens über dem Boden, in der Nähe der Rasenniveaus sind auch ihnen einige unentwickelte Lager der *Physcia orbicularis* oder *Ph. tenella* zu finden und die Apothecien der spärlichen *Lecanora carpinea* lassen kaum etwas Sporen entwickeln, ihre Fruchtkörper sind deformiert, schlecht entwickelt. Wenn unsere sich auf die Stämme der städtischen Zierbäume und der Friedhöfe beziehenden Feststellungen richtig sind, so sind sie in erhöhtem Maße für die entlang der verkehrsreicheren Autostraße gepflanzten Bäume (*Morus*, *Populus*, *Platanus*) gültig. Die Verbrennungsprodukte die Explosionsmotoren, vor allem die mit einem Bleitetraethyl Inhalt, haben auf den Baumstämmen zu einer stürmischen Verarmung der Flechtenvegetation geführt.

Die Flechten sind infolge des Aufbaus ihres Lagers der Verschmutzung der Luft gegenüber empfindlich. Ihre Rindenschicht, die auch bestenfalls einen paraplektenchymatischen Aufbau hat, und die von Rauchgasen leicht durchzudrignen ist, sichert nicht genügenden Schutz für die der Oberfläche des Lagers nahe liegende Gonidienschicht.

Die in der rechts folgenden Tabelle vorgeführte Reihenfolge veranschaulicht die Empfindungsstufe der epiphytischen Flechten für die Rauchgase. Als empfindlichsten haben sich die Strauchflechten Arten mit der größten Oberfläche erwiesen, ihnen folgen die Laubflechten, die widerstandsfähigsten sind die Krustenflechten, die sich an das Substratum schmiegen oder sich zum Teil in das hineinziehen.

Wird die Stufe der Empfindlichkeit in der Funktion der Lebensformen untersucht, so stellt es sich heraus, daß die Arten vom Typ Ra den Rauchgasen gegenüber außerordentlich empfindlich sind, daß die Arten vom Typ Pa sehr empfindlich, bzw. empfindlich sind, und daß die Krustenflechten vom Typ AK geringste Empfindlichkeit zeigen.

Die von der Luftverschmutzung und Rauchgasen beschädigten Flechtenindividuen haben an sich die Symptome der „Krankheit“, ihr Lager ist verkümmert, sie bringt nur spärlich und schlecht entwickelten Fruchtkörper, in ihren Apothecien sind statt Ascii und Sporen nur schwach entwickelte Paraphysen in einer dünnen Schicht zu finden.

Die Friedhöfe des Tieflandes sind übrigens ein Refugium für die steinbewohnenden, nicht einmal für die montanen Flechtenspecies. In den von den Siedlungen, Betrieben weiter entfernt gelegenen Friedhöfen leben noch zahlreichere Krustenflechten auf der Oberfläche der Grabmale, der Natur- und Kunststeine. Die alten, einst mit Parmelien (*P. sulcata*, *P. tiliacea*, *Hypogymnia physodes*) reichlich beschlagenen Kreutze aus hartem Holz sind aber fast völlig verschwunden und ihre Stellen sind von den größtenteils aus kalkhaltigen Materialien angefertigten Grabmalen übernommen, die auch heute beliebte Fundorte für die kalziumliebenden Flechtenarten sind.

Im Zusammenhang mit der Luftverschmutzung ist festzustellen, daß die Flechten in den Städten der Woiwodina, in der Nähe der Siedlungen und entlang an

<i>Lebensformen</i>	<i>Der Name der Flechte</i>	<i>Die Stufe der Empfindlichkeit der Verschmutzung gegenüber</i>
Ra	<i>Pseudevernia furfuracea</i>	Außerordentlich empfindlich
Ra	<i>Ramalina fraxinea</i>	Außerordentlich empfindlich
Ra	<i>Ramalina farinacea</i>	Außerordentlich empfindlich
Ra	<i>Ramalina pollinaria</i>	Außerordentlich empfindlich
An	<i>Anaptychia ciliaris</i>	Außerordentlich empfindlich
Pa	<i>Parmelia acetabulum</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia saxatilis</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia tiliacea</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia caperata</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia aspera</i> , <i>P. glabra</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Hypogymnia physodes</i>	Sehr empfindlich
Us	<i>Evernia prunastri</i>	nitrophob
Pa	<i>Parmelia sulcata</i> , <i>P. subrudecta</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia subargentifera</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Parmelia fuliginosa</i>	Sehr empfindlich
Pa	<i>Physconia pulverulenta</i>	Empfindlich genug
SK	<i>Candelaria concolor</i>	Empfindlich genug
Pa	<i>Physcia stellaris</i> , <i>Ph. aipolia</i>	Empfindlich genug
Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	Empfindlich genug
An	<i>Physcia luganensis</i>	Empfindlich genug
An	<i>Physcia tenella</i> , <i>Ph. ascendens</i>	Empfindlich genug
Pa	<i>Physconia grisea</i>	Empfindlich
Pa	<i>Xanthoria parietina</i> v. <i>chlorina</i>	Empfindlich
AK	<i>Lecanora allophana</i>	Empfindlich
SK	<i>Lepraria candelaris</i>	Empfindlich
Pa	<i>Physcia orbicularis</i>	Ein wenig empfindlich
AK	<i>Lecidea elaeochroma</i> , <i>L. glomerulosa</i>	Ein wenig empfindlich
AK	<i>Lecanora subfuscata</i>	Ein wenig empfindlich
AK	<i>Lecanora carpinea</i>	Ein wenig empfindlich

Die Toxizität fällt

Die Toxizität wächst

den verkehrsreichen Wegen genaue Indikatoren der Luftverschmutzung sind. Aus ihrer Anwesenheit, aus der Stufe ihrer Entwicklung oder aus ihrem Verschwinden können wir auf das Maß der Verschmutzung folgern.

Eine koordinierte Arbeit der sich mit Kryptogamenpflanzen, mit Flechten und Moose beschäftigenden Botaniker, der sich mit dem Problem der Luftverschmutzung beschäftigenden Chemiker und der Fachleute der Gesundheitswesens wäre für eine genaue Feststellung der diesbezüglichen Rolle der Sporenpflanzen vonnöten.

DIE FLECHTENCÖNOSEN DER WOIWODINA

Die cönologische Aufnahme der Flechtenassoziationen erfolgte auch diesmal mit der Quadrat-Methode. Die Zusammenstellung der synthetischen Listen habe ich im allgemeinen aufgrund von 20 solchen Aufnahmen gemacht. Bei den in den Listen vorkommenden Charakterarten und Begleitern habe ich die Mattick-schen Lebens-(Wuchs)-formen und die im Braun-Blanquet-Sinn gebrauchten Dominanz- und Konstanzwerte angeführt. Nach der synthetischen Liste einer jeden Zönose fol-

gen die synökologische Charakteristik und die Vorkommensverhältnisse der Assoziation. Neben den typischen Assoziationen — mit Anwendung von ähnlichen Methoden — habe ich auch deren auf dem untersuchten Gebiet vorkommenden Subassoziationen und Varianten angeführt.

Jene Flechtenzönosen, die nicht Anhängsel einer Phanerogam-Assoziation sind, behandle ich als eine selbständige Assoziation (z. B. *Caloplacetum murorum*, *Caloplacetum citrinae*, usw.). Diejenigen aber, die nur im Krautschicht der Stengelpflanzen, im Flechten-Moos-Schicht der Wälder zu leben fähig sind, und welche ausschließlich nur in dieser Schicht erscheinen, halte ich für Synusien (Schichtgesellschaft), z. B. *Cladonia foliacea-Cladonia magyarica* SYNUSIUM.

Auch für die Fachliteratur der Welt ist die *Lecanoroso Caloplacetum murorum* eine neue Flechtencönose, als eine neue Variante der Flechtenassoziation *Caloplacetum murorum*.

Die Namen einzelner Taxa — im Sinne der Neuen Nomenklaturenregeln — sind verändert. Bei der Benennung der Zönosen aber sind die alten Namen erhalten geblieben. Daher kommt es, daß mehrere Flechtencönosen — abweichend vom Erwarteten — nicht den Namen der erstrangigen Charakterart führen.

Classis: Epipetretea lichenosa Klement 1955

Ordo: Xeruverrucarietalia Hadač 1944

Foederatio: Caloplacion decipientis Klem. 1955

1. Ass.: *Caloplacetum murorum* (Du Rietz 1925) Kaiser 1926

LF		D	K
	Charakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia murorum</i>	1—4	V
Pl	<i>Lecanora albescens</i>	1—3	III
AK	<i>Lecania erysibe</i>	+—1	II
	Verbandscharakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia decipiens</i>	+—3	III
Pa	<i>Xanthoria aureola</i>	+—1	I
AK	<i>Rinodina salina</i>	+	I
	Ordnungscharakterarten:		
AK	<i>Lecanora dispersa</i>	+—3	IV
AK	<i>Verrucaria nigrescens</i>	+—2	IV
Pa	<i>Physcia sciastra</i>	+—2	III
AK	<i>Caloplaca pyracea</i>	+—2	II
IK	<i>Verrucaria calciseda</i>	+—1	I
	Klassencharakterarten:		
Pl	<i>Squamaria muralis</i> (inc. <i>Sq. albom.</i>)	1—3	III
Pa	<i>Physcia caesia</i>	1—2	II
AK	<i>Candelariella vitellina</i>	+—1	II
AK	<i>Candelariella aurella</i>	+—1	I
	Begleiter:		
Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	+—1	I
An	<i>Physcia ascendens</i>	+—1	I

Sonstige:

SK *Caloplaca citrina* +, I. — Pa *Physcia vainioi* +, I. — Pa *Physcia tenella saxicola* +—1, I. —
Physcia orbicularis +—1, I.

Artenzahl: 22 (im Mittel 10)

Homogenitätskoeffizient: 2,2

Generischer Koeffizient: 45%

Biologisches Spektrum: AK 36, Pa 32, Pl 18, SK 4, IK 4%

Synökologie: Es ist eine Flechtencönose, die auch die Anwesenheit einer größeren Menge von Stickstoff erträgt und die auf einem stark nitrophilen, xerophilen, neutralen oder basischer Substrat lebt. Sie ist gegen die Rauchverschmutzung der Luft widerstehend genug, sie kann auch die Verstaubung gut ertragen.

Vorkommen: Auf aus Ziegeln gebauten Mauern und auf Dachziegeln auch in den Städten, auf dem aus Kalkmörtel oder Beton angefertigtem Beschlag von Gebäuden, Steindämmen, Schleusen und Grabmälern, auf kalkhaltigen Kunststeinen, in den Friedhöfen — fragmentarisch — auf marmornen und Granitgrabmälern kommt sie im ganzen Gebiet häufig vor.

1. Variant: *Lecanoroso-Caloplacetum murorum* Gallé 1974

LF		D	K
	Charakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia murorum</i>	1—3	III
AK	<i>Lecania erysibe</i>	+—1	I
	Differentialart:		
Pl	<i>Lecanora albescens</i> (inc. var. <i>dissipata</i> var. <i>ecrustacea</i> f. <i>monstrosula</i> f. <i>verrucosa</i> f. <i>murorum</i>)	5	V
	Verbandscharakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia decipiens</i>	+—3	III
AK	<i>Rinodina salina</i>	+	I
	Ordnungscharakterarten:		
AK	<i>Lecanora dispersa</i>	+—3	III
AK	<i>Verrucaria nigrescens</i>	+—1	III
Pa	<i>Physcia sciastra</i>	+—1	II
AK	<i>Caloplaca pyracea</i>	+—1	II
IK	<i>Verrucaria calciseda</i>	+—1	I
	Klassencharakterarten:		
Pl	<i>Squamaria muralis</i>	+—2	II
Pa	<i>Physcia caesia</i>	+—1	I
AK	<i>Candelariella aurella</i>	+—1	I

Bemerkung: In ökologischer Hinsicht fällt mit der typischen Cönose überein.

Vorkommen: Auf der stark staubig werdenden Zementbelegung von Kunstbauten und Schleusen.

Ort der Aufnahme: Auf der Wiese von Padej, auf der Zementbelegung eines Wagendurchlasses. (Am 11. November 1973.)

2. Ass.: *Caloplacatum citrinae* (Gallé 1930) Beschel 1950

LF		D	K
	Charakterarten:		
SK	<i>Caloplaca citrina</i>	2—5	V
AK	<i>Candelariella aurella</i>	+—2	II
	Verbandscharakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia decipiens</i>	1—2	II
Pl	<i>Gasparrinia murorum</i>	+—1	II
AK	<i>Rinodina salina</i>	+—1	I
	Ordnungscharakterarten:		
AK	<i>Caloplaca pyracea</i>	+	I
	Klassencharakterart:		
Pa	<i>Physcia vainioi</i>	+	I
	Begleiter:		
Pa	<i>Physcia orbicularis cycloselis</i>	+—1	I
Pa	<i>Physcia orbicularis calcicola</i>	+	I
	Artenzahl:	9	(im Mittel 6)

Homogenitätskoeffizient: 1,5

Generischer Koeffizient: 55%

Biologisches Spektrum: AK 33, Pa 33, Pl 22, SK 12%

Synökologie und Vorkommen: Eine stark nitrophile, sogar urophile Zönose, die in der über dem Boden liegenden, unteren Zone der mit Zement beschlagenen Ziegelmauern vorkommt. Die Artenliste der Zönose ist kurz, sie besteht aus wenigen Arten. Ihr Farbenton ist hellgelb, die von den die größeren Wandflächen gleichmässig bedeckenden, primären Charakterarten stammt. Das Bedeckungsprozent der anderen Arten, ihre Stätigkeit ist von kleinerem Maß, auch ihre Lebenskraft ist schwächer.

3. Ass.: *Lecanoretum albomarginatae* (Kaiser 1926) Gallé 1962

LF		D	K
	Charakterarten:		
Pl	<i>Squamaria albomarginata</i>	1—5	V
Pl	<i>Squamaria muralis</i>	1—4	III
Pl	<i>Lecanora albescens</i>	+—3	III
	Verbandscharakterarten:		
Pl	<i>Gasparrinia decipiens</i>	+—3	III
Pl	<i>Gasparrinia murorum</i>	+—1	I
	Ordnungscharakterarten:		
Ex	<i>Lecanora crenulata</i>	+—3	III
Ex	<i>Lecanora dispersa</i>	+—3	III
Ex	<i>Verrucaria nigrescens</i>	+—3	III

Ex	Caloplaca pyracea	+—1	II
End	Verrucaria calciseda	+	I
Ex	Lecanora umbrina	+	I
Klassencharakterarten:			
Ex	Cancellariella aurella	+—1	IV
Pa	Physcia caesia	+—2	II
Ex	Candelariella vitellina	+	I
Pa	Physcia vainioid	+	I
Begleiter:			
An	Physcia ascendens	+—1	I
Pa	Xanthoria parietina	+	I
Artenzahl:		17	(im Mittel 8)

Homogenitätskoeffizient: 2,0

Generischer Koeffizient: 47%

Biologisches Spektrum: AK 41, Pl 29, Pa 18, An 6, IK 6%

Synökologie: In ökologischer Hinsicht stimmt sie in großem Maße mit der *Caloplacetum murorum* überein, aber sie ist weniger nitrophil als diese und sie ist eine auch vorübergehende Beschattung gut ertragende Flechtengesellschaft. Vorkommen: Sie erscheint an oberem Rand von Steinmauern und steinbelegten Dämmen oder and anderen Böschungen, des öfteren auf naß werdenden Ziegel- oder Schieferdächern an Rändern von Grabmälern, an ihren Beton- und Zementoberflächen in Friedhöfen und die primäre Charakterart kommt hier nicht einmal in die 80—90 prozentig bedeckenden, einander berührenden Lagern von einer Größe einer halben flache Hand vor.

Classis: Epigaeetea lichenosa Klement 1955

Ordo: Epigaeetalia Klement 1955

Foederatio: Toninion coeruleonigricantis Hadač 1948

4. Ass.: Endocarpetum pusilli titelicum Gallé 1973

LF		D	K
Charakterarten:			
Pl	Endocarpon pusillum	+—4	V
Pl	Endocarpon sorediatum	+—1	III
Differentialarten:			
Pl	Endocarpon pallidum	+—1	IV
Mo	Tortula velenovskyi	+—1	III
Verbandscharakterarten:			
Pl	Dermatocarpon hepaticum	+—2	I
Pl	Gasparrinia decipiens	+—1	I
Pl	Caloplaca teicholyta	+—1	I
SK	Caloplaca incrustans	+—1	I
Ordnungs- u. Klassencharakterarten:			
AK	Lecanora dispersa	+—2	III
AK	Lecanora umbrina	+—2	III
AK	Lecanora crenulata	+—2	III

Pl	Lecanora albescens	+—1	I
SK	Caloplaca citrina	+—1	I
AK	Caloplaca pyracea	+—1	I
Co	Collema undulatum	+—1	I
Begleiter:			
a) Flechten			
AK	Candelariella vitellina	+	I
Pa	Xanthoria parietina	+	I
An	Physcia tenella saxicola	+	I
b) Moose			
Mo	Aloina ericifolia	+	I
Mo	Aloina rigida	+	I
Mo	Bryum argenteum	+	I
Mo	Pterigoneurum pusillum	+	I
		22	(im Mittel 11)

Artenzahl: 22 (im Mittel 11)

Homogenitätskoeffizient: 2,2

Generischer Koeffizient: 59%

Biologisches Spektrum: Pl 32, AK 22, Mo 22, SK 9, Pa 5, An 5, Co 5%.

Synökologie: Sie ist eine photophile, xerophile, calciphile Flechtenassoziation mit bodenbewohnenden und fakultative bodenbewohnenden Flechtenarten, bzw. mit kleinen lößbevorzugenden Moosarten.

Vorkommen: Die Zönose bevorzugt die einen größeren Kalkinhalt habenden, härteren Oberfläche von steilen, beinahe senkrechten Lößwänden.

Entwicklung: Ihrer Entwicklung ist eine Jahreszeit günstig, wenn es längere Zeit keinen reicheren, die Lößwände abwaschenden und erodierenden Regen oder örtliche Regen gibt, was einen schnellen Untergang der Zönose hervorrufen würde. Sie deckt ihr Nässebedürfnis aus Tau und aus dem Dunstinhalt der Luft. Ort der Aufnahme: Ich habe sie in schönster Entwickeltheit in der Mozsorer (Mošorin) Schlucht auf hohen Lößwänden beobachtet.

Foederatio: Cladonion silvaticae Klement 1950

5. Coenosis: Cladonia foliacea synus.

LF		D	K
Charakterarten:			
Cl	Cladonia foliacea	1—5	IV—V
Cl	Cladonia magyarica	1—4	IV—V
Cl	Cladonia rangiformis	1—3	III
Cl	Cladonia furcata	1—2	II—III
Cl	Cladonia pyxidata pocillum	1—2	I
Verbands-, Ordnungs- u. Klassencharakterarten:			
Cl	Cladonia chlorophaea	1—2	I
Cl	Cladonia fimbriata	1—2	I
Cl	Cladonia coniocraea	1—2	I
Cl	Cladonia subulata	1—2	I
Cl	Cladonia subrangiformis	+—1	I
Charakteristische Moose:			
Mo	Syntrichia ruralis arenicola	2—3	III—IV
Mo	Pleurochaete squarrosa	1—3	II—III
Mo	Ceratodon purpureus	1—2	II

Mo	<i>Encalypta vulgaris</i>	+—1	I
Mo	<i>Tortella inclinata</i>	+—1	I
Mo	<i>Camptothecium lutescens</i>	+—1	I
Mo	<i>Thuidium abietinum</i>	+—1	I
		<hr/>	
Artenzahl:		16	(im Mittel 9)

Homogenitätskoeffizient: 1,77

Generischer Koeffizient: 50%

Biologisches Spektrum: Cl 56, Mo 44%

Synökologie: Sie ist eine photophile, thermophile, xerophile Assoziation, die auf kaum gebundenen, kalkhaltigem, magerem Sandboden vorkommt, aber sie erscheint auch auf dem wenig Azidität enthaltenden Boden von sandigen Tannenwäldern, an den Waldrändern.

Vorkommen: Sie ist eine charakteristische Flechtencönose der sandigen Wälder in der Umgebung von Subotica und der Deliblater Sandwüste.

Ort der Aufnahme: Subotica, Kelebiaer Wald. — 12. IX. 1972.

Classis: Epiphytetea lichenosa Klement 1955

Ordo: Leprariales Barkm. 1958

Foederatio: Calicion hyperelli Hadač 1944 em. Barkm. 1958

6. Coenosis: *Lepraria candelaris* synus.

LF		D	K
Charakterarten			
SK	„ <i>Lepraria</i> “ <i>candelaris</i>	2—4	V
AK	<i>Candelariella xanthostigma</i>	+—1	II
Verbandscharakterarten:			
SK	„ <i>Lepraria</i> “ <i>aeruginosa</i>	1—2	V
Ordnungscharakterarten:			
AK	<i>Lecanora subfuscata</i>	1—2	II
SK	<i>Pertusaria amara</i>	+—1	II
Ra	<i>Ramalina farinacea</i>	1	I
Ra	<i>Evernia prunastri</i>	1	I
AK	<i>Lecidea parasema</i>	+—1	I
Klassencharakterart:			
Pa	<i>Parmelia sulcata</i>	1	I
Begleiter:			
Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	+	I
Alg	<i>Trentepohlia umbrina</i>	+—1	I
		<hr/>	
Artenzahl:		11	(im Mittel 6)

Homogenitätskoeffizient: 1,8

Generischer Koeffizient: 90%

Biologisches Spektrum: SK 27, AK 27, Ra 18, Pa 18, Alg 10%

Synökologie: Eine wenig nitrophile Gemeinschaft, die nur wenig Licht beansprucht und die Trockenheit gut erträgt.

Vorkommen: Sie bevorzugt den beinahe senkrecht stehenden Stamm der alten Laubbäume mit rissiger, rauher Rinde.

Ordo: Lecanoretalia variae Barkm. 1958

Foederatio: Lecanorion variae Barkm. 1958

7. Ass.: Candelarietum concoloris Gallé 1933

LF		D	K
	Charakterarten:		
SK	Candelaria concolor	1—5	V
An	Physcia ascendens	1—4	IV
Pa	Physcia aipolia	1—2	III
Pa	Physcia stellaris	1—2	III
An	Physcia tenella	+—1	II
	Verbandscharakterarten:		
Pa	Xanthoria parietina	1—3	II
SK	Xanthoria candelaria	1—2	II
	Ordnungscharakterarten:		
AK	Lecanora subfuscata	+—1	IV
AK	Lecidea elaeochroma	+—1	III
AK	Lecidea parasema	+—1	II
AK	Lecanora carpinea	+—1	II
	Klassencharakterarten:		
Pa	Parmelia sulcata	1—2	II
Pa	Hypogymnia physodes	+—2	II
	Artenzahl:	13	(im Mittel 7)

Homogenitätskoeffizient: 1,85

Generischer Koeffizient: 53%

Biologisches Spektrum: Pa 39, AK 31, SK 15, An 15%

Synökologie: Es ist eine photophile, mesophile, neutrale, bzw. ein wenig saures Substratum bevorzugende rindenbewohnende Flechtenassoziation, die Verstaubung nicht ertragen kann.

Vorkommen: Es ist eine Flechtenassoziation, die auf dem etwas rissigen, nasserem Stamm von Laubbäumen lebt, und in der die Dominanz der Krustenflechtenarten von größerem Wert ist.

8. Ass.: Lecanoretum allophanae (Klem. 1931) Duvern. 1939

LF		D	K
	Charakterart:		
AK	Lecanora allophana	2—4	V
	Verbandscharakterarten:		
AK	Lecanora carpinea	+—2	III
AK	Lecanora pallida	+—1	III
AK	Candelariella xanthostigma	+—1	I
SK	Phlyctis argena	+—1	I

Ordnungscharakterarten:

AK	Lecanora subfuscata	+—2	IV
AK	Lecidea parasema	+—1	II
SK	Pertusaria leptospora	+—1	I

Klassencharakterarten:

Pa	Parmelia sulcata	+	I
Pa	Hypogymnia physodes	+	I

Artenzahl: 10 (im Mittel 6)

Homogenitätskoeffizient: 1,66

Generischer Koeffizient: 70%

Biologisches Spektrum: AK 60, SK 20, Pa 20%

Synökologie: Es ist eine Flechtencönose von höherem Lichtgenuß und Luftfeuchtigkeitsgenuß, die nur die Anwesenheit von wenig Nitrogen erduldet und die leicht azidophil ist.

Vorkommen: Sie erscheint auf glattrindigen Wald- und Alleebäumen, auf der Rinde von ausgedörrten Bäumen und auf alten Bretterzäunen in verschiedenen Expositionen.

9. Coenosis: *Phlyctis argena* synus. (Synon.: *Phlyctidetum argenae* Ochn. 1928)

LF		D	K
Charakterarten:			
SK	<i>Phlyctis argena</i>	1—5	V
SK	<i>Phlyctis agelaea</i>	1—2	III
Verbandscharakterarten:			
AK	<i>Lecanora carpinea</i>	+—2	III
AK	<i>Lecanora subfuscata</i>	+—1	II
AK	<i>Lecanora pallida</i>	+—1	I
Ordnungscharakterarten:			
AK	<i>Lecidea parasema</i>	+—1	IV
SK	<i>Pertusaria amara</i>	1—2	III
SK	<i>Pertusaria discoidea</i>	1—2	III
Ra	<i>Evernia prunastri</i>	+—2	I
Klassencharakterarten:			
Pa	<i>Hypogymnia physodes</i>	1—2	II
Pa	<i>Parmelia sulcata</i>	+—1	I
Artenzahl:		11	(im Mittel 7)

Homogenitätskoeffizient: 1,57

Generischer Koeffizient: 54%

Biologisches Spektrum: AK 36, SK 36, Pa 18, Ra 10%

Synökologie: Es ist eine ausgesprochen skiophile, mesophile, nitrophile bzw. etwas azidophile Gemeinschaft.

Vorkommen: Sie kommt vor allem auf der glatten, kaum rissigen Rinde der Laubbäume von schattenhaften Wäldern und Hainen vor.

10. Ass.: Lecanoretum carpineae continentale (Gallé 1930) Barkm. 1958

LF		D	K
	Charakterarten:		
AK	Lecanora carpineae	+—4	V
AK	Caloplaca cerina	+—1	I
	Verbandscharakterarten:		
AK	Lecanora subfuscata	+—3	III
AK	Candelariella vitellina	+—2	II
AK	Buellia punctata	+—1	I
AK	Lecanora pallida	+—1	I
AK	Rinodina pyrina	+—1	I
SK	Phlyctis argena	+—1	I
	Ordnungscharakterarten:		
AK	Lecidea elaeochroma	+—3	IV
AK	Lecidea glomerulosa	+—2	III
SK	Pertusaria globulifera	+—1	I
Ra	Evernia prunastri	+—1	I
Pa	Xanthoria parietina	+—1	I
IK	Arthonia radiata	+	I
	Klassencharakterarten:		
Pa	Hypogymnia physodes	1—3	II
Pa	Parmelia sulcata	+—2	I
	Artenzahl:	16	(im Mittel 7)

Homogenitätskoeffizient: 2,2

Generischer Koeffizient: 75%

Biologisches Spektrum: AK 56, Pa 19, SK 13, IK 6, Ra 6%

Synökologie: Es ist eine Rindenbewohnende Flechtenassoziation, die auch gestreutes Licht gern hat, auch die wechselnden Feuchtigkeitsverhältnisse gut erträgt und auf einem Substratum von neutral chemischer Wirkung lebt.

Vorkommen: Es ist eine Danubio-Pannoniaer Flechtencönose von großer Verbreitungsamplitudo, die auf dem Stamm, eventuell auch auf den Zweigen von Waldlaubbäumen und Obstbäumen lebt.

Foederatio: Graphidion scriptae (Ochn. 1928) Barkm. 1958

11. Ass.: Arthonietum dispersae Gallé 1935

LF		D	K
	Charakterarten:		
IK	Arthonia dispersa	+—2	V
IK	Arthonia radiata	+—1	III
	Verbandscharakterarten:		
SK	Candelaria concolor	+—1	II
SK	Lepraria candelaris	+	I
IK	Polyblastiopsis fallaciosa	+	I

Ordnungscharakterarten:			
AK	<i>Lecidea elaeochroma</i>	+—2	III
AK	<i>Lecanora carpinea</i>	+—1	I
Klassencharakterart:			
Pa	<i>Parmelia sulcata</i>	+—2	III
Artenzahl:		8	(im Mittel 5)

Homogenitätskoeffizient: 1,6

Generischer Koeffizient: 87%

Biologisches Spektrum: IK 37, AK 25, SK 25, Pa 13%

Synökologie: Es ist eine photophile, mezophile, leicht azidiphile, nitrophobe Flechtengesellschaft, die die Verstaubung nicht ertragen kann.

Vorkommen: Es ist eine pioniere Flechtenassoziation die die glatte Rinde von jungen Laubbäumen mit einer lockeren Laubkrone und vor allem von Eschen- und Ahornbäumen bevorzugt. Ihre erste literarische Beschreibung stammt aus dem Zentner Volkspark.

Ordo: *Physcietalia ascendentis* Mattick 1951. em. Barkm. 1958

Foederatio: *Buellion canescentis* Barkm. 1958

12. Ass.: *Buellietum punctiformis* Barkm. 1958

LF		D	K
Charakterart:			
AK	<i>Buellia punctata punctiformis</i>	1—2	V
Verbandscharakterarten:			
AK	<i>Candelariella vitellina</i>	+—2	II
AK	<i>Lecanora subfuscata</i>	+—2	III
AK	<i>Rinodina pyrina</i>	+—1	I
Ordnungscharakterarten:			
AK	<i>Lecidea elaeochroma</i>	+—2	IV
AK	<i>Lecidea glomerulosa</i>	+—1	I
Klassencharakterarten:			
Pa	<i>Parmelia sulcata</i>	+—1	I
Pa	<i>Hypogymnia physodes</i>	+—1	I
Begleiter:			
Alg	<i>Protococcus viridis</i>	+	I
Artenzahl:		9	(im Mittel 5)

Homogenitätskoeffizient: 1,8

Generischer Koeffizient: 88%

Biologisches Spektrum: AK 67, Pa 22, Alg 11%

Synökologie: Es ist eine photophile, heliophile und xerophile Assoziation, die auch die Wasser ableitende Seite der Stämme gern hat.

Vorkommen: Auf den Stämmen von alleinstehenden Laubbäumen und licht gepflanzten Nadelbäumen, erscheint sie oft auf den unmittelbar über dem Boden stehenden Teilen der Stämme.

Foederatio: Xanthorion parietinae Ochn. 1928 em. Barkm. 1958

Subfoederatio: Physcion ascendentis Barkm. 1958

13. Ass.: Xanthorietum candelariae (Gams. 1927) Barkm. 1958

LF		D	K
Charakterarten:			
AK	Xanthoria candelaria	1—3	V
AK	Candelariella vitellina	+—1	II
Verbandscharakterarten:			
An	Physcia ascendens	1—3	IV
Pa	Xanthoria parietina	1—3	III
Pa	Parmelia exasperatula	1—2	II
Pa	Parmelia fuliginosa	1—2	II
SK	Candelaria concolor	+—1	II
Ordnungscharakterarten:			
AK	Lecanora subfuscata	+—1	III
AK	Lecanora carpinea	+—1	II
AK	Lecidea parasema	+—1	II
AK	Caloplaca cerina	+—1	I
SK	Pertusaria amara	+—1	I
Klassencharakterarten:			
Pa	Hypogymnia physodes	1—2	III
Pa	Parmelia sulcata	1—2	II
		Artenzahl:	14 (im Mittel 8)

Homogenitätskoeffizient: 1,75

Generischer Koeffizient: 71%

Biologisches Spektrum: AK 43, Pa 36, SK 14, An 7%

Synökologie: Eine photophile, xerophile, neutrophile, auch die Anwesenheit von wenig gebundenen Nitrogen erduldernde Flechtencönose.

Vorkommen: Eine auf den mittleren Teilen und in über dem Boden stehenden Schicht der Stämme von Laubbäumen (Ulm, Roßkastanien, Esche, Eiche, usw.) lebende Flechtengesellschaft. Die Entwicklung der vollen Artenlist auf unserem Gebiet ist selten.

14. Ass.: Physcietum ascendentis Ochn. 1928

LF		D	K
Charakterarten:			
An	Physcia ascendens	1—5	V
An	Physcia tenella	1—3	IV
Pa	Physcia stellaris	1—2	II
Pa	Physcia orbicularis virella	1—2	III
Pa	Physcia aipolia	1—3	II
An	Physcia leptalea	+—1	I
Pa	Physconia grisea	1—3	III
Pa	Physconia pulverulenta	1—2	II

Verbandscharakterarten:

Pa	Xanthoria parietina	1—4	IV
Pa	Parmelia exasperatula	1—2	II
SK	Candelaria concolor	+—1	II
Pa	Parmelia fuliginosa	+—1	II
SK	Xanthoria candelaria	+—1	II
Pa	Parmelia acetabulum	+—1	I
Pa	Parmelia tiliacea	1—2	II

Ordnungscharakterarten:

AK	Lecanora subfuscata	1—3	III
AK	Lecanora carpinea	1—3	III
AK	Lecidea parasema	1—3	III
Ra	Evernia prunastri	1—2	III
SK	Pertusaria amara	1—2	II
SK	Pertusaria globulifera	1—2	II
AK	Buellia punctata	+—1	II
AK	Caloplaca cerina	+—1	I
AK	Rinodina pyrina	+	I
Ra	Ramalina fraxinea	+—1	I
AK	Candelariella vitellina	+	I

Klassencharakterarten:

Pa	Parmelia sulcata	1—2	III
Pa	Hypogymnia physodes	1—2	III

Artenzahl: 28 (im Mittel 12)

Homogenitätskoeffizient: 2,33

Generischer Koeffizient: 53%

Biologisches Spektrum: Pa 43, AK 25, SK 14, An 11, Ra 7%

Variant a) Physcietum ascendentis — parmiosum glabrae Barkm. 1958

LF	Differentialarten:	D	K
Pa	Parmelia glabra	1—5	V
Pa	Parmelia exasperatula	1—3	III

Variant b) Physcietum ascendentis physciosum grisea; Barkm. 1958

	Differentialarten:		
Pa	Physconia grisea	1—5	V
Ra	Ramalina farinacea	1—3	III
SK	Phlyctis argena	+—2	II

Synökologie: Eine die Anwesenheit von gebundenen Nitrogen und auch die Verstaubung gut ertragende, photophile, xerophile, neutrophile bis leicht baziphile Flechtencönose.

Vorkommen: Eine auf den Stämmen und Zweigen von Laubbäumen der Wälder, Büschen, Obstbäumen, auf der Oberfläche von bearbeiteten Hölzern, auf Schindel-dächern, Bretterzäunen, auf Holzkreuzen in Friedhöfen lebende Flechtengesellschaft, die häufigste Flechtencönose der Woiwodina.

Für ihre Parmelioso Variante ist in erster Linie die Erscheinung der *Parmelia glabra* und *Parmelia exasperatula* in höheren Deckungsgraden charakteristisch.

Subfoederatio: Parmelion acetabulae Barkm. 1958

15. Coenosis: *Parmelia caperata* synus.

LF		D	K
	Charakterarten		
Pa	<i>Parmelia caperata</i>	1—4	V
Pa	<i>Parmelia subrudecta</i>	1—2	IV
	Verbandscharakterarten:		
Pa	<i>Parmelia tiliacea</i>	1—3	IV
An	<i>Physcia ascendens</i>	+—1	IV
SK	<i>Candelaria concolor</i>	+	III
Pa	<i>Parmelia acetabulum</i>	+—1	II
Pa	<i>Physconia pulverulenta</i>	+—1	II
An	<i>Anaptychia ciliaris</i>	+	I
Pa	<i>Xanthoria parietina</i>	+—1	I
	Ordnungscharakterarten:		
Ra	<i>Evernia prunastri</i>	+—2	III
AK	<i>Lecidea glomerulosa</i>	+—1	II
SK	<i>Phlyctis agelaea</i>	+	I
	Klassencharakterarten:		
Pa	<i>Parmelia sulcata</i>	+—4	V
Pa	<i>Hypogymnia physodes</i>	+—2	III
	Artenzahl:	14	(im Mittel 8)

Homogenitätskoeffizient: 1,7

Generischer Koeffizient: 57%

Biologisches Spektrum: Pa 58, An 14, SK 14, Ra 7, AK 7%

Synökologie: Eine mäßig photophile, ziemlich großen Niederschlag beanspruchende mesophile, ein wenig nitrophile, leicht azidiphile Flechtenzönose.

Vorkommen: Eine auf dem mittleren oder unteren Teile der Stämme von Laub- und Nadelbäumen lebende, zahlreiche Flechtenarten vom Pa-Typ enthaltende Kryptogamengemeinschaft.

Subfoederatio: *Parmelion furfuraceae* Barkm. 1958

16. Ass. *Parmelietum furfuraceae* Hilitz. 1925. sensu Oschn. 1928.

LF		D	K
	Charakterarten:		
Ra	<i>Pseudevernia furfuracea</i>	2—4	V
Pa	<i>Parmelia saxatilis aizonii</i>	1—3	IV
	Verbandscharakterarten:		
Pa	<i>Hypogymnia tubulosa</i>	1—2	III
Us	<i>Usnea hirta</i>	+—1	III
Ra	<i>Ramalina farinacea</i>	+—2	II
	Ordnungscharakterarten:		
Ra	<i>Evernia prunastri</i>	+—3	IV
Pa	<i>Parmelia caperata</i>	1—2	I
SK	<i>Pertusaria amara</i>	1—2	I
AK	<i>Lecidea parasema</i>	+—1	I
AK	<i>Lecanora subfuscata</i>	+—1	I

Klassencharakterarten:

Pa	Hypogymnia physodes	1—4	V
Pa	Parmelia sulcata	1—2	III
		Artenzahl:	12 (im Mittel 7)

Homogenitätskoeffizient: 1,71

Generischer Koeffizient: 75%

Biologisches Spektrum: Pa 42, Ra 25, AK 17, Us 8, SK 8%

Synökologie: Eine dem Licht gegenüber gleichgültige, photoneutrale, mesophile oder leicht hygrophile, azidiphile Flechtencönose, die besonders die windigen Stämme von Bäumen mit saurerer Rinde bevorzugt.

Vorkommen: Eine auf Stämmen von Laubbäumen, oder spärlich und fragmentarisch auch auf alten Bretterzäunen, Holzdächern erscheinende Schlußassoziation.

Ich habe sie in ihrer schönsten Entwicklung in einem alten Eschenwald im Überschwemmungsgebiet der Theich, neben dem Adorján (Nadrľjan) gefunden.

SYSTEMATISCHE VORZÄHLUNG DER IM GEBIET DER WOJWODINA VORKOMMENDEN FLECHTENTAXA

Zur Zeichnung des möglichst kompletten floristischen Bildes ist die bei den alten Publikationen übliche Artenvorzählung heute nicht mehr nötig. Deshalb findet der Leser in der Enumeration aus der Kombination von römischen Ziffern und arabische Nummern bestehende Verkürzungen bei denen die römischen Ziffern den Fundort (Bemeinde, Stadt oder ihren Umgebung), und die arabischen Zahlen die Unterlage (Gestein, Boden, Stämme von Laub- oder Nadelbäumen, usw.) bedeuten. Nach dem „Kodenzeichen“ des Fundortes und des Substrates ist in runden Klammern die Namenverkürzung des einsammelnden, wahrnehmenden oder publizierenden Botanikers zu finden, (z. B. Gu = J. Guelmino, Senta; ux. B. = Frau Júlia Boros geb. Kenyeres, Budapest, usw.).

Die Erklärung der Zeichen und Verkürzungen ist wie folgt:

a) Die Nummerzeichen der Fundorte

- I = Adorján (Nadrľjan)
- II = Beocsin (Beočin)
- III = Csóka (Čoka)
- IV = Deliblater Sandpuřta (Deliblat)
- V = Felsóhegy (Gornji Breg)
- VI = Horgos (Horgoš)
- VII = Alsókevély (Kovilj)
- VIII = Kanizsa (Kanjiřa)
- IX = Martonos
- X = Mozsor (Mořorin)
- XI = Nagybecskerek (Veliki Bečkerek)
- XII = Obecse (Becej)
- XIII = Padé (Padej)
- XIV = Palics (Palić)
- XV = Paphalom (Popović)
- XVI = Szabadka (Subotica)
- XVII = Titel
- XVIII = Törökkanizsa (Knjeřevac)
- XIX = Újfutak (Futak)

- XX = Zenta (Senta)
 XXI = Das Überschwemmungsgebiet der Theiß
 XXII = Das Überschwemmungsgebiet der Donau

b) Die Nummerzeichen der Substraten

- 1 = Auf silikathaltigem Gestein, z. B. auf Andesit
 2 = Auf Ziegel, Ziegeldach, Schieferdach
 3 = Auf Sandboden auf Flugsand
 4 = Auf kalkhaltigem Gestein (auf Kalkstein, Marmor, Kalkhaltigem Kunststein)
 6 = Auf Zement- und Betonoberfläche, Karkmörtel
 7 = Auf Dammerde, Humus
 8 = Auf natronhaltigem Boden, auf alkalischen Wiesen
 9 = Auf Stämmen von Laubbäumen
 10 = Auf Stämmen von Nadelbäumen
 11 = Auf bearbeitetem, weichem Holz, Bretter- und Lattenzäunen, auf Brettergebauten, Bretterdächern, Schindeldächern
 12 = Auf bearbeitetem, hartem Holz (auf Zaunpfählen, Telefonstangen, Grabkreuzen)
 13 = Auf Rohdach
 14 = Auf Moosrasen oder auf den Lagern anderen Flechtenarten

c) Die Verkürzungen der Namen von Sammlern und Autoren

- ux, B = Frau J. Boros geb. Júlia Kenyeres, Budapest
 G = László Gallé, Zenta — Szeged
 Gu = Johannes Guelmino, Zenta
 Gy = † Wilhelm Gyelnik, Budapest
 K = † Franz Kovács-Huszka, Óbecse—Budapest
 T = † Georg Timkó, Budapest
 W = † Johannes Wagner, Budapest
 Z = † Stephan Zala, Budapest
 Zo = † Ludwig Zorkóczy, Újvidék (Novisad)

Das folgende Beispiel möchte das Ablesen der Verkürzungen erleichtern: z. B. die XII/1, 2, 12 (G) bezeichnung bedeutet, daß die fragliche Flechtentaxon in der Umgebung von Óbecse (Bečej), auf silikathaltigem Gestein, auf Ziegelmauern, auf Ziegeldächern, Schieferdächern, auf bearbeitetem hartem Holz (auf Zaunpfählen, auf Grabkreuzen in Friedhöfen) vorkommt und das Sammeln hat Dr. László Gallé, szegeder Botaniker gemacht.

Die Vorzählung erfolgt in der natürlichen Reihenfolge der einzelnen Familien, auch die zu den Familien gehörenden Genera folgen einander in systematischer Reihenfolge. Ich zähle aber die Arten und die unter der Art stehenden Taxa in alphabetischer Ordnung vor.

Verrucariaceae

Verrucaria calciseda DC. — V/2, 6 (G) — VI/6 (G) — XIV/6 (G) — XX/2 (G).

Verrucaria fusca Pers. — IV/4 (T ap. Sz, 1927).

V. muralis Ach. — VI/6 (G).

V. nigrescens Pers. — V/2 (G) — VII/2 (G) — VIII/2 (G) — IX/2 (G) — XII/5 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G).

Polyblastia phylea Zschacke — V/6 (G) — XV/6 (G).

Microglanaceae

Thrombium epigaeum Wallr. — V/6 (G) — VI/6 (G) — XI/6 (G) — XV/6 (G).

Dermatocarpaceae

Endocarpon pallidum Ach. — X/6 (G).

E. pusillum Hedw. — V/6 (G) — X/6 (G, Gu).

E. sorediatum Hook. — X/6 (G) — XX/4, 6 (G).

Staurotheleaceae

- Staurothele catalepta Blomb. et Forss. — V/2 (G) — VII/2 (G) — IX/2 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4 (G).
- Pyrenulaceae
- Polyblastiopsis fallaciosa Stegh. — XX/9 (G).
- Didymella punctiformis (Pers.) Vain. f. acerina (Hoffm.) Vain. — XX/9 (G).
- Arthoniaceae
- Arthonia dispersa Schrad. — XX/9 (G).
- A. punctiformis Arn. — XX/9 (G).
- A. radiata (Pers.) Ach. — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- var. astroidea Mudd. — XX/9 (G).
- var. schwartziana Sydow. — XX/9 (G).
- Diploschistaceae
- Diploschistes scruposus (Schreb.) Norm. — IV/3 (W).
- D. terricola Fór. — VII/2/7 (G).
- Collemataceae
- Collema crispum (Huds.) G. H. Web. var. crispum — V/6 (G, Gu) — VI/6 (G) — IX/2 (G) — XIII/8 (G) — XX/8 (G).
- C. tenax (Sw.) Ach. em. Degel. var. tenax — XX/7 (G) — XXI/7 (Gu).
- Leptogium lichenoides (L.) Zahlbr. — XX/4 (G).
- var. lophaeum (Ach.) Zahlbr. — IX/14 (T ap. Sz, 1930).
- Peltigeraceae
- Peltigera canina (L.) Willd. — IV/3 (W ap. SZ, 1930).
- Lecideaceae
- Lecidea elaeochroma Ach. — III/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- f. limitata (Ach.) Vain. — IV/9 (T. ap. Sz, 1942) — XX/9 (G).
- L. glomerulosa (DC.) Steud. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- L. parasema Ach. — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G) — XII/9 (G).
- Catillaria pulverea (Bor.) Lett. — XX/10 (G).
- Bacidia triseptata (Naeg.) Zahlbr. — VII/5 (G).
- Toninia (Thalloidima) coeruleonigricans (Lighft.) Poetsch.
- f. dispersum (Nyl.) Szat. — IV/3 (T ap. Sz, 1942).
- Toninia zsákii (Szat.) Lett. — XIII/8 (G, Gu).
- Cladoniaceae
- Cladonia chlorophaea (Flk.) Spreng. — XVI/3 (G).
- Cl. coniocraea (Flk.) Sandst. — XVI/3 (G) — XX/11 (G).
- f. ceratodes (Flk.) And. — XVI/3 (G).
- Cl. convoluta (Lam.) P. Cout. — XVI/3 (G).
- Cl. cornutoradiata (Coem.) Zopf. f. furcellata (Hoffm.) Vain. — XVI/3 (G).
- f. radiata (Schreb.) Sandst. — XVI/3 (G).
- f. tortuosa (Del.) Sandst. — XVI/3 (G).
- Cl. degenerans (Flk.) Spreng. f. euphorea (Ach.) Vain. — XVI/3 (G).
- Cl. fimbriata (L.) Fr. em. Sandst. — XVI/3 (G).
- f. conista (L.) Arn. — XVI/3 (G).
- var. simplex (Weis.) Flot. f. minor (Hag.) Vain. — XX/11 (G).
- Cl. furcata (Huds.) Schrad. var. pinnata (Flk.) Vain. — XVI/3 (G).
- f. abbreviata Scriba — XVI/3 (G).
- f. foliosa Flk. — XVI/3 (G).
- var. racemosa (Hoffm.) Flk. — XVI/3 (G).
- ter. cecidiosum monstrosum — XVI/3 (G).
- ter. recurvum — XVI/3 (G).
- Cl. magyarica Vain. — XVI/3 (G).
- f. carpophora Gallé — XVI/3 (G).
- f. foliosissima Gallé — XVI/3 (G).
- f. prolifera Gallé — XVI/3 (G).
- f. truncata Gallé — XVI/3 (G).
- Cl. major (Hag.) Sandst. — VIII/11 (G). — XVI/3, 14 (G).
- Cl. pyxidata (L.) Hoffm. em. Fr. var. neglecta (Flk.) Mass. — XVI/3 (G).
- var. pocillum Ach. — VIII/11 (G).
- Cl. rangiformis (Hoffm.) Vain. — III/8 (Gu) — XIII/8 (G) — XX/8 (ux. B).
- var. pungens (Ach.) Vain. — XIII/8 (G) — XX/8 (G).
- f. foliosa Flk. — III/8 (Gu) — XIII/8 (G) — XVI/3 (G).
- ter. cecidiosum monstrosum — XVI/3 (G).
- Cl. subrangiformis Sandst. — XIII/8 (G) — XVI/3 (G).

- Cl. subulata* (L.) Wigg. — II/3 (Z) — XVI/3 (G).
 Acarosporaceae
Acarospora veronensis Mass. — III/1 (G).
 Pertusariaceae
Pertusaria globulifera (Turn.) Mass. — VII/9 (G).
P. henrici (Harm.) Erichs. var. *granosa* Erichs. — VII/9 (G).
P. leptospora Nitsch. var. *ommittens* Erichs. — I/9 (G) — XXI/9 (G).
P. pertusa (L.) Tuck. — XX/10 (G).
P. sp. (thallus sterilis) — XXX/9 (G).
Phlyctis agelaea (Acht.) Flot. — XXX/9 (G).
Phl. argena Kbr. — VII/9 (G) — XX/9, 10 (G).
 Lecanoraceae
Lecanora albescens Hoffm. — I/5 (G) — III/1 (G) — VII/2 (G) — IX/2 (G) — X/6 (G) — XIII/5 (G) — XIV/5 (G) — XVII/2 (G) — XX/2, 4, 14 (G).
     var. *dissipata* (Nyl.) Zahlbr. — XIII/5 (G).
     var. *ecrustacea* (Salw.) Zahlbr. — XIII/5 (G).
     f. *lignicola* (Zw.) Zahlbr. — XX/9, 12 (G).
     f. *monstrosula* (Lamy) Zahlbr. — I/5 (G) — XIII/5 (G) — XX/5 (G).
     f. *murorum* (Mass.) Zahlbr. — VIII/2 (G).
     f. *verrucosa* (Leight.) Zahlbr. — XIII/5 (G).
Lecanora allophana (Ach.) Röhl. — XIII/9 (G) — XX/9, 11, 12 (G).
L. atra (Huds.) Ach. — XX/9 (G).
L. badia (Hoffm.) Ach. — XVII/9 (G).
     var. *picea* (Dicks.) Link. — XXX/10 (G).
L. campestris (Schaer.) Hue — XX/2 (G).
L. carpinea (L.) Vain. — I/9 (G) — III/9 (G) — VIII/9 (G) — XIII/9 (G) — XVIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
     f. *cinerella* (Flk.) Erichs. — XX/9 (G).
     f. *coerulata* (Ach.) Zahlbr. — I/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
     f. *lactefarinoso* (Lett.) Zahlbr. — XX/9 (G).
     f. *minuta* (Mass.) Zahlbr. — XX/9 (G).
L. crenulata (Discks.) Hook. — IX/2 (G) — X/6 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G) — XXI/9 (G).
L. dispersa Pers. — III/1 (G) — VII/2 (G) — IX/2 (G) — X/6 (G) — XIII/2 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G) — XXI/5 (G).
L. hageni Ach. — III/11 (G) — V/11 (G) — VIII/11 (G) — XII/11 (G) — XX/9, 11 (G).
     f. *coerulescens* (Hag.) Flag. — XX/11 (G).
     f. *crenulata* Smf. — I/11 (G) — VIII/11 (G) — XX/9, 11, 13 (G).
L. pallida (Schreb.) Rabh. — XX/9 (G).
L. rugosella Zahlbr. — XX/9 (G).
L. subfuscata H. Magn. — I/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9, 12 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
L. subrugosa Nyl. — XX/9, 12 (G).
L. symmicta Ach. var. *symmictera* (Nyl.) Zahlbr. — XX/12 (G).
L. umbrina (Ehrh.) Mass. — VIII/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
     f. *lithophila* (Frey) Erichs. — XX/4 (G).
     var. *populina* Vain. — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
Squamaria albomarginata (Nyl.) Szat. — III/1 (G) — IX/2 (G) — XII/5 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5, 11 (G) — XXI/2, 5 (G).
     f. *lignicola* (Kickx.) Vers. — III/11 (G) — V/11 (G) — VIII/11 (G) — XII/11, 12 (G) — XX/11, 12 (G).
Squ. muralis (Schreb.) Rabh. var. *muralis* — III/1 (G) — IX/2 (G) — XX/1 (G).
Squamarina lentigera (Web.) Poelt. — IV/3 (W).
Lecania cyrtella (Ach.) Th. Fr. — XX/10 (G).
L. dímera (Nyl.) Th. Fr. — I/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
L. erysibe (Ach.) Mudd. — III/1 (G) — VII/2 (G) — XII/2 (G) — XIII/2 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5, (G) — XXI/2 (G).
 Candelariaceae
Candelariella aurella (Hoffm.) Zahlbr. — III/1 (G) — V/2 (G) — VII/2 (G) — IX/2 (G) — X/6 (G) — XII/5 (G) — XIII (G) — XX/1, 2, 4, 5, 11 (G).
     f. *effusa* Hakul. — VII/2 (G).
     f. *minor* Hakul. — IX/2 (G).
     f. *nigrita* Erichs. — XIII/5 (G) — XX/2 (G).
     f. *unilocularis* Elenk. — III/1 (G) — VIII/4 (G) — IX/2 (G) — XX/2, 4 (G).
C. xanthostigma (Pers.) Lett. — I/9 (G) — III/9 (G) — VII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).

- C. vitellina (Ehrh.) Müll.-Arg. — I/9 (G) — V/9 (G) — XX/9, 12 (G).
 var. assericola Räs. — XX/11, 12 (G).
 f. arcuata (Hoffm.) Lett. — XX/11, 12 (G).
 var. prévostii (Duby) Hakul. — XX/4 (G).
- Candelaria concolor (Dicks.) Stein. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9, 10 (G).
 f. chlorina Harm. — VIII/9 (G) — XX/9, 10 (G).
 f. citrina Krempf. — I/9 (G) — VII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 var. pulvinata (Anzi) Zahlbr. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G).
 var. substellata (Ach.) Vain. — XX/10 (G).
- Parmeliaceae**
- Hypogymnia physodes (L.) Nyl. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 11 (G) — XVII/9 (G) — XIX/9 (Z) — XX/9, 10, 11 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 var. granulata Boist. — I/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G).
 f. labrosa Ach. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XII/9 (G) — XVII/9 (G) — XX/9, 10, 11 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. luxurians (Harm.) Hillm. — XVI/10 (G).
 f. papillosa Harm. — XX/9 (G).
 f. sorediata Kief. — XX/12 (G).
- H. tubulosa (Schaer.) Hav. — XX/10 (G).
- Pseudevernia furfuracea (L.) Zopf. — I/9 (G) — III/11 (G) — V/12 (G) — XX/9, 11, 12 (G) — XXI/9 (G).
 var. ceratea Ach. — XX/9, 10 (G, Gu).
 var. scobicina Ach. — I/9 (G) — XXI/9 (G).
- Cetrelia cetrarioides (Del.) Culb. et Culb. — XX/9 (G).
- Parmelia acetabulum (Neck.) Duby — XX/9, 10 (G).
 f. carneola Parr. — XX/9 (G).
- P. aspera Mass. — XXX/9 (G).
- P. caperata (L.) Ach. — I/9 (G) — VII/9 (G; Zork, apud Gy.) — VIII/9, 10 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G).
 var. Cylisphora Ach. — XX/10, 12 (G).
 f. gemmulifera Flot. — XX/10 (G).
 f. papillosa Harm. — XX/9, 10 (G).
- P. exasperatula Nyl. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- P. fuliginosa Fr. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- P. glabra (Schaer.) Nyl. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 10 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. imbricata Mass. — XX/9 (G).
- P. olivacea Nyl. — I/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- P. quercina (Willd.) Vain. — I/9 (G) — XXI/9 (G).
- P. saxatilis (L.) Ach. — XIX/9 (Z).
 f. furfuracea Schaer. — I/9 (G) — XXI/9 (G).
- P. subargentifera Nyl. — I/9 (G) — VIII/10 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 var. conspurcata Hillm. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
- P. subrudecta Nyl. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 10 (G) — XX/9, 10, 12 (G) — XXI/9 (G).
 var. deliblatensis Gyel. — IV/10 (T apud Gy sub P. dubai var. d.)
 f. furfuracea Hillm. — VIII/10 (G).
 f. microphylla B. de Lesd. — XX/9 (G).
 f. ulophylla Harm. — XX/9 (G).
- P. sulcata Tayl. — I/9 (G) — V/12 (G) — VII/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9, 10, 11, 12 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. albida (Malbr.) Oliv. — I/11 (G) — III/11 (G) — V/11 (G) — VIII/9, 11 (G) — XII/9, 11 (G) — XVI/9, 11 (G) — XX/9, 11 (G).
 f. convoluta Hillm. — XX/9 (G).
 f. munda Oliv. — I/9 (G) — VIII/9, 10 (G) — XX/10 (G) — XXI/9 (G).
 f. sorediosissima Hillm. — I/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 ter. propullulans proliferum — I/9 (G) — XX/11 (G) — XXI/9 (G).
 ter. rubescens — VIII/11 (G) — XX/9, 10, 11, 12 (G).
- P. tiliacea Hoffm. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
 f. borealis Lynge — XX/9 (G).
- Usneaceae**
- Evernia prunastri (L.) Ach. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VII/19 (G) — XII/9 (G) — XIX/9 (Z) — XX/9, 10, 11, 12 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. irregularis Flor. — I/9 (G) — XXI/9 (G).

- f. isidiosa Harm. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. retusa (Ach.) Nyl. — XX/9, 10, 11, 12 (G, Gu).
 f. soresifera Ach. — XX/10 (G).
- Ramalina calicaris (L.) E. Fr. — V/12 (G) — XIX/9 (Z, sub R. ciliaris L.)
 R. deliblatensis Gyel. — IV/9 (T apud Gy).
 R. farinacea (L.) Ach. — XI/9 (Gy ap. Räs. 1940) — XX/9 (G).
 f. phalerata (Ach.) Räs. — I/9 (Gy ap Räs. 1940) — XVI/9 (Richt. in hb. Univ. Bp.)
 R. fastigiata (Pers.) Acht. f. minutula (Ach.) Grenn. — I/9 (G) — XI/9 (G).
 f. odontata Hue — I/9 (Gy ap. Räs. 1940) — IV/9 (T in hb. Mus. Bp.) — XI/9 (Gy ap. Räs. 1940).
- R. fraxinea (L.) Ach. — V/12 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
 var. taeniata (Ach.) Sydow — I/9, IV/9, XI/9 (Gy. ap. Räs.).
 R. pollinaria (Liljeb.) Ach. — III/11 (G) — IV/11 (T in hb. Mus. Bp.) — XI/11 (Gy ap. Räs. 1940) — XX/11 (G).
 var. elatior Ach. — IV/11 (T in hb. Mus. Bp.).
 var. humilis Ach. — III/11 (G) — IV/11 (Gy ap. Räs. 1940) — XX/11 (G).
 f. minor Arn. — I/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. sublacerella (Räs.) Szat. fil. — VI/9 (Lá ap. Sz, 1939).
- Usnea hirta (L.) Gh. Web. — XX/9 (G).
 var. minutissima (Ach.) Frey — XX/11 (G).
- Caloplacaceae
- Caloptaca cerina (Ach.) Th. Fr. — XX/9 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 C. citrina (Hoffm.) Th. Fr. — V/2, 5 (G) — VIII/2, 5 (G) — IX/2 (G) — X/6 (G) — XII/5 (G) — XIII/5 (G) — XIV/5 (G) — XVII/2 (G) — XX/2, 4, 5 (G) — XXI/5 (G).
 f. leprosa (Flag.) Erichs. — VII/2 (G).
 C. incrustans (Ach.) Decuill. — V/6 (G) — VII/6 (G) — XIII/2 (G) — XV/6 (G).
 C. ferruginea (Huds.) Th. Fr. — IV/3 (W).
 C. pyracea (Ach.) Th. Fr. — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5, 9, 11, 12 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. holocarpa (Ehrh.) Th. Fr. — XX/9 (G).
 var. parasitica Erichs. — XX/14 (G).
 C. teicholyta (Ach.) Stein. — V/2, 6 (G) — VII/2 (G) — VIII/2 (G) — IX/2 (G) — X/6 (G) — XII/5 (G) — XIII/2, 5 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 5 (G).
- Gasparrinia aurantia (Pers.) Hellb. — XX/4 (G).
 G. cirrochroa (Ach.) Th. Fr. em. Poelt — XX/4 (G).
 f. coroniplaca (Suza) Szat. — IX/2 (G).
 G. decipiens (Arn.) Sydow — I/5 (G) — VII/2 (G) — IX/2 (G) — XII/5 (G) — XIII/5 (G) — XIV/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G).
 f. cinerascens Erichs. — I/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G).
 var. compacta (Malbr.) Hillm. — V/2 (G) — IX/2 (G) — XII/5 (G) — XIII/5 (G) — XX/2, 4, 5 (G) — XXI/5 (G).
 f. leprosa Arn. — V/2 (G) — VII/2 (G) — VIII/2 (G) — IX/2 (G) — XX/5 (G).
 G. murorum (Hoffm.) Th. Fr. — III/1 (G) — V/5 (G) — VIII/2 (G) — IX/2 (G) — XIV/5 (G) — XVII/1 (G) — XX/2, 4, 5 (G).
 f. obliterata (Pers.) Th. Fr. — XX/4 (G).
- Teloschistaceae
- Xanthoria aureola (Ach.) Erichs var. aureola — XVII/9 (G).
 X. candelaria (L.) Arn. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 var. caespitosa Hillm. — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
 var. leprosa (Lamy) Hillm. — VII/2 (G).
 f. subviridis Erichs. — VII/9 (G).
 var. torulosa Hillm. — XX/9 (G).
- X. fallax (Hepp.) Arn. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. chlorina Hillm. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
- X. lobulata (Flk.) B. de Lesd. — I/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/11 (G) — XII/11 (G) — XVII/9 (G) — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G).
- X. parietina (L.) Th. Fr. var. parietina — I/9 (G) — III/1, 9 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — IX/2 (G) — XII/9, 11, 12 (G) — XVI/9, 11, 12 (G) — XVII/9 (G) — XVIII/9 (G) — XIX/9 (Z) — XX/4, 9, 10, 11, 12, 13 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. chlorina (Chev.) Oliv. — I/9 (G) — II/9 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XIII/9 (G) — XVI/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 f. cinerascens Sandst. — XII/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. nodulosa Hillm. — I/9 (G) — VII/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. polyphylla Hillm. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).

- f. submonophylla Hillm. — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G).
 ter. secundarium proliferum — VIII/9 (G) — XXI/9 (G).
- Buellia**
- Buellia punctata* (Hoffm.) Mass. — VIII/9, 10 (G) — XII/9, 10 (G) — XVI/9, 10 (G) — XX/9, 10 (G).
 var. *chloropolia* (Fr.) Kbr. — VIII/9 (G) — XX/9, 10 (G).
 f. *depauperata* Anzi — XX/10 (G).
 f. *perminuta* (Hoffm.) Zahlbr. — VII/9 (G) — XX/10 (G).
 f. *punctiformis* (Hoffm.) Hazsl. — VIII/9 (G) — XX/9, 10 (G).
- Rinodina pyrina* (Ach.) Arn. — I/9 (G) — III/9 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XII/9 (G) — XVI/9, 12 (G) — XXI/9 (G).
- R. salina* Degel. — IX/2 (G).
- Physciaceae**
- Physcia aiopolia* (Ehrh.) Hampe — I/9, 11 (G) — III/9 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 11 (G) — XII/9 (G) — XVI/9 (G) — XVII/9 (G) — XVIII/9 (G) — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 var. *acrita* (Ach.) Hue — I/9, 11 (G) — III/9 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 11 (G) — XII/9, 11 (G) — XVI/9 (G) — XVIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
 f. *cercidia* Ach. — I/9 (G) — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G).
 var. *alnophila* Vain. — XX/9 (G).
 f. *caesiopruinosa* Arn. — XX/9 (G).
 var. *melanophthalma* Mass. — XX/9 (G).
- Ph. ascendens* Bitt. — I/9 (G) — III/1, 9, 11 (G) — V/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/2, 9, 10 (G) — XII/9 (G) — XIV/9 (G) — XVI/9 (G) — XVII/9 (G) — XVIII/9 (G) — XX/2, 9, 10 11, 12 (G) — XXI/9 (G) — XII/9 (G).
 var. *anaptychioides* Nád. — I/2 (G) — VI/2 (G) — XXI/9 (G).
 var. *compacta* Nád. — I/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 10 (G) — XII/9 (G) — XVI/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XXII/9 (G).
 f. *orbicularis* Nád. — XX/9, 10 (G) — XXI/9 (G).
- Ph. caesia* (Hoffm.) Hampe — IX/2 (G).
- Ph. ciliata* (Hoffm.) Du Rietz — XX/2, 5 (G).
- Ph. dubia* (Hoffm.) Erichs. — VI/6 (G) — VIII/2 (G).
- Ph. leptalea* (Ach.) DC. — VIII/2 (G) — XX/2 (G).
- Ph. luganensis* Mer. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G) — XXI/9 (G).
- f. *convoluta* Nád. — XIII/9 (Gu) — XXI/9 (Gu).
- Ph. nigricans* (Flk.) Stitz. f. *nigrescens* (Harm.) And. — III/1 (G) — IX/2 (G) — XX/2, 9 (G).
 f. *palescens* (Harm.) And. — V/5 (G) — XX/4, 9, 13 (G).
 var. *sciastrella* (Nyl.) Lyngé — III/1 (G) — XX/4 (G).
- Ph. orbicularis* (Neck.) DR. — I/9 (G) — III/9 (G) — V/2 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — IX/2 (G) — XII/9 (G) — XIII (2) — XVI/9 (G) — XVIII/9 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
 var. *cycloselis* (Ach.) Sántha — XX/9 (G).
 var. *virella* Ach. — I/9 (G) — III/1, 9, 11 (G) — V/11, 12 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9, 10, 11 (G) — XII/9, 11 (G) — XVI/9 (G) — XVII/9 (G) — XVIII/9 (G) — XX/2, 4, 9, 10, 11, 12, 13 (G) — XXI/9 (G) — XXII/9 (G).
- Ph. sciastra* (Ach.) DR. — IX/2 (G) — XX/2, 4, 9 (G).
- Ph. stellaris* (L.) Nyl. — I, III, V, VI, VII, XII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XX, XXI/9 (G).
 f. *granulata* B. de Lesd. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G, Gu) — XXI/9 (G).
 var. *radiata* (Ach.) Nyl. — I, III, XVI, XX, XXI/9 (G).
 var. *rosulata* (Ach.) Hue — I, VIII, XII, XVI/9 (G) — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G).
 f. *tenuisecta* TH. Fr. — XX/9 (G).
 f. *subantheolina* Harm. — XX/9 (G).
 f. *tuberculata* (Kernst.) D. T. — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
- Ph. tenella* Bitt. — I, III, VI, VII, VIII, XII, XIV, XVI, XVIII/9 (G) — XX/9, 11, 12 (G) — XXI/9 (G) — XII/9 (G).
 f. *gracilior* Mer. — XX/9 (G).
 f. *saxicola* (Malbr.) Sandst. — IX/2 (G).
 f. *soralifera* (Erichs.) Nád. — XX/2 (G).
 f. *subbreviata* Nyl. — VI, VII, XIII/9 (G) — XX/9, 10 (G) — XI/9 (G).
- Ph. tribacia* (Ach.) Nyl. — VII/9 (G) — XX/9, 11 (G).
- Ph. vainioi* Räs. — V/2 (G) — IX/2 (G) — XX/2, 5, 11/7 (G).
- Physconia farrea* (Ach.) Poelt — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
- Ph. grisea* (Lam.) Poelt ssp. *grisea* — I/9 (G) — VI/9 (G) — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9, 10, 11 (G) — XXI/9 (G).

- f. aliphiphora (Ach.) Lyngé — XX/9 (G).
 f. furfuracea Nád. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
 var. hillmanni (Lyngé) Zahlbr. — VII/2/7 (G) — XX/9 (G).
 var. sorediosa Malbr. — XX/9 (G).
 Ph. pulverulenta (Schreb.) Poelt — VII/9 (G) — VIII/9, 11 (G) — XX/9, 11, 12 (G).
 Anaptychia ciliaris (L.) Mass. — I/9 (G) — VIII/9 (G) — XVI/9 (G) — XX/9, 11 (G) — XXI/9 (G).
 f. crinalis (Schleich.) Körb. — XVI/9 (G) — XX/9, 11 (G).
 Lichenes imperfecti
 Lepraria aeruginosa (Wigg.) Sm. — VIII/9 (G) — XX/9 (G).
 L. candelaris (L.) Fr. — VII/9 (G) — VIII/9 (G) — XX/9 (G).

Exsiccatum

Verrucaria floerkeana Dalla Torre et Sarnth. — In: Vězda, A., Lichenes selecti exsiccati, Fasc. 31. (No. 751—755), 1969: 1—8.

LITERATUR*

- Barkman, J. J. (1958), Phytosociology and Ecology of Cryptogamic Epiphytes. — Assen 828 pp.
 Borbás, V. (1886), A magyar homokpuszták növényvilága és a homokkötés. — Közgazd. Ért., 35: 5—53.
 Boros, Á. (1963), Die Steppenflechten. — „Die Pyramide“, Innsbruck, 11/2: 59—61.
 Boros Á.—Szabó L. (1972), A levegőszennyeződés első áldozatai a zuzmók és mohák. — Természet világa, 10: 456—458.
 Borovszky S. (1909), Magyarország vármegyéi és városai. — Bács-Bodrog vármegye, I—II., Budapest: 1—477; 1—616.
 Gallé L. (1935), Zuzmók Zenta és környékéről. — Additamenta ad floram lichenum in tractu oppidi Zenta aliisque locis com. Bács-Bodrog a me collectorum. — Acta Biol. Szeged., 3: 195—211.
 Gallé L. (1966, I), Lichen associations from the inundation areas of Tisza in Hungary and Yugoslavia. — Tiscia (Szeged): 25—40.
 Gallé L. (1966, II), A Tisza menti kövesgátak zuzmócönözisai. — Gesellschaften von auf Steinen wohnenden Flechten auf Überschwemmungsgebieten der Theiß. — MFMÉ 265—280.
 Gallé, L. (1966—67), Epiphytische und epixyle Flechtengesellschaften aus dem Überschwemmungsgebiete der Theiß. — MFMÉ., : 255—270.
 Gallé, L. (1968), Die quantitativen Relationen der Epiphyten- und Epixyl-Flechtenarten an den Überschwemmungsgebieten der Theiß. — Tiscia (Szeged), 4: 21—35.
 Gallé, L. (1972), Flechtenterata in Herbarien zu Szeged. Acta Biol. Szeged., 18: 27—41.
 Gallé L. (1973), Zuzmók — Lichenes, in „Guelmino J.: Zenta és környékének növényei, II. Virág-talanok. — Grada za monografiju Sente, 12/b: 71—84.
 Gallé L. (1974), Lichenológiai adatok a jugoszláviai Vajdaság területéről. — Lichenološki nalazi sa teritorija Vojvodine (Jugoslavija). — Lichenologische Angaben vom Gebiet der Woiwodina (Jugoslawien). — Bot. Közl., 61: 37—41.
 Gyelnik V. (1928), Adatok Magyarország zuzmóvegetációjához. II. — Beiträge zur Flechtenvegetation Ungarns, II. Folia Crypt., 1/6: 577—604.
 Gyelnik, V. (1932), Enumeratio lichenum auropaeorum novorum rariorumque. — Ann. Mycol., 30: 442—455.
 Klement, O. (1955), Prodrömus der mitteleuropäischen Flechtengesellschaften. — Fedde's Rep. spec. nov. regni veget., Beih. 135: 5—194.
 Kovács M. (1973), A levegőszennyeződés növényi indikátorai. — „Búvár“, 28 (18): 282—285.
 Kušan, Fr. (1953), Prodrömus flore lišaja Jugoslavije. — Prodrömus of the Flora of Lichens in Yugoslavia. — Zagreb, 595 pp.
 Kušan, Fr. (1934), Zu Gyelniks neuen Flechtenformen aus Jugoslawien. — Annal. Mycol., 32: 57—66.
 Szatala, Ö. sen. (1927—1930—1942), Lichenes Hungariae I—III. Fol. Crypt., 1.: 337—434; 833—928. — 2.: 267—460.

- Szatala Ö. jun.* (1948), A Kárpátmedence *Ramalina* fajai. — The Genus *Ramalina* in the Carpathian Basin. — Diss. Inst. Bot. Syst. Univ. Budapestinensis, 1.: 1—51.
- Verseghy, K.* (1968), Nachtrag I. zum „Typenverzeichnis der Flechtensammlung in der Botanischen Abteilung des Ungarischen Naturwissenschaftlichen Museums“ Zusammengestellt. — *Fragm. Bot. Mus. Hist.* — *Nat. Hung.*, 6.: 41—55.
- Wagner J.* (1914), A deliblati kincstári homokpuszta növényvilága. — *Erd. Kísér.*, 16: 235—284.
- Zala I.* (1908), Adatok Magyarország zuzmóinak ismeretéhez. — *Növényt. Közlem.*, 7.: 19—21.
- Zahlbruckner, A.* (1921—40), *Catalogus lichenum universalis*, I—X., Jena.
- Zorkóczy L.* (1896), Újvidék és környékének flórája. — *Die Flora von Újvidék und Umgebung.* — Újvidéki áll. polg. és felsőkeresk. isk. ért. az 1895/96 évről: 3—128.

Exsiccatum

- Vězda, A.* (1969), *Lichenes selecti exsiccati.* — Fasc. 31. (No. 751—755): 1—8.

**DIE „BERGLITZL“ VON GUSEN
EIN NEOLITHISCH-FRÜHBRONZEZEITLICHER
OPFERPLATZ AN DER OBERÖSTERREICHISCHEN DONAU***

MANFRED PERTLWIESER

(Linz, Oberösterreichisches Landesmuseum)

In den letzten 18 Jahren wurden im oberösterreichischen Traun-Donauraum eine Reihe von neolithischen und frühbronzezeitlichen Lokalitäten neu festgestellt und grabungsmäßig erkundet¹. Diese meist noch unpublizierten Neuaufschlüsse wären in der Lage, besonders das bisher angenommene Bild des spätneolithisch-frühbronzezeitlichen Kulturgefüges unseres Gebietes soweit zu beeinflussen, daß sich daraus auch gewisse Konsequenzen für benachbarte Landschaften ergeben.²

Als wohl interessanteste und durch vielfältige Kulturaussagen bemerkenswerteste der neueren Fundstätten ist die „Berglitzl“ in Gusen zu bezeichnen. Es handelt sich um eine zwischen St. Georgen und Mauthausen, am nördlichen Donauufer aus dem Überschwemmungsgebiet aufsteigende Hügelherhebung, deren heutige Höhe etwa 15 m über dem Talboden der Austufe liegt. Heute, nach der Stromregulierung, liegt der Hügel ungefähr 2 km von der Donau entfernt. Noch vor wenig mehr als 150 Jahren bildete er aber eine Art erhöhter Halbinsel, die in den Mäander der damals noch in vielerlei Nebenarme aufgeächerten Donau hineinragte. In der Bodenfiguration vor dem Fuße des sanft abfallenden Osthanges ist heute noch der Graben eines alten Donauarmes sichtbar. Die Erhebung hat von Osten her gesehen, die Form eines flachen Kegelstumpfes und fällt im Westen in einer teils überhängenden Felswand senkrecht zum Ufer des Gusenbaches, einem kleinen Donauzufluß, ab. Die Kuppe bildet ein kleines Plateau von etwa 1000 m², aus dessen Mitte einige rundverwitterte Partien anstehenden Felsens einige Meter hoch herausragen. Die Erhebung selbst verdankt ihre Existenz einer Granitfels-Aufragung, die im Zuge der spätglazialen Flußterrassenbildung freigespült wurde, wobei an den Flanken und teilweise auch auf der Plateauhöhe würmzeitliche Schotterreste verblieben. Darüber liegen mitunter mächtige Deckschichten kaltzeitlicher (nach dem Würm-Hochglazial abgelagerter) Feinsedimente. Nur wenige hundert Meter landeinwärts liegt eine ebene, hochwasserfreie Uferterrasse, aus welcher im weiteren Verlauf die mächtigen, hier lößbedeckten Granitrücken des Mühlviertler Hügellandes aufragen. Von diesen Lößhöhen und -hängen sind im Umkreis eine ganze Reihe fundträchtiger Stellen aus

* Vortrag zu der 7. Archäologischen Konferenz in Szentes (Komitat Csongrád), i. J. 1974.

¹ Als wichtigste Lokalitäten: Rützing-Haid, Siedlung der älteren und der jüngeren Linearbandkeramik und der Lengyelkultur; Rützing, linearbandkeramisches Gräberfeld; Haid b. Hörsching, Lengyel-Gräbergruppe; Ebelsberg-Wachtberg, linearbandkeramische Siedlung und Badener Schicht; Haid b. Hörsching, Gräberfeld der Glockenbecher- und der Aunjetitzkultur; frühbronzezeitliche Gräberfelder von Wagram, Rudelsdorf und Holzleithen.

² Eine geschlossene Zuweisung der oberösterreichischen Landschaft zum Verbreitungsgebiet der Münschshöfener Kultur dürfte sich ebenso als unhaltbar erweisen, wie eine geschlossene Zuweisung zur Mondseekultur oder zum „Einzugsbereich der Strukbinger Kultur“, welche Annahmen sich auf rein territoriale Erwägungen begründeten.

dem Neolithikum — hauptsächlich Siedlungsplätze — bekanntgeworden, die jedoch bis heute kaum grabungsmäßig untersucht sind.

Die Fundgeschichte unserer Lokalität begann gewissermaßen mit einer Tragödie. Aus landwirtschaftlichen Gründen wurde ein nach Osten, unmittelbar an den Rand des verlandeten Donauarmes vorspringender Hangausläufer bis zu 2,5 m tief maschinell einplaniert. Dabei wurden nach späteren Augenzeugenberichten, mehrere übereinandergelagerte dunkle Kulturhorizonte, quadratische Felssteinmauern, runde Grubenobjekte mit ganzen Serien komplett erhaltener Gefäße und ein großes, rundes Objekt mit mächtigem Brandhorizont und angeblich 20—30 menschlichen Schädelkalotten, zerstört. — In dieser Position konnten wir später noch eine bis zu 3 m mächtige Kulturschichtenfolge freilegen. Die oben wiedergegebenen Berichte deckten sich dabei weitgehend mit unseren eigenen Feststellungen.

Bei der Einplanierung und schon vorher, beim Anlegen einer Sand- und Kiesgrube, waren am Osthang außerdem etwa 50—60 Gräber eines slawischen Gräberfeldes des 9. bis 10. nachchristlichen Jahrhunderts zerstört worden. Ab 1965 führte Ä. Kloiber mehrere Grabungen durch, die auf die möglichst vollständige Freilegung dieses Gräberfeldes ausgerichtet waren. Letzteres erstreckte sich vorwiegend über den NO- und Osthang und über Teile des Plateaus. Es umfaßt bisher etwa 130 freigelegte Gräber. Diese Grabungen erfolgten nicht als Flächenfreilegungen, sondern vorwiegend in Form von Sondennetzen, wobei prähistorische Situationen eher sekundäre Behandlung erfuhren. Immerhin zeigten die doch relativ weiträumigen Sondierungen, daß vielfältige neolithische und frühbronzezeitliche Fundsituationen mehr oder weniger dicht die gesamte Hügelfläche einnahmen.

Ab 1969 konnte der Verfasser in mehreren größeren Flächengrabungen der prähistorischen Situation des Fundplatzes auf den Grund gehen. Dabei zeigte sich die Plateaufläche in größeren Abschnitten unter der 0,5 bis 2,2 dicken Feinsedimentdeckschichte von einem einschichtigen Felsplattenpflaster ausgelegt. Diese meist flächigen Steinsetzungen, die auch nach quartärgeologischen Gutachten³ nur artifizierlicher Natur sein können, entstanden selbstverständlich vor der natürlichen Ablagerung der Deckschichten, welche durch die ausreichend eingelagerte Kleinschneckenfauna als glazialen (fluviatilen) Ursprungs bestimmbar sind. Charakteristische Silexgeräte des Mousterien konnten in ausreichender Anzahl ebenso wie fossile Tierknochen aus den tieferen Feinsedimentschichten geborgen werden. Aus Kontaktsituationen zum unterliegenden Felsplattenwerk entstammen weniger kennzeichnende, archaisch anmutende Artefakte, die zum Unterschied von den Geräten aus den Deckschichten, stark verschliffen und kantengerundet erscheinen.

Am Südosthang wurden unter 2 m dicken Feinsedimentstraten, die zeitlich unterschiedlichen Akkumulationsphasen entstammten, von der Plateauhöhe abgeglittene würmglaziale Solifluktionshorizonte angetroffen. Diese grautonigen Schichten enthielten, (physikalisch bedingt durch das Phänomen des „Hangfließens“ und „Frostwanderns“) in dichtgestauten Anhäufungen bemerkenswerte Mengen mittel- und jungpaläolithischer Silexabschläge, Steinkerne und -Geräte, Holzkohleeinschlüsse und Reste fossiler und subfossiler Tierknochen. Diese entstammen der auf der Plateaufläche — wohl im Windschutz der Felskuppe gelegenen — Freilandstation. Am Hangauslauf und an die ehemalige Flußuferzone anschließend, fand sich in einer, durch fluviale Erosion in die glazialen Hangsedimente eingeschnittenen Bucht, ein teilweise wieder von späteren Überflutungen beeinträchtigter, postglazi-

³ Mit den diesbezüglichen Untersuchungen befaßten sich *Univ.-Prof. Dr. Julius Fink*, und als ständiger Betreuer der Grabungen der Vorstand der Abteilg. f. Paläontologie, Geologie und Mineralogie am O. Ö. Landesmuseum, Linz, *Dr. Hermann Kohl*.

ler Kulturhorizont. In diesem lagen, horizontal zum Hang gereiht, einige kreisrunde Feuerstellen mit kantigen Herdsteinen. Von diesem Horizont, der ungemein dicht von Silexabschlägen, Retoucheuren, Percuteuren und mikrolithischen Geräten, sowie von zerbrochenen Muschelschalen übersät war, konnten 60 m² freigelegt werden.

Diese Stelle, die als mesolithischer Silex-Werkplatz angesprochen werden kann, lag zur Zeit ihrer Benützung unmittelbar am Flußufer. Unsere Untersuchung brachte unter anderem als interessantes Ergebnis, daß die Entstehung des mesolithischen Werkplatzes an dieser Stelle in ursächlichem Zusammenhang mit der paläolithischen Benützung des Hügels stand. Dies insofern, weil die den Hang herabgeglittenen altsteinzeitlichen Kulturhorizonte, die normalerweise von dicken Feinsedimentschichten bedeckt waren, durch postglaziale Überflutungen freigespült lagen. Wodurch ungemein dicht und zahlreich eingelagerte Artefakte offen zutage lagen. Hier scheint man die paläolithischen Horizonte gezielt abgebaut zu haben. Eine ganze Reihe von kantengerundeten und patinierten Mousteriën-Geräten und Abschlägen, die markante, scharfgratige Abspaltungen jüngeren Datums aufweisen, zeigen, daß die zahlreichen und vergleichsweise sehr großen paläolithischen Artefakte hier die hauptsächliche Rohmaterialquellen für die Mesolithiker stellten.

Zumindest ebenso bemerkenswert ist, daß sich andererseits allem Anschein nach der im Folgenden vorgestellte neolithisch-frühbronzezeitliche Kulturplatz wiederum auf die Existenz dieser mesolithischen Niederlassung begründet. Eine direkte Kontinuität ist zwar anhand der bisherigen Grabungsergebnisse nicht beweisbar. Die Stratigraphie läßt diese Möglichkeit offen. Gewisse Anzeichen lassen die Möglichkeit vom Aufeinandertreffen eines retardierenden Mesolithikums mit dem durch Linearkeramik repräsentierten Vollneolithikum vermuten. In diesem Zeitbereich zeichnet sich auch der funktionelle Wechsel in der Zweckbestimmung der Lokalität — vom Werkplatz zum Ort rein kultischer Bestimmung — ab. Die in stratigraphischer Kontaktsituation über dem mesolithischen Horizont aufgefundenen vollneolithischen Feuerstellen sind bereits eindeutig als Ritualobjekte anzusprechen. Sie zeigen aber andererseits in Platzwahl, Anordnung und Anlagetechnik derart exakte und augenfällige Übereinstimmung mit den mesolithischen Vorgängern, daß anderes als eine Beziehung schwer vorstellbar ist.

Umfassende Sondierungen des gesamten Hügels, der eine Grundfläche von etwa 8 000 m² einnimmt, erwiesen, daß große Teile des Nord- und des Osthanges bereits knapp unter der heutigen Bodenoberfläche von neolithischem und frühbronzezeitlichem Fundmaterial durchsetzt waren. Die grabungsmäßige Erfassung klarer, bezüglich ihrer Bedeutung gut interpretierbarer Situationen erwies sich vorerst außerordentlich schwierig. In der Mehrzahl handelte es sich um Fundanhäufungen in sekundärer Position.

Aufgrund der Fundzusammensetzung gingen wir vorerst von der Annahme eines herkömmlichen Siedlungsplatzes aus. Bei fortschreitender Arbeit sprachen jedoch alle erlangten Befunde immer deutlicher gegen eine derartige Vorstellung. Umgekehrt konnte auch durch umfangreiche Flächengrabungen von mehr als 2 000 m² kein positiver Beweis für eine reguläre Siedlung erbracht werden. Als Ergebnis steht diese Feststellung in guter Übereinstimmung mit der besonders in prähistorischer Zeit sehr ungünstigen morphologischen Position des ganzen Platzes.

Die für Siedlungszwecke doch sehr kleine und nur sehr beschränkt geeignete Grundfläche des Hügels erweis sich im Laufe der prähistorischen Benützungzeit dermaßen stark und häufig von Überschwemmungen beeinträchtigt, daß an ein hartnäckiges Verharren aus rein praktischen (wirtschaftlichen) Motiven nicht zu

denken ist. Zudem liegt nur wenige hundert Meter weiter nördlich eine ebene, stets hochwasserfreie Terrasse, welche für Siedlungszwecke wohl ungleich besser geeignet war.

Eine umfassende Untersuchung der Hügelhöhe erwies, daß besonders die Plateauränder und der höhergelegene Teil des Nordhanges von ungemein dichten Anhäufungen äneolithischer und frühbronzezeitlicher Keramik bedeckt waren. Dem selben Fundverband entstammen neben größeren Mengen von Tierknochen, mehrere Knochengeräte, Silex- und Serpentergeräte. Weiters waren diese Situationen in jedem Falle begleitet von vielen — meist angebrannten, zerschlagenen oder hitzezersprungenen — Flußgeröllen von auffallend konstanter (etwa faustgroßer) Dimension. Die Gerölle konnten nur aus dem Altbett des heute verlandeten Donauarmes stammen und von Menschenhand auf die Hügelhöhe transportiert worden sein.

Die erwähnten Fundanhäufungen zeigten sich bereits knapp unter der heutigen Bodenoberfläche als mehrschichtige Ablagerung oder fallweise als mächtiges, stratigraphisch nicht trennbares Konvolut. An der Keramik fanden sich auffallend oft ungewöhnliche Brandflecken und Anzeichen gewaltsamer Zertrümmerung. Da trotz aller — teils sehr intensiven — Brandspuren an Keramik und Steinmaterial nicht der geringste Hinweis auf einen Brandhorizont im Umgebungsboden feststellbar war, ist eine systematische Ablagerung von Überresten umfangreicher Handlungen anzunehmen. Jedenfalls waren die aufgefundenen Situationen nicht örtlich ident mit der eigentlichen Handlungstelle. Vielmehr ließ sich Letztere mit größter Wahrscheinlichkeit auf der prominenten Plateaufläche vermuten, die sich halbkreisförmig um die herausragende Felskuppe schließt. Interessanterweise erwies sich die Plateaufläche vollkommen frei von derartigen Ablagerungen. Hingegen ergaben sich hier andere, aufschlußreiche Situationen, die vereint mit vielfältigen anderen Befunden, als die Spuren von Geschehnissen aufgefaßt werden müssen, deren geistiger Hintergrund jenseits von praktischen Erwägungen liegt.

In den sandigen Sedimentboden eingetieft, fanden sich auf der sonst freien Plateaufläche an fünf verschiedenen Stellen besonders deponierte menschliche Skelettteile von insgesamt 8 Individuen. Skelettanatomisch lagen stets die gleichen Knochen vor. Und zwar zumeist humerus, tibia, femur und mandibula, in einem Fall auch die Schädelkalotte, in zwei anderen Fällen teils angebrannte Schädelfragmente. Durchwegs wiesen die Knochen Spuren gewaltsamer Einwirkung in Form von Hack-, Schnitt- und Schlagmarken auf. Die Art der Spuren läßt mit Sicherheit auf eine Abtrennung der Extremitäten vom Rumpf und auf Zerteilung der einzelnen Glieder schließen. In dieser Verbindung ist als auffällig zu vermerken, daß die Knochen des Rumpfes jeweils vollständig fehlen. Eine Ausnahme bildeten nur zwei Fälle, wo bei der Zerteilung hüft- oder schultergelenksnahe Fragmente von Rumpfknochen (scapula, clavicula, os coxae) verblieben. Ganz besondere Bedeutung kam sichtlich dem Unterkiefer zu, welcher — in der Mitte (am Kinn) abgehackt oder gebrochen — jeweils nur in Hälften vorlag.

Gemeinsam mit mehreren Tierknochen lagen in Objekt V/68 Knochen der oberen und der unteren Extremitäten von zwei Individuen, sowie einige Schädeldachbruchstücke und die linke Unterkieferhälfte eines jungen Mannes in einem Brandhorizont, der von einer 8-förmigen Setzung angebrannter Granitsteine umgeben war. Innerhalb des Knochenpaketes lag eine dünne, in der Mitte durchlochte Knochen-scheibe, vermutlich ein Amulett. Die ganze Situation war mit Trümmern zerschlagener Gefäße zugedeckt. Zuerst lag die Hälfte einer großen Schüssel, mit dem Boden nach oben. Obwohl direkt auf der Brandstelle gelagert, wiesen die Knochen keine sichtbaren Erhitzungspuren auf.

Objekt XXVIII/69 enthielt auf einer quadratischen Fläche von 2,5 m Seitenlänge große Partien von mehr als 50 Gefäßen, großteils mit dem Boden nach oben gelagert. Ungefähr im Zentrum, unter der dichtesten Scherbenlage, einige angebrannte Steine (jedoch kein Brandhorizont) und die am Kinn geteilte und dort angebrannte Unterkieferhälfte einer jungen Frau. Unmittelbar daneben lag ein spulenförmiger, polierter Gegenstand aus Serpentin, wohl von Amulettcharakter und eine Silex-säge.

In Objekt A/74 fanden sich die Beinskelette eines kräftigen Mannes, einer linksseitigen Hockerlage entsprechend deponiert. Die Fußskelette fehlten bis auf eine Restpartie des rechten Fußes. Sämtliche Gelenksenden waren abgeschlagen. Spuren gewaltsamer Abtrennung zeigten sich an den Hüftgelenken. Etwa 1 m davon entfernt und etwas tiefer, lagen innerhalb einer kreisförmigen Steinsetzung aus Felbsblöcken die Schädelkalotte (ohne Basis und Gesichtsteil) und je eine abgeschlagene Hälfte eines humerus, einer clavicula, sowie die rechte Unterkieferhälfte, außerdem der rechte Unterkieferast eines zweiten, weiblichen Individuums.

Alle derartigen Fälle hatten gemeinsam, daß sie 60—80 cm tief in den hellen Feinsedimentboden eingetieft waren und wohl eine sofortige Zuschüttung der Grube durch steriles Umgebungsmaterial erfolgt war, da keinerlei Verfärbungsspuren von organischen Substanzen oder einer natürlichen Verrottung den Grubenschacht erkennen ließ. — Es darf vermutet werden, daß hier Überreste eines auf der freien Plateaufläche (vielleicht in Verbindung mit den herausragenden Felsblöcken) vollzogenen Rituals „in allen Ehren“ bestattungssähnlich beiseitegeschafft wurden.

Hart am Westrand des Plateaus konnten weitere sehr dichte Objekt- und Anlagensituationen freigelegt werden. Diese fanden sich in einem einige Meter breiten Streifen entlang der Oberkante der hier 12 m tief senkrecht abfallenden Felswand. Leider war der Abschnitt in regelmäßigen Abständen von frühmittelalterlichen Gräbern gestört, so daß eine Klärung der Funktion dieses spätneolithisch-frühbronzezeitlichen Anlageteiles nicht möglich war. Als feststehend kann jedoch angegeben werden, daß eine oftmalige Wiederholung im Prinzip gleichen Orte vorlag. Erkennbar war dies an einer wiederholten Abfolge von Kulturstraten technisch gleicher Art und gleichen Inhalts und jeweils dazwischengelagerten Sterilschichten. In den Kulturschichten waren Reste von Flächensteinsetzungen aus Flußgeröllen und runde oder ovale Feuerstellen mit Umsäumung von durchglühten Granitbrocken festzustellen. Unter den pflasterartigen Steinsetzungen und um die Feuerstellen waren bemerkenswerte Fundanhäufungen von zertrümmerter, teilweise stark angebrannter Keramik, Tierknochen und mancher Stein- und Knochengerten. Auf und zwischen den Pflasterlagen konnten an mehreren Stellen ausreichende Reste von hier deponierten Gefäßen festgestellt werden. In der äußersten Nordwestecke des Plateaus, im Rücken einer vorspringenden Felsnase, traten in allen Schichten der oben beschriebenen Situation ganze oder zerbrochene Steinbeile zutage. In höherer Schicht fand sich auch ein Kupferflachbeil.

Eine Sondierung und einige kleine Quadranten auf dem Osthang brachten die Gewißheit, daß hier vom Hangfuß bis zur Plateauhöhe buchstäblich jeder Quadratmeter von übereinandergeschichteten Fundhorizonten und Objekten eingenommen war. Unter anderem wurde etwa am unteren Drittel der Hanghöhe horizontal zum Hanggefälle verlaufende, mauerartige Steinsetzungen aus Granitblöcken festgestellt. Innerhalb (hangaufwärts) der Mauerbänder fand sich dichte Fundstreuung der üblichen Zusammensetzung (zertrümmerte, teils angebrannte Keramik, Tierknochen, Gerätfunde), mitunter aber auch in situ gelagerte Tierkörperteile im Gelenksverband. Ebenso zeigten sich innerhalb der Mauern in unterschiedlichen Tiefenlagen mehrere

Perioden flächiger, pflasterartiger Rundsteinlagen. Sie hatten sichtliche Beziehung zu besonderen Feuer- und Deponierungsstellen.

Am gleichen Ort, etwas hanghöher, wurde eine halbkreisförmige Granitsteinsetzung freigelegt. In deren Mitte befanden sich in umgekehrter Lage (Schädeldach nach unten) die Schädelkalotte eines Kindes und der ganz erhaltene Schädel einer jungen Frau. Der Unterkiefer fehlte. Der Boden in der Umgebung der Steinsetzung war estrichartig festgestampft. Der Verbindung mit markanten Punkten der Geröllsteinpflaster entstammen mehrmals auffallend gelagerte Hirschgeweihstücke (z. T. mit Partien der Hirnschale). In gleicher Beziehung fielen ganz besonders jeweils einzeln gelagerte Unterkieferplatten von Großsäugern auf. Eine umfassendere Flächengrabung auf dem etwa 1 500 m² umfassenden Nordhang, welche sicher sehr aufschlußreiche Befunde bringen würde, steht vorerst noch aus.

In den Jahren 1970—1974 untersuchten wir mit vier Grabungsflächen von insgesamt 1000 m² den mittleren und tieferen Höhenabschnitt des mittleren und südlichen Osthanges. Auch hier verteilten sich in geschlossener Ausdehnung die Objekte, Fund- und Kulturhorizonte vielfältiger Belegungsphasen in eine Gesamtschicht von bis zu 4,5 m Tiefe. Hier konnten wir, durch sukzessives Abtragen der wechselnden Kultur- und sterilen Sedimentationsschichten, Phase für Phase die Oberflächenfiguration des Hanges Hangfußes in den verschiedenen Zeitperioden und damit die verschiedenen Belegungsebenen von der spät-frühbronzezeitlichen Anlage bis zur mesolithischen Basisschicht freilegen. Dabei wurden die hangtiefer gelegenen Quadranten etwa 10 m weit in das prähistorische Bett des alten Donauarmes hinein vorgetrieben.

Allerdings war die direkt am ehemaligen Ufer gelegene Zone bereits in prähistorischer Zeit einem gewissen Wechsel von fluviatilen Akkumulations- und Erosionsphasen unterworfen. So daß mitunter ältere Horizonte teilweise verloren gingen oder stark reduziert waren. Hier war auch im Jahre 1965 ein Hangausläufer etwa 2 m tief einplaniert worden, so daß auf einem Flächenteil höhere Schichten und jüngere Anlageteile verloren gingen.

Die Schichtverhältnisse unserer Profile zeigten sehr eindrucksvoll, daß der ganze Hügel noch im späten Neolithikum viel steiler und 6—10 m höher, also bedeutend imponierender als heute, aus der inzwischen stark aufsedimentierten Talsohle herausragte. Eine äneolithische Akkumulationsphase führte durch sukzessive Sedimentation zu einem Verflachen der unteren Hangzone. Durch einen gewältigen frühbronzezeitlichen Wasseranstieg ging ein Teil der angelandeten Schichten wieder verloren, wurde aber anschließend durch weitere, mächtigere Sedimentschichten ersetzt, wodurch schließlich weitgehend das heutige Oberflächenbild der Hangzonen entstand.

Etwa auf halber Hanghöhe ragt ein großer Granitblock aus dem hier sanften Gefälle auf. Talwärts, bogenförmig um den Felsblock angeordnet, fanden sich die bisher vermutlich jüngsten Objekte dieses Hangabschnittes (Bronzezeit A2). Es handelte sich um eine ganze Reihe senkrecht eingeschlachteter, exakt runder Gruben mit vollkommen flachen Boden. Eindeutig war zu ermitteln, daß die Objekte keinesfalls gleichzeitig, sondern einzeln, in gewissen zeitlichen Intervallen angelegt wurden. Die stets genau übereinstimmende Art und Situation des Inhaltes läßt auf Handlungen nach einem ganz bestimmten Ritus schließen.

In der Mitte des Grubenbodens fanden sich jeweils die brandfleckigen Trümmer eines oder mehrerer großer Töpfe (meist in der Größe von Vorratsgefäßen), in welchen sich Getreide (oft in Ähren) befand. In jedem Fall waren die Getreidegefäße von großen, durchglühten und in den Schacht gestürzten Granitbrocken zertrümmert, das ausgeströmte Getreide meist verkohlt. In Kreisform nahe der Grubenwand angeord-

nete Serien mittelgroßer und kleiner Gefäße waren meist unbeschädigt oder nur leicht angeschlagen. Sichtlich verfügten die Schächte über einen oberirdischen Aufbau. Dieser bestand zumindest aus Holzverstrebten Lehmwanne, wenn auch unter der Vielzahl der ebenfalls in den Schacht gestürzten rotgebrannten Lehmbruchstücke manche durch komplizierte Formung auch eindrucksvollere Aufbauten vermuten lassen.

Durch gut übereinstimmende Befunde und da sich jeweils die Deponierungsschicht zweifelsfrei von der Einsturzschicht trennen ließ, konnten wir zu folgende Rekonstruktion des Geschehens gelangen: Auf der im Zentrum mit großen Steinen beschwerten Überbauung war ein Feuer entzündet, welches in gewissem Stadium zum Einsturz des Aufbaues, und zwar — durch die Steinbeschwerung bewirkt — genau über der Grubenmitte führte. Dabei kam es (wohl beabsichtigt) zur Zerschlagung der großen Getreidegefäße und zu einem schwelenden Brand im Grubenraum. Immer stammten aus der Einsturzschicht, also aus der Verbindung mit dem Oberbau, Teile eines großen, völlig durchglühten Gefäßes, ein halbiertes Caniden-Unterkiefer, einige verbrannte tierische Extremitätsknochen und ein in jedem Fall verbranntes Hirschgeweih, sowie stets einzeln auftretend, ein besonderes Gerät (z. B. Geweihaxt, Silexsäge, Bronze-Rasiermesser u. Ä. m.).

Von der Höhe der Opferschächte abwärts war der Hang mehrmals in unterschiedlichen Tiefen und Perioden von großflächigen Pflastern aus Flußgeröllen ausgelegt. Dies in der Form, daß vom jeweiligen Ufer des Donauarmes weg, durch Überschwemmungen neu angelandete Sedimentkeile sogleich wieder in die Anlage einbezogen und neu überpflastert wurden. In Verbindung mit den Flächenpflastern fand sich eine Vielzahl von flachen Feuerstellen mit dort deponierten Gefäßen und im Gelenksverband (also mit dem Fleisch) hinterlegten Tierkörperteilen. Solche, stammten meist von Jungtieren und zeigten sich (beispielsweise als Schweineschulter oder als vorderes Viertel einer Ziege) fachmännisch zerteilt.

Weiters wurden vom Flußufer ausgehend, mit dem Hanggefälle stufig aufsteigend errichtete, mauerartige Bauwerke aus gut ineinandergefügten Felsblöcken freigelegt. Meist zeigten sie sich von langgestrecktem, dreiseitigem Grundriß. Die offene Seite ist jeweils dem aufsteigenden Hang zugewendet, die gegenüberliegende, festgefügte Längsseite verläuft immer parallel zum Flußufer. Die kurzen, rechtwinkelig abzwappenden Schmalseiten sind so hangaufwärts gerichtet, daß die Felskuppe auf der Plateauhöhe etwa den Zentralpunkt bildet. — Diese Steinbauten erinnern stark an Stützmauern rechteckiger Terrassenstufen. Sie sind insgesamt in mehreren Reihen gestaffelt, bogenförmig um den flacheren Teil (etwa einem Zweidrittel-Kreis) angelegt. Dazu zählen auch die am Nordhang auf gleicher Höhe festgestellten Mauerzüge.

Deutliche Reste solcher gewinkelter Mauerzüge wurden in gleicher Orientierung auch am Ost- und Südostrand des Plateaus festgestellt, so daß anzunehmen ist, daß sich solche Bauwerke vom Flußufer ausgehend, bis auf die Plateauhöhe zogen. Für die am östlichen Hangfuß in fünf Reihen angetroffenen Winkelmauern ist gesichert, daß sie verschiedenen Errichtungsphasen entstammen. Funde abgestürzter Lehm-schollen machen es wahrscheinlich, daß die Außenseiten der Steinmauerzüge lehmverstrichen bzw. -verfugt waren. An einigen Stellen fanden sich anscheinend nach außen abgestürzte Gefäße, die aufgrund ihrer Lage als ursprünglichen Standort der Oberkante der Steinmauern, und zwar die dem Wasser zugewandte Seite, vermuten lassen. Die ältesten erhaltenen Reste solcher Bauwerke entstammen noch dem Neolithikum, während die höhergelegenen, kompakt erhaltenen Bauten nach Stratigraphie und Fundverband der Frühbronzezeit entstammen.

Bei fortschreitender, systematischer Flächengrabung wurde immer deutlicher,

daß die dichtesten Haupthandlungszonen der ganzen Kultanlage nicht, wie ursprünglich vermutet, auf der Hügelhöhe — dem Plateau — gelegen waren. Vielmehr lagen die umfangreichsten Hinterlassenschaften größter Handlungsintensität in den tiefer gelegenen Hangabschnitten, unmittelbar gegen das jeweilige Ufer ausgerichtet. Machte sich dies bezüglich aus geologischen Perspektiven innerhalb einer bestimmten Periode ein gewisses Zurückweichen (Absinken) des durchschnittlichen Wasserstandes bemerkbar, so folgte dem Parallel die archäologische Feststellung, daß der vom Wasser freigewordene Uferstreifen sogleich belegt und in die Kultanlage einbezogen wurde.

So zeigte sich die im späteren Neolithikum und abermals in der späten Frühbronzezeit über eine gewisse Zeitspanne wasserfrei gelegene Uferzone sogleich auch von eindrucksvollen Spuren der hier üblichen Opferhandlungen dicht besetzt. Dies waren charakteristische, intensive Brandrötungen an freigelegenen Brandungsfelsen, begleitet von hinterlegten Gefäßen, Geräten, Resten von Tieropfern und mehrmals auch menschlichen Knochen mit markanten Spuren von Gewalteinwirkung.

Nach Abtragung der Felsmauerzüge und der Rundstein-Flächenpflaster zeigten sich, ebenfalls vom Ufer ausgehend und in Richtung zur Plateaufläche hochziehend, neolithische Kulturhorizonte, die in Form schmaler Terrassentstufen in die Hangsedimente eingeschnitten waren. In unseren Grabungsflächen am südlichen Osthang konnten wir noch fünf Etagen hangaufwärtssteigender Stufen feststellen. Es war jedoch zu erkennen, daß noch weiter hangaufwärts, wie auch hangabwärts (in die Flußzone hineinreichend) ursprünglich noch eine Anzahl weiterer Stufen vorhanden war. Nach Befunden an der Ost- und Südkante des Plateaus dürften sich die getrepten neolithischen Horizonte ebenso wie die zeitlich späteren Winkelmauerzüge bis auf die Plateauhöhe gezogen haben. Zumindest in der tieferen Hangzone erklären sich die Hangstufen zum Teil primär als Erosionserscheinung unterschiedlicher (zurückweichender) Wasserstände. Allerdings lagen deutliche Korrekturen von Menschenhand vor, nämlich nischenartige Einstiche in den Hang und Erweiterungen zu kleinen Plateauflächen. Die Hangstufen scheinen ebenso, wie die zeitlich späteren Mauerzüge die Flachhänge des Hügels in einem Zweidrittelkreis horizontal umzogen zu haben.

Der Kulturhorizont, bzw. die Belegung der Hangstufen bestand überwiegend aus unzähligen, in geringem Abstand gereihten, sich überlagernden und überschneidenden Feuerstellen. Oft waren sie von Fels- oder Geröllsteinsetzungen begleitet. Manchmal zeigten sich auch Reste von Lehmauskleidungen oder von geformten Lehmkörpern. Das sehr dicht und reichlich begleitende Fundmaterial bestand meist aus offenbar absichtlich zerschlagener, oft auch brandfleckiger oder durchglühter Keramik und Tierknochen. Neben der oft verhältnismäßig weit verstrauten zerschlagenen Keramik zeigten sich aber auch zahlreiche deutliche Hinweise auf ordentliche Deponierung ganzer Gefäße, und zwar meist innerhalb von Steinsetzungen am Rande der besser erhaltenen Feuerstellen.

Das Tierknochenmaterial gliedert sich aufgrund unterschiedlicher Situation in zwei deutlich unterscheidbare Gruppen: Einerseits eine Unzahl zerschlagener, teils angebrannter Einzelknochen, die nicht zuletzt wegen der zahlreich auftretenden feinen Schnittspuren als Mahlzeitreste anzusprechen sind. Fast durchwegs handelte es sich dabei um Knochen der Extremitäten. Ebenso wie bei den Deponierungen menschlicher Reste fehlten auch hier die Rumpfknochen fast ausnahmslos. Andererseits lagen auch hier wieder im Gelenksverband angetroffene Tierkörperteile vor. In einem Fall lagen die gut erhaltenen Reste von zwei ganzen Fischen — mit erhaltenem Schuppenkleid — auf einer flachen Lehmunterlage.

Wiederholt traten offenbar hinterlegte Gerätschaften, wie kleine Serpenti-
flachbeile, Geweihhämmer, diverse Silex- und Knochengeräte, aber auch verschiedene
Gegenstände von vermutlichem Amulettcharakter auf, wie durchbohrte Tierzähne,
Marmorperle, Muschelknopf und eigenartig geformte, aus Eberhauerplatten geschnit-
tene Stücke.

Insgesamt ergaben die bis hier behandelten Grabungsflächen mehr als hundert
derartiger Objektsituationen mit einer vielversprechenden Fülle aufschlußreicher
Detailbefunde.

Es ist gut beweisbar, daß jeweils in stratigraphisch übereinstimmenden Objekt-
reihen gleichzeitig, einmalig und nur kurzfristig in Funktion befundene Feuer- und
Deponierungsstellen vorliegen. Ebenso zeigte die oftmalige Abfolge „handlungsak-
tiver“ Belegungsschichten und stets dazwischengelagerter fundsteriler Sedimentations-
schichten oder Verrottungshorizonte, oft aber auch unbedingt künstlich auf die noch
aktiven Feuerstellen aufgebraachte Steinabdeckung oder Zuschüttung, daß regel-
mäßige Handlungspausen zwischen unzähligen Neubelegungen gleichert Art lagen.

In der am südlichen Abschnitt des Osthanges ergrabenen Fläche zeichnete sich
durch besonders dichte und markante Belegungssituationen ein Sektor mit allen
Spuren ganz besonderer Handlungsintensität ab. Daraus ließ sich hier eine gewisse
Schlüsselstellung innerhalb der Gesamtanlage vermuten.

In der nischenartigen Erweiterung einer höheren Hangstufe lagen Reste einer
2,0×0,7 m großen Lehmplatte in N-S-Richtung. Die Platte zeigte Reste einer
hochgezogenen Randleiste. Sie war sichtlich am Ort, von oben her, unregelmäßig
gebrannt. Nach einer schwachen humosen Zwischenschicht lag darunter eine dichte,
einschichtige Geröllsteinsetzung in gleicher Orientierung und fast gleichen Aus-
maßen. Die Steinsetzung hatte die Form zweier aneinanderstoßender, vollausgeleg-
ter Kreise. Die verwendeten Flußgerölle waren von oben her angebrannt, in den Fu-
gen angebrannte Knochenfragmente verkeilt. Wieder etwas tiefer und jeweils durch
weitere humose Schichten getrennt, waren schlecht erhaltene Reste von mehreren
schon früher, exakt an gleicher Stelle errichteten Lehmplatten festzustellen. Unter
dem Rest der dritten Platte von oben fand sich ein winziger, 55 mm hoher Henkel-
becher.

Im nahen Umkreis dieses mehrmals in gewissen zeitlichen Abständen an gleicher
Stelle wiedererrichtete Objektes, das als eine altarartige Anlage vermutet wird, lagen
in unterschiedlichen Tiefen eine ganze Anzahl tierischer Unterkieferhälften. In
abgerutschter Position fanden sich vor dem Objekt zwei größere Töpfe und zwei
Rinderschädel (ohne Unterkiefer), deren Stirnplatten in der Mitte scharfe Hiebspal-
ten aufwiesen.

Auf der hangabwärts nächsttieferen, unmittelbar vor dem Altarobjekt gelege-
nen Stufe wurde, nach Abtragung der einzelnen Horizonte einer oftmals belegten
Feuerstelle, eine interessante Steinsetzung sichtbar. Letztere bestand aus einreihig
in den Boden der Hangstufe eingepreßten, etwa faustgroßen Flußgeröllen und muß
wohl als überlebensgroße Kontur eines gehörnten Tierkopfes (Ziege?) in seitlicher
Ansicht aufgefaßt werden.

Die Annahme einer gewissen Zentralstellung der tieferen südöstlichen Hang-
bzw. Uferzone bestätigte sich schließlich durch die Freilegung eines großen Schalen-
steines, der wohl ein sehr wichtiges und für die Art — zumindest — der technischen
Anlageerrichtung, bestimmendes Glied bildete. — Aus den tieferen Stufen des
Hangfußes keilförmig vorspringend, ragt ein großer Felsblock, gleich einem Schiffs-
bug, scharf in die Uferzone des ehemaligen Donauarmes hinein. Seine steilaufragenden
Seitenflächen weisen deutliche Verkalkungsbänder urgeschichtlicher Wasser-

stände auf. Die flache Oberseite zeigt etwa in der Mitte eine schalenförmige Alveole von 45 cm Durchmesser und 25 cm Tiefe. Aufgrund seiner Gesamtform und der senkrechten Aushöhlung in der keilförmigen Oberseite erscheint der zentralgelegene Schalenfels gewissermaßen wie ein überdimensionales Lochbeil, dessen „Schneide“ zur Zeit der rekonstruierbaren Normalwasserstände einige Meter in die Strömung hinausragte. Im Zustande der Auffindung war die Schale mit etwa 30 gleichgroßen Flußgeröllen bedeckt, welche keinesfalls auf natürliche Weise dahin gelangen konnten. Knapp neben dem Schalenrand lagen frühbronzezeitliche Gefäßreste. Über der alten Wasserlinie war die Oberfläche weitgehend geschlossen intensiv brandgerötet. Am Fuße des Felsens, schon im Wasserbereich, fanden sich im Schwemmsand versunken, in dichter Lagerung Teile sichtlich abgestürzter Gefäße und dicke, verkohlte Holzscheiter. Das umfangreiche keramische Inventar, das sich im engeren und weiteren Bereich vor dem Schalenfels im Flußbett versunken fand, reicht soweit bisher gesichtet, von der jüngeren Linearbandkeramik über die Lengyelkultur, *Materia der Boleraz* und anderen, noch nicht näher bestimmten äneolithischen Gruppen, bis zu Aunjetitz-Ware der ausgehenden Frühbronzezeit.

Auf der Hangseite an die breite Rückseite des Felsens anschließend, war eine große, halbrunde Feuerstelle bis auf den anstehenden Felsgrund eingeschnitten. Sie verfügte über eine rundsteingepflasterte Basis und war nach außen von rotgebrannten Felsbrocken begrenzt. Die Feuerstelle erwies sich als durch sehr lange Zeit benützt und zeigte Reste ungewöhnlich vielfacher Belegung. Während die oberen Schichten Reste frühbronzezeitlicher und äneolithischer Gefäßdeponierungen enthielten, fanden sich in den unteren Schichten noch ausreichend bemaltkeramische und linearbandkeramische Scherben eingepreßt, um Belegungen in diesen Perioden zu sichern.

In der späteren Frühbronzezeit wurde durch erneut stark ansteigende Tendenz der Normalwasserstände die unmittelbare Uferzone vor dem Schalenfels erneut sedimentiert, der Felsblock selbst zunehmend in Schwemmsande eingebettet. Auf einer derartigen Anlandungsschicht fand sich einige Meter flußwärts, genau vor der Felsspitze der Schädel einer jungen Frau (ohne Unterkiefer, mit der Kalotte nach unten liegend). Er war in enger Kontaktsituation umgeben von senkrecht in den Boden gesteckten Knochen (Kreuzbein, rechtes Darmbein, Humerusschaft und einige Tierknochen). Diagonal nach außen gelegen, vermutlich ursprünglich ebenfalls aufrecht eingesteckt und später umgestürzt, fanden sich die Schienbeine. Menschliche und tierische Knochen weisen tiefe Hack- und Schlagspuren auf.

Gegen den mittleren Osthang hin hatte ein starker Hochwassereinbruch die neolithische Anlage in größerer Fläche weggerissen und dort einen steil abfallenden, tiefen Graben ausgeschwemmt. Trotzdem konnten hier für einen Teilbezirk der am Kultplatz gepflogenen Handlungen sehr klare und wichtige Hinweise gewonnen werden. Rückschlüsse auf den prinzipiellen, technischen Ablauf gewisser Handlungen, die in Zonen überschneidender Belegung verschiedener Perioden nicht zweifelsfrei getroffen werden konnten, waren hier vergleichsweise gut möglich, da eine vollkommene Neubelegung vorlag und alle älteren Spuren vom Hochwasser beseitigt waren.

Nahe der Kante des frisch eingerissenen Grabens waren auf dem freiliegenden, sauberen Sand- und Kiesboden, der noch keine Spuren von Verrottung oder Humusbildung aufwies, eine Reihe von teils sehr großen Feuerstellen angelegt. Innerhalb umgrenzender Steinsetzungen aus durchglühten Granitbrocken fanden sich mächtige, über 1 m lange, verkohlte Holzscheiter. Zwischen, unter und neben den Brandhorizonten lag zertrümmerte Keramik, zum Teil konnten in gleicher Position deponierte

Gefäße festgestellt werden. Neben teils verbrannten tierischen Einzelknochen lag bei einer Feuerstelle die komplette vordere Körperhälfte einer Ziege (mitsamt dem Schädel), flankiert von Gefäßresten.

Der ganze Handlungsabschnitt war anschließend von gewaltigen Mengen gleichgroßer (sichtlich ausgewählter) Rundsteine in einem dichten, mehrschichtigen Mantel zugedeckt. Am bergwärts gelegenen Rand lag in der Steinmantelung (mit der Spitze zur Kuppe weisend) ein prachtvoller „nordischer“ Feuersteindolch von 21 cm Länge. Über der Steinmantelung befand sich eine saubere, sandige Zwischenschicht, darauf folgte eine weitere Belegung völlig gleicher Art. Am Rande einer Feuerstelle dieser zweiten Schicht lag neben einem zerdrückten Gefäß die Schädelkalotte eines Kindes. In besonderen Positionen fanden sich auch hier wieder jeweils einzeln liegende tierische Unterkieferhälften. Fast genau über der Fundstelle des Feuersteindolches war im Steinmantel der höheren Schicht (ebenfalls mit der Spitze bergwärts weisend) ein triangulärer Bronzedolch deponiert. An der Kante des Wassergrabens fand sich, mit den Schultern schräg an den hier aufsteigenden Steinmantel gelehnt, das inkomplette Körperskelett einer jungen Frau, in Rückenlage. Der Schädel einschließlich Unterkiefer, die Handskelette und die Beinskelette von den Knien abwärts, fehlten.

Die Steinabdeckung der Handlungs- und Deponierungshorizonte erweist sich in den unteren Schichten als stark hitzebeeinflusst (brandgeschwärzt oder -gerötet, hitzezersprungen bis durchglüht). Daraus folgt, daß die Zudeckung der Handlungszone wohl Bestandteil der Ritualhandlungen war und spätestens zu einem Zeitpunkt erfolgte, als zumindest noch starke Glutnester aktiv waren.

Zum gegenwärtigen Zeitpunkt, wo erst etwa die Hälfte des riesigen Fundmaterials gesichtet und die Auswertung der Befunde erst im Anfangstadium steht, können doch bereits einige konkrete Annahmen skizziert werden.

Aufgrund der erstaunlichen Handlungsintensität und der großen Fläche, die für zeitgleiche Handlungen in Verwendung stand, muß für den Kulturplatz ein gewisser Einzugsbereich, vermutlich mehrere nicht unbedeutende Ansiedlungen, angenommen werden. Nach unterscheidbarer Art der Denkmäler, des daraus stammenden Fundinventars, seines Zustandes und seiner Situation, lassen sich hauptsächlich drei inhaltlich gegeneinander abgegrenzte Ritualbezirke bestimmen:

1. Die meist auf der Plateauhöhe deponierten und vermutlich einem dort abgehaltenen Ritual entstammenden, menschlichen Reste;
2. Die am dichtesten in den Hangzonen aufgetretenen Situationen, Objekte und Fundstreuungen, die am deutlichsten durch Art und Zustand des dortigen Tierknochenmaterials auf ein großes Gemeinschaftsmahl schließen lassen;
3. Die eindeutigen Widmungopfer (hauptsächlich Tier- und Fruchtopfer) am tieferen Hang, bzw. in der dortigen Uferzone.

Religionsethnologisch interessant und aufschlußreich scheint die Zuwendung — des höchsten (Menschen-) Opfers zum höchstgelegenen Punkt des Ortes. Andererseits die Zuwendung der eigentlichen Opfergaben zum Wasser. Einen dominierenden Bestandteil des Rituals bildete der zwingende Gebrauch des Feuers bei jeder Art der gepflogenen Handlungen. Auch die reinen Opfergaben, die dem offenbar gewollten Zugriff des Wassers preisgegeben waren, hatten zuvor „den Weg durchs Feuer“ zu gehen.

Sehr interessante Ergebnisse sind von der Bearbeitung des zoologischen Materials zu erwarten. Nach den Grabungsbefunden scheint in den verschiedenen Belegungsperioden ganz bestimmten Tierarten ganz besondere Bedeutung zuzukommen. Innerhalb dieser bevorzugten Arten spielten — abgesehen von der zweifellos ganz besonderen Bedeutung der Unterkiefer im allgemeinen — anscheinend noch bestimm-

te Körperteile eine Sonderrolle. Als weitgehend sicher kann angenommen werden, daß die jeweils in großem Umfang vor sich gegangenen Handlungen wohl zu einem gleichbleibenden Zeitpunkt — in jahreszeitlicher Abhängigkeit — vor sich gingen. Gute Ansatzpunkte für eine nähere Bestimmung der in Frage kommenden Jahreszeit könnte das Knochenmaterial der Jungtiere liefern. Für die zwischen den einzelnen Handlungsphasen gelegenen Zeitspannen sind keine andersgearteten Spuren einer besonderen Begehung oder Benützung der Örtlichkeit festzustellen.

Es besteht für uns kein Anlaß, den Kultplatz auf der „Berglitzl“ in Gusen als einen Ort lokaler Sonderausprägung sonst unüblicher Riten zu halten. Zwar konnte aus den wenigen, als Kultstätten bekanntgewordenen Lokalitäten⁴ einzig Lepinsky Vir eindrucksvolle und richtungsweisende Ergebnisse erbringen, doch stimmen andererseits in der bisherigen Literatur manche Beschreibungen von Objekten, die programmatisch als „Vorrats-“ oder „Abfallgruben“ bestimmt sind, sehr nachdenklich.⁵

Wir können nicht umhin, unsere Lokalität als ein Dokument allgemein donauländischer Kultur- und Religionstradition zu werten. Ein spürbares Ost-West-Gefälle könnte auch daraus sichtbar werden, daß eben die in östlich benachbarten Gebieten noch odolisierten „Symboltiere“ (wie etwa Hirsch, Ziege, Rind) hier nur noch exemplarisch — nämlich als Opfertiere auftreten. Sehr bemerkenswert ist wohl, daß die zumindest von der Linearkeramik bis zur späteren Frühbronzezeit örtlich, technisch und inhaltlich völlig gleichgebliebene Kulturausübung gänzlich unberührt bleibt von einem Wechsel, der sich doch im keramischen Inventar zeigt. Dies scheint uns ein eindrucksvolles Zeugnis dafür, daß nicht zwingend mit dem Wechsel der keramischen Kultur eine ethnische Umwälzung oder Überdeckung einhergehen mußte.

⁴ *Seitz, H. v.*, Der Osterstein bei Unterfinningen, eine vorgeschichtliche Kultstätte, Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1955, 21, S. 75; *Stroh, A.*, Der Maifelsen bei Essing, Fundberichte aus Schwaben, Neue Folge 17, Stuttgart 1965. — *Kunkel, Otto*, Die Jungfernhöhle, eine neolithische Kultstätte in Oberfranken; Neue Ausgrabungen in Deutschland, Jg. 1958, S 54—67.

⁵ Sehr ähnliche Feuerstellen und Schachtobjekte der Linearbandkeramik und der Lengyelkultur, sowie der Frühbronzezeit konnte ich am Rande der zeitgleichen Siedlung und durch einen alten Bachlauf von einem Glockenbecher-Frühbronzezeit-Gräberfeld getrennt, in Haid bei Hörschin 1964 freilegen. Bei nicht sehr sorgsamer Betrachtung hätte man sie vielleicht als Abfallgruben gehalten, — sie brachten jedoch unmißverständliche Befunde, die jenen von Gusen auffallend gleichen.

NEOLITIKUS CSONTVÁZMARADVÁNYOK DESZK MELLETT

LIPTÁK PÁL

(Szeged, József Attila Tudományegyetem Embertani Intézete)

A Dél-Alföldön 1963-ban Maroslele Pana elnevezésű dűlőjében Trogmayer Ottó leletmentő ásatást végzett; az előkerült sírok a neolitikum „Körös-csoportjába” tartoznak, amint az a régészeti feldolgozásból kiderül (Trogmayer, 1964). Trogmayer Ottó anyagában kapott helyet a nagyon töredékes csontvázanyag (8 egyén) általam végzett embertani jellemzése is. A rossz megtartottságú anyagból csak az 5. sírban nyugvó fiatalkorú egyén koponyája épebb, ez, több-kevesebb fenntartással, taxonómiai szempontból „nordoid jellegűnek mondható”.

Ugyancsak Trogmayer Ottó 1966-ban végzett leletmentő ásatásának eredményeképpen Deszk mellett az I. sz. olajkútnál, az 5. és 6. sírből két jó megtartású felnőtt koponyája és váza került elő. A két koponya metrikus adatait az 1. táblázat, a morfológiai jellemzőket a jobb összehasonlítás céljából a 2. táblázat tartalmazza. Ezekre való hivatkozás után csak néhány diagnosztikailag is fontos jelleget emelek ki. Az 5. sírből egy hosszúfejű (dolichokran), eléggé gracilis, keskeny arcú (leptoprosop), magas szemüregű (hypsikonch) és magas termetű nő jó megtartású csontváza került elő. A mellékelt fényképtábla is alátámasztja azt a taxonómiai diagnózist, hogy az 5. sírban egy mediterrán, közelebbről magas termetű mediterrán, vagy atlantomediterrán (am) típusú nő nyugodott. A 6. sírből középhosszú fejű (mesokran), szintén gracilis, az indexérték alapján középszéles-keskeny (meso-leptoprosop), középmagas szemüregű (mesokonch) és közepes termetű nő hiányos csontváza került elő, amelyet torus palatinus is jellemezett. A valamivel szélesebb arc és az alacsonyabb szemüreg miatt mediterrán-cromagnoid (m-cr) jellegek egyaránt kimutathatók. A hosszúcsontok főbb méretei a 3. táblázatban találhatóak; a testmagasság Breitinger (1938) és Bach (1965) módszere nyomán került kiszámításra.

Összehasonlításunkba néhány Körös-kultúrájú erdélyi leletet vonunk be, ezek a következők (Russu et al., 1960)

A/ Bedeháza — Sepsiszentgyörgy (Sf. Georghe), 1950-es ásatás;

B/ Cipău — Marosvásárhely (Tg. Mureș) mellett 1950-ben leletmentés következtében került elő egy egyén nagyon töredékes váza;

C/ Szalka—Nagyvárad (Oradea), 1936-ban végzett ásatás eredményeképpen aránylag jó megtartású koponya és néhány csontváz került elő, ez is valószínűleg a Körös-kultúrát reprezentálja;

Bedeházán hosszúfejű (koponyajelző: 71,9), gracilis, alacsonytermetű (142 cm) nő került elő, akit a szerzők mediterránnak állapítottak meg és ezzel teljes mértékben egyetérthetünk. A Marosvásárhely melletti töredékes embertani lelet mesokran (77,7) — amennyiben az agykoponya rekonstruálása helyes — igen nagy abszolút méretek jellemzik (a koponya legnagyobb hossza: 202), termete közepes, nemének meghatározása bizonytalan. Szalka-Nagyvárad lelőhelyről előkerült férfi koponya

I. táblázat. *Deszk-Olajkút*, neolitik

Méret- szám (Martin)	Méretek és jelzők	5. sír	6. sír
		5253 Ad. ♀	5254 Ad. ♀
1.	Koponya legnagyobb hossza	177	177
1/c.	Koponya hossza a metopiontól	174	166
5.	Koponyaalap-hossza	96	—
8.	Koponya legnagyobb szélessége	132	138
9.	Legkisebb homlokszélesség	88	96
17.	Basion-bregma magasság	128	—
20.	Porion-bregma magasság	108	109
38.	Mért koponyakapacitás	1220	—
38.	Számított koponyakapacitás	1205	—
40.	Archossz	91	—
45.	Járomívszélesség	120	128
46.	Középarcszélesség	97	101
47.	Arcmagasság	112	115
48.	Felsőarcmagasság	66	70
51.	Szemüregszélesség	37	37
52.	Szemüregmagasság	34	29
54.	Orrüregszélesség	24	25
55.	Orrmagasság	47	49
62.	Szájpadhossz	43	42
63.	Szájpadszélesség	38	—
65.	Állkapocsbütyök-szélesség	107	107
66.	Állkapocsszeglet-szélesség	97	100
69.	Állkapocsmagasság	(32)	35
70.	Állkapocság-magasság	64	61
71.	Állkapocság-szélesség	36	31
72.	Arcprofilszög	86°	84°
8:1	Hosszúság-szélességi jelző	74,6	78,0
17:1	Hosszúság-magassági jelző	72,3	—
17:8	Szélesség-magasság jelző	97,0	—
9:8	Transversalis-frontopar. jelző	66,7	69,6
47:45	Arcjelző	93,3	89,8
48:45	Felsőarcjelző	55,0	54,7
52:51	Szemüregjelző	91,9	78,4
54:55	Orrjelző	51,1	51,0
63:62	Szájpadjelző	88,4	—

hyperdolichokran koponyajelzőjével (68,4) tűnik ki, hosszúcsontok hiányában a termet meghatározhatatlan. A szerzők mediterrán típusúnak tartják, a mellékelt ábra szerint inkább nordoidnak diagnosztizálható.

Magyarországon korábban csak egyetlen egy „Körös-csoport” tartozó koponya és hiányos váz leírása jelent meg Vaskútról Kutzián alapvető munkájának (1944) függeléke gyanánt, amelyet Nemeskéri végzett el. A töredékes koponya neme bizonytalan, mesokran (78,8), termete közepes.

A „Körös-csoport” összehasonlításra alkalmas embertani leleteinek száma igen csekély. A hosszúfejűség van túlsúlyban, ritkább a mesokrania. Az embertani arculat meghatározói az alacsonyabb termetű gracilis mediterrán és magastermetű atlantomediterrán (nordoid?) rasszkomponensek.

2. táblázat. *Deszk-Olajkút*, neolitik

Sírszám Leltári szám	5. 5253	6. 5254
Koponya megtartása életkora, neme	Kitűnő megtartású cranium 30—35 é. (Ad.) ♀	Jó megtartású cranium 30—35 é. (Ad.) ♀
Norma verticalis	Sphenoid	Sphenoid
Koponya általános jellemzői	Dolichokran orthokran metriokran Euenkephal	Mesokran — — —
Homlok Glabella	Metriometop kissé hajlott 1.	Metrio-eurymetop erősen hajlott 2.
Norma occipitalis Prot. occ. ext. Proc. mastoideus	Bombaalakú 1. Kicsiny	Bombaalakú 0. Kicsiny
Arc, felsőarc Fossa canina	Leptoprosop mesen-lepten 3.	Meso-leptoprosop mesen-lepten 2.
Szemüreg	Hypsikonch kissé szögletes	Mesokonch szögletes
Orr Orrtövis	Meso-chamaerrhin egyenes, kiálló 1.	Meso-chamaerrhin orrcsontok hiányoznak 2.
Arcprofil alv. prognathia	Orthognath 1.	Mesognath 1—2.
Állkapocs	Középmagas határozott állcsúc	Gracilis határozott állcsúc
Megjegyzés	Pterion táj benyomott. Fogak rágófelülete erősen kopott.	A koponya bázisa és a jobb pteri- ontáj töredékes és hiányos. Torus palatinus Fogak rágófelülete erősen kopott.
Váz	Vázcsontok gracilisek, angulus subpubicus tágas, ívelt. Hosszúcsontok is jó megtar- tásúak.	Vázcsontok gracilisek, medencecsontok hiányoznak. Hosszúcsontok jó megtartá- súak.
Testmagasság	160 cm, magas	155 cm, közepes
Taxon	Atlantomediterrán (am)	Mediterrán-cromagnoid (m-cr)

5. sír — 5253 sz.
Ad., ♀, am

3. táblázat. *Deszk-olajkút*, Hosszúcsontok méretei

Sírszám	Leltári szám	Nem	Humerus				Radius párhuzamos hossz		Ulna legnagyobb hossz		Femur				Tibia hossza (Martin 1b)	
			legnagyobb hossz		caput-capit. hossz		jobb	bal	jobb	bal	legnagyobb hossz		term. hossz		jobb	bal
			jobb	bal	jobb	bal					jobb	bal	jobb	bal		
5.	5253	♀	300	295	299	295	234	230	251	250	407	410	405	408	340	340
6.	5354	♀	273	268	267	265	205	207	224	—	388	390	384	386	310	310

IRODALOM

- Bach, H.* (1965), Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. *Anthropologischer Anzeiger*, 29, pp. 12—21.
- Breitinger, E.* (1938), Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. *Anthropologischer Anzeiger*, 14, pp. 249—274.
- Kutzián I.* (1944), A Körös kultúra. *Diss. Pann. II.* 23. pp. 149—152.
- Russu, I. G.—Serban, M.—Vlasa, A.—Galamb V.—Motioc, N.* (1960), Contributions à l'aspect anthropologique de l'Homme de la culture Criş (Transylvanie). *Actes du VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*. Paris. pp. 679—682.
- Trogmayer O.* (1964), Megjegyzések a Körös-csoport relatív időrendjéhez. *Arch. Ért.* 91., pp. 67—86.

NEOLITHISCHE KNOCHENRESTE BEI DESZK

vpn

Pál Lipták

Im Jahre 1966 hat Ottó Trogmayer bei Deszk, in der Nähe des Erdölbrunnens Nummer 1. Gräber freigelegt, die sich auf die Zeit der Körös-Gruppe des Neolithikums datieren lassen.

In den Gräbern Nummer 5 und Nummer 6 wurden zwei, verhältnismässig gut erhaltene Schädelschalen und Skelette gefunden. Die einschlägigen Angaben sind in den Tabellen 1, 2 und 3, sowie der beigelegten Bildtafel enthalten.

Im Grab 5 lag eine Frau von hoher Gestalt, mediterranen Typs, im Grab 6 ruhte eine andere Frau von mediterran-cromagnoidem Typ. Aufgrund des in Vaskút ausgegrabenen bruchstückhaften Schädels einer ähnlichen Kultur, ferner der in Transsylvanien erschlossenen drei weiteren, zum Teil fragmentarischen Schädels und Skelette können folgende Verallgemeinerungen zugelassen werden: Die Zahl der vergleichbaren anthropologischen Funde der Körös-Kultur ist sehr gering. Charakteristisch ist die Langköpfigkeit — die Mesokranie kommt seltener vor.

Das anthropologische Bild ist einerseits also von gracil-mediterranen Rassenkomponenten (niedrige Statur), andererseits von dem hochwüchsigen atlantomediterranen (nordoiden?) Charakter zu bestimmen.

A MAROS-VIDÉK BRONZKORÁNAK NÉHÁNY TEMETKEZÉSI SZOKÁSÁRÓL

TROGMAYER OTTÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Közel ötven éve, hogy Banner János elsőként, nagyobb számú bronzkori sír bemutatásával megkísérelte a tárgyalt terület temetkezési szokásait elemezni. Elsősorban a zsugorítás okaira kísérelt meg fényt deríteni.¹ Azóta közlésre került minden jelentős leletegyüttes, de a temetők belső szerkezetének vizsgálatára, valamint a temetkezési szokások meghatározó jellegének meghatározására nem került sor. A szegedi múzeum adattárában három fontos temető térképét őrzik. Dolgozatunk célja e temetőtérképek lehetőség szerinti rekonstrukciója és közreadása.

A terület mindmáig kulcsfontosságú, sokat idézett leletegyüttese Óbébán került elő századunk első éveiben.² Az 1903. március 25-i bejegyzés szerint Balla Pál kübekházi lakos 1902 év tavaszán az Óbéba kiszombori út munkálatai során a készülő új műút vezérlőárokának kiásása közben mintegy tíz sírra bukkant. Ezek közül egynek mellékleteit megmentette. (A sír)

Reizner János a szegedi múzeum akkori igazgatója 1903 július 17-18-án a vezérlőárokmal párhuzamosan kutatóárkot ásott. Naplójában feljegyezte, hogy a területről már jelentős mennyiségű földet lehordtak az ásás megkezdése előtt. A kétnapos munka során egy korábban szétdőlt sírből származó aranylemezt (B sír), valamint további két sírt találtak (C, D sír). A feltárást 1903 év szeptember 14-16-ig folytatták Török Aurél közreműködésével, ekkor az úttest keleti oldalán 14 sírt bontottak ki. Az ásatási módszer — kutatóárkok — ismeretében valamint a sírok számozása alapján valószínűnek tartható, hogy az úttesttel párhuzamosan jelölték ki a kutatóárkokat, s a sírok így csaknem pontosan egy-egy kutatóárok vonalába estek. Így fordulhatott elő az is, hogy az útépítésnél a vezérlőárokban leltek Balla az első tíz sírt. Az ásatási naplóba rajzolt térképvázlat igazolja ezt a feltételezést. A térképvázlaton a sírokat fekete téglalapokkal jelölték, azonban nem vették figyelembe, hogy ez a jelzés félrevezető lehet. A téglalapok iránya ugyanis nem felel meg a szövegben jelzett tájolási adatoknak. A mellékelt vázlaton a leírás alapján figyelembe véve, hogy a közölt tájolási adatokat nem mérés, hanem becslés alapján állapították meg, megkíséreltük a temető térképét rekonstruálni. A vázak tájolása észak-dél, illetve dél-észak kivétel nélkül kelet felé néző arccal.

A Deszk A jelzésű temetőt 1930. október 18. és 22. illetve 1931. július 23. és augusztus 3. között tárta fel Móra Ferenc.³ A napvilágra került 83 sír közül a Tiszapolgári kultúra deszki csoportjába sorolható a: 4., 6., 12., 14., 17., 26., 35., 42., 67., 68., 69., 79., 82. sz. sír.⁴

¹ Banner, J., A magyarországi zsugorított temetkezések. Dolg. 1927. 1-pp.

² AE 1904, 76—88., 1905, 255, valamint Bóna, J., The peoples of southern origin of the early bronze age in Hungary. Alba Regia 1963—64. 17—63.

³ Foltiny I., Koraréz- és bronzkori temető Deszken. FA III—IV. (1941) 69-pp.

⁴ Bognár-Kutzián, I., The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpatian Basin. AH XLVIII. 1972. 22 pp.

Móra jegyzetei között megtalálható a temetőterképről készült vázlat is. Sajnos a térképen a tájolás nincs feltüntetve, így csak feltételezhetjük hogy a térképlap jobboldali széle az északi irányt jelöli. A nem mindig teljesen egyértelmű sírleírások alapján megkíséreltük a Móra féle vázlatra rekonstruálni a sírok helyzetét. Móra annak idején sírgödørszerű ovális körvonallal jelölte egy-egy sír helyzetét, ezek tájolása azonban néhány esetben — pl. 68., 82. sír, nem egyezik az ásatási naplójában leírtakkal. A vázlat halvány grafitceruzával készült, helyenként igen nehezen kiolvasható. A rekonstrukciós kísérlet alapján úgy tűnik, hogy ez esetben is a sírok döntő többsége észak-dél, illetve dél-észak tájolású. A halottakat erősen zsugorított helyzetben arccal kelet felé fektették a sírgödörbe. Néhány esetben sírsorok rajzolód-
nak ki pl. 42., 46., 45., 49., 50. sír, vagy 18., 22., 27., 29-es sír, vagy 63., 62., 61., 60., 59., 56., 54. sz. sír esetében. Ezek a sírsorok megközelítőleg észak-dél irányít-
ásúak.

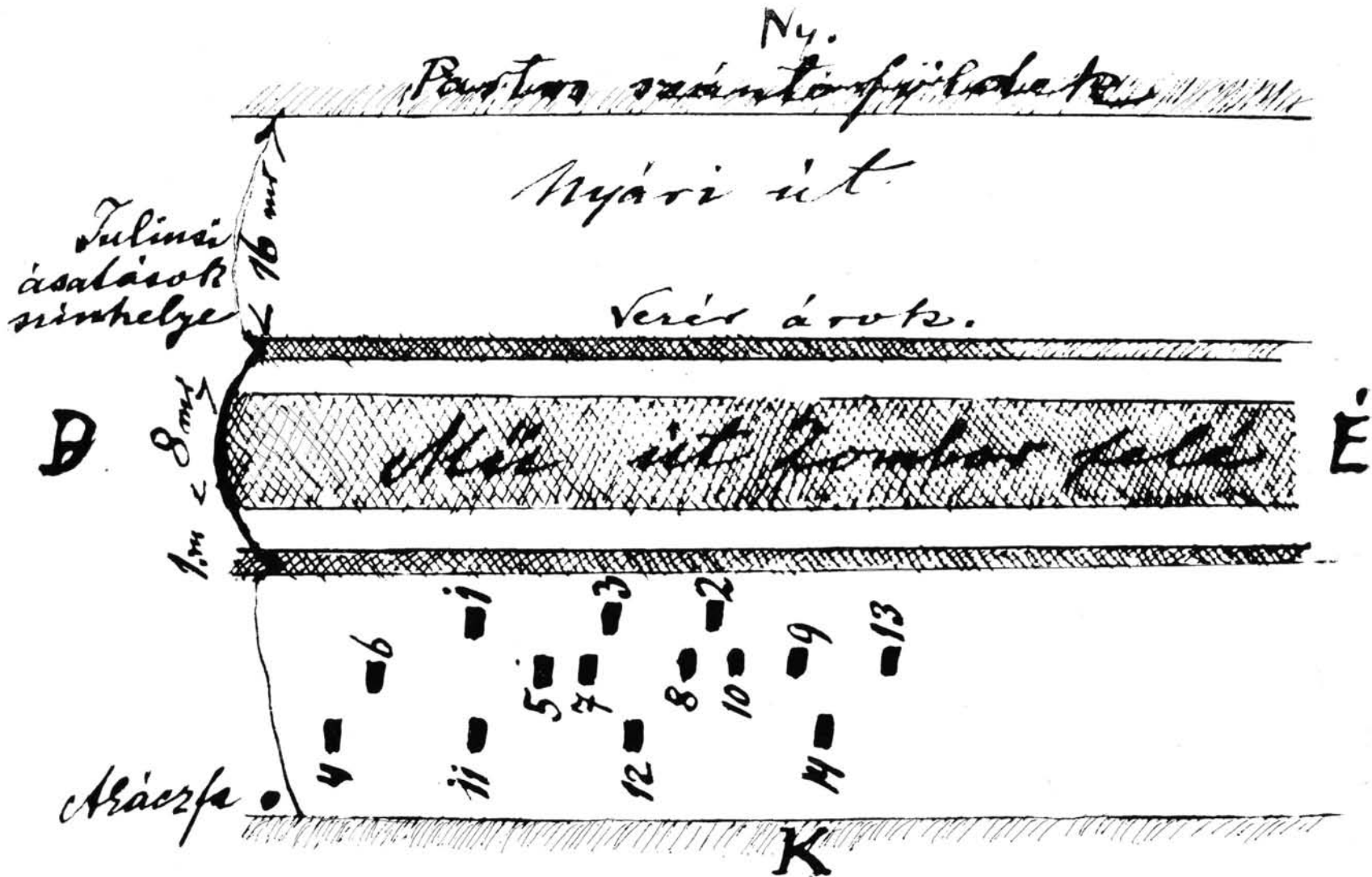
A Deszk F jelzésű temető feltárását 1932. szeptember 12. és 19, illetve november 3. és 17. között végezték.⁵ Az ásatáson Móra F. csak néhány napot töltött, a sírrajzok túlnyomó többségét Kotormány János készítette. Erről az ásatásról is fennmaradt egy helyszínvázlat, melyen az ásatási felület, valamint a sírok helyzete van feltüntetve, azonban a sírok számozása hiányzik, egyedül a 69-es sír van bejelölve. A kutatóárkos ásatási módszert szem előtt tartva a területet a vázlat alapján megkíséreltük úgy felosztani, hogy az ásatási napok számát, illetve a jegyzet alapján a sírok feltárásának naponkénti megoszlását összevetettük. Feltételezhető volt, hogy a kutatóárkokat északnyugat, délkelet irányban jelölték ki. Kotormány a sírok számozását eltevesztette, az 5-ös és 22. sírről nem készült semilyen feljegyzés, s a térképvázlaton is ennek megfelelően nem 69, hanem csak 67 pontot jelöltek. A sírok számozása természetesen csak közelíthet a valós helyzethez, hiszen nem tudjuk a sírok felszedésének sorrendjét, csak feltételezhetjük, hogy a kutatóárok kiásásának előrehalad-
tával kerültek a sírok kibontásra. A rekonstruált temetőterkép a korábbi megfigyeléseket igazolja, a vázak észak-dél—dél-észak tájolásúak, erősen zsugorított helyzetben feküdtek, arccal kelet felé fordítva. Ez esetben is sírsorokat vélünk felfedezni, melyek észak-dél irányúak, ilyen pl. a 63., 66., 68., 69.sz. sírből álló sor, vagy az 55., 61., 65., 67. sz. sír sora.

A Marosvidék bronzkori temetői közül a legjobb módszerekkel feltárt együttes Mokrinban került elő.⁶ Gyakorlatilag ez az első olyan közlemény, ahol részletesen tájékozódhatunk a csontvázak helyzetéről, valamint a temetőegységen belüli elhelyezkedésükről. Szembetűnő, hogy a csontvázak túlnyomó része gondosan zsugorítva került a sírba, kezek az arc elé vannak hajtva, a térdek erőteljesen felhúzva, s az alszárak visszahajtva. A sírok tájolása az esetek döntő többségében dél-észak, illetve észak-dél, ezt a tájolást a sírgödörök is egyértelműen követik. A temetőterkép tanúsága szerint ebben az esetben is közelítőleg észak-dél irányú sírsorokat tudunk megfigyelni. E sírsorokra az ásató is felfigyelt és a közleményben utalt e jelenségre. Egyenlőre nem tudjuk eldönteni, hogy a sírsorok valamilyen kisebb társadalmi egységből alakultak-e ki, vagy talán csak esetlegességre gondolhatunk. Amennyiben a tárgyalt együttesek időrendi helyzetét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azok a Maros kultúra egész időszakát kitöltik. Így a legrégebbi az óbébai temető, ezt követi Mokrin, majd Deszk F és Deszk A együttese. Az egész időszakon belül egyértelműen kötött, szigorú temetkezési szokásokat találunk. Farkas Gyula antropológiai vizsgálatai szerint a férfiakat bal oldalukra fektetve, a nőket jobb oldalukra

⁵ Foltiny, I., A „Deszk—F” bronzkori temető. Szeged, 1942.

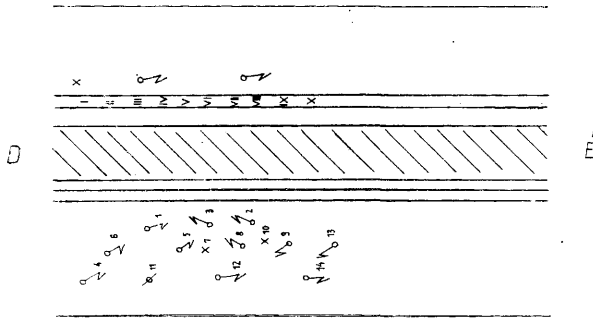
⁶ Girić, M., Mokrin. Beograd 1971.

1. kép. Óbéba, bronzkori temető (helyszínrajz, 1903.)

2. kép. Óbéba, bronzkori temető térképe (rekonstrukciós kísérlet)

fektetve temették el.⁷ Így a sírok tájolása észak-dél a női síroké dél-észak, a csontvázak minden esetben arccal keletnek fekszenek. A temetőkön belül észak-dél irányú sírsorok figyelhetők meg. A vázak minden esetben erősen zsugorítottak. Feltételezhetőnek tartjuk, hogy a temetkezési szokások ilyen mérvű kötöttsége is egyik bizonyítéka a Maros kultúra hosszú ideig tartó töretlen fejlődésének, az óbébai időszaktól a késői bronzkor kezdetéig. A fentebb leírt temetkezési szokásokat etnikus specifikumként jelölhetjük meg.

A füzesabonyi kultúra pusztaszikszói temetőjében a férfiakat jobb oldalukra, koponyával dél felé, a nőket pedig bal oldalukra, koponyával észak felé fektették, arcuk ebben az esetben is kelet felé néz.⁸ A sírsorok temetőtérkép szerint keletnyugat irányúak. A két népesség temetkezési szokásai tehát különbözőek.

A Szeged környék későbronzkorának csontvázas temetői közül kettőről készült térkép. A Bogárczó B temető térképén nem rajzolódna ki olyan egyértelműen a temetkezési szokások, mint azt Tápé-szentégláégető nagy esetszáma lehetővé teszi.⁹

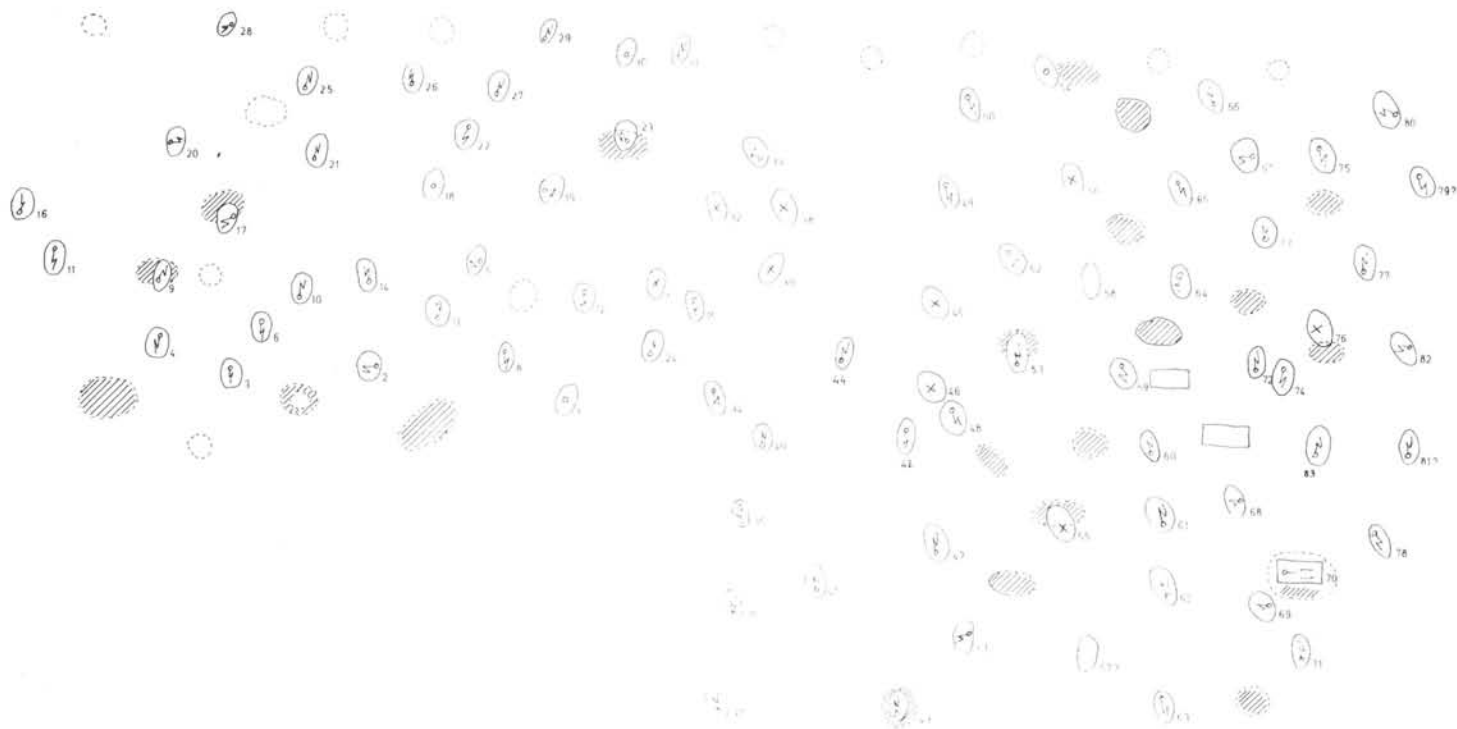

3. kép. Deszk F bronzkori temető térképe (rekonstrukciós kísérlet)

⁷ Farkas Gy., A Délalföld őskorának paleoantropológiája. Szeged 1975. (Kand. Ért. Tézisek)

⁸ Kőszegi, F., Mittelbronzezeitliches Gräberfeld in Pusztaszikszó. AAH. 1968. 113

⁹ Trogmayer, O., Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. FAH Bp. 1975.

4. kép. Deszk A bronzkori temető térképe (rekonstrukciós kísérlet)

A temetőterképet elemezve feltűnt, hogy sírcsoportok alakultak ki, ezek a sírcsoportok különböző tájolásúak. A csoportokon belül különböző fokon zsugorított vázakat találunk. A zsugorítás foka annyira változó, hogy mérlegelnünk kell annak lehetőségét: hagyományos értelemben vett zsugorított temetkezésekről kell-e beszélnünk. Már az ásatás során feltűnt, hogy a vázak túlnyomó többsége olyan helyzetben fekszik, mintha a halottat egyszerűen bedobták volna a sírba. Ennek ellentmond a mellékletek gondos elhelyezése, valamint a csoportokon belüli egységes tájolás. A Maros vidék kora- és középbronzkori temetőinél megfigyelt halotti szokások alapján feltételezzük, hogy az elhunytakat közvetlenül a halál beállta után zsugorított helyzetbe hozták, vagy pedig a temetést a halál beállta után több nappal végezték el, amikor a hullamerevség már feloldódott. A tápéi temető esetében arra kell gondolnunk, hogy a szabálytalan helyzetben fekvő csontvázak a halál után beállott merevség állapotában kerültek a sírba. A temetést tehát minél rövidebb idő alatt le kellett bonyolítaniok. Ez ad magyarázatot a többiekől eltérő, nyújtott helyzetben fekvő vázak megjelenésére is.

A későbronzkor területén megjelenő halomsíros kultúra népe tehát újfajta temetkezési szokásokat hoz magával, melyek lényegesen különböznek az itt talált alapnépesség szokásaitól. Farkas Gyula antropológiai módszerekkel elemezte a különböző tájolású sírcsoportokat és rokonsági jegyek alapján feltételezte, hogy családi csoportokról van szó¹⁰. Ez az elképzelés megfelel a halomsíros kultúrát megelőző középeurópai kör ama szokásának, amikor egy halom alatt több egyén sírját találják, természetesen különböző időszakokban eltemetve.

Nyilvánvaló, hogy ez a szokás jelenik meg a halomsíros kultúra köznépeinél, ebben az időszakban már általánossá válva. A korai és középsőbronzkor sírsorainak esetleges társadalmi egységekre bontását is csak a rokonsági jegyek antropológiai módszerekkel történő elemzése alapján várhatjuk.

ÜBER EINIGE BRONZEZEITLICHE BESTATTUNGSBRÄUCHE IN DER MAROS-GEEND

von

Ottó Trogmayer

Mehr als 40 Jahre vorher erschien die Publikation J. Banners, in der er als erster das Thema zusammengefasst hatte. Die eingehende Analyse aber der Gräberfelder wird erst diesmal vollgeführt. Zur Analyse brauchte Verf. die auf Grund der Ausgrabungen der 30-er Jahre entworfenen Skizze. Es wurde bewiesen, dass in den zwei Perioden der Bronzezeit zwei verschiedene Bestattungsarten abgegrenzt werden können. In der frühen und mittleren Bronzezeit der Maros-Kultur befinden sich die Gräber reihenartig, gewöhnlich von nord-südlicher Richtung. Die Männergräber waren von nord-südlicher Orientierung, die Frauengräber waren aber süd-nördlich orientiert. Die Skelette befanden sich regelmässig in Höckerstellung, die Männer auf die linke Seite, die Frauen aber auf die rechte Seite gelegt. Diese konsequente Bestattungsart erlaubt die Annahme, dass das Ethnikum der Óbéba-Pitvaros-Periode mit dem des Mokrin-Deszk-Szöreg Zeitabschnitts in enger genetischer Verbindung gestehen wäre. Zu Beginn der späten Bronzezeit wurde der bisherig strenge Ritus mit dem Erscheinen eines neuen Ethnikums durch weniger gebundene Bestattungsarten aufgelöst. In der Hügelgräberkultur befinden sich die Gräber der kleineren gesellschaftlichen (familiären?) Einheiten in derselben Lage.

¹⁰ Farkas, Gy.—Lipták, P., Anthropologische Auswertung des bronzezeitlichen Gräberfeldes bei Tápé. in: Trogmayer, i. m. FAH. 233.

РЕЙОН ПЕРВОГО ПОСЕЛЕНИЯ ЯЗЫГОВ В ВЕНГРИИ*

МИХАЙ КЁХЕДЬИ

(Байя, Музей им. Иштван Тюрр)

Трёхтомный корпус отечественных памятников позволил пересмотреть и систематизировать археологические находки.¹ Критика на эти тома находила недостатки прежде всего в том, что при описании археологического метариала мало говорится об общественных, хозяйственных и исторических вопросах — особенно в первых двух томах.² После такой критики следовало ожидать и было естественно, что в ряде статей исследователи попытаются выяснить отдельные вопросы и рассмотрят спорные и делако не однозначно трактуемые проблемы хронологии и этнического характера. Относительно первого³, соответственно и второго периода⁴ сарматской эпохи мы имеем сейчас после некоторых тщательных детальных исследований уже более ясное представление, а что касается населения, обитающего в Карпатском бассейне за пределами римских провинций, то оно находилось начиная со второй половины II. в. н. э. в той или иной мере в постоянном передвижении.⁵ С этого времени в силу давления готов⁶ через перевалы Восточных Карпат вторгались новые народы и народности, чьи передвижения, конечно, оказали влияние и на историю сар-

* Доклад о конференции по Археологии в г. Сентеш (Венгрия) в 1974 г.

¹ Párducz, M., *Denkmäler de Sarmatenzeit in Ungarn I—III.* (Памятники сарматской эпохи в Венгрии I—III). Arch. Hung. XXV., XXVIII., XXX., Budapest 1941—1950.

² Kovrig, I. Arch. Ért. 1953. 161—164. — Harmatta, J., Acta Arch. Hung. 1952. 341—352. — Scollar, I., AJA 1955. 183.

³ Párducz, M., Die frühesten Funde der ersten pontisch-germanischen Denkmälergruppe in Ungarn. (Самые ранние находки первой понтийско-германской группы памятников в Венгрии) Szeged, 1935. — А. Мочу, К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи. Acta Arch. Hung. 1954. 115—128. — Fettich, N., Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen. (Археологические данные к истории сармато-дакийских сношений.) Acta Arch. Hung. 1953. 127—178. — Mócsy A., Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején. (Народы-наездники Альфельда в эпоху римлян.) Budapest, 1956.

⁴ Párducz, M., Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. (Материалы к истории сарматов в Венгрии о II. и III. .).

Acta Arch. Hung. 1957. 139—182. — Párducz, M.—Korek, J., Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. (Поселение эпохи империи в г. Озд.) Acta Arch. Hung. 1959. 159—194. — Salamon, A.—Török, Gy., Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit. (Находки эпохи римлян в Северо-восточной Венгрии), Fa 1960. 145—171. — Végh, K. K., Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren. (Остатки поселения ранней эпохи империи на площади Сабадшаг (Совбоды в г. Мишколсьь). NOME 1962—1963. 45—62.

⁵ Alföldi, A., Römische Kaiserzeit. (Эпоха римской империи.), In *Historia Mundi* IV. Bern, 1956. 190—297. — Kornemann, E., Römische Geschichte. (Римская история), Stuttgart, 1954. — Rubin, B., Die „Große Völkerwanderung“ in der sozialökonomischen Sicht der Sowjetunion. («Великое переселение народов» в социально-экономическом аспекте Советского Союза), *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1957. 221—256.

⁶ Helbling, A., Goten und Wandalen. *Wandlung der historischen Realität.* (Готы и вандалы. Перемена исторической реальности), Zürich, 1954. — Altheim, F., *Das erste Auftreten der Goten im Donaauraum.* (Первое появление готов в Подунавье), *Germanen*, 1939. 49—56.

матов, обосновавшихся в междуречье Дуная и Тисы и на Альфёльде (Большая Венгерская низменность). Кроме перевалов Восточных Карпат местом перехода в пределы области между Дунаем и Тисой являлась ещё переправа через Нижний Дунай, хотя тут на протяжении длительного времени были только временные возможности для перехода.⁷ Однако после сдачи Дакии и одновременно Олтении (270 н. э.) и этот путь стал свободным, и со времени правления Галлиена (примерно с 260 г. н. э.) сюда в больших масштабах могли проникнуть и проникали народы иной этнической принадлежности.⁸ В таком водвороте очень затрудняет определение территориальных границ отдельных групп народов, а также их численности длительное сосуществование и возникшие как следствие его взаимовлияния и смешение народов, о чём и свидетельствует как археологических, так и антропологический материал.⁹ К первым значительным изменениям среди самих сарматов привело переселение родственного народа роксоланов, от которого в второй половине III в. сильно пострадал и паннонский лимес. Вероятно с этим событием можно связать, в частности, клад из 22 монет, зарытый при правлении Галлиена.¹⁰ Переселение этого племени — как это уже раньше отмечалось — произошло не сразу, а должно быть закончилось после сдачи Дакии.¹¹ Приток роксоланов вскоре дал почувствовать себя. Почти не вероятна та небывалая по силе активность, проявляемая в это время сарматами у паннонского лимеса.¹²

Археологические исследования ещё смогли удовлетворительно определить, к какой этнической группе относятся памятники III—IV, вв., а также памятники гуннской эпохи, однако в сфере определения внутренней хронологии они продвинулись далеко вперёд.¹³ Во всяком случае несомненно установлено, что с конца III столетия население Большой Венгерской низменности возросло в неслыханном масштабе. На всё суживающейся территории сарматы были вынуждены отказаться от подвижного образа жизни и экстенсивности скотоводческого хозяйства. Нам известны и их поселения, хотя систематически ещё не зани-

⁷ Alföldi, A., Die Roxolanen in der Walachei. Bericht über den VII. Internationalen Kongress für Archäologie (Роксоланы в Валахии. Доклад о VIII. Международном Конгрессе по археологии), Berlin, 1939. 528—538. — Daicoviciu, C., Banatul și Jazygi. (Банат и языги), Arulum. 1939—1942. 98—108.

⁸ Alföldi, A., Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum. (К судьбам Трансильвании в эпоху античности), Budapest, 1944. — Tudor, D., Oltenia Romana. Bucuresti, 1958. — Daicoviciu, C., Einige Probleme der Provinz Dazien während des 3. Jahrhunderts. (Некоторые проблемы провинции Дакии на протяжении III в.), Studii Clasice, 1965. 235—250.

⁹ Malán, M., A kecskeméti jazig sírok embertani vizsgálata. (Антропологическое исследование языгских погребений в г. Кечкемет), FA 1939. 108—109. — Lipták, P., Anthropologische Funde von Ócsa aus der Sarmatenzeit. (Антропологические находки сарматской эпохи в с. Оча), FA 1959. 91—94. — Bartucz, L., Anthropologische Beiträge zur I. und II. Periode der Sarmatenzeit in Ungarn. (Антропологические данные к I и II периоду сарматской эпохи на территории Венгрии), Acta Arch. Hung. 1961. 157—229.

¹⁰ Alföldi, R. M., A rábakovácsi római ékszerlelet. (Римская ювелирная находка из с. Рабаковач), FA 1954. 62—73.

¹¹ Harmatta, J., Studies on the History of the Sarmatians. (Исследования по истории сарматов), Budapest, 1950. 58.

* Доклад Археологической Конференции в Сентеш в 1974 г.

¹² Szilágyi, I., Aquincum. (Акхинк), Budapest, 1956, 16.

¹³ Párducz, M., Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. (Археологические данные к истории гуннской эпохи в Венгрии), Acta Arch. Hung. 1959. 309—398. — Uő: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. (Там же: Этнические проблемы гуннской эпохи в Венгрии), Budapest, 1963. — Köhegyi, M., Die Bestattungsart von Prochorowka-Turp bei den Sarmaten in Ungarn. (Могильный прохоровского типа у сарматов в Венгрии.) MFMÉ 1969/2. 93—103.

мались их раскопкой, вследствие чего ни одно из них полностью не раскрыто. Кажется, позже пришедшие сарматы-переселенцы подчинили своему господству живущие здесь родственные народы. В IV. веке во всяком случае резко вырисовывается общественная двойственность. Из свидетельств римских авторов нам известно, что сарматы-лимиганы (т. е. сарматы-слуги) подняли восстание против сарматов-аргарагантов (т. е. свободных сарматов), когда последние с целью отразить угрожающую экспансию со стороны готов вооружили лимигантов. Аргараганты были прогнаны и оттеснены к северу, и только с силой римского оружия сумели вновь отвоевать свои земельные владения.¹⁴ Следовательно сарматы-лимиганы должны были составлять многочисленную массу, иначе говоря они, вероятно, объединяли не только потомков коренного населения до прихода языгов или военнопленных, а охватывали и опустившиеся слои языгов. О расслоении позднесарматского общества свидетельствует и то, что мы слышим о царе, знати, о свободных и слугах.¹⁵

Вопреки вышеперечисленным результатам ещё многочисленные вопросы ждут своего выяснения. Нам сейчас — в связи с находками в с. Келебиа — хочется остановиться на географическом ограничении района расселения первой сарматской волны — языгов.

Осенью 1965 г. в с. Келебиа (в междуречье Дуная и Тибсы) бригада носильщиков песка обнаружила погребение, золотые предметы которого они разделили между собой. Позднее эти предметы были собраны археологами комитатского музея. В ходе проведённых после этого спасательных раскопок было найдено разрушенное погребение, в котором обнаруживались другие золотые предметы (пара серёг, подвесок, ребристые золотые трубочки), сердоликовые жемчуги и жемчуги из пасты, а также шпиндельная пуговица. Погребение было точно ориентировано в юго-северном направлении. Песчаный холм, на вершине которого расположилось погребение, когда-то омивался водой ручья Кёрёш, следовательно он был по существу островом. Несмотря на то, что нами была обыскивана территория с площадью в семи ста квадратных метров дальнейших захоронений не нашлось. Из всего этого явствует, что мы имеем дело с одиночным захоронением женщины на этом острове.

Аналогичные находки до сих пор извесны нам с 10 венгерских местонахождений (1. Эгер, 2. Тенк, 3. Тарнамера, 4. Эрвень, 5. Надькёрю, 6. Кишкунфельдьхаза, 7. Кишкёрёш, Вагохид 8. Келебиа, 9. Регёце, 10. Дюлаваршанд).

По нашему плану расположения могильников можно делать ясный вывод, что самый ранний район постоянных стоянок языгов лежал на равнине между Дунаем и Тисой, который на севере проник вплоть до Эгера. Единственное в Дюлаваршанде местонахождение лежит на берегу реки Фехер-Кёрёш, немного в стороне от Тисы, однако по сопровождающему захоронение инвентарю этот материал оказывается несколько младшим, чем материал остальных могильников. Предметы из других девяти местонахождений обнаруживают такую однородность, что кажется, будто бы они являлись гарнитуром из одной и той же мастерской. В этих могилах, очевидно, погребались женщины из языгской знати, которые переселявшись на новую родину на протяжении первой половины I. в. н. э. унесли с собой в могилы свой гарнитур из чистого золота, изготовленный где-то в области Понта. Так как для приобретения подобных предметов — именно вследствие переселения — дальше не имелось возмож-

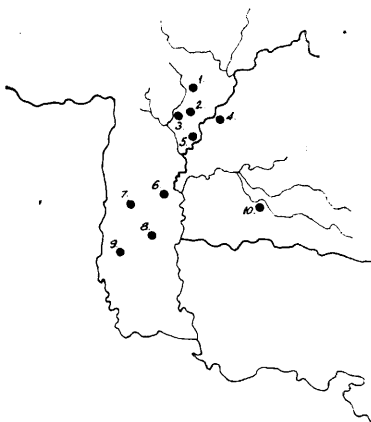
¹⁴ *Ammianus*, 17. 11—13.

¹⁵ *Seeck, O.*, *Geschichte des Untergangs der antik en Welt.* (История падения античного мира), Berlin, 1921. IV. 382.

ности, позже такого рода комплексы находок прекращаются среди отечественных памятников.

В данной статье нет места и в намерение автора не входит перечислить — даже выборочно — многочисленные аналогии с советской землей. Достаточно

Карта

сделать ссылку на научное творчество и раскопчную деятельность М Кондакофа¹⁶, П. Рау¹⁷, Т. Минаевой¹⁸, М. Ростовцева¹⁹, Л. Мацулевича²⁰, М. Вязьмитиной²¹, К. Смирнова²², С. Бібікова²³, М. Артамонова²⁴, и М. Мошковой²⁵. Со знанием хронологии, техники и способа применения находок можно с уверенностью предполагать, что оказавшиеся в земле на территории Венгрии гарнитуры изготовлялись в ювелирных мастерских греко-римских городов Понтийской области и достигались языгов посредством торговли. Если женщины языгской знати ещё гордились своими блестящими драгоценностями из золота где-то на северном побережье Понта Эвксинского, то в могилу они унесли их уже на новой родине: в междуречье Дуная и Тисы.

¹⁶ Kondakof, I.—Tolstoi, S.—Reinach, Antiquités Russie méridionale. (Древности Средней России), Paris, 1891.

¹⁷ Rau, P., Die Hügelgräber römischer Zeit an der Unteren Wolga. (Курганные погребения эпохи римлян на Мижней Волге), Pokrowsk, 1929. 39. und 58. Taf.

¹⁸ Минаева, Т.: Погребения с сожжением близ гор. Покровска. Саратов, 1927. IV. — Минаева, Т. М., Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Sipova. (Два кургана эпохи переселения народов близ станции Сипоно) ESA IV (1929) 194—209. fig. 9.

¹⁹ Rostowzew, M., Skythien und der Bosporus. (Скифия и Боспор), Berlin, 1931. I. 220

²⁰ Мацулевич, Л. А.: Погребение варварского князя в Восточной Европе. Москва—Ленинград, 1934. 51. рисунок 9.

²¹ Вязьмитина, М. И.: Сарматские погребения у с. Ново-Филиповка. Вопросы скифо-сарматской археологии. Москва, 1954. 220—243.

²² Смирнов, К. Ф.: Вопросы изучения сарматских племён и их культуры в советской археологии. В сб.: Вопросы скифо-сарматской археологии, стр. 216. карта.

²³ Бібіков, С. М., — Блифельд, Д. Г.: Нариси стародваної історії Української РСР. Киев. 1957. 250—253.

²⁴ Артамонов, М. ред.: Первобытная культура. Москва, 1956.

²⁵ Мошкова, М. Г.: Памятники Прохоровской культуры. Москва, 1963. Таблица 29., рисунок 38.

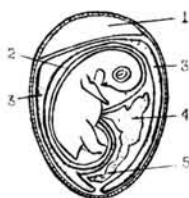
AVARKORI SÍROK TOJÁSHÉJJELELETEINEK TANÚSÁGTÉTELE

JAKAB BÉLA

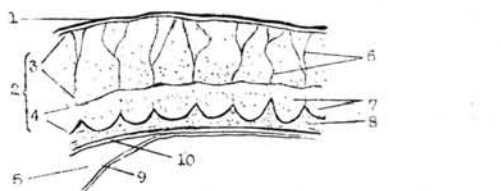
(Szeged, Somogyi-Könyvtár)

Közismert dolog, hogy a madártojásban kifejlődő csibe szervezetébe, fejlődése folyamán, a tojáshéj mészsanyaga is részben beépül. Ennek következtében a tojáshéjon jellegzetes szerkezeti és morfológiai változás következik be, ami természetesen csak mikroszkóp segítségével figyelhető meg.

A kutatók egyöntetű megállapítása, hogy a légkamra területére eső héjrész kivételével különbség mutatkozik a kiköltött és a keltetlen tojások héjai között (Karger, 1955, Tyler, 1956, Seyner, Schwarz & Fehse, 1957). A jelenség magyarázatát nyilvánvalóan az adja, hogy az allantoisznak nevezett magzatburok, véredényekkel sűrűn hálózott hártya, kapcsolatba jutva — a légkamra területére eső héjrészt kivéve — a héj belső felületével, reszorbeálja annak mészsanyagát (1. ábra). Az allantoisz egyébként fontos szerepet tölt be az embrió anyagcseréjében.

1. ábra. Az embrió és járulékos részei a keltetés 15. napján (Romanoff A. L. nyomán). 1. légkamra, 2. aminon, 3. allantoisz, 4. sziktóm-ló, 5. fehérje, (Átvéve Kiss I. könyvéből, 1968).

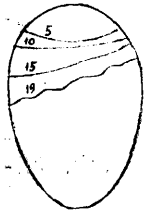

2. ábra. A tojáshéj szerkezete (Orel, V. és Prynne, M. nyomán). 1. kutikula, 2. meszes héj, 3. szivacsos réteg, 4. mamillaris réteg, 5. légkamra, 6. póruscsatornák, 7. mamillák, 8. szemcsés hártya, 9. fehérjehártya, 10. héjhártya.

A kiköltetlen tojás héjának szerkezetét vázlatosan ábrázolja a 2. ábra. A meszes héj külső felületét a kutikula (védőszeret betöltő hártya) fedi. A belső felületén kettős hártya húzódik, a fehérjehártya és a héjhártya, amelyek általában a tompa vég táján közrefogják a légkamrát. A meszes héj két rétegű. Külső, az ún. szivacsos réteg. Nevét gyenge savoldatban mésztelenített képe után kapta. Egyébként tömött, szilárd réteg. Tömörsege a felület felé fokozódik. A héj keresztmetszetének általában 2/3-át kitevő vastagságával szilárdítja a héjat. Ugyanakkor a felület felé futó póruscsatornák járnak át. A meszes héj belső rétege az ún. mamillaris réteg. Nevét a felületre merőlegesen álló oszlopocskáktól, mamilláktól nyerte. A mamillák

alapjukkal összefüggnek és réteget alkotnak. Szabad végződéseik, fejecskéik általában legömbölyödöttek.

Ha lehúzzuk a keltetlen, pl. étkezési tojás héjának belső felületéről a kettős hártát, bizony még nagyítóval nézve sem tűnnek szemünk elé a mamillák fejecskéi. Erősebb nagyítással látjuk csak, hogy a mamilláris réteget még egy vele szervesen összefüggő vékony hártya takarja fátyolszerűen és azon tetszenek át a mamillák legömbölyödött végződésai. Kiköltetlen tojások héjának bármely részén ezt így látjuk. A héj szerves alapanyagának (matrix) finom fehérjefonalai a külső felület felé ritkulva átszövik a teljes héjat, a belső felületen pedig egymást hálószerűen keresztezve szilárd, 2 vastag hártát képeznek. A hártán 30μ átmérőjű gömbölyű, csaknem poligonális szemcsék láthatók (Orel, 1959), ezért nevezik szemcsés hártának. A mamillák fejecskéikkel mintegy bele vannak ágyazva a szemcsés hártába. Ez a hártya a héjtól csak külön preparálás: mesterséges vagy természetes rothasztás útján választható el. Nem így áll a dolog a költési folyamat végén, az allantoisszal kapcsolatban lévő héjrész reszorbeált felületén.

3. ábra. A tojás légkamrájának növekedése a keltetés 5., 10., 15., 19. napján (Bekoto nyomán. Átvéve Kiss I. könyvéből, 1968).

A költési idő utolsó harmadában — a tyúktojás esetében a 16. naptól kezdve — a szemcsék az allantoisszal kapcsolatos héjrészen feloldódnak, reszorbeálódnak. A hártya pedig elválik a héjtól és az allantoisz, chorion (allantochorion) és héjhártya összetapadt együtteséhez csatlakozik.

A héjtól elváló szemcsés-hártya alatt előtűnő mamilláris réteg szintén a reszorbcio nyomait mutatja. A mamillák fejecskéin kráter-szerű mélyedéseket látunk és a mamillák esetleges közei is reszorbcios árkokká mélyültek.

A légkamra területére eső héjrészen, ahol a reszorbeáló hatás nem éri a héjat, a szemcsés-hártya továbbra is szerves kapcsolatban marad a mamilláris réteggel. A hártya alatt a mamillafejecskek legömbölyödtek, épek maradnak. Preparálással, mesterséges vagy természetes rothasztással eltávolítva a szemcsés-hártát, láthatóvá válnak az épen maradt mamillafejecskek.

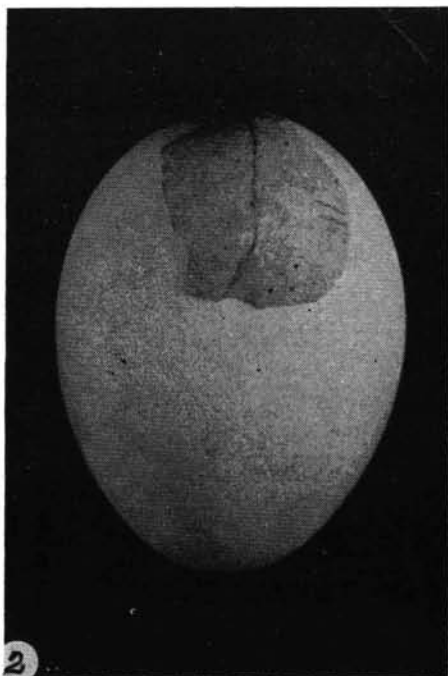
Értekezésünk a leírtak alapján arra mutat rá, hogy az alább felsorolt avarkori sírokból feltárt és a Szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményében őrzött tojáshéj-leleteken is az embrionális fejlődés alatt végbement mikrostrukturális változások figyelhetők meg. Arról tanúskodnak, hogy mint kiköltött tojások héjait helyezték őket a sírokba. Az idők folyamán természetes úton preparálódott héjak belső felületükön tiszta, szerves részekről mentes, zavartalan képet adnak a kikelt tojáshéj mamilláris rétegének mikrostrukturájáról, mind a reszorbeált felület kráteres mamilláiról, mind a légkamra területéről származó, reszorbeáló hatás alá nem került héjrészek ép mamilláiról.

A héjleletek nagyobb méretű darabjai héjgömbölyökre nézve is kiköltött tojásból való származást mutatják. Gömbölyöletük szerint ugyanis vagy a kiköltött tojás törésvonala fölötti, ún. sapka-rész, vagy a törésvonal és a hegyes vég közti régió darabjai (I. t. 1-3.).

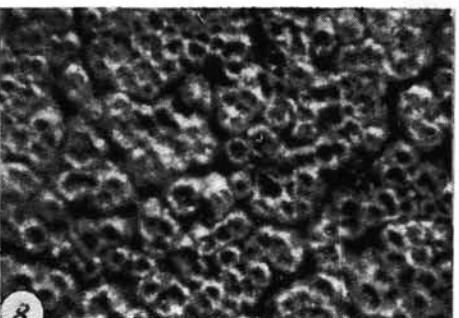
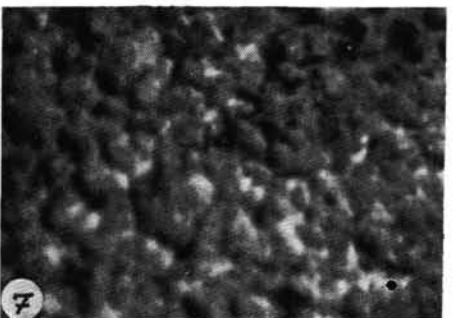
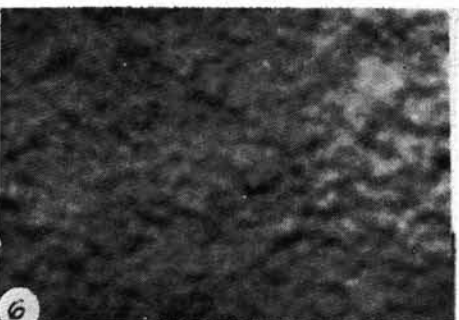
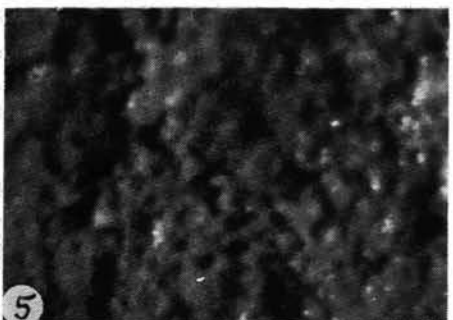
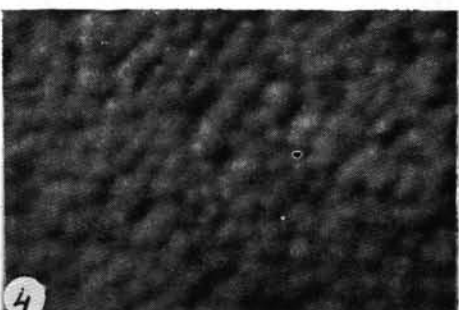
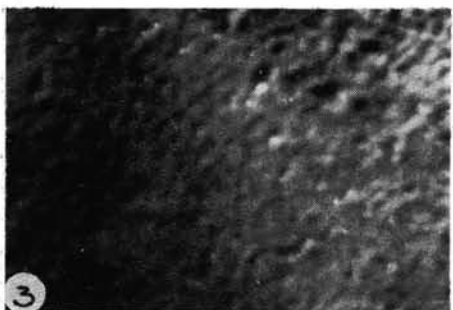
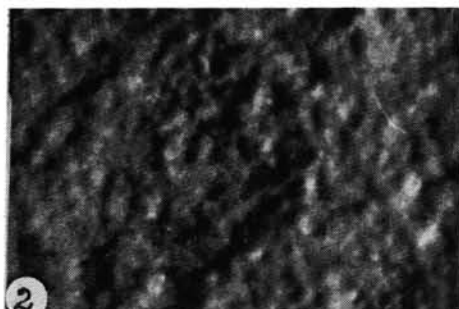
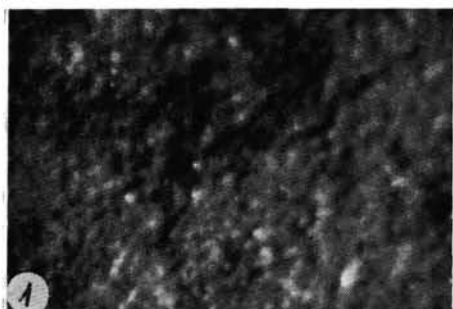
Következőkben sorra vesszük az egyes sírok leletanyagát és vizsgálatuk eredményeit.

Kundomb 104. sír

A leletanyag egyik része nyári lúd (*Anser anser*) tojásának töremelékdarabjaiból áll. A legnagyobb darab 13×10 mm-es, szív alakot megközelítő héjrész a légkamra határának régiójából. Kiszélesedő végével a tompa vég felé mutat. Belső oldalának

I. tábla. 1. Kundomb 137. sír $63,8 \times 39,7$ mm méretű héjdarabja. 2. Kundomb 137. sír 33×28 mm méretű héjdarabja. 3. Kundomb 153. sír 52×31 mm méretű héjdarabja. 4. Kundomb 210. sírből feltárt tyúktojást kitöltő gipsztojás, középen a szélességi tengely fölött látható kis héjdarabkával. (Fotó: *Toppantó Istvánné*)

HELYREIGAZÍTÁS!

A 330. oldalon lévő tábla véletlenül felcserélődött a 337. oldalon levővel.

A képaláírások tehát e helyreigazítás szerint értelmezendők.

Tafel II. (S. 330) wurde mit Tafel V. (S. 337) zufällig vertauscht.

Die betreffenden Erklärungen sollen also in diesem Sinne ausgelegt werden.

ezen a részén ép mamillákat látunk. Az elkeskenyedő részén a mamillák már kráteresek. A mikroszkópos felvétel (II. t. 1.) az előbbinél kisebb méretű, $9,3 \times 8,9$ mm nagyságú darab belső oldaláról készült. A mamillák csoportos elhelyezkedésűek, kráteresek, a maillacsoportok közt mély reszorpciós árkokkal. A héjdarabok külső felületéről a kutikula hiányzik. A szivacsos réteg itt-ott kitöredezett, esetleg összefüggő területen is kopott. A meszes héj vastagsága $0,56$ mm, a kopott részeknél $0,41$ mm.

Néhány törmelékdarab tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjdarabja. A vizsgált héjrész mérete 5×7 mm. Kutikula lekopott, pórusnyílások láthatók a külső felületen. A mamillaris réteg mamillái épek. Héjvastagság $0,28$ mm.

Kundomb 137. sir

Lúdtojás (*Anser anser*) héjdarabjait tartalmazza. Nagy méretű darabok. Görbületükkel ráilleszthetők a sablonul használt ép tojás, illetőleg a keltetőből szerzett kiköltött tojás megfelelő görbületű felületére.

A $63,8 \times 39,7$ mm nagyságú darab (I. t. 1.) felső kiszélesedő része a kiköltött tojás törésvonalával esik egybe. Belső oldalán a felső $\frac{1}{3}$ -on ép mamillákat látunk (lásd a 3. ábrát, a légkamra az equatoriális régiókba is lenyúlhat), a másik kétharmadán viszont kráteresek a mamillák (II. t. 2.). A héjdarab külső felületén a kutikula jobbára megmaradt. A felület a lúdtojás jellegzetes redőzöttségét mutatja. A redők barnásan elszíneződtek. Néhány pórus jól látható. A héj vastagsága $0,57-0,63$ mm.

A 33×28 mm nagyságú darab ragasztott. A sablonnak használt tojás tompa végére helyezhető (I. t. 2.) és a felső 12 mm-re keskenyedő elvégződése a tompa vég csúcsáig ér. Kutikulája elég ép. Tüszúrászterű pórusok nyílnak a felszín redőiben. Itt-ott kisebb roncsolódás látható a szivacsos rétegben. Belső oldalán a mamillafejcskék épek (II. t. 3.). Kiköltött tojás sapkarészéből származó darab. Vastagsága $0,52-0,55$ mm.

$46,9 \times 28,4$ mm-es darab „137 Kundomb” felirattal a hegyes vég felé eső héjfelületre helyezhető, 8 mm-re közelítve a csúcshoz. Szintén a hegyes végre helyezhető az 53.1.456 feliratú darab is, a csúcstól 11 mm-re és kb. 30° -os szögben húzódik a szélességi tengely magasságáig. Hossza $52,2$ mm. A felület, az előbbinél kisebb részen a szivacsos rétegében is roncsolódott, a többi részén a kutikula is megmaradt, ép és a pórusok láthatók. Színe sárgásfehér, barnás foltokkal. A másik darab egészében épebb kutikulájú, de a pórusok nem olyan szembeütők. Mindkét darab vastagsága $0,58-0,61$ mm.

A belső felület mindkettőnél reszorbeált. Az előbbi szépen kialakult kráteres mamillákat mutat, reszorpciós mélyedésekkel. A másik mamillái kopottabbak, kráterek szélei elmosódottabbak (II. t. 4.).

A 137. sir leletanyagában még található $8-10$ $10-25$ mm-es darab és néhány kisebb törmelékdarab.

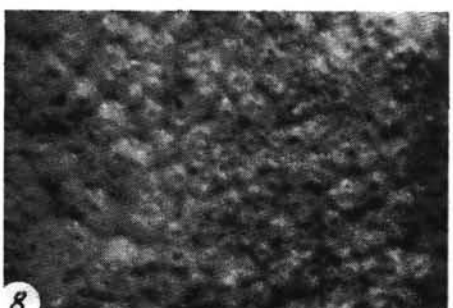
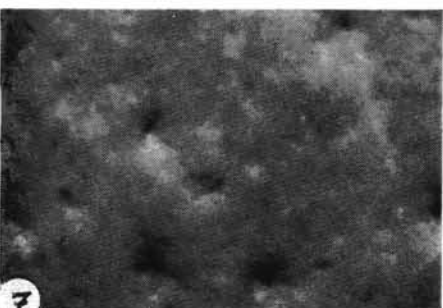
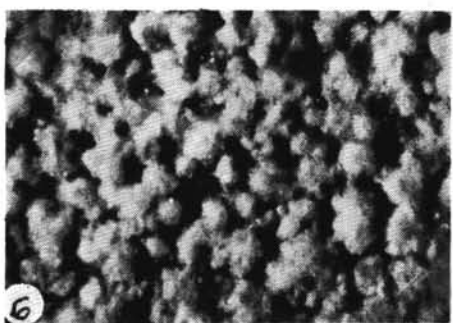
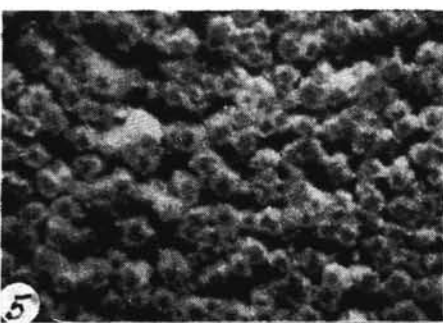
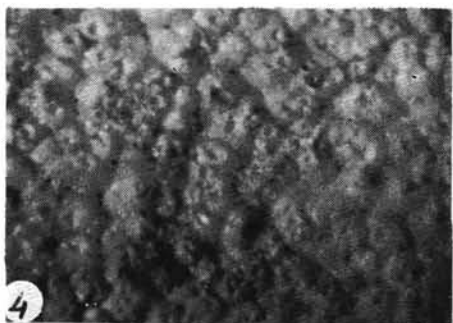
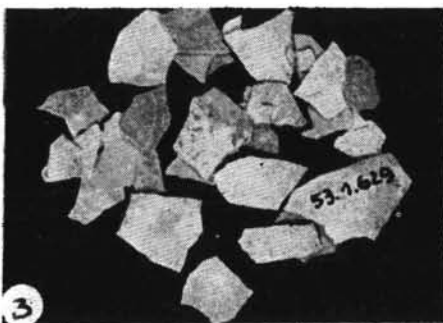
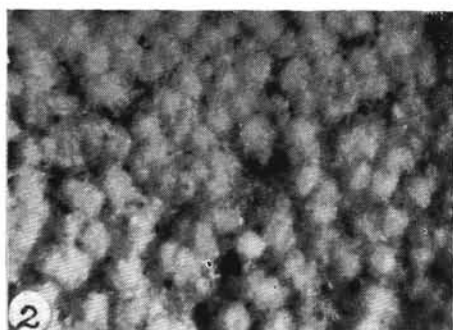
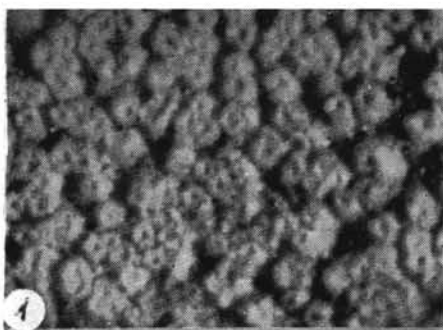
Kundomb 153. sir

A leletanyag nyári lúd (*Anser anser*) tojás héjdarabjai. Alábbi darabokat vettük vizsgálat alá:

52×31 mm nagyságú héjdarab, 53.1.523 raktári szám felirattal. A sablonon a kiköltött tojás törésvonalától majdnem a hegyes vég csúcsáig terjedő héjdarab. (I. t. 3.). Belső felületén a felső baloldali régióban a mamillafejcskék épek (II. t. 5.). A héj többi részén a tágas nyílású kráterek dominálnak (II. t. 6.). A külső felület részben

II. tábla. 1. Kundomb 104. sir, nyári lúd reszorbeált héj. 2. Kundomb 137. sir $63,8 \times 39,7$ mm méretű lúdtojás-héj mamillaris rétege. 3. Kundomb 137. sir 33×28 mm méretű lúdtojás sapkarészének ép mamillafejcskéi. 4. Kundomb 137. sir $52,2$ mm hosszú leletdarabja, lúdtojás kráteres mamillái. 5. Kundomb 135. sir 52×31 mm héjlelet, a mamillaris réteg határzónája. A jobb alsó sarokban a mamillák fejcskéin már mutatkoznak a reszorpciós kráterek. (Kb. $20 \times$ nagyítás). 6. Kundomb 153. sir 52×31 mm-es héjlelet reszorbeált mamillaris rétegének kráteres mamillái. (Kb. $20 \times$ nagyítás). 7. Kundomb 153. sir $38,1 \times 22$ mm héjdarab. Átmeneti zónának a reszorbeált, kráteres mamillái. 8. Kundomb 153. sir ragasztott héjdarabjának mamillaris rétege a légkamra zónájából, ép mamillákkal.

ép, részben kopott, roncsolódott. Pórusok nem tűnnek elő. Héjvastagság az ép felületén 0,61—0,65 mm, a kopott felületű részekben 0,51—0,60 mm.

30,2×26,4 mm nagyságú, közel négyzet alakú héjdarab. 53.1.523 Kundomb 153 felirat olvasható rajta. Külső felülete ép, kutikula hiányzik. Pórusok túszerűszerűek, egyik-másik törekedezett. Belső felületén a mamillafejecskék mindenütt kráteresek, a kráterperemek kopottak. A törésvonal és a hegyes vég régió középtájjára helyezhető héjdarab.

38,1×22 mm nagyságú darab. A belső felületén az elhegyesedő felében ép mamillák láthatók, a másik felében a mamillák kráteresek (II. t. 7.). A két réteg között a határvonal hullámos lefutású. A felületen a kutikula-maradványok sárgásbarna színűek. Héjvastagság 0,67—0,70 mm.

19,2×23,0 mm méretű, trapéz alakú darab. Szép, ép mamillafejecskékkel a belső felületen. A külső felületen a szivacsos réteg kis folt kivételével (itt 0,60 mm a héjvastagság) annyira letöredezett, hogy csak a mamillaris réteggel közvetlenül érintkező fele maradt meg. Felülete így is redőzött. Tompa vég csúcsához közel eső darab. Vastagsága 0,43—0,45 mm.

Ragasztott héjrész két darabból: rövidebb 23,5 mm hosszú, de szélesebb, és a keskenyebb darab, amely 27,6 mm hosszú. Együttesszélességük 21,1 mm. A sablonra helyezve görbületével, a keskenyebb darab a szélességi tengely felé néz, a szélesebb darab a tompa vég csúcsa felé. Belső felületen szép ép mamillák láthatók (II. t. 8.). Sorokban és csoportosan helyezkednek el, köztük mélyedésekkel. A szélességi tengely felé eső keskenyebb darabon már kráteres mamillák is csoportosulnak. Külső felületen kutikula nincs. Szivacsos réteg a széleken kitöredezett. Pórusok rövid rés- és túszerűszerűek, némelyikük kitöredezett.

Háromszög alakú 36×27 mm-es darab. Az ekvatoriális régióból származik. Mamillák kráteresek, elmosódott peremekkel. Külső felület elég ép. Itt-ott kutikula is, főleg a redőkben. Pórusok némelyike kitöredezett. Héjvastagság 0,60—0,65 mm.

Kundomb 210. sír

Leletanyagában nyári lúd tojásának héjdarabjai (III. t. 3.) és valamikor tyúktojást kitöltő gipsz-tojás néhány héjdarabjával (I. t. 4.) teszi változatosabbá vizsgálatunk tárgyát.

A libatojásból (*Anser anser*) származó darabok közt található ép és kráteres mamillájú héjrész. A kráteres mamillák kráterei egyes darabokon elmosódottak, másokon szépen képzettek, kisebb csoportjaikat reszobciósan kimélyült közök választják el egymástól (III. t. 1.). Az ép mamillák (III. t. 2.) csoportjait hézagok, részek határolják.

A kutikula a többségénél lekopott, sőt a szivacsos réteg is roncsolt, vagy a héjdarab teljes felületén hiányos. Ezeknél pórusnyílásokat sem látunk. Az ép felületrészekben a pórusnyílások részben rés-, részben túszerűszerűek. A héjdarabok vastagsága 0,56—0,58 mm, a roncsolt felületeknél 0,42 mm körüli.

A gipsz-tojás mérete 59,5×41,0 mm. Egy-két kis héjdarabka látható még rajta. Valószínűleg az embrionális fejlődés végén befulladt tojást bontottak meg a tompa végén és töltötték meg gipszrel. A melléte található héjdarabkák közül egyik 20 mm nagyságú, kettő pedig kisebb. A 18,6×11,8 mm nagyságú héjdarabról készült felvételen (III. t. 4.) szűk nyílású, duzzadt peremű kráteres mamillákat látunk. Kutikula többnyire lekopott. Pórusok nyílásai inkább túszerűszerűek, csak némelyik rövid résszerű, egyik-másik pedig kitöredezett. Héjvastagsága 0,28—0,30 mm. A tojás házitýúk (*Gallus domesticus*) tojása.

Kundomb 217. sír

A leletanyag héjdarabjai szintén tyúktojásból (*Gallus domesticus*) származnak. A legnagyobb 15,7×10 mm méretű, a többi 15—20 darab kisebb. E legnagyobb mé-

III. tábla. 1—4. Kundomb 210 .sír héjleletei, 1—3. nyári lúd-tojásból. 1. Reszorbeált mamillaris réteg kráteres mamillái. 2. Légkamra-zóna ép mamillafejecskéi. 3. A lelet héjdarabjai. 4. Tyúktojás reszorbeált mamillaris rétege. 5—8. Kiszombor 4. sír leleteiből, nyári lúd (5—6.) és tyúktojás (7—8.) darabjai. 5. Sorban és csoportosan elhelyezkedő kráteres mamillák, köztük reszorbeált mélyedés, illetőleg árok. 6. A légkamra-zóna határára eső mamillaris réteg ép mamillái, a jobb alsó sarokban már reszorbeáltak is mutatkoznak. 7. Tyúktojás külső héjfelület pórusnyílásokkal, kutikula hiányzik. 8. Belső felület kráteres mamillái.

retű héjdarab belső felületén a mamillák az egyenes elvégződésű széle felé eső nagyobb területen épek, a kihegyesedő felén pedig kráteresek. Külső felületen a kutikula hiányzik. Egyébként a felület bőrszerűen redőzött, világos tejeskávés színű. Pórusok tűszűrűszerűek, többnyire kitöredezettek. A többi kisebb darabról is ugyanezeket írhatjuk le. Többnyire mind kráteres mamillákat mutatnak. A héjdarabok általában mind lakkszerű mézgaanyaggal bevontak, külső és belső felületükön egyaránt. Vastagságuk 0,28 mm körüli.

Kiszombor 4. sír

A héjdarabok nagyobb részben reszorbeált felületű, kráteres mamilláris réteget mutatnak. Köztük a nagyobb méretűek görbületüknek megfelelően a sablonnak használt tojás hegyes vég irányába eső felére illeszthetők. Csak 4—5 héjdarab illik görbületével a tompa vég felé eső részre, a légkamra feltételezhető területére, illetőleg határterületére, amikor csak a tompa vég felé eső részükön épek a mamillák. (III. t. 5—6.). A héjdarabok mindkét felükön meglehetősen kopottak, rongálódottak. Kutikula maradványai itt-ott láthatók, rozsdabarna színűek. A szivacsos réteg ép felület-részei szürkésbarnák, gesztenyepüré színűek.

A nagyobb héjdarabok részletesebb leírása:

26,8 × 12,8 mm nagyságú darab felülete meglehetősen kitöredezett. Kutikula nagy részén még fedi. Pórusok kitöredezettek. Belső felület egyik felén a mamillák épek, másik felén kráteresek. A két régió közt a felület roncsolódott.

26,1 × 17,3 mm méretű darab. Belső felülete $\frac{5}{6}$ részben roncsolódott, $\frac{1}{6}$ -án a mamillafejcskék épek. Külső felülete, mint az előbbi.

14,8 × 12,8 mm-es darab külső felületén a szivacsos réteg mindenütt lekopott. A belső felület $\frac{1}{4}$ részén a mamillák kráteresek, a többi részen épek.

12,7 × 11,6 mm-es darab belső felületén szerves maradvány húzódik az ép mamillák régiójának közepén. Külső felület erősen kopott, szivacsos réteg roncsolódott.

17,7 × 14,7 mm-es darab mamilláris rétege kráteres, csak egyik sarkában látunk ép mamillafejcskéket.

34,3 × 19,4 mm-es darab. Mamilláris rétege reszorbeált, kráteres, reszorbcíós árkokkal, mélyedésekkel. Egyik felén a kráterperemek kopottak. Külső felület $\frac{2}{3}$ -a kopott, a másik $\frac{1}{3}$ -án kutikula is mutatkozik.

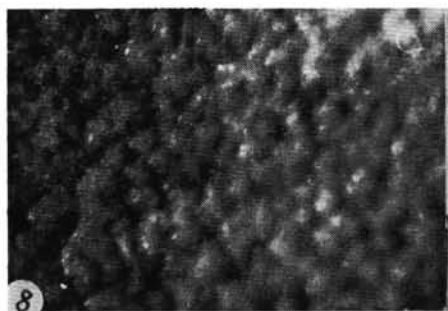
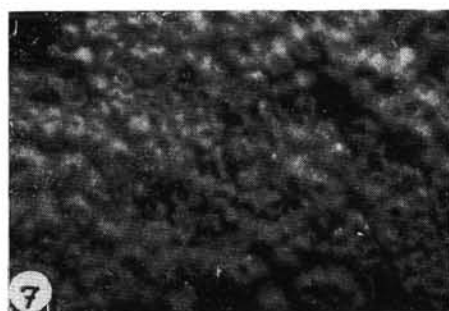
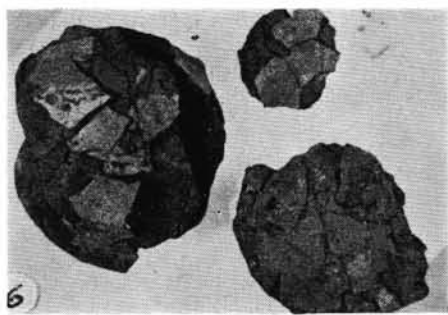
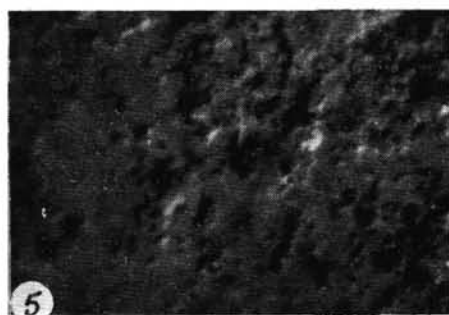
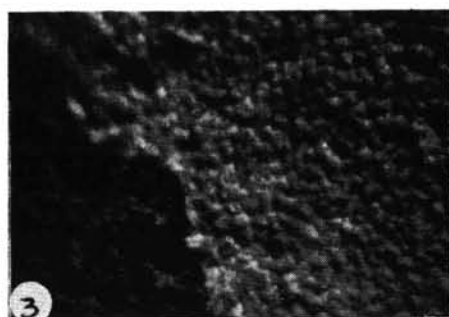
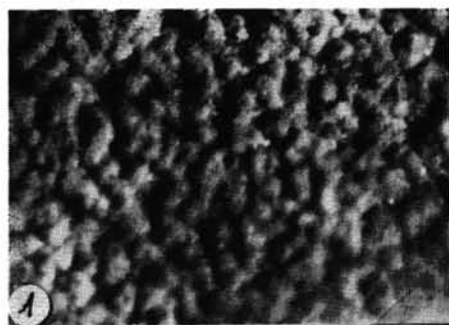
21,7 × 22,0 mm-es darab. Mamillái kráteresek, de $\frac{3}{5}$ részében kopott pereműek. A szépen látható kráteres rész elvégződésének csúcsában ép mamillafejcskék kis területét is látjuk.

A felsorolt héjdarabok nyári lúd (*Anser anser*) tojásból származnak. Vastagságuk 0,68—0,73 mm, illetőleg a kopottak, roncsoltak 0,53—0,67 mm héjvastagságúak. A leletanyag fel nem sorolt darabjairól is a fent leírtakat állíthatjuk, kivéve két darabot, amelyek tyúktojásból (*Gallus domesticus*) valók. Méretük 16,5 × 13,8 mm és 10,9 × 9,9 mm. Nem annyira kopott felületűek, mint a libatojás maradványai. A kutikula ugyan hiányzik, de a felület ép, sűrűn pórusos (III. t. 7.). Belső felületükön a mamillák kráteresek (III. t. 8.).

Kiszombor 7. sír

Kettőtört darab, 53.4.43 feliratú. A két darab méretei: 25,6 × 22,4 mm és 13 × 13 mm. Kutikula nincs. A szivacsos réteg a széleket kivéve elég ép, gesztenyekrém színű. Pórusok ritkásan helyezkednek el, tűszűrűszerűek, néhány hasítékszerű. Szabad szemmel nézve a belső felületet, rajta szerves maardvánnyal fedett részt és sima részt lehet megkülönböztetni. A nagyobb méretű darab külső szélében a mamillák épek. A szabad szemmel egyébként simának tetsző részen a mamillák kráteresek. A kettős héjdarab görbületével a sablonul használt tojás tompa vég felé hajló felületére illeszthető úgy, hogy felső széle a légkamra területére (ép mamillafejcské!) esik. A felvétel a határzónát mutatja (IV. t. 1.). Héjvastagság 0,53—0,56 mm. Nyári lúd (*Anser anser*) tojása.

IV. tábla. 1. Kiszombor 7. sír, nyári lúdtojás légkamra-zóna határterületének ép mamillái. 2. Kiszombor 9. sír, tyúktojás ép mamillái a légkamra-zónából. A felület nagy részén szennyezett. 3—5. Kiszombor 20. sír, tyúktojás héjdarabjai. 3. Légkamra-zóna határterülete. 4. Ekvatoriális zóna reszorbeált mamilláris rétege. 5. A szivacsos réteg kitöredezett felülete. 6—7. Fehértó „A” 115. sír tyúktojás leletei. 6. Földrögökre tapadt héjdarabok. 7. Reszorbeált héjfelület kráteres mamillái. 8. Fehértó „A” 354. sír leletanyagából légkamra-zónába eső héjrész ép mamillái. Bal felső sarokban kráteres mamillák mutatkoznak már, határterület.

Kiszombor 9. sír

Apró héjtörmelékek talajrészecskékkel keverten. Héjvastagsága 0,25—0,32 mm. Tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjmaradványai. Kutikula nyomokban. Szivacsos réteg legtöbbször kitért. Felületen egy-egy pórusnyílás látható. Belső felület a legtöbb darabon szerves maradvánnyal összetapadt talajrészecskékkel szennyezett. Néhány hajlottabb darabon a mamillafejcskéké épek, a többin a mamillák kráteresek. A legnagyobb darab mérete 15,5×12,0 mm. (IV. t. 2.).

Kiszombor 20. sír

Kiköltött tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjmaradványai, egyé tapadt hárttyák megbarnult maradványaival. A héjdaraboktól elválófélben levő hárttyák alatt a szennyződés miatt nem vehető jól ki a mamillaris réteg struktúrája. Egy-egy megtisztított héjtöredéken azonban jól kivehető. Első képvánkon (IV. t. 3.) a légkamra területének határzónájára eső héjrész mamillaris réteget látjuk. A képmező jobb felső sarkában a mamillák épek, középen már kráteres mamillákat látunk, és a képmező bal sarkában a hárttyamaradvány sötétlik. A másik felvétel (IV. t. 4.) az ekvatoriális zóna reszorbeált felületét mutatja kráteres mamilláival. Külső felszín erősen lekopott, szivacsos réteg kitért (IV. t. 5.). Ugyanazon darabon, a felület roncsolódásának foka szerint, 0,24—0,35 mm héjvastagságot is mérhetünk. Egy-egy darabon kutikulamaradványt is találunk és a tyúktojás jellegzetes pórusnyílásait is látjuk. A tojás elég nagy részét kitevő héjmaradványt legalább a kikelt tojás törésvonaláig könnyen málo, világos sárgás krétaszerű anyag tölti ki.

Fehértó „A” 29. sír

2—3 nagyobb héjdarab 16×10 mm körüli, a többi öt kisebb méretű. Kutikula többnyire megmaradt. A pórusok elhelyezése elég sűrű. Nyílásaik körül kis folt-szerűen barnásabb a kutikula. A felület redőzöttségére a szivacsos rétegnek kutikulával már nem fedett részein feltűnőbb. A külső felület általában barnás, a belső felület füstbarna. Egyik héjdarab részletesebb leírása:

Tyúktojás (*Gallus domesticus*) maradványai közül ez a 16,5×11,9 mm méretű héjdarab a légkamrazóna határterületéről való. Szélesedő végén a mamillák épek, az elkeskenyedő felén pedig reszorbeáltak, szűk nyílású kráterekkel és rövid reszorbeációs árkokkal. Mind az ép, mind a kráteres mamillák elég tömötten helyezkednek el. Héjvastagság: 0,28—0,30 mm.

Fehértó „A” 115. sír

Földrögökre tapadt héjdarabok. Valószínűleg nagyobb, összefüggő héjdarab volt földdel kitöltve. A röghöz tapadt héjrészeken jól látható, hogy a szomszédos héjdarabok törésvonalakkal összeillenek. A rögről levált héjrészeket vizsgáltuk részletesebben. Külső felületükön kutikula nincs, de többnyire mézgás, lakkszerű anyaggal bevontak. Szembetűnők a sűrűn elhelyezkedő tűszúrászerű pórusok. Egy-egy rövid hasíték-szerű is van köztük. A barnás héj gyengén redőzött. Belső felületen ép vagy kráteres mamillák egyaránt megfigyelhetők. Tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjdarabjai. Héjvastagság: 0,26—0,29 mm. Néhány darab részletesebb leírása:

18,3×21 mm méretű, 59.2.439 feliratú darab belső felszínén a mamillák épek, tömötten állnak.

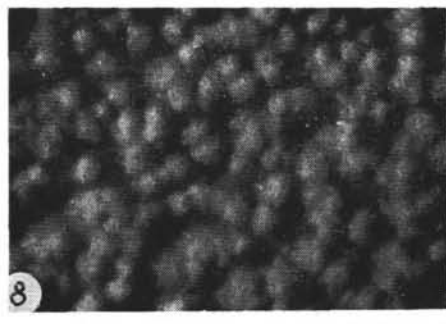
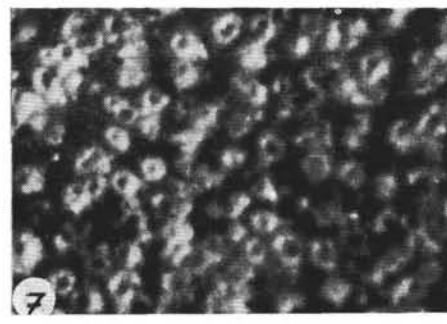
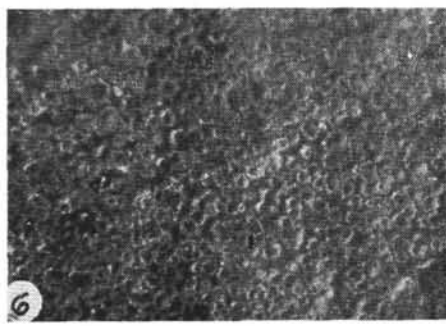
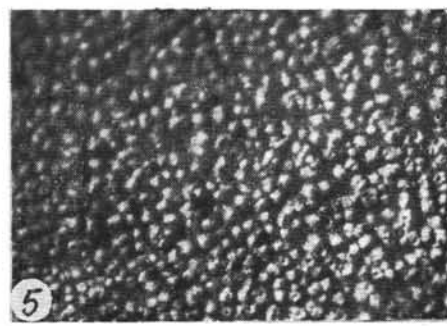
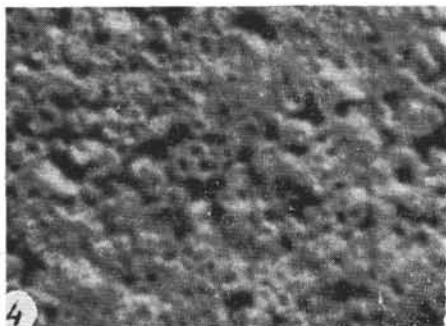
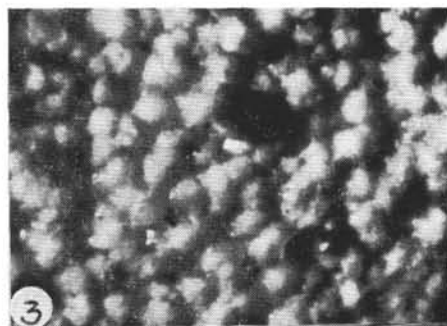
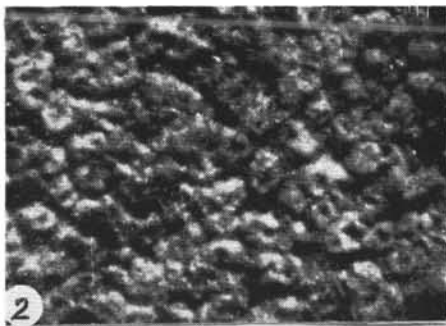
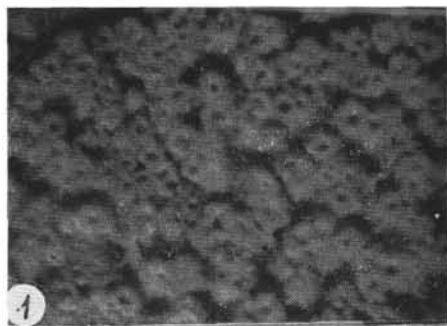
11,2×14,3 mm-es darabon szintén ép mamillákat látunk. Külső felületén némi kutikula maradvány is van.

11,9×8,4 mm-es darab szélesebb felén a mamillák épek, a többi részen kráteresek. Külső felület pórusnyílásai mézgával tömöttek.

A levált héjdarabok többnyire abból a héjrészből (légkamra-zóna) valók, amelyek a mamillái épek. 3—4 darabkán láthatók a kráteres mamillák (IV. t. 7.).

Fehértó „A” 354. sír

Megbarnult héjdarabok csomókba összetapadva. Méretük 10—20 mm-nél nem nagyobb. Külső felületük elég ép, némelyiken kutikulamaradvány is felfedezhető. Tűszúrás-szerű pórusok sűrűn helyezkednek el. A mamillaris réteg ép mamillafejcs-

V. tábla. 1—2. Tyúktójas. 1. Reszorbeált mamilláris réteg a Fehértó „A” 354. sírből. 2. Kopott peremű kráteres mamillák a Fehértó „A” 359. sírből. 3—8. Nyári lúd tojáshejak. 3—4. Fehértó „B” 70. sírből. 5—7. Fehértó „B” 79. sírből. 8. Szeged-Makkoserdő 221. sírből.

kéit csak egy-két darabon láthatjuk (IV. t. 8.), többségüknél kráteres mamillákat mutat (V. t. 1.). A héjvastagság: 0,26—0,28 mm. Tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjmaradványai.

Fehértó „A” 359. sír

Apró törmelékdarabokból álló lelet. Négy darab éri csak el a kb. 10 mm² nagyságot. Külső felületük világos cserépsárga színű. Kutikula maradványa itt-ott barnás színnel látszik. Pórusok tűszúrászerűek, többségük kitöredezett. Belső felület lekopott peremű, kráteres mamillákat mutat (V. t. 2.). Héjvastagság: 0,29—0,35 mm. Tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjmaradványai.

Fehértó „B” 70. sír

Nyári lúd (*Anser anser*) tojásának héjmaradványai. 23,4×14,2 mm, 16,5×13,5 mm és 18,5×12,5 mm a nagyobb héjdarabok mérete. A többi mind kisebb. Felületük barnás-szürkés, piszkos nyersgumi színű. Mészgás, lakkszerű anyaggal kezelt héjdarabok. A bevonat a kitöredezett felületeket is befedi, tehát a feltárás után kerülhetett rájuk. A felület redőzöttsége egyenletes és nem durva. Pórusok nem tűnnek szemünkbe. A belső felület a hajlottabb darabokon ép mamillájú. A mamillafejcskék sorokban vagy csoportosan helyezkednek el (V. t. 4.). A kevésbé hajtott héjdarabok mamillái kráteresek. Reszorbcíós árok csak itt-ott és rövid (V. t. 3.). Héjvastagság: 0,54—0,57 mm.

Fehértó „B” 79. sír

A leletanyag nagyobb méretű darabjai: 32,6×25,4 mm-es, az ekvatoriális régió darabja, a 34,8×16,7 mm-es hegyes vég felé elnyúló darab, a 23,1×17,7 mm-es darab, szintén a szélességi tengely alatti régióból, továbbá a hét oldallal határolt 20×17 mm méretű héjtöredék és végül a legkisebb, a 13,6×8 mm-es, rombusz alakú darab.

Felületük bőrszerűen redőzött, fényes, mert ezek is mézgás anyaggal bevont darabok. Kutikulának csak piciny maradványai figyelhetők meg, barna színnel. Különben a felület olajbarnás, zöldesszürke színű. A pórusok több helyen inkább csak sejthetők. Zavar a mézgás bevonat.

A belső felület szürkésbarna, vagy vörösarna színű. A legnagyobb méretű héjrészen és a rombusz alakú darabkán szépen láthatók a kráteres mamillák, bár a mézgás bevonat részben eltömiti a krátereket és azok az ép mamillák benyomását keltik (V. t. 5.). A többi darabon a kráteres mamillák kopottak, elmosódottak (V. t. 6.). Viszont a hét oldalú és szögű héjdarab barnásan színeződött belső felületének nagyobb részén ép mamillákat látunk, a kisebb részen pedig roncsolódottak és kráteresek a mamillák (V. t. 7.).

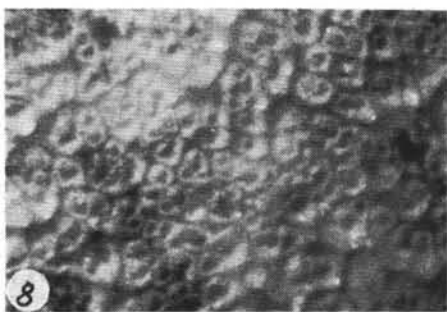
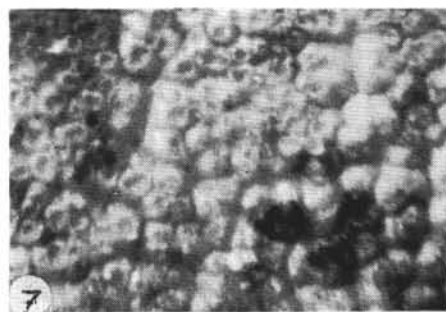
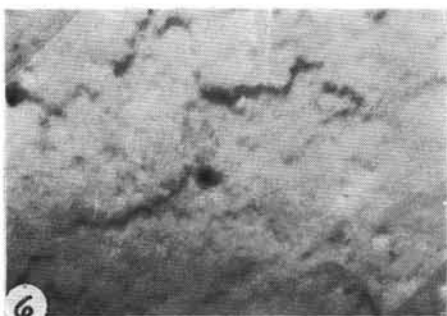
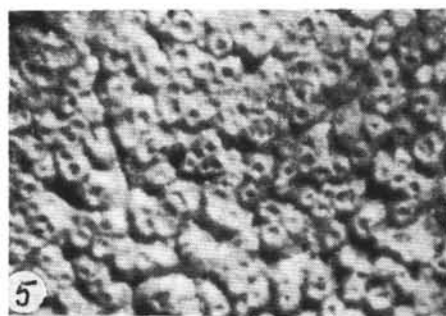
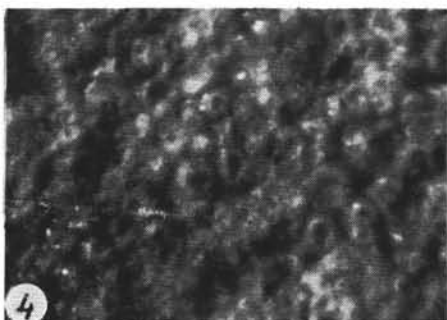
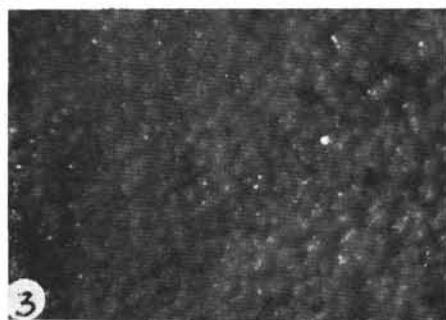
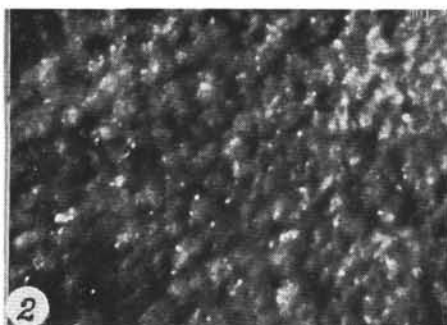
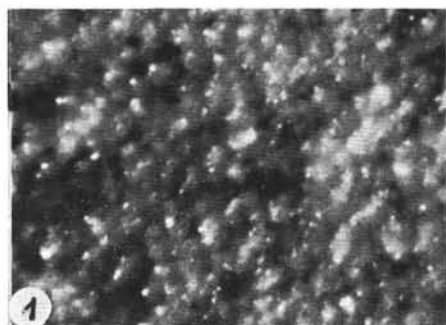
A héjdarabok a nyári lúd (*Anser anser*) tojásának darabjai. Héjvastagság: 0,68—0,47 mm. A szélső értékek nagy távolsága is mutatja, hogy a héjdarabokon erős kopások, roncsolódások vannak. Jelen leletanyagnál a belső felület a kopottabb, roncsolódottabb.

Az említett héjdarabokon kívül a lelet még hat kisebb darabot is tartalmaz.

Szeged-Makkoserdő 51. sír

Tyúktojásból származó (*Gallus domesticus*) kb. 14 héjdarabka. A legnagyobb kb. 10×10 mm méretű. Az eléggé ép felületekről a kutikula teljesen hiányzik. A szivacsos réteg a pórusnyílásoknál néhol kitöredezett. A redőzöttség a tyúktojás felületi struktúráját mutatja. Ezek a héjdarabok is kezelték lakkszerű mézgás anyaggal. A belső felületen ép mamillákat láthatunk a hajlottabb, feltételezhetően a légkamra

VI. tábla. 1—4. Tyúktojás héjdarabjai. 1—2. Szeged-Makkoserdő 51. sírből. 2. Ép és kráteres mamillák határterületéről. 3—4. Csengele-Feketehalom 83. sírből. 5. Csengele-Feketehalom 103. sírből nyári lúd tojásának kráteres mamillacsoportjai. 6—8. Tyúktojás héjmaradványai a Dorozsma-Hármashatár 10. sírből. 6. Máló szivacsos réteg, pórusnyílásokkal. 7. Mamillák határterületről. 8. Ekvatoriális régió kráteres mamillói. (Fotó II—VI. tábla: *Jakab Béla—Toppantó Istvánné*. Nagytítás kb. 40-szeres).

területéről származó darabokon (VI. t. 1.). A nagyobb méretű darabok közt két-három héjdarabon kráteres mamillák láthatók. Olyan is van, amelyen az ép és kráteres mamillák régiójának közös határterületét láthatjuk (VI. t. 2.). Héjvastagság 0,27—0,31 mm.

Szeged-Makkoserdő 221. sír

A leletanyag 10—14 különálló és 3—4 földgöngybe foglalt héjrészből áll. A legnagyobbak a mérete 25×20 mm. Külső felületük a libatozás redőzöttségét mutatja. Nyári lúd (*Anser anser*) tojásának maradványai. A kutikula nagyobb részen megmaradt. Pórusnyílások többnyire kitöredezettek. Belső felületükön általában kráteresek a mamillák. A krátercsoportokat reszorbcíós árkok választják el egymástól (V. t. 8.). Egy $13,4 \times 11,2$ mm-es téglalap alakú, kissé hajlott darab felső peremén a mamillák épek, a többi részén kráteresek. A sablonnak használt tojás jól ráilleszthető a légkamra-zóna határterületére. Héjvastagságuk 0,56—0,58 mm.

Csengele-Feketehalom 83. sír

Sok apró héjdarabból álló lelet. 10—20 mm nagyságúak. Felület a többségüknél ép, mézgas anyaggal bevont. Pórusok sűrűn állnak, túszerű nyílásokkal. A héj redőzöttsége tyúktojást jellemzően borszerű. Néhány darabon a külső felület kitöredezett, a belső felület kopott. Feltűnő, hogy a héjdarabok többségénél a mamillák épek és csak kevesebb darabon kráteresek, (VI. t. 3—4.). Valószínűleg nem egy tyúktojásból (*Gallus domesticus*) adódik a lelet anyaga. Héjvastagság: 0,26—0,36 mm.

Csengele-Feketehalom 103. sír

20×15 mm méretű és ennél kisebb héjdarabokból áll a leletanyag. Némelyik mézgas bevonatú, főleg a belső felületen. A külső felület elég ép. Redőzete durva, szögletesen rücskös. Ahol megmaradt a kutikula, ott ez a külső hártya a redők darabosságát letompítja, de még így sem oly borszerű redőzötté, mint más lúdtojásnál ezt látjuk. Pórusok részben kitöredezettek. Belső felületen a mamillák kráteresek. Kráterek csoportjait reszorbcíós árkok választják el egymástól (VI. t. 5.). A kráteres mamillák közt esetleg szigetszerűen néhány ép mamilla is mutatkozik. A leletanyag-nak csak egy darabján találunk dominálólólag ép mamillákat. Mint már céloztunk rá, a héjdarabok nyári lúd (*Anser anser*) tojásának maradványai. Héjvastagságuk $0,51—0,56$ mm.

Deszk „H” 12. sír

30—35 héjdarabból áll a leletanyag. 15×15 mm-es köztük a legnagyobb méretű. Fehér márványos felületűek. Csak a kutika maradványa ad némely részen sárgásbarna színezetet a felületnek. Sűrűn álló pórusok markánsan túszerűek vagy néhány darabon rövid hasítékyszerűek és különösen markánsak. A belső felületen a mamillák egyenletesen tömötten állnak, fehér márványos színezetűek. A héjdarabok tyúktojás (*Gallus domesticus*) maradványai. Érdekeségük, hogy minden darabon ép mamillákat látunk. Héjvastagságuk $0,31—0,33$ mm.

Vedresháza 19. sír

$14 \times 12,5$ mm méretű és öt ennél kisebb héjdarab. Felületük barnás színű, elég sértetlen. Némelyiken a kutikula maradványa is látható. Pórusok túszerűszerűek. A legnagyobb méretű darab kissé hajlottak, pórusok rajta sűrűbben állnak és markánsabbak. Ugyanennek belső felületén ép mamillákat látunk. Kráteres mamillák két héjdarabon láthatók. A lelet tyúktojásból (*Gallus domesticus*) származik. A héjdarabok vastagsága: $0,28—0,29$ mm.

1972. december 19-én feltárt leletanyag. Két részből áll: a fej melletti héjtöredékek és a jobb kéz mellett talált héjtörmelék.

A fej melletti héjtöredékek közt 16×14 mm-es a legnagyobb méretű. Világos, tejeskávé színű darabkák. A héj felülete sűrűn redőzött. Kutikula, néhány kis maradvány kivételével hiányzik. Sűrűn nyílnak a pórusok, néhány hasítékszerűen, a többségük tűszúrászerűen. Mamillák többsége kráteres. Csak ép mamillákat tartalmazó darab nincs is köztük. Ezek határterületről valók. Héjvastagságuk $0,26-0,31$ mm. Tyúktojás (*Gallus domesticus*) maradványai.

Jobb kéznél talált maradványok még apróbbak. 9×8 mm-es a legnagyobb darabja. Külső felület erősen roncsolódott. Szivacsos réteg rétegesen lemállott. (VI. t. 6.). A belső mamillaris réteg viszonylag sértetlen. Kráterek sűrűn egymás mellett helyezkednek el. Két felvételünk egyike a határrégió ép és kráteres mamilláit mutatja (VI. t. 7.), a másik az equatorialis régió kráteres mamilláit (VI. t. 8.). A nagyobb fokú roncsolódás a héjvastagságnál is mutatkozik: $0,17-0,23$ mm. Szintén tyúktojás (*Gallus domesticus*) héjmaradványai. De a kettős leletanyag sem tesz ki egy tyúktojásnyi héjanyagot.

A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A felsorolt sírok héjleletei mind alkalmasak a tojánhéj mamillaris rétegének mikrostrukturális vizsgálatára. Az egyébként oológiai is értékes vizsgálati eredmények megerősítik az értekezésünk részletes tárgyalása előtt mondottakat a leletek tanúságtételéről. E tanúságtétel alapja a tojánhéj szerkezetében a költés ideje alatt végbemenő és a dolgozat első részében ismertetett mikrostrukturális változás, amelynek jellegzetessége, hogy csak a héj meghatározott régiójában, az allantoisznak nevezett magzatburokkal kapcsolatos héjrész mamillaris rétegében megy végbe. A héj többi részén, nevezetesen a légkamra-zónára eső területen a mamillaris réteg mikrostrukturájája változatlan marad, ami szintén jellegzetessége a kiköltött tojás héjának.

A Deszk „H” 12. sír kivételével, a felsorolt sírok leletanyaga a végbement költési folyamat nyomait mutatja a tojánhéj mamillaris rétegében. Ugyanazon sír leletanyagán belül felfedhetjük mind a reszorbeált felületek kráteres mamilláit, mind a légkamra zóna ép mamilláit. A Deszk „H” 12. sír 30-35 héjdarabból álló leletanyagában viszont egyik darab sem mutatja a reszorbcio nyomait, ami arra utal, hogy héjanyaga keltetlen tojás vagy tojások héjdarabjaiból áll.

A felsorolt sírok leletei két fajhoz tartoznak: a házityúk (*Gallus domesticus*) és a nyári lúd (*Anser anser*) tojásaiból származnak.

A sírok héjleleteiről az oológia megállapításait írtuk le.* Ezeknek az oológiai vizsgálatoknak az eredményei — a héjleletek tanúságtételei — újabb szemponttal gazdagítják az avarkor temetkezési kultuszára vonatkozó ismereteinket. A vizsgálatok körének további kiszélesítése dönti el, hogy e vizsgálati eredmények mennyire általánosíthatók. Amint pl. a véstői kolostor héjleleteinek vizsgálatainál is hasonló eredményeket könyvelhetünk el, úgy — minden valószínűség szerint — a többi múzeumaink leletanyagának vizsgálatánál is juthatunk hasonló eredményhez.

* Hálás köszönetemet fejezem ki Trogmayer Ottó múzeumigazgatónak és Simoncsics Pál egyetem docensnek, amiért lehetőséget adtak és segítséget nyújtottak a vizsgálatok lefolytatásához.

IRODALOM

- Kiss I.* (1968), Baromfikelletés. 15—47.
Kovács Gy.—Fehér Gy. (1966), Fejlődéstan. 140—147.
Orel, V. (1960), A tojás és feldolgozása. 19—22.
Prynne, M. (1963), Egg Shells. 77—81.
Romanoff, A. L. (1960), The Avian Embryo.
Romanoff, A. L.—Romanoff, A. J. (1949), The Avian Egg.
Schönwetter, M. (1960), Handbuch der Oologie. 24. 32. 120.
Schwarz, L. (1957., 1959., 1960.), Über Unterschiede der Schalen unbebrüteter und ausgebrüteter Eier. Zoologische Anzeiger 159, 268—284; 162, 100—112; 165, 167—184.
Tangl F. (1908), A tyúktojás héjának változásairól költés közben. Matematikai és Természettudományi Értesítő. 26, 167—174.
Tyler, C. (1956), Polynesian Soc. 66, 110—130.

ERFAHRUNGEN MIT EIERSCHALEN IN GRÄBERN AUS DER AWARENZEIT

von

Béla Jakab

Nach Schilderung der Struktur von Eierschalen untersucht der Verfasser die mikrostrukturellen Veränderungen, die während des Brutprozesses vor sich gehen.

Er hebt den charakteristischen Unterschied zwischen den kraterhaft gewordenen Mamillen der resorbierten Mamillarschicht des mit der Embrionalhülle (Allantois) benachbarten Schalenteil und der unveränderten Mamillarschicht der Luftkammerzone hervor. Aufgrund der obenangeführten Veränderungen führt er die mikrostrukturelle Untersuchung des Eierschalengutes der einzelner Gräber durch. Es wird festgestellt, dass ausser des Schalenfundes vom Grab „H” 12 in Deszk, alle Eierschalen, die in den vorgezählten Gräbern gefunden worden sind, von einem stattgefundenen Brutvorgang zeugen.

Im Schalengut eines und desselben Grabes können sowohl die kraterhaften Mamillen der resorbierten Oberflächen, als auch die unveränderten Mamillen der Luftkammerzone nachgewiesen werden. Im Grab „H” 12 in Deszk weist kein Schalenstück die Spuren von Resorption auf. Sein Schalengut besteht ausschliesslich aus Schalenbrüchen von ungebrüteten Eiern.

SZER PLÉBÁNIATEMPLOMA ÉS A TELEPÜLÉS KÖZÉPKORI TÖRTÉNETE*

HORVÁTH FERENC

(Szeged, JATE, Ókortörténeti és Régészeti Tanszék)

A FELTÁRÁS ELŐZMÉNYEI ÉS MENETE

Ópusztaszer¹ határában, az egykori szeri monostor romjaitól mintegy 800 méternyire délkeletre, egy természetes magaslaton a múlt században még állt a középkori Szer plébániatemplomának nyugati homlokfala, s az északi fal csonkja. A helybeliek a területet *Kápolnai-tábla*, *Kápolnarét*, illetve *Kápolnai erdő* néven ismerik.² Talán a helyismeret hiányával magyarázható, hogy a romok — az egyébként alapos kutató, Pusztaszer első monográfusa — Hornyik János figyelmét elkerülték. „Az elpusztult Szer helységnek most már semmi nyoma vagy maradványa nem észlelhető; csak gyanítani lehet, hogy az apátság omladékai közelében létező emelkedett részen lehetett valaha...” — írta 1865-ben.³ Alapos a gyanú, hogy az akkor közölt két rajz egyike a képaláírás ellenére nem a monostor, hanem a plébániatemplom romjait ábrázolja⁴ (1. ábra).

* A dolgozat régészeti részét Kozák Károly, történeti anyagát Kristó Gyula bírálta. Tanácsaiért ezúton is köszönetemet fejezem ki. A kéziratot 1975. augusztus 1-én zártam le.

¹ 1973 előtt Sövényháza község, mely a múlt század második felében jött létre a környékbeli Pallavicini birtokok közigazgatási központjaként, az előzőleg Algyőtől ÉNy-ra kialakult Sövényháza nevű település adminisztratív áttelepítése révén. A középkori eredetű Sövényházát a XVIII—XIX. századi térképek is az említett körzetben jelölik (Kaltschmidt A., 1947; Reizner J., Szeged története, I. Szeged, 1899. térképmelléklet 1827-ből stb.), ahol a település helyét az említett térképek egybevetésével Saliga László azonosította. 1764-ben a pusztaszeri birtokokat Kecskemét vette zálogba. A tulajdonjog 1803-ban a Pallaviciniek kezébe került, s Kecskemét város a „Felső-pusztaszeri” — részt kapta, ahol a múlt század folyamán alakult ki a ma is Pusztaszer nevet viselő község. Az ettől 12 km-re Dk-re levő Szermonostor romjai közelében jött létre — ugyancsak a múlt században — a Pusztaszeri major, mely jelenleg Ópusztaszer községhez tartozik.

² *Inczeft G.*, Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged, 1958. 110.

³ *Hornyik J.*, Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét, 1865. 91.

⁴ A Vasárnapi Újság 1861. 48. sz. 568. oldalán közölt két rajz 1816 és 1861-ből. Ugyanezeket közli *Hornyik J.* i. m., az 1816-os évszámot 1836-ra módosítva. Mindkét ábrázoláson a félköríves kapuáttörés fölött csücsíves ablak látszik! Ismerve azonban a monostorromok 1832 és 1882-ből származó (*Göndöcs B.*, Pusztaszer és az évezredes ünnepély. Bp., 1883.) valóban hiteles ábrázolásait s a később készült fényképeket (*Györffy Gy.*, Pusztaszer. Műemlékvédelem. 1959. III. évf. IV. sz. 139—199.), kétséget kizáróan leszögezhetjük, hogy az ábrázolt falmaradványon sohasem lehetett csücsíves ablak. 1882-ben Römer F. is felfigyelt arra, hogy a szőbanforgó rajzok nem lehetnek a monostorromok pontos ábrázolásai (*Göndöcs B.*, i. m. 44.). Néhány utalás azonban kétségtelen arra mutat, hogy a múlt században valóban léteztek Pusztaszeren gótikus épületromok: „Ecclesiam ex idea gothica magnifice olim structam vel rudera loquuntur” (Damiani Fuxhoffer benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem et auxit *Maurus Czinár*. II. Pestini, 1860. 232.), s az 1836-os ábrázolással kapcsolatban: „... van kezemnél más hiteles baráti kéz által készült rajz is, mely hasonlólag olyat tanúsít.” (C. B. G., Nyílt levél a „Magyar Sion” szerkesztőjéhez. Magyar Sion, V. 1867. 252.). E gótikus templomrom viszont csak a plébániatemplom utolsó, gótikus periódusa nyugati homlokfala lehetett, melynek a feltárás során megismert méretei az 1836-os rajzon szereplő fal arányaival jól egyeznek. Mivel e romokat Hornyik J. nem ismerte, az 1836-os rajzot — a monostor ábrázolásának tartva — alapul használtatta a Szűcs I. által 1865-ben

1882-ben a monostor romjait ásató Gr. Khuen Antal és Göndöcs Benedek egészen pontos felmérést készített a templomrom maradványairól: „Az apátsági romoktól délre — mintegy 800 ölnyre — fekvő magaslaton áll a hajdani állítólagos kápolna romja, — kopár faltöredék; nyugati részének hossza 2 méter 5 centiméter, északi vonala 1 méter 70 centiméter, — egyes téglának hossza 27 centiméter, szélessége 15 centiméter...⁵ Az ásátást — melyre akkor nem került sor — itt is szükségesnek tartották, s a helyet „kápolna-rom” megjelöléssel feltüntették a Pusztaszer-környékét szemléltető térképen.⁶

1907 szeptemberében Csallány Gábor végzett ásátást a romok körül. Az ásátási dokumentáció ezideig nem került elő, midőssze két fényképet ismerünk, melyen jól látszik az akkor még 2,5 méter magas nyugati homlokfal és az egyik kutatóárok iránya (2-3 ábra).⁷ A Szegedi Napló tudósításából azonban egy keveset megtu-

1. Gótikus templomrom Pusztaszeren. 1836.

dunk a feltárás eredményeiről: „Csallány Gábor ... az eddig ismert templomtól és az Árpád-emléktől mintegy 700 méternyire egy másik, régebbi templomot fedezett föl, melynek anyaga, építkezési módja is primitívebb, mint az első templomé. Az eddig újonnan felásott templom a XI. századból való s eddig az alapzat, toronyalja, a szentély helye van kiásva...⁸ 1974 nyarán elpusztult a rom nyugati sarokmaradványa is, ekkor került sor a hitelesítő ásátásra.⁹

„hamarjában csak lépéssel megtett” (*Göndöcs B.*, i. m. 45.), helyszíni felméréssel készített vázlata kidolgozásához. Nem kétséges továbbá, hogy ha az 1836-os rajz a monostort ábrázolná, nem maradt volna el arról a még 1949-ben is magasan állott északi fal sem. Mindezek alapján a rajzot a gótikus plébániatemplom hiteles, 1832-ből származó ábrázolásának tartjuk.

⁵ *Göndöcs B.*, i. m. 72.

⁶ U. o., 34—35. közötti térképmelléklet (a rom helyét pontatlanul jelöli).

⁷ A fényképekért Szójka Jenőnek tartozunk köszönettel.

⁸ *Szegedi Napló*. 1907. szept. 5. XXX. évf. 210. sz.: Második templomrom Pusztaszeren; *u. o.*, 1907. szept. 3. XXX. évf. 208. sz.: Ásátások Pusztaszeren; *Szentes és Vidéke*. 1907. szept. 1. XXVIII. évf. 70. sz. és 1907. szept. 5. XXVIII. évf. 71. sz.: Újabb templomrom Pusztaszeren.

⁹ A feltárás 1974. szeptember 4. és október 12. között folyt, melyen Nagy András ásátási technikus is részt vett. Az ásátási helyszínrajz és a metszetek itt megjelent rajzaiért is neki tartozunk köszönettel.

2. A plébániatemplom nyugati sarokmaradványa. 1907.

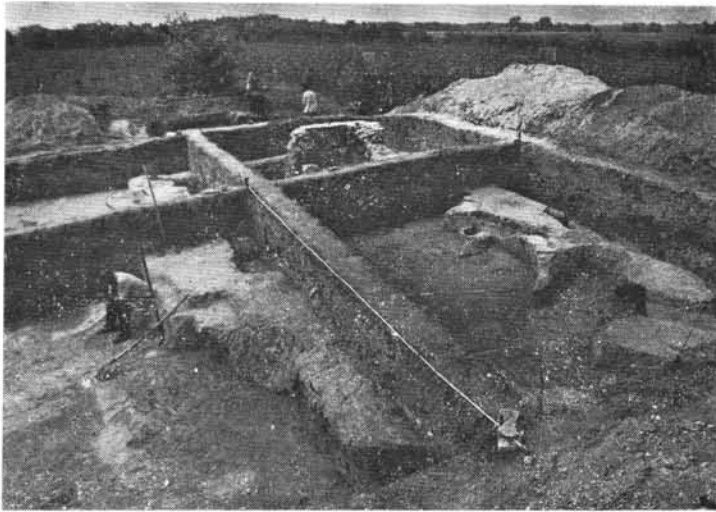

3. A nyugati sarokmaradvány és az ásatás DK-ről. 1907.

Négy, 8 x 6 méteres szelvényt nyitottunk a nyugati sarokmaradvány alapjaihoz igazodva (4-5. ábra). A területet a korábbi ásatás kutatóárkaival és a különböző korú rablógödrökkel — melynek több helyen a templom alapozásába is mélyen belevágtak — csaknem teljesen átforgatták (6. ábra). Így a temetkezések közül a templombelsőben s a templom körül feltárt körzetben a szűzföldbe mélyedő sírokon kívül csak kevés maradt bolygatatlan. Kivételt képezett a IV. szelvény, ahol a gödrökkel viszonylag kisebb mélységig hatoltak le, ezért a feltárt sírok nagyrésze ebből a szelvényből került ki.

4. A templom feltárt alapfalai K-ről.

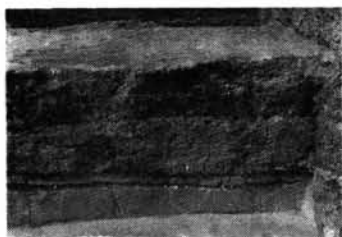
7. A romok feltárás közben K-ről. 1974.

A templom falait az említett sarok kivételével teljesen széthordták. A falak döngölt agyag alapjai azonban viszonylag épen maradtak, így pontosan tisztázni lehetett az építési periódusok alaprajzát és relatív időbeli sorrendjét:

I. periódus: román stílusban épült jellegzetes Árpád-kori falusi templom. Tengelye 51 Ék; hossza 11,20 m; szélessége 7,64 m (külső méretek); a hosszanti alapfalak szélessége 1,60 m. A téglalap alaprajzú hajóhoz a Dk-i oldalon enyhén nyújtott félköríves apszis járul (az alapozás szélessége 1,10 m, az apszis belső hossza 2,70 m), mely a diadalív alapozásának pilléres kiugrásával csatlakozik a hajó falaihoz. A nyugati zárófal alapozásából csak 1,10 x 0,90 méteres szakasz maradt meg. Az alapozás technikája lényegesen eltér a későbbi periódusok alapozásától. A lefelé szűkülő alapárok alját mindenütt féltéglákkal rakták le, erre öt rétegben, átlag 20-20 cm vastagságban döngölték az agyagot úgy, hogy az egyes rétegeket a döngölés után bizonyos ideig száradni hagyták (6-8. ábra). Az alapozás mélysége az apszisnál —1,33 m, az északi falnál —1,27 m, a déli falnál —1,30 m, a nyugati fal esetében —1,33 m volt. A románkori padló szintjét a bolygatások miatt nem tudtuk elkülöníteni, a legelső téglasorokból csak az apszis két szélén és a hosszanti alapfalak tetején maradtak meg in situ — az első templomhoz tartozó — 27-28 x 15-16,5 x 4,5-5 cm méretű téglák. Az épület fedésére utaló nyomokat nem találtunk, csupán feltételezzük, hogy a falak közti kis távolság áthidalására a legegyszerűbb síkmennyezetet alkalmazták.

II. periódus: a nyugati homlokfalhoz toldott 4,90 x 4,10 m-es torony 1 m széles alapfalakkal. A torony a falak kiszedési árkaiba visszahullott építőanyag tanúsága alapján téglá és réti mészkő vegyes alkalmazásával épült, az alapozás mélysége —1,59 cm. E homlokzati torony utólagos építését egyrészt az eltérő alapozási mélység, másrészt az eltérő alapozási technika bizonyítja: a nem rétegesen döngölt agyagalap alatt nem volt téglasor. Réti mészkőből faragott kváderek csak az I/F és II/D gödrökből kerültek elő, az utóbbit a gótikus periódushoz tartozó padlószint zárta. E rétegvizonyból két lehetőség vethető fel: az első periódus építéséhez vegyesen használtak fel téglát és réti mészkövet, vagy a részben kváderekből épült torony

8. Az ÉNy-i hajófal alapozása

a pusztulást követően — mikor a falakon belül ásott rablógödörök még nyitva voltak — a szentély irányába dőlt.

III. periódus: az újjáépítés során a templom a korábbi alapfalak részleges felhasználásával gótikus alaprajzot kapott.¹⁰ A szentélyt Dk-i irányban megnyújtva, a nyolcszög öt oldalával záródó új apszis alapját közvetlen a korábbi alapozás meghosszabbításaként ásták le. Az árok ez esetben is lefelé szűkült, így a román kori alappal való találkozásnál a fordított V-alakban megmaradt szűzföld világosan

mutatta a toldás helyét. A bővítés alapozási mélysége a keleti oldalon szokatlan, —3,18 m volt, ami az előzőnél magasabb építményre enged következtetni. A szentélybelső a nyugati irányban is meghosszabbították, s mindkét hosszanti oldalon kiegyenesítették a poligonális záródásnak megfelelően. Ezt az apszis déli oldalán az alapozás toldása is mutatta. A szembenlevő oldalon toldásra nem volt szükség, mivel a korábbi alapozás és az építendő falszakasz vonalai jórészt egybeestek (5. és 9. ábra). Az apszis ez esetben is pilléresen csatlakozott a hajó falaihoz. A templomhajó nyugati végét is bővítették 1,80 méterrel úgy, hogy a nyugati homlokfal ráépült az előzőleg már kiásott toronyalapok betemetett árkaiba (10–11. ábra). A templom hossza 14,80 m, szélessége 6,70 m. Az alapozás módja a toronyéhoz hasonló: az árok aljára nem helyeztek téglasort, s az agyagot nem rétegesen, hanem egyszerre dőngölték be (szélessége 1 m, mélysége —1,41 m). A hajó közepén habarccsal kötött téglasorok és dőngölt agyagrétegek váltakozásával alapozott 1,30 x 1,30 m-es középpillér tartotta a nyugati karzatot (M: —1,40 m) (12. ábra). Az alapozás technikájának itt datáló jellege van, ugyanis a tatásjárás után újjáépült kolostorban hasonló alapozású fallal zárták le a kerengő addig nyitott déli szakaszának egy részét.

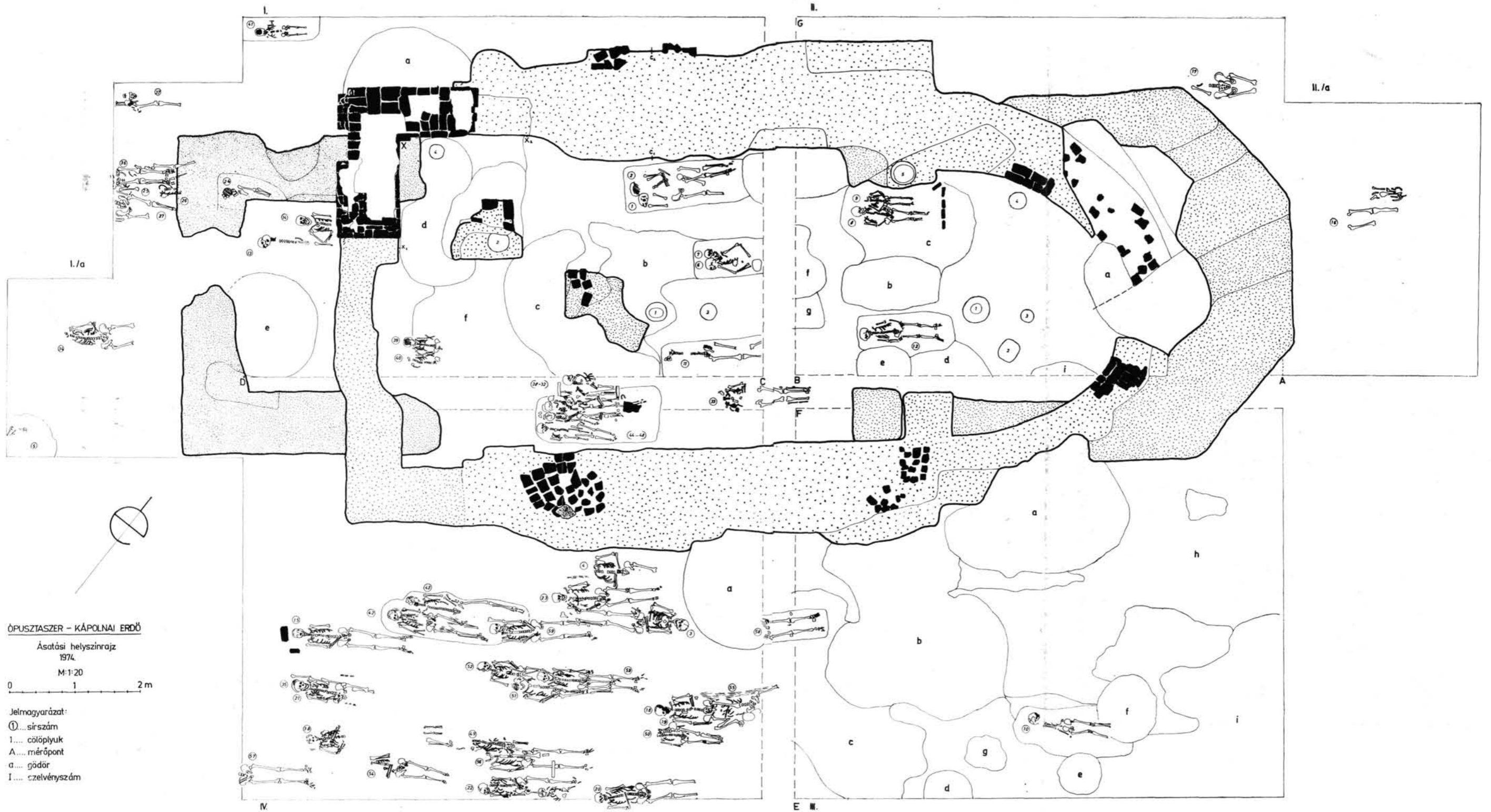
A gótikus templom építéséhez felhasználták a román kori templom tégláit is, de megjelentek új, 29–30 x 16–16,6 x 5–5,5 cm-es méretű téglák is. A templombelsőben előkerült cölöplyukakat a III. periódus építéséhez készült állványzat nyomainak tartjuk; rendszerük nem teljes, mivel ez esetben is csak a szűzföldbe mélyedő oszlopok nyoma volt megfigyelhető. Az I/2, I/4 és II/5-ös cölöplyukak helyzete azonban egyértelműen mutatja hovatartozásukat (5. és 13. ábra). A fekete réti agyagból dőngölt 8–10 cm vastag padló foltokban több helyen jelentkezett, nagyobb összefüggő réteget azonban csak két helyen képezett (6/e ábra). Az átforgatott törmelékrétegből előkerült vörös mészkőlap-töredékekről nem dönthető el biztosan, hogy e templomhoz tartoztak eredetileg, vagy más építőanyaggal együtt a monostorból kerültek ide. Egy épségben megmaradt lap mérete (18 x 18 cm) az előbbi feltetelezés mellett szól.

A feltárt sírok leírása¹¹

1—2. sír: I. Téglalap alakú, szögletes sarkú sírgödör (H=180 cm, Sz=70 cm, M=—153 cm, T=230°). Egyidőben temetett két felnőtt csontváza. Bh, Mn, karok a mellen (2. sír), Mvh=134 cm (1. sír), Vh=162 cm (2. sír).

¹⁰ Az építkezés megindulása előtt a román kori templom falait teljesen elbontották, s miután az új alaprajznak megfelelő kiegészített alapozás elkészült, az új és a régi alapfalakat egy 4–5 cm vastag agyagréteggel hozták egyenlő szintre. E borító réteg a korábbi alapozástól rétegesen elvált, s alóla több helyen előbukkantak a román kori templomfalak legalsó téglasorai.

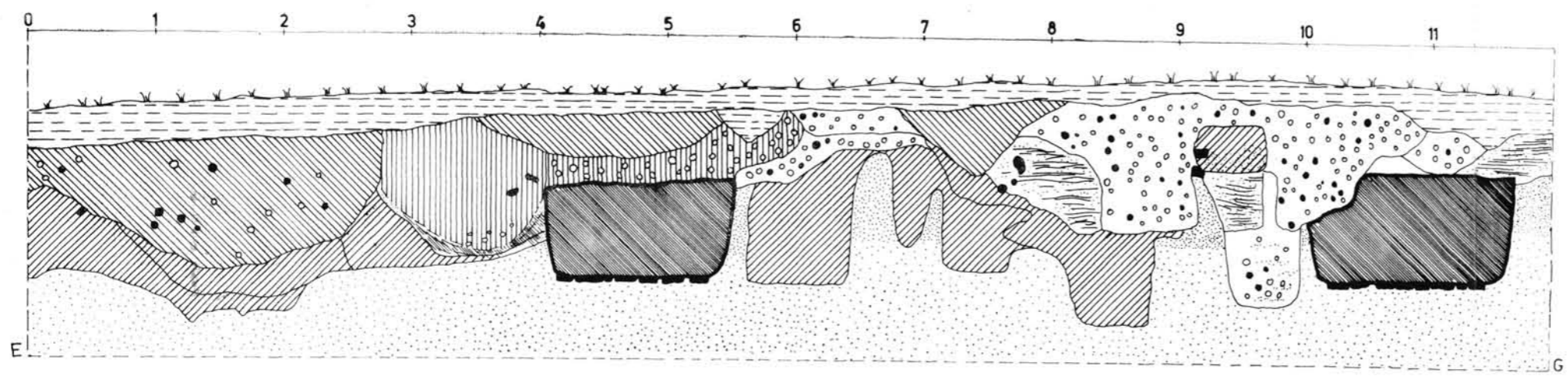
¹¹ A sírleírásoknál a következő rövidítéseket alkalmaztuk: I–IV=szelvényszám, Sn=sírfolt nélküli, Nb=nem bolygatott, Bh=bolygatott, hiányos, Gy=gyermek, F=felnőtt, Vh=vázhossz, Mvh=mérhető vázhossz, Mn=melléklet nélküli, M=mélység, (valamennyi mélységadat a

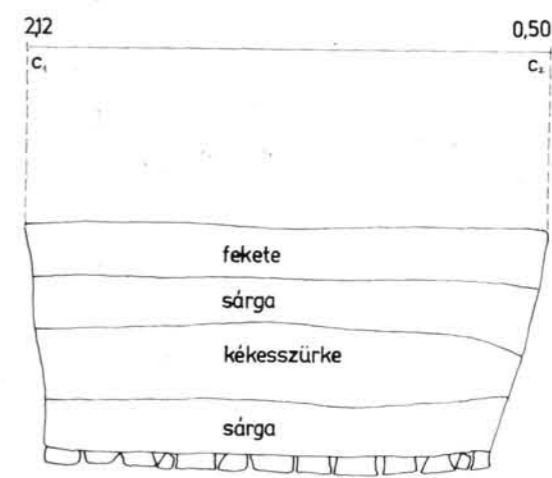
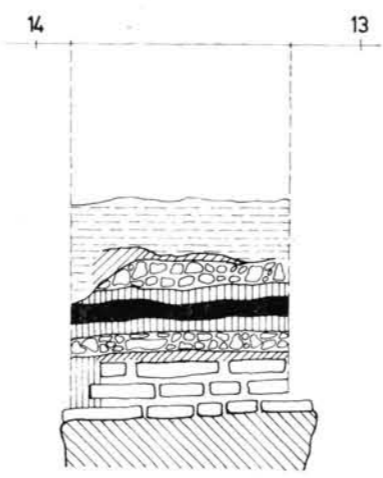
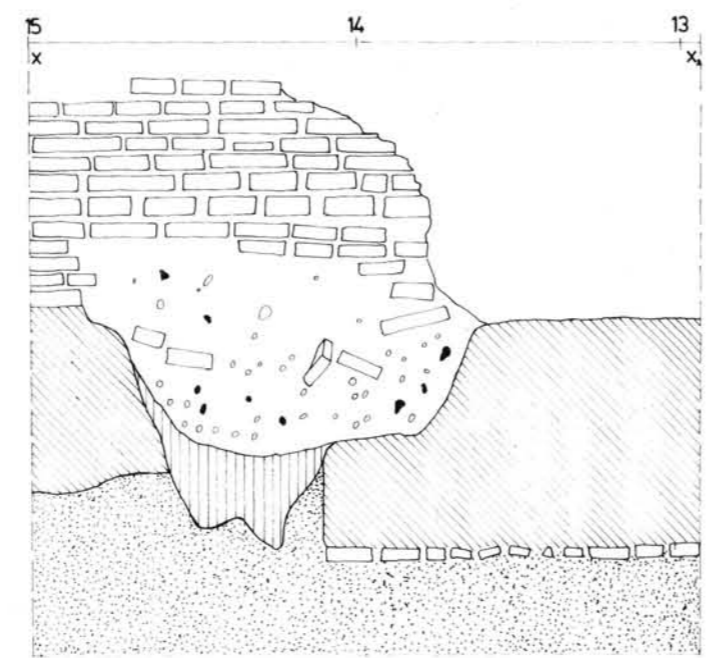
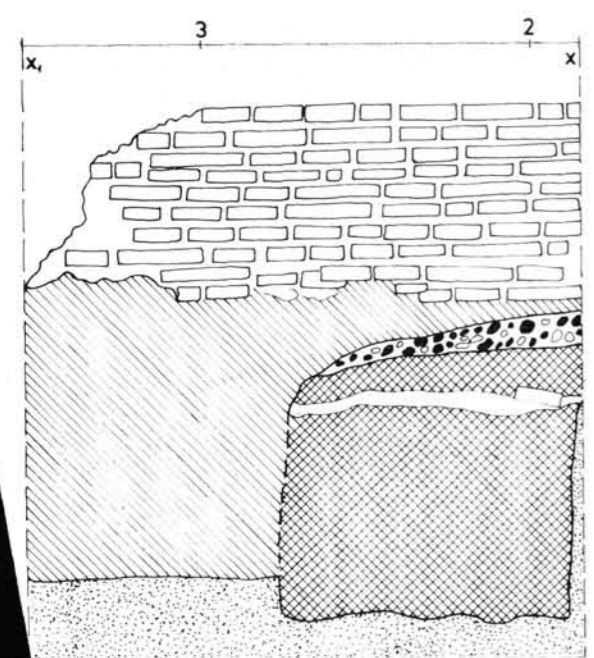
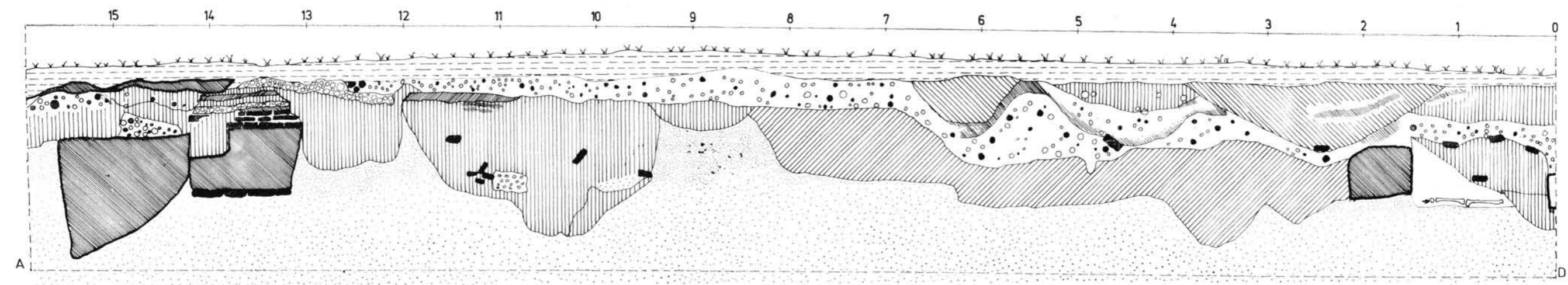
5. Az ásatás helyszínrajza

ÓPUSZTASZER-KÁPOLNAI ERDŐ
1974.

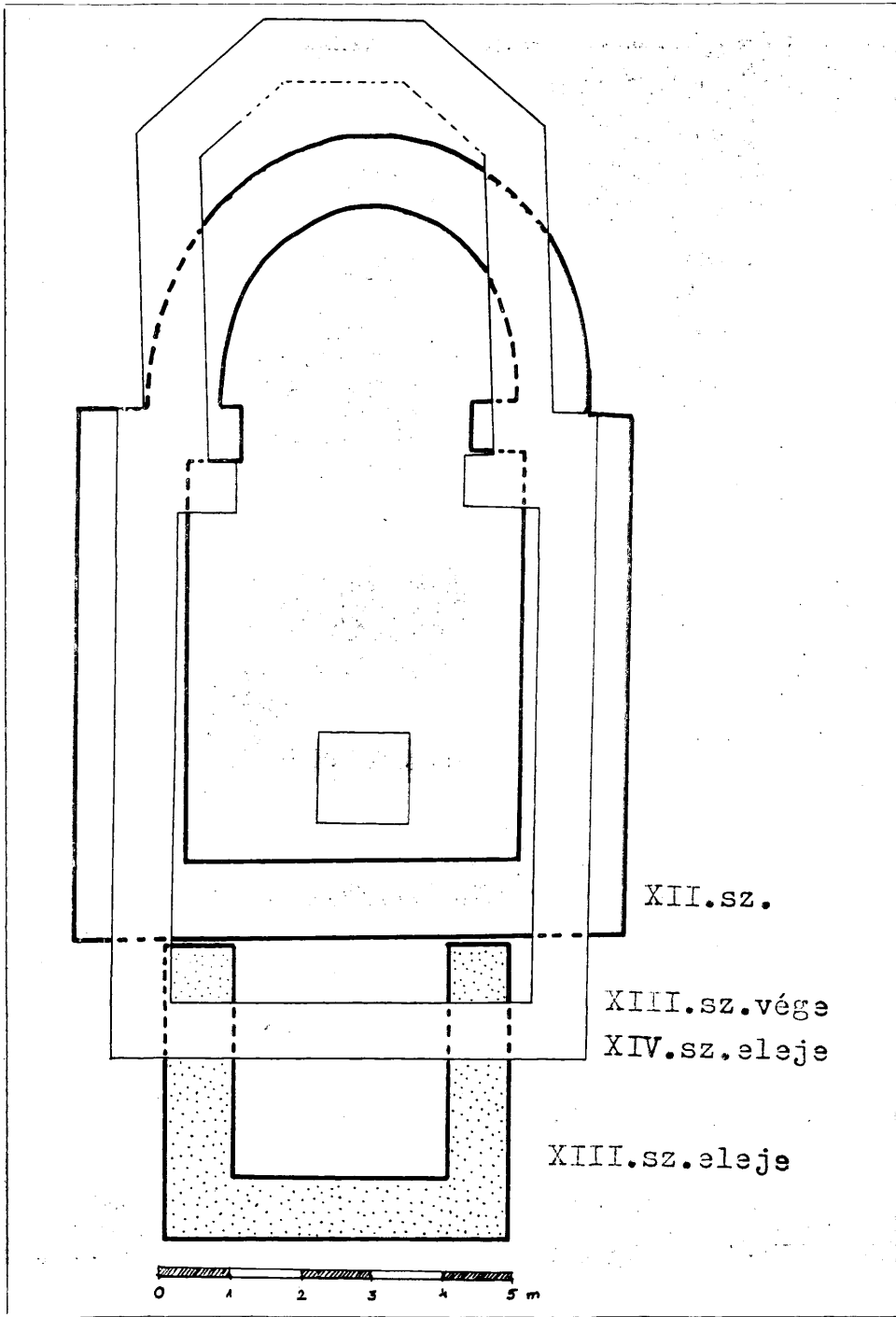
- A-D; E-G. metszetek
- szántott talaj
  - újkori humusz
  - téglás, habarcsos törmelék
  - homokos bemosódás
  - homogén szürke humuszos betöltés
  - homogén sötétszürke enyhén homokos betöltés
  - döngölt agyag
  - homok
  - tégla
  - habarcs
  - réti mészkő
  - szürke, döngölt agyag

- torony alapozása
- döngölt szürke réti agyag

6. A szelvények és alapfalak metszetei

1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

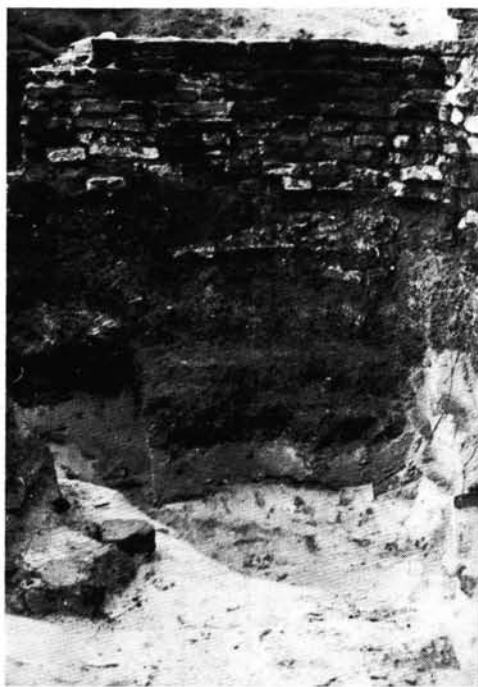

9. Az alaprajz rekonstrukciója

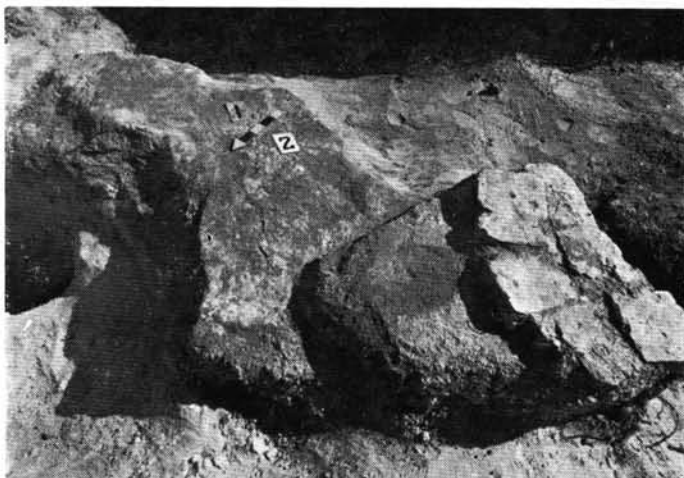

10. A feltárt alapfalak D-ről.

11. A Ny-i homlokfal romja (alatta a torony alapozása) ÉK-ről.

Ny-i sarokmaradvány sarka szintjétől értendő, a helyszínrajzon 0-val jelölve), H=hosszúság, Sz=szélesség, T=tájolás. A nemek meghatározása ezideig nem történt meg. (Az I. és II. táblán a kettős líliom alakú veretek technikai okok miatt helytelenül szerepelnek az eredeti, valószínűen 90°-os eltéréssel feltételezhető helyzethez képest).

12. A karzattartó pillér alapozása.

13. A szentélyben feltárt cölöplyukak.

3. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, karok a mellén, Vh=184 cm, M=-137 cm, T=58° Ék.

4. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, karok a mellén, Mvh=97 cm, M=-132 cm, T=238° DNy.

5. sír: I/a, bronzkori temetkezés (halomsíros kultúra).¹²

6-7. sír: I, téglalap alakú, szögletes sarkú sírgödör (H=110 cm, Sz=57 cm, M=-129 cm), Bh, Mn, F, Mvh=72 cm, T=231° DNy, a 6. sz. utántemetkezés, a medence fölött további öt koponya, hozzájuk tartozó csontok nélkül.

8-9. sír: II, Sn, a lábknál téglakeret maradványa, Bh, Melléklet=a jobb térdnél (8. sír) Zsigmond (1387-1437 CNH. II. 125. (I. t. 8) pénze.¹³ 8. sír=F, koponyája jobbra fordulva, kezek a medencében. Vh=124 cm, M=-122 cm, T=240° DNy. 9. sír: koponyája hiányzott, Mn, Gy. kezek a medencében, Mvh=77 cm, M=-117 cm, T=236° DNy.

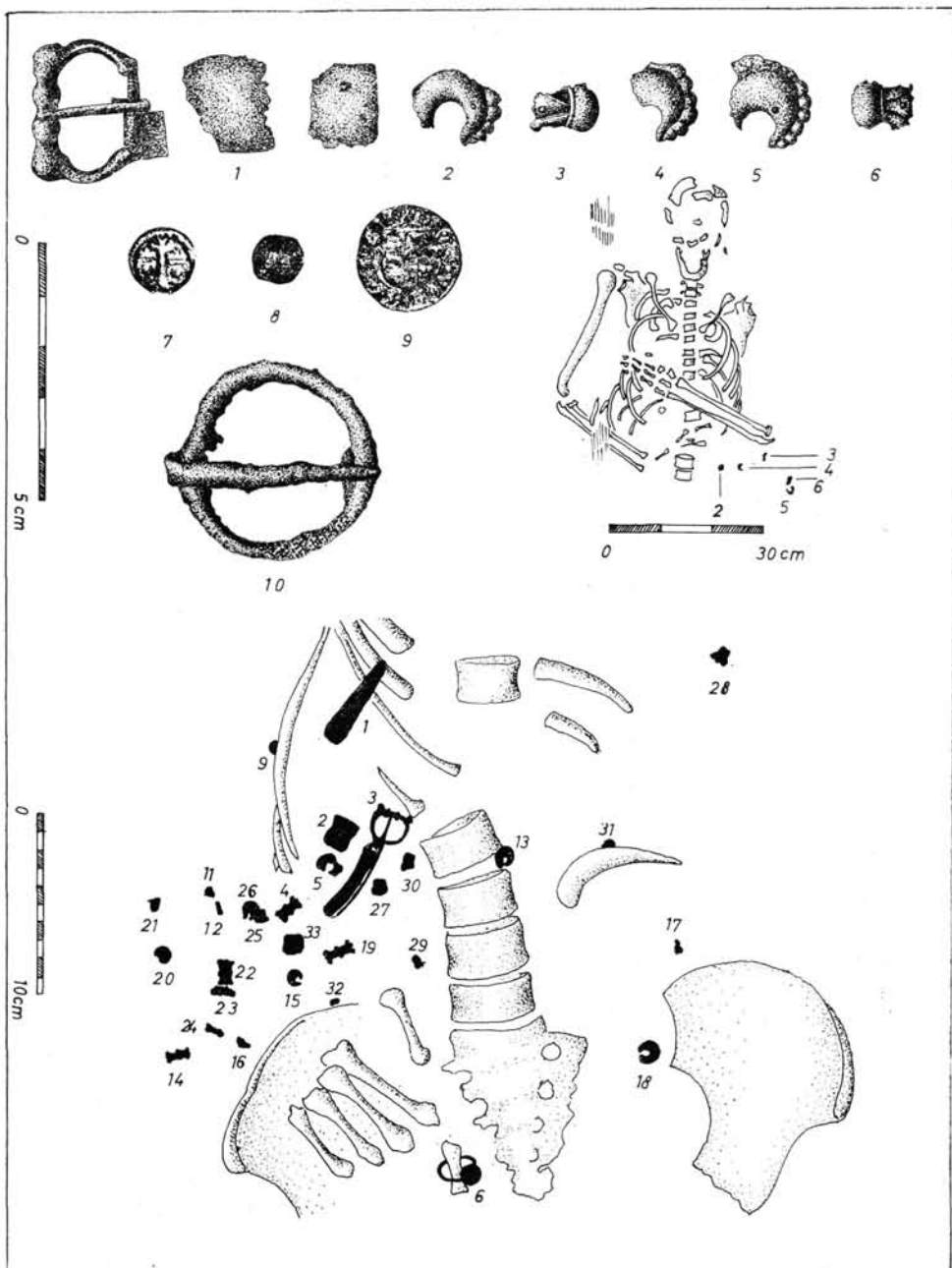
10. sír: III. Sn, Bh, Mn, F, Vh=125 cm, M=-102 cm, T=241° DNy.

¹² Közlését külön tervezzük.

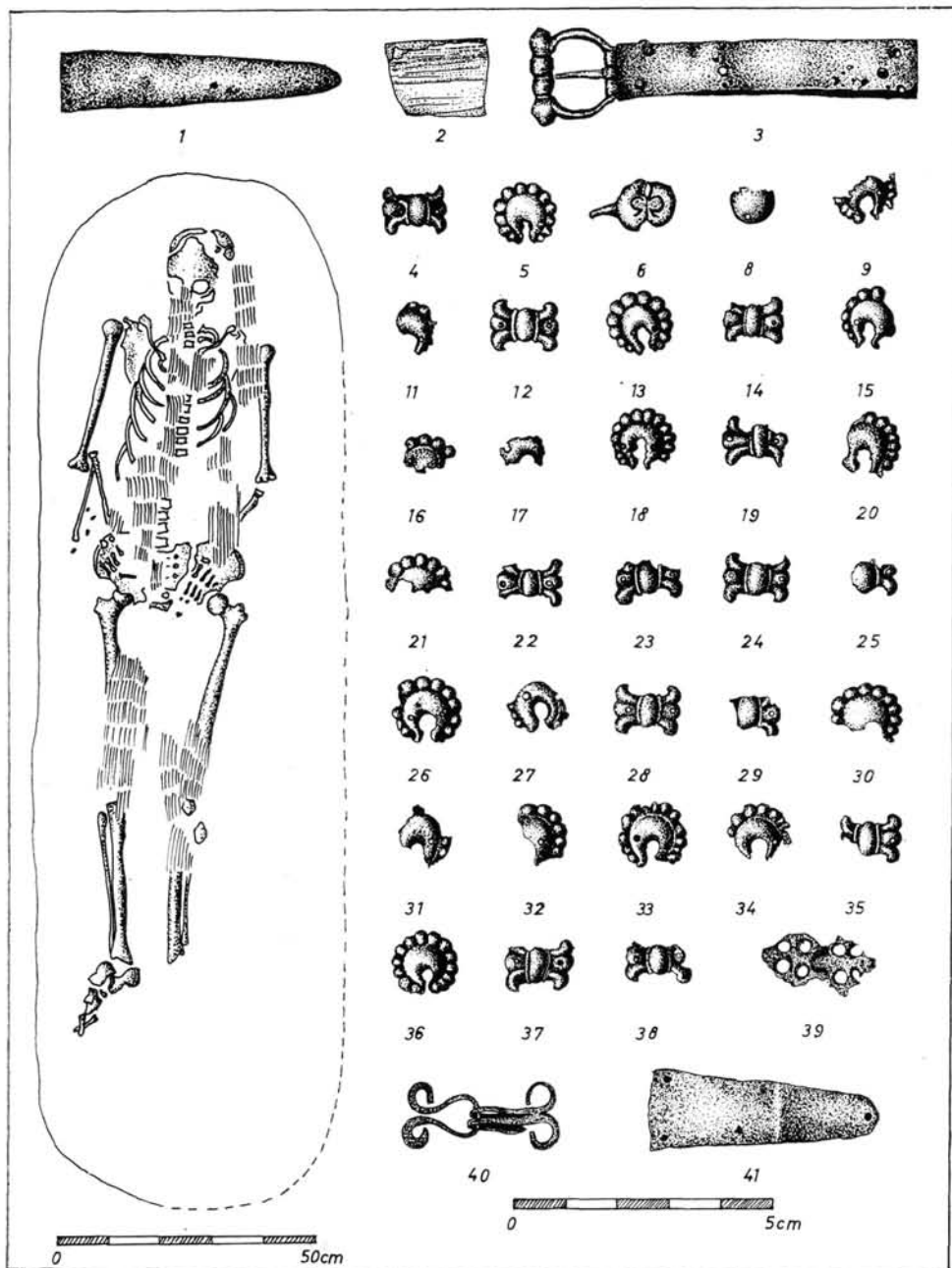
¹³ A pénzek meghatározásáért Gedai Istvánnak tartozunk köszönettel.

11. sír: I. Sn, Bh, Mn, F, Vh=141 cm, M=-123 cm, T=232° DNy.
12. sír: II, lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödörben (H=146 cm, Sz=55 cm, M=-132 cm serdülő korú gyermek csontváza. Karok a test mellett, kezek a medencében. Bh, Mn, Vh=128 cm, M=-130 cm, T=230° DNy.
13. sír: I, Sn, Bh, Mn, F. Csak a koponya és a gerincoszlop in situ. Vh=114 cm, M=-133 cm, T=234° DNy. A sírt a harmadik építési periódus nyugati homlokfala alapozásakor megbolygatták.
14. sír: I, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=59 cm, a medencétől lefelé a templom harmadik építési periódusának alapozása vágta, T=236° DNy.
15. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, Vh=188 cm, M=-129 cm, T=237° DNy, kezek a medencében, a sír földjében koporsószege, a koponya mellett 30×16×5,5 cm-es és egy ?×15×5 cm-es méretű tégl.
16. sír: II/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=77 cm, M=-143 cm, T=229° DNy.
- 16/a sír: a 16. sír ásásakor szétdőlt korábbi temetkezésből származó csontok, a 16. sír bal oldalán.
17. sír: II, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=98 cm, M=-130 cm, T=238° DNy.
18. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=132 cm, M=-143 cm, T=232° DNy, a jobb kar nyújtva a test mellett, bal kar könyékben behajlítva, kéz a mellen, térdtől lefelé a csontok hiányoztak.
- 18/a sír: teljesen feldúlt.
19. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=95 cm, M=-132 cm, T=248° DNy. Csak a bal medence-lapát és lábszár csontjai in situ.
20. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, Vh=168 cm, M=-133 cm, T=227° DNy, jobb kézfej a mellen, bal kar könyékben behajlítva, kézfej a bal kulcsonton, a sír földjében koporsószegek.
21. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=113 cm, M=-145 cm, T=242° DNy, a csontváz bal oldalán fakéreg-koporsó nyomai.
22. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, Vh=159 cm, M=-140 cm, T=230° DNy, koponyája, felsőteste enyhén jobbra fordulva, jobb kar nyújtva a test mellett, kézfej a jobb combcsonton, a bal kézfej a jobb medence-lapáton.
- 22/a sír: A fenti csontváz jobb lábszára fölött csecsemő csontváza. Mvh: 55 cm.
23. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, Vh=170 cm, M=-151 cm, T=258° DNy, bal kézfej a medencében, jobb alkarcsontok hiányoztak, bal oldalon vékony csikban fakéreg-koporsó maradványa.
- 23/a sír: a fenti csontváz mellett, a bal oldalon, összerakott csontok.
24. sír: I, téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör, Bh, Mn, F, Mvh=75 cm, M=-141 cm, T=244° DNy, csak a bal kar csontjai és a jobb lapockacsont in situ. A sírt a torony pusztulása után, részben az agyag alapozásba ásták.
25. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, Gy, Mvh=46 cm, M=-122 cm, T=234° DNy.
26. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=96 cm, M=-145 cm, T=246° DNy, karok nyújtva a test mellett.
27. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=134 cm, M=-122 cm, T=246° DNy.
- 28—32. sír: I. Sn, Bh, Melléklet: I. áttört díszítésű öntött réz ruhakapocs-pár (2,2×1,2 cm, II. t. 39). 28. sír: szorosan egymásra temetett serdülő korú gyermekek csontváza, Vh=28:122 cm, 29: 41 cm (Mvh); 30: 72 cm (Mvh); 31: 38 cm (Mvh), M=28: -168 cm, 29: -170 cm, 30: -166 cm, 31—32: -163 cm. T=(28. sír) 228° DNy.
33. sír: I, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=145 cm, M=-135 cm, T=232° DNy.
34. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=109 cm, M=-151 cm, T=234° DNy, a koponya és az alsó lábszárak hiányoztak.
35. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=86 cm, M=-153 cm, T=240° DNy. A medence alatt fakéreg-koporsó maradványai.
- 35/a sír: a fenti csontváz bal oldalán összefüggés nélküli csontok.
36. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=93 cm, M=-146 cm, T=230° DNy, kézfejek a combcsontokon.
37. sír: I/a, Sn, Bh, Mn, F, Mvh=104 cm, M=-143 cm, T=234° DNy, karok nyújtva a test mellett.
38. sír: IV, Sn, Bh, Mellékletek: I. öntött bronz csatkeret (2,8×2,1 cm), csatatest lemezei (két töredék), 2, 4, 5. gyöngysor keretelésű, alul patkó alakú áttöréssel díszített kerek, préselt bonz övveretek (átlag m.: 1,9×1,9 cm), 3, 6. Kettős liliom alakú préselt övdiszek (1,2×1,7 cm) I. t. F, Mvh=59 cm, M=-161 cm, T=228° DNy, koponya összetörve, kezek a mellre helyezve, medencétől lefelé hiányzott, több helyen fakéreg-koporsó maradványai.
- 39—40. sír: I, Sn, Bh, Mn, Mvh=58 cm (39); 47 cm (40), M=-169 cm (39), -173 cm (40), T=237° DNy. Egyidőben temetett két 8—10 év körüli gyerek csontváza. A 40-es bal, a 39-es jobb karja egymásba fonva, lábszárcsontok hiányoztak.
41. sír: I, Sn, Bh, Mn, Gy, Vh=80 cm, M=-133 cm, T=230° DNy.
42. sír: IV, téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör (H: 200 cm; Sz: 58 cm; M: -164 cm,)

I. tábla 1—6=38. sír; 7=56. sír; 8=8. sír; 9=szórvány; 10=44. sír; jobbra a 38. sír rajza, alul a 42. sír részletrajza.

II. tábla. 1—38=42. sír; balra a 42. sír rajza; 39=28. sír; 40=44—48. sír; 41=szórvány.

háton fekvő, nyújtott helyzetben eltemetett felnött csontváza, karjai a test mellett, kézfejek a medencére helyezve, Bh, Vh: 157 cm, a váz fölött teljes hosszúságban fakéreg-koporsó maradványai, M = -162 cm, T = 242° DNy. Mellékletek: 1. nyelv alakú, kettős bronzlemezből kialakított szívív, sarkain egy-egy szegeccsel (5,4×1,2 cm); 2. kagylótöredék; 3. bronz csattest és keret (7,5×1,8, ill 1,1 cm); 4, 12, 14, 19, 22—25, 28—29, 35, 37—38: kettős lilium alakú préselt bronz övdiszek (átlag m.: 1,2×1 cm), 5, 9, 11, 13, 15—18, 20—21, 26—27, 30—34, 36: gyöngysor keretelésű, kerek préselt bronzlemez-övdiszek, alul patkó alakú áttöréssel (átlag m.: 1,3×1,3 cm); 6. lilimos díszítésű ezüst pecsétgyűrű (1,1×1 cm); 7, 8, 10: ezüst lemezből préselt gombok töredékei (egyetlen ép darab mérete: 0,7×0,8 cm). II. tábla.

43. sír: IV, téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör (H: 189 cm, Sz: —, M: -165 cm). F csontváza, Bh, Mn, Vh = 180 cm, M = -163 cm, T = 242° DNy.

44—48. sírok: I. téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödörben öt 10—15 év körüli gyermek csontváza. Bh, Melléklet: a 44-es csontváz medencéje fölött kerek vascsat (4,1×3,8 cm, I. t. 10.), Mvh = 44: 128 cm; 45: 98 cm; 46: 126 cm; 47: 75 cm; 48: 115 cm, a jobb tibia mellett és a lábfej fölött koporsóvasalás, a 48. csontváz alsó lábszárai fölött két féltégla feküdt. (E sírgödörbe tartozik a magasabb szintben kibontott 28—32-es sír csontvázai is, melyek bontásakor a gödör feltja még nem különült el). A sír földjében rézhuzalból hajlitott ruhakapocs pár (2,9×1,3 cm; II. t. 40.).

49/a—b sírok: IV. Sn, Bh, Mn, F, Mvh = 107 cm, M = -149 cm, T = 240° DNy; 49/b sír: U. o., Sn, Bh, Mn, Gy, Mvh = 32 cm, (csak a lábszárcsontok in situ), M = -141 cm.

50. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, 8—10 év körüli Gy. Karok a test mellett, bal kéz a medencében, Mvh: 95 cm, M = -162 cm, T = 238° DNy.

51. sír: IV. Sn, Mb, Mn, F, karok könyökben kissé felhúzva, kezek a medencében, Mvh: 168 cm, M = -167 cm, T = 230° DNy. A bal humerus alatt másik váz csonja (51/a sír.)

52. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F. Koponya balra billentve, jobb alkar és lábfej hiányzik, kezek a medencében egymásra helyezve. Vh = 158 cm, M = -172,5 cm, T = 239° DNy.

53. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, karok nyújtva a test mellett, Vh = 173 cm, M = -167 cm, T = 236° DNy.

54. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, karok a mellen keresztbefonva, Vh = 127 cm, M = -167 cm, T = 241° DNy.

55. sír: IV, Sn, Bh, Mn, F, bal oldalán 110×20 cm nagyságban megmaradt fakéreg koporsó maradványa. Mvh = 112 cm, M = -157 cm, (a koporsó mélysége: -151 cm), T = 230° DNy.

56. sír: IV, Sn, Bh, Melléklet: III. Endre (1290—1301) CNH. I. 360. pénze, (T. t. 7), F, jobb kéz a medencében, bal kar a test mellett kinyújtva. A váz fölött 40×10 cm nagyságban fakéreg-koporsó maradványa. Mvh = 173 cm, M = -170 cm, T = 235° DNy.

57. sír: IV. Sn, Bh, Mn, F, kezek a medencében, Mvh = 126 cm, M = -177,5 cm, T = 230° DNy.

58. sír: IV, téglalap alakú, szögletes sarkú sírgödörben, Bh, Mn, F, Mvh = 92 cm, M = -150 cm, T = 227° DNy.

59. sír: IV, Sn, Nb, Mn, F, koponya balra fordulva, kezek a medencében egymásra helyezve, Vh = 168 cm, M = -163 cm, T = 231° DNy.

A feltárt területen az a-b megjelölésű sírokkal együtt 64 temetkezés került elő, a temetkezési rítus és a megfigyelt jelenségek egyeznek a hasonló korú temetőknél észleltekkkel, így a teljes feltárás előtt a temető részletes elemzésére nem térünk ki.

A sírok tájolása DNy 227° (20,58) és DNy 258° (23) között váltakozik, csupán egy esetben fordult elő lényeges eltérés (3.sír), mikor a halottat fejfel ÉK-nek (58°), de a többi sírral egyező irányban temették el. A sírok tájolása mindig követi a temp-lomtengely irányát. 11 esetben lehetett megfigyelni koporsó nyomait — legtöbbször a korszakban általános fakéreg-koporsót alkalmazták,¹⁴ de elkerültek deszkakoporsóra utaló vasszögek és pántok is (15, 20, 32, 46). Téglakeret maradványa mindössze egy sírban (8-9) fordult elő, a 15. sírban a koponyát téglákkal rakták körül.¹⁵ Az esetek túlnyomó többségében az eltemetettek karjai a mellen keresztbe fonva, vagy a kézfejek a medencében egymásra helyezve nyugodtak. Csupán négy esetben fordult elő a karok test melletti nyújtott tartása (10, 29, 31, 53). A sír

¹⁴ *Bálint A.*, A Kiskunfélegyháza-templomhalmi temető. MFMÉ. Szeged (1956), 77., Pusztaszer — Monostor, Csengele — Bogárhát (mindkettő közöletlen, anyaga a SzMFM-ban).

¹⁵ *Mesterházy K.*, i. m. 147.; *Topál J.*, Árpád-kori temető és templom Cegléd-Madarászhalmon. Shudia Comitatus I (1972) 5, 30, 58, 64, 114, 161, 163, 165, 196, 198 és 199. sz. sírok.

gödört 9 esetben lehetett megállapítani, melyek téglalap alakú, szögletes vagy lekerített sarkúak voltak. A sírok mélysége –27 és –186 cm között váltakozott.

Melléklet 6 temetkezés mellől került elő, a pénzmellékleteket leszámítva datáló értékük azonban csak a 38 és 42-es sírból származó pártaöv-vereteknek és a 28-as sírből előkerült ruhakapocsnak van.

A 38.sz. és 42. sz. sírokból előkerült öveket a csatkeretek és a kettős liliom alakú veretek alapján a XIV-XV. századi kunok emlékéanyagába kell sorolni. A csatkeretek e típusa ugyanis meglehetősen ritka, az itt előforduló darabok legjobb szerkezeti és formai analógiái mindig kun előkelők sírjaiból kerültek elő, s legközelebbi megfelelői a tirnovói és a Szent-Erzsébet-öv csatjai.¹⁶ Mivel az övdíszek analógiái egyszerűbb kivitelben főként kun szállásterületen fordulnak elő (XIII-XVI sz.)¹⁷, valamint a kettős-liliom alakú veretek pontos analóg párjai¹⁸, s az a körülmény, hogy a középkori Szer a kun puszták keleti határán fekszik, arra mutatnak, hogy a vizsgált sírokból jómódú, keresztény hitre tért kunokat temettek el. A 42. sz. sírból származó liliomos díszítésű ezüst pecsétgyűrű is a fenti időszakot jelöli.¹⁹ Így a két sír leleteinek korát a XIV. század vége és a XV. századon belül nehéz pontosítani. Ugyanezt az időszakot, vagy a XVI. század elejét jelöli a 28. sír öntött, áttört, gótikus ruhakapocs-párja is.²⁰

Mivel mindkét szóban forgó sír bolygatott, hiányos volt, a veretek elhelyezkedését, sorrendjét, s az öv szerkezetét nem lehetett megbízhatóan rekonstruálni. A meglehetősen jó állapotban fennmaradt textilmaradványok vizsgálata alapján azonban biztosra vehető, hogy mindkét esetben textilövről van szó. A 38. sz. sír esetében az öv anyaga lenvászon, szélessége 2 cm, a 42 sz. sírnál 1 cm széles selyemszalag volt. Mindkét öv textilrésze szokatlan előállítási módszerrel, a hazai viszonylatban elsősorban megfigyelt, ún. táblácskás szalagszövésessel készült.²¹ Feltehető, hogy a textil a csupán egy bőrvön borításául szolgált, azonban ez ellene szól a 38. sz. sírből származó csattest lemezei közti egészen kis hézagot teljesen kitöltő szövetsík, s hogy bőrmaradvány egyik sírban sem került elő.

Az előkerült leletanyag tehát a XIII. század vége és a XVI. század eleje közötti időszakból, azaz a gótikus templom korából származik. A legkorábbi templomhoz tartozó sírokból nem volt melléklet, így csak néhány esetben lehetett biztosan az első templomhoz tartozó temetkezéseket elkülöníteni (12, 13, 14. sírok).

¹⁶ Tóth, Z., La boucle de Kigyópuszta. Arch. Ért. 1943. 174—184. és XXXII. t. 1.. Éri I., Adatok a kigyópusztai csat értékeléséhez. Fol. Arch. 8 (1956) 149, 151. és 38. kép., Pálóczi-Horváth A., A csölyösi kun sírlelet. Fol. Arch. XX (1969) 115., 5. ábra 1., U. a., A felsőszentkirályi kun sírlelet. Cumania 1 (1972) 177—202. (bőséges analógiákat közöl, köztük az idézett Szent-Erzsébet öv és a tirnovói öv csatjait), 4—5. kép, 13. kép 1—2., 14. kép 1.

¹⁷ Foltiny I.—Körök J., A csestői középkori templom és temető. Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. (Szeged 1946) 164—165., 1. ábra.; Bárányné Oberschall M., A salgótarjáni, orgondaszentmiklósi és pakonyi középkori sírleletek. (Bp. 1942) 4., I. t. 2.

¹⁸ Pálóczi-Horváth A., i. m. (1972), 8—9. kép., 13. kép 3—4., 14. kép 4—6., 15. kép 4.

¹⁹ Szabó K., i. m., 151. kép (36. sír) és 274—295; Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei (Leszih Andor ásatásai). Összeállította Éri I. és Bálint A., Rég. Füzet. II/6. (1959) XI. t. 9.; Ötömös. Móra F. ásatása 1905. A SZMFM 1883—1906-os leltárkönyve 240., LII. sír 46. sz. gyűrű, u. ebben a sírban a 47. sz. alatt Nagy Lajos pénze.

²⁰ Olasz E., Középkori leletek Békéssámsonon. SzKMÉ. 1955. 19. kép. 26; Bálint A., MFMÉ. 1956. X. 15., 17. és 83.; Kovács B., Nagytálya középkori templomának feltárása. EMÉ. X (1972), III. t. 4; 7; 8; 12; 13; 15; 18; IV. t. 3; 5; 13; VII. t. 3. és 139.

²¹ A textilmaradványok vizsgálatát T. Knotik Márta végezte. Vö. :Táblácskás szövésű szalagtöredékek. MFMÉ 1974—75/1. 375.

1

2

3

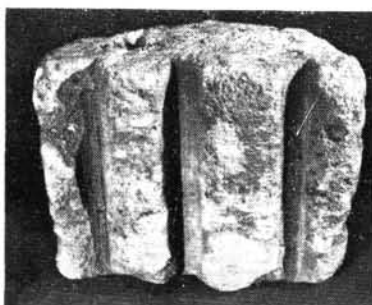
4

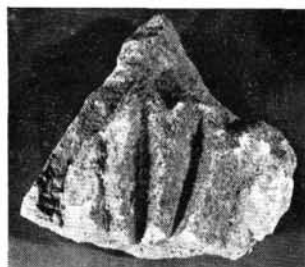
5

6

7

8

9

10

11

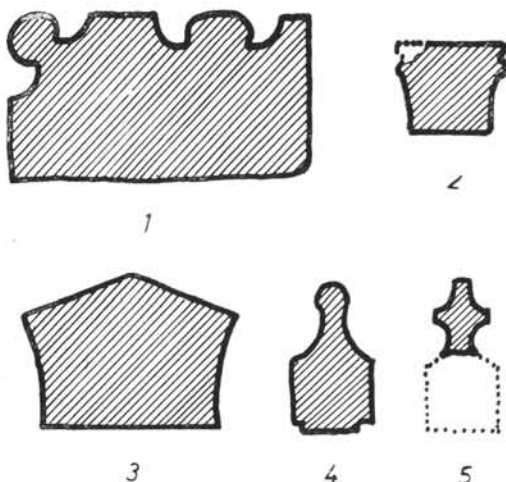
III. tábla. A feltárás során előkerült faragványok.

A feltárt területen szórványként előkerült sírleletek

1. I. Ulászló (1440—1444) CNH. II. 143 A. pénze (I. t. 9).
2. Bronz szíjvég két háromszög alakú lemezből — sarkain rézszegeccsel illetve (H=4,5 cm, Sz=1,5 ill. 0,7 cm; II. t. 41).

Faragványok és idomtégglák:

1. Oszlopfő töredéke (I/a rábontás; 12,3×14,2 cm; holocén korú, homokos, édesvízi mészkő, édesvízi és időszakos csigákat tartalmaz, felületén a limonit okozta rozsdás színeződés, III. t. 5, — 13. ábra 2).
2. Palmettadiszés fülkebéllet töredéke (IV/a gödör; 16,7×13,3 cm; tömött szövétű oolitos szarmata korú mészkő) (III. t. 16).
3. Levéldiszes fejezet töredéke (szórvány, 12×10,5 cm; szarmata korú mészkő; III. t. 9).
4. Levéldiszes töredék (IV. szelvény; 16,5×12,5 cm; szarmata korú mészkő; III. t. 8).
5. Ikerablakhoz tartozó vállkő volutás díszítéssel (IV. szelvény; 53×20 cm; szarmata korú mészkő III. t. 1—3, — 13. ábra 3).
6. Volutás díszítésű töredék (IV/a gödör, 20×15,5 cm; szarmata korú mészkő; III. t. 11).
7. Volutás díszítésű töredék (IV/a gödör; 15×10,5 cm; szarmata korú mészkő; III. t. 4).
8. Fülkebéllet-töredék (IV/a gödör; 40×31×23 cm; szarmata korú mészkő; III. t. 7, 10.)
9. Idomtégglák (13. ábra 4, 5).

14. A faragványok és idomtégglák metszetei.

Nagy számban találtunk freskótöredékeket, melyek nagyrészen fehér és sárga alapfestés fordult elő. Néhány töredéket vörös és barna sáv, egyetlen esetben bekarcolt minta díszít, építési peiródushoz kötésükre nem nyílt lehetőség. A freskó és márványtöredékekhez hasonlóan a faragványok sem zárt rétegből kerültek elő, jellegük alapján azonban a XIII. század elejére datálhatók — elsősorban a 8. sz. béllettöredék és a hozzá tartozó volutás díszítésű faragványok alapján.²² Az utóbbi díszítőelem ugyan nem a románkori ornamentika jellemzője, alkalmazásával azonban gyakran találkozunk (Kisbény,²³ Kisdisznód,²⁴ Felsőörs,²⁵ Esztergom,²⁶ stb.).

²² A IV/a gödör — melyben a faragványok egyrésze előkerült — csak a szűzföld jelentkezése határától volt észlelhető, így az 58. sírral való viszonyát nem lehetett eldönteni. A faragványok jellege Marosi Ernő véleménye szerint egyértelműen a XIII. század elejére mutat.

²³ Szabó L., Az Árpádkori magyar építőművészet. Bp., 1913. 193. ábra.

²⁴ U. o., 272. ábra. Dercsényi D., Románkori építészek Magyarországon. Bp. 1972. 96—98. kép. Gerevich T., Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. CXIV. t.

Nem lehet kétséges — talán csak a 2. sz. töredék kivétel —, hogy a faragványokat eredetileg is e templomhoz készítették, ugyanis az említett töredéken kívül az itteni faragványok analógiái a monostorból származó leletek között nem fordulnak elő, de emellett szól a kőzetvizsgálatok eredménye is.²⁷ Ezekből következően kétségtelennek látszik, hogy a plébániatemplom feltárása során előkerült kőanyag a háromhajós templom építésétől függetlenül került itt elsődlegesen felhasználásra.²⁸

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI KÉRDÉSEK

Románkori falusi templomaink alaprajz szerint történő kronológiai csoportosítása az elért eredmények ellenére nem mentes alapvető ellentmondásoktól. Különösen érezhető ez a félköríves és egyenes szentélyzáródású alaprajzi formák datálásánál jelentkező lényeges eltéréseknél.²⁹

E kérdést Kozák Károly behatóan elemezte, s arra az eredményre jutott, hogy az íves szentélyzáródású forma a XI-XII. században általános, s hazánkban megelőzi az egyenes záródású típus széleskörű megjelenését.³⁰ A szeri plébániatemplom első periódusa datálásához tehát az alaprajzi elrendezés önmagában csak tág időhatárokat adhat a XI-XIII. századon belül.

Nem kapunk sokkal pontosabb támpontot a téglaméretek vizsgálatából sem, ugyanis az itt előforduló méretek a XI. század végétől (Kardoskút,³¹ Csecstó,³² Berettyóújfalu,³³ stb.) a XIII. századig fellelhetők (Látrány-Rádpusztá XII. sz.,³⁴ Pusztaszer-Monostor XII. sz.,³⁵ Szeged-Dömötör-torony XIII. sz.,³⁶ Aracs XIII.

²⁵ Szabó L., i. m. 249. ábra., Dercsényi D., i. m. 102. kép. Gerevich T., i. m. XXX.

²⁶ Dercsényi D., Az esztergomi királyi palota. Bp., 1975. 32. Uő., Románkori építészet... Bp. 1972. 60. kép. Gerevich T., i. m. XXVI., CIV. Továbbá Pécsre vonatkozóan: uo. CXVIII, CXX/2.

²⁷ Az I. sz. oszlopfő-töredék anyaga holocén korú édesvízi mészkő, melyet Szojka Jenő ny. mérések közlése szerint még e század elején is bányásztak a monostortól 1 km-re DK-i irányban levő mélyedésben. A többi töredék anyaga kivétel nélkül szarmata mészkő, a lelőhelye Budapest környékén van. A „márványtöredékek” anyaga Doggerkorú vörös mészkő, melynek előfordulási helye a Gerecse hegység Süttő és Lábatlan közötti része. A háromhajós nemzeti monostorhoz tartozó kőanyagban több olyan kőzetfajta fordult elő, melyet a plébániatemplomnál egyáltalán nem találunk (hárshegyi kvarchomokkő, Liászkorú vörös mészkő). Csaknem kizártnak tarthatjuk, hogy a két helyen előkerült kőzetfajta közti különbségek a véletlen következményei, s azt is, hogy a kis falusi templom építéséhez külön hoztatták az említett lelőhelyekről a kőanyagot. Ezekből következően feltételezzük, hogy a plébániatemplom első két periódusa építéséhez a háromhajós templom építése előtt idehozott kőanyagot használták fel.

A kőzetminták vizsgálatáért Boda Jenőt (ELTE, Őslénytani T.), Vörös Attilát (MNM), Mucsi Mihályt (JATE, Ásványtani T.) és Révész Istvánt (Szeged, OGIL) illeti meg köszönetünk.

²⁸ Ugyanerre mutat, hogy az előkerült faragványokon egyetlen esetben sem lehetett másodlagos felhasználásra utaló vakolatnyomokat megfigyelni.

²⁹ V. ö., Sz. Czeglédy I.—Koppány T., A balatonfüzfői románkori templomrom. VMMK. II. (1964) 141—160., valamint Koronkay Gy. és Kozák K. tanulmányai. A kérdésre részletesen kitér Ery I., A Látrány-rádpusztai templomrom feltárása és megóvása. VMMK. 6 (1967) 183—195.

³⁰ Kozák K., Félköríves szentélyű templomaink a XI. században. AÉ., 1966. 47—63., uő., A románkori egyenes szentélyzáródású templomok hazai kialakulásáról. Magyar Műemlékvédelem. III (1966). 111—132., Uő., Églises a abside en hémicycle dans la Hongrie du XIe s. AAH. XXV (1973) 177—204.

³¹ Méri I., Rég. Füz., II. 12/a (1964) 7.

³² Foltiny I.—Korek J., A csecstói középkori templom és temetők. Alf. Tud. Int. É. I. (1944—45). 169.

³³ Mesterházy K., Bizánci keresztény nyomok Berettyóújfalu határában. AÉ. 96 (1969) 92.

³⁴ Parádi, N., A Hács-Béndekpusztai Árpád-kori edényégetőkemence. AÉ., 94 (1967) 22.

³⁵ Közöletlen, a SzFMF-ban.

³⁶ Cs. Sebestyén K., A szegedi Szent-Demeter templom bontása. Dolgozatok. 1925. 67.

sz.³⁷ stb.). Egyedül arra utalhatnak, hogy a templom nem a legkorábbi XI. századi építmények sorába tartozik, hiszen itt nem fordult elő a Dél-Alföldön e korszakra jellemzőnek látszó 24-26 x 13-16 x 3,5-5 cm-es méretű téglák (Kardoskút,³⁸ Mezőkovácsháza,³⁹ Kaszaper,⁴⁰ Pusztaezer-Monostor,⁴¹ stb.). Az első periódus építése idejét — mint azt a későbbiekben látni fogjuk — csak a különböző megközelítésből nyert adatok egyeztetésével határozhatjuk meg.

Az 5-8. sz. faragványok — melyek a torony ikerablakához tartoztak, a XIII. század elejére datálják a második periódus építését.⁴² A homlokzati torony hozzáépítésével ekkor alakult ki a három legszükségesebb sejtől álló jellegzetes árpád-kori templomtípus: a nyugati oldalon álló torony, a szélesebb, de alacsonyabb hajó, melyet a sík mennyezet fed és félköríves alacsonyabb, keskeny apszis zár.⁴³

Az utolsó, jellegzetes későromán-koragotikus templomalaprajz⁴⁴, az első periódusával szemben, már több útbaigazítást ad a datáláshoz. A sokszögzáródású szentély hazánkban már a XIII. század elején megjelent, s a XIV. század első felében kiszorította az előző, egyenes záródású formát.⁴⁵ A korai gótika hatása a falusi templomépítészetben azonban nem sokáig változtatott a megelőző korszak alaprajzán „csak a megnyúltság, a szentély sokszögű záródása árulja el az új stílust”.⁴⁶ A támpillérek nélküli, poligonális szentélyű alaprajz már jól datálható példák alapján mondható korábbinak, mint az ugyanilyen elrendezésű, de támpillérekkel kombinált megoldás, mely a falusi templomok esetében a XIV. századra mutat, s tömeges elterjedésük a XV-XVI. századi későgótika korára esik.⁴⁷ Csehszlovákia területéről XII. század végi — XIII. század eleji párhuzamokat ismerünk (Prága, Vinec),⁴⁸ a magyarországi analógiák közül Velemér,⁴⁹ Berhida,⁵⁰ Budajenő,⁵¹ Nagyvázsony,⁵² Somlósőzlős,⁵³ Csenger,⁵⁴ Kisgutor,⁵⁵ Somorja,⁵⁶ megbízható datálása ismeretében a XIII. század végére tehető e típus elterjedése. Ez egyrészt a tatárjárást követő újjáépítések biztosította kedvező lehetőségek, másrészt a XIII-XIV. századi

³⁷ Uo., 68.

³⁸ Méry I., i. m. 7.

³⁹ Bálint A., A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok. XV. (1939) 147.

⁴⁰ Uő., A kaszaperi középkori templom és temető. Makó, 1938. 167.

⁴¹ Közöletlen. MFM. Régészeti Adattára Szeged.

⁴² A faragványok meghatározásához nyújtott segítségért Marosi Ernőnek tartozunk köszönettel.

⁴³ V. ö., Dercsényi D., Románkori építészet Magyarországon. Bp. 1972. 199.

⁴⁴ Sz. Czeglédy I.—Ágosházy L., Berhida középkori temploma. VMMK. 6. (1967). 224.

⁴⁵ Kozák K., Győr-Sopron megye középkori egyenes záródású templomairól. Arrabona. 7 (1965) 154.

⁴⁶ Lux G., Középkori eredetű evangélikus templomok és templomerődök. Bp., 1944. 161.

⁴⁷ Kiss Á., A balatonfüredi templomrom részleges feltárása. VMMK. 2 (1964) 164., Sz. Czeglédy I.—Ágosházy L., i. m. 224—225.; Kozák K., i. m. (Arrabona, 1965) 133—156.

⁴⁸ Wirth, Z.—Müllerová, A., Architektura v českém národním dědictví. Praha, 1961. 49., Merhautová, A., Romanische Kunst in Polen, der Tschechoslowakie, Ungarn, Rumänien, Jugoslawien. Prague, 1974. 148.

⁴⁹ Entz G., Gótikus építészet Magyarországon. Bp., 1974. 203; A. Kozák É., A veleméri r. k. templom kutatása. Magyar Műemlékvédelem 1971—72. 229—237.

⁵⁰ Sz. Czeglédy I.—Ágosházy L., i. m. 224.

⁵¹ Pest megye műemlékei I. Bp., 1958. 267.

⁵² Sedlmayr J., A nagyvázsonyi református templom helyreállítása. Műemlékvédelem 6 (1962) 1—7.

⁵³ Sz. Czeglédy I.—Ágosházy L., i. m., 224; Koppány T., A somlósőzlősi r. k. templom helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem. 1971—72. 207—225.

⁵⁴ Czeglédy I.—Sedlmayr J., A csengeri református templom. Magyar Műemlékvédelem 1967—68. 79—92.

⁵⁵ Mencl, V., Stredoveká Architektura na Slovensku (Praha-Prešov) 1937. 306.

⁵⁶ U. o., 302.

gazdasági változások, s az ezekből fakadó mezővárosi fejlődés következménye, melynek során számos falusi egyház bővítésére került sor. Ugyanekkor alakultak ki a városi plébániatemplomok is végleges formájukban. Ahol a fejlődés megrekedt, ott a templomok túlnyomó többsége megmaradt az Árpád-kori állapotban, de a magukat mezővárossá kinőtt települések falusi egyházaikat vagy bővítették, vagy nagyobb szerzetesi templomoknak adták át a helyet.⁵⁷

Külön figyelmet érdemel az egyetlen középpillérré támaszkodó nyugati karzat kérdése. A feltehetően Szászországból és a cseh területekről származó nyugati karzat alkalmazása a magyarországi románkorbán a XII. század közepétől ismert, a falusi egyházakban a nemzeti monostorok példája nyomán tűnt fel. Entz Géza 1959-ben alapvető tanulmányában hívta fel e problémakörre a figyelmet, s e korábban alig számbavett szerkezetet joggal tartotta a magyarországi falusi templomok esetében ritkán előfordulónak.⁵⁸ Az utóbbi évek kutatásai eredményeképp a falusi templomok körében is gyakorinak tartható a kegyúri karzat, sőt a bennünket közelebről érdeklő egyszerűbb megoldás: az egyetlen középpillérré épített karzatok száma is egyre gyarapszik.⁵⁹ Egyaránt megtaláljuk a Cseh-Morva területeken: Potvorov,⁶⁰ Dolné Jamna,⁶¹ Prága,⁶² Vinec,⁶³ stb., s a középkori Magyarország területén: Zalavár-temetőkápolna,⁶⁴ Nagybörzsöny,⁶⁵ Óriszentpéter,⁶⁶ Meszlen,⁶⁷ Hontvarsány,⁶⁸ Kardoskút-Hatablak,⁶⁹ Balatonfüred-tető,⁷⁰ Balmaz,⁷¹ Fedémes,⁷² Sirok-Rozsnakpuszta,⁷³ Kisbény,⁷⁴ Rakacaszend,⁷⁵ s talán Nyársapát⁷⁶ esetében. A szeri alaprajz legpontosabb megfelelője a már említett prágai templom (IV. t. 9.), ahol pontosan a hajó közepén elhelyezett középpilléren nyugszik a kétnyílású karzat, a hajó teljes szélességében.

Korábban általánosan elfogadott volt az a vélemény, hogy a nyugati karzat a feudális úr (aki egyben legtöbbször a templom kegyura) megkülönböztetett

⁵⁷ Entz G., Középkori egyházi emlékek régészeti kutatása. Rég. Füz. II. 13. MNM., 1971. 65. Feltehető, hogy a szeri plébániatemplom feltárásakor előkerült gótikus bordatéglák egy utólagos XV. századi — átoltozásra utalnak.

⁵⁸ U. ö., Nyugati karzatok román kori építészetünkben. Művészettörténeti Értesítő. VIII (1959) 130—142.

⁵⁹ V. ö.: Entz G., i. m., (1971) 66., és Valter I.—Koppány T., A Balatonfüred-tetői templomrom feltárása és helyreállítása. VMMK. 11 (1972) 177.

⁶⁰ Merhautová, A., i. m. 142. (1200 utáni).

⁶¹ Entz G., i. m. (1959), 139.

⁶² Wirth, Z.—Müllerová, A., i. m., 18. ábra.

⁶³ Merhautová, A., i. m. 125 (1240 körüli). További bőséges analógiákat közöl Tomaszewski, A., Romańskie Kościoły z emporami zachidnimi (Studia z Historii Struki Tom XIX., 66, 69, 76, 80, 87, 121, 199, 217, 255, stb.) c. kötetében.

⁶⁴ Sós, Á., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Bp., 1963. 160—168.

⁶⁵ R. Ratkai I., A nagybörzsönyi Szent-István templom kutatása. Magyar Műemlékvédelem. 1969—1970. 182.

⁶⁶ Valter I. i. m. (1972) 177.

⁶⁷ U. o.

⁶⁸ Mencl, V., i. m., 131—134, XV. t. 22.

⁶⁹ Méri I., i. m. (1964).

⁷⁰ Valter I., i. m. (1972).

⁷¹ Zoltai L., Jelentés Debrecen sz. kir. város Múzeumának 1925. évi működéséről és állapotáról. Debrecen sz. kir. város Múzeumának Kiadványa. XX. (1926) 7.

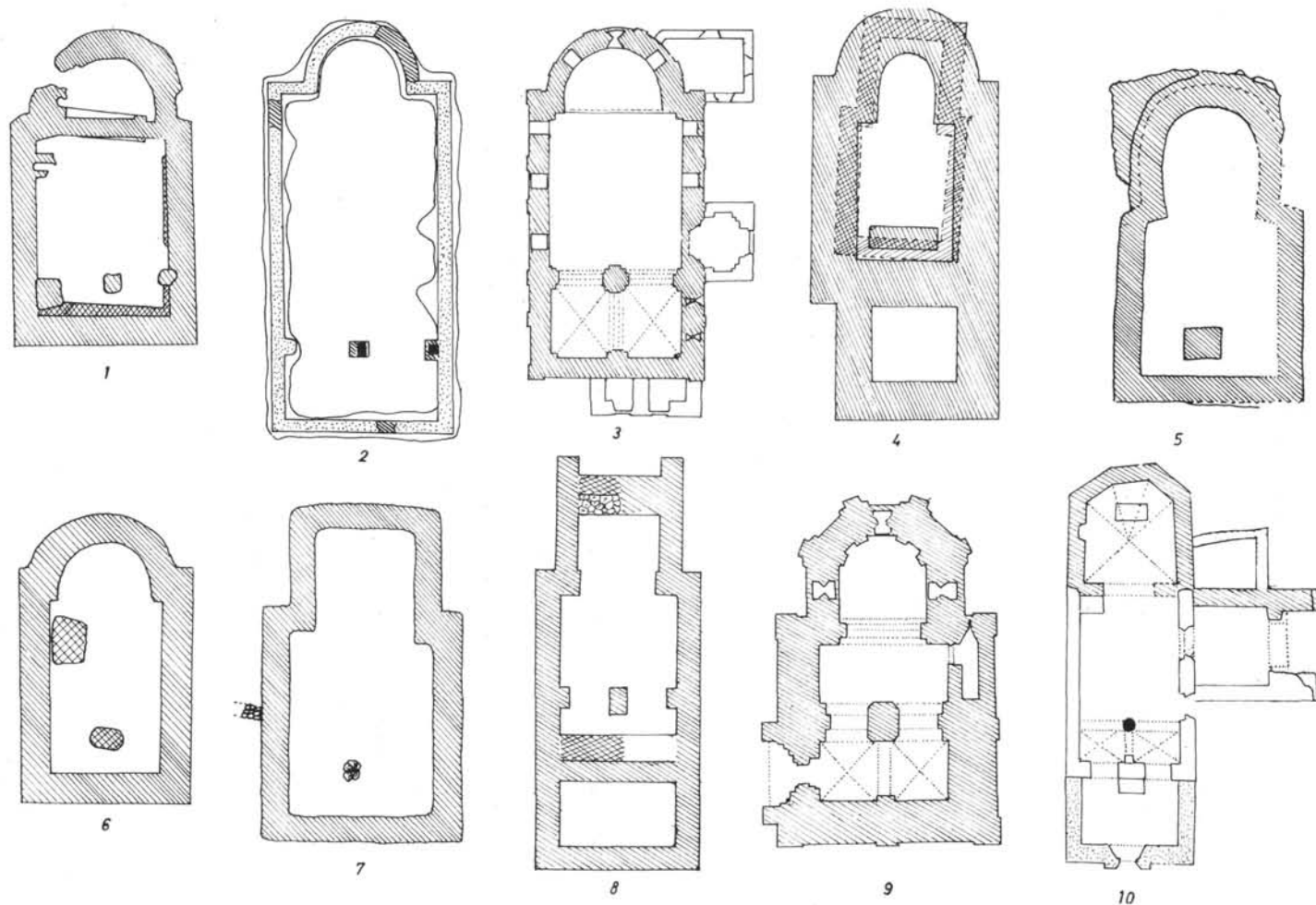
⁷² Kovács B., Románkori templomok feltárása Heves megyében. EMÉ. V. (1967) 35—41.

⁷³ U. o., 51—56.

⁷⁴ Kozák, K., i. m., (AAH, 1973) 11. ábra.

⁷⁵ Pálóczi-Horváth A.: Rakacaszend román kori templomának régészeti kutatása. Műemlékvédelem 1975. XIX. 3. 148.

⁷⁶ Bálint A., A középkori Nyársapát lakóházai. MFMÉ. 1960—62. 48.

IV. tábla. A középpilléres nyugati karzatok néhány példája. 1. Zalavár — temetőkápolna; 2. Kisbény; 3. Potvorov; 4. Kardoskút — Hatablak; 5. Rakacszend; 6. Sírok — Rozsnakpuszta; 7. Fedémes; 8. Balmaz; 9. Prága; 10. Balatonfüred — temető.

helyéül szolgált,⁷⁷ s megléte jelezte, hogy kegyúri plébániatemplomról van szó, míg hiányából arra lehet következtetni, hogy az építető maga a falu volt.⁷⁸ Kovács Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy a nyugati karzatok között funkció szerinti különbségek vannak. Míg a nemzeti monostorok esetében ezek a kegyurak magánkápolnái és díszhelyei voltak, a kisebb falusi templomokban csupán térnövelő hely vagy orgonakarzat funkcióját töltötték be, mivel néhány esetben jól kimutatható, hogy karzat nélküli templomban is megvolt a kegyúr fenntartott helye.⁷⁹

ADATOK SZER KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ⁸⁰

A település az egykori Szeged-budai út — a középkorban sáregyházi útnak nevezett szakasza⁸¹ — mellett, közvetlenül a szabályozás előtti Tisza-ártér magaspártja mentén helyezkedett el.

A honfoglalást közvetlenül megelőző korszak környékbeli lakosságáról nem sokat tudunk, csupán a később felbukkanó szláv eredetű földrajzi nevek (Csajtó, Osztra, Csongrád, Lándor- (Nándor) tó stb.) utalnak talán a dunai-bolgár birodalom fennhatósága alatt itt élt helybeliekre.⁸²

A középkori Szer helyén alakult település élete a honfoglalás korában indult, a monostor romjaitól alig 400 méternyire keletre feltárt X. századi temetkezések jól kelteznek e település kezdetét.⁸³ Erre az időszakra utal maga az elnevezés is, hiszen a „sor, rend, rész, mód” alapjelentésű — finnugor eredetű *szer* szavunk a honfoglalás korában a is „nemzetség, a kiterjedt család települését” jelentette a rajta lévő hajlékokkal együtt.⁸⁴

Anonymus a helyet — melyet pontosan körül is írt — kiemelkedő honfoglalás-kori esemény színtereként említette, s a név eredetét is ebből vezette le: a bolgárok fölött aratott alpári győzelem után „...Árpád vezér meg vitézei innen tovább vonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvélytónak mondanak, s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett harmincnégy napig. Azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényeit meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg fő embereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétekért. Egyszersmind ott a vezér a vele jött nemeseinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok a maguk nyelvén Szerinek nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dolgának.”⁸⁵

Györffy György lehetségesnek tartja, hogy a történet eredete — egy Anonymus

⁷⁷ Entz G. i. m. (1959) 131., A magyarországi művészeti története (Szerk.: Fülep L.) Bp., 1964. 111—113.

⁷⁸ A magyarországi művészet története. Bp., 1964. 113.

⁷⁹ Kovács B., i. m., 57—60.

⁸⁰ E feldolgozásban természetesen nem szerepelnek a monostor 1970—75 közötti ásatásából származó eredmények. Néhány adatot, melyre elsősorban a plébániatemplom, illetve a település történetéhez elengedhetetlenül szükséges volt felhasználni, az ásatás vezetője, Trogmayer Ottó szíves hozzájárulásával említék.

⁸¹ Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. I. Bp., 1951. (A továbbiakban: ZS. O.) 120.

⁸² Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963 (A továbbiakban: Györffy Gy., Geogr. hist.) 882.

⁸³ Horváth F., Ópusztaszer — Kiszner tanya. Rég. Füz. I. (Ser. I. No. 27.) 1974. 117.

⁸⁴ Nyíri A., A had és a szer. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. 1956. Nyelv és Irodalom II. 128—129.

⁸⁵ Györffy Gy. (szerk.), A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1958. 123—124. (A továbbiakban: Györffy Gy., A magyarok elődeiről).

korában még élő — családi hagyományban vagy névmagyarázó népetimológiában, népmondában gyökerezik.⁸⁶ A magunk részéről a helynév keletkezését illetően inkább az említett nyelvészeti és régészeti adatokra hívjuk fel a figyelmet, melyek önmagukban természetesen nem tekinthetők az Anonymus-idézetben leírt esemény hitelét támogató vagy cáfoló érveknek.

A korai település nyomai a kolostor nyugati szárnya alatt kerültek elő. A különböző korú árkokból álló rendszer feltárt részletei egyértelmű rétegvizonyok ismeretében a már említett X. századi temetkezésekhez tartozó telep maradványainak tarthatók.⁸⁷ Az ilyen árokrendszerek — az eddigi megfigyelések szerint — a jelentősnek tartható állattartással voltak kapcsolatban.⁸⁸

A felszíni telepnyomok több mint egy kilométer hosszúságban húzódnak ÉNy-DK-i irányban a magaspart mentében, ÉK-DNy-i irányú kiterjedésük a Kiszner-tanya és a Magony-tanya között 600 méter körüli. E területen belül a felszíni leletek alapján is elkülöníthetők a település egyes Árpád-kori részei (V/a-b t.) A viszonylag nagy területen jelentkező, de több elkülönülő pontban sűrűsödő telepjelenségek a többi alföldi Árpád-kori település szerkezetéhez hasonló elrendeződést takarnak: a nagy kiterjedésű, lazán kapcsolódó, szétszórtnak látszó településforma általános volt e korszakban.⁸⁹

A falu első, patkós szentélyzáródású egyhajós kőtemploma (16 x 10 m) — melyet később homlokzati toronnyal bővítettek — az ásató Trogmayer Ottó meghatározása szerint a X-XI. század fordulóján épült.⁹⁰ A templom, mint sok más Árpád-kori település esetében, itt is a falu centrumalkotó tényezőjét jelentette. A körülötte elterülő — S-végű hajkarikákkal és fonott gyűrűkkel keltezett — soros rendszerű temető kulcsfontosságú a település korai története tisztázásánál. A helyi lakosság ugyanis az említett X. századi temetkezőhely elhagyása után, a templom felépülésével egyidőben kezdett ide temetkezni, így a X. századi temető záródása jelzi a templom építése s a körülötte levő legkorábbi sírok idejét.⁹¹

A közvetlen környezet korai időszakára vonatkozó történeti adatokkal alig rendelkezünk. A birtokviszonyokat illetően biztosan csak a XIII. századtól kezdődően tudunk tájékozódni. Az első adatközlő ez esetben is Anonymus, aki feljegyezte, hogy a szeri gyűlést követően Árpád, ... azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva-mocsárig és a Körtvélytől Alpár homokjáig. Utóbb pedig bizonyos idő elteltével Ond fia, Ete sok szlovént gyűjtött össze, s Alpár vára meg a Bőd-rév között igen-igen erős földvárat építtetett, melyet a szlovének a maguk nyelvén Csongrádnak, azaz fekete várnak neveztek.⁹² Anonymus szerint Ondtól, Ete apjától származott a Kalán nemzetség;⁹³ a Gesta 47. fejezetében azonban azt is elmondja, hogy Árpád Ete fiának, Ódnak a Duna mellett adományozott földet, ahol Ód „várat épített, melyet közönségesen Szekcsőnek nevezett azért, mert ott magának széket és állandó lakot állított.”⁹⁴ Az eddigiekből tehát a Kalán nemzetség első három generációját jelentenék Ond fia Ete és Ete fia Ód.

⁸⁶ U. ö., Pusztaszer. Műemlékvédelem 1959. III. évf. 4. sz. 195.

⁸⁷ Különböző korú árkok rendszere, melyet ugyancsak különböző korú kemencék rétegeztek felül. Mindezt zárta a konyha és a refektórium padlószintje, melyet a pusztulás (1241) utáni sírok vágtak át.

⁸⁸ Kovalovszky J., Oroszáza és környéke a magyar középkorban. Oroszáza története. I. Oroszáza, 1965. 185., Méri I., Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. AÉ. 89. (1962) 217.

⁸⁹ Kovalovszky J., Középkori falvak régészeti kutatása. Rég. Füzet. II. 13. (1971) 26.

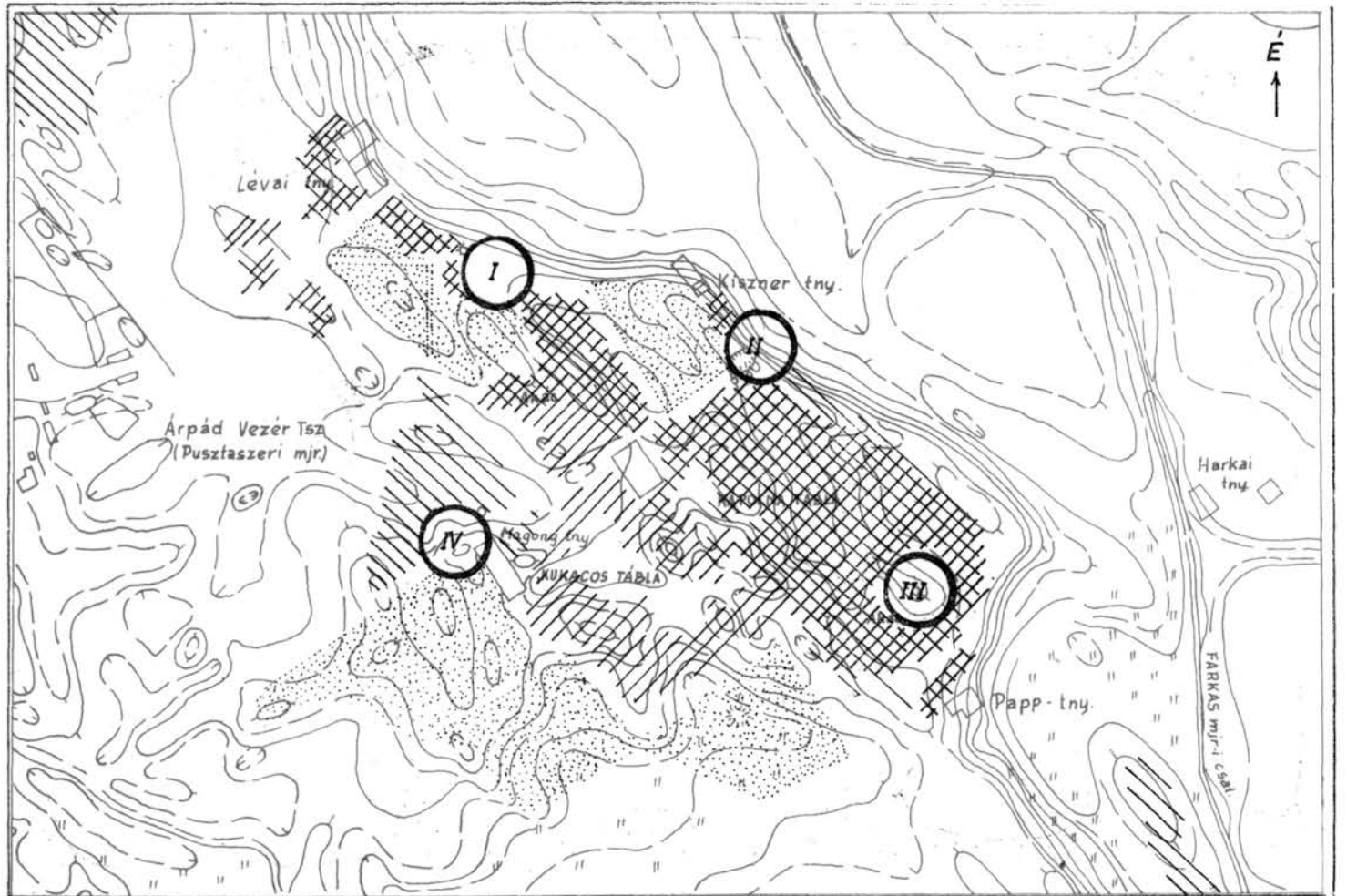
⁹⁰ Trogmayer O., Szer monostora. Művészet. 1973. XIV. évf. 8. sz. 3.

⁹¹ A temető feltárása folyamatban van, v. ö. 83. jegyzet.

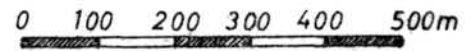
⁹² Györffy Gy., A magyarok elődeiről, 124.

⁹³ U. o., 101.

⁹⁴ U. o., 129.

VI. tábla. Térképábrázolás a lelőhely környékéről.

V. tábla. A település kiterjedése a felszíni leletek alapján.

- 1=erdővel borított, vagy fel nem szántott terület;
- 2=X–XIII. századi kerámiatörödékek előfordulása;
- 3=XIV–XVI. századi kerámiatörödékek előfordulása.

- I=nemzetségi monostor.
- II=X. századi temető.
- III=plébániatemplom.
- IV=ismeretlen korú temető.

Győrffy György munkái alapján a történet folytatása a következőképpen alakul: Géza fejedelem és I. István kortársa, Ond fia Ete leszármazottja Kalan (Kulan) magyar törzsfő történeti szerepéből kitűnik, hogy a nemzetség — amelynek Kalan névadó őse volt — az Árpádok szövetségese lehetett, így az eredeti szállásbirtok jelentős részét megtarthatta.⁹⁵ A vármegyeszerzés során I. István kisajátította a nemzetségi birtok és a csongrádi vár kétharmadát, így „Ond vezér és utódaik várából és szállásterületéből alakult ki Csongrád vármegye; a vezértől származó Bor vagy Kalán nemzetség tagjai maradványbirtokukon építették fel Szermonostorát.”⁹⁶ Kárpótlásul a kisajátításért azonban részesültek a Árpád-nemzetség Szekcső környéki birtokaiból is. Mivel a kisajátítás itt nem ütközött ellenállásba „egyáltalában nincs törzsi helynév Csongrádban,...” s a nagyobb nemzetségi temetők is — ugyanúgy, mint Pest, Győr és Komárom megyében — hiányzanak, hisz a „...törzsi helynevek katonai beavatkozás nyomán létrejött telepítés eredményei, s törzsi töredékek katonáskodó népelemekből álltak.”⁹⁷

Az eddigiekkel áthidalhatónak látszanának területünk X-XI. századi adatszegeny időszakának egyes problémái, azonban röviden utalnunk kell e történeti kép ellentmondásos pontjaira is.

Győrffy György a szeri gyűlés és a csongrádi vár építésére vonatkozó feljegyzéssel szemben jóval több figyelmet érdemlőnek tartja Anonymusnál az Ond vezér eredeti szállásterületére vonatkozó adatot, mivel szerinte ezeket a nemzetségi hagyomány őrizte meg,⁹⁸ s ugyanezt igazolnák az itt előforduló helynevek is.⁹⁹

A XIII. században a Kalán nemzetség valóban egyaránt birtokolt bizonyos Szekcső környéki és Tisza menti területeket,¹⁰⁰ így ez összhangban lenne a Gestában elmondottakkal is.¹⁰¹ Már Karácsonyi János is felfigyelt azonban arra, hogy Szer környéke és a Tisza menti birtokok nem lehettek a nemzetség legkorábbi szerzeményei. A nemzetségi vagyont ugyanis 1244-1266 között már öt részre osztották, tehát legrégebnek megbízhatóan azok a birtokok tarthatók, melyekben a nemzetség öt ága részesedett. Ilyenek voltak a Duna mellett Csele és Szekcső, valamint Sáp (Esztergom megye). Ezért joggal feltételezte, hogy a nemzetség Baranyában telepedett meg először, s „birtokszerzeményei közül legrégebb és legterjedelmesebb volt a mai Pusztaszer és környéke, továbbá a Csongrád és Alpár közt elterülő föld-

⁹⁵ Győrffy Gy., *Tanulmányok a magyar állam eredetéről.* Bp., 1959. 27., valamint u. o. a 74. jegyzet. (A továbbiakban Győrffy Gy., *Tanulmányok*).; Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. Etn. 76 (1965) 421.; A honfoglaló magyarok települési rendjéről. AE. 97 (1970) 228; Geogr. hist. I. 882.

⁹⁶ Győrffy Gy., *A középkori Orosháza története. Orosháza története I.* (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 224—225.

⁹⁷ Győrffy Gy., *Tanulmányok*, 27.

⁹⁸ Győrffy Gy., *Geogr. hist.* 882.

⁹⁹ Győrffy Gy., i. m. (1970) 227—229. Az itt előforduló helynevek éppen nem vallanak Ond vezér itteni meglepedése mellett (vö. 117. jegyzetben i. m. vonatkozó részeit).

¹⁰⁰ 1244: *Hazai Oklevéltár.* 1234—1536. Szerk.: Nagy I.—Deák F.—Nagy Gy. Bp., 1879—10; 1248: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér.* IV/2. 24. (A továbbiakban: F.); Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi Wenzel Gusztáv.* 11., 365 (A továbbiakban: Wenzel); 1256: F., IV/2. 377.; 1257: F. IV/2. 418.; 1266: F., IV/3. 315.; 1274: F., VII/2. 32.; 1276: Wenzel., IX. 153.; 1280: F., V/3. 26.; 1280: F., V/3. 57.; 1281: F., V/3. 84.; 1283: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. A vatikáni okirattár-bizottság rendeletére szerk.: *Ortway Tivadar.* 1/2. Bp., 1892. 780; 1283: Wenzel., XII. 390. és F., V/3. 176.; 1283: F., V/3. 204.

¹⁰¹ Őd apja Ete csakis Ond fia Eté-vel és nem az Et nevű kun vezérrel azonosítható — mint azt Karácsonyi J. feltételezte (*Karácsonyi J., A pusztaszeri monostor kegyurai. Értekezések a történelmi tudományok köréből.* XIII. A II. osztály rendeletéből szerkeszti Pauler Imre. Bp., 1899. 9—10. A továbbiakban: *Karácsonyi*), ugyanis Anonymus az előbbit következetesen Ete — az utóbbit pedig Etunek írta (V. ö.: Győrffy Gy., *A magyarok elődeiről.* 101, 102, 104, 108, 117, 124, 129.).

rész.”¹⁰² Ugyanerre mutat, hogy Kalán (1181-1218) pécsi püspök volt; Pósa fia II. Nána (1248-1266) a pécsi káptalan világi tagja, birtokait Baranya megyében koncentráta, s 1266-ban Cselén lakott („Nomina autem aliorum praediorum sunt haec: in Comitatu de Barana Cheley, cum omnibus pertinentiis suis, excepta parte Monasterii sui de Scer, in qua locus est suae curiae”).¹⁰³

Mivel a nemzetség öt ágának ősei 1170-1200 körül éltek, a közös ős így az 1140-1170, legfeljebb 1110-1140-es években élhetett. Karácsonyi erre az időre teszi Szermonostor építését,¹⁰⁴ s ez számunkra azért is figyelmet érdemlő, mivel közel áll az első monostorépület (ún. Sankt-Gallen-i periódus) XI. század végi régészeti datálásához.¹⁰⁵

E monostor építése minden valószínűség szerint a XII. század végi Kalánok őseivel hozható kapcsolatba, így ennek építési ideje az említett 1110-1140-es időszak helyett a XI. század végére módosítja a közös ős élete idejét, s ez egyben a Kalánok itteni birtoklásának legkorábbi megfogható — régészeti — adata is. Teljes bizonyossággal tehát csak annyit mondhatunk, hogy a Tisza-menti birtokokat a Kalán nemzetség a XI. század végén már biztosan kézben tartotta.

A XIII. századi nemzetségek — birtokaik örökjogát hangsúlyozandó — Géza fejedelem és I. István-kori birtokszerző őseik nevét viselték.¹⁰⁶ Ha Anonymus korában a Kalán nemzetség birtokaik megszerzését — régi hagyományból merítve — Ond, illetve Ete vezéreknek tulajdonította, értelmetlennek látszik, hogy mégis Géza, illetve I. István-kori elődeik nevét használták. A birtokszerzés honfoglaláskori ősökre történő visszavezetése Anonymus szándékos — nyelvezetében is kimutatható¹⁰⁷ — archaizáló törekvéséből fakad, s ugyanennek tudható be, hogy nem említi, de egy kiemelkedő honfoglaláskori esemény elbeszélésével mintegy nyilvánvalóvá igyekszik tenni a korában közismert és jelentős Szermonostora e helyen történt felépítésének indítékát.¹⁰⁸

A Gestában bőségesen szereplő — többnyire azonosítható — földrajzi nevek készítették a kutatást arra, hogy a szerző személyét a Bor-Kalán nemzetséggel kapcsolatban álló körökben,¹⁰⁹ sőt a genus tagjai között keresse.¹¹⁰ E feltételezések azonban még bizonyítás esetén sem döntenék el az ide vonatkozó részletek hitelessége kérdését, hiszen a tendenciózus adatközlés gyanúja (s a hagyomány kétes forrásértéke általában) fokozott óvatosságra int bennünket. Annál is inkább, mivel egy ponton az olykor végtelen eredményeket hozó, két évszázados Anonymuskritika is azonos véleményen van: P. mester saját kora birtokviszonyait vetítette vissza a IX-X. századba.¹¹¹

Felmerül tehát a kérdés, hogy kinek a birtokában volt a X. században Szer környéke — ha a Kalán-ősök jelenléte biztosan nem mutatható ki. A X. század

¹⁰² Karácsonyi, 11.

¹⁰³ F., IV./3. 315. és IV/2. 25. Nem hivatkozunk itt Nana de zer de genere Kalan (1135) pécsi püspökre (Koller J., Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum VII. 345. Pesthini 1812) mivel az adatot nem tudtuk ellenőrizni.

¹⁰⁴ Karácsonyi, 11.

¹⁰⁵ Trogmayer O., i. m. 3.

¹⁰⁶ Györffy Gy., i. m. (1970) 228, Eth. 76 (1965) 421; Tanulmányok, 72. jegyzet) 14.

¹⁰⁷ Horváth J.—Székely Gy. (szerk.), Középkori kútfőink kritikus kérdései. Memoria Saeculorum Hungariae. I., 54—55. Bp. 1974 (továbbiakban: Középkori kútfőink).

¹⁰⁸ U. o., 100., valamint Györffy Gy., ItK, 1970. 10.

¹⁰⁹ Györffy Gy., i. m. (Műemlékvédelem, 1959) 195.

¹¹⁰ Karsai G., Ki volt Anonymus? Középkori kútfőink, 56 (Nyilván tévedésből Pósa II. Nána fiaként említi). Fehér M. ellenőrizhetetlen adatát — mely szerint Anonymus Nána fia Pósaival azonos — a kutatás nem fogadja el. V. ö., Horváth J., Anonymus és a Kassai Kódex. Középkori kútfőink, 81—112., Borsai G., A Kassai kódex hitelességéről. MKsz. 1972. 88—90.

¹¹¹ V. ö., Középkori kútfőink, 48.

közepéig a Temes, Kőrös, Tutsiz, Maros és a Tisza folyók vidéke a Gyulák szállásterülete volt.¹¹² Ebből kiindulva Kristó Gyula az Ajtony-domínium kiterjedését a Hódmezővásárhely-Kaprevár vonaltól az Aldunáig, illetve a Tiszától az Erdélyi középhegységig elterülő területben jelölte meg.¹¹³

Biztosan tudjuk azonban, hogy akorai szállásbirtokok és vármegyék mindig kétpartiak voltak, azaz a folyók nem jelentettek természetes határt,¹¹⁴ s így joggal feltételezhető, hogy a *X. század első felében a Gyulák hatalma bizonyos Tisza-jobbparti területekre is átnyúlt¹¹⁵ és Ajtony-domíniuma — mint azt Kulcsár Péter feltételezi — magába foglalta a Duna-Tisza köze déli részeit is.*¹¹⁶ E körülmény a fenti kérdésre ugyan nem jelent egyértelmű választ, területünk korai birtokviszonyai megközelítésénél azonban — mint lehetőség — fokozott figyelmet érdemel.

Biztosabb a törzsi helynevek és a nagyobb X. századi temetők hiányára, valamint az Anonymusnál szereplő birtokviszonyokra épített elmélet megítélése, melyben Györffy György az eredeti Bor-Kalán birtokoknak a vármegyeszervezés során 2/3-ad részben történt kisajátítását feltételezi. Jól kimutathatók ugyanis a Nyék, Kürt, Tarján, Jenő törzsi helynevek (valamint Ladány „vélt” törzsnév is),¹¹⁷ létüket nem is illetheti kétség, hiszen ezeket Györffy György is pontosan ismeri,¹¹⁸ annál inkább vitatható azonban felhasználhatóságuk mértéke egyes történeti események rekonstrukciójánál.¹¹⁹

Az algyői közel 100 síros X. századi temető ismerete óta a nagyobb temetők hiányáról sem beszélhetünk Csongrádban.¹²⁰ Valószínűen ugyancsak nagyobb, a X. század második felébe tartozó temetővel kell számolni Szeged-Csongrádi út esetében is, mely közvetlenül egy Tarján névvel jelölt határrész mellett került elő!¹²¹

Ha a katonáskodó törzsi töredékek nagyobb temetői a katonai beavatkozás nyomán létrejött telepítések következményeinek tarthatók,¹²² s a Géza-István-kori Kalán ős az Árpádok szövetségese volt, kézenfekvő lenne a következtetés, hogy a Kalánok itteni birtokaikat — melyek a királyi és a várbirtokhoz képest 1/3-ad arányt mutatnak¹²³ — egy korábbi birtokossal szemben alkalmazott erőszakos kisajátítás után kapták.

E következtetés, mely Györffy György idézett véleményéből indul ki, természetesen csak abban az esetben állja meg helyét, amennyiben a Kalán névadó ős, valamint a katonáskodó törzsi töredékek történeti szerepét — azaz a nagyobb, ilyen típusú temetők keletkezése okát — a Györffy György által megadott formában elismerjük.

¹¹² *Biborbanszületett Konstantin.*, A birodalom kormányzása (Ford.: Moravcsik Gy.), Györffy., A magyarok elődeiről, 83.

¹¹³ *Kristó Gy.*, Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica (A továbbiakban: AHSz XVIII (1965). 7—8.

¹¹⁴ V. ö., 112. jegyzet, Györffy Gy., Tanulmányok, 17.

¹¹⁵ *Kristó Gy.*, A középkori Tápé. Tápé története és néprajza. Tápé Község Tanácsa (Szerk.: Juhász A.) 1971. 48.

¹¹⁶ *Kulcsár P.*, A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. AHSz. III. (1958) 14.

¹¹⁷ *Kristó Gy.*—*Makk F.*—*Szegfű L.*, Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. rész. AHSz. XLIV. (1973) 33, 36, 40.

¹¹⁸ *Györffy Gy.*, Geogr. hist. 883.

¹¹⁹ *Kristó Gy.*—*Makk F.*—*Szegfű L.*, i. m. 6—7.

¹²⁰ *Kürti B.*, Szeged-Algyő, 258. sz. kútkörzet. Rég. Füv. I. Ser. I. No. 27. 1974. 67., a temető feltárása még nem fejeződött be, az eddigi feltárt sírok száma több, mint 80. (Kürti Béla szíves szóbeli közlése).

¹²¹ Uo., 68. Eddig 7 X. századi sír került elő, a feltárás nem fejeződött be (Az ásató szóbeli közlése).

¹²² *Györffy Gy.*, Tanulmányok, 27.

Tekintve, hogy e kérdés megítélése nem feladatunk, biztosan csak annyit szögezhetünk le, hogy a *Kalán nemzetség ősei Szer környékét nem a honfoglalás-korra visszamenő ősi szállásterületként birtokolták, s itteni feltűnésükre a XI. század végénél korábbi biztos adatunk nincs. Feltehető, hogy a vizsgált terület egy része eredetileg a Gyulák szállásbirtoka volt, majd egy ideig beletartozott Ajtony dominiumába is.*

A birtok megszerzését követően a nemzetség őse itt, a falu előzőleg már többször átépített temploma helyén építette fel a Boldogságos Szűz Máriának szentelt¹²⁴ monostorát. Mivel e monostor — mint monostortemplomaink általában — elsősorban nem a lelkipásztorkodás céljaira létesült,¹²⁵ a település keleti végén emelkedő magaslaton a falu számára építették az új, a korábinál kisebb plébániatemplomot. *E templom építési idejét így az alaprajzi forma, a köztetvizsgálat eredményei, a téglaméreték, valamint az első (nemzetségi?) monostor építési idejére támaszkodva határozhatjuk meg. Az utóbbi — mint terminus post quem — XI. század végi, az első háromhajós templom XII. század második felére datált építése (a kőanyagban itt már előfordulnak a plébániatemplomnál hiányzó kőzetfajták) — mint terminus ante quem — a XII. század első két harmadát adják meg az építés idejéül.*

Magát a falut 1389 előtt oklevélben csak a monostor kapcsán említik, 1241 előtt csupán egy ízben, 1233-ban szerepel.¹²⁶ A tatárjáráskor a település a monostorral és a plébániatemplommal együtt elpusztult. Ezt a monostor feltárásakor nyert adatok, a plébániatemplom románkori periódusának pusztulása, a tatár seregek vonulásának útvonala,¹²⁷ valamint a Csongrád megyei települések nagyarányú pusztulása bizonyítják.¹²⁸ Szer viszont gyorsan újjáépült, hisz monostorát 1256-ban már újra említik.¹²⁹ Nem sokkal ezután kerülhetett sor az előzőnél nagyobb, későromán-koragótikus stílusú plébániatemplom építésére is, hiszen az itteni temetkezések legkorábbi sírlelete III. András egy pénze, s a pápai tizedjegyzékben 1322-1337 között papját név szerint említik („...Item Ladislaus de Sers iuratus dixit, non valere ultra II. Marcas.”¹³⁰). *E két adat, s az alaprajzi elrendezés alapján XIII. század végi — XIV. század eleji újjáépítést kell feltételeznünk.*

A XIII. század második felétől az alföldi települések száma igen jelentős mértékben csökkent. Ennek okai között a század folyamán lezajlott események (tatárjárás, kun lázadás) a természeti csapások, járványok, a mezőgazdaság intenzívebbé válása, s elsősorban a társadalom szerkezetében a XIII. századot követően lezajlott mélyreható változásokat tartja számon a történeti kutatás.¹³¹ Ezek során további lényeges tényező lehetett a nagyobb közigazgatási, kereskedelmi központok kialakulása, melyeknek gazdasági hatókörén kívül eső, s a fontosabb útvonalaktól távol

¹²³ U. o., 20.; Geogr. hist. 884.; A középkori Orosháza története. 224; Tört. Szemle. 1961. 20—23.

¹²⁴ *Fuxhoffer D.*, i. m. 232.: „Ad Abbatiam B. Mariae V. de Zeer”

¹²⁵ *Kovács B.*, i. m. 58.

¹²⁶ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Ed.: Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874. 294. A magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótárának (III. k. 730.) 1015-ből idézett adata: „Duodecima [villa] Zeru...” a Pécsvárad apátság alapítólevelében természetesen nem az általunk tárgyalt Szerre vonatkozik. „...Varad contigua possessioni zeer monasterii Pechwaradensis.” (*Karácsonyi J.*, Szent-István király oklevelei és a Sziveszteri-bulla. Diplomatai tanulmány. Bp, 1891. 81, 94.)

¹²⁷ *Budenz J.*, Táríkh-i Üngürűsz, azaz Magyarország Krónikája című török kézirat ismeretése. Magyar Akadémiai Értesítő. II. (1861) 303—316.

¹²⁸ V. ö., *Györffy Gy.*, Geogr. hist. 128.;

¹²⁹ F., IV/2. 377.

¹³⁰ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. 1. Bp., 1885. 254.

¹³¹ *Szabó I.*, A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). Bp. 1971. 139-148, 185.; *Valter I.*, A Bodroglók honfoglalás kori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle. 1974. 17—19.; *Maksay F.*, A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971. 51, 53.

levő települések vagy megszűntek, vagy egészen jelentéktelenné sorvadtak (A tatárjárás következtében a Csongrád megyei települések 75%-a pusztult el).¹³²

Szer esetében ezzel szemben fokozatos fejlődés tapasztalható, melynek során a XV. századra a település a mezővárosok sorába emelkedett. Többen rámutattak arra, hogy a mezővárosok listájáról törölni kell azokat a településeket, melyeket Csánky Dezső csupán a vásártartási jog, és egyszeri oppidum-ként való említése alapján felvett,¹³³ de ide kell sorolni azokat a helységeket, melyek gazdasági-társadalmi funkcióik révén mezővárosi szerepkört töltöttek be, jóllehet privilégiumaikat nem, vagy csak részben ismerjük.

Szer viszonylatában a fejlődést meghatározó tényezők közül azonban ma már csak néhányat tudunk kimutatni, s forrásanyag hiányában hatásuk mérésére is csak általánosságban van lehetőség. A mezővárosi fejlődést vizsgáló kutatás szempontjait szem előtt tartva vegyük sorra e tényezőket:¹³⁴

1. Mindenekelőtt alapvető fontosságú a település kedvező földrajzi helyzete, ugyanis a Tisza-marosi víziutak és a Szeged-budai út közelsége önmagában biztosította a lehetőséget az ország gazdasági vérköreibe való bekapcsolódáshoz. A Buda és Brassó közötti útvonalon, melyen a nyugatról jövő kereskedelmi cikkek, s az Erdélyből jövő só és vágómarha áramlott, mindössze három város, Szeged, Várad, és Kolozsvár voltak nagyobb kereskedelmi góccok, ezért vált szükségessé kisebb hatóságú gazdasági központok beiktatása. Bár ez a gazdasági szükségszerűség már a XIV. század előtt hatott, további tényezők együttes hatására csak a XIV. főképp azonban a XV. századra vált meghatározóvá.¹³⁵ Az ÉNY—DK irányú kereskedelmi forgalom mellett jelentős volt a környékről a Balkánon át Itáliába irányuló marhakereskedelem hatása is.¹³⁶

2. Szer a XI. században itt feltűnő Bor-Kalán nemzetség környékbeli birtokainak igazgatási-gazdasági központja volt, melynek kiválasztásánál a fenti tényezők játszottak szerepet. A birtokokon folyó gazdálkodásról azonban nagyon kevés adatunk van. A jövedelmek jelentős részét képezhették a halastavak¹³⁷ és a tiszai halászat.¹³⁸ A különböző termelési ágak közül a gabonatermesztés, rétek és kaszálók, a gyümölcstermesztés és szőlőművelés, valamint a fakitermelés meglétéről tudunk,¹³⁹ ezek mellett azonban jelentős lehetett a nagyállattartás is.¹⁴⁰ Bizonyos tiszai révek kézbentartása (Tömörkény, Körtvélyes) ugyancsak szerepelt a Szer környéki birtokokból származó jövedelmek sorában.¹⁴¹

¹³² Györffy Gy., Geogr. hist. 886.

¹³³ Fügedi E., Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. Századok. 1972/1. 86. 89.; Bácskai V., Magyar mezővárosok a XV. században (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 37. Bp., 1965. 21.

¹³⁴ Fügedi E., i. m. 69—96.; Uő., Mezővárosaink kialakulása a XIV. században. Történelmi Szemle. 1972/3—4. 321—342.; Bácskai V., i. m.

¹³⁵ Fügedi E., i. m. (Tört. Sz.) 323.

¹³⁶ Oltvai F., Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945. Szeged. 1968. 28.

¹³⁷ Áronmorotvája, Vártó, Korgó névszerint, Alpár, Égenfa és a Burha melletti halastavak név nélkül említve: 1266 (F., IV/3. 318—319.); Morotva: 1344 (Anjoukori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. IV. 412. Továbbiakban: Anj. O.), Keleses, Kerektő, Kiskilid, Kokad, Nádastó, Nacsca, Horpolyás, Csokord, Picsó: 1467 (Karácsonyi, 74.); Háromfűl, Osztra, 1471 (Karácsonyi, 74—75).

¹³⁸ Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította Mályusz Elemér. II/2. Bp., 1958. 11 (1407). A tavábbiakban: ZsO., U. o. 420. (1410); Karácsonyi, 74 (1467) és Györffy Gy., Geogr. hist. 881—882.

¹³⁹ Szőlő és gyümölcs: 1266 (F., IV/3. 319); 1075 Györffy Gy., Geogr. hist. 882. (ugyanitt búzatermesztés is!); Gabonatermesztés, rétek, kaszálók, erdők, fakitermelés: 1410 (ZsO. II/2 420), 1471 (Karácsonyi, 74).

¹⁴⁰ Oltvai F., i. m. 28., Györffy Gy., Geogr. hist. 881—882.

¹⁴¹ Körtvélyes: 1266, 1276 (F., IV/3. 319; Wenzel, IX. 153), Tömörkény: 1410 (ZsO. II/2. 420.).

Tudjuk, hogy a XV. század közepén IV. (Szeri Pósa) István birtokai igazgatására nemesi officialist, s a birtokok védelmére, a peres ügyek „elintézésére” huszárokat tartott.¹⁴² A nemzetség egyik-másik tagja valószínűen itt is lakott, így Szeri Pósa 1318-ban a monostorban fogadta I. Károly királyt, aki itt oklevelet adott ki.¹⁴³ A XV. század elején egy kisebb birtokos, Báry-családbeli nemes, László fia György, Szeren lakott.¹⁴⁴

3. A tatárjárás után megerősített nemzetségi monostor szerepe egyrészt kapcsolódik a fentiekhez (a kegyúr itt helyezhette el családját, politikai megbeszéléseket folytatott, vendégeket fogadott stb.), másrészt az itteni bencések — sajnos teljesen ismeretlen — gazdasági tevékenységével¹⁴⁵ járult hozzá a település fejlődéséhez. Számos példa igazolja ugyanis, hogy a bencés monostoroknak (Földvár, Kapornak, Pécsvárad, Szekszárd) is lényeges szerep jutott a mezővárosi fejlődésben azért, hogy többnyire maguk is uradalmi központok voltak, s gyakran hiteleshelyi funkciókat is elláttak.¹⁴⁶ A monostor birtokaiból mindössze egy Cselén levő részt ismerünk, ahol 1266-ban Nána comes udvarháza állt.¹⁴⁷

4. A település mindvégig földesúri joghatóság alatt volt.¹⁴⁸ A XV. században a mezőváros fele a Szeri Pósa család tulajdona, de kisebb részeket az Ellési, s talán Báry család is birtokolt,¹⁴⁹ 1389-ben vámszedési,¹⁵⁰ 1407-ben vásártartási joggal¹⁵¹ rendelkezett, mely utóbbi a helyi munkamegosztás fejlettségét (bizonyos kézműves-réteg meglétét), azaz a mezővárosi fejlődés egyik állomását jelenti.

5. A települést négy oklevél említi „oppidum”-ként 1467,¹⁵² 1471, 1472 és 1475-ben (az 1471 és 1472-es oklevelek az 1475-ös átiratban maradtak fenn és a királyi kancelláriában készültek!),¹⁵³ de oppidumként szerepel az 1500-ban itt átutazott Zsigmond lengyel herceg számadáskönyvében,¹⁵⁴ s Kemálpaszáde 1526-os leírásában is a jelentősebb városok között találjuk.¹⁵⁵

6. 1500-ban Szeren iskola is működött (item feria III-a in vigilia Sancte Katharine recordantibus, qui pervenerant ad dominum principem, dedi per manus Mazurek).¹⁵⁶ Mivel nemcsak a gazdasági, hanem a kulturális tevékenység is hozzájárult a falusi lakosság átrétegződéséhez, (a mezővárosokban inkább volt iskola — s

¹⁴² Karácsonyi, 74.

¹⁴³ Györffy Gy., Geogr. hist. 904.

¹⁴⁴ Karácsonyi, 57.

¹⁴⁵ Talán erre utal a közelben levő „Barátok fokja” elnevezés (*Incefi G.*, i. m. 90).

¹⁴⁶ Fügedi E., i. m. (Századok) 91.

¹⁴⁷ V. ö. .103. jegyzet. Nem fogadható el *Zsilinszky M.* adata (Csongrád megye története, Bp. 1897. I. 53, 122, 125), mely szerint a kolostorhoz kórház is tartozott, mivel az 1256-os oklevélből (F., IV/2. 377) egyértelműnek látszik, hogy Duna menti helyről van szó („Hoc adiecto, quod domui hospitali terram unius aratri sufficientem, et unum locum molendini supra Danubium possit donare in vita sua, ...”), természetesen az „ecclesia de Zer” 1233-as említése sem a plébániatemplomra, hanem a monostorra vonatkozik. (Vö.: 126. jegyzet).

¹⁴⁸ Az 1266-os oklevél Nána birtokai között nem említi Szeret, ezért valószínűnek tartjuk, hogy a település ekkor még a monostor tulajdona lehetett.

¹⁴⁹ *Pesty F.*, Krassó vármegye története. Bp. 1882. 428.: közli Mátyás 1471-es oklevelét (“... ac medietates oppidj Zeer...”); 1467: *Hornyik J.*, i. m. 115; 1418: *Karácsonyi*, 57.

¹⁵⁰ ZsO. I. 120.

¹⁵¹ U. o., II/2. 74–75.

¹⁵² *Karácsonyi*, 74; Csánky D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890. 678;

¹⁵³ *Pesty F.*, i. m. 428, 430, 432, 435.

¹⁵⁴ *Divéky A.*, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505.) Magyar történelmi Tár XXVI (1914) 76. Az adatra Zolnay László hívta fel figyelmünket.

¹⁵⁵ *Kemálpaszáde*: Mohács-náme. Kiadja: *Turi J.*, Török történetírók. I. Bp., 1893. 270.

¹⁵⁶ *Divéky A.*, i. m. 76. További megerősítő adat kellene annak eldöntésére, hogy az idézet valóban egy iskola, vagy csupán a plébánia rekordálóra vonatkozik.

15. Matthes Zündt, 1567.

16. Wolfgang Lazius, 1570 után.

nyilván jobb is — mint a falvakban)¹⁵⁷: az iskola megléte is a település mezőváros jellege mellett szól. Ide kapcsolódik az adat, mely szerint 1531-ben — Antonius Blasy de Zeer a váci egyházmegyéből — a krakkói egyetemen tűnik föl, s 1533-ban a magyar tanulók házának előljárója (senior) volt.¹⁵⁸

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy Szer a XV. században és a XVI. század elején olyan alföldi mezőváros volt, mely földesúri joghatóság alatt állt, vám-szedési és vásártartási joggal rendelkezett, s fejlődését kedvező földrajzi fekvésén túl a bencés monostor s a Szeri Pósaák itteni uradalmi-igazgatási központja, gazdasági tevékenysége segítette elő.

E fejlődést, mely hiányos adatainkkal is jól követhető, két esemény szakította meg a XV. század végén, illetve a XVI. század elején. 1471-ben ugyanis IV. István-nal kihalt a Szeri Pósa család, s Mátyás király Szer mezőváros felét a többi Pósa-birtokkal együtt guti Országh Mihálynak és Ongor Jánosnak adományozta.¹⁵⁹ A monostort a szerzetesek — nem tudni mi okból — feltehetően már ezt megelőzően elhagyták, ugyanis 1388 után többé nem említik.¹⁶⁰ Az új birtokosok feltűnése s a monostor elnéptelenedése lényegesen nem befolyásolta a település élete alakulását. A XVI. század elején is jelentős hely, mikor rövid ideig itt tartózkodott II. Ulászló király is,¹⁶¹ de ugyanerre mutat a település viszonylag nagy kiterjedési területe is (V. tábla).

A végzetes törést az 1526. szeptember 27-28-án itt átvonuló török seregek pusztítása okozta a település életében, mikor a „Szír, Szenta, Patka, Perlek, Peszír, Kanika, Kecskemet és Feleghasz néven ismeretes és a szerencsétlen magyarságnak lakhelyeül szolgáló és megerősített városok — melyek fegyverekkel és egyéb hadi szerekkel s gazdag kereskedőkkel bővelkedő helyek valának — mind meghódoltak.”¹⁶² A pusztulást követően Szer ezúttal még újjáépült, korábbi jelentőségét azonban végleg elvesztette. „Villa”-ként is csak két esetben említették (1571, 1611)¹⁶³

¹⁵⁷ Fügedy E., i. m. (Tört. Sz.) 335.

¹⁵⁸ Schrauf, K., Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. Bp., 1893. 28 és 136.

¹⁵⁹ Pesty F., i. m., 428—435.

¹⁶⁰ Karácsonyi, 11.

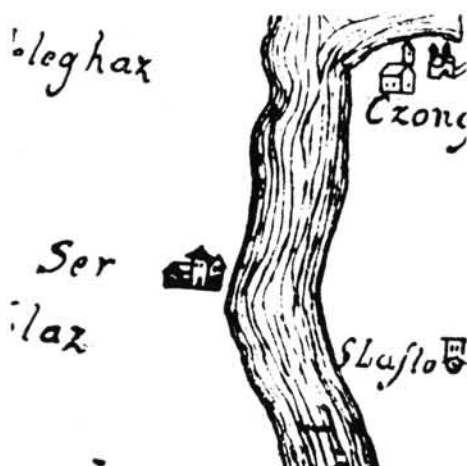
¹⁶¹ Divéky A., i. m. 76.

¹⁶² Kemálpasazáde, i. m., 270.

¹⁶³ Hornyik J., i. m., 138, 143.

17. Joan. a Dutechum Jun., 1596.

18. Ismeretlen szerző, 1596.

19. Jacob von Sandrart, 1664.

egyébként a „possessio” kifejezés szolgált megjelölésére. A monostor falai közé török őrség települt, s az akkor még álló épületeket árkokkal vették körül. A törökök itt tartózkodásáról tanúskodik a monostor feltárása során előkerült leletanyag, valamint egy 1550-ből származó feljegyzés is: „Aiunt thurcam citra Zegedium circiter ad tria miliaria de diruto quondam Monasterio duas turres habenti unam arcem construxere cui nomen est Zewr...”¹⁶⁴ Minden bizonnyal ezt a török erődöt jelentik az 1567, 1570 utáni, 1596 (két változat) és az 1664-es térképek jelölései, melyeken a városok — Szer esetében a monostor — legtöbbször látképük szerint ábrázolt, Jacob von Sandrart 1664-es térképén pedig toronnyal és zászlóval jelölt kisebb török erősségek szerepelnek.¹⁶⁵ (15-19. ábra) A török seregek felvonulási

¹⁶⁴ OL. Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Arcivuma. Arch. familiae Nádasdy (E 185. B 1552. poll. 7. fol. 8. jelzetű int.).

¹⁶⁵ Cartographia Hungarica I. Magyarország térképei a XVI és XVII. századból faksimile kiadásban. Összeáll.: Nemes Klára. Bp., 1972. 2, 3 (V. t. 1—2) 8., (V. t. 5), valamint Szeremley S., Hódmezővásárhely története. III. 1907. 82—83.: két 1596-os térképet közöl (V. t. 3., 4.).

területén elhelyezkedő település viszont egészen összezsugorodott. 1553-ban a szegedi nahie-be tartozó Szeren 56 fizető és 36 nem fizető, azaz 92 házat írtak össze, de megjegyzésként ott szerepel, hogy lakosai „elfutottak”.¹⁶⁶ A település végső pusztulása az 1500-as évek végén következett be, hiszen a XVII. század elején már Pusztaször, Pusztaszter, Praedium Zer-ként szerepel leggyakrabban,¹⁶⁷ s ez egyben élete végét is jelzi.

*

A fentiekben egy középkori templom ismertetése kapcsán megkíséreltük egy olyan település történetét felvázolni, melynek élete folyamatosan töltötte ki a honfoglalás és a török hódítás közti időszakot, s így alkalmas a középkori falusi, illetve mezővárosi fejlődés egyes kérdései vizsgálatára is. Törekedtünk valamennyi fellelhető — közölt — régészeti és történeti adat felhasználására, valamint a Pusztaszterrel foglalkozó irodalom vonatkozó részeiben az elmúlt másfél évszázad alatt történt adattorzulások korrekciójára.

Úgy véljük, hogy e hiányos s csak egyes mozaikkockákból kibontakozó vázlatos történeti kép is érzékelteti a település teljes feltárásának szükségességét: további hasznos régészeti adatokat nyerhetnénk egy olyan középkori település szerkezetére vonatkozóan, melyben a honfoglaláskori településformától a XV-XVI. századi alföldi mezővárosig még ma is alig ismert települési rendszer lenne fejlődésében követhető.

DIE PFARRKIRCHE VON SZER UND DIE GESCHICHTE DER SIEDLUNG IM MITTELALTER

von

Ferenc Horváth

Parallel zur Erschliessung des von Szeged in etwa 27 km Entfernung gelegenen mittelalterlichen Klosters von Szer erfolgte auch die Freilegung der Grundmauern der ehemaligen Gemeindekirche, die sich drei Bauperioden zuweisen lassen. Im Gange der Erschliessungsarbeiten ist auch ein Teil des umliegenden Friedhofs gefunden worden. Die Charakterisierung der einzelnen Bauperioden der Pfarrkirche konnte anhand verschiedener Fundgegenstände, wie Schnitzereien und anderer Grabgegenstände, ferner durch Vergleich der Grundrissformen und zur Verfügung stehender geschichtlicher Beläge durchgeführt werden. Es wird auf Fragen, wie letzte Bauform der Pfarrkirche — polygonale Apsis, ein als selten geltender Westchor, gestützt auf einen Mittelpfeiler — und ihre baugeschichtlichen Konsequenzen eingegangen.

Im zweiten Teil schildert der Verfasser die Geschichte von Szer im Mittelalter; die Siedlung bestand von der Landnahme der Ungarn an bis zur Türkenzeit ununterbrochen fort — so bietet ihre Geschichte die Möglichkeit, die hiesigen Erfahrungen bei der Forschung der Entwicklung ungarischer Siedlungen im Mittelalter zu verwerten.

¹⁶⁶ *Velics-Kammerer.*, Magyarországi török kincstári defterek. Bp., 1890. II. 145.

¹⁶⁷ *Hornyik J.*, i. m. 146, 152, 158, 160.

TÁBLÁCSKÁS SZÖVÉSŰ SZALAG-TÖREDÉKEK

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Ópusztaszer határában, a kápolnai erdőben a szeri plébániatemplom maradványainak feltárása során¹ Horváth Ferenc 1974 szeptemberében számos sírt is talált a XIV-XV. századból. Ezek közül kettőben és egy szörvány leletben maradtak ránk textil-töredékek². Ezek közül egyes darabok nagysága és kitűnő állapota nagyban megkönnyítette a szövés pontos vizsgálatát.

A 38. sz. sírban, a vékony anyagú és kékes-zöld korrózióval borított bronz díszekből kétféle van: kerek és kettős lilium alakú. E bronz díszekben apróbb, az övcsat két lapja között és a szörvány leletben pedig nagyobb méretű textília maradt meg. A pár milliméteres textil darabkákat a fémdíszekben mindig a szögecskek körül találjuk, hiszen ezekkel erősítették egymáshoz a bronzot és a textilt.

Az első kerek fémdísz (1) belsejében a szögecselés körül elhelyezkedő apró textil-töredék³ felülete síma kötésű kötöttanyagra emlékeztet.

A következő lelet (2) a kettős lilium alakú bronzdísz három töredékéből áll. A textília itt is a szögecsat veszi körül, felülete az előzőével egyezően látszik.

Az ötös számú (5) leletben a kerek és kettős lilium alakú fémdísz hét darabjának mindegyikén ott a szögecs és körülöttük, az előző két leletnél leírt felületű textil-maradványok. Szövésükhöz felhasznált fonalak kívülről halványzöldre színeződtek, de jómegtartásúak. Ezeken a darabokon még határozottabb a textília kötött anyagra emlékeztető felülete (1. kép). Ezek közül a leletek közül a kettős lilium alakú vereteket a szögecselésen kívül még fel is varrták. Rögzítésük a fémén látható lyukakon keresztül, kétszeresen-háromszorosan áthaladó lencsérnával történt (2. kép).

Az övcsat (6) összeszegecselt két fémlapja közül a textíliának (3. kép) 2×2,5 cm-es darabja került elő. A textil szövésének vizsgálata elsősorban ezen a darabon vált lehetővé, bár a töredék eléggé elszíneződött. Itt a textília soronként szétvált, néhol megmutatva, hogy a sorokat kereshatszálak kötik össze. Az övcsatból kikerült textil-darabkán huszonegy ilyen sort számoltunk meg. A sorok sávolyozottságot mutatnak és minden második sor sávolyozottsága az előzőével ellenkező irányú.

A következő szörványleletből származó 1,5×2 cm nagyságú textil darab felülete már az első pillanatban egyezőnek látszott az övben megmaradt töredék felületével (4. kép). Itt tizenkét sort találtunk egymás mellett. A textil halványzöld, felületi elszíneződése nem érintette a fonalak fehérségét. A textil rugalmassága és állapota lehetővé tette, hogy a láncokat lecsúsztassuk a vetülékről. Azonban ez a művelet láncfonalanként nem ment, mivel egy-egy láncsor, ill. -köteg csak egyszerre mozdult. E kötegeket a közöttük megbújó vetülékfonalak tartják össze. Láncnak és vetüléknek egyaránt lenfonalból készített cernát használtak⁴. Egy köteg négy cernából ill. láncfonalból áll, mely láncfonalak kötési sorrendje állandóan változik. A négy cerna mint den bevetésnél egy képzelt spirál mentén egymásután elfordul (5. kép). Ezért mozdul csak egyszerre a köteg, amikor a vetülékről lecsúsztattuk és ezért mutatott sávolyozott-

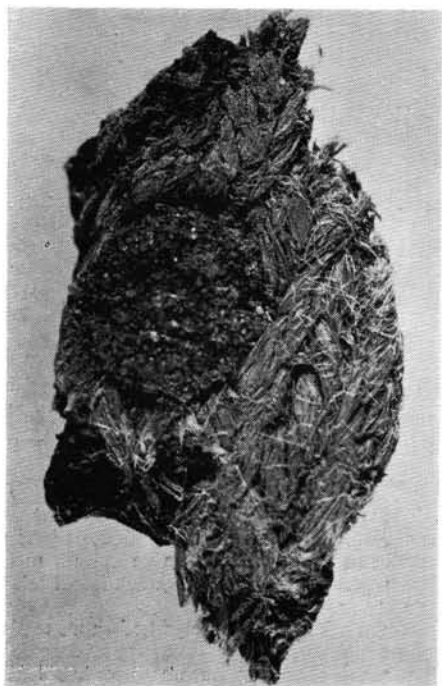
¹ Horváth F., Szer plébániatemploma... MFMÉ 1974—75/1. 343.

² Ásatásból előkerült textiliákról lásd szerzőtől: A szabadkigyósi X. századi sírok textilmaradványainak vizsgálata. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 1. (1971) 105. 1. és A gádorosi ásatásból előkerült lőszerszámdíszek felvarró-fonalainak vizsgálata (kézirat).

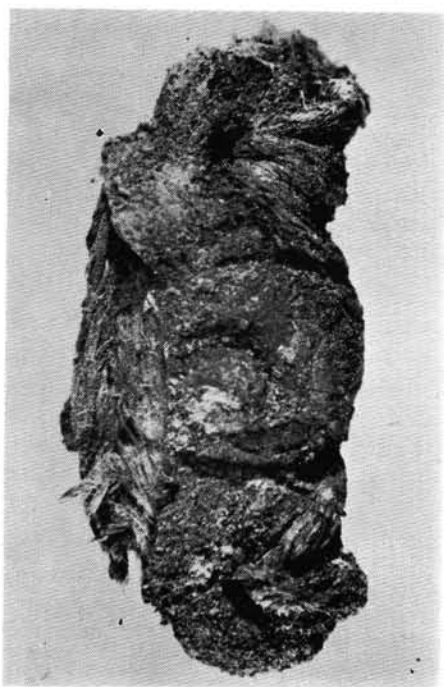
³ A textiliák anyag- és sodratmeghatározását Keszei Péter (Szeged, JATE) végezte.

⁴ A cernázás két vagy több fonal egyesítése. A cernák Z vagy S sodratúak. A sodrat általában ellenkező irányú a cernát alkotó fonalak sodrás-irányával, de meg is egyezhet vele.

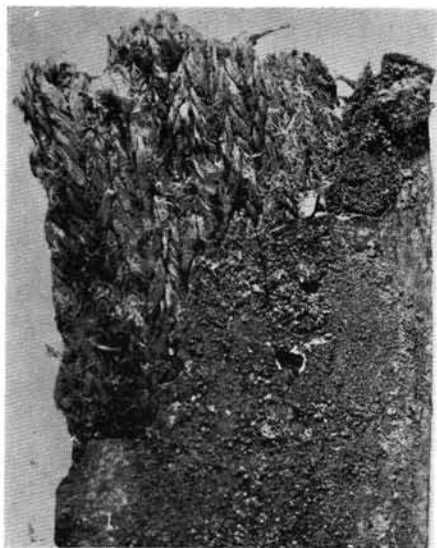

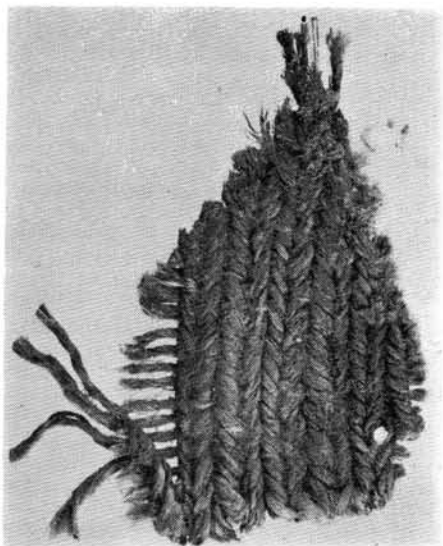
1

2

3

4

ságot. Az egymás mellett haladó kötegek elfordulási iránya egymással ellentétes, így a sávolyozottság ék alakban⁵ rajzolódott ki. Ezek az ék alakú rajzolatok hasonlítotak első látásra a kötött anyag síma szeméihez. A már említett ritka vetülékrendszer a négy cernából álló láncköteg középmagasságában helyezkedik el, és a sűrűn egymásmellé préselt kötegek közül ki sem látszik. E lencsnéből készült vászon láncsűrűsége 10×4 , azaz 40/cm, vetüléksűrűsége 12/cm.

A 38. sz. sír textil-töredékei tehát — vásznuk alapján — egyazon textil övből származnak. Szövésükhöz felhasznált lenfonalak Z irányban sodorottak, összecernázásuk azonban S irányú⁶. E tömör és különlegesen előállított textil nyilván csak az öv szélességében készült, mely ez esetben két centiméter.

5

6

A 42. sz. sírban szintén öv fémdíszekben maradt ránk a textil-töredékek. Ezek a díszek ugyancsak kerek és kettős liliom alakúak, de valamivel kisebb méretűek, mint az előző sír díszei. A textil-maradványok itt barnára színeződtek és háncsszerűvé váltak.

Kerek fémdísz (13) egy darabjában a szegecselés körül textil-töredék helyezkedik el. Ezen vastag vetülékfonalak és harmadnyi vékonyosságú lánccfonalak keresztezik egymást. A lánccfonalak az előző sír textiljeihez hasonló felületet képeznek.

A következő kerek bronzdísz-darab (34) belsejét a szögecselés körül textília tölti ki⁷ (6. kép). Felülete határozott rajzú, ahol a lánccfonalak lepattogtak, ott élesen látszik az alig sodrott, vastag vetülékfonal. A lánccfonalat alkotó S sodratú cernák itt

⁵ Az ékalakú sávolyt lásd Szemmáry L., Kötéstan. Budapest. 1959. 72.

⁶ A vizsgált textiliák adatait a táblázat összegezi.

⁷ A felvételeket Hernádi Oszkár készítette. A képek melletti szakasz öt millimétert jelöl.

is köteget alkotnak, melyek száma nem olvasható le tisztán. Az látszik azonban, hogy egy láncfonal két vetüλέken halad át a szövét színén és fonákján. Így pedig négy fonalnak kell alkotnia egy köteget. Ez a szövét selyemből készült és láncsűrűsége az előző vászonének kétszerese, 20×4 , azaz $80/\text{cm}$, vetüλέksűrűsége $15/\text{cm}$.

Egy másik lelet (38) három, kettős lilium alakú és három kerek fémdíszében a szögecselés körül maradtak meg egészen kicsi felületű textildarabkák. Ezek az eddig leírtakkal azonos felületet mutatnak.

A 42. sz. sír textíliájának szövéstechnikája ugyanaz, mint az előző sír vásznáé, az ún. táblácskás szövés, csupán anyagban és finomságban különböznek egymástól. Anyaga selyem, melynek sűrűsége kétszerese a vászonszalagénál. Ez is az öv szélességében készülhetett, mely ez esetben 1cm széles selyemszalag.

Mindkét sír textíliáinak szokatlan előállítási módszerére, az ún. táblácskás szalagszövésre Endrei Walter⁸, lektori véleményében hívta fel a figyelmemet. A szokványos szövési módszertől gyökeresen eltérő technikának magyarországi ismeretére leletanyag nélkül is következtetett. Tudomásunk szerint tehát ezek a XIV-XV. századi táblácskás szövésű szalag-töredékek ez idő szerint ezen technika első magyarországi előfordulásai.

LELŐHELY	MEGNEVEZÉS	ANYAG		SODRAT		CÉRNÁZÁS		SŰRŰSÉG		SZÖVÉS	
		lánc	vetüλέk	lánc	vetüλέk	lánc	vetüλέk	szál/cm			
		len	selyem	Z	S	Z	S	Z	S	lánc	vetüλέk
		len	selyem	Z	S	Z	S	Z	S	lánc	vetüλέk
Ópusztaszer kápolnai erdő:	o p u s z t a s z e r	L	L	Z	Z	S	S	40	12	+	
38. sír 1.		L	L	Z	Z	S	S	40	12	+	
38. sír 2.		L	L	Z	Z	S	S	40	12	+	
38. sír 5.	v á s z o n	L	L	Z	Z	S	—	—	—	—	
szórvány		L	L	Z	Z	S	S	40	12	+	
42. sír 13.	s e l y e m s z ö v e t	S	S	—	—	S	—	80	15	+	
42. sír 34.		S	S	—	—	S	—	80	15	+	
42. sír 38.		S	S	—	—	S	—	80	15	+	

TAFELCHENARTIG GEWEBTE TEXTILRESTE

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin führte eine Untersuchung von Riemenbandresten durch, die aus zwei Gräbern im Walde Ópusztaszer-Kápolna vorgekommen sind. In beiden Gräbern blieben die Webereste im Schutze des Metallgeschlags vom Riemen erhalten. Die bei dem Leinenband des Grabes Nr. 38 gebrauchten Flachsfäden wurden in Richtung Z gezwirnt, ihre Zusammenfilierung zeigt aber eine Richtung S. Die Dichtigkeit der Kettfäden dieses Bandes ist $40/\text{Zentimeter}$, die des Weber einschla- ges aber $15/\text{Zentimeter}$. Breite: 2 Zentimeter .

Das andere Riemenbandreste aus Seiden hat eine Breite von einem Zentimeter.

Beide Riemenbandreste erzeugen die sog. „tafelchenartige Weberei“. Diese alte Webtechnik wurde von Walter Endrei i. J. 1974 publiziert. Auf Grund seiner Beobachtungen sind die hier veröffentlichten Riemenbandreste in das 14. bis 15. Jahrhundert datierbar, was zugleich unseres Wissens das erste ungarländische Vorkommen dieser alten Webtechnik bedeutet.

⁸ Endrei W., Kiveszettnek tartott ősi textiltechnikai módszerek. Magyar Textiltechnika 1974/4, 198.

40-